

Batı Mitolojisi

Tanrının Maskeleri

Joseph Campbell

Çeviren: Kudret Emirođlu

3. BASKI

Joseph Campbell
❁❁❁

Batı Mitolojisi
Tanrının Maskeleri

Çeviren
Kudret Emirođlu

3. Baskı

İçindekiler

I. KISIM: TANRIÇANIN ÇAĞI

GİRİŞ: Mitos ve Ritüel: Doğu ve Batı	9
I. BÖLÜM: Yılan'ın Gelini	15
1. Ana Tanrıça Havva	15
2. Gorgon'un Kanı	23
3. Ultima Thule	35
4. Hak Ana	38
II. BÖLÜM: Boğanın Ölümü	45
1. Tanrının Anası	45
2. İki Kraliçe	48
3. Minotaurus'un Annesi	56
4. Işıkoğullarının Zaferi	72

II. KISIM: KAHRAMANLAR ÇAĞI

III. BÖLÜM: Doğu Akdeniz'in Tanrıları ve Kahramanları:	93
1. Rabbin Kitabı	93
2. Mitolojik Çağ	98
3. İbrahim'in Çağı	110
4. Musa'nın Çağı	120
IV. BÖLÜM: Avrupalı Batı'nın Tanrıları ve Kahramanları	
1. Kuzey-Güney Diyalogu	135
2. Zeus'un Evlilikleri	140

3. Gece Deniz Yolculuğu	149
4. Site	166

III. KISIM: BÜYÜK KLASİKLERİN ÇAĞI

V. BÖLÜM: Pers Dönemi:	177
1. Ahlaksal İkicilik	177
2. Kozmik Düşüş ve Yenilenme	187
3. Şahlar Şahı	197
4. Kalan	204
5. Aşk Tanrısı	219
VI. BÖLÜM: Hellenizm:	219
1. Doğu ve Batı'nın Evliliği	223
2. Uyuşmacı ve Etnik Tektanrıcılık	234
3. Gizem Kültü ve Vahiy	249
4. Ölü Denizi Gözleyenler	267
VII. BÖLÜM: BÜYÜK ROMA: MÖ 500-MS 500	267
1. Kelt Eyaleti	267
2. Etrurya	282
3. Altın Çağ	287
4. Yükselen Mesih	305
5. Hayal Olan Mesih	330
6. Pavlus'un Görevi	342
7. Roma'nın Düşüşü	349

IV. KISIM: BÜYÜK İNANÇLARIN ÇAĞI

GİRİŞ: Avrupa ile Doğu Akdeniz'in Diyalogu	361
VIII. BÖLÜM: HAC VE HİLAL	367
1. Mecusiler	367
2. Bizans	372
3. İslam Peygamberi	382
4. Şeriatın Hırkası	392
5. Mistik Yolun Hırkası	400
6. Bozulan Büyü	412
IX. BÖLÜM: DIRİLEN AVRUPA	415
1. Azizler Adası	415
2. Tanrıların Huyu	429
3. ROMA	445
4. AMOR	457
SONUÇ: Bir Çağ Kapanırken	471
Yazarın Sonsözü	477

I. KISIM
TANRIÇANIN ÇAĞI

Mitos ve Ritüel: Doğu ve Batı

Doğu ve Batı'nın mitos ve ritüelinin eriminde coğrafi bölünme yeri İran yaylasıdır. Doğuya doğru, iki tinsel eyalet Hindistan ve Uzakdoğu; batıya doğru, Avrupa ve Levant.

Doğuda, varlığın temelinin, son noktada düşünme, imgelem ve tanımdan aşkın olduğu düşüncesi egemendir. Nitelendirilemez. Dolayısıyla, Tanrı, İnsan ve Doğa'nın, iyi adil, merhametli veya şefkatli olduğunu tartışmak yetersiz kalmaktadır. Aynı uygunluk veya uygunsuzlukla kötü, adaletsiz, merhametsiz veya kahredici olduğu da tartışılabilir. Bu türden bütün insanbıçimli yakıştırmalar, gerçek gizi, kesinlikle ussal yargının ötesinde olan bilmeceyi gizler veya saklar ve yine, bu görüşe göre, bu giz her varlığın, her birimin ve bütün şeylerin temelini kesinlikle son noktasıdır.

Doğu mitolojisinin son amacı, demek ki, kutsallıklara veya onlara ilişkin ritlere bir varlık kurmak değil, bunlar aracılığıyla daha öteye giden bir deneyime teslim olmaktır: Hem içkin hem aşkın, ne olan ne olmayan Varlıklar Varlığı ile özdeşlik. Dualar ve ilahiler, imgeler, tapınaklar, tanrılar, hikmetler, tanımlar ve evren bilimleri, akıl kategorilerinin ötesinde deneyim kıyılarına gotüren, varıldığında terk edilecek araçlardır; çünkü Hintli Kena

Upanişadlarında söylendiği gibi: "Bilmek bilmemek, bilmemek bilmektir"¹ ve Çinli Tao Te Ching gibi: "Bilenler ölüdür."²

Bir Veda³ ve Japon⁴ hikmeti: "Sen şusun" der, "kendi özün".

Temel bir Buddhist metni, "Ya sen" diye seslenir, "giden, giden, giden öteki kıyıya, öteki kıyıda karaya çıkan: Aydınlanma! Selam!"⁵

Batı mitolojik düşünce ve imgeleminin eriminde, öteki yandan, ister Avrupa'da ister Levant'ta olsun, varlığın temeli, normalde yaratığı insan olan Yaratıcı olarak kişileştirilmiştir ve ikisi aynı değildir; öyle ki, burada mitos ve ritüelin işlevi, sözle anlatılmayan özdeşlik deneyimini kolaylaştırmak olamaz. Bu görüşe göre, insan, tek başına, içe dönerek, Yaratıcısına doğru biçimde bağlı olabilen veya olmayabilen yaratılmış ruhuna dönerek, bu deneyimi yaşayabilir. Batı mitos ve ritüelinin yüce işlevi, bu nedenle, bir ilişki bağı kurmaktır, Tanrıdan insana ve insandan Tanrıya. Bu bağlar, üstelik kurumlarla, ister içeri ister dışarı yönelik olsun, hiçbir doğa incelemesiyle öğrenilemeyecek kurallarla geliştirilmiştir. Doğaüstü esinlerle, bunlar, her kurumun mitosunun söylediğine göre, Tanrının kendinden gelmiştir ve mitosun ruhuna uygun olarak, onun ruhbanları tarafından yerine getirilir.

Öte yandan, Batılı bazı özel durumlar, Tanrı ve İnsan gibi birbirinin karşısına dikilen, böyle çelişik iki terim karşısında, bireyin bağlılığını ikisine birden tam anlamıyla veremeyeceği gerçeğinden kaynaklanır. Bir yandan, Eyub'un kitabında olduğu gibi, kendi insan yargısını Tanrının görkemi adına dile getirebilir: "İşte, ben değersiz bir şeyim; sana ne yanıt vereyim?"⁶ Veya, öte yandan, Yunanlıların tutumunda olduğu gibi, kendi insan değerlerine dayanabilir ve tanrılarının niteliklerini bunlara göre değerlendirebilir. Birinci tür bağlılığı dindarlık olarak adlandırıyoruz ve bütün Levant geleneklerinde varlığını görüyoruz: Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam. Ötekini, geniş anlamıyla insan-

1 Kena Upanişad 2.3.

2 Tao Te Ching 56.

3 Chandogya Upanişad 6.8.7.

4 Munon, *The Gateless Gate*, çev. Nyogen Senzaki ve Paul Reys, *Zen Flesh, Zen Bones* (New York, A Doubleday Anchor Book, 1961), s. 109.

5 *Prajnaparamita-hrdaya-Sutra*.

6 Eyub 40:4.

cıl olarak adlandırıyoruz ve Avrupa'nın yerli mitolojilerinde görüyoruz: Yunan, Roma, Keltik ve Germen.

Genelde, Batı mitolojisinin yakın tarihi, bu iki çelişen bağlantının karşılıklı birbirini etkilemesi olarak tanımlanabilir; özellikle, şiddetli bir tahtarevalli oyununun değişimi gibi, Doğu'dan Batı'ya, Batı'dan Doğu'ya ve yine Doğu'dan Batı'ya; İran'ın, MÖ 490'daki Yunanistan'a karşı ilk ciddi saldırısıyla başlayarak. Iskender'in Levant'ı işgali Levanten akışı döndürdü ve onu Roma'nın zaferleri izledi. Yine de, ilk Roma döneminde bile, Levant mitolojilerinin karşı akımı, kendini hissettirmeye başlamıştı. Kartaca savaşları döneminde, MÖ 204'te, Frigyalı Ana Tanrıça kültü, resmi olarak kentte tanınmıştı. Stoacılık da Levanten-Doğulu etkiler taşıyordu ve Roma'nın gücünün doruğunda, Antonines döneminde, İran'ın uyuşmacı Mitra kültü, İmparatorluğun ana dini durumuna gelmişti. Avrupa İmparatorluğunun düşüşünden sonra, bunu Hıristiyanlık izledi ve Levanten, Bizans, Yeni veya İkinci Roma olarak onun hem adını hem rolünü üstlendi. Sonra, dünyada Muhammed'in devrimi patladı, MS 622'de, izleyen bin yıl insanlığın son dini olma niteliğini taşıdı. Bir kez daha akım dönmüştü. İran'ın Marathon'da (MÖ 490) durdurulmuş olması gibi, İslam, Poitiers'de (MS 732) durduruldu; o zamandan beri, mücezzinin cemaati ibadete çağırın sesi, yıldan yıla geri itildi. Öte yandan, Hıristiyan Avrupa'nın kendisinde de, Tek Kilisenin kesin yetkesi, yerli Avrupa ilkeleri, bireyin yargıları ve akılcı insan değerlerinin kaçınılmaz olarak yeniden güç kazanmasıyla çözüldü. Reform, Rönesans, Aydınlanma ve şimdi Bilim Çağı, birbirini izleyerek Avrupa'nın süregelen, ruhsal yönden dünyayı işgalini tamamladı; öyle ki, artık yeni Levanten yükseliş başlıyor.

Batı kalıtının karmaşa ve canlılığı (her ikisi de onaylanan) çelişik iddialarına bağlanabilir. Bir yanda Tanrı Sözü olarak sunulanların savunusu, öte yanda akılcı birey. Bu tür bir şey, İran'ın Doğulu doğusunda, eski papazların bugüne kadar gelen evren ve insanın buradaki yeri üstüne söylenmiş son söz olarak durağan, fakat matematik bir kişiliksizlikle ezelden ebede sonsuz dönen çok uzun zamanların, Tunç Çağı kozmolojisinde ciddi, zihinsel bir sorun olmamıştır. Bu görüşe göre, açık bir kargaşa da olsa, her şey temelde uyumdur; düşünce, imgelem ve tanımlı, yani bilimsel araştırmayı aşan varlığın, her şeyi kapsayan ve her şeye can veren gizinin hildirisidir. Bir elmasın ışığa dönen

yüzlerinin, görünüşte değişen, fakat gerçekte değişmeyen hali gibi, Doğu ile ilişkisi süren Tunç Çağı'nın evren imgesi, belirlenmiş görevler, roller ve olanaklar dünyasını sürdürür: Süreç değil hal vardır; ve birey ister insan ister tanrı olsun, yüzler arasında bir pırlıttır. Yaratıcı güç olarak, ne istek ne zihin diye bir kavram, hatta anlam vardır. Batılı bunları sergilediğinde, Doğulu bilge, süresi elbette kısa olacak işbaşındaki şeytani seyretme duygusuyla basitçe gözler. Aynı zamanda kendisi, insan, toplum ve evren için gerçek olan varlığın son gizini, sonsuza kadar güvenli bir temelde bulmuştur. Onun bildiği veya en azından bildiğine inandığı her şey, onun ve bizim, eski Tunç Çağından, zekânın bu eski kaynağından aldıklarımızdır.

Iran, Yunan, Roma, Bizans, İslam ve daha sonra Avrupa mekik oyununun geçmişinde, daha derin bir düzeyde, Doğu mitolojik düşüncesi kadar Batı'nın da temel motiflerinin birçoğunda, Tunç Çağı'nın mirası vardır. Üstelik bu mirasın kaynakları, hâlâ birçoğunun sandığı gibi ne Hindistan ne Çin'dir, Yakındoğu'dur. Son arkeolojik araştırmaların başlangıcını MÖ 7500'e götürdüğü Levant'tır. Bu zamanlarda Anadolu'nun yüksek, korunmuş vadilerinde, Suriye'de, İran'da ve Kuzey Irak'ta tarım ve hayvancılık sanatları geliştirilmişti ve bunlar, hem insan varlığında hem onun gelişme olanaklarında çığır açan değişiklik yarattı. Daha önce insan koşullara göre değişen avcılık ve toplayıcılıkla yaşarken, artık dünyanın dayanıklı işçisidir. Kendine yeterli köyler ortaya çıkmış, sayıları sürekli artarak, doğuya ve batıya yayılarak, iki okyanusa aynı zamanda MÖ 2500 dolaylarında varmıştır. Bu arada, kaynağın gelişmiş bölgesinde, çekirdek Yakındoğu'da, Mezopotamya'nın ırmaklar geçen arazisinde, MÖ 3500 dolaylarında, ikinci bir çığır açıcı değişiklik yaşanmış, uygarlığın temel sanatları yaratılmıştır: Yazı, matematik, anıtsal mimari, (göklerin) sistematik bilimsel gözlemi, tapınak inancı ve hepsinin üstünde şahane siyaset sanatı. Bunların öğrenilmesi ve uygulanması, Mısır'a I. Hanedan döneminde MÖ 2850'de, Girit'e ve İndüs Vadisi'ne 2500'de, Çin'e 1500'de ve Meksika ve Peru'ya MÖ 1000-500'lerde geçmiştir.

Artık neolitik köyün gelişim ve yayılımının bu aşamasında, bütün mitoloji ve inancın odak kişisi, yaşamın annesi ve besleyicisi ve ölüleri yeniden doğmak üzere kabul eden cömert tanrıça Toprak'tır. Kültürünün en eski döneminde (Levant'ta belki de MÖ 7500-3500'de) böyle bir ana tanrıça, birçok antropoloğun var-

saydığı gibi, yerel bir verimlilik patroniçesi olarak düşünülmüş olmalıdır. Yine de, ilk yüksek uygarlığın tapınaklarında (Sümer, MÖ 3500-2350) Ana Tanrıça'ya tapınma, bundan öteye varmıştı. Çoktan, şimdi de Doğu'da olduğu gibi, doğaüstü bir simge olmuştu: Bütün varlıkların doğum ve ölümünün bağlı bulunduğu, uzay, zaman ve maddenin kişileştirildiği, gövdelerin tözü, yaşam ve düşüncelerinin sureti, ölümlerin kabul edicisidir. Biçim ve ada sahip her şey (iyi veya kötü, merhametli veya gazaplı olarak kişileştirilmiş tanrıyı da içererek) onun, rahminde taşıdığı çocuğudur.*

Tunç Çağı'nın sonuna doğru ve daha güçlü biçimde Demir Çağı'nın şafağına doğru (Levant'ta MÖ 1250) Ana Tanrıça mitoloji ve kozmolojisi, Eski ve Yeni Ahit'te ve Yunan mitoslarında gelenekleri bize kadar gelen ataerkil savaşçı kabilelerin ani baskısıyla kökten değişti, yorumlandı, hatta büyük ölçüde sindirildi. Başkaldıran savaşçı dalgaların iki yaygın coğrafi temeli vardı: Samiler için, dolaşan göçebeler iken koyun ve keçi besleyip daha sonra deveyi evcilleştirdikleri Suriye-Arap çölü; Helenik-Aryan dal için, sığır sürülerini otlattıkları ve atı evcilleştirdikleri geniş Avrupa düzlükleri ve Güney Rusya.

Gelecek bölümlerde, öncelikle Tanrıçanın ilgisiz görünen, hatta bulunmaması gerektiği düşünülen mitoslarda bile bunların her yerde hazır ve nazır varlığını dile getireceğiz (Bölüm 1), sonra onun egemenlik dönemine bir göz atıp (Bölüm 2) Batı dünyasının yaratıcı insanların tanrısal imgelerinin bulunduğu tapınaklardaki zengin, süslü vadisine sistematik olarak yöneleceğiz (Bölüm 3-9).

* 464. ve 465. sayfalardaki 31. ve 32. sekillerle katsılaştırın.

I. BÖLÜM

Yılanın Gelini

I. ANA TANRIÇA HAVVA

İlkel, antik ve Doğu dünyalarının tanrıça mitolojileriyle tanışıklığı olan bir kimse, Kitabı Mukaddes'in her sayfasında, eski inançlara karşı savları da içerse, onlara eşdeğer öğeleri görmezlik edemez. Örnek olarak, ağaçta Havva sahnesinde görünüp onunla konuşan yılanın, kendi başına bir ilah olduğunu belirleyen hiçbir şey anlatılmamıştır; oysa Tekvin kitabının düzenlenişinden en az yedi bin yıl önce Levant'ta ona saygı gösterilmiştir. Louvre'da, Lagaş Kralı Gudea (MÖ 2025'ler) adına yeşil sabuntasından oyulmuş bir vazodur, son Sümer döneminde tanrıçanın bir tür anlaşılışının bildirimi olarak Ningizzida 'Gerçek Ağacın İlahı' adına ithaf edilmiştir. Birbirine dolanmış iki engerek, Yunan bilgi ve yeniden dünyaya gelme tanrısı gizemli Hermes'in yılanlı asası Caduceus biçiminde, bir değneğe sarılmış olarak açılan iki kapının arasında, aslan-kuş olarak bilinen iki kanatlı ejderha tarafından itilmiş biçimde gösterilmiştir. (Şekil 1)¹

Yılanın, şaşılmalı biçimde derisini değiştirme yeteneği ve böylelikle gençliğini yenilemesi, ona tüm dünyada yeniden dünyaya

1 William Hayes Ward, *The Seal Cylinders of Western Asia*, The Carnegie Institution of Washington, Washington D.C., 1910, s. 129. Léon Heuzey, *Catalogue des antiquités chaldéennes*, Imprimeries réunies, Paris, 1902, s. 281, şekil 125'ten alındı.

gelme gizinin ustası niteliğini kazandırmıştır. Yılanın semavi işareti de büyüyen ve solan, görüntüsünü yok eden ve yine büyüyen Aydır. Ay, rahmin yaşam yaratan ritminin ölçü ve ilahıdır, varlıklar onunla aynı zamanda gelirler ve giderler: Doğum ve ölüm gizinin ilahıdır. Bu ikisi, bütün olarak, bir varlığın iki halinin görünümleridir. Ay, gelgitlerin ve geceleri düşüp sığırların otladığı çayırları canlandıran çiyin ilahıdır. Fakat yılan, suların da ilahıdır. Dünyada, ağaç köklerinin arasında yaşar, sık sık kaynaklara, bataklara, su yollarına dalgaların hareketiyle kayarak uğrar veya sarmaşık gibi tırmanır, orada bir ölüm meyvesi gibi asılır. Fallus düşüncesi hemen akla gelir, yutucu olarak da dişlilik organını düşündürür. Öyle ki, duygulara zimni etki yapan ikili bir imge oluşturur. Aynı şekilde, ateş ve suyun ikili ilişkisi, onun şimsek gibi çakışına, işören çatal dilinin hızlı ve ani hareketine, öldürücü zehrinin yakıcılığına bağlanır. Kuyruğunu ısırsı göz önüne getirildiğinde, mitolojik uroboros gibi, bütün eski kozmogolojilerdeki daire şeklinde yüzen bir ada olan dünyayı (altından olduğu kadar içine de yayılan ve) çevreleyen suları düşündürür.

Şekil 1. Yılan Tanrı

Şekil 2, son Sasanî döneminin (MS 226-641) boyalı Elami kâsesinde, yine Dünya Ağacının gövdesine sarılan eski koruyucuyu göstermektedir. Burada durusun tehlikeli, uyarıcı görünüşü ortadadır. Fakat Bahçedeki yılan gibi, Ningizzida da nimetler-

le dolu tapınağına gerekli saygıyla yaklaşıp lütfkâr davranır.²
3. Şekil ilahî, eski bir Akad mühüründe (MO 2350-2150'ler) insan biçiminde, arkasında Caduceus amblemi, önünde ateş sunağıyla göstermektedir. Taçlanmış bir kutsallığın huzurunda bir sofu olarak mühürün sahibi, arkasındaki başından yılan sarkan, elinde gerdel taşıyan, Gudea'nın kabındaki aslan-kuş kapıcılara tekabül eden, taçlı tanrının hizmetçisi tarafından izlenmektedir. Ay, kabul edilen kişinin artık içmek durumunda olduğu yaşam sularının kaynağı, tanrının elindeki kabın üstünde asılıdır.³

Şekil 2. Dünya Ağacı

Burada, bütün eski mitolojilerin ortak motifinin, tanrı yılanın, ölümsüzlük kabının ve ayın bağıntısı, yeni tanrının eşit olan alçak ve yüksek suretlerdeki çokcul görünümü, açıktır. Çünkü kapıdaki isteklileri kabul veya reddeden kapıcılar, tanrısal gücün kendisinin, indirgenmiş açıklamasıdır. O, huzura yaklaşan bir kimse tarafından suretin yaşanan ilk deneyimidir. Başka deyişle tanrının, deneyen suretidir. Dahası, tanrı ve onun deneyen sureti

2 Stephen Herbert Langdon, *Semitic Mythology, The Mythology of All Races*, c. V, Marshall Jones Company, Boston, 1931, s. 177. J. de Morgan, *Délegation en Perse, Memoires*, E. Leroux, Paris, 1911, c. xii, s. 173. şekil 288'den alıntı.

3 Henri Frankfort, "Sargonid Seals", *Iraq*, c. 1, kısım 1, 1934, s. 11, şekil 2.

de bir veya fazla surette bir arada görünebilir, insanbiçimli, insan-hayvanbiçimli, bitkisel, semavi veya ögesel. Bu örnekte insan, yılan, ağaç, ay ve yaşamsuyu, hepsi çok biçimli bir özun, her birinde ve hepsinde simgeleşen suretleri olarak anlaşılmalıdır.

Sekil 3. Tahttaki Yılan Tanrı

Üç tane daha mühür dizisi, bu simgelerle Kitabı Mukaddes'in ilişkisini göstermeye yetecektir. İlki, 4. şekildeki⁴ seçkin Suriye-Hitit örneği, Mezopotamyalı kahraman Gilgamesi't. Gudea'nın kabındaki aslan-kuşlar gibi, tapınağın koruyucusu olarak hizmet ederken, çifte görünümde göstermektedir. Fakat bu tapınağın içinde bulduğumuz, ne insan ne hayvan ne bitki biçimindedir; yılan kıvrımlarından oluşmuş bir sütundur, tepesinde güneş simgesi vardır. Böyle bir kutup veya tünük, her şeyin çevresinde döndüğü eksen noktasının (axis mundi) simgesidir. Ve dünyanın merkezindeki, 'Hareketsiz Nokta'daki Buddhist Aydınlanma Ağacı'na eşdeğerdir.⁵ Güneş simgesinin çevresinde, sütunun tepesinde, dört küçük daire görülür. Bunlar dünyanın dört bucağına akan dört ırmağı simgeler⁶ (Tekvin kitabı 2:10-14 ile karşılaştırın). Soldan yaklaşan, bir aslan-kuşun (veya Kitabı Mukaddes'te bu tür görüntülerin adlandırıldığı gibi bir çocuk-melek) kılavuzluk ettiği kimse, mühürün sahibidir. Aslan-kuş sol elinde bir gerdel ve sağında yukarıda tuttuğu bir dal taşımaktadır. Gizemli yeniden-doğumun anası rolündeki bir tanrıça onları izlemektedir. Aşağıda, bu yapıtta Caduseus'a eşdeğer olan Iabirent-meneviş vardır. Yani yine, her zamanki mitsel simgeleri, yaşamı bahçesinin, her yere rahmet saçan, biri veya ötekittin.

4 Ward, *age.*, s. 275.

5 *Tarımların Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 21-26

6 Ward, *age.*, s. 276.

ölümlü bireyi kendi ölümsüzlüğüne ulaştırdığı yılanı, ağacı, dünya eksenini, ölümsüz güneşi ve ebedi suları tanıyabiliyoruz.

Şekil 4. Axis Mundi

Mitsel bahçenin verimliliğinin gösterildiği öteki muhürde. 5. şekil, bütün kişiler dışıdır. Ağacı tutan ikili görüntü, klasik karşılıklarının Demeter ve Persephone⁷ olduğu, yeraltı dünyasının kutsal Gula-Bau'su olarak tanımlanmıştır. Ay, 3. şekilde kabın üstünde olduğu gibi, doğrudan sunulan meyvenin üstündedir. Ve çoktan sağ eliyle meyve dahnı tutmuş olan ninetlerin alıcısı, ölümlü bir kadındır.

Şekil 5. Ölümsüzlük Bahçesi

Böylece, çekirdek Yakır-doğu'nun ilk mitos düzeninde, Kitabı Mukaddes'in daha sonraki kesin ataerkil düzeninin tersine, kutsallığın erkek olduğu kadar dişi biçimlerle de temsil edilebildiğini niteleyen biçimin kendisinin, sonuçta nitelenmemiş özün bir maskesi olarak, her ad ve biçimin ötesinde olduğunu kavriyoruz.

7 - age. s. 139, Joachim Menant, *Recherches sur la glytique orientale*, Maisonneuve & Cie, Paris, 1883-86, kısım. I. s. 191. şekil 121'den alınır.

Bu mühürlerde kutsal gazap veya tehlikeli işaretine de rastlanmaz. Bahçeyle ilişkilendirilen hiçbir suç teması yoktur. Yaşam bilgisinin nimeti koparılmak, alınmak üzere orada, dünya tapınağındadır. Elde etmek için uygun bir arzu ve hazırlıkla yaklaşan erkek, kadın ve ölümlüye istekle teslim edilmektedir.

Şekil 6. Ağacın Tanrıçası

6. şekildeki eski Sümer mühürü⁸ o zaman, bazı bilimadamlarının sandığı gibi, Adem ve Havva'nın günahlarının, kaybolmuş bir⁹ Sümer yorumu olamaz. Onun anlayışı, İdil'in çok daha öncesine, mitsel hurma ağacının iki arzulan meyvesinin koparılıp alınabileceği Tunç Çağı'nın masum bahçe görüşüne aittir. Bu meyveler, aydınlanmanın ve ölümsüzlüğün meyveleridir. Soldaki, yılanın önündeki dişi şekil, daha önce belirttiğimiz gibi Demeter ve Persephone'un eşdeğeri, anlaşıldığı gibi tanrıça Gula-Bau'dur. Sağdaki erkek ise, boynuzlu ay biçimli tacından bildiğimiz gibi, ölümlü değil, bir tanrıdır. Soldakinin oğul-kocas, insan biçimine girmiş ölümsüz ve dirilen Sümer tanrısının eski biçimi Dumuzi, 'Cehennem Oğlu, Yaşam Ağacının Tanrısı'dır.

Uygun bir karşılaştırma 7. şekildeki Greko-Romen rölyefi olabilir.¹⁰ Elevisis ayınlarının tanrıçası Demeter, kutsal çocuğu Ploutos veya Plutus'la* birlikte görülmektedir. Hesiodos, Plutus için:

8 age, s. 138 ve Ménant, age, s. 189, şekil 120.

9 Düşüs kuramı, George Smith, *The Chaldean Account of Genesis*, Scribner, Armstrong & Co., New York, 1876 ve Langdon, age, s. 179 tarafından geliştirilmiş fakat Ménant, age, s. 189-91 ve Ward, age, s. 138-39'da reddedilmiştir.

10 Jane Ellen Harrison, *Themis*, The University Press, 2. baskı, Cambridge, 1927, s. 286, Johannes A. Overbeck, *Atlas der griechischen Mythologie*, W. Engelmann, Leipzig, 1872, c. I, tablo xvi, 2'den.

* Adların özümlemesi nedeniyle sık sık onunla birlikte tanımlansa da, öteki dünyanın tanrısı Plouton veya Pluto ile aynı değildir.

kime rastlar, kimin eline düşerse,
zengin eder onu, berekete boğar¹¹

diye yazmıştır. Plutus, bir anlamda, dünya zenginliğinin kişileştirilmesidir. Daha geniş anlamıyla, ayınlar tanrısı Dionysos'un eşdeğeridir. *İlkel Mitoloji*'de ve *Doğu Mitolojisi*'nde, Büyük Evren Tanrıçası'nın yoldaşları ve oğulları olan bu tür bir dizi tanrıyı araştırdım. Ölümde (veya başka bir imgeye göre evlilikte) tanrı, ayın görüntüsünü ve yılanın derisini değiştirmesi gibi, onun kucagina dönerek yeniden doğar. Aynı şekilde (Elevisis ayınlarındaki gibi) bu tür simgelerle ilişkili kabul edilme ritlerinde, başvuru, ayınların tanrıçasının tefekkürüne döndüğünde, ölümlü çerçevesinden görelî olarak bağımsızlaşır (simgesel olarak ölür) ve Varlıklar Varlığı (yılan baba) olarak bir kez doğmuş olan özde, yalnız acı ve ölümün bulunduğu dünyadan, ebedi vecdi bulunduğu yere geçer.

Şekil 7. Demeter

Buddha efsanesiyle karşılaştıralım. Aydınlanma Ağacının altına, Hareketsiz Noktaya yerleştiğinde, 'Yaşam Arzusu ve Ölüm Korkusu' Dünya Hayalinin Yaratıcısı Kama-Mara onu yerinden etmek için tehditle yaklaştı. Fakat dünyaya sağ elinin parmaklarıyla değdi ve efsanenin dediği gibi, 'Güçlü Toprak Ana, yüz,

11 Hesiod. *Theogony* 973-74. Bu şekil J. E. Harrison, *agc*, s. 286'da alınılandığı gibi kullanılmıştır. Hesiodos'un çevirisinde, Sabahattin Eyuboğlu-Azra Erhat, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XX. Dizi-S. 5, Ankara, 1977 kullanılmıştır.

bin, yuzbin çılgınlıkla "seni tanık tutuyorum!" diye bağırdı ve kötü ruh kaçtı'.¹² Kutsanmış Olan, o gece aydınlanmaya kavuştu ve yedi kez yedi gün vecd içinde kaldı. O sırada korkunç bir fırtına koptu. 'Muchalında adlı kudretli yılan kral, dünyanın altındaki yerinden çıkıp, Kutsanmış Olanı yedi kez sardı, koca başlığını başından alıp ne soğuk ne sıcak ne sivrisinekleri ve sinekleri, rüzgârı, gün ışığını, ne de sürünen yaratıkları Kutsanmış Olana yaklaştırdı, dedi. Sonunda, yedi gün akıp gittiğinde ve Muchalında fırtınanın geçtiğine, bulutların dağıldığına emin olduğunda Kutsanmış Olandan çözüldü, insan biçimine girdi ve ellerini alnında birleştirerek Kutsanmış Olanın önünde eğildi.'¹³

Buddha bilgi ve efsanesinde, ölümden kurtuluş düşüncesi, eski mitsel imgelerin anlayışını bozmadan yeni, psikolojik bir yorum kazanmıştır. Eski motifler daha gelişmiş biçimler kazanmış, onlara, kendi yaşamında anlam kazandıran gerçek tarihsel kişilerle taze bir ilişki kurmuştur. Yine de uzlaşmanın anlamı, araştıran kahraman ile, kendi gibi varlığın gizinin değişime uğramış biçimleri olan yaşayan dünyanın güçleri arasında kalmıştır. Böylece, Buddha efsanesinde, eski Yakındoğu mühürlerinde olduğu gibi, tanrıça ve eşi yılanın, değerli oğullarına doğum, hastalık, yaşlılık ve ölüme tutsaklıktan kurtulma arayışında destek olmaları, evrensel ağaçtaki özlü anlaşma atmosferi bulunmaktadır.

Aden Bahçesi'nde, öte yandan, başka bir anlayış egemendir. Çünkü Tanrı (yazılı İbrani adı Yehova'dır) Adem'in, kötülük ve iyilik bilgisi ağacının meyvesinden yediğini öğrendiğinde yılanı lanetlemiştir, meleklerine, 'İşte, adam iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu; ve şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacından almasın, ve yemesin ve ebediyen yaşamasın' demiştir. Böylece Yehova, 'onu Aden Bahçesi'nden, kendisinin içinden aldığı toprağı işlemek için çıkardı. Ve adamı kovdu; ve hayat ağacının yolunu korumak için, Aden Bahçesi'nin şarkına Kerubileri (yani aslan-kuşları) ve her tarafa dönen kılıcın alevini koydu.'¹⁴

Bu zıtlıktan ve ileride anlatılacak sayısız mitsel sahneden çıkan ilk nokta, MÖ ilk binde, Demir Çağı İbranilerinin ataerkil anlayışlarının, ele geçirdikleri ülkelerin daha önceki Neolitik ve

12 Jataka 1.74.26

13 Maha-vagg 1.3.1-3.

14 Tekvin 3:22-24. (Kitabı Mukaddes çevirisinde, Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes Şirketi'nin İstanbul 1981 baskısı kullanılmıştır.)

T'uncü Çağı uygarlıklarının mitolojilerinden uyarlandığı, zamanla bunların kendi kaynaklarının tam tersi bir görüşle değiştirilerek ortaya çıktığıdır. İkinci nokta, birinciyle bağıntılı olarak, Kitabı Mukaddes'te bulunan birçok temel motifte, ataerkil yorumun belagatının etkisi ne olursa olsun bastıramadığı karışık bir kalıtım varlığıdır. Sözel bildirimim beyne verdiğinin tam tersini yüreğe veren görsel bildirim bunlar yaşatır. Aynı ürkek uyumsuzluk Yahudilik kadar Eski Ahit'in kalıtını paylaşan Hristiyanlık ve Müslümanlıkta da vardır.

Fakat Kitabı Mukaddes, Batı'da, bu tür öğreti kalıtımının tek kaynağı değildir. Yunan kalıtımının anlamı da benzer biçimde altüst edilmiştir.

2. GORGON'UN KANI

Jane Ellen Harrison, yarım yüzyıldan fazla bir süre önce, güneşli Olimpos panteonunun erkek tanrıları adına değil, fakat Homeros öncesi mitolojinin izlerini taşıyan tanrıça adına düzenlenen Yunan kır festivallerinde ve gizemli kültlerinde bir, iki, üç veya daha fazla biçimde görünebilen, yaşayanların ve ölülerin anası, esrareniz biçimde uğursuz bir tanrıçanın varlığını saptamıştır. Bu tanrıçanın yoldaşı tipik yılan biçimindeydi ve ritleri, çağdaş düşüncenin Klasik Yunanla birlikte göz önüne getirdiği neşeli atletizm oyunları, insancıl sanat, toplumsal eğlence, şölen ve benzerleriyle değil, fakat karanlık bir ruh ve dehşetle biçimlenmişti. Sundukları, incelikle derlenmiş sığırlar değil, domuzlar ve insanlardır. Bunlar ışığa yönelmemiştir, baş aşağı dönüktür. Cilalanmış mermer tapınakların gül parmaklı şafağında parlayan saatte değil, taze kanın döküldüğü dipsiz cehennemin üstündeki çukurlarda, hendeklerin ve kırların alacakaranlığında parlayan insanlar ve domuzlar. Harrison, 'inanılan varlıklar, akılcı insanlar ve yasaya uyan tanrılar değil, fakat belirsiz, akıldışı, temelde hain *daimon*'lardı, herüz tanrıbaşı olarak biçimlendirilmiş ve sınırlandırılmış olmasa da, ruh gibi hayaletler, gulyabaniler ve benzeri yaratıklard' diye yazar.¹⁵ Üstelik ritüel atmosferi paylaşılan bir şölen değil, basit *do ut des* 'ben veririm ki sen de ver' anlayışı değil, fakat *do ut abeas* 'ben veririm ki sen de kaç' def etüne anlayıştı. Oyle ki, daemon'un olumsuz etkisi giderilse, sağlık

¹⁵ Jane Ellen Harrison, *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, Cambridge University Press, Cambridge, 1903, 3. baskı, 1922, s. 7.

ve esenliğin, verimlilik ve meyvenin doğal kaynaklarından sağlanacağı düşüncesi her zaman bu olumsuzlukla birleştirilmişti.

8. Şekildeki Piraeus'ta bulunan adak tablet, Zeus Meilichios¹⁶ olarak bilinen bir Olimpos Zeus'u biçimine adanmıştır. Fakat bütün tanrıların (!) Zeus'unun yılan biçiminde olması şaşırtıcıdır. Harrison, Zeus yılanla birlikte görülmeyen birkaç tanrıdan biridir, diye belirlemiştir.¹⁷ Kuraldışılık, hem ad hem de biçim olarak özgün, yerel bir daemon olan Piraeus'taki kültürünün, kuzeyden gelen Aryan panteonunun ulu tanrısı tarafından yok edilmiş ana tanrıçanın oğul-kocasısı olarak açıklanmıştır. Zeus'un adına yerel toprak-ruhunun adı sonradan lakap olarak eklenmiştir. Daemon kültürünün yıllık bahar ritleri, domuz kırımı, bir Yunan yorumcunun gözlemlediği gibi 'ürpertici bir kasvet içinde', Olimpos biçimi kurbanlara uymaz biçimiyle, onlarla birlikte sürdürülmüştür.¹⁸

Ürpertici kasvet, Helenik olmayan kültürlerin birçoğunun alıntulandığı Tunç Çağının Homeros öncesi Minos Girit'inin ve çağdaşı Kiklad Adaları uygarlıklarının bağdaştırılacağı bir atmosfer değildir. Onların sanat yapıtlarında yaşayan atmosfer, tersine evrenin haşmetiyle incelikli bir uyumdur. Eski ana tanrıçanın daha sonraki klasik zamanlarda da yılanlar, aslanlar, balık gölleri, güvercinlikler, kaplumbağalar, kalamarlar, keçiler ve bogalardan oluşan maiyeti arasında korkulacak ve ürkülecek bir kişilik olduğu iddia edilemez. Sir James G. Frazer *Altın Dal* adlı yapıtında, şimdi ünlü olan Roma yakınındaki Nemi Gölü'nde bulunan koruda, bu kültür gerçekten ne kadar karanlık ve uğursuz olduğunu göstermiştir. Frazer, büyük yapıtının ilk sayfalarında 'bu kutsal koruyu' anlatır: 'Günün her saatinde ve olasılıkla gece geç zamanlara kadar, gaddar biri, burada büyümüş kocaman, belli bir ağacın çevresinde sinsin dolaşırken görülebilirdi. Elinde çekilmiş kılıcıyla, her an bir düşmanın gelmesini bekliyormuş gibi merakla, dövüşken, dolaşırdı. O, rahip ve katildi. Bakındığı adam, er veya geç, onu öldürmek ve rahipliği ele geçirmek durumundaydı. Tapınığın kuralı buydu. Rahipliğe aday olan kimse yalnızca rahibi kesmekle başarıya ulaşabilirdi, onu kestikten sonra, ancak daha güçlü ve becerikli biri tarafından kesilene kadar görevde kalabilirdi. Tehlikeli bir ayrıcalıkla ele geçirdiği

16 *age*, s. 19, Berlin Müzesi, *Beschreibung der Antiken Skulpturen*'den alıntıyla.

17 *age*, s. 18.

18 *age*, s. 14-15, Lucion, *Icaro-Menippos* 24, scholiast ad loc'dan alıntıyla.

mevki kral ünvanını taşıyordu. Şüphesiz, hiç bir taçlı baş, onunki kadar rahatsız ve kötü düşlerle dolu değildir. Yıl başında ve sonunda, yazın ve kışın, iyi havada ve pis havada, tek başına kol gezmeyi sürdürmek zorundaydı ve ne zaman ağır bir uyku onu bassa, bu, onun yaşamı için bir tehlikeydi.¹⁹

Şekil 8. Zeus Meilichios

Gerçekten kasvetli bir manzara! Yunan ve Roma vakayinamelerinde aynı ürkütücü havayı yaratan başkaları da var: Örnek olarak Girit Kraliçesi Pasiphaë'nin sık anlatılan masalı. Onun, denizden gelen boğaya aşkı; onların çocuğu, onu hapsedmek için inşa edilen labirente ileri geri koşturan Minotaur! Fakat Helen öncesi ritüel sahneleri yine de uyum ve barışın, peygamber zekâ ve gücünün idilleridir. *Hayvanların Doğası Üstüne* adlı bilimsel incelemesinde Romalı yazar Aelian (ö. MS 222) zamanında tanrı Apollon'a ait olduğu söylenen, gerçekte tapınılan Zeus Meilichios yılanı gibi Helen öncesi Ege mitolojisinin izi olan, Epir'deki

19 Sir James George Frazer, *The Golden Bough*, The Macmillan Company, 1 c baskı, New York, 1922, s. 1.

bir yılan tapınagını tasvir eder: 'Epir halkı genel olarak Apollon'a kurban sunar ve yılın bir günü onu en muhteşem, en çok saygı duyulan bir şölenle kutlarlar. Tanrıya adanmış, içinde tanrının oyuncakları-yılanlar bulunan daire biçiminde sarılmış bir orman vardır. Yılanlara yalnızca bakire rahibe yaklaşabilir. Rahibe çıplaktır, yılanların yemeklerini o getirir. Epir halkı bu yılanların Delfi'deki Piton'dan geldiğine inanır. Yılanlar, rahibe yaklaştığında, yumuşak huylu görünür ve kibarca yemeklerini alırlarsa verimli ve hastalıktan uzak bir yıl olacağı söylenir, eğer rahibeyi korkutur ve sunduğu balı almazlarsa tersini varsayarlar'.²⁰

Şekil 9. Hesperidlerin Ağacı

Veya temelde aynı anlayışı taşıyan, mitsel altın elma ağacının bulunduğu günbatımındaki Hesperides ülkesini gösteren 9. şekildeki vazo resmini göz önüne alalım.²¹ Koca bir boynuzlu yılan ağaca sarılmıştır, ağacın köklerindeki bir mağaradan iki ağızlı su kaynağı fışkırmıştır, antikitede kozmik tanrıça Gece'nin babasız doğan kızları Nimfler ailesi olarak bilinen sevimli Hesper-

20 Aelian, *De natura animalium* xi. 2, Harrison, *Themis*, s. 429'dan.

21 Harrison, *Themis*, s. 431, şekil 130.

ridler çevrede dolanmaktadır.²² Her şey, tam da eger yakınlarda onaylanan devlet başkanı (öncelik iddiasını yalnız sahiplikle değil, fakat varlıkla da geliştiren başkan) işlerin nasıl gittiğini öğrendiğinde gücenmediyse, Aden'de olabileceği gibidir.

Son Tunç Çağı ve İlk Demir Çağı göçebe Aryan sığır sürücülerinin kuzeyden ve Semitik koyun ve keçi sürücülerinin güneyden, eski dünyanın kült merkezlerine şiddetle girmelerinden önce, bu dünyada, temelde doğanın ve yaşam gereksinimlerinin organik, bitkisel, kahramandıışı bir görünüşü olduğu ve bunun, sabırla didinmenin değil savaş mızrağının ve yağmanın refah ve neşe kaynağı olduğu aslan yüreklilerinkine bütünüyle zıt olduğu artık açıktır. Eski anne mitos ve ritlerindeki, yaşamın eşit biçimde ve birlikte onurlandırdığı karışık şeylerin aydınlık ve karanlık yönlerinden, daha sonra, erkek çıkışlı ataerkil mitoslarda, bütün iyi ve soylu olanlar, yeni, kahraman tanrılara bağlanmış, yerli doğa güçlerine artık olumsuz bir ahlaki yargılamanın da eklendiği karanlığın yapısı bırakılmıştı. Yani çok sayıda kanıtın gösterdiği gibi, iki zıt yaşam biçiminin, mitsel olduğu kadar toplumsal düzenleri de karşıtı. Tanrıçanın ölülere kabul edici olduğu kadar yaşam veren ve destekleyen olarak da saygı gördüğü yerde, onun temsilcileri olan kadınlar, kültürdeki gibi, toplumsal konularında da üstün sayılmışlardı. Kadın egemenliğindeki toplumsal ve kültürel gelenek düzeni, geniş anlamıyla Hak Ana düzeni olarak tanımlanmıştır. Bunun karşıtı, dürüst belagat gayreti, ateş ve kılıç şiddetiyle ataerkil düzendir.

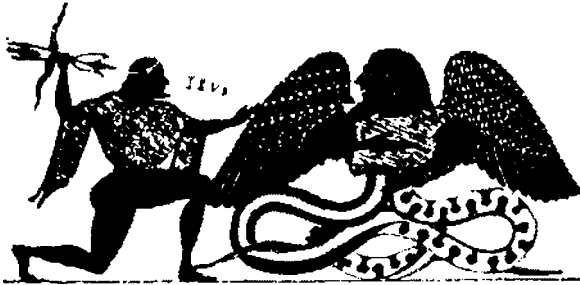
Aryan Yunan, Roma ve komşu Semitik Levanten ilk Demir Çağı edebiyatlarında, karanlığın parlayan bir kahramanının fatih çeşitlemeleri canlıdır ve (şu veya bu nedenle) eski tanrısal düzenin küçük düşürülmüş canavarın kıvrımlarından, bazı hazinelerin, güzel bir ülke, bir kız, altından bir nimetin veya basitçe yalancı çıkan canavarın kendi tiranlığından kurtuluşun kazanılması söz konusudur.

Kitabı Mukaddes'teki örnek, Yehova'nın, kozmik deniz yılanı Leviathan'a karşı kazandığı ve Eyüp'e bahsettiği zaferdir: "Levyatın'ı oltayla çekebilir misin? Veilmekle onun dilini sıkabilir misin? Sana çok yalvarır mı? Yahut sana tatlı sözler söyler mi? Seninle ahit keser mi, onu daima köle aların? Onunla oynar mısın, kuşla oynar gibi? Ve onu kızların içine bağlar mısın? Ba-

22 Hesiod, *Theogony* 215.

lıkçılar takımı onu alıp satarlar mı? Tüccar arasında onu pay ederler mi? Derisini kancalarla doldurabilir misin? Başını da balıklı zıpkınlarıyla? Elini üzerine koy; cengi hatırla ve bir daha etme."²³

Yunanlılardaki eşdeğeri, Zeus'un, Toprak Tanrıçası Ga-ea'nın en genç çocuğu Typhon'a karşı hareketiyle, Olimpos Dağı'nın ataerkil tanrılarının saltanatını ana tanrıçanın eski Titan yumurtalarına karşı sağlayan zaferidir. Yarı insan, yarı yılan olduğu söylenen Titan çok büyüktür. Başu sık sık yıldızlara çarpacak, kolları gündeğumundan gündeğumundan uzanacak kadar büyüktür (Şekil 10). Omuzlarından, Hesiodos'un anlatımına göre, sayısız gözünden ateş çakan, hepsi parıldayan ateş dilli yüzlerce yılan başu çıkmıştu. İçinden, boğaların böğürmesi, aslanların kükremesi, köpeklerin uluması gibi veya ısılık çalar gibi, tanrıların anlayabildiğı öyle yüksek sesler çıkarırdı ki, dağlar yankılanırdı. Ve bu berbat şey, Zeus ona karşı savaşa girişmeseydi, yarıdışın efendisi olabilecekti.

Şekil 10. Typhon'a karşı Zeus

Tanrıların babasının ayakları altında, o yürüdükçe, Olimpos sallanırdı, dünya inilerdi, oklarının şimşeginden, karşı çıkanların gözleri ve soluğı kadar, karanlık denizlerin üstüne de ateş saçılırdı. Okyanus kaynadı, kabaran dalgalar sahilin bütün burunlarını dövdü, yer sarsıldı, ölümler tanrısı Hades titredi, hatta Zeus'un kendisi bir zaman için çözüldü. Fakat yeniden gücünü topladığında, silahını kavrayarak ulu kahraman dağından sıçradı ve oklarını savurarak bütün parlayan, böğüren, kükreyen, uluyan, ısılık çalan başları ateşe verdi. Canavar toprağı yığıldı ve

23 Eyub 41:1-8. Bkz. Mezmurlar 74:13-14.

toprak-tanrıçası Gaea, çocuğunun yanında ağlaştı. Alevler ondan çıktı, dik dağ ormanlarına kükreyerek vardı, tanrıların topal ustası Hephaestus'un yanan ocağındaki demir gibi, öyle sıcak ki, toprak eridi. Sonra tanrıların güçlü kralı Zeus, gümbürdeyen bir gazapla, korkunç alevler içindeki kurbanını kapıp, bugüne kadar titan biçimiyle çıkıp denizlerde korkunç esen ve ölümlü insanlara yıkım getiren, gemileri parçalayan, denizcileri boğan, fırtına ve tozla sakinlerinin sevgili kentlerini yıkan Tartarus'a fırlattı.²⁴

Bu zaferin, Vedacı panteonun kralı Indra'nın kozmik yılan Vritra'ya karşı zaferine benzeyişi tartışılmaz gerçektir.²⁵ İki mit, tek bir eski biçimin çeşitlenmesidir. Üstelik, ikisinde de, tanrı-karşıtı rol, daha eski bir mitolojinin (Yunanistan'da Pelasğların, Hindistan'da Dravidlerin) kişilerine, daha önce evrensel düzenin güçlerini, kahramanca işleri toz gibi yutan zamanın karanlık gizini, sonsuz dönüşler çemberinde sonsuzluktan gelen ve kesinlikle bir yere varmayacak, deri değiştirir gibi yaşam değiştiren ölümsüz yılanın gücünü simgeleyen daemonlara bağlanır.

Bu ölümsüz güç simgesine karşı, bireyin büyük, eylemci savaş ilkesi (okunu kime attığı önemli değil, bir zaman için eski inanç düzenine, aynı zamanda uygarlığa) ayrı düşer. Minos Girit İmparatorluğu, aynı Hindistan'daki Dravid Uygarlığı'nın ikiz kentleri Harappa ve Mohenjodaro gibi dağılmıştır. Fakat Hindistan'da eski yılan gücü mitolojisi yeniden güç kazandı. MO ilk binin yarısına doğru, bütün Panteonu ve Veda tanrıları anlayışını, Indra, Mitra, Vayu ve ötekileri, kendi sürecinin önemsiz temsilcilerine, hâlâ ölümsüzlük çemberini çizerek dönüştürdü ve kapsadı.²⁶ Batı'da, öte yandan, tarihsel bir etken olan kahramanın temsil ettiği belirsizlik ilkesi, yalnız güç kazanmadı, yerini sağlamlaştırarak bugüne kadar geldi. Dahası, özgür irade ilkesinin zaferi, birey sorumluluğuyla ilişkili ahlakla birlikte, tanımlanan ilk özel Batı mitoslarının zaferini kurdu. Hem ben burada yalnızca Avrupa'nın Aryan (Yunan, Roma, Kelt ve Germen) mitoslarını değil, fakat Levant'ın Semitik ve Aryan (Akadlar, Babilliler, Fenikeliler, İbraniler ve Araplar Semitik; Persler, Ermeniler, Frigyalılar, Trako-İllyrialılar ve Slavlar Aryan) halklarını da katı-

24 Hesiod, *Theogony* 823-880. Şekil 10. Munich Museum'dan (MÖ 650), A. Furtwängler ve K. Reichold, *Griechische Vasenmalerei*, F. Bruckmann, Munich, 1900-1932, No. 32.

25 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 192-94.

26 *age*, s. 184-89.

yorum. Çünkü ister Zeus ve Apollon'un, Theseus, Perseus, Jason ve ötekilerin zaferlerini düşünelim veya Yehova'nın Leviathan'a karşı zaferini düşünelim, çıkan ders, eşit şekilde kendi başına hareket eden gücün, dünyaya bağlı yılan mukadderatının gücünden büyük olduğudur. Hepsi, Harrison'un deyişiyle, 'öncelikle, toprak inancına ve toprak verimliliğinin daimonlarına karşı çıkıştır'.

'Bütün bitki ve hayvan yaşamını içeren verimlilik güçlerine inanç, anlamlı ve sağlıklı olacak kadar geniştir, fakat insanın dikkati daha fazla kendi insanlığında odaklaştığında, bu tür bir inanç açıkça tehlike ve hastalık kaynağıdır.'²⁷

İşte, öyle oldu! Ve hâlâ kişi, ister Kitabı Mukaddes'te, ister Greko-Romen okullarda olsun, bütün parlıyan erdemli eylemlerinin erkekçe ahlak tutumlarında zorlayan ve sonuçta kazandırmayan bir şeyin varlığını duyumsamadan edemez. Çünkü intikam veya ödünleme içinde nihai yaşam ve onunla birlikte ruhsal derinlik ve ilişkiden çıkardığı mitoslar, hiçbir zaman bütünüyle özümlemeyen güçleriyle birlikte lanetli, fakat gebe toprağın, yenilmiş de, boyun eğdirilmiş de olsa karanlık görünüşünde sürer. Bir artık giz onlarla sürer, Batı'nın tarihi boyunca, hep daha sonraki 'yüksek' düzenlerin eski simgelerinde (alçak sesle konuşur gibi de olsa 'ama derinden gelen şarkıyı duymuyor musun? der gibi) pusuya yatmıştır ve fişkırmıştır.

Örnek olarak, Medusa efsanesinde, klasik Olimpos ataerkil düzeninin bakış açısıyla da olsa, eski bildiriin duyulabilir. Gorgonlar ecesi Medusa'nın saçı, ışık çalan yılanlardır. Gözleri insanı taşa döndürür. Perseus onu düzene getirip kesti ve çantasında, sonradan Athena'nın kalkanına ilistirdiği, başıyla kaçtı. Fakat Gorgon'un koparılmış sinirli boynundan Tanrı Poseidon tarafından dünyaya getirilen kanatlı küheylan Pegasus çıktı. Sonra Zeus'un arabasına bağlandı. Ve Athena'nın yönetimiyle, sağlık tanrısı Asklepios, kanı, Medusa'nın damarlarından, hem sağından hem solundan elde etti. İlkiyle kesti, fakat ikincisiyle iyileştirdi ve yaşama döndürdü.

Böylece, Medusa'da da, Hindistan'daki sağ eliyle nimetler saçan, sol eliyle kılıç tutan kara tanrıça Kali gibi, iki güç bir aradadır. Kali evrendeki her varlığa yaşam verir, yine de onların kanını emmek için uzun kırmızı dili sarkar. Kafataslarından yapı-

27 Harrison, *Themis*, s. 459.

miş bir gerdanlık takar, entarisi koparılmış kol ve bacaklardan-
dır. O, Kara Zamandır, her varlığın hem yaşam hem ölümüdür,
dünyanın rahmi ve türbesidir: Doğanın, tanrıların, işlevlerini ye-
rine getirdikleri temsilcileri olduğu, önde gelen ilk ve tek nihai
gerçekliğidir.

Veya Zeus ve Hera'nın bile bir kez yargıçlığına başvurdukları
kör kahin Tiresias'ın garip efsanesine bakalım. Tanrıların kralı,
'ısrar ediyorum' demişti, 'siz kadınlar, sevişmekten erkeklerden
daha çok zevk alıyorsunuz.' O da reddetti. O zaman Tiresias'a
başvurdular. Çünkü o, garip bir macera sonucu iki tarafın da
sevgisini yaşamıştı.

Ovidius'un masalı anlattığı gibi: 'Bir gün, yeşil ormanda, Tiresias,
çubununun darbeleriyle, çiftleşen iki koca yılanı ürküttü ve
(mucize!) erkekten kadına döndü. Böyle yedi yıl yaşadı. Sekizinci
yıl, yine o ikisini gördü ve 'eğer size vurmakta, bu işi yapmanı
karşısına döndüren bir erdem varsa, şimdi bir kez daha vuracağım'
dedi ve öyle yaptı. Eski şeklinde döndü, yine doğduğundaki
cinsiyesine kavuştu.'²⁸

Tanrıların babası ile ecesi arasındaki tartışmayı çözmesi gerektiğinde,
Tiresias bu nedenle yanıtı bildi. Zeus'un tarafını tuttu. Tanrıça
dargınlıkla ona vurdu ve kör etti, fakat tanrı, karşılık olarak ona
peygamberlik armağanını bağışladı.

Bu masaldaki çiftleşen yılanlar, Caduceus'dakiler gibi, erkek-dişi,
doğum-ölüm gibi bütün karşı çiftlerde görünen, dünyayı üreten
gücün işaretidir. Ölümsüz tanrıça Toprak'ın yeşil ormanında
dolanırken, Tiresias onların gizine bulaştı. Onun düşüncesiz
vuruşu, aynı I. şekildeki orta direk (axis mundi) gibi, onu ikisinin
arasına koydu ve yedi yıl (yıllardan bir hafta, kısa bir yaşam)
daha önce hiç bilgisi olmadığı öteki yanda yaşadı. Doğası tek olan
iki yaşayan simgeye bilerek tekrar dokunduğunda ve ilk biçimine
döndüğünde, iki bilgiye sahip tek kişi, hem yalnızca erkek olan
tanrı Zeus'tan, hem de yalnızca dişi olan tanrıçasından daha
bilgili biri oldu.

Ataerkil görüş, daha eski görüşlerden, zıt çiftleri, erkek ve dişi,
yaşam ve ölüm, iyi ve kötü, sanki bunlar soyut şeylermiş ve
yaşamın geniş varlığının yönleri değilmiş gibi ayırmasıyla
belirlenir. Bunu, aya karşı güneşin mitsel anlamında bulabiliriz.
Karanlık güneşin karşı olduğu için güneşten kaçır, oysa onda ka-

28 Ovid, *Metamorphoses* 3.324-31.

ranlık ve aydınlık bir kürede, bir aradadır. Tiresias'ın kör olması, demek ki ay bilgelisinin etkisidir. Bu, bütün zıt çiftlerin birbirinden ayrı görüldüğü güneş ışığı dünyasına körlüktür. Ve esin armağanı, varlığın karanlığını aşan içgözün görelî görüşüdür. Tiresias Yunan kalıtının en derin, bilinçaltıyla algılanan tabakalarından bir ziyaretçi gibi geldiği için, ötekileri gölgede bırakan Olimpos tanrıları ve mitosları dünyasına gizemli bir varlık olarak taşıdığı için, henüz bütününü bastırılmamıştır.

Zaten Zeus Meilichios yılanında görmedik mi? Toprak Ana Demeter'in Zeus'tan doğurduğu ve Girit'te, normalde arabasına koşulu iki yılan tarafından korunan mağarada terk ettiği kızı Persephone biçiminde değil miydi?

Okuyucu, *İlkel Mitoloji*'deki Orfik efsaneyi anımsayacaktır.²⁹ Bakire tanrıça barış içinde evreni simgeleyen örtüyü örerken, annesi, Zeus'un onun varlığını öğrenebileceğini anladı. Zeus koca bir yılan biçiminde yaklaştı. Bakire, ekmek ve şarabın ezeli-ebedi tanrısına, bu mağarada doğan ve büyüyen, bebek olarak ölüme giden ve dirilen Dionysos'a gebe kaldı.

Kuşut biçimde Hıristiyan inanışında, aynı geçmişten türetilerek, Kutsal Ruh'un Bakire Meryem'e kuş biçiminde, kulağından yaklaştığına ve onu Oğul Tanrı'ya gebe bıraktığına inanılır. Olmuş ve dirilmiş olan oğul, mağarada doğmuştur ve özünde, halen ekmek ve şarap da vardır. Kuş ise, Homeros öncesi, Musa öncesi dönemde Ulu Tanrıçanın yilandan aşağı kalmayan arkadaşı ve niteliğidir. Şekil 11'de Afrodite biçiminde, kendisine tapınan Erotlarla çevrilmiş biçimde, sol elinde kuş tutarken görülmektedir.³⁰ Böylece, dünya mitoloji panoramasında, Hıristiyan üçlemesinin Tanrı Babası, Meryem'in Yaratıcı-Babası, Kutsal Ruh, onun eşi ve Oğul Tanrı, onun öldürülüşü ve çocuğunun dirilişi, daha sonraki bir zamanda, Orfik giz olan Zeus'un kendi kızına yılan biçiminde yaklaşmasını ve Persephone'den Dionysos'un doğmasını üretmektedir.

Ataerkil tanrıların daha önceki anaerkil tanrılar üzerindeki zaferi, Greko-Roman dünyasında Eski Ahit'te olduğu kadar belirleyici değildir. Jane Harrison'un gösterdiği gibi, eski tanrılar yalnız çevrenin sapkın inanışları olarak Zeus Meilichios örneğindeki gibi değil, Hıristiyanlığa kalıtının birçok ögesi geçen Deme-

29 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 114.

30 Former National Museum, Berlin'de bir vazodan. Harrison, *Prolegomena*, s. 633, şekil 168, Furtwängler ve Reichold, *age*'den alıntıyla.

ter Orfik gizlerde, kadın kùltlerinde, halk inanışlarının mitoslarında da yaşamıştır. En açık biçimde de Bakire ve Ruh mitos ve ritlerinde. Yunanistan'da ataerkil tanrılar ùlkenin tanrıçalarını yok edememiş, onlarla evlenmişlerdir. Bunlar da giderek etki kazanacak biçimlerde yaşamışlardır. Oysa Kutsal Kitap mitolojisinde bütün tanrıçalar yok edilmiştir. En azından öyle oldukları varsayılmıştır.

Şekil 11. Erotlarla Afrodite

Fakat Samuel ve Krallar kitaplarının her bölümünde okuduğumuz gibi, eski verimlilik kùltleri, hem halk hem yöneticilerin çoğu tarafından İsrail'de saygın tutulmaya devam edilmiştir. Eski Ahit'in ilk beş kitabında (Pentateukhos), eski toprak ananın bilgeliği ve yılan eşinin sembelleri sessizce izlerini bırakmıştır.

'Ve Rab Allah kadına dedi: Bu yaptığın nedir? Ve kadın dedi: Yılan beni aldattı ve yedim. Ve Rab Allah yılanı dedi: Bunu yaptığın için, bütün sığırlardan, ve bütün kır hayvanlarından daha lanetlisin, karnın üzerinde yürüyeceksin ve ömrünün bütün günlerinde toprak yiyeceksin. Ve seninle kadın arasına ve senin

zürriyetinle onun zürriyeti arasına düşmanlık koyacağım, o senin başına saldıracak ve sen onun topuğuna saldıracaksın.'

Yehova kadını böyle lanetledi, yeni çağa ataerkilliğin damgasını vurarak ona acıyla doğum ve kocasına tabi olma lanetini verdi. Ağaca gelip kadının sunduğu meyveden yiyen erkeği de lanetledi: 'Toprağa dönünceye kadar, alınının teriyle ekmek yiyeceksin, çünkü ondan alındın, çünkü topraksın ve toprağa döneceksin' (Tekvin 3:13-19).

Ama çiftin ceza olarak gelmiş oldukları ve dönecekleri toprak elbette Toprak Ana idi; insanbiçimli görünüşünden edilse bile, yeni eşi Yehova'nın çocuğunun yaşamına üflediği özü besleme işleviyle temel anlamını koruyordu. Ve ölümden onlar babaya değil, ona döneceklerdi. Ondan alınmışlardı ve ona döneceklerdi.

Eski inancın Titanları gibi, Adem ve Havva, ana tanrıça Toprak'ın çocuklarıdır. Önce Adem olarak tek kişiydiler, sonra Adem ve Havva olarak ikiye bölündüler. Ve erkek, azarlandığında, Yehova'nın sorgusuna tam Titan kişiliğine uygun yanıt verdi. "Ve adam karısının adını Havva koydu, çünkü bütün yaşayanların anası oldu" diye okuyoruz. Bütün yaşayanların anası olarak Havva'nın kendisi, ana tanrıçanın yok olan insanbiçimli yönü olarak tanınmalıdır. Bu nedenle Adem, onun eşi olduğu kadar oğlu olarak da anlaşılmalıdır. Kaburga efsanesi açıkça ataerkil bir çeşitlemedir, önceliği erkeğe verir. Tekrar doğmak için, doğduğu ana-tanrıçaya dönen eski kahraman mitosunun değiştirilmesidir. Tekrar 6. ve 7. şekillere bakınız.

Dahası, İlk Tunç Çağı mühürlerindeki Ningizzida ve onun yılan bekçisi gibi, Kitabı Mukaddes metni boyunca Yehova'nın kendisinin de yılan gücün bir yönü olduğuna ve Toprak Ana'nın Caduceus'u yılan tanrıçanın yılan eşi olduğuna ilişkin açık ve yeterli kanıt vardır. Önce, Musa'nın Firavun'u korkuttuğu mucizevi yılan asayı anımsayalım. 'Ve Rab ona dedi: Bu senin elindeki nedir? Ve (Musa) dedi: Değnek. Ve dedi: Onu yere at. Ve onu yere attı, ve yılan oldu, ve Musa onun önünden kaçtı. Ve Rab Musa'ya dedi: elini uzat, ve onu kuyruğundan tut. 'Elini uzatıp onu tuttu ve elinde yine değnek oldu.'³¹ Aynı asa daha sonra çöldeki kayadan su fışkırttı.³² Çöldeki insanlar Yehova'dan şikâyetçi olduklarında, 'Ve kavm Allah'a ve Musa'ya karşı söyledi: Çölde öle-

31 Çıkış 4:2-4.

32 Çıkış 17:1-7.

lun diye bizi niçin Mısır'dan çıkardınız?' Okuyoruz: 'Ve Rab kavm arasına yakıcı yılanlar gönderdi ve kavmı ısırıldı, ve İsrail'den birçok halk öldü... Ve Musa kavm için yalvardı. Ve Rab Musa'ya dedi: Kendine yakıcı bir yılan yap, ve onu bir sirik üzerine koy, ve vaki olacak ki, her ısırılan ona bakınca yaşayacaktır. Ve Musa tunçtan bir yılan yaptı, ve onu sirik üzerine koydu, ve vaki oldu ki, yılanın ısırıldığı bir adam tunç yılanı bakarsa yaşardı.'³³

II. Krallar Kitabı'ndan, halkın Hezekiah (MÖ 719-691) zamanına kadar Kudüs'te bu tunç yılan idole saygı gösterdiğini öğreniyoruz. Hezekiah, 'Musa'nın yapmış olduğu tunç yılanı parçaladı, çünkü İsrailoğulları o günlere kadar ona buhur yakıyorlardı ve onun adını Nehuştan koydu.'³⁴

Yehova'nın başta gelen kahramanı, kâhinler kabilesi Levilerin adının Leviathan'la aynı kökten gelen bir sözcük olduğunu öğrenmek, öyleyse, şaşkıncı mı?³⁵ Veya resmi yapılamaz tanrının resmi sonunda görüldüğünde, biçiminin yılan bacaklı olduğunu gördüğümüzde şaşırarak mıyız?*

3. ULTIMA THULE**

Simdi, genç ülkenin tanrıçasının büyüsünün peri masallarıyla bugüne kadar geldiği İrlanda'ya yöneliyoruz. Peri tepelerinin büyümlü anlatısı, Gawain, Trıstan ve Merlin'in, Haçlı zırhları içinde yaşam kazandırdıkları eski Keltik Fianna ve Kırmızı Dal Şövalyeleri, ortaçağda, Kral Arthur'un Şövalyeleri masalıyla Avrupa'ya yayıldı. Kısa bir zaman öncesinde, üstünde az durulan 375-950 döneminde, bu kahramanların geldiği epik öyküler, eski mitsel masallardan uyduruluyordu.

Vardıkları sahilde iz bırakmış olan İrlanda'nın ilk sakinleri, buraya, mezolitik dönem olarak bilinen İlk Taş Çağı ile Yeni Taş Çağı'nın arasındaki karanlık dönemde geldiler. Buzullar çekilmişti, fakat soğuk, nemli, puslu hava kalmıştı. Ayzberglerin ge-

33 Sayılar 21:5-9.

34 Krallar II 18:4.

35 Theophile James Meek, *Hebrew Origins*, Harper Torchbook y., New York, 1960, s. 123.

* Şekil 25 ve 26'ya, sayfa 252'ye bkz.

** Latince. En uzak kuzey ülkesi. Eski coğrafyada, dünyanın en kuzeyindeki bilinmeyen yer (ç.n.).

miler gibi yüzdüğü gri-yeşil suların üstünde martılar uçuyordu. Yaşam, ayıbalığının, morsun ve balinanın yaşamıydı. Güney Fransa ve Kuzey İspanya'nın harika boyanmış mağaralarının dünyanın başlıca tapınakları olduğu paleolitik büyük av dönemi çoktan geride kalmıştı. Onların zamanında dünyada, onlarla rekabet edecek, hatta onlara yaklaşacak hiçbir şey yoktu. MÖ 30.000-15.000. Fakat Würm Buzulunun çekilişinin sürdüğü son dönemde av koşullarının değiştirilemez bozuluşu devam etti. Kürklü mamut ve gergedanları, misk öküzünü ve ren geyiğini besleyen yarı-kutbun tundra manzarası, koca bizon sürülerinin yabani sığırların, atların ve antilopların koştuğu yeşil çayırlara dönüştü. Fakat bu çayırlar sonra orman oldu ve et sağlamak ciddi biçimde olanaksızlaştı. Avcı halkların birçoğu kuzeye doğru av yollarını izlediler. Zamanla, ülkelerinin zenginliği azalırken, kuzeyin uzak noktalarında, az nüfuslu avcı ve balıkçı kabilelerin ataları oldular. Ötekilerse, yalnız ormandan değil, denizden ve kıyılardan da gıdalarını toplamak üzere kaldılar. Magdalenian döneminde, verimli son bin yılda balina, mors ve ayıbalığı avında kullanılan ve zamanımızda son kültürel kalıntı Eskimolarda kalan, korkulu kayıklar, mızrak, olta ve zıpkınlar, silahların arasına katılmış ve geliştirilmişti. Fakat son dönemde Avrupa çayırlarındaki koşullar o kadar kötüleşti, insanın yaşama gayreti o kadar zorlaştı ki, bölge, uğraşından uzak, orman halkı ülkesi durumuna geldi.

Kültürel yaşamın canalcı merkezleri güneye ve güneydoğuya, bugün büyük çöller olan, koca sürüleri beslemiş Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya'nın geniş otlaklarına kaydı. Kuzey Afrika'da Capsian stilinde ve Güney İspanya'da kayalara (bugün mağaralarda değil uçurumların yüzünde) çizilmiş canlı resimlerin gösterdiği bir eylem dünyası buralarda yeşerdi. Ok ve yay ilk kez ava yardım eden köpeklerle birlikte buranın sanatında görüldü. Daha eski kuzey resimleri hayvanları gösterirken, daha sonraki MÖ 10.000-4.000 döneminin Capsian sanatı etkin, akıcı bir öyküleme stilinde insanları gösterir. Dahası, bu manzaralarda çizilmiş yaşam, önce avcılarinkiyken, sonra çobanların yaşamı olmuştur. Sıcak paleolitik çağın son döneminde, bugün tarihçilerin çekirdek Yakındoğu olarak bildikleri Levanten bölgede hayvancılık ve tarım gelişmişti.

Birbirini izleyen yayılma eğilimlerinden, paleolitik (avcı) ve neolitik (tarımcı) devirleri belirlemek için Batı-Doğu ve Doğu-

Batı sarkaçları terimini ilk kullanan Leo Frobenius olmuştur. *Monumenta Terrarum* kitabında, 'Tarihöncesi zamanlarda Batı Avrupa'dan paleolitik biçimde başlayarak Akdeniz kıyılarından doğuya, Mısır ve Asya'ya varan kültür akımından söz edebiliriz' diye yazar. Bu, ilk Taş Çağı'nda, kültür akımının, Batı'dan Doğu'ya, buzullarla kaplı bölgelerin güneyine yayılması demektir. Sonra bunu (Avrupa'da) kültürel bir boşluk izledi. Doğudan, o zamana kadar olan her şeyden daha zengin Yüksek Tunç Çağı akımı gelene kadar. Bu akım Doğu Avrupa'dan ve denizden, Kuzey Akdeniz kıyılarından geldi. Anadolu'dan (Asia Minor) İge'ye (Yunan kültürü) İtalya'ya (Roma) geçti, daha batıya uzanarak Gotik (Fransa, Belçika ve İspanya'da) dönemi açtı, en batıda (rasyonalist İngiltere'de) bugünkü dünya ekonomisini hazırladı. Başka bir deyişle, eski Batı-Doğu sarkacından bir boşlukla ayrılan daha sonraki Doğu-Batı sarkacı daha yüksek kültürlerin akımına getirdi.³⁶

Afrika üstüne çalışmasında Frobenius, gözlemini daha da geliştirdi: 'Akdeniz, coğrafi olduğu kadar tarihsel olarak da, İtalya tarafından doğu ve batı olarak ikiye bölünür. Her iki bölüme de ortalarındaki büyük adaların adını vererek Sardunya Denizi ve Girit Denizi diyebiliriz. Kuzeybatı Afrika'nın iç ve dış nedenlerle Sardunya Denizi'ndeki gelişmelere uzak kaldığını, fakat Levanten Afrika'nın Girit çevresindeki ülkeler tarafından belirlendiğini söyleyebiliriz... Son paleolitik dönemde Afrika kültürünün çekim merkezi batıdaydı; İspanya, Capsian dönemi boyunca Kuzeybatı Afrika'yla yakın ilişkide oldu. Oysa eski Challean döneminde Kuzeybatı Afrika'yla bütün Batı Avrupa tek başına ayrı bir kültürel bölge oluşturuyordu. Şimdi de, aynı biçimde, Levanten Kuzeydoğu Afrika'nın Girit Denizi'ne bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Yani Sardunya Batı Avrupa'yla ilişkiliyken, Girit Denizi Batı Asya'yla ilişkilidir.'³⁷

Demek ki, özet olarak, neredeyse sonsuz paleolitik avcılık dönemi boyunca Kuzeybatı Afrika ve Batı Avrupa'nın tek bir büyük kültür bölgesi; Frobenius'un adlandırdığı gibi paleolitik kaynak olduğunu, ilk Taş Çağı sanatlarının Batı-Doğu sarkacı ile As-

36 Leo Frobenius, *Monumenta Terrarum, Der Geist über den Erdteilen, Erlebte Erdteile*, Bd. 7, Forschungsinstitut für Kulturmorphologie, 2. Auflage, Frankfurt-am-Main, 1929, s. 213-14.

37 Leo Frobenius, *Kulturgeschichte Africas*, Phaidon Verlag, Zurich, 1933, s. 103-104.

ya'ya taşındığını, ve sonra, çok daha hızlı bir kültürel değişim olarak bildiğimiz neolitik veya geç Taş Çağı'nın, Güneybatı Asya ve Kuzeydoğu Afrika'da yaratıcı kültürün yüreği durumuna geldiğini ve Doğu'dan Batı'ya, Avrupa'ya geri döndüğünü söyleyebiliriz. Avrupa'nın dikkat çekici mitolojik kayıtları paleolitik mağaralarda MÖ 30.000-15.000'den kalmayken, Levant'inkiler neolitik dönemden, MÖ 7.500-3.000'den kalmadır. Avrupa anlayışında yaşamın kurucu öğeleri, ırkının avcılık eylemindeki uzun yapılanmasına ve bireyci yargılamayla bağımsız mükemmelliğin erdemlerine bağlıyken, daha genç, fakat kültürel olarak çok daha karmaşık olan Yakındoğu'da tersine, Avrupa anlamında birey değil, bir gruba bağlılık anlamına gelen dünya, birlikte yaşama ve yetkeye bağlılık erdemleri bireyin idealleri olmuştur. Görmemiz gerektiği gibi, iki kültürel dünyanın değişen sarkaçlarında, karşılıklı karışık tarihleri boyunca, paleolitik bireyin ve neolitik grupların ilkelerindeki çözülemez çelişkiler doğdu ve bugün de yaratıcı karşılıklı ile karşılıklı küçük görmeye varan duruma geldi.

Fakat biz İrlanda'ya dönelim.

4. HAK ANA

İrlanda'nın Batı'nın ilk gelişimine katkılarındaki özel güç ve nitelik, paleolitik dönem boyunca adanın boş kalmış olmasına karşılık, Batı Tunç Çağı'nın tam başlangıcında, MÖ 2500'de, birdenbire (ve iyi bir nedenle) Batı manzarasının en verimli pınarlarından biri durumuna gelmesi gerçeğidir. Britanya, paleolitik zamanlarda anakaranın bir parçası olmuş, İrlanda olmamıştır. Adaya, yalnız, son paleolitik dönemin tehlikeli mors, aybalığı ve balina avı macerasında erişilebilmiştir. O zaman da kalıcı bir yerleşim olmamıştır.

Bu uzak zamandan kalıntılar, daha önce de söylendiği gibi, mezolitik döneme aittir ve Kuzeydoğu Antrim kıyısında, 'yüksek sahillerde' (şimdi denizden 25 fit yüksek) Larne, Kilroot, Portrush ve Magee Adası'nda bulundular. Yine garip olan, ilk üç yerin sanatları Baltık ve Kuzey Denizi'nin etkisini taşıırken, Larne'dan görünebilen Magee Adası Kuzey İspanya sanatıyla bağıntılıdır. Bu ters ilişkiler adanın yazgısına yardım ediyordu. İlk mezolitik ziyaretçiler, bu yazgının hiçbir anlamda kurucuları değildirlerdir. Kimdiler, onları İrlanda'ya ne zaman ne getirdiler veya

nasıl oldu, bilmiyoruz. Yıllarca İrlanda Kraliyet Akademisi'nin ve İrlanda Eski Eserler Kraliyet Derneği'nin başkanlığını yapan Dublin Üniversitesi Profesörü R. A. S. Macalister'in sözleriyle yok oldular: 'Yaşamları, aşkları, nefretleri, konuşmaları, davranışları, adetleri ve toplum düzenleri, ölümleri, tanrıları düş gibi gitti'.³⁸ Kısa ömürlü yerleşme zamanlarının, bulunmuş olan kalıntılardan, kuzeybatıdaki buzul devirleriyle (7800) ilk Bakır ve Tunç çağları arasında (2500) olduğu bulanık biçimde kestirilebiliyor. Yalnız İrlanda'nın değil, tüm Kuzeybatı Avrupa'nın tarihi de bu dönemde başlıyor.

Hızlı Tunç Çağı gelişimindeki etkin gücü Profesör Macalister varılması, güç olan yerde kolonizasyonun bilinçli ve bilinçsiz nedenlerine bağlıyor. Kolonizasyonun bilinçli olduğu kadar bilinçsiz nedenleri de vardır. Dış nedenler ana ülkeyi geçici veya kalıcı olarak oturulmaz yapan nedenlerdir, düşman saldırılarının baskısı, değişen iklim koşulları, vb. Çekici nedenler ise, yeni ülkeyi çekici yapan nedenlerdir ve kuşkusuz İrlanda'nın çok büyük miktarda olduğu anlaşılabilir altın kaynakları işgalciler ve yerleşenler için bu ülkeyi çekici yapan ana nedendir.³⁹ Amerika'nın vahşi batısında toprak yüzünden aktığı gibi İrlanda'da altın, ırmak yataklarında parıldıyordu. Profesör Macalister, 'Ulusal Müze'deki altın süsler, ırmak çakıllarındaki altının, zanaatkarlar eliyle toplandığını bize gösteriyor' diye devam ediyor, 'gerçekten, altın varlığını, Tunç Çağı'ndaki madencilerin tükettikleri anlaşılıyor'.⁴⁰ Adanın birçok yerinde bakır kaynakları da vardı ve bu metal de ölçülemez değerdedi. Tuncun öteki alaşımı, teneke ise, önceleri bulunamadı. En yakın kaynağı Britanya Cornwall'daydı. Bu da İrlandalılarca bulundu ve işletildi. Yani Babil'in geliştiği, Mısır Orta Krallık, Truva, Minos Giriti döneminde, yarımay şeklinde altın süs eşyaları, özel bir tür düz bakır balta, daha sonra teneke bulunduğu zaman tunç teber ihraç eden en uzak batının el değmemiş öte yakasında, ikinci bir uzak yürek atıyordu.

Fakat mitoloji öğrencisi için önemli olan nokta ve İrlanda'nın Avrupa'nın mitos ve efsane öykülerinde önemini sürdürdü-

38 R. A. S. Macalister, *Ancient Ireland*, Mathuen and Company, Londra, 1935, s. 13-14.

39 R. A. S. Macalister, *The Archaeology, of Ireland*, Methuen and Company, 2. g. baskı, Londra, 1949, s. 9.

40 *age*, s. 15.

ren gücü, adanın kültürel stiline kuruluş döneminin, Avrupa'nın paleolitik döneminin alacakaranlığıyla Aryan, Kelt, Romalı ve Germenlerin ataerkil devirlerinin şafağı arasında yer almasıdır. İrlanda kültürü, arasında yükseldiği iki kültürden de kökten ayırılır. Dinsel öykü ustası demir taşıyan Kelt kabileleri geldiğinde, MÖ 2500'den 500-200'e uzanan bu dönem henüz tam belirginleşmemişti. Mitolojik ve ahlak düzeni Tunç Çağı'ndakiydi. Ana tanrıça ve yüce ana ve sonraki ataerkil Keltik düzenle olan ilişkileri ise, eski Girit-Ege düzeninin klasik Yunan Olimpos düzeniyle olan ilişkilerine benziyordu.

Gerçekten, bu dönemin geleneklerini yansıtan pirinçten kadınlarda, Hıristiyanlığa kadar gelen Keltik efsanelerin şaşırtıcı özellikleri görülmektedir. Bunlar, hiçbir anlamda, ataerkil biçimde eşlerin anlamını taşımazlar. Hatta Keltik kahramanlar döneminin doruğunda bile (MÖ 200-MS 450) dikkat çeken birçok İrlandalı soylu kadın Kelt öncesine aittir, kendilerini geçmiş zamanların anaerkil egemen davranışlarında gösterirler.

Örnek olarak, 'Cooley Sürü Yağması' olarak bilinen, Connaughtlu Kraliçe Meave ile Kelt eşi Leinsterli Ailill'in yastık konuşması var.

Cruachan Kalesinde, barış içinde yaşarken ve kraliyet divanına henüz uzanmışken, Ailill, 'Kadın' der, 'gerçekten iyi adamın karısı iyidir deyişi doğru'. Kadın: 'Evet ama, seninle ne ilgisi var?' 'Çünkü sen şimdi seninle evlendiğim günden daha iyi bir kadınsın'. 'Ben, sen görmeden önce de iyiydim' diye yanıt verir kadın. Erkek, 'O zaman garip' der, 'Bu tür bir şeyi hiç duymadık. Yalnız kadınlarınızın hilelerine güvendiğinizi ve düşmanlarınızın sizin yağmalarınızı ve avlarınızı sınırlarınızda serbestçe yağmaladıklarını duyduk'.

O zaman Meave, gerçek bir anaerkil kraliçenin sitemiyle karşılık verdi. Bir erkeğin aldığı kadın olarak değil, kendisinin sahibi olarak. Ataerkil düzende yalnız erkeklere ait olan bütün haklara karşılık kralın da sahibesiydi:

'Senin iddia ettiğin gibi değilim' dedi, 'Babam İrlanda Kralı Eochaid'le birlikte yaşıyordum. Altı kızı vardı ve hepimizin en soylusu en saygı duyulanı bendim. Genişlik, savaş, çatışma ve uğraşıda da yine en iyi bendim. Önümde, çevremde, on beş yüzün iki katıyla asker, her birinin on adamıyla başkanların oğulları, her adamın sekiz ve her birinin yedi ve her birinin altı ve her birinin beş ve her birinin dört ve her birinin üç ve her birinin iki

ve her birinin bir adamı vardı. Bunlar benim malikanemdeydi; çünkü babam bana İrlanda'nın bir eyaletini, şimdi bulunduğumuz Cruachan'ı vermişti, ben de bu adla Cruachanlı Meave olarak bilinirim.'

Kraliçe Meave yalnız kendi şatosunun değil, İrlanda söz sanatının da sahibesiydi! Profesör Macalister'in belirlediği gibi, mayeti 40.478.703.000'e varıyor, yani 'İrlanda'nın her mil karesine dağılacak, modern Dublin'in üç katından fazla insan.'⁴¹ Kraliçe böyle diyerek devam etti:

'Bundan sonra' dedi eşine, 'Leinster Kralı Finn mac Rosa Rua'dan beni istemeye bir elçi geldi, Tara Kralından, Cairpre Nifer mac Rosa'dan bir başkası, Ulidia Kralı Conachar mac Fachtna'dan biri, Eochu Beg'den bir başkası. Ama ben onları reddettim, çünkü ben Erinli hiçbir erkekten istenmemiş bir düğün armağanı isteyen birisiydim. Yani benim kocam hiç cimri olmayan, kıskanmayan ve korkusuz bir erkek olmalıydı.'

'Çünkü benim alacağım adam cimri olsaydı yetmezdi, ben onu cömertlikte geçerdim, ürkek olsaydı olmazdı, ben tek başına savaşlarda zafer kazanırdım, yarışlarda, kavgalarda. Kıskanç olsa bu da iyi olmayacaktı. Ben birinin gölgesindeyken bir başkasıyla hiç olmadım. Ve kendime tam böyle bir koca aldım, gerçekten, yani seni, Leinsterli Ailill mac Rosa Rua. Çünkü sen cimri, kıskanç ve korkak değilsin. Üstelik sana kadın olarak en değerli evlenme armağanları verdim. Yani on iki adamın üstbaşı için kumaş, üç kere yedi cariye değerinde savaş arabası, yüzünün genişliğinde sarı altın, sol kolun ağırlığında beyaz tunç. Öyle ki biri seni küçük düşürse, sakatlasa veya aldatsa, senin bozulmuş onurunun hiçbir güvencesi veya ödemesi olamaz, çünkü sen yalnızca bir kısa eteklinin uşağısın. Ama benimki ne olur.'⁴²

On dokuzuncu yüzyıl sonu Keltik araştırmalarının öncülerinden Profesör H. Zimmer* Kraliçe Meave'nin tiradını değerlen-

41 Macalister, *Ancient Ireland*, s. 131.

42 *The Book of Leinster* 54a, 11-18; Standish Hayes O'Grady'den Elanor Hull, *The Cuchullin Saga in Irish Literature*, David Nutt, Londra, 1898, s. 111-13 ve H. Zimmer, "Die kulturgeschichtliche Hintergrund in den Erzählungen der alten irischen Heldensage", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Philosophisch-historische Classe, IX, 1911, s. 213-214.

* H. Zimmer (1851-1910) oğlu tanınmış Sanskrit uzmanı Heinrich Zimmer ile (1890-1943) karıştırılmamalı.

dirirken, Britanya Adaları Keltleri arasında, bir gelinin, 'sabah armağanı'⁴³ ile kocası tarafından 'bozulan onuru' ödeşilirdi ve bir kral için bu 'yuz genişliğinde bir tabaka altındı', herhalde utandırmak için olmalı, diye yazıyor.⁴⁴ Sonuç olarak, Meave'nin sözlerinin keskinliği Hak Baba düzeninin koşullarının tam baş aşığı edilmesinde yerini buluyor.

'Meave, kendine bir eş alıyor, ataerkil düzende bir kadının kabul ettiği gibi koca kabul etmiyor. Hem kocası da bir şeye yaramıyor... Fakat o da bir kralın oğlu, kralların kardeşi, mülkü gerçekte kendisinininkinden az olmayan biri. Meave şart koşulmuş evlilik armağanlarını sayıyor. Sabah armağanı olarak verilenleri *Preitium Virginitatis* olarak alıyor. Ataerkil düzende erkeğin odalık alma hakkını saklı tutması gibi, Meave de kendi hakkından söz ediyor. Evlilik bağı koşullarına göre 'ev-arkadaşları'ndan söz ediyor; birinin gölgesinde bir başka adam. Sözleri tartışmanın kızgınlığı içinde söylenenlerin abartısını taşıyor. Ayakları yere basan, açıkça anlaşılmuş, Ailill tarafından onaylanmış ve eylemlerinde ortaya çıkan şeyleri belirliyor.'⁴⁵ Şimdi göreceğimiz gibi:

Ailill böyle aşağılanınca, mülklerinin karşılaştırılmasını istedi. İkisinin gözleri önünden geçirildiler. Önce bardaklar ve fıçılar, demir kaplar, kavanozlar, kadehler, tekneler ve kasalar, yüzük ve bilezikler, çeşitli takılar, elbiseler, lacivert, mavi, siyah ve yeşil, sarı, damalı ve kahverengi, açık renkli, koyu ve çizgililer. Sonra sayısız koyun sürüleri çayırlardan, çimenlerden ve kırlardan getirildi. Eşit çıktı ve götürüldü. Aynı biçimde atları ve hor-murdanan domuzları eşit geldi. Fakat sığırlar sallanıp geçerken, anlaşıldı ki, sayıları aynıysa da, aralarında Beyaz Boynuzlu adı verilen bir kralları vardı; Meave'nin sürüsünde bir tosunken, bir kadın tarafından yönetilmeyi kabul etmeyip kralın sürüsüne katılmıştı. Onun büyüklüğü ve şahaneliği, kadının sürüsü içindeki boğa krallarla karşılaştırılmazdı. Bu eşitsizlik ortaya çıktığında, kraliçe bir çakıtaşı değerinde bile bir şeye sahip değilmiş gibi hissetti.

Kraliçe Meave teşrifatçısı Mac Roth'u çağırıp, İrlanda'nın bir yerinde Beyaz Boynuzlu'ya eş bir boğa var mıdır' diye sordu. 'Onun iki katı ve daha iyisini biliyorum' dedi adam, 'Cooley'de Daire mc Farhna'nın sürüsünde, Kahverengi Cooley!'

43 Zimmer, *age*, s. 127. *Ancient Laws of Wales* 1.92.12.'den alınmıştır.

44 *age*, s. 125-16.

45 *age*, s. 218.

'Koş' diye emretti Meave, 'Daire'ye benim için yalvar, bu boğayı bir yıl ödünç versin, yılın sonunda ödünç verme ücreti Kahverengi Cooley'in kendisiyle birlikte elli düve alsın. Eger ülkede bu çok değerli şeyden bir zaman için bile ayrılmayı yanlış sayan varsa, Daire boğasıyla birlikte gelsin. Onu şimdiki ülkesiyle eşit bir mülke oturtacağım, yanında üç kere yedi cariyeye değerinde bir arabayla ek olarak kendi uyluklarımdan yukarılarının arkadaşlığını vereceğim.'

Mac Roth ile dokuz elçi adayı, Connaught'tan Cooley'e, barıdan kuzeydoğuya geçtiler. Daire, boğasıyla birlikte geldiğinde kendisine Cooley'dekine eş bir mülk, yirmi bir cariyeye değerinde araba ve üstelik Meave'nin kendi uyluklarının yukarılarının arkadaşlığı verileceğini öğrendiğinde öyle hoşlandı ki, okuyoruz, 'kendini öyle attı ki, altındaki yatağın dikişleri parçalandı.'⁴⁶

Masalın gerisi bekleyebilir. Şimdi üstünde durulacak nokta, İrlanda arkeolojisinin ve eski edebiyatının, MÖ üç dört yüzyıl egemenlik kurmuş olan ataerkil, demir-taşıyan Keltlerin, eski Tunç Çağı uygarlığına üstün geldikleri, fakat Hak Anayı yok edemediklerini göstermesidir. Bu koşullar, demir-taşıyan Dorların, Tunç Çağı Girit-Ege uygarlığına egemen olmalarını, mitosların ve ritlerinse buna karşın yaşayıp gitmesini andırıyor. Harrison'un çalışmasından gösterdiğimiz gibi, çok iyi bilinen Homeros mitoslarının büyük bölümü de Homeros öncesi mitosların yorumlanmış parçalarıdır. Kır festivallerinde, kadın ritlerinde ve gizemli kültlerde, klasik dünyanın altından (hatta bundan da öte) eski rit ve gelenekler tabakası yaşamış, güneşli Olimpos yüzlerinin ardında bizleri dehşete düşürecek derecede parlamıştır. Aynı biçimde, eski İrlanda epiklerinde, Keltik krallar ve parlak arabalı savaşçılar, peri kalelerinde görülen manzaralarda yaşarlarken, daha eski bir mitolojik dönemin varlıklarıyla yan yanaydılar: Tanrıça Dana yenildiğinde, kötülüğün çam tepelerine çekilmiş, çocukları harika Tuatha De Danann buralarda yaşamışlardır. İşte bunlar, bugünkü İrlanda köylülüğünün, *sidhe* veya Shee halkları, Peri Evsahibi, Peri Süvarisi'dirler.

Yeats 'Kimdir onlar?' diye soruyor. Ve üçlü yanıt veriyor: 'Köylülere göre, korunacak kadar iyi, yitirilecek kadar kötü olmayan meleklerdir. Armagh Kitabı'na göre, toprağın tanrılarıdır. Antika meraklılarına göre, pagan İrlanda'nın tanrılarıdır.

46 *The Book of Leinster* 54b, Standish H. O'Grady, *Silva Gadelica*, Williams and Norgate, Londra, 1892, c. 2, s. 114-1156 ve Zimmer, *age*, s. 178-79'dan.

Tautha De Danan, artık tapılmayınca ve sunaklarla beslenmeyince, halkın hayalinden yitip gittiler; şimdi yalnızca birkaç karış yukarıdalar. Ve ekliyor: 'Perilerin her zaman küçük olduklarını sanmayın. Onların her şeyleri, boyları da isteklerine göredir.'⁴⁷

47 W. B. Yeats, *İrlanda*, s. 1-3.

II. BÖLÜM

Boğanın Ölümü

1. TANRININ ANASI

Notre Dame de Chartres, Nuestra Senora de Guadalupe ile bir olabilir mi? Hiçbir Katolik, her ikisinin önünde diz çöküp dua etmekte tereddüt etmez. 'Kutsal Meryem, Allahın Anası, biz günahkârlar için, şimdi de, ölüm saatinde de dua et.' Fakat yayılma kuramlarını aloroz etmiş ve kültür ilişkilerini karşılaştırmayı metodolojik olarak küçük görmüş olan sıradan antropolog, Mars'tan gelmiş gibi davrandığından, iki keskin biçimde ayrı monograf karşısında saf düşünce gezegenine dönmekte zorlanabilir: Biri yerel Fransız, biri yerel Meksika tanrıçası, ikisi de işlev olarak bütünüyle farklı toplumsal düzenlere hizmet ediyorlar. Chartresli Hanımımız Gallo-Roma Venüs kutsallığının etkilerini taşıırken, şimdiki (on ikinci-on altıncı yüzyıl) katedralinin kemerlerinde görünen Kara Madonna kültüründe izleri görünür. Guadalupe'li Hanımımız ise, bilgi veren yerlilerin iddiasına göre, Montezuma'nın devrilişinden on yıl sonra ortaya çıkmıştır. Açıkça Amerika Kızılderili kökenlidir. Büyük olasılıkla ulu yılan-tanrıça Coatlicue'nin kutsallığını taşır. Hepsi de doğru olabilir, yine de yeterince doğru değil.

Soruyu daha zorlayalım: Bakire Meryem, Venüs-Afrodit veya Kibele, Hathor, İhtar veya ötekilerle aynı olabilir mi? *İlkel Mi-*

toloji'nin başındaki, MS 150'de, Tanrıça Isis'in öğrencisi Apuleius'a seslenişini düşünelim:

'Ben her şeyin doğa anası, sahibesi ve tüm öğelerin yöneticisiyim, dünyaların ilk soyu, kutsal güçlerin başı, cehennemdeki her şeyin ecesi, cennette yaşayanların özü, bütün tanrı ve tanrıçaların tek başına ve tek biçimde açıklayıcısıyım. Benim isteğimle gökyüzünün gezegenleri, denizlerin tüm rüzgârları ve cehennemın ağlanası sessizliği düzenlenir. Benim adım, benim kutsallığım, tüm dünyada, çeşit çeşit biçimde, türlü geleneklerde ve birçok ad altında sevilmektedir.

İnsanların ilki olan Frigler, bana ana tanrıça Pessinus dediler. Kendi topraklarından çıkmış olan Atinalılar Cecropian Minerva, denizle sarılmış Kıbrıslılar Paphian Venüs, ok taşıyan Giritliler Dictynian Diana, üç dil konuşan Sicilyalılar melun Proserpine, Elevsisliler eski tanrıçaları Ceres, bazıları Juno, ötekiler Bellona, başkaları Hekate, başkaları Ramnusie ve güneşin ilk ışınlarıyla aydınlanan doğuda oturan her iki türdeki Etyopyalılarla, her tür eski kuramda mükemmel olan ve düzenli törenlerle bana tapınan Mısırlılar, bana gerçek adımla Kraliçe Isis dediler.¹

Hiçbir iyi Katolik bilerek Isis önünde diz çökmez. Fakat şimdi tarihsel bir kişi olan Meryem'e dogmatik olarak bağlanan her mitsel motif, aynı zamanda ve kültürünün gelişim döneminde ve yerinde, hem Meryem'in hem Isis'in yerel görünümleri olan her şeyin anası Tanrıçaya bağlıdır: ölmüş ve dirilen tanrının ana gelinine, bilinen ilk temsili MÖ 5500'e kadar giden Tanrıçaya.*

Tapınmayla ilgili kültürlerde, sofu kimsenin tek bir yerel bildirimle sınırlandırılması gelenek olmuştur. Böylelikle ona, 'en gerçek' kutsallık biçiminin temsili olarak ya da tek olduğundan ya da öncel olduğundan saygı gösterir. Hindistan'da bile, dinlerin birliğinin önderi Ramakrişna'nın (1836-1888) ağzından bir sofuya öğütlerde okuyoruz: 'Bütün görünüşler karşısında kuşku

1 Apuleius, *The Golden Ass*, çev. W. Adlington, Kitap XL, *İlkel Mitoloji*, s. 67'den.

* *İlkel Mitoloji'nin* basımından bu yana Türkiye'de, Güneybatı Anadolu'da MÖ 7000'den kalma neolitik bir kasaba kültürü ortaya çıkarıldı: Hacılar. Ana tanrıçanın heykelciklerini içeren seramik eşyalar, MÖ 5700-5400 tarihlerinde olduğu belirlenen bir tabakada bulundu. James Mellaart, *Excavations at Hacilar*, 4. yıl raporu, 1960, *Anatolian Studies*, c. 11 (1961) ve Mellaart, Hacilar: Neolithic Village Site. *Scientific American*, c. 205, No: 2, Ağustos 1961.

ılıyımadan eğilmelisin. Fakat bir ideale sapmaz biçimde tapınma denen bir şey vardır. Gerçekten, doğrudur, herkesi selamlamalı-sın. Fakat tüm ruhunla bir ideali sevmelisin. Sapmaz tapınma budur.' Ve Krişna ile Gopiler² öyküsünden bir örnek verir: 'Gopis'in çoban Vrindavan Krişnasına öyle bağlılıkları vardır ki, sarıklı Dwaraka Krişnasını görmediler bile.'³

Fakat bir kimse, tapınma ile bilim arasındaki sınırların anlamını, ayırımını bilmelidir. İkincisi ile ilgili genel formlardan tüketilmiş yerel bir kanıt korkusu olmasına gerek yoktur. Basitçe gerçektir. Nasıl isterseniz öyle yapın. Ölmüş ve dirilmiş tanrının annesi, Levant'ta neolitik ve neolitik sonrası dönemde, mitolojik olarak binlerce yıldır biliniyordu. Mamut avı dönemindeki paleolitik çıplak tanrıça kültüyle olan ilişkisi açık değildir, fakat çekirdek Yakındoğu'da MÖ 5500'den, Guadalupe'da MS 1531'e bir sürekliliğinin olduğundan kuşku yoktur.⁴ Tüm antik dünya, Küçük Asya'dan Nil'e, Yunanistan'dan İndüs Vadisi'ne kadar çıplak dişi formun türlü biçimlerini barındırır: Hepsi, herşeyi besleyen göğüslerini sunan; sol eliyle cinsel organını tutup, sağ eliyle sol memesini kollarını uzatmış bir erkek çocuğa veren, onu emziren, şefkat gösteren şekillerdir. Çocuk yabanlılar arasındadır, sap, çiçek, yılan, kuş vb. işaretler tutar. Bu tür şekiller iyi bilinen Tunç Çağı'nın birçok adla bilinen ulu tanrıçasına ve kültlerine aittir. En kutsandığı tapınaklardan biri, Efes'te, MS 431'de konsülce Theotokos Meryem olarak ilan edilmişti. Bu zaman boyunca Roma imparatorları, pagan dinleri korkunç baskılara uğrattılar. Tapınaklar kapatıldı, kâhinler, filozoflar, öğretmenler sürüldüler, idam edildiler. Zaman geçti, sonuçta, günümüzde, Batı dünyasında, Meryem, Şehitler Kraliçesi, bütün adların, formların, üzüntülerin, neşelerin ve tesellilerin ana tanrıçası oldu; tek kalıtıcısı: Akıl Mevkii, Onur Mekânı, Mistik Gül, Altın İvi, Cennet Kapısı, Sabah Yıldızı, Günahkârların Koruyucusu, Meleklerin Kraliçesi, Barış Kraliçesi.⁵

2 Krişna ve Gopiler için bkz. *Tanrı'nın Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 395-417.

3 *The Gospel of Sri Ramakrishna*, çev. Swami Nikhilananda, Ramakrishna-Vivekananda Center, New York, 1942, s. 371.

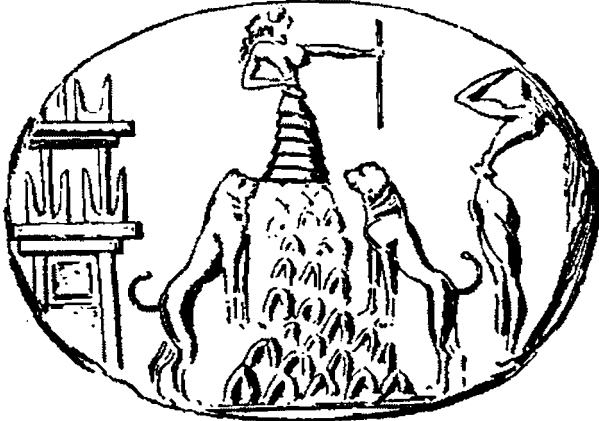
4 *Tanrı'nın Maskeleri: İlk Mitoloji*, s. 335-357.

5 *Litany of Loreto*'dan (15. yy, 1587'de tsdk)

2. İKİ KRALIÇE

Şekil 12'deki tanrıça görüntüsü, Sir Arthur Evans tarafından Knossos'un labirent sarayında yıkıntılar ortasında bulunmuş Girit mühüründen. Girit'in eski uygarlık çalışmalarında özel bir önemi var. Avrupa çevresindeki en eski Tunç Çağı uygarlığının gelişme merkezini gösteriyor. Ada, Frobenius'un belirttiği gibi, Levanten etki çemberinde yer alır. MÖ 2500-1250 döneminin görkemli sarayları İndüs Vadisi'nin Harappa ve Mohenjodaro kentleriyle çakışır.⁶

Mühürde tanrıça, mızrak elde, aslanlarla çevrilmiş bir dağın üstündedir. Arkada bütün Girit türbelerinin karakteristiği olan kirislerin üstünde yapı boynuzlarıyla bir bina görünmektedir. Önünde, başka imgelerden tapınmayı gösterdiğini bildiğimiz bir duruşla, genç bir erkek vardır. Erkek bir olasılıkla tanrıdır (ölmüş ve dirilmiş oğules). Veya genç Girit kralıdır (eğer Frazer haklıysa⁷ her Venüs yıldönümünde, yani sekiz yılın sonunda ya gerçekten ya simgesel olarak kurban edilir.)* Veya basitçe sofudur.

Şekil 12. Dünya Dağının Tanrıçası

- 6 *Taunın Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 165-82, şekil 12. Sir Arthur John Evans, *British School at Athens*, Annual c. vii, 1900-1901, s. 29, şekil 9'dan.
- 7 Frazer, *age*, s. 280. Ayrıca, Bedrich Hrozný, *Ancient History of Western Asia, India, and Crete*, Philosophical Library, New York, 1953, s. 198, not 1 ve *Taunın Maskeleri: İlk Mitoloji*, s. 452-53'e de bkz.
- * Venüs'ün 1 yılı 584 gündür. 5 Venüs yılı (584 x 5 = 2920), 8 yıl eder (365 x 8 = 2920). Böylece, Venüs'un aynı noktaya gelmesi için sekiz yıl gereklidir

Bu yüzyılın ilk çeyreğinde Girit uygarlığının yeniden bulunmasında emeğine çok şey borçlu olduğumuz Sir Arthur Evans, sekiz ciltlik anısal yapıtı *Minos Sarayı*'nda⁸ kazı sırasında sayısız tanrıça, kendi sözleriyle 'Küçük Asya'nın büyük bölümünde ve Suriye'de değişik ad ve ünvanlarla tapınan, aynı oğul veya eşiyile birlikte görülen ulu ana' bulunduğunu anlatır.⁹ Öte yandan, *Yunan Din Tarihi*'nin yazarı, alanında eşsiz bir profesör olan Martin P. Nilsson, Evans'ın görüşüne tedbirlilik öğütleyerek karşı çıkar.¹⁰ 'Aslanların çevirdiği dağın üstünde elinde mızrakla duran tanrıça, gerçekten Küçük Asya'nın aslanların eşlik ettiği Kibelesi Dağ Anayı (μήτηρ ὄρεϊα) andırıyor. Öte yandan, Kibele, Rhea ile özdeşleştirildiğinde (Zeus'u doğuran Rhea) ada ile bağınusını destekler görünüyor. Mühürdeki tanrıça, bu nedenle tereddütsüz Küçük Asya'nın Ulu Anası ile özdeşleştirilebiliyor. Fakat akılda tutmamız gereken şey, bu resimle bizim ulu ana öykülerimiz arasında yüzlerce yılın (gerçekten Hesiodos'a göre binlerce yılın) uzandığıdır. Olası veya olanaklı görülen Minos Girit'i ile Asia Minor'un etnik ilişkisine kapılmadan, önyargısız olarak, Minos tanrıçasıyla tarihsel dönemlerden bildiğimiz Ulu Anayı ilişkilendirmemek daha sağlıklı olur. Basitçe, mühürümüzün, Küçük Asya'dakine benzer veya onunla ilgili doğal bir tanrıça olduğu gözlemine, aradaki yüzyılların Küçük Asyası'ndakinin niteliğini değiştirip geliştireceğini düşünerek bağlı kalmalıdır.¹¹

Böyle bir uyarıya dikkat etmek sağduyululuk olarak görülebilir. Ama Profesör Nilsson'un paragrafının yazıldığından bu yana antikitenin tiyatrosunda yeni bir ışık yandı. Bu ışığın desteklediği Sir Arthur Evans oldu. Özellikle, genç bir İngiliz mimar, Michael Ventris'in Girit çizgisel B yazısını çözmesi ve dilin eski Yunanca olduğunu bulmasıyla. Üstelik, yazıların, bir muhasebecinin notları olduğu ortaya çıkmış da olsa, bu çok şey yanında, tapınaklardaki sunakları da kaydediyorlar.¹² Sunakların verildiği tanrılara sesleniş, klasik Yunan geleneğindeki gibiydi. Örnek olarak:

8 Sir Arthur John Evans, *The Palace of Minos*. Macmillan and Company, c. I, 1921-c. IV, kısım II, Londra, 1935.

9 *age*, c. II, kısım I, s. 277.

10 Martin P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, 2. c., C. H. Beck'sche Verlagshandlung, 2. baskı, Munich, 1955 ve 1961.

11 *age*, c. I, s. 298.

12 Michael Ventris, "Evidence for Greek Dialect in Mycenaean Archives", *Journal of Hellenic Studies*, c. LXXIII, 1953, s. 84 ff.

Dictaeon Zeus'a, yağ.

Daidaleion'a, yağ.

Labirentin Hanımı'na, bir kavanoz bal.

Sonra, şimdi Pylos olarak bilinen Yunan anakarasındaki bir yer, *Ilyada*'da Kral Nestor'un Miken saray-kenti olarak anılan yer olarak belirlendi ve burada ikinci bir çizgisel B yazı deposu ortaya çıktı. Yunan deniz tanrısı Poseidon'a (toprak-tanrıçası'nın (*das*) tanrısı (*posei*)) verilmiş birçok armağandan, sığır, koç, post, buğday, un ve şarap, bal ve merhem. hatta insandan söz ediliyor.¹³ Daha sonra 'İki Kraliçe ve Kral'¹⁴ denilen 'İki Kraliçe ve Poseidon' kutsal tiradını öğrendik.¹⁵ Aynı zamanda Kral Nestor'un kentinin Potnia, 'Hanım' adlı bir tanrıçanın tapınağının yanında olduğunu ve kralın büyük bir temenos yani mülke sahip olduğunu da.¹⁶

Bu ilişkiyle bilim adamları *Odyssieia*'daki uzak seferlere çıkan Phaiaklıların Kralı Alcinous'un kızkardeşi Nausicaa'nın sözlerini de anımsadılar:

*Bak, yabancı, noksansız yaparsan benim dediğimi,
dönüşünü çabucak sağlayabiliyor babam.
Rastlayacağız yol kenarında Athene'nin bir korusuna,
pırıl pırıl kavaklardan bir horu
içinde bir pınar var, çimenlik iki yanı,
babamın bir bahçesi var orada
meyve verir istediğin kadar.¹⁷*

Şimdi, Potnia ile Kralın ne ilişkisi olabilir? Veya 'İki Kraliçe ile Kralın' veya 'İki Kraliçe ile Poseidon'un'? Bütün bunların Girit'te ana tanrıçanın rolü, konumuzla ve Girit yoluyla Yunanistan ve ötesiyle ne bağı bulunabilir?

13 Leonard R. Palmer, *Mycenaeans and Minoans* (New York, Alfred A. Knopf, 1962), s. 127. Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*'dan, Vandenhoeck u. Ruprecht, Göttingen, 1896.

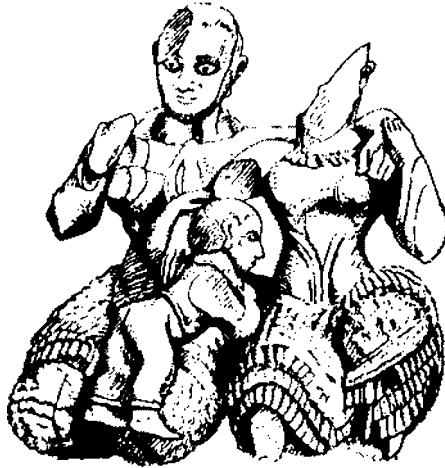
14 Michael Ventris ve John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, The Cambridge University Press, Cambridge, 1956, s. 128.

15 Palmer, *age*, s. 123-24.

16 *age*, s. 82, 94.

17 *Odyssieia* VI. 290. Bu bağlamda Palmer, *age*, s. 95'le ilgili olarak alıntılanmıştır. (Çeviride, Homeros, *Odyssia*, Azra Erhat, A. Kadir, Sander Yayınları, İstanbul 1978, 2. baskı, kullanılmıştır.)

Miken örneğinde, iki kadını bir çocukla otururken gösteren fildişi bir süs tabağı vardır. Şekil 13.¹⁸ Üçlü, çizgisel B metinlerinden öğrenilenin ışığında, iki kraliçe ve kral veya iki kraliçe ve genç tanrı olarak yorumlanmışlardır. Ventris'le birlikte yazının okunması için çalışmış olan Profesör Leonard Palmer, 'Miken'den çıkan tabak, Miken kutsal ailesinin en güzel örneği kabul edilmiştir' diyor. Ama daha şematik olanların varlığına ilişkin kanıtlar var. Siyam ikizleri gibi yapışık ve ortak omuzlarında bir çocukla görülen fırında pişirilmiş bir dizi şekil var. Bunlar da genç tanrı ile ikiz kraliçeler olarak yorumlandılar.¹⁹

Şekil 13. İki Kraliçe ve Kral

Sümer'in bilinen en eski mitolojisinde, ölmüş ve dirilmiş tanrı Dumuzi-asbu, Cehennemın Sadık Oğlu, iki ulu tanrıçayla daha doğrusu, ikili biçimde bir tanrıçayla kaderbirliği etmişti. Bir yandan yaşayanların tanrısı, öte yandan ölülerin tanrısıydı. Birinci biçimiyle sonraki klasik mitolojide Afrodit olan Cennet Kraliçesi Inanna, ikinci biçimiyle klasik mitolojide Persephone olan öte dünyanın korkulu kraliçesi Erişkigal'di. Ölümde ikinciyle bulunan, yaşamda birinciyi seven tanrı Yunan geleneğinde Adonis'ti. Şeklimizde çocuğun bir tanrıçadan ötekine geçtiğini görüyoruz. Sümer döneminde böyle bir üçlü, Miken tabağındaki

18 Ulusal Müze, Atina.

19 Palmer, *age*. s. 124-25.

gibi İnanna, Erişkigal ve Dumuzi olarak veya ruhunda kralın vücut bulduğu eşdeğer biri olarak temsil edilebilirdi. Klasik Yunan'da ise Elevisis'in üç ulu gizi olarak ortaya çıkarlar: Demeter (Toprak Ana), Persophone (öbür dünyanın kraliçesi) ve (bir zamanlar yerel bir kral olan)²⁰ Triptolemos. Triptolemos, Demeter ve Persephone'nin beslediği, Demeter'in armağanı olan tohumu dünyaya çıkararak, fakat Persephones'in beslediği biri olarak ölümler ülkesinde hüküm süren genç tanrıdır.²¹

Şekil 14'te, karşılaştırma amacıyla aldığımız, Elevisis bölgelerinden birinde bulunan eski bir kırmızı küpte çizilmiş Yunan üçlüsü var.²² Solumuzda Demeter, kendisinin beslediği Triptolemos'a tohum uzatıyor. Triptolemos, temel saban-fallus analogisini anımsatacak biçimde 'kırık saban'ını tutuyor. Arkasında, iki elinde meşalelerle öbür dünyanın kraliçeliğini belirleyen Persophone duruyor (7. şekil ile karşılaştırın). Jane Harrison, 'anne ve bakire burada açıkça belirlenmiştir' diyor, 'ikisi bir araya geldiğinde hangisinin hangisi olduğunu söylemek olanaksız. Demeter ve Kore (Persephone) iki kişi, fakat tek tanrıdır.²³

Şekil 14. Demeter, Triptolemos ve Persephones

20 Harrison, *Prolegomena*, s. 555.

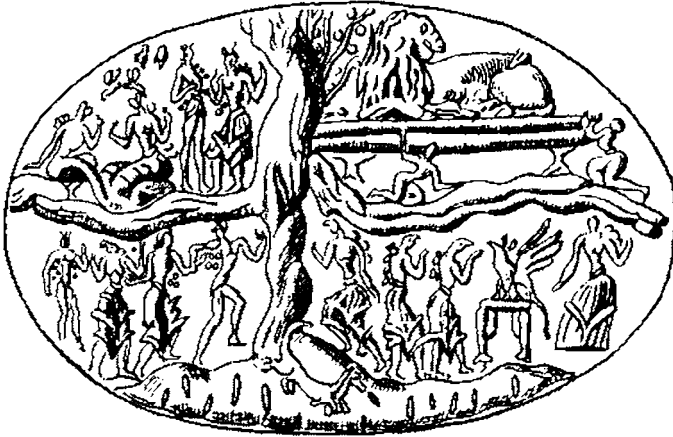
21 Palmer, *age*, s. 124 ve Harrison, *Prolegomena*, s. 273, 555, 562, 609.

22 Harrison, *Prolegomena*, s. 273, O. Rubensohn, *Mittheilungen des Kaiserlichen Deutschen Archéologischen Instituts, Anhenische Abteilung*, c. XXIV, 1899, tablo VII, eski Ulusal Müze Berlin'den alıntıyla.

23 *age*, s. 272-73.

Böylelikle, ölmüş ve dirilmiş tanrının iki tanrıçası mitosu ile Sumerlerin, iki kraliçeleri ile Giri çizgisel B yazılarının, iyi bilinen Anne ve Bakire, Sokrates'in Gorgias'ta²⁴ sözünü ettiği Flevisis Yunan gizleri Demeter ve Persephone'un arasındaki sıkı süreklilik kuruluyor. Başka deyişle, Sir Arthur Evans'ın ulu tanrıça mitolojisinin çekirdek Yakınoğu'dan Minos Giriü'ne devanlılığı görüşü geçerlilik kazanmaktadır. Bunu göz önüne alarak, Evans'ın Giriü-Miken ikili tanrıça simgesi hakkındaki görüşlerini izlemeye devam edebiliriz.

Sans eseri, Pylos'ta bir mezarda, bir köylü tarafından bir kovunun içinde bulunan bir yüzükte, sessiz de olsa etkili bir kanıt vardır. Şekil 15'teki Kral Nestor'un güzel yüzüğü 31,5 gram saf altındandır ve Evans'a göre MÖ 1550-1500'den kalmadır.

Şekil 15. Sonsuz Yaşam Ağacı

'Çizim alanı, bir ağacın yatay uzanan dalları ve gövdesiyle... İki bölüme ayrılmıştır... eski, boğum boğum ve yapraksız ulu ağaç... bir yığın veya tümseğin üstünde fışkıran dallarıyla durmaktadır. Gövdesi alanın ortasından fışkırmıştır, yatay uzanan dalları vardır... dalların böldüğü sahneler gerçekte yeryüzüne değil, Minos öbür dünyasına aittir. Eski İskandinav 'Dünya Ağacı' ve Odin'in Küllerinin Atı Yggdrasil ile açık bir benzeşme göstermektedir.

24 Gorgias 497c.

Sol üst:

Ağacın ilk bölümünde Minos Tanrıçası görülebilir. Tanrıça alışılmış arkadaşıyla konuşurken canlandırılmıştır. Başının yukarılarında görünen iki küçük nesneyle vurgulanmıştır. Her iki yanlarında uzanan kanca gibi görüntülerle krizalit oldukları anlaşılmaktadır. Burada pupa biçimleriyle yerleştirilmiş olduklarından, insan ruhunun ölümden sonra diriliş imgesinden başka bir şey olduğunu düşünmek zordur.

Yanlarında bir ring üstünde görünen iki genç figürün ise, yeni yaşamdaki yeniden canlandırılışlarının simgesi olduğuna kuşku yok.

Gençler, uzun Minos lüfeleri ile tanrıçanın arkasında duruyorlar. Arkası ona dönük olan sağ kolunun alt kısmını kaldırırken, arkası ağaca, yüzü ona dönük olan kısa etekli hanım, karşılaşmadan şaşkınlığını iki elini kaldırarak gösteriyor.

... burada, tanrıçanın yaşam veren güçleriyle yeniden birleşmiş ve krizalit ve keleklerle simgeleştirilmiş genç çiftle, ölümün ayrılmış olduğunu görüyoruz. Buluşma, gerçekten, aşağıda anlatılan sahnede olduğu gibi, evli çiftin Kutsal Ülkede sürekli birleşmesini gösteriyor olabilir.

Sağ üst:

Bu bölümde, ağacın sağında, tanrıçanın kutsal aslanı uyanık bir sükun içinde bir tür kerevete uzanmıştır. Erkek giyiminde de olsa, her zaman iki küçük cariyesi olarak temsil edilmiş olan hizmetindeki iki kadın figürü ona hizmet etmektedir. Tanrıçanın aslanı, doğal olarak, aşağıdakileri bekleyecek ve gözleyecektir.

Sahnenin dinsel niteliği, ağaçtan fışkıran kutsal sarmaşıkdal ile zenginleştirilmiştir. (... Dünya Ağacından fışkıran filizler aşağıdaki âlemlerin nöbetçisi aslana gölgelik diyerdir. Duvar resimlerinin dik kayalara tırmanan 'kutsal sarmaşık'ı ile eş tutulmalıdır. Yürek biçimi yapraklar, hatta çiçek öbeklerinin uçları açık seçik belirginleştirilmiştir... Aeneas kopardığında, ona Avernus yolunu açan Altın Dal'ı anımsamamak olanaksız (Aeneias vı. 136). Fakat biri koparıldığında, başka bir altın dal parıltılar içinde onun yerini alır...)

Sol ve sağ alt:

Gövdenin alt iki yanında, Griffin'in huzuruna, Adalet Avlusu'na girenlerin ilk incelenmesinin anlatıldığı bir sahne kesilme-

den resmedilmiş. Sol bölümünde genç çift yine ortaya çıkıyor. Bir dansa uymuş görünüyorlar. Bir Griffin hanım onlara işaret ederek öne gitmelerini istiyor. Gövdenin sağında bir başkası, gençleri, saygısızca girdikleri için uyarıyor. Gövdenin sağında, birincisinin ötesinde iki Griffin hanım daha var. Yeni dönemin (MÖ 1550) her zamanki modası kısa etekleri ve saygıyla kalkmış elleriyle, hepsini mahkemenin başkanına yöneltiyorlar. Başkan, kibar, horoz tüylü kanatlı bir Griffin türü. Yüksek bir masa veya tahtı üzerine oturmuş. Arkasında başka bir dişi kişi duruyor. Bu kişide tanrıçanın bir tekrarını görüyoruz. Bu Griffinin üstün özelliği, Giri'te, özgün biçimde kartal başlı olan etkileyici görünüşündedir. Burada Başyargıç mevkiini belirlemektedir. Aşağıda, ağacın dibinde bir tümsekte, ot yerini tutan filizlerin arasında, köpek benzeri bir canavar çömelmiştir. Cerberus'un habercisi bu yaratık, geniş ölçüde ejderha ile Yggdralis'in dibindeki isteksiz Nidhogger'le karşılaştırılabilir.²⁵

Ders yeterince açık. Bu sahnede temsil edilen ölüm ötesindeki yaşam imgesi, *toto coelo*, sonraki epik dönemin kasvetli Hades'inden, gülüryüzlü klasik Kutsal ada ve cennet bahçeleri imgelerini önermesiyle farklıdır, Vergilius'un *Harika Ormanları*'ni anımsıyoruz:

*largior hic campos aether et lumine vestit
purpureo, solemaque suum, sua sidera norunt.**

İlkel deniz ortasında eski Sümer cennet adası Dilmun'u da anımsatıyor. MÖ 2050'nin çivi yazısı metinlerinde okuyoruz:

*aslan öldürmez,
kurt kuzuya saldırmaz...*

*yaşlı kadınları ben yaşlı kadının demez,
yaşlı erkekleri ben yaşlı erkeğim demez.²⁶*

25 Evans, *age*, c. III, s. 145-55, c. II, kısım II, s. 482-83'den alıntıyla. Ayrıca, Evans, *Journal of Hellenic Studies*, c. XLIV, 1925, s. 65, şekil 55'e bakınız.

* İşte geniş gökler çayırları mor ışığa boğuyor, kendi güneşlerini kendi yıldızlarını biliyorlar (*Aeneid* VI:640-41).

26 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 115-116, Samuel Noah Kramer, *From the Tablets of Sumer*, Colo. The Falcons' Wing Press, Indian Hills, 1956, s. 172-73 ve Langdon, *age*, s. 194-95'ten alıntıyla.

Bu, *Odysseia*'nın IV. kitabında, 'Elysion ovasında ve dünyanın ucunda' yaşlı deniz tanrısı Proteus'un, Helen'in eşi Menelaus'a anlattığı manzardır:

*ölümsüz dünyanın ucuna götüreceğim seni,
Elysion ovasına, sarışın Rhadamantys'in yanına,
öyle rahat yaşar ki insanlar orada:
hiç kış olmaz, ne kar yağar, ne yağmur,
insanları serinletmek için yükselir Okeanos'tan
esen yelleri Zephyros'un tatlı tatlı.²⁷*

Profesör Nilsson, tarihsel Yunan dininin ayrı ırklardan iki halkın birleşmesiyle oluştuğunu yazar: 'İkisi hakkında ne yazık ki çok az şey biliyoruz. Yine de, Grek öncesi halkın duygusal dinindeki mistik eğilim ile Indo-Germen işgalcilerin ılımlı dinlerindeki ataerkil tanrıların yazısız yasalarına bağlılıkları arasındaki ayrım sezilebilir.'²⁸

Batıdaki, sefil, acıklı birleşmenin gelişimini hareket, baskı ve kan dolu tarihini enine boyuna kalıcı etkileriyle gösteren bu açıklama üstünde durmak istiyorum. Levanten dünyada da, Yunandaki gibi, Sani öncesi ve Aryan öncesi mistik tarımcı neolitik ve Tunç Çağı halklarının duygusal diniyle, şimdilik böyle diyelim, değişik savaşçı halkların ılımlı dinlerindeki ataerkil tanrıların yazısız (ve sonra, yazılı) yasalarındaki bağlılıkları arasında derin çelişki vardır. Gerçekten, yalnızca 'sezmiyoruz', kültürümüzün her verisinde ve ruhlarımızda, bizdeki bu çelişkili eğilimleri görüyoruz. Fakat bölümün bu kısmında vurgulanması gereken, ataerkil Aryanların da, Samilerin de güler yüzlü, mistik, şifsel cennet-dünya temalarının ne kaybolmuş olduğu ne de tekrar kazanılmışlığıdır: ana tanrıçanın göğsünde, yaşam kadar ölümün de varlığı, korkudan uzak her zaman mevcuttur.

3. MINOTAUROS'UN ANNESİ

Philadelphia Üniversite Müzesi'nde MÖ 2500'e ait Sümer'den kalma, pişirilmiş topraktan bir tabak vardır (Şekil 16). Güneşin aslan başlı kartalının sürekli tükettiği ezeli ve ebedi ay boğasını göstermektedir. Kurban, dört uzvundan fıskıran kutsal gücün

27 *Odysseia* iv. 563. Evans, *age.*, c. II, s. 153-56.

28 Nilsson, *age.*, c. I, s. 845.

ateşli işaretlerini taşımaktadır. Yüzünde yayılan sakin ve güzel insanı (Sümerli olduğu kadar Mısırlı) gülümseme, tanrısal hayvanlarda görülen eski bir özellik olan dikdörtgen sakalla sarılmıştır. Yılan ya da boğa, toprağı döleyen gücün simgesidirler. Boğanın sağ bacağı, burada, sayısız metinlerden toprak ananın gövdesi olduğunu bildiğimiz evrenin kutsal dağının simgesi olan bu tepenin üzerindedir. Girit 'takdis boynuzları'nı andıran gözegenlen çıkıntılar kabul eden toprak ile ihsan eden tanrı arasındaki ilişkiyi belirler. Üçlü çatalı oluşturması için bacak ortalarına yerleştirilmiştir. Tanrı yukarıdadır. Çünkü Aydan yukarıdadır ve Ay kaybolduğunda, yaşam veren çiy ve yağmurları indiren güneş ışığını ondan alır.

Şekil 16. Ay-boğa ve Aslan-kuş

Toprağın altında su da vardır. Miken-Girit tanrısı Poseidon'un hayvanı boğadır ve üçlü çatal katkısı ona aittir, denizde, kaynaklarda ve toprağın altındaki sulara yaşar. Hindistan'daki ulu tanrı Şiva gibi. Şiva'nın da hayvanı boğadır, işareti üçlü çataldır; arkadaşı Parvati'nin adı da 'Dağın kızı' anlamındadır. Parvati'nin hayvanı aslandır, tanrıçasıyla birlikte Kailasa Dağı'nın tepesinde yaşar. Aynı zamanda en fazla lingam (fallus) simgesiyle saygı görür ve cehennemden sularından yükselerek toprak ananın

yoni (ferc)ine geçer. 'Kozmik Dansçı' Siva, ayağına kapanmış Ce-
halet adlı cücenin sırtına ayağını sıkıca basmış şekilde gösterilir.
Sol ayağı da vurmak üzere kalkmıştır. Bu duruşun anlamının,
tanrının sağ ayağıyla, ölümlü doğuma kutsal yaratıcı gücünü
vermesi olduğu, solla da bu geçicilikten onu kurtardığını göster-
diği söylenmiştir. Aynı düşüncenin boğanın ön ayaklarında anla-
tıldığını düşünmekten kendimi alamıyorum.

Ur kraliyet mezarlarında, *İlkel Mitoloji*'de tartışıldığı gibi,
Kraliçe Şubad'ın gömüldüğü odada gümüş bir inek başı bulun-
muştur. Tüm maiyetiyle ölümden sonra yeraltına izlediği (Suttee
teması)* eşi A-Bar-gi'nin mezar külliyesinde ise, sesli kutuyu ve
küçük bir harpın tahtasını süsleyen, dikdörtgen lacivert sakalıy-
la altın bir boğa başı vardı.²⁹ Bu harpın sesi, ay-boğanın simgesel
şarkısının özüdür diye önermiştim, Kraliçe Şub-ad'a, Ölüm Kra-
liçesinin diyarına sevgilisini izlemesi için emir vermektedir. Bu-
rada söz konusu olan mitos, iki kraliçe ve kral mitosudur. Süs-
lenmiş harpın müziği, boğanın sesi, yaşam ve ölümün bir olarak
bilindiği gizlerin müziğidir.

Başın yerini alan büyük davullu Mezopotamya ritü, Dr. Ro-
bert Dyson, Jr. tarafından anlatılmıştır. Hem boğanın nakli hem
de eski dünya ritülerinde sanatın işlevi açığa çıkarılmaktadır:

'Boğanın elverişli olma koşulları katı biçimde tanımlanmış-
tır. Üvendir tarafından zedelenmemiş olmalıdır, beyaz püskül-
leri olmalıdır, boynuz ve turnakları tam olmalıdır ve katran ka-
dar kara olmalıdır. O zaman *mummu-evi* denilen yere getirilir ve
keçi kılından iple bacakları bağlanır. Sazdan hasıra yerleştirilir.
Bir koyunun sunulmasından sonra, boğanın kulağına bir sazla
büyüler fısıldanarak 'ağız yıkama' ritü gerçekleştirilir. Sonra sedir
ağacı sakızı serpiştirilir. Bir maltız veya meşaleyle boğa simgesel
olarak 'temizlenir.' Çevresine undan bir daire yapılır, kâhinin
söylevinden sonra bıçakla öldürülür. Bilinmeyen bir nedenle, sol
omuzdan sinir alınır ve hayvanın derisi yüzülür. Sonra yürek,
sedir, selvi özel bir unla büyük davulun önüne gömülür. Gövde
kırmızı bir kumaşa sarılır, batıya gömülür. Yeni davula geçirile-
cek postun hazırlanması için ayrıntılı talimatlar verilir.'³⁰

* Suttee (sati) Siva'nın ölümsüz eşinin yeniden dünyaya gelmiş biçiminin bir başka adıdır. Anlamı için *Doğu Mitolojisi*, s. 72-73'e bkz.

29 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 429-30.

30 Robert H. Dyson, Jr., "Art of the Twin Rivers", *Natural History*, c. LXXXI, No. 6, Haziran-Temmuz 1962, s. 39.

Mitsel ay-boğası, evren ritminin tanrısı, akla, tapınak orkestralarının davulu, telleri, kamış flütleriyle gelir. Çevresinde doğum, ölüm ve yeniden doğum şarkıları dans edilerek söylenir, katılanlar ölümsüz varlığın uyumuna kapılırlar. Aslan-kuş tarafından kesilen neşeli, fakat duygularını göstermeyen, bilmece dolu Mona Lisa yüzü boğanın ifadesi, ölüm ötesinde, zaman ötesinde, aklın, adaylar tarafından bilinen varlık biçimlerini gösterir. Ölümüyle, ki ölüm değildir, mitsel simgesi kalkmış önayağı ve sol boynuzuyla belirlendiği gibi, dünyanın yaratıklarına yaşam verir.

Simge, burada, dünya ve cennet arasındaki bitişme noktasını temsil etmektedir. Tanrıça ile tanrıyı, iki gibi görünen, fakat tek olanı temsil eder. Eski Sümer mitosundan bildiğimiz gibi, cennet An ve dünya Ki, tek bir bütün dağdı, Anki. Alt kısmı dünyaya dışı, üst kısmı cennet-erkekti. Fakat ikisi (Adem ile Havva gibi) oğulları Enlil (Kitabı Mukaddes'te 'yaratıcı' Yehova) tarafından ayrıldılar ve geçici dünya (Havva'nın elmayı yediğinde olduğu gibi) yaratıldı.³¹ Ritüel evlenme ve karı-kocalık (hem meditasyonla -psikolojik yön- ruhun temizlenmesi hem de eylemlerle -mucize yönü- doğanın verimliliği ve yenilenmesi için) eski durumun değişmemesini ve yeniden inşasını anlatır: Önceki durumun halen mevcut olduğu, günlük akıl ve göze tersi gerçekleşmiş gibi gelse de, bir alan ve biçimin tanımlanmasıdır bu. Son boğanın durumu, demek ki, görülmezdir: Kara, katran karası.

Boylece, Hindistan'ın Dans Eden Şiva simgesi gibi, Sümer pişirilmiş tabağında, benim kitabımda tartışmış olduğum gibi Doğu'da, eski Tunç Çağı felsefesinden bugüne kadar taşınan bir durum söz konusudur. İlk amaçsız biçiminde bu felsefe, Dr. Jean Piaget'in 'kişiliğin çözülmemesi'³² olarak tanımladığı çocukça bir zihinsel durumla birleştirilebilecek niteliktedir. Geliştirilmiş sonraki biçimlerinde ise, uygarlık tarihinde en önemli tek yaratıcı güç olmuştur. Önemi, ikili olmayan vecdin son mistisizminde veya mitsel tanımlama ve simgelerde, değişik biçimlerle, Mısır'da *İki Ortağın Gizi*, Çin'de *Tao*, Hindistan'da *Nirvana*, Japonya'nın geliştirilmiş Buddhist öğretisinde *Gazap Çiçeği* ile kanıtlanır.³³ Çok yerde geçen cennet imgesinde de, İşıya bölümünde olduğu gibi (MÖ 740-700) söz konusu olur:

31 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 116 ve 119.

32 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji, passim*.

33 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi, passim*.

'Ve kurt kuzu ile beraberce oturacak ve kaplan oğlakla beraber yatacak ve buzağı ve genç aslan ve besili sığır bir arada olacak ve onları küçük bir çocuk güdecek. Ve inekle ayı beslenecek, onların yavruları birlikte yatacak ve aslan sığır gibi saman yiyecek, ve emzikteki çocuk kara yılanın deliği üzerinde oynayacak ve süten kesilmiş çocuk elini engerek kovuğu üzerine koyacak. Bütün mukaddes dağımda zarar vermeyecekler ve helak etmeyecekler, çünkü sular denizi nasıl kaplıyorsa, dünya da Rab bilgisi ile dolu olacak.³⁴

Yalnız burada, idilsel durum gelecek bir güne ertelenmiştir. Eski görüşte ise o an mevcuttur, bu dünyadadır ve ruhsal deneyimle bilinebilir. Ay-boğası ve güneş-aslan kuşlu tabakta bu anlayış temsil edilmektedir. Yaşayan boğa ve aslan bu dünyada da temsil edilmektedirler, Doğa Ananın süresiz barışında, yüreğinde yaşamaktadırlar ve hâlâ 'şimdi beni ye' denilen canavarın gizemli yaşam oyununda oynamaktadırlar.

Pışmış tabaktaki neşeli, duygularını dışavurmayan ifade *mutatis mutandis* Hintli Dans Eden Şiva'nın maskemsi yüzünde görünür. Tanrı, kaldırdığı sağ elinde bir davul tutar, yaratılışın, zamanın davul vuruşunu; sol elinin ayasında zamanın sınırlarını tahrip eden ölümsüzlük bilgisinin ateşi vardır. Şiva, boğanın dört bacağı gibi ateş saçar ve Şiva'nın saçından, süs gibi yeniden doğumun hilali ile ölümün kafatası takılıdır. Şiva, aynı ölüm ve yeniden doğumun Sümerli tanrısı Dumuzi-Tammuz-Adonis gibi, yabancılar tanrısıdır (*pasupati*). Hayvanı neşeli boğadır. Yine, Yunan tanrısı Dionysos, Şiva gibi, Evrensel Dansçı olarak bilinir; Parçalanmış boğa ve yırtan aslandır:

*görün, görün, adın ve biçimin her ne ise,
Ey Dağ Boğası, yüzlerce başlı yılan,
alevli ateşlerin aslanı,
ey tanrı, yabancı, gizem, gel!*³⁵

Çizgisel B'de Dionysos'un adının görülmesi birçoğunda şok etkisi yapmıştır. Şimdi, bu adla Girit'e dönelim.³⁶

Doğu Mitolojisi'nde tartışıldığı gibi, Mısır mitolojisinde 'anasının boğası' denilen tanrı-kral-firavun, öldüğünde, mezarının

34 İşaya 11:6-9.

35 Euripides, Bakkhalar 1017, çev. Harrison, *Prolegomena*, s. 433.

36 Michael Ventris ve John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, The University Press, Cambridge, 1956, s. 127.

İrpesinde(tanrıçanın tepe simgesi) oğlunu vücuda getiren Osiris'le tanımlanmıştır. Yaşamında, tahta oturduğunda ise, (yine tanrıçanın simgesi) Osiris'in oğlu Horus'tur.³⁷ Bu ikisi ölü, fakat yeniden vücut bulan evrenin kralının bütün mitsel rolünü temsil ettiğinde, varlık olarak tektir. Evrensel inek tanrıça Hathor (hathor, Horus'un evi) dünyadan dört ayağı dört bucakta yükselir, heli gök kubbedir. Tanrı Horus, altın ve şahin olarak simgelenmiştir. Güneş, doğudan batıya uçar, ertesi şafak yine doğmak üzere, akşam, ağzından içeri girer ve böylece sürer. Gerçekten gece özelliğiyle 'anasının boğası', gündüz ışık dünyasının yöneticisi ve keskin gözlü kurban-kuştur. Dahası, Osiris'in hayvanı boğa, yirmi beş yılda bir törenlerle kesilen Apis boğasında vücut bulur. Firavunun kendisi, böylece, ritüel kral-katli'ne bağlıdır. Henüz bir önerene rastlamadımsa da, öyle görünüyor ki, Girit ritüel oyunu boğa ringi, Girit'in genç tanrı kralları için aynı işlevi görmüştür.

Şekil 17. Minotauros ve Aslan-adam

Girit krallarını yirmi yaşın gençliğinde gösteren birçok temsil vardır, fakat yaşlı adam olarak gösteren bir tanesi bile yoktur. Yani her Venüs döneminde bir kral-katli olmuş olmalı. Kısaca,

³⁷ Tanrının Maskeleri. Doğu Mitolojisi, s. 58-98.

Girit ritüel sanatında boğa ringinin göze çarpması, ritüel bir vakalet yapılmış olduğunu gösterir.

Profesör Nilsson, boğa oyununu dinsel ithalatın yoksunluğu olarak kabul eder. Oysa 17. şekildeki canlı çizim, bana bu görüşün tersinin geçerliliğini kanıtıyor. Bir boğa-adam, minotaur görüyoruz.³⁸ Aslan-adam ona saldırıyor. Sümer boğa aslan-kuş benzerliği inkâr edilemez. Gerçekten bu usta işi küçük sanat eseri bitmez tükenmez dönüş düşüncesini gösteriyor. Girit'te de Sümer'deki gibi, ayı kesen ve büyüten aslan parlayan güneş isisinin hayvanıken, boğa büyüten ve küçülen gelgitlerin, dünyanın üretken güçlerinin, gece kurağısının, yeşermenin, kadınların ve rahmin ritminin tanrısı Ayın hayvanıdır.

Mitolojinin resim dilindeki Minotaur imgesi, ay-boğa düşüncesi ile ay-adam veya ay-kral'ı eşitler, böylelikle kralın yerini Girit'te boğayla değiştirir. Aynı, Mısır'da eski tarım rituelinde tanrı-kralın yaşam bağışlayan ölümü gibi. Dahası, boğanın ringte gerçekten düzenli olarak kesildiği 18. şekilde görülüyor. *Kâhin benzeri bir matador coup de grâce* halinde: Hayvan tüm hızıyla koşarken, stadyum görünüşü içinde, adetlere göre kesilmiştir. Matador ve kılıç Sümer aslan-kuş'uyla aynı işlevi göstermektedir. Boğa ise ebedi ezeli tanrı rolündedir: Toprak Tanrıçası, Poseidon.

Şekil 18. Kurban

Yıkıntılardan, böylece geniş biçimde ve iyi bilinen Tunç Çağı içeriğiyle Girit düşüncesi yaklaşımı çıkmaktadır. Fakat onu,

38 Nilsson, *age*, c. I, s. 297, 277, not 1.

ulu kâhin uygarlıkları Nil ve Dicle-Fırat uygarlıkları kadar, sonraki ataerkil Yunanlılardan da ayıran, kadının rolüne özel bir önem verilmesidir.

Nilsson, 'kanıtların sınırlı doğasına karşın, Minos dininin belli özelliklerinin Yunanlılarınkinden ayrılık gösterdiği açıktır' diye yazar: 'Bir özellik tanrıçaların ve dişi kültürün üstünlüğüdür. Erkek tanrılar, dişilerin tersine, görünmez. Erkek kült inşaatları da yoktur. Kültlerde erkeklerden çok kadınlar görünür. Dinin, özellikle ağaç kültüründe görünen duygusal yönü dişi cinsin üstünlüğüyle açıklanabilir. En açık tanınabilen kült, evcil yılan tanrıçası ve onun iki yönlü doğa kültürüdür, Yabanılların ve Ağaçların Hanımı Tanrıça. Bunların doğa tapınaklarıyla ilişkisinin nasıl keşfedildiği ne yazık ki bilinmiyor. Bu gözleme, sonuçta, Yunan dini de dahil sayısız dinde cinsel yaşama başvuru ile çok sık görünen saldırgan fallus simgelerinin Minos sanatında hiç bulunmaması da eklenebilir.'³⁹

Minos sanatının ılımlılık ve terbiyesine Evans da değinmiştir: 'İlk dönemden son döneme kadar ayıp nitelikte tek bir eser bile bulunamamıştır.'⁴⁰

Minos kültürü, birçoğunun belirlediği gibi anaerkindir. Hanımların güzel ferbelalı etekleriyle, cömertçe dekolte giyimleri, sık saç kesimleri ve zevkli saç bağlarıyla zarafet ve incelik içinde, özgürce erkeklerle kaynaşmaları, meydanlarda, boğa ringlerinde, sevimli, canlı, serbest, hareketli gevezelikleriyle, hatta erkek atlet kemerleriyle tehlikeli biçimde boğa boynuzlarında ve sırtlarında parende atmaya kalkışmalarıyla, o zamandan beri uygarlığın eşitlenmeyen inceliğini gösterir: Bu bölümü, yeri olsun olmasın, daha sonraki övüngen fallus ahlak düzeyleriyle karşılaştırma olsun diye, tam yerine oturtmak isterim.

Kanıtlanması hiç de zor olmayan zıtlıklar, Minos dünyasını Sümer ve Nil kralıklarından da ayırır. Mitoloji ve kültürü, onların Tunç Çağı uygarlığından daha eski bir aşamayı gösterir. Bu aşama, en iyi bencil-kraların savaş ve zafer anıtlarıyla belirlenen büyük Avrasya dünyasının tarihine giden yolun başında, ılımlı yumuşak bir gündür. Yunanlıların gelişinden önce Girit'te duvarla çevrilmiş kent yoktur. Silaha ait bir kanıt yoktur. Stillerde kralların fetihlerine ilişkin savaş sahnelerinin rolü olmamıştır. Ton, genelde, lüks ve zevkin, neşeli iyi yaşamın atmosferinin

³⁹ age, c. I, s. 303.

⁴⁰ Evans, age, c. II, kısım I, s. 279.

tüm sınıflarca geniş paylaşımının, eski dünyanın, hatta cesurca çok daha ötelelerin kârlı deniz ticaretinin tonudur.

Girit uygarlığının tarihlemesi, daha sonraki bilim adamlarınca düzenlenmiş de temelde Sir Arthur Evans'ın çalışması değişmemiştir. Son buluntuların getirdiği değişikliklerle şöyle özetlenebilir:

Neolitik Başlangıçlar: Herhalde MÖ 4000'lerden itibaren

İleri Dönem ↑ ↓ MO 1500	Eski Minos	I: MÖ 2600 II: MÖ 2600-2300 yükseliş öncesi III: MÖ 2300-2000
	Orta Minos	f: MÖ 2000-1850 II: MÖ 1850-1700 ilk yükseliş IIIA: MÖ 1700-1660 (hiyeroglif) IIIB: MÖ 1660-1580
	Son Minos	IA: MÖ 1580-1510 yükseliş IB: MÖ 1510-1450 (çizgisel A) II: MÖ 1450-1405 III: MÖ 1450-1100 (Miken çağı) (çizgisel B)

Tüm uzmanlar, neolitik tabakanın Asia Minor'dan türediğinde anlaşılıyorlar. Güneybatı Anadolu-Türkiye'deki kazılar özel bir önem gösteriyor. MÖ 5500'den kalma* seramik çanak çömlek Girit tanrıça kültürünün en eski örneği olarak kabul edilebilir. Bunların arasında oturmuş leoparların bacağına basan çıplak bir tanrıça heykelciği de var. Bir tanrıça da yetişkin bir genç tarafından kucaklanmış, bir başkası bir çocuk tutuyor, birkaçı yatıyor veya ayakta, fakat hepsi kazıcının sözlerini (Profesör James Mellaart) alıntılırsak, 'dikkate değer bir zevk ve klasik zamanlara kadar bilinmeyen bir ustalıkla yapılmış.'⁴¹

Bundan başka, Güneydoğu Anadolu'nun Kuzey Suriye'yle birleştiği Taurean köşesi denilen yerde, MÖ 4500-3500'den kalma birçok dişi figür bulundu. Bu bölgede, harika boyalı Halaf eserleri ve (İlkel Mitoloji'de gösterildiği gibi,⁴² daha sonra Girit'te

* Bkz. 46. sayfadaki not.

41 James Mellaart, 'Hacılar, A. Neolithic Villgae Site', *Scientific American*, c. 205, No. 2, Ağustos 1961.

42 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 155-57.

ınım kazanacak olan bir dizi simgesel form ilk kez görüldü: Üçden görünen boğa başı (bucranium), çifte balta, kovan gömü-
nü, kumru figürleri, inek, koyun, keçi ve domuz.

Doğu Mitolojisi'nde, bu bölgede MÖ 4000'den yükselen bili-
nen en eski tapınaklara değinmişim ve formlarının özellikle ev-
renin ana tanrıça biçimi olan inek şeklini ve dişilik organlarının
belirtilerini taşıdıklarını göstermişim. Ana tanrıçanın ahurların-
da yetiştirilen kutsal sığırların sütü, ana tanrıçanıninkine eşdeğer-
di. Buzak da kurban edilen bir hayvandı. Tapınağın bir parçası
olduğu pastoral-tarım köy kültürü Mezopotamya'nın yeni giril-
miş bataklıklarına yayıldığında, MÖ 4000-3500, sığır kültü de
birlikte gitti.⁴³ İran'dan Hindistan'a geçti, tam Eski Minos II'nin
Girit'te yükseldiği dönemde, MÖ 2500'de İndüs vadisinde gö-
ründü.

Önemli bir İtalyan okulu, son zamanlarda 'Akdeniz kültürü
birliği' üstünde çalışıyor. Ana tanrıça ve eşi mitos ve ritlerinden
yola çıkıp İndüs'e varıyorlar.⁴⁴ Profesör Nilsson, bu gruptan kü-
cünsemeyle söz ediyor.⁴⁵ Fakat adalar dünyası Ege ile Kuzey
Hindistan'ın kapalı ovaları kadar değişik iki bölgede tek simgesel
tanrı belirtisinin görünüşü, her iki yerde de hem şefkatli (inek
gibi) hem korkunç (aslan gibi) bir tanrıçanın, her varlığın büyü-
mesi, beslenmesi ve ölümüyle, özellikle de yaşam ağacıyla sim-
geleşmiş ölümle de aynı biçimde ilgili, erkeğinin hayvanı boğa
ve nişanı üç çatallı mızrak olan, ustelik kral-katli geleneğinin sa-
yısız izlerini büyüyen, yok olan ayla bağlanılı olarak gösteren
bir tanrıçanın açıklanması başka nasıl olanaklı olabilir. Benim
görüşüme göre, iki mitoloji tek sistemin uzantısıdır. Eksen, çe-
kirdek Yakındoğu'dur, yayılım dönemi Tunç Çağı Sümer, Mısır
krallıklarını izlemiştir ve büyük dağılımın temel hareket gücü ti-
carettir. Hammadde ve ticaretin sömürüsü. Hindistan'da uygarlı-
ğın son neolitik ticaret biçimi yavaş yavaş gerilemiş, katkıları ön-
celikle ilkel halka, sonra Vedik Aryan gelişime devrolmuştur.⁴⁶
Ote yandan, Girit'te canlı bir yayılma devam etmiş, Orta ve Son
Minos aşamalarında (Orta Minos I ve Son Minos II) Kuzeybatı

43 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 43-48.

44 M. Untersteiner, *La fisiologia del mito*, Fratelli Bocca, Milan, 1946, Giovanni
Petroni, *Commentari mediterranei all'Odissea di Omero*, C. Marzorati, Milan,
1950

45 Nilsson, *age*, c. I, s. 257.

46 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 165-251.

Britanya Adaları'na kadar ulaşmıştır. Britanya ve Girit dünyasının bağıntısı artık kesinlikle gösterilmektedir.

Britanya tarih dönemlerinin özeti, Profesör R. J. C. Atkinson'un, son Taşçağı arkeolojik araştırmalarına dayanılarak, Girit'le karşılaştırmalı olarak sunulabilir:

1. WINDMILL HILL KÜLTÜRÜ; MÖ 2300: Britanya'daki en eski neolitik çiftçi-çobanlar, Doğu Akdeniz'den (Frobenius'un Girit Denizi'nden) İsviçre, Fransa ve İberya yoluyla birkaç iç içe daireyi kapsayan (örnek, Avebury yakınında Windmill Hill) geniş daire biçimli toprak çevirmeler. Bunlar sığır ağuları olabilir. Üç metre veya daha yüksek, üç yüz metreden dokuz yüz metreye kadar uzayan örenler içinde yarım düzine veya daha fazla ceset bulunmuştur. Yerleşimler çoğunlukla geçicidir.⁴⁷

2. MEGALİT YAPICILAR; MÖ 2000: Kalıntılar: Britanya'nın batı sahillerinde geniş odalı mezarlıklar.⁴⁸ Mezarlar, Windmill'deki uzun örenlerin tersine toplu, fakat peş peşe (Macalister tarafından MÖ 2000-1600 tarihlerinde gerçekleştiği saptanan İrlanda'nın altın ve bakır sömürsü dönemindeki İrlanda oda mezarları ile bağlantılı)⁴⁹ Megalitik yayılma Batı Akdeniz'den (Frobenius'un Sardunya Denizi) kaynaklanmış görünür, Fransa'dan Biskay Körfezi'nden Britanya'ya ve adalara varır. Güney Hindistan'daki çok sonraki Demir Çağın (MÖ 200-MS 50) megalitik kalıntılarla ilişkisi belirsiz kalmıştır.⁵⁰

2.A. Britanya'da ikinci derece neolitik kültürlerin gelişimi: Windmill Hill ve Megalitik öğelerin yerel mesolitik-paleolitik halklarında yarattığı yerel gelişimlerdir. 'Henge' anıtlar: Geniş, daire biçimli, setle çevrilmiş yerlerdir, tek girişleri vardır, hendeklerle kuşatılmışlardır. Hendeklerde yakılmış ölümler bulunur. Örnek: Woodhenge, altı iç içe kazık çukurundan oluşan oval izler, ahşap bir binanın planını gösterir. Halkanın ortasında yarık kafataslı bir çocuk iskeleti bulunmuştur.⁵¹

47 R. J. C. Atkinson, *Stonehenge*, Harmondsworth and Baltimore, Pelican Books, 1960, s. 148-50.

48 *age*, s. 151-53.

49 Macalister, *The Archaeology of Ireland*, s. 16.

50 *Tarımmın Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 306.

51 Atkinson, *age*, s. 154-56 ve 172.

3. STONEHENGE I, MÖ 1900-1700: Birbirini izleyen üç dönemin büyük Stonehenge yapıları: Daire biçimli set ve hendekler. Merkezde herhalde ahşap yapılar vardı. Hendeklerin top- rağa adanmış sunaklar için olduğu anlaşılıyor. (Kesilen hayvan- ların ve bir olasılıkla insanların kanlarının akması için. Yukarı- daki Woodhenge çocuk iskeleti ile karşılaştırın.)⁵²

3.A. Çizgili-çömlekli, savaş-baltalı halkın gelişi, MÖ 1775: Aryan görünüm? Kuzey Denizi'nden Kuzeydoğu Britanya sahil- lerine varış, çıkış noktası bilinmiyor, kaynak Ren'in otlakların- dan Rus steplerine kadar uzanabilir. Çizgiyle işlenmiş çanaklarla ızleri belirlenebilir (Japonya'yla karşılaştırın, Jomon yani 'çizgi işaretli' tabaka, MÖ 2500-3000). Tırtıllı savaş baltaları, askeri araçlar, zırh takımları: Şeffik yönetimi.^{53, 54}

3.B. Çan-çanaklı halkın gelişi, MÖ 1775: Ren bölgesinden güneybatı sahillerine varış. Daire biçimli örenler altında birer ki- şı gömülmüş. İlişkili kültürler Orta ve Güney Avrupa'da oldukça yaygın. Daire şeklinde altın diskler haçla (güneşle ilgili?) işlen- miş.⁵⁵

4. STONEHENGE II, MÖ 1700-1500: Büyük Stonehenge yapılarının ikinci aşaması. Bir zamanlar mavi taştan orta boy mo- nolitlerin durduğu (Stonehenge III'ün yapımında taşların yeri değiştirilmiştir, fakat ilk yerleri tartışmaya yer bırakmayacak bi- çimde bellidir) yetmiş altı delikle belirli iki daire. Taşların bo- yutları, bir buçuk metreden dört metreye kadar yükseklikte ve 6,5 tona kadar ağırlıktadır. Özellikle ilgi çeken, daireye girişin eksen çizgisiyle belirlenmiştir (altı ek taşla düzenlenmiştir, hepsi 82 taş eder); yazın ortasında güneşin doğuşuyla ilgili olarak böy- le yapılmıştır. Bu da Stonehenge I'deki toprak kökeninden deği- şimi gösterir, (Kurban hendekleri: Toprak tanrı kültü?) gök ve güneş tanrıları, dik taşlar, göğe yönelme. Dahası, çevirmenin mavi taş monolitleri kuş uçuşu 136 mil ötedeki kutsal dağdan getirilmiştir. Yani Galler'deki Pembrookshire Prescelly Zirve- si'nden. Profesör Atkinson, 'bulutlarla örtülü zirve kuşkusuz Gi- rit ovasındaki gezgine İda Dağı'nın görünüşü gibi, tanrıların evi olarak görünmüştür' diyor.⁵⁶ 528 metre , yüksekliğindeki bu dağ

⁵² age, s. 68, 101, 171-72.

⁵³ Tanının Maskeleri: Doğu Mitolojisi, s. 472-73.

⁵⁴ Atkinson, age, s. 157.

⁵⁵ age, s. 157-58, 173-74.

⁵⁶ age, s. 176.

İrlanda'dan tunç ve altın eşyayı Britanya ve kıtaya taşıyan tüccarların gözünü almıştır. Kültürün öteki öğeleri, bardak, tabak formlarının yerel değişimleri, İrlanda bakır teberlerinin ve öteki savaş araçlarının etkisi, yine Profesör Atkinson'dan alıntı yaparsak, 'metal ürünlerin ticaretine karışmış savaşçı bir aristokrasiyi gösterir.'⁵⁷

5. WESSEX KÜLTÜRÜ, MÖ 1500-1400: Daire örenler (özellikle Stonehenge'in dolaylarında): Daire biçiminde dikkate değer yükseklikte, hendekle çevrili bir tümsek yanında, sayısız zengin ve egzotik işlemeli silahlarla gömülü tek tek insanlar. Güçlü ve zengin aristokratik toplum: Orta sınıf İrlanda'dan kıtaya, Minos Giriti ve Miken'e karadan ve denizden metal ticareti yapar, altın, bakır ve artık tunç eşya taşır. Almanya ve Bohemya'dan metal ithalatı. Baltık amberinden gerdanlıklar (Baltık'tan tüm Orta Avrupa'ya Adriyatik'e varan Tunç Çağı amber yolu artık kullanımdadır). Akdeniz'den altın eşyalar, Mısır fayans boncukları.⁵⁸

5.A. Stonehenge III, MÖ 1500-1400: Otuz metre çapında (aslında) 70 kocaman taşlı büyük sarsen* daire: taşlar ortalama 5.5 metre yükseklikte, 26 ton ağırlıkta. Tepeden, daha sonra Miken kapılarında kullanılan biçimle yerleştirilmiş lamba-zıvanalı lento geçiyor. Dairenin içinde en uzununu yerden 7 metre yükseklikte 5 tirilithon atnalı biçiminde kuzey doğuya açılıyor (yaz gündö:ü-mü). En eski mavitaşlar burada iki düzende yeniden yerleştirilmiş, dairenin içinde ve tamamlayıcı olarak yani dairede ve atnalarında kullanılmışlar. Taşlardaki oymalar: Miken dikilitaş mezarlarında bulunan biçimde bir kama, MÖ 1600-1500, İrlanda ithal tuncu biçiminde bir balta başı, MÖ 1600-1400, dikdörtgen ana tanrıça simgesi.⁵⁹

Britanya tarihi Girit tarihine tam uyuyor ve (kesinlikle romantik olmayan, son derece dikkatli) Profesör Atkinson'un dediği gibi, anıtlar ilkel bir çalışmanın eseri değil, çağdaş Miken'in güçlü etkisini gösteriyor.

"Akdeniz'le ticaret yoluyla önemli bağlantıların kurulmuş olduğunu görüyoruz. Stonehenge kamanın bile, istenirse, Mi-

57 age, s. 101, 158.

58 age, s. 161-65.

* Sarsen: Wiltshire Kontlugunda bulunan büyük yekpare taşlar (ç.n.).

59 age, s. 68-69, 77-85, 88-92, 101, 165-67, 176-79.

ken'i belirlediği görülebilir. Homeros'tan, mimarların da, kendisinin de biri olduğu şairler gibi, yurtsuz insanlar olduğunu biliyoruz, kentten kente dolanıyorlar. O zaman Stonehenge mimarının Mikenli olabileceğine inanılmaz mı, anıtın tasarımı ve yapımı, tüm özgün ve incelikli ayrıntılarının saf barbarlar tarafından yapılmış olmasından daha inanılır değil mi?

Bir an bunun basit bir varsayımdan öte bir şey olduğunu düşünelim. Hangi koşullar altında Akdeniz yetenek ve geleneklerinde deneyim kazanmış bir mimar soğuk kuzeyde barbarlar arasında çalışıyor olabilir? Elbette yalnızca uzaklara yolculuğa çıkmış bir Mikenli prensin *fortis ante Agamemnona*, yetenekli hizmetçisi olarak veya sesi ve armağanları Akdeniz kentlerinde duyulacak kadar güçlü olan barbar Britanya kralının buyruğuy-la...

İnanıyorum ki... Stonehenge'in kendisi, siyasal gücün en azından bir zaman için bunu yaratacak ve uygulayacak gerekli koşulları sağlayan tek adamın elinde yoğunlaşmasının kanıtıdır. Yerli veya yabancı kimliğini asla bilemeyeceğiz. Ortaçağ Britanya tarihinin Kral Brutus'u gibi gölgede, yerine konulamaz bir kişi olarak kalıyor. Yine de kim olursa olsun Arthur veya Barbarossa gibi Silbury Hill'in dağ gibi yığınının yanında, sarsen kemerin karanlığında uyuyor olabilir. Ve Stonehenge'in kendisi onun anıtı değil mi?⁶⁰

Tüm Avrupa cesur insanların ticaretiyle canlıyken, tehlikeli yolculuklara cüret edilir, mühtesem işlemler üretilirken, gri Baltık ve Kuzey Denizi, güneyin parlak mavi sularıyla ticaret ağlarıyla birleşirken, bu çoktan unutulmuş dönemden bize yazılı tek sözcük gelmedi. Tüm bu hareketin çekirdek adası Girit bile, hize, söylenen masalların neler olduğunu, inabetlerde söylenen duaları, hatta kullanılan dili hiçbir metinde bildirmiyor. İlk yükseliş döneminin (MÖ 2000-1660, Orta Minos I'den III A'ya Stonehenge I'den II'ye) Girit hiyeroglif yazısı henüz çözülemedi. Çizgisel A da henüz koca yükseliş döneminin gizini ele vermedi (MÖ 1660-1405, Orta Minos IIIB-Son Minos II, Stonehenge II-III). Son durumda çizgisel A dilinin daha önceki hiyeroglif yazı gibi muhtemelen Anadolu Luvi-Hititü-Aryan çevresinde üretildiği görünüyor.⁶¹ Başka deyişle, daha sonra Girit neolitik kültürünün ürettiği kültürel eksenini yansıtıyor. Fakat bu görüş, Bran-

60 *age*, s. 165-67.

61 Palmer, *age*, s. 229-47.

deis Üniversitesi profesörlerinden Cyrus Gordon tarafından son zamanlarda eleştirildi. Profesör, tabletlerde Suriye-Fenike-Semitik sözcük varlığını izlediğini yayımladı. Bu sorun halen tartışmalı. Fakat her iki durumda da kaynağın genel alanı ulu Taurcan kültür volkanı olabilir. Tekrar tekrar görmüş olduğumuz gibi, büyük ihracın dalgalarının ve gelgitlerinin etkileri, Hacılar sanatının tanrıça figürleri kadar eski bir dönemden beri her yönde etkileyici olmuştur.

Çizgisel B'nin dili, öte yandan (MÖ 1405-1100, Son Minos III), bildiğimiz gibi eski bir Yunanca biçimidir, Avrupa'nın kuzeyinden işgal dönemini, Miken Kahramanlar Çağı, Agamemnon, Menelaus, Nestor ve Odysseia, tanrıçanın uzun, verimli dünyasının son günlerini ve tanrıların savaşçı oğullarının dönemine girişi gösterir. Britanya dizilerinde bu savaşçı görünüm MÖ 1775'e kadar, eskilere gider, çizgili-çömlekleli ve savaş baltalı halkın ve muhtemelen çan-çanaklı halkın dönemine uzanır, bunların kalıntıları son olarak Aryan ve kitadaki Aryan-öncesi soyların karışımı olarak tanımlanmıştır.⁶² Tanrıçanın verim sağlaması için kurbanlar sunan Stonehenge l'in bu tarihten öncesine ait bir kaynağı gösterdiğinin kanıtlarından da söz etmiştik. Stonehenge II'de ise, sesleniş yukarıya, cennet ve güneşe (Prescelly Tepesi) yöneliktir, yerel Olimpos dağına. O zaman, MÖ ikinci bin yılın ortalarında tanrıçaların ve tanrıların mitolojilerinin Kuzey Avrupa'da karışma sürecinden söz etmek mantıklıdır.

Öte yandan, Girit-Miken dünyasında tanrıça kültü hâlâ üstün tutulmaktadır. Aynı şekilde İrlanda'da da ataerkil savaşçı çetelerin Aryan kaynağının Britanya süzgeciyle geçtiği yerde eski tanrıça kültü varlığını devam ettiriyordu, hatta vahşi, parlak bir biçimde tanrılar, kahramanlar ve oğullarının çılgın savaşçı söylenceleriyle kaynaşmıştı.

Bu çalışmada, tanrıçanın dönem ve siyasal düzenini dikkate değer bir vurguyla yerleştirmekte zorluk çekiyorum; çünkü antropoloji ve arkeolojinin bulguları, şimdi tanrıça ve tanrı mitsel ve toplumsal düzenleri arasında yalnızca bir zuluğa tanıklık etmiyor, fakat kendi Avrupa kültürümüzde tanrıların, deyim yerin-

62 Marija Gimbutas, "Cultural Change in Europe at the Start of the Second Millennium B.C.: A Contribution to the Indo-European Problem". *Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Philadelphia, 1956, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1960, s. 544, item 19.

deyse, uygarlığın bütününde bilinçaltında, en azından eşdeğer olarak etkin olan tanrıçaların üstünde yer aldığı ve onları özümlediğine de tanıklık ediyorlar. Psikolojik ve toplumbilimsel olarak sorun çok ilginçtir; çünkü bütün psikoloji okullarının anlaşığı gibi, anne ve kadın imgeleri ruhsal yapıyı baba ve erkek imgelerinden farklı etkiler. Kimlik sezgileri dolaylı olarak ve en çok anneyle bağıntılıdır, çözümlenmeleri babayla. Yani anne imgesi baskın çıktığında, yaşam ve ölüm ikiliği bile onun tesellisinin vecdinde çözülür; ruh ve doğa dünyaları ayrılmamıştır, plastik sanatlar kendileri için tutarsız açıklama, alegori veya ahlaki bağlara gerek duymadan belagatla serpilir, hem olumsuz, öldürücü ve kurban edici yönüyle (aslan ve çifte balta) hem de üretken ve verimli yönüyle (boğa ve ağaç) doğanın kendiliğindenliğine güvenle eşlenirler.

Şekil 19. Çifte Baltalı Tanrıça

Toparlamak gerekirse, o zaman, 19. şekildeki Nobodaddy yılan sevgilisini Yaşam Ağacı'na urmandırıp kilit altına almadan öncesine ait güzel Miken mühürü, eski masum bahçe tanrıçasının son kutsal kanıtı yerine geçer. Tepede güneşi ve solan hilal ayı, 16. şekildeki ay-boğa ve aslan-kuş'u andırır biçimde bir armanın üstünde görüyoruz. Yukarıdaki aynı iki varlıkla batan ay ve öldürücü güneşle, dünya ve gökler arasındaki aynı ayırıcı çizgiyi işaretliyor. Ayın arkasındaki sol elinde bir asa tutan küçük

figür 12. şekildeki aslan-tanrıçanın durumuyla benzeşiyor. Bu küçük kişi, geniş Miken kalkanyla kaplanmış ve tanrıçanın savaşçı yönünü gösteriyor. Daha sonraki Yunan Athene'si de, kolda taşınan küçük kalkanla nitelendirilmiştir ve adı da *A-ta-na Po-ti-ni-ja*'dır (*Athenai Potniai*, Atinalı Hanım), çizgisel B tabletleri arasında görünür. En azından klasik Athena'nın eski bir eş-değerinin burada tanrıçanın olumsuz yönüyle temsil edilmiş olması olasıdır. Sağ eli, sağında (bizim solumuz) yayılan altı kurbanlık hayvan başını, kompozisyonunun kenarını gösterir. Karşı tarafta ise, bol verimli Yaşam Ağacı, meyvelerini toplamak için göğe yükselen küçük bir kadın figürüyle durmaktadır.

Şeklin ortasında Girit çifte baltası egemendir. Balta iki yöne işaret eder, biri kurbanı, öteki nimet ağacına doğru. Şekil 15'teki koca ölü gövdesi, fakat ölümsüz dallarıyla büyük ağacı anımsıyoruz. Orada tanrıçanın aslanı kibar, koruyucu bir yaklaşım içindeydi, sonsuz yaşama götüren ölümün bu kültürde kabul edilmiş görüldüğü gibi, burada da, çifte baltanın tanrıçası müşfik bir biçimde ağacın altında ölüyor. İki sofu ona yaklaşıyor, ilkinin uzanmış eline üstü tohumlarıyla dolu tohum zarfını sunuyor, soluyla göğüslerini kaldırıyor. Dizlerinin yanındaki küçük figür, ayaksız, topraktan çıkıyor, sol elinde küçük bir çifte balta, sağında açan bir dal tutuyor. Böylece, bütün temayı özetliyor ve Miken kalkanlı küçük inen figür ile meyve toplayan yükselen küçük figür arasında orta noktayı temsil ediyor.⁶³ Klasik sanatta başı Athena'nın kalkanına takılı olan Gorgon'un sağındaki ve solundaki iki güçle karşılaştırın. * Ataerkil öncesi dönemin görüşüyle, ölüm ve doğumun barındığı tanrıça, ölüm ve doğumun (iki kraliçenin) bir olduğu mitsel bahçenin kendisiydi. Ve kader imgesi ay-devri olan sadık oğlu Dumuzi'nin de (Minator) cenneti idi.

4. IŞIK OĞULLARININ ZAFERİ

Tanrıçanın, kurban çukurları ritlerinde temellendirilmiş barış ve lütfü, çekirdek Yakınoğu'dan geniş bir açılımla iki denizin kıyılarına, doğuya ve batıya yayıldı. Fakat egemenliğinin birçok sanatı ve yararı kuzey ve güneydeki birçok vahşi halka da dağılmıştı. Bunlar yerleşik tarımcılar değil, yarı göçebe sığır (veya koyun, keçi) çobanlarıydı. MÖ 3500'lerde tarımcı köy ve kentler

63 Şekil 19 Evans'dan, *Journal of Hellenic Studies*, c. XXI, 1901, s. 108, şekil 4
* Bkz. s. 30.

için, akıncı çeteler halinde, birden görünüp yağmalayan ve kaçan veya daha ciddi köleleştirmek üzere yerleşen bir tehlikeli olmaya başladılar. İki ana eksenden çıktıklarını görmüştük: Kuzeyin geniş çayırları ve Suriye-Arap çölü. MÖ 2500'lerde Mezopotamya'nın yönetimi belirgin biçimde çölden gelen güçlü adamların eline geçmişti. Agadeli Sargon (MÖ 2350) bunların ilk önemli örneği ve Babilli Hammurabi (MÖ 1728-1686) ikincisidir. Bunlar yaklaşık olarak Girit deniz krallarıyla çağdaştır, fakat tanrıçayla ilişkileri kökten farklıdır.

'Ben Sargon'um, güçlü kral, Ageda Monarkı' diye bu ikisinden ilkinin kutsayan bir cümle okuyoruz:

'Annem düşük bir soydandı, babamı bilmedim, babamın kardeşi dağda yaşardı ve benim kentim Azupiranu Fırat kıyılındadır.

Düşük soydan annem gebe kaldı ve beni gizlice doğurdu, beni hasır bir sepete yerleştirdi, katranla mühürledi ve ırmağa bıraktı, fakat ırmak beni yutmadı. Beni ırmak yetiştirdi ve beni Akku'ya sulamacıya taşıdı. O beni ırmaktan aldı, oğlu olarak büyüttü, beni bahçıvan yaptı. Ve ben bahçıvanken Tanrıça İstar beni sevdi.

Sonra ben krallığı yönettim...⁶⁴

Burada, kendisi veya tarihçisi, krala, tüm dünyada bilinen bir tip efsanevi biyografi seçiyor. Formül, eski tanrıça ve oğlu mitolojisinden türetilmiştir, fakat oğlunun çıkarına bir değişikliklikle, oğul şimdi ne tanrıdır ne de adanmış kurban, siyasal bir hırsıyla yükselmek istemektedir. Mevcut örneğimizde temel motifler şunlardır: 1. ılımlaştırılmış bakire doğum (baba bilinmiyor veya ölmüş), 2. babanın dağ tanrısı oluşuna ilişkin izi kalmış bir kabul ediş (kardeşi dağlı), 3. sulara açılma (suda doğum, Yunan Erichonius, Hintli Vyasa, Yahudi Musa ile karşılaştırın), 4. bir sulamacı tarafından kurtarıma ve yetiştirilme (basit insanlar tarafından, bazen hayvanlar tarafından yetiştirilme, Romulus ve Remus gibi, su teması burada da vurgulanmıştır), 5. bahçıvan olan kahraman (Tanrıçanın meyve yetiştiricisi), 6. İstar'ın sevgilisi (Inanna'nın, Yunan Afrodit'in Semitik eşdeğeri).

Psikanalitik hareketin ilk dönemlerinde Dr. Otto Rank, Kahraman doğum ritü⁶⁵ hakkında önemli bir monografi yazmış-

64 Leonard William King, *Chronicles Concerning Early Babylonian Kings*, Luzac and Co., c. II, Londra, 1907, s. 87-91.

65 Otto Rank, *Der Mythos von der Geburt des Helden*, Franz Deuticke Verlag, 2. gen baskı, Leipzig and Vienna, 1922.

11. Bu formülün yetmiş küsur değişik türünü Mezopotamya, Mısır, Hindistan, Çin, Japonya ve Polinezya, Yunan ve Roma, İran, Kitabı Mukaddes, Keltek ve Germen, Türk, Eston, Fin ve Hıristiyan Avrupa öykülerinde, analiz edip karşılaştırılmıştır. Bu biçimin belirli bir nörotik hayalle karşılaştırılabileceğini göstermiştir. Kişi gerçek ebeveyniyle kendisini çözerken, kendisine, 1. Soylu, kutsal, daha yüksek bir doğum, 2. çocuklukta sürgün veya uzaklaşma, 3. kendisinden (yani gerçek ebeveyninden) daha düşük bir aile tarafından evlat edinilmek ve 4. Sürgünden sorumlu olanları küçük düşürerek tüm çevresinde genel bir kazanınla 'gerçek' duruma son bir dönüş umudu hayal eder. Dr. Rank'ın çözümlemesi bu tür bir efsanenin hırslı bir kral ve biyograficilerince tutulmasının çok iyi açıklandığını ve formülün gerçekte kozmolojik mitostan türetilmesindeki gücü azımsıyor (veya bana öyle geliyor). Tüm diziler tarımsal yaşam, sanat ve ritlerinin dünya yayılım sahasına tam uyuyor. Sonuçta da belirli bir tip bireysel zihnin bağımsız hayal ürünlerinin basitçe yığılması olarak ele alınamaz. Gerçekten zihnin hastalıklı durumunun efsanenin nedeni olmaktan çok işlevi olup olmadığı sorulmalıdır. Çünkü efsanenin bireysel başvurusu, kozmolojik sahanın indirgenmesini yansıtıyor. Dolayısıyla, daha düşük bir meditasyon üretiyor, yani bir tanrı imgesinde (mitsel kişileştirme) egonun varlığı yerine tam tersi, bir tanrının hallerinde (mitsel şişirme) ego ululaması. Elişlerinin usta sanatçıları vücut bulmuş tanrı rolünü oynamaktan alıkonalı beri, yine de boyunlarını çifte baltadan kurtardıklarında, yöneticilerin kronik hastalığı bu olmuştur. Bu şikenin etkisi *Doğu Mitolojisi*'nde gösterdiği gibi,⁶⁶ krallığı ruhbanlardan ve yıldızlardan kurtarmak ve devleti dinsel (hiyeratik) durumdan siyasal (dinastik) yapıya çevirmek içindir ve kralların ana sorunu, kendilerinin değil, fakat dünyanın fethi olduğundan beri yeni bir çağ açılmıştır.

Kaçınılmaz ikinci adım, bu tip kraliyet etkisini, dünya kralı modeli monarkın kaderi, Hammurabi kanunlarının giriş satırlarında izlendiği gibi, yeni yükselmiş genç tanrı Marduk'a bağlandığında tanrıların kralına yansıtmaktır.

'Meleklerin kralı (göklerin tanrısı) ulu Anu ve cennet ve dünyanın efendisi (dünya dağının tanrısı) Bel, bunlar, ülkenin kaderine karar verenler, tüm halkın hükümranlığını Marduk'a

66 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 65-89.

(Babil kentinin baş-tanrısı) teslim ettiklerinde (sulu cehennem tanrısı), Ea'dan doğan Marduk'u tanrılar içinde en büyük yaptıklarında, onun ulu adını Babil'e yaydıklarında, Babil dünyanın her köşesinde her yerden üstün kılındığında ve onun için kurumları cennet ve dünya kadar sağlam olan ölümsüz krallığı ortasında kurduklarında:

Bu zamanda Anu ve Bel beni çağırdı, Hammurabi'yi, dindar prensi, Tanrıların tapıcısını, beni adıyla çağırıp ülkede doğruluğun yönetimini getirmemi, kötülükleri silip süpürmemi, güçlülerin zayıfları ezmesini engellememi, insan ırkının üstünde güneş gibi gitmemi, ülkeyi ışıklandırmamı ve insan refahını artırmamı emrettiler.⁶⁷

Buradaki formül, standart doğu tiranlığının devletidir, monarkın rolü, insan kazanımlarıyla ele geçirilmiştir, evrenin yaratıcı ve koruyucusunun istek ve lütfunu açıklamasıyla sağlanmıştır. Dindarlık, adalet ve halkın refahını dikkate almak, egemenlik hakkının garantisidir. Monarkın benzetildiği göksel küre artık ölen ve dirilen, karanlık ve aydınlık gümüşten ay değildir; fakat parlaklığı ölümsüz ve gölgeler, şeytanlar, düşmanlardan önde gelen ve belirsizliklerin uçtuğu altın güneştir. Güneş tanrının yeni çağ şafağı sökmüştür ve bunu çok ilginç, mitolojik olarak 'güneşleme' diye bilinen karışık bir gelişim izleyecektir. Tüm eski çağın simgesel düzeni değişirken, kadınların mitos dünyasına ait ay ve ay-boğasının yerini erkeklerin aslan ve güneş ilkesi alacaktır.

Tanrıça ve eşine karşı güneş tanrısının zaferinin en iyi bilinen mitsel anlatımı, Marduk'un büyük-büyük-büyük-büyükanesi Tiamat üzerindeki zaferini anlatan Babil destanıdır. Hammurabi döneminde veya kısa bir zaman sonra düzenlenmiş gibi görünmektedir. Oysa günümüze gelen tek döküman, Assyria'nın kralı Asurbanipal'in (MÖ 668-630) kutlanası kitaplığındadır; tam bin yıl sonra Kitabı Mukaddes'in türetilmesinden önce; Semitik yazın hakkındaki bilgilerimizin çoğu bu kral hazinesinden gelmedir.

'Daha yukarıdaki cennet ve aşağıdaki yer adlandırılmadan, efendi Apsu, onların çocuğu Mammu (Apsu ve Tiamat'ın resülü

67 Robert F. Harper, *The Code of Hammurabi, King of Babylon*, University of Chicago Press, Chicago, 1904, Bruno Meissner, *Babylon und Assyrian*, II, C. Winter, Heidelberg, 1920-1925, s. 46. C. E. Ravn, *Acta Orientalia*, VII, 1929, s. 81-90, Alexander Heidel, *The Babylonian Genesis*, University of Chicago Press, 2. baskı, Chicago, 1951, s. 14.

ve oğlu) ve her şeyi doğuran Tiamat'ın kendisiyle birlikte sularını karıştırıp ve henüz otlak bir ülke yokken, hatta görünürde bir tek saz bataklık da bulunmazken, tanrı nesillerinin hiçbiri var edilmeden, bir adla çağrılmadan veya kaderleri çizilmeden, bu zamanda, Apsu ve Tiamat'ın içinde, ulu tanrılar yaratılmıştı.'

Burada, birçoğunu Yunan yazını yoluyla bildiğimiz, daha önceki ve sonraki tanrı kuşaklarına ilişkin formülün eski bir biçimi var. Apsu, Tiamat ve oğulları Mummu (resulleri, Kelam)* klasik Uranus, Gaea ve çocukları Titanlar gibi savaşçı tanrıların çıkışı ve zaferinden önce, bir dönem rakipsiz bir egemenliğe sahiptiler. Sonra halkın en saygılı dua ve ritleri bu savaşçı tanrılara yöneldi. Bu tür bir mitoloji, kültürün gerçek tarihsel yerini tutuşunu yansıtıyor. Her iki örnekte de, ataerkil biçimin zorlayıcı biçimde anaerkil biçime egemenliği var. Yine her iki durumda da kozmik seçerenin ana amacı, daha eski teolojii ve iddialarını çürüterek sonraki tanrılar ve ahlak düzeni lehine etkilemek. Okuyoruz:

'Lahmu ve Lahamu yaratıldılar ve adlarıyla çağrıldılar. Daha olgunlaşmadan ve boyları uzamadan Anşar ve Kişar yaratılmışlardı ve boyda onları geçmişlerdi. Bunlar, yıllara yıllar ekleyerek uzun günler yaşadılar ve ilk doğan öngörölmüş kalıtıcıları Anu idi, babalarının rakibiydi ve Anşar'a eşdeğerdi. Anu kendi benzeri Ea'yı doğurttu, babasının ustası, geniş anlayışlı, çok kurnaz, gücü çok, hatta büyükbabası Anşar'dan da güçlü, tanrılar ve kardeşleri arasında rakipsizdi.

Ve bu kutsal kardeşler rahatsızlık yarattılar ve Tiamat'ın iç kısımlarını huzursuz ettiler. Kutsal konutlarında hareket ederek, koşarak Apsu'nun düşmesine neden oldular. Onların yaygarasını yok edemedi. Ve Tiamat, yaptıkları acı verse de, onları düşünerek sessiz kaldı. Davranışları hoş değildi.

Ulu tanrıların yaratıcısı Apsu, bu nedenle veziri Mummu'yu çağırdı ve ona dedi ki: 'Vezirim Mummu, yüreğimi hoşnut eden, gel, Tiamat'a gidelim.' Gittiler. Tiamat'ın önünde ona güvenerek tanrılar ve ilk doğan tanrıyı tartıştılar. Apsu ağzını açtı ve yüksek sesle, parıldayan Tiamat'a, 'Davranışları bana dert oldu. Gündüz dinlenemiyorum, gece uyuyamıyorum. Onları mahvedeceğim, davranışlarına son vereceğim. Sessizlik yine kurulduğunda, o zaman uyuruz' dedi.

* Sayfa 58'deki "Mummu Evi" ile karşılaştırın.

Fakat bunu duyunca Tiamat kızdı, eşinin yüreğindeki kötülüğü tartarak öfkeyle ona bağırdu: 'Kendi yaratıklarımızı neden yok edelim? Davranışları gerçekten acı veriyor, fakat onlara iyilikle yaklaşalım.'

Mummu uygunsuz bir öğüt vererek Apsu'yla tartıştı: 'Evet baba onların düzensizliğine bir son ver' dedi; 'gündüz dinlen ve gece uyu'. Apsu kendi torunlarına karşı bu kötü planla ışıldarken, Mummu onun boynuna sarıldı, dizine oturdu ve onu öptü.

Ama böyle planladıkları şeyden ulu tanrılar haberdar oldular. Ve öğrendiklerinde de acele önlem aldılar. Sessiz kaldılar, sakin oldular. Ve bilgide üstün, yetenekli ve kurnaz, her şeyi anlayan Ea kötü planı kavradı. Ea ona karşı herkesi koruyan büyüü bir daire çizdi, sonra güçlü bir sihir yapıtı, suyun üstüne yerleştirdi ve Apsu'nun üstüne uyku döküldü ve Apsu uyudu. Ve Ea, Apsu ve öğütçüsü Mummu'yu böyle uyutunca, Apsu'nun çene bağını gevşetti, tacını yırttı, şaşaalı eşyasını aldı ve kendisi giydi, böylelikle zorla boyun eğdirerek onu kesti. Sonra Apsu'nun üzerine kendi yaşadığı yeri inşa etti ve Mummu'yu burnundan bir iple tutarak kendisine bağladı...

Böylece, gerçekten, Freud ve Rank'ın psikoloji alanına varıyoruz. Babanın mitsel garazı, annenin koruyuculuğu, kardeşlerin rekabeti (Mummu büyük ve Ea genç oğul) ve sonuçta baba katli ve mitsel olarak haklı çıkarılan usavurum, gerisini araştırmak sağlıklı olabilir. Temelde mitos, eski formülün, 16. şekilde görünen boğa, tanrıça ve aslan-kuş, yani baba (Apsu), anne (Tiamat) ve oğulun (Mummu'nun) değiştirilmesidir. Örnek olayda, üçünün suları ayrılmamıştır. Hint düşüncesinde 'derin, düşsüz uyku' diye anlatılan bilinç durumunu ve Freud'un terimiyle 'okyanus duygusu'nu yansıtır. Gerçekten, anlatılmış olduğu gibi, huzurlu bir uyku Apsu'nun tek dileğidir.

Apsu, Mummu ve Tiamat üçlüsünde (bu arada, eski mitos düzeninde bu muhtemelen Tiamat ve Apsu-Mummu olarak bulunmalıdır) yaratılış öncesi, her biçiminden hem mitos hem düşünün ışığının gerçekliğinin tüketildiği ikili-olmayan durum simgeliştirilmiştir. Fakat ulu tanrıların yeni mitolojisinde dikkat düzeyi, ikilik ve çatışma, güç, çıkar ve zarar figürlerinin alanına, normal olarak hareket eden insan zihninin bulunduğu yere taşınmıştır. Önceki mitolojinin amacı, zaman ve kişilik biçimlerine karşı bütün varlığın ikili-olmayan giziyile ayrımsız bir duru-

mu desteklemekken* yenininki tanrı tersidir. Özne ve nesnenin gerçekten aynı olmadığı, ayrı olduğu, iki olduğu yerde, zaman içinde eylemi gayrete getirmek istemektedir (A, B değildir, ölüm yaşam değildir, erdem kötü değildir ve katleden katledilen değildir). Bunların hepsi basit, umut verici ve apaçıktır. Erdemli genç oğul, o çok oyunlu Ea, kötü babayı kendi hoş Odipal yolunda yener ve kötü oğulu (babanın birincisini ve sevgilisini) burnundan yakalar.

Peki Tiamat'ın, annenin, erdemlin zaferlerini gösteren bu normatif masalda kaderi nedir?

'Ea düşmanlarını yendikten sonra, hasımları üstünde zaferini sağlamlaştırdı, sükûn içinde konutunu ele geçirdi, konutuna Apsu adını verdi, tapınağını orada kurdu, eşi Damkina ile orada haşmetle yaşadı. Orada, kaderin tapınağında, alınyazısının konutunda, kurnazların kurnazı, tanrıların en çok bileni, efendinin kendisi Marduk, babası Ea ile Damkina'dan doğdu. Tanrıçaların göğüslerinden emdi. Orada huşu esinleyen ululukla doldu. Görünüşü baştan çıkarıcı, gözlerinin bakışı şimşek gibi, yürüyüşü erkekçeydi. Baştan beri önderdi. Ea, babası, onu gözledi, memnun oldu ve ona tanrılarla çifte eşitlik ihsan etti. Marduk her bakımdan onlardan yüceydi, bütün organları olağanüstüydü, kavranması olanaksız ve gözüne bakılamazdı. Dört gözü, birçok kulağı vardı, dudakları oynadığında ateş çıkardı. Her kulağı büyüdüyü, her şeyi görmesi için gözleri de. Müthişti, on tanrının parlaklığıyla sarımmıştı, korku uyandıran bir ululuğu vardı.

Ve bu mevsimdeydi, tanrı Anu dört rüzgâr yarattı, Tiamat'ın sularının yüzünde dalgalar kabarttı. Ellerini doldurdu, dalga ve çamuru yarattı, dalgalar çamuru yüzeye çıkardı. Tiamat rahatsız oldu. Gündüz ve gece dolandı durdu. Çevresindekiler (bütün yavruları) sıkıntılı annelerine 'onlar eşin Apsu'yu öldürdüğünde, onun yanına koşmadın. Şimdi dört rüzgâr yaratıldı. Sen de içinde sıkıntılısın. Biz dinlenemiyoruz... uyuyamıyoruz... dediler.'

Bundan sonra efsane çoğalan gazabın nedenleri ve Tiamat'ın hiddetli savaşıyla devam eder. Bütün anneler gibi -her şeye şekil verirdi- dişleri keskin ve azılı, damarları kan yerine zehir dolu, öskeli, korkunç ve korku uyandıran, celalle dolu canavar yılanlar doğurdu. Oyle ki, onlara bakmak telef olmak demektir; güçlü ve dayanılmaz ejderha, koca aslan, akrep adam ve

* Bkz. s. 8, 9.

değişik fırtına şeytanları. Toplam on bir tür canavar doğurmuştu ve ilk doğanın adı Kingu'ydu. Tiamat onu seçti ve en büyük yaptı. 'Seni ulu kıldım' dedi. 'Sana bütün tanrıların üstünde egemenlik verdim ve seni tek eşim yaptım. Adın yücelsin.' Göğsünün üstüne kader levhasını bağladı ve ona, 'Sözlerin boyun eğdirsin ve karşı konulmaz zehirin bütün muhalefeti bogsun' dedi. Sonra damızlığıyla tanrılarla savaşa hazırlandılar.

Okuyucu, burada, Yunan'daki Titanların tanrılarla savaşını tanıyacaktır. Hepsinin annesinin esmer damızlığı, kendi dişilik gücüyle daha parlak, daha güzel ikinci derece oğullar yarattı. Alçakgönüllülüğünden, erkeklerden gebe kalmayı üretti. Bu, yerel anaerik düzenin işgalci ataerik göçebelerece fethinin etkisidir. Onların, yerel verimli toprak masalını kendi anlayışlarına göre yeniden biçimlendirmeleridir. Hem de mitolojik karalamanın, ruhbanın aracı olarak kullanılmasının (o zamandan beri Batı teologlarınca tek değilse de temel araçlarından biri olarak geçerli olan) örneğidir. Basitçe, başka toplumların tanrılarına şeytan demeyi içerir. Kendisinin eşdeğer tanrısını evrenin egemenliğine yükseltir. Bir yandan şeytanların kudretsizlik ve bedbahlığını, bir yandan ulu tanrı veya tanrıların ululuk ve haklılığını gösteren ikinci derecede mitoslar uydurdular. Bu olayda, mitolojik terimlerle yalnız yeni toplumsal düzen değil yeni psikoloji de geçerli kınıyor. Bu boyutuyla yalnızca ince bir hile olarak değil, yeni gerçeğin temsilcisi olarak anlaşılmalıdır. İnsan düşüncesinde ve duygusunda yeni bir yapı, kozmik bir ulaşım olarak yorumlanmıştır.

Seyretmek üzere olduğumuz dünyanın başlangıcındaki tanrılarla titanların savaşı, gerçekte insan tarihinin kritik anında insan ruhunun iki yöneliştir. Aydınlık ve rasyonel, ayrılık yaratan işlevler, Kahraman Erkeğin imgesi ile (yüksek uygarlıkların büyük kültürel bölgesi Batı dahilinde) ruhun daha derin düzeylerindeki karanlık gizlin etkisini yendi. Tao Te Ching, bunu, ölümsüz Ruh Vadisi'nde çok güzel tanımlar:

*ona gizemli dışı derler
ve gizemli dışının kapısı
cennet ve dünyanın çıktığı temeldir
her zaman içimizdedir...⁶⁸*

68 Tao Te ching 6, çev. Arthur Waley. The Way and Its Power, George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1934, s. 149, *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 435.

'Tiamat (şimdi okuduğumuz gibi) tanrılarla, çocukları ile savaşmak üzere hazırlandı. Ea bunu öğrendiğinde korkudan uyuştu ve yere oturdu. Babası Anşar'a gitti ve Tiamat'ın yaptıklarını bildirdi. Anşar gazapla bağırdı, Anu'yu çağırdı, en büyük oğlunu ve ona Tiamat'a karşı çıkmayı emretti. O da öyle yaptı, fakat dayanamadı, döndü.

O zaman, bütün tanrılar toplandılar. Fakat sessizlik içinde, korkuyla oturdular. Ve Ea, onların durumunu görünce, oğlu Marduk'u çağırdı. Tapınağının ve yüreğinin sırrını ona açtı. 'Sen benim oğlumsun' dedi. 'Babama kulak ver. Kendini savaşa hazırla ve Anşar'ın önüne dikil. Seni görünce huzura kavuşacaktır.'

Efendi Marduk, babası Ea'nın sözlerinden hoşnut oldu. Kendini hazırladı, yanına geldi ve Anşar'ın önüne dikildi. O da onu görünce, neşeye doldu. Onun dudaklarını öptü. Korkusu gitmişti. 'Becereceğim' dedi Efendi Marduk. 'bütün yüreğindeki-leri. Tiamat, bir kadın, silahlanmış üstüne geliyor. Birazdan onun boynunun üstünde gezineceksiniz. Fakat ulu tanrıların kaderi efendim, eğer senin öcünü alan olacaksam, Tiamat'ı kesecek ve seni yaşatacaksam, kurulu çağır ve benim üstünlüğümü ilan et, yani bundan sonra senin değil benim tanrılarının kaderini belirleyeceğimi ve ne yaratarsam değişmeden kalacağını bildir'.

Gerçekten iyi iş! Artık rasyonel, mistik olmayan zihnin yarıdımız kavranmaya başladığı mitos tiyatrosuna girdik. Siyaset sanatı, insanlar üstünde güç kazanma sanatı her zamanki semavi modeline kavuştu.

'Anşar veziri Kaka'ya seslendi ve ona tanrılar kurulunun toplanmasını emretti. 'Onları konuştur, bir banka oturt, ekmek yedir ve şarap içir. Onlara Tiamat'ın, bizi karnında taşıyanın, bizden nefret ettiğini açıkla, bütün küçük tanrıların kendi yaptıklarını bile onun yanına geçtiğini, her şeye biçim veren Tiamat'ın şimdi silahlar, yılanlar, koca aslan ve çılgın köpekle geldiğini, Kingu'yu eş seçtiğini, Anu'yu ona karşı gönderdiğimi, fakat başarısız olduğunu anlat ve şimdi Marduk, tanrılarının en kurnazı, eğer öcümüzü alacaksa, dudaklarından çıkan bir emrin değişmesini istiyor' de.'

'Emir gitti, tanrılar toplandı, kurulda birbirlerini öptüler, konuşular, banka oturdular, ekmek yediler, şarap içtiler ve şarap korkularını giderdi. İçtikçe gövdeleri şişti, daha dikkatsiz oldular ve gururlandılar. Efendileri ve oç alıcıları Marduk için bir kral tahtı kurdular, orada yerini aldı ve babalarına baktı.'

'Ey Efendi', dediler, 'senin kaderin bundan böyle tanrılar içinde en üstün olmaktadır. Yükselmek ve alçaltmak, bunlar senin elinde olacak. Senin sözlerin gerçek olacak, senin emrin karşı çıkmaz tanrılar arasında karşı gelinmez buyruklar olacak. Seni evrenin kralı olarak selamlıyoruz.'

'Ortalarına bir örtü yaydılar (gece göğünün yıldızlı örtüsü) 'senin sözünle' dediler, 'yok olsun, yine senin sözünle görünsün'; (güneşin geçmesi ile gece göğü gibi) Marduk konuşunca örtü yok oldu, sonra yine göründü. Ve tanrılar bunu, işaretin yerini bulması sayınca, hoşnut oldular, biat ettiler ve açıkladılar, 'Kral Marduk'tur.'

'Tanrılar bundan sonra Marduk'a asa, taht, soylu krallık ve karşı konulmaz fırtına ihsan ettiler. Yayını hazırladı, sopasını sağ eline aldı. Her bucaktan rüzgâr ve bir sürü fırtına çağırdı, dört küheylanın çektiği Rüzgâr arabasını getirtti. Atların adları Katil, Acımasız, Gezgin ve Uçan'dı, ağızları dudakları ve dişlerinde zehir vardı. Sağına Savaş-Darbesi'ni yerleştirdi, soluna Kavga'yı, başında korkutucu sarı sarımsı, zırhı giydi, yüzünü öfkeli Tiamat'ın olduğu yere çevirdi. Ağzında sözü hazır. Elinde zehire karşı bir ot tutuyordu. Tanrılar çevresinde dönüyordu. Ve Tiamat'ın yüreğine bakmak ve eşi Kingu'nun planını bozmak üzere yaklaştı.'

'Marduk dik dik bakarken Kingu'nun aklı karıştı, isteği şaştu, hareketi durdu ve yanında yürüyen yardımcısı kötü tanrılar onu böyle görünce görünüşleri karardı. Fakat Tiamat başını çevirmeden Marduk'a küstah bir alayla bağırırdı. 'Tanrıların efendisi gibi ilerliyorsun! Onlar kendi yerlerinde mi toplanmışlar yoksa senin yerinde mi?'

'Marduk güçlü silahını kaldırdı, 'Neden' diye meydan okudu, 'böyle ayaklandın, yüreğinde mücadeleyi kabartarak pusu kurdun? Kingu'yu eşin olarak seçtin, Anu'nun yerine değersiz Kingu'yu. Tanrıların kralı Anşar'a karşı kötülük tasarlıyorsun. Benim babalarım tanrılara karşı kötülüğünü gösterdin. Ordun silahlınsın! Silahlarını düzene sok! İlerle! Seninle birbirimize gireceğiz!'

'Bunu duyunca Tiamat ele geçirilmiş biri gibi oldu. Mantığını yitirdi, vahşi, içe işleyen çılgınlık attı, titredi, her organına kadar sallandı, büyüler söylendi ve savaşın bütün tanrıları bağırırdılar. Sonra Tiamat yaklaştı, Marduk da savaşmak için ilerledi. Efendi onu yakalamak için ağını attı ve ağzını sonuna kadar açtı-

ğında içine öyle kötü bir rüzgâr üfledi ki, karnına döküldü ve cesaretini aldı, çeneleri açık kaldı. Ona içini yırtan bir ok attı, ok içini kesti ve yüreğine ulaştı. İş bitmişti. Cesedinin üstüne çıktı, şimdi onun yanında yürüyen tanrılar kendi yaşamlarını düşünmeye başlamışlardı. Ayağıyla onları sardı, silahlarını parçaladı ve onları tutsak etti. Ve onlar agladılar.'

'Tiamat'ın doğurduğu ve saltanat verdiği zehirli canavarı Marduk bukağıya vurdu, kollarını arkadan bağlattı, ayakları altında ezdi. Kingu'yu bağladı ve ötekilerin arasına attı, bu küstahın hiç de hak etmediği Kader levhasını ondan söküp aldı. Muzaffer bunu kendisine aldı, kendi mühürüyle mühürledi, kendi göğsüne yerleştirdi. Tiamat'ın cesedine döndü, kaba etlerinin üstüne çıkarak, acımasız topuzuyla kafatasını parçaladı. Kan damarlarını kesti ve kuzey rüzgârına, bilinmeyen yerlere götürmesi için bıraktı. Babaları bunu görünce memnun oldular ve armağanlar gönderdiler.'

'Marduk ölü gövdeyi seyrederken artık durdu. Çirkin şeye bakarak zeki bir plan tasarladı. Böylece, onu deniz kabuğu gibi yarı. Parçalardan birini cennet tavanı olarak bir kol demiriyle göğe yerleştirdi. Sularının kaçmaması için gözcüler atadı. Sonra cenneti dolaştı, odalarını araştırdı, babası Ea'nın Apsu'su üstünde Derinliğin büyüklüğünü ölçtü. Sonra bu büyük konut üstünde, Apsu'ya gök kubbe olmak üzere Dünya'yı yarattı. Anu, Enlil ve Ea'yı belirli bölgelere (yani Cennet, Dünya ve Cehennem) yerleştirdi ve girişiminin ilk bölümü böylece tamamlandı.'

Kalanı yalnızca özetlememiz gerekiyor. Zaferi kazanan Marduk yılı ve onun on iki işareti zodyakı belirledi; yılın günlerini, çeşitli yıldız ve gezegen düzenlerini ve ayın hallerini, güneşin tersine ayın ortasına doğru büyümesini, sonra küçülmesini ve yok olmasını, güneşin durumuna göre ayarladı ve tanrının yüreği sonra ona başka bir şey tasarlattı, bir şey ki gerçekten çok zekiceydi.

Babası Ea'ya 'kan toplayacağım' dedi, 'kemik yapacağım ve bir yaratık yaratacağım. Adı insan olacak. Evet insan! Tanrılara hizmet etmesi gerekecek ve bunlar o zaman huzurda dinlenmeye izinli olacaklar.'*

* Tanrıların hizmetçisi olarak insanın yaratılmasının Ea'nın kendine ve eşi tanrıça Toprağa bağlandığı eski Sümer mitosuyla karşılaştırın (*Doğu Mitolojisi*, s. 116-119). Kralları ile Babil bu zamanda dünyadaki üstünlüğüne erişmişti. Mevcut mitos, daha sonrakilere gibi, mitolojik uyumlaşmanın or-

Marduk babasına planını nasıl tamamlayacağını açıkladı. Tanrıları iki gruba bölecekti; biri iyi, öteki kötü. Kötülerin kan ve kemiğinden (yani Tiamat'ın yanını tutmuş olanlardan) insan ırkını yaratacaktı.

'Fakat, Ea, yanıt verdi: 'Kötü tanrılardan yalnız birini al, parçala, yok et ve insan cinsini onun parçalarından yarat. Ulu tanrıları bırak toplansınlar. En suçlu olanı parçala.'

'Ea'nın oğlu Marduk razı oldu. Tanrılar toplandılar ve Efendi Marduk onlara seslendi: 'Sözü verilen şey yerine getirilmiştir. Fakat Tiamat'ın ayaklanmasına ve savaşa hazırlanmasına neden olan kimdi? Onu bana getirin, ona cezasını vereceğim, kalanlar güvenliktedir.'

'Tanrılar hep birden yanıtladılar: 'Kingü'ydu. Tiamat'ın isyan etmesine ve savaşa hazırlanmasına neden olan'. Onu yakaladılar, Ea'nın önüne getirdiler, kan damarlarını yarıdılar ve kanyıla insan cinsini yarattılar. Sonra Ea insan cinsine tanrılara hizmeti yükledi ve tanrıları işten kurtardı.'

Bu işlerin tamamlanmasından sonra tanrılar çeşitli kozmik görevlere atandılar. Efendileri Marduk'a 'Ey Efendi, bizden sıkıntılı işleri kim aldı, bizim büyüklüğümüz nasıl belli olacak? Haydi bir tapınak yapalım, gece dinleneceğimiz bir yer, orada dinlenelim. Orada bir taht olsun, efendimiz için arkalığı olan bir sıra' dediler. Marduk bunu duyunca yüzü aydınlandı ve 'Öyleyse Babil kurulsun, sizin bildirdiğiniz gibi' dedi.⁶⁹

Epik masal büyük Babil zigurratının kuruluşunu ve adanmasını ve Efendi Marduk'un elli adıyla yüceltilmesinin törenlerini anlatarak sürer. Marduk'un ağzından çıkan bir sözü hiçbir tanrı değiştiremez, yüreği erişilmezdir, zihni her şeyi alır, günahkârlar ve itaatsızlar onun önünde iğrenç kabul edilirler, bu nedenle insan cinsi Marduk'la hoşnut olsun.

Bilim adamları arasında, yaratılış epiğinde geçen Babil'in cavar annesinin, *Tiamat*'ın, *Tekvin*'in ikinci bapındaki Yahudi 'derinlik' (*te-hom*) terimiyle etimolojik olarak ilişkili olduğu üs-

neğidir. Daha sonraki bir tanrı, öncekilerin desteğiyle veya desteksiz biçimde başkasının rolünü üstlenir.

69 *Enuma elish*, Tablo I-VI, 57, aşağıdaki kaynaklardan özetlenmiş Alexander Heidel, *The Babylonian Genesis*, The University of Chicago Press, 2. baskı, Chicago, 1951, s. 18-48; E. A. Speiser, James B. Pritchard, *The Ancient Near East*, Princeton University Press, Princeton, 1958, s. 31-38; L. W. King, *Babylonian Religion and Mythology*, Kegan Paul, Trench Trubner and Co. ve New York, Henry Frowde. Londra, 1899, s. 61-80.

tünde sık durulmuştur. Ve Anu'nun rüzgârı derinliğe estiginde ve Marduk'unki Tiamat'ın yüzüne, Tekvin 1:2'deki gibi 'Allahın ruhu (veya rüzgârı) suların üstünde hareket ediyordu'. Aynı şekilde, Marduk'un annesinin gövdesinin üst kısmını sularıyla birlikte yukarıdaki cennete çatı olarak yaydığı gibi, Tekvin 1:7'de, 'Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları, kubbe üzerine olan sulardan ayırdı'. Ve yine, Ea'nın Apsu'yu fethettiği gibi Marduk Tiamat'ı fethetti, Yahuda da, deniz canavarı Rahab'ı (Eyüp 26: 12-13) ve Levyatan'ı (Eyüp 41, Mezmurlar 74: 14) ezdi.

Kitabı Mukaddes'in çeşitli yaratılış öykülerindeki imgelerin Sümer-Semitik mitostan türediğine kuşku yoktur, Babil yaratılış epiği de bir örnektir. Fakat Kitabı Mukaddes ile bu epik arasında birçoğunun üstünde durmakta gayretli olduğu nokta var ki, bir yetkiliden alıntıyla, 'ayrılıklar, benzerliklerden çok daha kapsamlı ve dikkate değerdir'.⁷⁰ Kitabı Mukaddes ataerkil gelişimin daha sonraki bir aşamasını yansıtır. Eski Tunç Çağ'ında ulu ana tanrıçayla temsil edilen dişi ilke ise, bu epikte canavar şeytanla temsil edilmektedir ve burada ögesel duruma *tehom*'a indirgenmiştir. Erkek tanrı kendi başına yaratır, geçmişte annenin yalnız yarattığı gibi. Babil epiği mantıksal olarak dört adımda şematize edilebilecek bir çizginin içinde yer alır:

1. eşsiz bir tanrıçadan doğan dünya,
2. bir eşten gebe kalmış tanrıçadan doğan dünya,
3. erke savaşçı tanrı tarafından tanrıçanın gövdesinden biçimlendirilen dünya,
4. erkek tanrının gücüyle yardımsız yaratılan dünya.

Şimdilik Babil metniyle ilgilenirsek, önce tanrının, eğer bırakılırsa hâlâ her şeyi biçimlendiren diye nitelenen tanrıçadan zorla onun yaratacağı şeyi aldığını görüyoruz. Yani tanrıça açısından, tanrı, çocuğu, tüm azametiyle, gerçekte hiçbir şey değil, onun bir ajanıdır, olması gerekeni yapmış gibi görünmektedir. Fakat onu, kendisi yapıyor sansın diye bırakır, güzel evini o bloklardan kendi gücüyle yapar; gerçekten iyi bir annedir. Ama öte yandan, bu epik, erkekçe işlerin ironisini gerçekleştirmekten uzaktır. Doğrudan ataerkil bir dokümandır. Dişi ilke, bakış açısıyla birlikte, değersizleşmiştir, bir doğa gücü veya ruh yerinden edildiğinde, her zaman olduğu gibi olumsuz, tehlikeli bir öfkeli şeytana dönüşmüştür. Batı'nın ortodoks ataerkil düzeninin tari-

70 Heidel, *age*, s. 130.

hini izledikçe, ana tanrıçanın karalanmış, küçük görülmüş, hakaret edilmiş ve kendi oğullarınca yerinden edilmiş gücünü bulacağız. Her zaman onların mantık şatosuna yönelik bir tehdit olarak, onlarca ölü kabul edilen, gerçekte canlı, soluk alan ve yerini almak üzere onları tehdit eden bir güç olarak bulacağız.

İkinci nokta, ana ile oğullar arasındaki yer değiştirme; yaşam ve ölümün kişiliği tanımladığı anlamın, kendi iyi biçimlerini yaşam gücüyle ortaya çıkararak anlamın yitmesidir. Öyle ki, şimdi her şey bir mücadele ve çabadır. Yabancı, gösterişçi, tumturaklı ve suçun gizlenmesi mantığıyla karalayıcıdır. Sonuçta, insan mitosta anıldığına göre iğrenç Kingu'nun kanından yaratılmıştır, tanrılara bağlanacak ve hizmet edecektir. Tanrının (senin benim gibi) Kingu'nun gerçekte kader levhasını taşımaya, yalnızca gücü olan Efendi Marduk'tan daha fazla hakkı olduğunu bilmesine rağmen.

Son olarak, dünya tanrılarının, tanrılarının ana tanrıçaya karşı büyük zaferine eşlik eden insan kaderi imgesi nedir? Birçoğunca insan kaderine ilişkin ilk büyük epik olarak anılan ünlü Gilgamiş efsanesi bu öyküyü anlatır. Ayrıntısıyla almamız gerekmiyor, zaten bu efsane iyi biliniyor. Fakat bazı ana temalar, Tiamat'ın öldürüldüğü arka sahneye karşı yeni bir burukluk kazanıyor.

Gilgamiş, Sümer kenti Uruk'un kralının adıdır. Eski Sümer kral listesinde 'Kutsal Gilgamiş' diye geçer. 'Babası lillu-demon'du' deniyor bize. 'Ülkenin yüce rahibiydi ve yüz yirmi altı yıl hüküm sürdü'.⁷¹ Bu eski dökümandan, eski Sümer kentlerinden daha eski kaynaklara gittiğimizde, adı, ölü ve dirilmiş oğul ile tanrıçanın eşi olarak bildiğimiz kutsal Dumuzi'ninkini izler. Kutsal Dumuzi'den önce bin iki yüz yıl hüküm süren Kutsal Lugalbanda vardır. Gilgamiş gerçekte egemenliği normal insan yıllarını aşan kralların sonuncusudur. Tanrı kral olarak 'kutsal' ünvanıyla şereflenmiştir. Fakat daha sonraki Babil epiğinde, imgesi insan kaderiyle görüldüğünde, oldukça değişmiştir.

Hâlâ üçte iki tanrı ve üçte bir insan olarak tanımlanmaktadır. Fakat bir tiran olarak 'kusursuz guzellikte'dir, oğulları babalarına bırakmaz, bakireleri analarına. Halk tanrılara dua etti ve tanrılar yalvarışlarına kulak verdiler. Adı şimdi Aruru olan tanrıçaya döndüler: 'Onu yaratan sensin ey Aruru' dediler, 'Şimdi de

71 Thorkild Jacobsen, *The Sumerian King List*, University of Chicago Press, Chicago, 1939, s. 77-85.

öyle birini yarat ki, ona denk düşsün.' O da bunu duyunca zihninde gökyüzü tanrısı Anu'nun maddesinden bir şekil oluşturdu. Elleri yıkadı, bir parça çamur aldı, çöle düşürdü ve soylu Enkidu böyle yaratıldı.

Kısacası, yaşlı ana henüz yeteneğini yitirmemiştir. Gerçekten, göreceğimiz gibi, bu masalın başta gelen kutsal kişisi odur. Aslında şaşılması gerekmez, çünkü Gilgamiş'in kendisi gördüğümüz gibi, oğulları tarafından yenilmesinden önceki bir çağa (MO 2500) aittir.

Fakat şimdi, son çocuğu Enkidu'nun garip görünüşü!

'Enkidu sağlam bedenli, bir kadınınkini andırır uzun saçlıydı. Buğday tanrıçası Nisaba'nınki gibi dalgalıydı saçı. Vücudu tıpkı davarların tanrısı Samukan'ınki gibi kıvrım kıvrım tüylerle kaplıydı. İnsanoğlunun suçsuzuydu o. Ekili topraklardan haberi yoktu.

Enkidu, dağlarda ceylanlarla otlayıp yabanıl hayvanlarla su başlarına iniyordu. Av hayvanı sürülerinin toplandığı su başlarından hoşlanırdı. Ama günlerden birinde, yabanıl hayvanların, topraklarına daldıkları bir tuzakçı, Enkidu'yla su başında yüz yüze geldi. Üç gün üst üste Enkidu tuzakçıyla karşılaştı. Tuzakçıysa, korkudan dona kaldı. Ardından, avını yüklenip evine döndü. Dehşetten dilini yutmuş, kendini kaybetmişti. Yüzü, uzun bir yolculuktan döneninkine benzeyiverdi. Başından geçeni babasına korkuyla karışık hayranlık taşıyan şu sözlerle anlattı: 'Baba, başka hiç kimseye benzemeyen, dağlardan kopup gelmiş bir adam var. O yeryüzünün en güçlüsüdür, sanki gökten inmiş bir ölümsüz kişi. O dağlarda yabanıl hayvanlarla gezinip ot yiyor. Sonra, senin topraklarında dolanıp kuyulara dadanıyor. Korkuyorum. Bu yüzden de yanına gitmekten sakınıyorum. Kazdığım çukurları dolduruyor. Avlanmak üzere kurduğum tuzakları bozuyor... Babası ağzını açıp avcıya şöyle dedi: 'Oğlum, Gilgamiş Uruk'ta yaşıyor... Uruk'a var git. Gilgamiş'i bul. Ona bu yabanıl adamın gücünü abartarak anlat...' Tuzakçı' dedi Gilgamiş, 'yanına bir yosma alıp geldiğin yere dön. Kadın, pınar başında soyunsun. Kadının işaret ettiğini görünce, gelip onu kolları arasına alıverecek. O vakit de yabanıl av hayvanlarınca reddedilecektir.'

'Yer'na, yabanıl adamı koynuna almaktan utanmadı. Soyunup adamın isteklerini karşıladı. Adam, kadının üstüne çıktığında kadın da ona dişilik sanatını göstermeye koyuldu. Altı gün, yedi gece birlikte yattılar... Aşka doyduktan sonra, yeniden yaba-

nıl hayvanların yolunu tuttu. Ceylanlar, onu görür görmez fırlayıp kaçiverdi. Yabani yaratıkların gözlerine ilişir ilişmez, bu kez onlar da kaçmaya başladı. Onları izlemek istedi. Ama sanki bağlanmıştı, bedenini bir türlü doğrultamıyordu. Koşmaya yeltendiğinde de dizlerinin tutmadığını anladı.'

'Kadının ayakları dibine oturdu. Onun söylediklerini dikkatle dinledi. Kadın şöyle dedi ona: 'Sen Enkidu, bilgesin. Tanrıya benzedin artık. Niçin yabani hayvanlarla dağlarda, tepelerde öyle başıboş koşturmak için yanıp tutuşuyorsun? Gel benimle! Gel seni, yıkılmaz duvarlı Uruk kentine, aşkın ve göğün, Anu'nun ve İstar'ın kutsanmış tapınağına götürüyüm. Bir yaban boğası gibi insanların üzerine egemenliğini kurmuş olan çok güçlü Gilgamiş yaşar tapınakta.'

'Kadının söyledikleri Enkidu'yu sevindirdi. Ruhunu anlayacak birinin, bir dostun özlemini çekiyordu. 'Gel kadın! Anu'nun ve İstar'ın evine, Gilgamiş'in halka söz geçirdiği yere, kutsal tapınağa götür beni. Hiç çekinmeden Gilgamiş'i vurmaya çalışacağım. Uruk'ta var gücümle, burada en güçlü benim, eski düzeni değiştirmeye geldim, ben dağlarda doğdum, ben herkesten daha güçlüyüm, en güçlüyüm diye haykıracağım.'

'Hadi gidelim' dedi kadın... Uruk'ta bütün ahali, debdebeli giysilerle dolaşır. Orada her gün bayram var. Delikanlıları ve genç kızları seyretmek, insanı öylesine gönendiriyor ki... Sana türlü türlü huyları olan bir adamı, Gilgamiş'i göstereceğim. Ona iyice baktığında, çevresine erkeklik saçtığını göreceksin. Hem güç hem de olgunluk bakımından bedeni kusursuzdur. Gece gündüz dur otur bilmez. Senden güçlüdür.'

'Sonra kadın kendi giysisini yırtarak ikiye ayırdı. Yarısıyla Enkidu'yu giydirdi, geri kalan yarısını da kendi kullandı. Enkidu'yu çocuk gibi elinden tutarak çobanların çadırına götürdü... Böylece doyana kadar yedi, sert şaraptan da yedi kase içti. Bu, ona neşe verdi. Yüreği sevinçle çarpmaya koyuldu. Yüzü de ışıldamaya başladı. Bedenini kaplayan kıvrır kıvrır tüyleri iyice ovalandı ve güzel kokulu yağlar sürdü... İnsanlaşiverdi Enkidu. Bir de insanlar gibi giyinince güveye benzedi...'

'Halk çevresine üşüştü, itişti, kalkıştı. Enkidu üzerine de çok söz edildi.' 'Gilgamiş'in burnundan düşmüş', 'Boyu daha kısa', 'Kemikleri daha iri'... denildi. 'İşte şimdi Gilgamiş dengini buldu' diye sevinenler çoktu. 'Bir tanrı kadar güzel olan bu yiğit, bu büyük kişi Gilgamiş'la bile boy ölçüşebilir.'

'Uruk'ta aşk tanrıçasına uygun gelin döşegi hazırlanmıştı. Gelin damadı bekliyordu. Ancak geceleyin Gilgamiş kalkıp eve yöneldi. Onun ardından Enkidu çıktı ortaya. Sokağın ortasında durup yolu kesti... Onun üzerine boğalar gibi birbirlerine girip göğüs göğüse dövüştüler. Kapı pervazlarını kırdılar, duvarları titrettiler... Gilgamiş... Enkidu'yu alaşağı etti. Ve bu durumdayken öfkesi birdenbire geçti... O zaman Enkidu ve Gilgamiş, birbirlerine sarıldılar. Böylece, arkadaşlıkları onanmış oldu.*

Bu garip eski masalda tanrıça Inanna-Iştar ve kutsal oğlu ve eşi Dumuzi-Tammuz temasının insanüstü bir alana, üçte iki tanrı, üçte bir insan çevresine nasıl indirgendini kolayca görüyoruz. Tanrıça Iştar fahişe, anne, gelin ve kılavuz niteliğiyle tapınak hizmetçisinde vücut bulmuştur ve subaşındaki vahşi Enkidu yabanılların efendisi niteliğiyle eski ay-tanrıdır. Fakat masalımıza yeni ve harika bir insanlık girmiştir. Yeniden dirilişten, ölümlü niteliğe geçişin sonucudur bu. Zaman, ölümlülük ve insanlık ıstırabı, kişisel bir kader dünyasında, bizimkiyle ilişkilidir, bu bölüme epik bir nitelik verir. Profesör William F. Albright'ın da çok iyi belirttiği gibi, 'dramatik bir hareketle, eski Sümer'in uzun kanatlı, ayinlere ait kompozisyonlarından oldukça uzaklaşır'.⁷²

Enkidu ve Gilgamiş ayrılmaz arkadaşlar oldular, fakat bir dizi muhteşem mitolojik olaydan sonra Enkidu öldü.

'Yüreğini yokladı. Atmıyordu. Gözlerini de açmadı bir daha. Gilgamiş yeniden arkadaşının yüreğini yokladı. Hayır atmıyordu artık. Böylece, bir gelini duvakladıkları gibi, Gilgamiş da arkadaşını bir örtüye sardı. Bir arslan gibi, yavrularından yoksun kalmış bir dişi aslan gibi öfkesinden kudurdu. Delilenip, yatağının çevresinde döndü de döndü. Döndükçe saçlarını yolup yolup sağına soluna saçtı. Dehşetli giysilerini parçalayarak çıkardı, iğrenç şeylermiş gibi yere çaldı.'

'Acıyla haykırdı: Nasıl durup dinlenebilirim, gönlüm nasıl rahat edebilir? Yüreğimi umutsuzluk kapladı. Kardeşim şimdi neyse, ben de öldüğümde öyle olacağım. Ölümünden korkuyorum. İyisi mi gidip Uzaktaki diye tanınan Utnapiştim'i bulayım'... Böy-

On iki tablette toplanmış olan Asur Gilgamiş epiği (MÖ 650), daha önceki Akad parçalarına dayanır (MÖ 750). Bunların Hititçe çevirileriyle birlikte bilim adamlarının hazırladıkları Gilgamiş metni oluşturulmuştur.

72 William Foxwell Albright, *From the Stone Age to Christianity*, Doubleday Anchor Books, New York, 1957, s. 196.

lelikle Gilgamiş... insanlar arasında ölümsüzlüğü yalnızca kendisine bağışladıkları Utnapiştim'i aradı...'

'Geceleri dağ geçitlerine vardığında dua etti: 'Bu dağ geçitlerinde, çok eskiden aslanları gördüm. Korkup da gözlerimi aya dikerdim. Dua eder, dualarım da tanrılar katına yükselirdi. Şimdi yine dua ediyorum. Ay tanrı Sin, beni koru.' Duasının ardından uykuya yattı. Gördüğü düşün etkisiyle uyanıncaya dek uyudu. Çevresinde dolanan aslanlar gördü. Sonra baltasını eline aldı, kılıcını kınından sıyırıp yayından fırlanmış ok gibi üzerlerine atıldı, amansızca vurdu ve parçaladı hepsini.'

Sonunda haklarında bunca şey işittiği doğan ve batan güneşin koruyucusu yüce dağlara, Maşu'ya ulaştı... Giriş kapılarında yarı insan, yarı ejderha Akrepler nöbet tutuyordu. Görkemleri dehşet vericiydi, bakışları insana ölüm saçıyordu, göz kamaştırıcı haleleri doğan güneşin koruyucusu olan dağları silip süpürüyordu.

Fakat biri kaptıyı ona açtı. Gilgamiş yoğun karanlıklardan geçti. Çok güzel bir bahçeye vardı. Burada harika bir ağaç, değerli taşlar veriyordu. Dalları çok güzeldi ve tepesi lapis lazuli (lacivert taşından)'dendi. Fakat Gilgamiş devam etti ve deniz kıyısına geldi. Gizemli dişi Siduri burada ona şöyle dedi:

'Gilgamiş böyle telaşlı nereye gidiyorsun? Aradığın hayatı hiçbir vakit bulamayacaksın. Tanrılar insanı yaratırlarken, onun payına ölümü ayırdılar, dirimi ise kendilerine sakladılar. Sana gelince Gilgamiş, karnını hoş gelen nesnelere doldur, sabahdan akşama akşamdan sabaha kadar oyna, şölenler düzenle, 'eglen'. Tertemiz giysilerle kuşan, suda yıkan, elini tutan ufak çocuğu sevindir, karını kucığına alarak mutlandır, çünkü bu da insan-noğlunun ortak alnyazısıdır.'

Bu dersi hepimiz duymuşuzdur, örnek olarak Vaiz'deki şu sözlerle:

'İşte, iyi ve güzel olduğumu gördüğüm şu ki, insan yesin ve içsin ve kendine Allah'ın verdiği ömrünün bütün günlerinde, güneş altında çektiği her emeğinden iyilik görsün, çünkü onun payı budur.

Ve ben sevinci övdüm, çünkü güneş altında insan için yemekten ve içmekten ve sevinçli olmaktan daha iyi bir şey yoktur, çünkü Allah'ın güneş altında ona verdiği ömrünün bütün günlerinde çektiği emekte kendisine kalacak budur.

Esvabın daima ak olsun ve başının üzerine hoş kokulu yağ eksik olmasın. Güneş altında sana vermiş olduğu boş ömrünün

bütün günlerinde, bütün boş günlerinde sevdiğin karın ile bir hoş hayat geçir, çünkü hayattan ve güneş altında çektiğin emekten payın budur.⁷³

'Ama Gilgamiş'in başka umut ve amacı vardı, araştırmasında ısrar etti. Kadın onu ölüm teknesine gönderdi. Bununla kozmik denizi geçip kutsal adaya varacaktı. Ölümsüz Tufan kahramanı (eski mitosun bu örneğinde adı Ut-napiştim) orada yaşıyordu. Karısıyla birlikte, sonsuz bir mutluluk içindeydiler. Yaşlanmayan çift gezgini kabul etti, altı gün altı gece bıraktılar uyusun, onu sihirli yiyeceklerle beslediler, sağaltan sularla yıkadılar ve kozmik denizin altındaki ölümsüzlük otunu anlattılar. Eğer ölümsüz olmak istiyorsa onu koparmalıydı. Ve bir kez daha, ölüm kayığıyla Gilgamiş yola çıktı. Ondan önce hiç kimse bu yönde gitmemişti ve bu ölümlü kıyıya dönmemişti. Ut-napiştim 'bu bitkinin dikenini, gül dikenini andıran bir de iğnesi var. Bu iğne ellerini yaralayacak. Ama onu koparmayı başarırsan, ellerin, yitirmiş olduğu gençliğini insana geri veren şeyi tutmuş olacak' demişti.

Yarı yolda tekne durdu. Gilgamiş ayaklarına ağır taşlar bağladı, dibe indi. Bitkiyi gördü. Elleri yırtıldı, fakat koparmayı başardı. Taşları çözdü, yüze döndü, tekneye binip kıyıya yöneldi. Kayıkçıya, 'Onu yıkılmaz duvarlı Uruk'a götürüleceğim, yemeleri için yaşlılara vereceğim. Adını da Yaşlılar Gençleştiren koyacağım' dedi.

Kıyıya çıkıp yol aldıklarında suyu buz gibi bir kuyu gördü. İnüp suya girdi ve yıkandı. Su birikintisinin derininde yatmakta olan bir yılan ise, çiçeğin yaydığı tatlı koyuyu aldı. Sudan çıkıp bitkiyi kaptı. Kapar kapmaz da derisini değiştirdi ve kuyuya daldı. Bunun üzerine Gilgamiş oturup ağladı.⁷⁴

İşte Yılanın Ölümsüz Yaşam Gücü olması bundandır ve eskiden insanın malyiken ondan alınmıştır ve başka yerededir. Lanetli yılanın ve karalanmış tanrıçanın elindedir, korkudan uzak masumluğun yitirilmiş cennetindedir.

73 Vaiz 5:18, 8: 15, 9:8-9

74 Heidel, age, Speiser, age, King, age

II. KISIM

KAHRAMANLAR ÇAĞI

III. BÖLÜM

Levant'ın Tanrıları ve Kahramanları MÖ 1500-500

1. RABBİN KİTABI

Dünya yaratılış mitoslarıyla doludur ve gerçekte hepsi de yanlışır. Dünya, insan tarihini izleyen, mitolojik başlangıçlardan, artan makullukla, anılarda yaşayan dönemlere kadar, tarih kitaplarının kayıtları devraldığı, rasyonel bir gerçeklik göstererek bugüne vardığı, fakat dar bir grupta yoğunlaşan büyük geleneklerin kitaplarıyla doludur. Dahası, bütün ilkel mitolojilerin geleneklere, duygusal düzenlere ve belirli grupların siyasal eğilimlerine geçerli bir değer kazandırmaya hizmet etmeleri gibi, bu kitaplar da büyük gelecekler için aynısını yapar. Yüzeyde bilinçli tarih gibi düzenlenmiş görünebilir. Derinde mitos olarak kavranıldıkları anlaşılır. Belli bir bakış açısından, yaşam gizlerine ilişkin şiirsel yazılardır. Fakat kronolojik gerçek olarak şiir okumaktan söz etmek en azından bu açıyı yitirmektir. Biraz daha devam edersek, kendisinin ahmak olduğunu kanıtlamaktır. Buna eklenecek şey, bu kitapları bir araya toplayanların ahmak olmadıklarıdır, ne yaptıklarını kesinlikle bilmektedirler. Yaptıkları iş, her aşamasında, bunu gösterir.

Eski Ahit'in, her antik edebiyat parçası gibi, tanrıların değil, fakat insanların ebedi yeteneğine ait bir ürün olarak ve sonsuzluğa ilişkin değil, zamana ve özellikle oldukça bunalımlı bir dö-

neme ait bir ürün olarak okunması için atılan ilk kesin adım, Wilhelm M. L. de Wette'nin (1780-1849) çıkarı açan iki cilt kitabı olmuştur: *Eski Ahit'e Giriş Katkıları* (*Contributions Introductory to the Old Testament*) (1860)¹ Orada şunları göstermiştir:

1. Krallar II'de rahip Hilkaya tarafından Süleyman Tapınağının tamirinde bulunduğu belirtilen *Şeriat Kitabı* (MÖ 621), *Deuteronomi Kitabı*'nın çekirdeği idi,

2. Bu iddialı buluşla, Eski Ahit'teki bütün tarihsel ve mitsel materyal bütünüyle baştan yazılmıştı,

3. Çıkış, Levilliler, Sayılar gibi Musa'nın çölde dolandığı döneme ait kitaplar, gerçekte, uzun bir gelişimin sonunda elde edilmiş ürünlerdir. Çok uzun bir dönemden beri var olan Ortodoks ruhban geleneğinin şeriatıdır. Babil'den Kudüs'e rahip Ezra tarafından getirilmiştir (MO 400). Pers İmparatoru Artakserkses'in ona verdiği gücün erdemiyile, tüm Yahudilerin uyması gereken kurallar kitabı olarak kabul edilmiştir.²

Tartışılan Kitabı Mukaddes metni şöyledir:

'Ve vaki oldu ki, kral Yoşiya'nın on sekizinci yılında (MÖ 621) Meşullamın oğlu Atsalya'nın oğlu katip Şafanı kral Rab evine gönderip dedi: Büyük kâhin Hilkaya'nın yanına çık, eşik bekçilerinin kavimden topladıkları Rab evine getirilen gümüşü say ve onu Rab evinin işine konulan işçilerin eline versinler, onlar da gümüşü evin çatlak yerlerini onarmak için Rab evinde olan işçilere, dülgerlere ve mimarlara ve yapıcılara ve evi onarmak üzere kereste ve yontulmuş taşlar almak için versinler. Ancak ellerine verilen paranın hesabı onlarla görülmedi, çünkü sadakate çalışıyorlardı.

Ve büyük kâhin Hilkaya, kâtip Şafan'a dedi: Rabbin evinde şeriat kitabını buldum. Ve Hilkaya kitabı Şafan'a verdi ve onu okudu. Ve kâtip Şafan krala geldi ve krala haber getirip dedi: Kulların evde bulunan gümüşü boşalttılar ve onu Rab evinin işine koşulan işçilerin eline verdiler. Ve kâtip Şafan krala bildirip dedi: Kâhin Hilkaya bana bir kitap verdi. Ve Şafan kralın önünde onu okudu. Ve vaki oldu ki, kral şeriat kitabının sözlerini işitince esvabım yırttı.

1 Wilhelm M.L.de Wette, *Beitrage zur Einleitung in das Alte Testament*, 1806, çev. Theodore Parker, *A. Critical and Historical Introduction to the Canonical Scriptures of the Old Testament*, C.C. Little and J. Brown, Boston, 1843, 2. baskı, 1858).

2 Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums*, J. G. Gott'sche Bushhandlung Nachfolger. 2-5. Aufl., c. II, kısım 2, Stuttgart-Berlin, 1925-1937, s. 188-90.

Ve Kral kâhin Hilkaya'ya ve Şafan'ın oğlu Ahikama ve Mikaya'nın oğlu Akbora ve katip Şafan'a ve kralın kulu Asaya'ya emredip dedi: Gidin, bulunmuş olan bu kitabın sözleri hakkında benim için ve kavim için ve bütün Yahuda için Rabden sorun, çünkü bize karşı alevlenmiş olan Rabbin gazabı büyüktür, çünkü bizim için yazılmış olan her şeye göre yapmak üzere atalarımız bu kitabın sözlerini dinlemediler.

Ve kâhin Hilkaya ve Ahimak ve Akbar ve Şafan ve Asaya, esvap bekçisi Harhas'ın oğlu, Tikva'nın oğlu Şallum'un karısı peygamber Hulda kadına gittiler ve kadın Yerusâlim'de ikinci mahalde oturuyordu ve onunla konuştular. Ve onlara dedi: İsrail'in Allahı Rab şöyle diyor. Sizi bana gönderen adama deyin: Rab şöyle diyor: İşte ben bu yere ve burada oturanların üzerine belayı Yahuda kralının okuduğu kitaptaki bütün sözleri getireceğim. Mademki beni bıraktılar ve ellerinin her işiyle beni öfkelerdirmek için başka ilahlara buhur yaktılar, bu yere karşı gazabım tutuşacak ve sönmeyecek.³

Bu büyük dinsel bunalım döneminde, kişilerin, Allahın yarısını öğrenmek için, bir peygambere ya da bir papaza gönderilmemeleri, fakat bir kadın peygambere gönderilmeleri ilginçtir. Daha da ilginç olan, vahyin kendisidir. Yani Yoşiya'nın iktidarının on sekizinci yılına kadar (MÖ 621) Musa'nın şeriat kitabını kimse duymamıştır ve herkes salite tanrılara tapınmaktadır. Üstelik, İsrail tanrısı, şimdi onları korkunç biçimde cezalandıracaktır. Otuz beş yıl içinde de gerçekten öyle yapmıştır. Kutsal kentleri alınmış, tapınakları yıkılmış, halk sürgüne gönderilmiş ve yerlerine başka halk yerleştirilmiştir. Fakat Yoşiya, takva ve pişmanlıkla elbiselerini vermiş ve Rabbinin önünde ağlamıştır; kadın peygamberin açıkladığı gibi, bu korkunç görüntülerden uzak tutulacaktır, bütün bu olanlardan önce ölecektir.

Vahiy arkadaşları krallarına bu haberi getirdiler ve o bunları dinleyince, ülkesini temize çıkarma görevini üstlendi. Bunu burada bütününü alıntılanmaya değer, çünkü Batı dinsel anlayışının biçimlenişini gösteren, bütün büyük dinlerin tarihinde enine boyuna yaşayan bu çığır açıcı anlarda ortaya çıkan ilk kapsamlı uygulamalardan biridir:

'Ve kral gönderip Yahuda'nın ve Yaruşâlim'in bütün ihtiyarlarını kendi yanına topladı. Ve kral ve kendisiyle beraber bütün

3 Krallar II, 22:3-11.

Yahuda adamları ve Yaruşalim'de oturanların hepsi ve kâhinler ve peygamberler küçükten büyüğe bütün kavim Rabbin evine çıktılar ve Rabbin evinde bulunmuş olan ahit kitabının bütün sözlerini onlara işittirerek okudu. Ve kral direğin yanında durdu ve Rabbin ardınca yürümek için ve onun emirlerini ve şahadetlerini ve kanunlarını bütün yürekle ve bütün canla tutmak için ve bu kitapta yazılmış olan bu ahdin sözlerini yerine getirmek için Rabbin önünde ahit kesti ve bütün kavim akdi tastik etti.

Ve kral, Baal için ve Aşera için ve bütün gökler ordusu için yapılmış olan kapların hepsini Rabbin mabedinden çıkarsınlar diye büyük kâhin Hilkaya'ya ve ikinci kâhinlere ve eşik bekçilerine emretti ve onları Yaruşalim dışarısında Kidron tarlalarında yaktı ve onların külünü Beytele götürdü. Ve Yahuda kentlerinde ve Yeruşalim'in çevresinde yüksek yerlerde buhur yakınılar diye Yahuda krallarının koymuş oldukları put kâhinlerini ve Baal'a ve güneşe ve aya ve burçlara ve bütün gökler ordusuna buhur yakınları savdı. Ve Aşerayı Rabbin evinden Yeruşalimin dışarısına Kidron vadisine çıkardı ve onu Kidron vadisinde yaktı ve ezip toz etti ve tozunu halk oğullarının kabirleri üzerine saçtı. Ve fuhşa vakfedilmiş olan erkeklerin Rab evinin içinde bulunan evlerini yıktı, kadınlar orada Aşera için çadırlar dokurlardı. Ve Yahuda kentlerinden bütün kâhinleri getirdi ve Gebadan Beerşeba'ya kadar kâhinlerin buhur yakmış oldukları yüksek yerleri murdar etti ve kent reisi Yehoşuan'ın kapısının girilecek yerinde, kentin kapısında, adamın sol tarafından olan kapı yüksek yerlerini yıktı. Fakat yüksek yerlerin kâhinleri Yeruşalim'de Rabbin mezbahına çıkmadılar, ancak kardeşleri arasında mayasız ekmek yerlerdi. Ve Molek için kimse oğlunu yahut kızını ateşten geçirmesin diye Hinnom oğulları deresinde olan Tofeti murdar etti. Ve Yahuda kralları tarafından güneşe tahsis edilmiş olup Rab evine girilecek yerde Pervarim'de olan kızlar ağası Natanmelekin odasının yanında bulunan atları kaldırdı ve güneş arabalarını ateşte yaktı. Ve Yahuda kralları tarafından yapılmış olan Ahazın yukarı odası damında bulunan mezbahalarıyla, Manassenin Rab evinin iki avlusunda yapmış olduğu mezbahaları kral yaktı ve kırıp döverek tozlarını Kidron vadisine saçtı. Ve Yeruşalim'in karşısında, Helak Dağı'nın sağında, Saydaluların mekruh şeyi Aştari için ve Moabın Mekruh şeyi Kemoş için ve Ammon oğullarının mekruh şeyi Milkom için İsrail kralı Süleyman'ın yapmış olduğu yüksek yerleri kral murdar etti. Ve dikili taşları

parçaladı ve Aşerleri kesti ve yerlerini insan kemikleriyle doldurdu.

Bundan başka Beyt-elde olan mezbahı ve Nebatın oğlu Yeroboamın yaptığı ve onunla İsrail'e suç işlettirdiği yüksek yeri, o mezbahı da, yüksek yeri de yıktı ve ezip toz etti ve Aşera'yı yakıtı. Ve Yoşiya dönüp orada dağda olan kabirleri gördü ve gönderip kemikleri kabirlerinden aldı ve bu işleri söylemiş olan Allah adamının ilan ettiği Rabbin sözüne göre onları mezbah üzerinde yakıp onu murdar etti. Ve dedi: Orada gördüğüm abide nedir? Ve kentlin adamları ona dediler: Yahuda'dan gelerek Beyt-elmezbahına karşı yaptığın bu işleri ilan etmiş olan Allah adamının kabridir. Ve de yaptığın bu işleri ilan etmiş olan Allah adamının kabridir. Ve dedi: Onu bırakın, onun kemiklerini kimse rahatsız etmesin. Ve onun kemiklerini Samiriye'den gelmiş olan peygamberin kemikleriyle beraber bıraktılar. Ve Samiriye kentlerinde olan bütün yüksek yerler evlerini de Yoşiya kaldırdı; İsrail kralları Rabbi ofkelendirmek için bu evleri yapmışlardı ve Beyt-elde yaptıklarının hepsine göre bunlara da yaptı. Ve orada bulunan bütün yüksek yerler, kâhinlerini mezbahalar üzerinde kurban etti ve mezbahaların üzerinde insan kemikleri yakıtı ve Yerusolim'e döndü.

Ve kral bütün kavma emredip dedi: Allahımız Rabbe bu ahit kitabında yazılmış olduğuna göre fışık bayramını yapın. Gerçek, İsrail üzerine hükmetmiş olan hâkinlerin günlerinden beri (o günden beş altı yüzyıl öncesi) ve İsrail krallarının ve Yahuda krallarının bütün günlerinde bu fışık bayramı gibi fışık yapılmadı (yani sonraki üç yüz yıl), ancak bu fışık Rabbe kral Yoşiya'nın on sekizinci yılında Yerusolim'de yapıldı.

Bundan başka Yoşiya, kâhin Hilkaya'nın Rab evinde bulmuş olduğu kitapta yazılmış şeriat sözlerini yerine getirsin diye cincileri ve bakıcıları ve terasimi ve putları ve Yahuda diyarında Yerusolim'de görülen bütün mekruh şeyleri ortadan süpürdü. Ve Musa'nın bütün şeriatına göre, bütün yureğiyle ve bütün canıyla ve bütün kuvvetiyle, onun gibi Rabbe dönen bir kral ondan evvel olmadı ve kendisinden sonra onun gibisi çıkmadı...⁴

Yahuda kralı Yoşiya'nın iktidarının on sekizinci yılına kadar, ne kralların ne halkın, Musa'nın şeriatına hiç aldırmadıkları, hatta onu bilmedikleri daha açık nasıl anlatılabilir, hayal etmek zor. Çekirdek Yakınoğu'nun normal tanrılarına tapıyorlardı,

4 Krallar II, 22:3-23:25.

olağan kültleri vardı, bu bölümdeki anlatımdan onları hemen tanıyabiliriz. Davud'un oğlu kral Süleyman'ın kendisi bu tanrılara tapınaklar yaptırdı ve onların simgelerini buralara yerleştirdi. Fahişe kültü bu tapınağın mıntıkası içindeydi ve güneş tanrısının atlarının tavlasi girişeydi. Yani İbranilerin ilkel dini her ne ise veya Musa ne öğretmişse İsrail ve Yahuda'da yerleşen Yahudiler çölden çıkıp toprak adamı olduklarında bu zamanın normal geleneksel tanrılarını kabul etmişler ve tapmışlardır. Fakat çığır açan yılda, 621'de, tapınağın kâhini (bu arada, gelecek peygamber Yere-my'a'nın babasıdır) Musa'nın (eğer yaşamışsa 600 yıl önce ölmüş olan) şeriatını bildiren bir kitap çıkarmıştır. Bu şeriat kitabı, her şeyi harap eden bir devrime platform hazırlamıştır. Sonuçları daha kral Yoşiya zamanında görülmüştür, çünkü okuduğumuz gibi, onu izleyen dört kral 'atalarının yapmış olduğu her şeye göre Rabbin gözünde kötü olanı'⁵ yapmışlardır. Ve MÖ 586'da:

'Babil kralı Nabukadnesar'ın on dokuzuncu yılıydı, muhafız askerinin başı, Babil kralının kulu Nebuzara'dan Yeruşalim'e geldi. Ve Rabbin evini ve kralın evini ve Yeruşalim'in bütün evlerini her büyük evi ateşe verdi. Ve muhafız askerinin başıyla beraber olan bütün Kildani ordusu çepçevre Yeruşalim duvarlarını yıktılar. Ve muhafız askerinin başı Nebuzara'dan kentte kalmış olan kavmin arta kalanını ve Babil kralı tarafına geçmiş olan kaçaklarını ve halkın arta kalanını sürgün götürdü.'⁶

2. MITOLOJİK ÇAĞ

Babil sürgünü felaketiyle sonuçlanan Ortodoks İbrani dünya çağları şeması aşağıdaki gibi özetlenebilir.

I. Mitolojik dönem

1. Yaratılışın yedi günü (Tekvin 1:1-2:3)
2. Bahçe ve Düşüş (Tekvin 2:4-3:24)
3. Düşüşten Nuh'un Tufanına (Tekvin 4-7)
4. Tufandan Babil Kulesine (Tekvin 8:1-11:9)

II. Efsanevi dönem

1. İbrahim ve Mısır'a giriş (Tekvin 1:10-50:26)
2. Çıkış (Çıkış 1:1-15:21)
3. Çöl yılları (Çıkış 15:22 ve devamı)
4. Kenan'ın fethi (Yeşu'nun kitabı)

5 Krallar II, 23:32, 37, 24:9,19.

6 Krallar II, 25:8-11.

III. Belgesel dönem

1. Kenan'ın fethi (Hâkimler kitabı)
2. Birleşik krallık; 1025-930 (Samuel I ve II, Krallar I 1-11)
3. İsrail ve Yahuda; 930-721 (Krallar I 12'den Krallar II 17'ye)
4. Yalnız Yahuda; 721-586 (Krallar I 18-25)
5. Babil sürgünü; 586-538

Mitolojik ve efsanevi dönemlerden oluşturulan temel metinler beş tanedir.

1. Yehovacı metin (J), güney krallığı Yahuda'nın MÖ dokuzuncu yüzyıldaki mitolojisini yansıtır, burada yaratıcı (çeviride hep Rab diye geçen) Yehova'dır ve şeriat dağı Sina Dağı'dır.

2. Elohim metni (E), kuzey krallığı İsrail'in MÖ sekizinci yüzyıldaki mitolojisini yansıtır (fakat Yehovacı bakış açısıyla yedinci yüzyılda J ve E metinlerini bir araya getiren biri tarafından uyarlanmıştır). Şeriat dağı Horeb'tir ve yaratıcı Elohim'dir (el sözcüğünün çoğulu, hep Allah olarak çevrilir).

3. Kutsal Kanun (K) olarak bilinen ritüel kanun; Musa'ya Sina' da nazil olduğu bildirilirse de, açıktır ki MÖ yedinci yüzyıldan kalmaz. Levililer 17-26'dadır.

4. Ritüel Deuteronomistler Kanunu (D). Şeriat dağı yine Horeb, fakat yaratıcı Yehova'dır. D'nin çekirdeği belli ki 621 yılının Kanun taslağıdır.

5. Sürgün sonrası kâhince yazılar, Hakimler metni (H) diye bilinir ve kâhin Ezra tarafından MÖ 397'de Kudüs'te ilan edilen şeriatın çekirdeğidir. MS 300'e kadar genişletilmiş ve yeniden yazılmıştır. Mitolojik ve efsanevi dönemlerin metinleri bundan daha önceki bir dönemde de tamamlanmış olamaz.*

İlk işimiz, mitolojik dönemin öğelerini sonraki öğelerden ayırmak olmalıdır. Bu amaçla iki mitoloji belirlenmiştir. Biri MÖ dokuzuncu yüzyılın Yehovacı metni, öteki dördüncü yüzyılın Hâkimler metnidir. Aynı ayrı incelendiklerinde şöyledir:**

* Öğelerin, tarihlerin ve eleştirel kuramların çözümlemesi için W. O. E. Oesterley ve Theodore H. Robinson'un *Eski Ahdin Kitaplarına Giriş (An Introduction to the Books of the Old Testament)* kitabına bkz, New York, Meridian Books, 1958.

** Alınular, Kitabı Mukaddes Şirketi'nin 1981 baskısından yapılmıştır. Metnin aslında, "Rab Allah" Yehova, "Allah" Elohim (J ve E metinleri) şeklindedir (ç.n.).

YEHOVACI (J) YARATILIŞ DÖNEMİ: MÖ IX. YÜZYIL

Yehovacı görüş Tekvin 2:4b'den başlar:

'Rab Allah yeri ve gökleri yarattığı günde, yaratıldıkları zaman göklerin ve yerin asılları bunlardır. Ve henüz yerde bir kır fidanı yoktu. Ve bir kır otu henüz bitmemişti, çünkü Rab Allah yerin üzerine yağmur yağdırmamıştı ve toprağı işlemek için adam yoktu. Ve yerden buğı yükseldi ve bütün toprağın yüzünü suladı. Ve Rab Allah yerin toprağından adam yaptı ve onun burununa hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu. Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti ve yaptığı adamı oraya koydu. Ve Rab Allah görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasında hayat ağacını ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı ve oradan bölündü ve dört kol oldu...

Ve Rab Allah adamı aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu. Ve Rab Allah adama emredip dedi: Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye, fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin, çünkü ondan yediğin günde mutlaka ölürsün.*

MÖ dördüncü yüzyılın papaz yayıncılarının bu etkileyici masalın devamını neden istemediklerini anlamak kolay. Her ayırınısıyla Tekvin 1'de anlatılan yedi günde yaratılıştan farklı ise de, eski Sümer bahçesini hemen tanıyoruz. Fakat iki ağaç şimdi bir tanedir ve insan onu korumak ve bakmak üzere atanmıştır. Açıkça, insan, 4. şekildeki Gilgamiş benzeri kişinin rolünde görünmektedir. Sargon'un koruyucu olarak tanrıça İstar tarafından sevildiğini de anımsayalım. Yine 4. şekildeki gibi bahçeden dört ırmak akar. Ve son olarak Levanten mitolojinin başta gelen özelliklerinden birine, burada insanın tanrının kölesi veya hizmetçisi olarak yaratıldığına işaret edelim. Son dönem Sümer mitoslarından biri, *Doğu Mitolojisi*'nde anlatıldığı gibi, insanın, tanrının sıkınlı çift sürme işini üzerine almak için yaratıldığını belirtir. İnsan onlar için çalışmak ve elde ettiği ürünü kurbanlık olarak sunmak durumundadır.⁷ Marduk da insanı tanrılara hizmet etsin diye yaratmıştır. Burada da insan bahçeye bakmak üzere yaratılmıştır.

* Veya 'tüm bilgilerin ağacı'. Bkz. Rubbi J. H. Hertz, *The Pentateuch and Haftorahs*. Londra, Soncino Press, 1961. s. 8, n. 9, s. 10, n. 5.

7 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 115-19.

Bundan sonra sıra insana yardımcı olarak hayvanların yaratılmasındadır. Ünlü 1. bölümün yedi günde yaratılış öyküsüyle çarpıcı biçimde zıtlık gösterir. Orada önce hayvanlar yaratılmıştır. Burada ise tersine, tanrının Adem'i yarattıktan sonra 'Rab Allah kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı ve onlara ne ad koyacağını görmek için adama getirdi ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlukun adı o oldu.'

Bu idilik, manzara Enkidu'nun tapınak fahişesi tarafından baştan çıkarılmasından önce yabancı hayvanların arasında yaşadığı günleri anımsatıyor. Sonra hayvanlar onu terk ettiler ve kadın ona örtünmek için elbise vererek onu Uruk kentine ulaştırdı ve orada öldü.* Burada ise yabancılar arasında insan için bir eş olmadığını okuyoruz, 'Rab Allah adamın üzerine derin bir uyku getirdi ve o uyudu ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapadı ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı. Ve onu adama getirdi.' Bundan sonra, herkesin bildiği düşünüş ve bahçeden çıkarılma geldi.

Sonraki olay, ilk çiftin iki oğlunun rekabetidir. Büyüğü Kâbil çiftçidir, genci Habil koyun çobanıdır. 'Ve Kâbil'in günler geçtikten sonra toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. Ve Habil kendisi de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Rab Habil'e ve onun takdimesine baktı, fakat Kâbil'e ve onun takdimesine bakmadı. Ve Kâbil çok öfkelenildi ve çehresini astı.'

Kâbil kardeşini öldürdü ve Yehova ceza olarak onu da, babası Adem'i de lanetledi. 'Ne yaptın? Kardeşinin kanının sesi topraktan bana bağıyor. Ve şimdi sen toprak tarafından lanet edildin. O toprak ki, kardeşinin kanını senin elinden almak için ağzını açtı, toprağı işlediğin zaman artık sana kuvvetini veremeyecektir, yeryüzünde kaçak ve serseri olacaksın'. Yehova, Kabil'in üstüne bir nişan koydu ve Kâbil 'Rabbin önünden çıktı ve Aden'in şarkında Nod (dolaşmak) diyarında oturdu'.⁸

Bütün olarak, Batı insanının ruhuna derinden kazınmış bu eski Yahudi mitosu, *İlkel Mitoloji*'de ikinci tropik kültürlerin ortak genel kategorisi olarak tartıştım. Sayısız eşdeğerleri Afrika ve Hindistan, Güneydoğu Asya, Melenazya ve Polinezya, Meksika, Peru ve Brezilya'da derlenmiştir. Bu tür ritlerin ve ilişkin ritlerin tipik yönleri, 1 yılan, 2 kadın, 3 yılanı, kadını veya her ikisini de

* s. 78-82'ye bkz.

8 Tekvin, 2:4-4:16.

öldürme, 4 kurbanın gömülen kafasından veya gövdesinden gıdali bitkilerin üretilmesi, 4 ölüm ve doğurma anında var oluş ve 6 böylece mitolojik çağın sonunun gelmesidir.

Fakat ilkel örneklerde düşüş, günah ve sürgün anlayışı yoktur. Yaşam konusunda eleştirel değil, olumludurlar. Dahası, eski Mezopotamya mühürlerini incelerken görmüş olduğumuz gibi, neolitik ve yüksek Tunç Çağı döneminde, ağaç simgesi, kozmolojik ve mistik olarak tüm zıt çiftlerin bir araya geldiği dünya ek-seni olarak görülmüştü. (Tekrar 1. şekilden 6., 9., 15. ve 19. şekillere bkz.) Kitabı Mukaddes'teki Aden'in kaynağı bu nedenle çöl mitolojisi olamaz. Bu, ilkel İbrani mitos olması demektir. Fakat toprak insanların eski ekim mitolojisidir. Ama Kitabı Mukaddes'in yeniden söyleminde, tüm anlayış, hani, 180 derece değiştirilmiştir. Aşağıdaki değişiklikler özel dikkate değer:

1. KÂBİL'İN HABIL'I ÖLDÜRME: Burada öldürme motifi mitolojik çağın içinde değildir, fakat sonunu izler. Tüm ilkel mitosların zamanlamasının tersinedir.⁹ Dahası, düşüş motifini yineleyecek bir yapıya dönüştürülmüştür. Toprak artık, gücünü Kabil'e vermez ve Kabil dünyada serseri olmak zorunda kalır. Bu, tarımsal mitosun ürettiği ritüel ölümün tam zıddı bir sonuçtur. Mitos, İbranilerin, ülkenin eski halklarını sürgün etmelerine göre uyarlanmıştır. Kâbil çiftçidir, Habil çoban. Kenan ülkesi halkları tarımcydılar, İbraniler koyun çobanı. İbrani tanrısı bu nedenle ikinciye tercih eder, oysa öteki daha büyüktür. Gerçekten Tekvin kitabı boyunca, genç olanlardan yana, yaşlılar karşısında ısrarlı bir tercih vardır. Yalnız Kâbil'e karşı Habil değil, fakat İshak'a karşı İsmail, Esau'ya karşı Yakup, Ruben'e karşı Yusuf. Dersin aranmasına gerek yok, ortada. Fakat yargıyı açıklamak üzere, yakın zamanlarda bulunmuş MÖ 2050'ye ait bir Sümer çivi yazısı metnini anabiliriz. Tanrıça İnanna için bir çiftçi ile çoban arasında tartışma vardır. İnanna elbette çiftçiyi tercih eder ve onu eş olarak seçer. Aşağıdaki çobanın itirazıdır:

*çiftçinin benden çok, çiftçinin benden çok
çiftçinin benden çok neyi var
eğer o ilk şarabını dökerse
benden de sarı sütümü dökerim
eğer o iyi ekmeğini verirse
ben de ballı peynirimi veririm
benden çok, çiftçinin benden çok neyi var*

9 *Tanrının Maskeleri: İkel Mitoloji*, s. 165-243.

Tanrıça ise:

daha çok şeye sahip çobanla evlenmeyeceğim
ben, bakire, çiftçiyle evleneceğim
çiftçi, bolca bitki yetiştirir
çiftçi, bolca tohum yetiştirir...¹⁰

Bin yıl sonra, ataerkil çöl göçebeleri geldiler ve dünyadaki gibi cennetteki tüm yargıları da tersine çevirdiler.

2. İKİ AĞAÇ: Tanrı ve dünya, ölümsüzlük ve ölümlülük arasındaki mitsel ayrım, Kitabı Mukaddes'te, Bilgi Ağacı ile Ölümsüz Yaşam Ağacı arasındaki ayrımla ifade edilmiştir. İkinci si tanrının bilerek insanın ulaşmasını yasakladığı bir ağaca dönüştürken, öteki mitolojilerde, hem Avrupa'da hem de Doguda, Bilgi Ağacı, Ölümsüzlük Ağacı ile aynıdır, dahası, yine de insan için ulaşılabilir niteliktedir.

*Doğu Mitolojisi'*nde, Doğu görüşünün temel yönelişlerini değerlendirdim. Bunlar, Batı'nın teologlarınca genelde panteist diye terk edilmişlerdir. Evet, teistik değildir, çünkü *theos* (tanrı) kişisel olarak hiçbir zaman onun son terimi olmamıştır. Öğreti, yaratılıştaki bütüne (*pan*) gider. Fakat ön ek *pan* da pek uygun değildir. Çünkü Upanişadlar'da okuduğumuz gibi:

gerçekten, bilinenden başkadır
ve dahası, bilinmeyenden ötedir.¹¹

biçimi görülmez
hiç kimse onu gözle görmemiştir.¹²

Fakat sonra, tam da aynı metinde:

onun her varlıkta farkına varmak, deha
onu bu dünyadan ayırabilmek, ölümsüzlük.¹³

onu kendi içlerinde kavrayanlar dâhilerdir
başkası değil, onlar kutsal mutluluğu bilir.¹⁴

10 S.N. Kramer, *Sumerian Mythology*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1944. s. 102.

11 *Kena Upanişad* 1.3.

12 *Stevavatara Upanişad* 4.20.

13 *Kena Upanişad* 2.5.

14 *Svetavatara Upanişad* 6.12.

Veya, Çinli Tao Te Ching'in diliyle:

İnsanların yolları dünyaninkilerle koşulludur. Dünyanın yolları cennetinkilerle. Cennetin yolları Tao'ninkilerle, Tao'ninkiler seninkiyle... Eğer Tao'yu ararsan, yönecek somut bir şey yoktur, eğer dinlersen, duyacak kadar sesli bir şey yoktur... Tao hiçbir şey yapmaz, fakat her şey onunla yapılır...¹⁵

Veya yine, Buddhist Japon şiiri:

uzun bir şey Buddhanın uzun gövdesidir

*kısa bir şey Buddhanın kısa gövdesidir*¹⁶

Batı'nın bu öğretiyi reddetmesinin (veya daha iyisi, kavramaktan korkmasının) nedeni, kendi din anlayışıdır; bu anlayış, yaratıktan ayrı bir yaratıcı üstüne kuruludur ve temelde basitçe dünyada mevcut olmayan, fakat kendi özünde mevcut olan bir kutsallık tanımıyla tehdit altında kalır. Yeniden Upanişad'dan alıntı yaparsak:

'Her kim 'ben yok olmam' diye bilirse, evrensel olur ve hatıta tanrılar da onu böyle olmaktan engelleyemez, çünkü kendisi böyle olur, yani her kim 'o tektir, ben başkayım' diye bir kutsallığa tapınırsa, o bilmez. O tanrılara kurban edilen bir hayvan gibidir. Fakat bir hayvan bile kurtarılsa, hoş gelmez. Ya kurtulanlar çoğalırsa ne olur? Bu nedenle tanrılar için insanların bunu bilmesi hoş değildir.'¹⁷

Yehova için de hoş değildi. Herhangi bir tanrıya tapanlar için de değildir. Çünkü bu görüşe göre, tahayyül edilmiş bir tanrı değil, fakat birey, kendi gerçekliğiyle varlığını gerçekliğidir:

*sen koyu mavi gözlü kuş ve kırmızı gözlü papağansın
yıldırımlar senin çocuğun gibi. sen mevsimler ve denizlersin
başlangıcın yok, tüm varlıkların doğduğu yerde,
tüm yayılışınla oturuyorsun.*¹⁸

Üstelik, yalnızca birey değil, fakat her şey bu gerçeğin tezahürüdür. Her şeye 'parmak ırnaklarının uçlarına kadar, kutu-

15 Tao Te Ching 25, 35, 37. çev. Arthur Waley, *The Way and Its Power*, George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1954, s. 174, 186, 188.

16 R. H. Blyth, *Haiku*, c. I, Kamakura Bunko, 1949, s. 203.

17 *Brhadaranyaka Upanişad* 1.4.10.

18 *Svetasavatara Upanişad* 4.4

sunda gizlenen ustura kadar veya alevlenmiş şeyden çıkan ateş kadar' girmiştir.¹⁹ Bu her şeyi teyit etmenin sonucu olarak, mistik şair görüşüyle, Doğu'nun ruhsal öğretileri için, en ulu ile en basiti birleştirmek olanaklı olmuştur. Çünkü halkın bağlılığı olarak, kendisinin dışında bir tanrıya sesleniş, dürüst ve içten bir sesleniş sürdürür; açıklaması, yansımaları, kendinde gizemli olan kendinedir.

*o çapanın sapını tutar
fakat elleri boştur.*²⁰

Bizim kutsal kitabımıza göre, oysa tanrı ve onun dünyası, birbirleriyle tanımlanamazlar. Tanrı, yaratıcı olarak dünyayı yapmıştır, fakat hiçbir anlamda dünyanın kendisi veya onun içindeki bir nesne değildir. Mantıkta A, B olmadığı gibi. Dolayısıyla, Ortodoks Yahudi, Hıristiyan veya Müslümanda, tanrıyı dünyada veya kendinde arama ve bulma sorunu yoktur. Bu, insanlığın doğal dinlerinden kalanı reddetme yoludur. Doğu'nun aptal bilgeliği ve Sümer, Akad, Babil, Mısır, Kenan ve ötekilerin şeytan papazları, en azından ormanların ve steplerin büyücü doktorları ve Şamanları kadar, peygamber Yeremya'nın dediği gibi 'ağaca: babamsın ve taş: bizi sen doğurdun, derler' (Yeremya 2:27) ve peygamberin dediğine göre, 'kavımların adetleri boş şeydir' (10:3).

İnsanın inançlarının çıktığı büyük küçük mitolojik düzenlerin kavranılmasında, Kitabı Mukaddesteki tanrı fikir başka bir yere konulmalıdır; kutsallığın *mutlak aşkınlığını*, başka hiçbir yerde böyle kesinlikle görülmeyen bir ilkeyi yansıtır. Doğu'nun kutsal kitaplarında varlığın son gizinin aşkın olduğu söylenilir. Yani bu 'aşkınlığın', insan bilgisinin, düşüncesinin, görüş ve konuşmasının (üstünde ve ötesinde) 'aşkın' olması anlamındadır. Fakat onun açıkça kendi varlığımızın ve tüm varlıkların gizliyle tanımlanmasından, hem de her yerde hazır ve nazır olarak bilinmesinden, gerçekten neredeyse Doğu'nun ana görüşü, çoğu pagan, ilkel ve mistik kurumlar gibidir. Bu aynı zamanda Yehova'nın şu bakış açısını getirir, insanı korkut ki, Upanişad'ın deyişiyle, 'ben yok olmam' diyebilir ve böylece kendisi tanrı olur. 'İşte, bizden biri gibi oldu' der Yehova, 'şimdi elini uzatmasın ve

19 *Bṛhadaranyaka Upaniṣad* 1.4.7.

20 Blyth, *age*, s. 197.

hayat ağacını almasın ve yemesin ve ebediyen yaşamasın diye...'
Mitoloji aynıdır, fakat başka değerlerle değiştirilmiştir, yani dünyada mutluluğun gerçekleşmesi değil, mücadele vardır.

3. GÜNAH, YASAK MEYVE: Hintli aziz Ramakrişna, İngiliz eğitimi görmüş ziyaretçisi kendisine tanrının bir günahkârda nasıl bulunduğunu sorduğunda, 'Bir kez' demişti, 'bir adam bana Kitabı Mukaddes'i vermişti. Hep şununla doluydu: Günah, günah! Bir kimsenin şöyle diyecek kadar inancı olmalı: Tanrının adını andım, Rama'nın veya Hari'nin adını tekrarladım mı nasıl günahkâr olabilirim? Bir kimse tanrının adının şanıyla inanç sahibi olmalı'.²¹ Belki kolay veya zor olabilir, ama kutsallığın içindeki güce olan inancı gösteriyor. Yaratıcı ile yaratan arasındaki, ancak köprüyle aşılabilir, o zaman bile istikrarsız ve özel, gelişmiş, belirlenmiş kurallara uymakla giderilen mutlak ayrımla karşılaşılacağına, etkili bir biçimde uyarılmak için, yalnızca tanrının düşünce ve sevgisinin gerekli olmasını gösteriyor.

Adem ile Havva'nın olayında bildirilen kural, peri masallarında geçen, çok bilinen bir türdür. Folklor öğrencilerince Tek Yasak Şey diye bilinir. Örnek olarak, Tek Yasak Yer (yasak oda, yasak kapı, yasak yol), Tek Yasak Nesne (yasak meyve, yasak içki), Tek Yasak Zaman (kutsal gün, sihirli saat) vb. Motif dünyada yaygındır. Orfeus tabusu, geriye bakmamak, anılabilir.²²

Belli, ilkel, canavar-kesme mitoslarında Tek Yasak Yol motifinin ilginç bir kullanımı vardır. Genç kahraman, kendisine korunması için verilen tabuyu bilerek çiğner, bir veya birkaç kötü gücün alanına girer, hepsiyle baş eder, insanlığı baskıdan kurtarır.²³ Episod, yeni bir bakış açısıyla okunabilir. Gerçek yaşam dünyasını tanrıya değil, Adem ile Havva'ya borçlu olduğumuzu anlarız. Ama şurası kesin ki, örneğin MÖ dokuzuncu ve dördüncü yüzyıllarda şekil verenlerin böyle maceracı düşünceleri yoktu. Roma Katolik düşüncesinde, 'Kitabı Mukaddes'teki öykünün özü, Düşüşün, ayrılmanın, daha iyi bir günün gelmesi için olduğudur' düşüncesinde kesinlikle koştur bir görüş varsa da.²⁴ Daha

21 Swami Ramakrishna, *The Gospel of Sri Ramakrishna*, Ramakrishna-Vivekananda Center, New York, 1942, s. 627.

22 Smith Thompson, *Motif-Index of Folk Literature*, Ind. Indiana University Studies, Bloomington, 1932, Motifs C. 600-649.

23 Örnek: Washington Matthews, *Navaho Legends*, Memoirs of the American Folklore Society, c. V, G. E. Stechert and Co., New York, 1897, s. 107 ff.

24 Gerald Vann, O. P., *The Paradise Tree*, Sheed and Ward, New York, 1959, s. 66.

iyi, bir görüşe göre, elbette, Haçın selametindedir, ikinci ağaçtır. Bu görüşün içtihadı Paul'un şu büyük sözlerinde vardır: 'Çünkü Allah hepsine merhamet etsin diye, hepsini itaatsizlik içine kapadı'.* Bu düşünce şu sözlerle ifade edilmiştir: *O felix culpa! Ey şanslı günah! Ey mutlu hata! Kutsal Cumartesilerde, paskalya mumlarının kutsanması hizmetinde:*

O certe necessarium Adae peccatum, quod Christi morte deletum est!

*O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere redemptorem!*²⁵

Bu tema, *Finnegans Wake*'de, coşkuyla işlenmiştir. Bahçeden düşüş mitosundan benim görüşümün çıkarılması çok kolaydır. Kitabı Mukaddes'in mitsel betimlemesi her zaman kendi mesajını taşır ve metnin kendisinde sözcüklerle ifadesini bulmaz. Çünkü bu kitap çok derinlerde, birçok dilden ödünç aldığı simgeleri taşır.

Şimdi, çok daha sonraki kâhince mitosa, Tekvin'in I. Bapına dönebiliriz.

KÂHİNCE YARATILIŞ (H) DÖNEMİ MÖ IV. YÜZYIL

'Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu. Ve enginin yüzü üzerine karanlık vardı ve Allah'ın Ruhü suların yüzü üzerinde hareket ediyordu. Ve Allah dedi: Işık olsun ve ışık oldu. Ve Allah ışığın iyi olduğunu gördü. Ve Allah ışığı karanlıktan ayırdı. Ve Allah ışığa Gündüz ve Karanlığa Gece dedi. Ve akşam oldu ve sabah oldu, bir gün.

Ve Allah dedi, suların ortasında kubbe olsun ve suları sularından ayırsın. Ve Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı ve böyle oldu. Ve Allah kubbeye Gök dedi. Ve akşam oldu ve sabah oldu, ikinci gün.'

Sonraki gün kuru toprakların ve sebzelerin yaratılışıdır. Dördüncü gün güneş, ay ve yıldızlar yapıldı. Beşincide kuşlar,

* Romalılar 11:32. Bu alıntı, aynı zamanda, James Joyce'un *Finnegans Wake* adlı eserindeki bütün değişimlerinde ortaya çıkan 1132 sayısının gizli anlamını gösterir.

25 *Dom Gaspar Lefebvre, Daily Missal, St. Paul, E.M. Lohmann, Co. 1934, s. 831.*

deniz canavarları ve balıklar, altıncı gün hayvanlar ve insan yaratıldı. Allah dedi, 'suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım'.

'Ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı, onları erkek ve dişi olarak yarattı.

Ve Allah dedi: İşte, bütün yeryüzü üzerinde olup tohum veren her sebze ve kendisinde ağaç meyvesi olup tohum veren her ağacı size verdim, size yiyecek olacaktır ve yerin her hayvanına ve göklerin her kuşuna ve kendisinde hayat nefesi olup yeryüzünde sürenin her şeye bütün yeşil otu yiyecek olarak verdim ve böyle oldu...²⁶

İnsanların, yıllarca insanların ilk hayvanların sonra yaratıldığı Yehovacı cennet mitosunu, tam zıt zamanlı bir masalın ikinci bölümü gibi okumasını anlamak kolay değil. Üstelik Havva, Adem'in kaburgasından yaratılmıyor, dişi ve erkek Allah'ın suretinde birlikte yaratılıyorlar, yalnızca yabanıl arasında ona arkadaş olsun diye olmuyor bu iş.

Elohim mitosunun neden *ex nihilo* 'hiçbir şeyden' yaratılış biçiminde anlaşıldığını kavramak da kolay değil. Yaratılış sözcüğünün gücüyle açıklanıyor ve bu ilkel düşüncede 'hiçbir şey'den öte bir şeydir. Tersine, şeylerin özüdür. MÖ 2850'lere kadar eski dönemlerde sözcük gücüyle yaratılışa ilişkin bir Mısır mitosuna var.²⁷ Ve elli yıl kadar önce, yakın bir dönemde, 6.5 yaşında bir çocuk, İsveçli psikolog Dr. Jean Piaget'e, 'Eğer çocuklar olmasaydı çok kötü olurdu. Hiçbir şey yapamazdınız. Şeyler nasıl yapılabildi?' demişti.²⁸

Üstelik bu yaratılış mitosunda, yasak ağaç da yok.

Ve son olarak, eğer Elohim'in suretiyle yaratıldılarsa, Adem ve Havva birlikte göründüklerinden, Elohim ikililiğinin ötesinde yalnızca erkek olamaz, androjin olmalı. O zaman mabuta neden erkek biçiminde olduğu gibi dişi biçiminde de tapılmasın?

Aşkın gözü kördür, derler. Mitolojik düşüncenin Batı'daki bocalayan tarihinde, Elohim yaratılış bölümünün müthiş rolü olmuştur. Çünkü eski dünya sanatkarının kendisinden bir bildiri olarak düşünüldüğünde, dağın başında Musa'ya varan haşmet ve basitliğinin şimdi yok olan bir gücü taşıması söz konusudur.

26 Tekvin, 1:1-2:4a.

27 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 90-98.

28 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 99.

Bugün bunların Aristo'nun yüzyılında, şairce bir kâhin eli tarafından yazıldığını biliyoruz. MÖ dördüncü yüzyılda evrenin biçiminin on beş yüzyıl önceki yukarıdaki suları ayıran bir bağ ile, yukarıdakilerin yağmur olarak döküldüğünü, aşağıdakilerin kaynaklardan fışkırdığını, Marduk mitsel dünyasının imgeleriyle bulmak, en azından hayalkırıcıdır. Fakat hâlâ daha, tüm bu arkaik destanın çocuklarımıza tanrının sonsuz gerçeği olarak iletilmesi geleneğimiz daha da kırıcıdır.

Tufan mitosunu *Doğu Mitolojisi*'nde zaten tartıştım.²⁹ Burada yalnızca, Tekvin'de iki biçimin birleştirildiğini söylemek yeterli. Eskisi, dokuzuncu yüzyılın J metninden, Yehova'nın Nuh'a teknesine koşmalarını emretmesini açıklıyor. 'Bütün yeryüzü üzerinde zürriyetlerinin sağ kalması için, kendine her temiz hayvandan, erkek ve onun dişisi olarak yedişer ve temiz olmayan hayvanlardan erkek ve onun dişisi olarak ikişer, göklerin kuşlarından da erkek ve dişi olarak yedişer yedişer alacaksınız' (Tekvin 7:2-3).

Otekinde, H metnine göre, Elohim Nuh'a şunları söyledi: 'Ve seninle beraber sağ kalmak için her yaşayan, bütün beden sahibi olanlardan, her nevinden ikişer olarak gemiye getireceksin, erkek ve dişi olacaklar. Cinslerine göre kuşlardan ve cinslerine göre sığırlardan, cinslerine göre toprakta her sürünenden, her nevinden ikişer olarak, sağ kalmak için sana gelecekler' (Tekvin 6:19-20).

Babil Kulesi öyküsü J metnindedir, Kitabı Mukaddes'te özgündür. Elbette zigurratın anlamını çarpıtır. Gökleri karıştırmak ve tehdit etmek amacıyla değil, fakat semavi tanrıların dünyadaki kölelerinin tapınmalarını karşılamak üzere onların inebilecekleri bir yer olma amacını taşır.³⁰ Fakat Kitabı Mukaddes övünçlerinden biri, kendininkinden başka tüm tapınma yollarını lanetlemedeki üstünlüğüdür, belagatıdır. Dahası, Yehova'nın insanların dillerini çoğaltarak onları yeryüzüne dağıtmadaki bozguncu işi (MÖ 2500'e kadar dünyada tek dil bulunmuş ve insanların dağılması söz konusu olmamış da olsa), eski İbrani biçiminde, İbranice dışında tüm dillerin ikinci derecede oluşlarına ilişkin değerli bir metindir. 1957 kadar yakın bir döneme ait herhangi bir İbrani Okuma Kitabı açıldığında orada öğrencinin, 'Bu Tanrının konuştuğu dildir' diye okuduğunu görürüz. Bu düşünce, Hintçenin Sanskritçe karşısında durumunu belirlemekle aynıdır.

29 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 129-38.

30 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 113-115.

Yani bu kutsal dilin sözcükleri şeylerin 'gerçek' adlarıdır, onlar yaratılış zamanından gelen sözcüklerdir. Bu dilin sözcükleri evrenden öncedir, onun ruhsal formu ve desteğidir. Böylece onlara çalışmakla, gerçeğe, varlığa, realite ve güce, kutsallığın kendisine yaklaşılr.

3. İBRAHİM'İN ÇAĞI

Düşüş olmasaydı, Kurtuluşa da gerek kalmayacattı. Bu nedenle Düşüş imgesi, Hıristiyan mitosu için yaşamsaldır. Sinagogların ritleri, festivalleri, tefekkürleri de Seçilmiş Halk efsanesine dayanır.

Sıradan Hıristiyan görüşüne göre, tüm insanlık, ilk çiftin asiliği nedeniyle, doğasında bir çürüklük kalıtına sahip olmuştur. Anlayışı karartan, iradeyi zayıflatan, kötülüğe eğilim duyuran bir çürüme. Tanrının merhametli davranışlarıyla, bu günaha karşı suç ve ceza olmasa, insan, Yaraticısının bilgi, sevgi, hizmet ve güzelliğinden, uygun sondan, sonsuza kadar mahrum kalırdı. Doğu yapısındaki, bir kimsenin içe dönüklükle tanrısalığa kavuşması (mitsel kişileşme) bu anlayışta kesinlikle reddedilmiştir. Çünkü bu görüşe göre içeride hiçbir şey yoktur, yalnızca çürümüş-yaratılmış bir ruh vardır, kendi başına ne tanrısal olabilir ne de kendi kendine tanrıyla bir ilişki kurma yeteneği olabilir (mitsel ayrışma). Bu yol, bağışlamayla elde edilebilir. Bu yol, sunduğu ışıkla Oğulun kişiliğinde, Ağaca karşı Haç ile, onun yerini alan kutsal Haçla yaşanır (mitsel yenileme). Ve seçilmiş halk efsanesi, Hıristiyan görüşünde, İbrahim ve onun tohumu yoluyla, eti ile, rahmi ile, Oğulun insanlığı ile, Gerçek İnsan kadar Gerçek Tanrı olmasıyla (mucizeyle) Tanrının Kurtuluş mucizesi kadar uygun bir halkın hazırlanması anlamındadır. Onun ölümü ile Kudüs'teki tapınağın perdesi yırtılıp ayrılmıştır (Matta 27:51, Markos 15:38, Luka 23:45). Ve o zamana kadar tanrının bu dünyadaki amacının bir aracı olan Musa'nın ritüel şeriatı artık bitmiştir. Kilisenin ayinler sistemi, Tanrının dünyadaki irade ve merhametinin tek aracı olmuştur. Düşüş ve Kurtuluş, Ağaç ve Haç sembelleri, dünyanın sonuna kadar, insan ontolojisinin nihai terimleri olarak artık kalacaktır.

Süregelen sinagog görüşünde, öte yandan, Hıristiyan öğretisindeki doğuştan günah anlayışı reddedilmiştir. Britanya İmparatorluğu'nun baş hahamı J. H. Hertz'in sözlerinden okuduğumuz

gibi: 'İnsan baştan beri ölümsüzdür ve ölüm dünyaya Havva'nın başkaldırmasıyla girmemiştir... insanın tanrı benzerliğini yitirmesi söz konusu değildir. Ne de insanın tanrı katında dogruyu yapma yeteneğini yitirmesi söz konusudur. Bu tür bir kayıp onun son nesillerine de kalmamıştır.'

'Hahamlardan bazıları, zaman zaman, Havva'nın insan ırkını yılanla zehirlemede payından söz ederlerse de, onlar bile bu zehirin çaresinin Sina'da bulunduğunu açıklarlar. Tanrının şeriatının, hayvansılık ve tanrısızlık bozukluğuna karşı bir siper olduğunu haklı olarak ifade ederler. Mezmurlar sık sık suç ve günahın söz ederler, fakat orada... Hıristiyan teolojisinin Düşüş adını verdiği olaya atıf yoktur. İnsanın düşüşü öğretisine ilişkin en ufak bir yankı için *Dua Kitabı*'nda veya *Pişmanlık Günleri*'ne boşuna bakarsınız. Yahudi'nin her günü sabah duası 'Tanrım bana verdiğin ruh safıdır' der (Midraş)...'

Adem'den inen insanoğlu mutsuz biçimde çürüdü ve Tufan tarafından süpürüldü. Yalnız Nuh kurtuldu. Fakat birçok kuşağın geçmesiyle insanoğlu bir kez daha kibirli ve inançsız oldu. Dünyaya ahlaki karanlık yayıldı. Midraş'ın çok derin anlayışıyla, 'Allah, İbrahim olsun, dedi ve ışık oldu'.³¹

Yahudilik kadar Hıristiyanlık ve İslamın da temel efsanelerinden olan bu efsanenin giriş satırlarında şunları okuyoruz:

'Ve Rab Abram'a dedi: Memleketinden ve akrabandan ve babanın evinden sana göstereceğim memleketi git ve seni büyük millet edeceğim ve seni mübarek kılacağım ve senin adını büyük edeceğim ve bereket ol, ve seni mübarek kılanları mübarek kılacağım, ve sana lanet edene lanet edeceğim ve yeryüzünün bütün kabileleri sende mübarek olacaktır. Ve Abram Rabbin kendisine söylediği gibi gitti.'³²

Metin, olayların olduğu zamandan bin yıl sonraki dokuzuncu yüzyılın J ineinidir, hiç kimse kronolojik olarak olayı tarihsel bir zamana oturtamamıştır. Yıllarca belirli Kitabı Mukaddes araşturmalarında İbrahim'i MÖ 1996 yılına oturtmak gelenekleşmişti.³³ İbrahim, Kitabı Mukaddes'e göre, Kildanilerin Ur kentinde doğmuştur. Yine Kitabı Mukaddes'e göre karısı, babası, yeğ-

31 Dr. J. H. Hertz, *The Pentateuch and Haftoraha*, Soncino Press, 5721, Londra, 1961, s. 196, 200.

32 Tekvin, 12-1-4a.

33 *A Dictionary of the Holy Bible*, American Tract Society, New York, 1859, 'Abraham' maddesi, s. 10.

niyle Kenan iline gitmek için yola çıktı ve bir zaman Harran'da kaldı.³⁴ Bu tarih, Sümer kültürünün yenilenme ve gelişme dönemi içine düşer ve Lagaşlı Kral Gudea'nın hükümrancılığına rastlar. (MÖ 2000) Ningizzida görüşü bizim I. şeklimizdeki esindir. Doğum öyküsünü okudumuz büyük Semitik Kral Agadeli Sargon (MÖ 2350) on krallı bir hanedandan sonra gelmiştir. 2150'de kuzeydoğudan gelen barbar akınlarıyla yıkılmıştır. Onlara, 'karıyı eşinden, çocuğu ana babasından, krallığı Sümer ülkesinden ayıran dağların ejderleri' denilmiştir. Irk kökenleri bilinmiyor, kralları kendilerine 'Gutinin ve Dört Bucuğun Kralları' adlarını vermişlerdi ve egemenlikleri yüzyıl sürmüştü. 2150'den 2050'ye kadar.³⁵

Bu öldürücü yıkımı, etkileyici, ümitli, fakat yine de acı dolu Sümer kültürünün restorasyonunu, Ur'un yerli üçüncü Sümer hanedanı izledi (MÖ 2050-1950). Ve bizim sofu krahmız Lagaşlı Gudea. Bu dönemden kalma sayısız çivi yazısı tabletten, Sümer epikleri hakkında bilgilerimizi öğreniyoruz. Kocaman, yeni zigurratların gerçek filizlenmesi de bu dönemdedi.

Profesör Moorgat, bu dönemde yapılan Ur örenindeki zigurrat için, 'büyüklüğünü ve karmaşık yapısını göz önüne aldığımızda bu dönemde Ur'un büyüklüğünün, aşağı yukarı büyük tapınak kenti Tanrıça Ianna'nın Uruk'u kadar olduğunu, son dönem Sümer toplumsal düzeninin hâlâ temelde teokratik olduğunu anlayabiliyoruz. Gerçek anlamıyla tapınak yapıcı bir topluluktu; ortaçağın Hristiyan topluluklarıyla karşılaştırılabilir. Fakat sonra pişmanlıkla, bu dünyayı kavrayışımızın, gerçekten ve derinden anlamaktan ne kadar uzak olduğunu anlıyoruz' diye yazıyor.³⁶

Kentten kente kuleli zigurratlarıyla, İbrahim'in ailesi ve sü-rüsüyle dolaştığı ülkenin, nasıl bir görünümde olduğunu düşünebiliriz.

Haham Hertz, 'İbrahim ile Tekvin kitabının dogası değişti' diyor. İlk on bir baba kadar, insan topluluğunun dünyadaki şafağı hakkında bilgiler verir. Kitabın geri kalan bölümü, tanrının amacı ışığında insanların kaderini kuran insanların öyküsü, ya-

34 Tekvin, 11:27-32.

35 Alexander Scharff and Anton Moorgat, *Agypten und Vorderasien im Altertum*, Verlag F. Bruckmann, Munich, 1950, s. 269-71.

36 *agc*, s. 281-82.

zımının ana temasını oluşturur... Krallarla loş, ilkel dünyayı terk ederiz ve tarihsel zamanların aydınlığına gireriz.³⁷

Bazılarına Sümer, Akad ve büyük Mısır piramitleri döneminden loş, ilkel dönemler diye söz edilmesi ve 1961'de yayımlanan bir çalışmada, dört yüz yıllık bir zaman dilimi içinde bir yere yerleştirilemeyen İbrahim'le gün ışığına kavuşmuş olduğumuzu okumak garip gelebilir. Fakat eğer İbrahim yaşamışsa, MÖ 1996'da yaşamış olmalıdır ve zamanında yapılmış zigguratlarla biraz ışık yaşamına düşebilir. Herhalde kendisi bunları görmüştür. Özellikle, pek uzakta olmayan Lagaş kentinin kralı Gudea'nın, bir devlet olayı olarak yaptırdığını.

Gudea'nın, kentinin tanrısı Ningirsu'ya yaptırdığı ziggurat, o günün insanların din anlayışı hakkında değerli bilgiler vermekte yardımcı olabilmektedir. Tanrıları, İbrahim'in tersine, söz verilmiş bir geleceğin değil, çoktan sönmüş bir geçmişin tanrılarıdır. Yani bir ölü töreni gibi, bizlere, dağılan ve geçip gitmekte olan bir kalıtı gösterebilirler.

Dicle ırmağı, Gudea'nın tanrı Ningirsu'ya yaptırdığı tapınağın kentinin topraklarını yükselip basmaya ve tarlalara verim getirmeye son verdiğinde, Gudea bir düş yoluyla tanrının isteğini öğrenir, fakat rüyayı yorumlayamaz. O zaman ana tanrıça Gatumdug'un tapınağına yönelir. İşte, yardım duasını okuyoruz:

'Ey kraliçem, saf cennetin kızı, öğütleri yarar getiren, en yüksek göklerin sahibi, toprağı yaşanılır kılan; Legaş'ın kraliçesi, annesi ve kurucusu! Sevdiklerin, zenginliğin gücünü bilirler, korudukların zenginlik yıllarını. Annem yok, annem sensin, babam yok, babam sensin. Beni tapınakta doğurdun. Ey tanrıçam, Gatumdug, bütün tanrıçaların akli senindir. Anne, sana rüyamı anlatayım.'

'Rüyamda, gövdesi göğü dolduran bir adam vardı, gövdesi dünyayı dolduran. Başındaki taç onun tanrı olduğunu gösteriyordu, yanında İmdugud kuşu* vardı. Fırtınalar ayaklarının dibindeydi. Sağ ve solunda iki aslan yatıyordu. Bana kendisi için bir ev yapmamı emretti. Fakat kimdi bilmiyorum.'

'O anda güneş önümde doğdu. Bir kadın görüldü, kimdi, kim değildi? Bir elinde saf çivi tutuyordu, ötekinde gök yıldızlarının sergilendiği çamur bir tablet. Kendinden geçmişti, aynı, düşünüldüğü gibi. Ve rüyamda ikinci bir adam görüldü, bir sa-

37 Hertz, age, s. 200.

* İmdugud kuşu, 16. şekildedeki aslan-kuştur.

vaşçı, elinde, bir ev diagramı çizmiş olduğu bir lapis lazuli tablet tutuyordu. Bana bir karmaşa sunulmuştu, üstünde altından bir tuğla kalıbı ve kalıbın içinde kader tuğlası vardı. Ve kralın sağında yüklü bir merkep vardı.

'Çobanım, dedi tanrıça, senin için rüyanı okuyacağım. Gövdesi yeri ve göğü dolduran, taçı tanrılığını gösteren ve sağında ve solunda iki aslan, yanında lmdugud kuşu duran adam, tanrı, kardeşim Ningirsu'dur. Sana emri, tapınağı Eninnu'yu inşa etmendir. Şimdi, önünden yükselen güneş, senin koruyucu tanrın Ningizzida idi. Onun yılan formu, güneş gibi dünyadan yükselir. Çivi ve burçların tabletini elinde tutan, düşünüldüğü gibi kendinden geçmiş olan kadın, kızkardeşim Nisaba idi, sana, tapınağı inşa etmen için uğurlu yıldızları gösteriyordu. İkinci, savaştı, lapis lazuli tablet tutan adam, tanrı Nindub'du. Sana tapınağın tasarımını gösteriyordu. Ve yüklü hayvan, kralın sağında duran, bu sendin, görevin için hazır.'

Gudea, değerli ağaçtan bir vagon yaptırdı, mücevherlerle donattı, önüne eşek bağladı. Üstüne hem kentinin amblemini koydurttu hem adını kazıttı, düşünce ve barışının kutsanmış tonlarıyla hoşnut lirini koydurdu. Sonra bu armağanla kent tapınağına geldi, gece gündüz dualar sundu. Huşu veren, kan kurbanının tapınağı. Ningirsu'nun ülkesinin egemeni olduğu tapınakta, Gudea, kutsal hayvanlar kurban etti, kokular, ağaçlar yakıtı, bir işaret gelsin diye, dualarla tanrısının önünde kaldı.

Ey bizim kralımız ve efendimiz, Ningirsu, yükselen sularımızın terbiyecisi, Enli'den doğma, muhteşem ve korkusuz Efendi, senin için bir ev yapacaktım, fakat hâlâ bir işaret alamadım. Kahraman tanrı, bana bilinmesi gerekeni bildir. Çünkü ben bunların anlamını bilmem. Denizin yüreği gibi esersin, dünya ağacı gibi sıkı durursun, kaynayan su gibi yakarsın ve fırtına gibi düşmanı bastırırsın. Kralım, cennet gibi, kavranılamazsın, ama ben ne biliyorum?

Tanrı dedi: Gudea, benim gerçek çobanım, benim tapınağım Eninnu'yu inşaat etmeye el attığın gün, gökten bir yağmur sesi duyulacak. Size çok bol yağmur düşecek. Ülke bollukla şişecek. Tapınağın temeli bittiğinde bolluk görünecek. Büyük tarlalar cömertçe verecek. Ark ve kanallarda su yükselecek. Dünyanın yarıklarından su fışkıracak. Sümer'de dökülecek kadar çok yağ olacak, tartılacak kadar yün, senin dindar elin benim tapınağımı inşa etmeye koyulduğunda, ayağımı dağa basacağım, fırtınaların

yerleştiği yere. Bu fırtınaların yerleştiği yerden, dağdan, saf yerden rüzgâr göndereceğim. Öyle ki, ülkenizde yaşamın soluğu gelecek, esecek.

Kral uyandı. Uyumuştu. Kendine geldi, düştü. Ve tapınak inşa edilebildiğinde, tanrı onun türbesine taşındı, Ningirsu'nun, tanrıçası Baba ile evliliği ilan edildi. Yedi gün, hizmetçi kız ve efendisi eşit oldu, köle ve sahibi yan yana yürüdü, yüksek ve alçak yan yana oturdu. Kötü dillerde kötü sözcükler iyi oldu, yetimler zenginlerden çekmedi, güneşten doğruluk parladı.³⁸

MÖ 1950'de, Ur kentinin üçüncü hanedanının son kralının düşmesiyle, Elam kentlerinden gelen işgalden önce, Sümer ve Akad kültürlerinin birliğinin sonu gelmişti. Bir kez daha Profesör Moortgat'tan alıntı yaparsak:

'Dört bucağın Efendiliği artık hayal edilemez. Her yerde eski kent-devletler yine yükseldi. Büyük bir kısmı, üstelik yerlilerce değil, yabancı prenslerce yönetiliyordu. Azı da Elami kökenliydi. Güçlü biçimde Samileşmişlerdi. Çünkü ülkeleri Sümer ve Akad imparatorluğunun eyaletiydi. Ama çoğunluk çöl göçebeleliydi, dilleri daha önceki Akadlı, doğulu semitik halklardan hem diyalektikleri hem adları bakımından farklı olan yeni semitik bir dalğanın üyeleri idi bunlar. En yakın akrabaları Kenanilerdi. O zaman Suriye ve Filistin'e doğru ilerliyorlardı... Isin, Larsa, Babil, Mari ve daha sonra Asur'da bu çöl halkları önderlik için birbirleriyle savaştılar, bağlaşımlar kurdular ve en üstün yer için her yerde savaşı sürdürdüler. Elamiler ve Samiler bir buçuk yüzyıl sonra en büyük savaşçı-devlet adamlarını yetiştirdiler, Rimsin ve Hammurabi. Sonra, ikisinden büyüğü Babilli Hammurabi bir zaman için Sümer ve Akad dünyasının büyüklük ve birliğini sağladı.³⁹

Hammurabi yönetimini MÖ 2067 ile 1905 yılları arasına yerleştirmek gelenekleşmişti.⁴⁰ Bu tarih daha sonra, Hammurabi ile aynı kişi oldukları varsayılan Şinar kralı Amrafel (Tekvin 14:1) için kullanılarak İbrahim için de kabul edilmiştir. Hammurabi'nin zamanı, şimdi, yeni kanıtlarla, MÖ 1778-1686'ya getirilmiştir, fakat İbrahim'in zamanı da yakınlaştırılmıştır. Profesör T. J. Meek'in belirttiği gibi, 'bu aydınlaştırmanın yanlışlığı şimdi an-

38 Gudea silindiri, A. Scharff and Moortgat, *age.*, s. 275-279

39 Scharff and Moortgat, *age.*, s. 285.

40 Örnek, James Henry Breasted, *The Conquest of Civilization*, Harper and Brothers, New York and Londra, 1926, s. 145.

laşılmışsa da, İbrahim'in tarihi yine de Hammurabi'ye yakın olmalıdır.⁴¹

Hammurabi'nin Babil hanedanı MÖ 1530'a kadar sürmüştür ve sonra bu değişken dünyadaki her şey gibi yıkılmıştır. Fakat her yandan akan yeni dalgalar artık kuzeyden gelmektedir. Ve üç ana grup vardır:

1. *Hurriler*: İnanılmaz güçte ve yayılmacı bir halk. MÖ 2200'ler kadar eski bir dönemde Kafkaslardan Kuzey Mezopotamya'ya baskı yapmaya başladılar. MÖ 1800'lerde İran Körfezi'ne ulaştılar. Battıya Suriye ile Filistin'e yöneldiler. Orada yerleşmiş bulunan birçok batılı Samileri kanlarıyla yerlerinden ettiler ve içlerine sızdılar.

Profesör Meek, 'bilim adamlarınca, çoktandır, eski İbrani krallarının öykülerinde saf semitik geçmişleriyle uyum göstermeyen belli ayrıntılar olduğu belirtilmektedir' demektedir. 'Çünkü bunlarda Semitik koşutluk yoktur. Fakat şimdi Hurriler hakkındaki geniş bilgilerimizle Hurrilerle koşutluklarını görüyoruz. "Esav'ın ilkoğulluk hakkını satması, örnek olarak (Tekvin 25:31-34), Hurriler arasında aynı tür değişik bir pratik olarak görülene kadar koşutluk kurulamayan bir olaydı. Bilim adamları için uzun süre bilmece olan Raşel'in babasının eşyasını ve tanrılarını çalması (Tekvin 31:19) bunun Hurri yaşamı uyarınca olduğu bulununca açıklığa kavuştu. Bunların çalınması kocası Yakup'a babasının malını ve unvanını kazandırdı. Profesör Meek, "eski İbraniler ile Hurriler arasında bunların ve aynı tür benzerliklerin bulunması yanında, Eski Ahit'te Hurri adlarının varlığı ve Hurrilerden söz edilmesi de, iki göçün birlikte olduğunu açıkça kanıtlar" diyor. 'Hurriler ve Habiru veya İbraniler, Mezopotamya'da birlikte bulundular ve bauda da birlikte olmuş olmaları olasıdır...'⁴²

Henüz hiç kimsenin keşfetmemiş olduğu, geniş bir araştırma alanı açılıyor. Hurriler MÖ 1500-1250'de Van Gölü'nün güneybatısında, şimdi Türkiye-İrak ve Suriye'nin içinde kalan bölgede kısa yaşamış, fakat güçlü bir krallık kurdular. Bu bölge İbrahim'in durağı Harran'ı da kapsıyordu. Bu krallık Mitanni Krallığı diye biliniyordu. Dahası, MÖ 1400'de Mitannilerle komşula-

41 Meek, *age*, s. 14.

42 *age*, s. 15-16.

rı Hititler arasında (işgal edilmek üzereydiler) imzalanan bir antlaşmada beş Veda tanrısının adları görülüyor: Indra, Mitra, Varuna ve İki Aşvinler. Hurriler, şimdi anlaşılıyor ki, en azından bir zaman için, Indo-Aryan kökenli, savaş arabalı, aristokrat bir sınıf tarafından yönetilmişlerdi. Yakınoğuya iki atla çekilen iki tekerli hafif arabayı, yeni savaş makinesini sokanların da bunlar olabileceği anlaşılıyor. Çünkü savaş arabası Aryan bölgesinde MÖ 2000-1750'de gerçekleştirildi ve sonraki üç yüzyıl içinde eski tarihsel dünyanın her yerinde görüldü. Mısır'a Asya'da Hiksos kralları ile MÖ 1670-1570'de, Hindistan'a Aryan aşiretleri ile MÖ 1500-1250'de, Yunanistan'a aynı zamanlarda, Çin'e Şanglar ile 1525'te girdi. Yine de keşfedilmesi gereken konu, olanaklı olduğu görünen, gerçekte kaçınılmaz olan, karşılıklı etkileşimdir. Krallara atfedilen dönemde Kitabı Mukaddes mitosunu, Semitik ve Aryan öğelerle yapılmıştır. Ve Doğu Mitolojisi'ndeki Çin mitosuyla koşutluklarının açıklanmasını burada bulabilir.⁴³

Dönemin öteki etkileyici grupları şunlardır:

2. Hititler: Muhtemelen Hurrilerle bağıntılı olarak, fakat onlara diplomasi ve savaşta baskın çıkarak bugün Türkiye olan bölgenin büyük kısmında egemen oldular. Yükselişleri, doruk noktaları Hammurabi döneminde, kaçınılmaz yıkılışları, Hemo-ros'un Troya savaşları döneminde, MÖ 1750-1150 yıllarında oldu.

3. Kassitler: Çin ve Elam'dan (şimdi İran) MÖ 2000'de gelen, neolitik kalıtın belirli özellikler taşıyan Kassitler, Babilonya'nın ırmaklarını ellerine geçirdiler. Mezopotamya'ya girmeden önce bu dönemde Hindistan'a gitmekte olan Indo-Aryan köklerle bir tür ilişki kurmuş görünüyorlar. Kassitler yazılı mitos metinleri bırakmadılar. Fakat kişi adlarından bazı tanrıların adlarını biliyoruz: Örnek olarak, Surias (Sanskrit, *surya*-güneş), Maruttas (Sanskrit, *Marut*-rüzgâr) ve Burias (Yunan *Boreas*-kuzey rüzgârı). Yani en azından bir ölçüde Aryandılar ve belki de Aryan kökenliydi.

Başka deyişle, Batı dinsel düşüncesinin ve pratiğinin yükseldiği kitap, büyük kısmının esinini oldukça karma bir dünyadan alıyordu. Karmaşıklığının değerli atmosferinin ve gücünün kaynaklarından biri olduğuna da inanmak oldukça mantıklı olur.

43 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 401-406.

Bu güç bizim duygularımızı kapsasa ve etkilese de, kralları zamanlarının kapsamına yerleştirmek için uğraşırız. Fakat zamanı, örnek olarak Hammurabi'yi diyelim, yerleştirmek için uğraşan bilinçli bilim adamı bile hâlâ büyük bir uğraşla baş başadır. Jericho kent-dağının kazısı örneğinde olduğu gibi, Dr. Kathleen Keyno, şöyle yazıyor:

'Krallara ilişkin yılların süreleriyle kronoloji oluşturulamayacağı açıktır. İbrahim'in Harran'dan çıktığında yetmiş beş yaşında olduğunu ve İshak doğduğunda yüz yaşında olduğunu, Yusuf doğduğunda İshak'ın altmış yaşında bulunduğunu ve Mısır'a gittiğinde Yakub'un yüz otuz yaşında olduğunu gerçek kabul etmek olanaksızdır. Jericho mezarlarında iskeletler, bu dönemde umut edilen yaşam süresinin kısa olduğunu kanıtıyor. Birçoğu otuz beşinden önce ölmüş ve azı ellisine varmış görünüyor.'

'Fakat kesin bir kronoloji olanaksızsa da, dönemlerinin yerleştirilmesi Kitabı Mukaddes'teki öyküde yazılı olanları yansıtıyor. Krallar yarı göçebe çobandılar. Daha verimli sahillere göç ediyorlardı ve çadırlarında, Kenanilerin arkeolojisinin ortaya çıkardığı kentlerinin arasında, fakat onlardan ayrı yaşıyorlardı. Çadırlarda yaşayan çobanlar arkeolojinin keşfedeceği bir kanıt bırakmazlar, fakat çevreleri hakkında bir şeyler biliyoruz.'⁴⁴

Temelde, olaylar, kronolojik gerçeklerden çok mitolojinin daha inandırıcı olduğunu gösteriyor. Örnek olarak, aşağıdaki meraklı masal daha sonraki Musa'nın Çıkışı öğelerini içeriyor:

'Ve memlekette kıtlık oldu ve Abram orada misafir olmak üzere Mısır'a gitti, çünkü memlekette kıtlık ağırdı. Ve vaki oldu ki, Mısır'a girmesi yaklaştığı zaman, karısı Sara'ya dedi: İşte, biliyorum ki, sen görünüşü güzel bir kadınsın ve olur ki, Mısırlılar seni görünce: Bu onun karısıdır derler ve beni öldürürler, fakat seni sağ bırakırlar. Senin yüzünden bana karşı iyi davranılsın ve senin sebebinle canım yaşasın diye: Onun kızkardeşiyim, de. Ve vaki oldu ki, Abram Mısır'a girdiği zaman, Mısırlılar kadının çok güzel olduğunu gördüler. Ve Firavunun emirleri onu gördüler ve onu Firavuna methettiler ve kadın Firavunun sarayına alındı. Ve onun yüzünden Abram'a karşı iyi davrandı ve onun koyunları, sığırları ve eşekleri ve köleleri ve cariyeleleri ve dişi eşekleri ve develeri oldu.'

⁴⁴ Kathleen M. Kenyon, *Archaeology in the Holy Land*, Frederick A. Praeger, New York, 1960, s. 194.

'Ve Rab Abram'ın karısı Sara nedeniyle, Firavunu ve onun sarayını büyük vuruşlarla vurdu. Ve Firavun Abram'ı çağırıp dedi: Bana bu yaptığın nedir? Bu senin karın olduğunu niçin bana bildirmedin? Niçin: Bu benim kızkardeşimdir, dedin, ben de onu karı olarak aldım? Ve şimdi, işte karın, al ve git. Ve onların hakkında Firavun adamlara emretti: ve onu ve karısını ve kendisine ait olan her şeyi gönderdiler..'

'Ve Abram, Lut da beraberinde olduğu halde, kendisi ve karısı ve kendisine ait olan her şey Mısır'dan Cenub'a çıktılar.'⁴⁵

Bu episod Yehovacı (J) metindendir. Onu tamamlamak üzere aşağıdaki E metnini alıyoruz. Bu metin yıllar sonrasına ait. Abram'ın adı İbrahim ve karısının Sara olduğu ve kendisinin yüzü aşkın, karısının doksan civarında olduğu dönemden söz ediyor:*

'Ve İbrahim oradan Cenup diyarına göç etti ve Kadeş ile Sur arasında oturdu ve Gerarda misafir oldu. Ve İbrahim karısı Sara hakkında: Bu kızkardeşimdir, dedi ve Gerar kralı Abimelek gönderip Sara'yı aldı. Fakat Allah Abimeleke gece rüyasında gelip ona dedi: Aldığın kadın nedeniyle, işte, sen bir ölüsün, çünkü o bir adamın karısıdır. Abimelek ise ona yaklaşmamıştı ve dedi: Ya Rab, salih bir milleti de öldürecek misin? Kendisi bana: Bu kızkardeşimdir, demedi mi? Ve kadın, kendisi de: O kardeşimdir, dedi; yüreğimin kemalinde ve ellerimin suçsuzluğuyla bunu yaptım. Ve Allah rüyada dedi: Ben de yüreğinin kemalinde bunu yaptığını biliyorum, ben de seni bana karşı günah işlemekten alıkoymdum, bunun için seni ona dokunmaya bırakmadım. Ve şimdi adamın karısını geri ver, çünkü o peygamberdir ve senin için dua eder, ve yaşarsın, fakat eğer geri vermezsen, bil ki, sen ve sana ait olanların hepsi mutlaka öleceksiniz.'

Masalın anlatmayı sürdürdüğü gibi, Abimelek, Sara'yı İbrahim'e, koyun ve sığırlarla, erkek ve kadın kölelerle ve bin parça gümüşle geri verdi ve İbrahim dua etti ve 'Allah Abimeleke ve karısına ve cariyelerine şifa verdi ve çocuk doğurdular. Çünkü İbrahim'in karısı Sara yüzünden Rab Abimeleklerin evindeki bütün rahimleri tamamiyle kapamıştı' diye okuyoruz.⁴⁶

Yine bu maceranın bir değişigi de, İbrahim'in oğlu İshak'a mal edilir. Yine Yehovacı (J) metninde denildiği gibi: 'Ve İshak

45 Tekvin, 12:10-13:1.

* İngilizce metinde Abram ve Sarai, Abraham ve Sarah adları, Kitabı Mukaddes'in Abram ve Sara ve İbrahim ve Sara adları kullanılmaktadır (ç.n.).

46 Tekvin, 20.

Gerara eski Filistinlilerin kralı Abimelek'e gitti', orahlar sorduklarında karısı için 'kız kardeşimdir' dedi ve 'yoksa beni öldürürler' diye düşündü, vb.⁴⁷

Bu tür masalların, yüzyıllar sonra 'tarihsel zamanların ışığında' kronolojik gerçekler diye nasıl okunduğuna inanmak zordur. Fakat bugün zorluk daha karmaşıktır. Eski Filistinli denilen halkın Girit'ten Filistin kıyılarına ilk kez MÖ 1196'da vardıklarını bulduk.⁴⁸ Hemen kavranılacağı gibi, tarihin bu dikkate değer ailesini Ur'dan, İbrahim ve oğlunun yaşamlarının bile yetmeyeceği yüzyıllara kadar uzatıyoruz. Üstelik, Yakub'un babası, Yusuf'un büyükbabası İshak, burada, Musa ve Çıkış döneminden sonra diye anlatılmıştır. Babası İbrahim'in Gerar'dan geçerken bu oyunu Abimelek'e oynadığını anımsarsak, zorluk yine de karmaşıktır.

O zaman, başka bir gerçeklikle değil, doğal, insani tarihin mitosları, peri masalları ve efsanelerin şeriatıyla uğraşılıyor olmuyor muyuz? Geçmiş, dünyanın her folk geleneğinde olduğu gibi, burada bugün gerçek olarak kabul edilenlerle değil, belli bir toplumsal düzene ve inanç sistemine doğaüstü destek veren bir biçimde çizilmiştir. O zaman bu (şimdi ve her zaman, toplumun iyiliğini, gerçeğin yerinden yüksekte tutanlar için) her türlü uydurmanın, zaman anlayışının kabule ikna edilebileceği, yerinde yapılmış doğrulanmasıdır. Bunların hepsi mevcut dikkate değer örnekler için istisnadır, hiçbir modern düşünen kimse, doğru bir düşünce ile, Odyssea'da yan yana getirilen mitos parçalarının tarihselliğini tartışmaz. Bizim de, eski masallarla örülen zaman için aynı işlevi gören, buradan aya, hatta daha ötesine yönelen çağdaş bir bilim yazınımız var.

4. MUSA'NIN ÇAĞI

Sigmud Freud, son büyük eseri *Musa ve Tektanrıcılık*'i yayımladığı zaman hayranlarının birçoğunu şaşırttı. Bu kitabında, Musa'nın Yahudi olmadığını, fakat MÖ 1377-1358 döneminde hüküm süren Firavun İkhnaton'un ailesinden gelen bir Mısırlı soy lu olduğunu öne sürüyordu. Bu firavunun ölümüyle, hem tahtı hem de tektanrıcılık kültürü yıkıldı. Musa, Deltadaki Semitik yerlilerle Mısır'ı terk etti ve onlara İkhnaton'un tektanrı inancını aşıladi. Fakat bu insanlar, çölde, onun disiplininden sıkılarak,

47 Tekvin, 26:1-17.

48 Kenyon, *age*, s. 221, Scharff and Moortgat, *age*, s. 365

onu kestiler, önderliği Arap volkan tanrısı Yehova'nın Midyan papazı ele geçirdi. Fakat Musa'nın anası ve öğretisi, Freud'un sözleriyle, 'gittikçe kuvvet kazanarak sonunda ilah Yehova'nın yerinde Musa'nın asıl tanrısı ortaya çıkmış ve halkın vicdanında yer etmişti.'⁴⁹

Freud'un teorisi, elbette, bilir bilmez her yerden saldırıya uğradı. Fakat onun hiç de eğitimsiz olmayan görüşüne göre, Kitabı Mukaddes'in özellikle zorlayıcı niteliğinin akla yakın psikolojik açıklaması budur. Freud'a göre, aynı dönemin rahatlatıcı, şairce, hatta oyun dolu Yunan mitolojisi ile çarpıcı biçimde zıt olan Kitabı Mukaddes dinsel nevroz niteliğine sahiptir. Mitsel kişilerin telafi edilmesi gereken, fakat bilinçle yüzleştirmeyen, bastırılmış bir suçla mahkûm olduğu bir sahne söz konusudur. Sahnedeki mitoslar bir gerçeği açıklamak değil, saklamak durumdadır. Böylece, onlar olaylara dayanan veya bugünün deyişiyle var olan kişiler olarak anlaşılmakta ısrar edilir. Yahudi tanrısı, deyişteki gibi, 'yaşayan bir tanrıdır', mitsel bir tanrı değildir, dünyadaki öteki tanrılara benzemez, inananların hayalinden kaynaklanan şeylerin rüyadaki simgesi değildir. O kabul edilen bir gerçek olarak Musa tanıtmadan da vardır ve onsuz da olur.

Freud, bu teorinin, Yehova'nın ikili doğasını da açıkladığına inanıyordu. Bir yandan, Medyen volkan tanrısının barbarca geleneklerini ve ilkel yılan inancını sergiler, ama sonra ortaya İkhnaton ve Musa'nın evrensel dürüstlüğüne peygamberleri olduğu sonsuz artan güç olarak çıkar. Freud'a göre, aynı zamanda Musa efsanesinin içerisindeki, Musa'nın bir yandan Mısırlı soylu olarak görünmesi ve hemen sonra bir çöl Şamanına dönen Arap çobanı oluşu da açıklanır. 'Kadeşli Musa'nın (gelenek ona şifa veren yılanın dikilişini de mal etmiştir) (Sayılar 21:1-9) halkına büyü ve sihirin tamamen yasaklandığını haber veren muhteşem Mısırlıyla bir ilgisi yoktur. Bizim Mısırlı Musa'mız, nasıl evrensel Aton ile dağında oturan cin Yehova arasında fark varsa, öyle Midyanlı Musa'dan farklıdır.'⁵⁰

Büyük tarihçi Eduard Meyer de bu zıtlığa işaret etmiştir. Freud'un da yer verdiği gibi, şöyle yazar: 'Midyan'daki Musa artık bir Mısırlı ve Firavunun torunu değil, fakat Yehova'nın ken-

49 Sigmund Freud, *Moses and Monotheism*, çev. Katherine Jones, Alfred A. Knopf, New York, 1939, s. 109. (Çeviride: Sigmund Freud, *Musa ve Tektanrıcılık*, çev. Erol Sevil, Dergâh Yayınları, 1976, kullanılmıştır).

50 *age.*, s. 40-41.

disine görüldüğü bir çobandır. On belanın hikâyesinde onun eski ilişkilerinin artık sözü edilmemekte ve aslında pekâlâ söz konusu edilmesi mümkün olabilmekle birlikte, İsraili yeni doğanın öldürülmesi konusu örtbas edilmektedir.⁵¹

Şimdi ben, Freud'un görüşlerine saldırıyacak veya onları savunacak değilim. Bunlar onun için yayımlanması kolay görüşler değildi; kitabının ilk cümlelerinde yazdığı gibi, 'bir milletin en büyük evlatlarından biri olarak anılan bir insanın o topluluğa ait olduğunun inkâr edilmesi pek de öyle huzur verici bir hal olmasa gerekir. Özellikle o millete ait olan bir fert için, bununla beraber hiçbir telakki beni millî menfaatleri gerçeğin üstünde tutmaya zorlayamaz'.⁵² Bunlar cesur sözlerdir, bunları günümüzün yaratıcı sözlerinin en cesur bir işareti olarak kabul ediyorum. Benim küçük isteğim, basitçe, Çıkış sorununa ilişkin bir çerçeve sunmak, önce sahnelenmesinde mitolojik, sonra sahnelenişinde tarihsel bir yaklaşım.

Şöyle başlayalım, Musa'nın doğuşu efsanesi, açıkça, Agadeli Sargon'un doğum öyküsünü model almıştır (MÖ 2350).^{*} Bu, elbette Mısırlı değildir, Mısır'da Batlamyos zamanına kadar katran ve zift kullanılmamıştır. Sonra Filistin'den getirilmiştir.⁵³

'Ve Levi evinden bir adam gitti ve bir Levi kızını aldı. Ve kadının gebe kalıp bir erkek çocuk doğurdu ve onun güzel olduğunu gördü. Ve üç ay onu gizledi. Ve onu, artık gizleyemeyince, onun için sazdan bir sepet alıp harç ve ziftle sıvadı ve içine çocuğu koyup ırmağın kenarında sazlığın içine bıraktı. Ve kızkardeşi ona ne olacağını bilmek için uzakta duruyordu.'⁵⁴

Bu episod Elohim (E) metnindedir, artık biliyoruz ki, bu metin sekizinci yüzyılda İsrail'de düzenlenmiştir, Mısır'da değil. Mitosun genel formülü, daha önce andığımız Otto Rank'ın kahramanın doğuşu mitosuna uyar.^{**} Fakat Freud'un belirttiği gibi, Rank'ın incelediği yetmişten fazla örnekte, aşağı bir sınıftan asil bir eve geçen tek çocuk örneği budur. Olağan olan bunun tersidir.

51 Eduard Meyer, *Die Israeliten und ihre Nachbarstämme*, M. Niemeyer, Halle, 1906, s. 47. Freud'da alıntı, *age*, s. 40.

52 Freud, *age*, s. 11.

* Bkz. s. 66.

53 Edwin M. Wright, *The Image, of Moses*, (basılmamış).

54 Çıkış, 2:1-4.

** Bkz. s. 66.

Freud şöyle yazar: 'Bebegin tehlikeye atılmış olduğu ilk aile her türlü benzer durumlarda hayali olanıdır, kendisini evlat edinen ikinci aile ise gerçek olanıdır. Eger bizler bu mitos tipini (ki Musa'nın durumu da buna dahildir) doğru olarak kabul edersek yolumuzun açıldığını görürüz. Musa bir Mısırlıdır, muhtemelen asil bir soydan gelme ve efsane de kendisini bir Yahudi haline getirmiştir.'⁵⁵

Musa adının kendisi Mısırcadır. 'Çocuk' için olağan sözcüktür ve adlar içinde görülür. Örnek olarak XVIII. hanedan firavunları arasında. Yıllar önce, Eduard Meyer, Musa'nın olayında, adın başındaki Ramoses, Thutmoses, Ahmoses ve bunun gibi ilk kısım düşürülmüş ve Mısır kökeni saklanmıştır, diye önermiştir.⁵⁶ Ne olursa olsun, sözcüğün İbranice olmasını düşünen Mısırlı prenses anlaldığına göre, öyküyü anlatanın enine boyuna düşünmediği de anlaşılmaktadır. Güzel masal şöyle gider:

'Ve firavunun kızı yıkanmak için ırmağa indi ve onun kızları ırmağın kenarında yürüyorlardı, ve sazlık arasında sepeti görüp onu getirmek için cariyesini gönderdi. Ve onu açıp çocuğu gördü ve işte çocuk ağlıyordu. Ve ona acıyıp dedi: Bu İbranilerin çocuklarından biridir. Ve kızkardeşi Firavunun kızına dedi: Senin için İbrani kadınlarından gidip emzikli bir kadın çağırayım mı? Ve senin için çocuğu emzirir. Ve Firavunun kızı ona: Git dedi. Ve kız gidip çocuğun anasını çağırdı. Ve Firavunun kızı ona: Bu çocuğu al ve onu benim için emzir ve ben senin ücretini veririm. Ve kadın çocuğu aldı ve onu emzirdi. Ve çocuk büyüdü ve onu Firavunun kızına getirdi ve onun oğlu oldu. Ve onun adını Musa (İbranice Moşeh) koyup dedi: Çünkü onu sulardan çıkardım (İbranice maşah).'⁵⁷

Efsane, aynı dönemin Yunan öyküsüyle benzeşiyor. Perseus prenses Danae'den doğmadır. O da Argus kralı Acrisius'un kızıdır. Fakat Acrisius çocuğun peygamber olmasından korkarak kızı zindana atar. Fakat Zeus kızın gebe kaldığı bir aının yağmuru gönderir. Sonra anne ve çocuk bir sandık içinde denize kapılırlar ve onları bir denizci kıyıya çeker. Sonunda, Perseus, garip bir hatayla güneşin simgesi olmuş bir diskle, büyükbabası Acrisius'u öldürür.⁵⁸

55 Freud, *age*, 19.

56 Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. II, kısım II, s. 208.

57 Çıkış, 2:5-10.

58 Apollonios Rhodios 4.1091. Karl Kerényi, *The Heroes of the Greeks*. cev. R. J. Rose, Grove Press, New York, 1960, s. 46-47, 54.

Daha sonra Perseus üstünde yine duracağız. Şimdi üstünde durulacak nokta, efsanede, gelecekteki Kurtarıcının, Tiran monarkın evinde büyütülmüş-torun gibi temsil edilmiş olmasıdır. Gerçekten, böyle olup olmadığını bilmiyoruz. Böyle bir efsane-nin kahramanının gerçek tarihsel biri olarak mı düşünülmesi gerektiğini yoksa belirli bir öğreti veya inancın simgesel bir kişisi mi olduğunu bilemeyiz. Her iki durumda da Musa, Elohim (E) metninde soylu bir Mısırlı ve kahraman doğumlu bir efsane içinde, Yehovacı (J) metninde Midyanlı bir çöl papazının yedi kızından biriyle evlenen bir masal kahramanı olarak görülür.

Bu ikinci öykü şöyledir:

'Ve o günlerde vaki oldu ki, Musa büyüyünce, kardeşlerine çıktı ve onların yüklerini gördü ve bir Mısırlının kardeşlerinden bir İbraniye vurmakta olduğunu gördü ve etrafında bakıp kimse olmadığını görünce Mısırlıyı vurup onu kumda gizledi. Ve ertesi gün çıktı ve işte, iki İbrani birbirleriyle kavga ediyorlardı, kötülük edene dedi: Niçin arkadaşına vuruyorsun? Ve dedi: Kim seni üzerimize reis ve hâkim koydu? Mısırlıyı öldürdüğün gibi beni de öldürmek fikrinde misin? Ve Musa korkup dedi: Gerçekten o iş bilindi. Ve Firavun bu işi işitince, Musa'yı öldürmek için aradı. Fakat Musa Firavunun yüzünden kaçtı ve Midyan diyarında kaldı ve bir kuyunun başında oturdu.'

'Ve Midyan kâhininin yedi kızı vardı ve gelip su çektiler. Ve babalarının sürüsünü suvarmak için tekneleri doldurdular. Ve çobanlar gelip onları kovdular, fakat Musa kalktı ve onlara yardım edip sürülerini suvardı. Ve babaları Reuele geldikleri zaman o dedi: Nasıl oldu da, bugün çabuk geldiniz? Ve dediler: Mısırlı bir adam bizi çobanların elinden kurtardı ve bizim için su çekip sürüyü suvardı. Ve kızlarına dedi: Ve o nerede? Bu adamı niçin bıraktınız? Onu çağırın da ekmek yesin? Ve Musa o adamla oturmaya razı oldu, o da kızı Tsippora'yı Musa'ya verdi. Ve bir oğul doğurdu ve Musa onun adını Gerşom koydu, çünkü Yabancı diyarda garip (İbrance ger) oldum dedi.'⁵⁹

Bu episodun efsanevi benzetmeleri, Krallar sorununa geri götürüyor. Motifler Yakub'un evliliğini anımsatıyor. Musa gibi yaşamından korkan Yakub çöle kaçtı. O bir Mısırlı öldürmemişti, fakat doğum hakkı konusunda Esav'ı kandırmıştı. Esav, kardeşi, kendi kendine 'kardeşim Yakubu öldürürüm' (Tekvin

59 Çıkış, 2:11-22.

27:41) demişti. Çölde Yakub bir kuyu başında sevgili Rahel'ine rastladı ve babasının çobanı oldu. Kızı kazanmak için yedi yıl hizmet etti (öteki öyküde yedi kız kardeş var). Laban tarafından aldatılan Yakub'a Rahel yerine Lea verildi. Ve o Rahel'i kazanmak için yedi yıl daha çalıştı, sonra iki karısı, iki cariyesi, tüm zenginliği ve on iki değerli oğlundan oluşan aşireti ile kaçtı.

İki masalda da ortak olan yön, yuvadaki ölümcül tehlikedir (tehlike bir akrabayla ilişkilidir, kardeş Esav ve büyükbaba Fırvun), çöle kaçmaktır, kuyudaki bakiredir (yedi rakamıyla ilgili olarak) ve babaya çoban olarak hizmet etmektir. İki öyküde de, dahası, çöle kaçış tanrıyla doğrudan ilişkiye yol açar ve büyük bir kader çizilir. Yakub Bethel'de başını bir taşa koyup uyur ve düşünde yer üzerine dikilmiş başı göklere erişen bir merdiven görür, tanrının melekleri onun üzerinde inip çıkmaktadırlar ve Yehova onun üzerinde durmaktadır (Tekvin 28:11-13). Ve benzer şekilde, Musa da aynı çöl tanrısının sesini yanan bir diken-den duyar.

Bize bu edisod oldukça iç içe örülmüş biçimde J ve E metinlerinin öğelerini taşıyor gibi geliyor. Dördüncü yüzyıl yayımcılarının çok becerikli biçimde kesip, ekleyip geliştirmelerini gösteriyor. J metnini büyük harfle ve E metnini küçük harfle alıyorum ve dizelerin numaralarını da koyuyorum, Çıktış, Bap 3:

YANAN ÇALIDAKI TANRI

'(1) Ve Musa kaynatası Midyan kâhini Yetro'nun* sürüsünü güdüyordu ve sürüyü çölün arkasına götürdü ve Allah'ın dağına Horebe geldi. (2) VE RABBİN MELEĞİ BİR ÇALI ORTASINDA ATEŞ ALEVİNDE ONA GÖRÜNDÜ VE GÖRDÜ VE İŞTE ÇALI ATEŞLE YANIYOR VE ÇALI TÜKENMİYORDU. (3) VE MUSA DEDI: ŞİMDİ DÖNEYİM VE BU BÜYÜK MANZARAYI GÖREYİM ÇALI NIÇİN YANIP TÜKENMİYOR (4) VE GÖRMEK İÇİN DÖNDÜĞÜNÜ RAB GÖRÜNCE, Allah ona çalının ortasından çağırıp dedi: Musa! Musa! VE O: İŞTE BEN DEDI (5) VE DEDI: BURAYA YAKLAŞMA ÇARIKLARINI AYAKLARINDAN ÇIKAR, ÇÜNKÜ ÜZERİNDE DURDUĞUN YER KUTSAL TOPRAKTIR (6) ve dedi: ben babanın Allah'ı, İbrahim'in Allah'ı İs-

* J. metnindeki ad Reuel ile karşılaştırın, s. 113.

hak'ın Allah'ı, ve Yakub'un Allah'yım. Ve Musa yüzünü örttü, çünkü Allah'a bakmaya korkuyordu.'

'(7) VE RAB DEDI: GERÇEKTE MISIR'DA OLAN KAVMİN SIKINTISINI GÖRDÜM VE ANGARYA MEMURLARININ YÜZÜNDEN ONLARIN FERYADINI İŞİTTİM, ÇÜNKÜ ONLARIN ACILARINI BİLİRİM (8) VE ONLARI MISIRLILARIN ELİNDEN KURTARMAK İÇİN VE ONLARI O DİYARDAN İYİ VE GENİŞ BİR DİYARA SÜT VE BAL AKAN DİYARA KENANLI VE HİTTİ VE AMORİ VE PERİZZİ VE HİVİ VE YEBUSİLERİN YERİNE ÇIKARMAK İÇİN İNDİM (9) ve şimdi, işte İsrail oğullarının feryadı bana erişti ve hem de Mısırlıların onlara ettikleri cefayı gördüm (10) ve şimdi gel ve benim kavmimi, İsrail oğullarını, Mısır'dan çıkarmak için seni firavuna göndereyim (11) ve Musa Allah'a dedi: Ben kimim ki firavuna gideyim ve İsrail oğullarını Mısır'dan çıkarayım (12) ve dedi: Gerçekten ben seninle olacağım ve benim seni gönderdiğime senin için işaret şu olacak, sen kavmimi Mısır'dan çıkardığın zaman bu dağ üzerinde Allah'a ibadet edeceksiniz.'

'(13) ve Musa Allah'a dedi: işte, ben İsrail oğullarına geldiğim zaman, onlara: Atalarınızın Allah'ı beni size gönderdi dersem ve onlar bana onun adı nedir? derlerse, onlara ne diyeyim? (14) Ve Allah Musa'ya dedi: Ben ben olanım* ve dedi: İsrail oğullarına böyle diyeceksin: Beni size ben im gönderdi (15) ve yine Allah Musa'ya dedi: İsrail oğullarına böyle diyeceksin: ATALARINIZIN ALLAHİ İBRAHİM'İN ALLAHİ, İSHAK'IN ALLAHİ YAKUB'UN ALLAHİ YEHOVA BENİ SİZE GÖNDERDİ. EBEDİYEN ADIM BU VE DEVİRDEN DEVİRE ANILMAM BUDUR (16) GİT VE İSRAİL İHTİYARLARINI TOPLA VE ONLARA DE: ATALARINIZIN ALLAHİ İBRAHİM'İN, İSHAK'IN VE YAKUB'UN ALLAHİ YEHOVA BANA GÖRÜNDÜ VE DEDİ: GERÇEKTEN SİZİ ZİYARET ETTİM VE MISIR'DA SİZE YAPILANI GÖRDÜM (17) VE DEDİM: SİZİ MISIR'IN SIKINTISINDAN KENANLI VE HİTTİ VE AMORİ VE PERİZZİ VE HİVİ VE YEBUSİLERİN DİYARINA SÜT VE BAL AKAN DİYARA ÇIKARACAĞIM (18) VE SENİN SÖZÜNÜ DİNLEYECEKLER VE SEN VE İSRAİL İHTİYARLARI MISIR KRALINA GELECEKSİNİZ VE ONA DİYECEKSİNİZ: İBRANİLERİN ALLAHİ YEHOVA BİZE RAST GELDİ VE ŞİMDİ RİCA EDERİZ, ÇOLDE ÜÇ GÜNLÜK

* veya 'ben neysem ayum' veya 'ne olacaksam o olacağım.'

YOL GIDELİM, TA KI ALLAHIMIZ YEHOVA'YA KURBAN KESELİM (19) ve ben bilirim ki Mısır kralı güçlü bir elle olsa bile gitmek için size izin vermeyecektir (20). Ve elimi uzatacağım ve Mısır'ı içinde yapacağım bütün harikalarımı vuracağım ve sizi ondan sonra salıverecektir (21). Ve Mısırlıların gözlerinde bu kavme lütuf vereceğim ve vaki olacak ki, gittiğiniz zaman eli boş gitmeyeceksiniz (22), fakat her kadın komşusundan ve evinde olan misafirden gümüş şeyler ve altın şeyler ve esvaplar isteyecek ve oğullarınızı ve kızlarınızı onlarla süsleyeceksiniz ve Mısırlıları soyacaksınız.'

Yehova adının ve kültürünün dönem ve kökeni sorunu birçok tarafından tartışılmıştır. Tartışmanın son, berrak özeti Profesör T. J. Meek tarafından yapılmıştır. Yukarıda anlatılan Çıkış 3:15 bölümünde, Midyan çöl tanrısının kendi adını 'atalarınızın Allahı, İbrahim'in Allahı, İshak'ın Allahı, Yakub'un Allahı Yehova' olarak açıkladığını belirtir ve anlamını 'ben im' olarak açıklamıştır. Oysa daha sonraki dördüncü yüzyılın kâhin metni Çıkış 65:3'te, aynı tanrı 'İbrahim'e, İshak'a ve Yakub'a, Kadir (*el shaddai*) olan Allah olarak görüldüm, fakat onlara Yehova adımıyla malum olmadım' demektedir.

Ad. İbranilere yabancıydı ve onu açıklama çabalarında 'İyah', olmak sözcüğüyle ilişki kurdular, diye yazıyor Profesör Meek,' aynı Zeus'un kesin anlamını ve kökenini bilmeyen ve onu, yaşamak ile açıklayan Yunanlılar gibi. Oysa bu sözcük Indo-Avrupa kökenli 'dyu', parlamak sözcüğünden türetilmişti. Yehova'nın Arap kökenli olduğu çekişmesi açıkça Eski Ahit kayıtlarından kaynaklanır. Kaynaklar onu Negeb ve Sina-Horeb ve Kadeş gibi güney tapınaklarıyla ilişkili sayarlar... Bize göre (adın kaynağı konusunda) en gerçekçi düşünce... Arap İhy-ismek kökünden olduğudur.⁶⁰

Ve işte, rüyada görülen hayallerin güvenilir folklor motifleri ve oldukça farklı tanrıların birleşmesiyle karşı karşıyayız; 1. acımasız, adsız, Delta'da bulunuşlarını kimsenin açıklamadığı, halka zulmeden peri masalının firavunu (Tiran-insan yiyen motif), 2. kızkardeşi olan, yine adsız, Nil sularında bir sepette bulunduğu bebeği alıp ona (Mısır dilinde çocuk) Musa adını veren ve İbranice *maşah* 'çıkarmak' olduğuna inanan kız (Bakire Doğum motifi ve alçaktan soylu aileye olduğu için çarpıtılmış Çocuk Keşfi), 3. kahramanın kaynpederi olan Kadeşli Midyan papazı (J

60 Meek, *agc*, s. 108-109.

metninde Reuel, E'de yethro), 4. yedi kız kardeş (büyülü yedi, yedi kat gök, gökkuşağının yedi rengi, vb.) 5. Mısırlıyı öldürmüş bir kaçağa kuyu başında rastlama, 6. birbiriyle evlenir ve kayınpederinin çobanı olur, (Yakub efsanesiyle koşut, çöle kaçış, kuyu başında kız, kayınpederine çoban olarak iki kez yedi yıl hizmet) 7. yanan çalıdaki Yehovanın sesi çobana evrensel görevini anlatır ve halkını Tiran-insan yiyenden nasıl kurtaracağını açıklar, bu sözler tutulur, 8. birdenbire ortaya çıkan kardeşi Aaron'un yardım ettiği büyü yarışması (ikiz kahraman teması), Mısır'ın kâhin ve büyücülerine karşı (Şaman yarışı), 9. sonuçta Mısır'ın belaları (insandışı bir nedenle Yehova Firavunun yüreğini katılaştırarak bu süreyi uzatır) ve 10. çıkış (büyüsel uçuş motifi, sudan geçme, yeraltı güçlerinin yok olması, yeraltından yağma ihşanı, vb. İbrahim ve İshak'ın Firavun ve Abimelek'i zeki hilelerle soymalarıyla karşılaştırın).

Şimdi dördüncü yüzyılın H metninin yayımcılarının görevi, bu iki düşünce biçimini içeren efsaneyi, tek bir anlayış biçimi içinde örmektir. Öyle ki, ikisine de dönüştürülmesin. Can alıcı H metninde, yeni temanın biçimlenişini okuyoruz:

'Ve Mısır'a gelen İsrail oğullarının adları şunlardır (her adam ve ev halkı Yakub'la beraber geldi): Ruben, Şimeon, Levi ve Yahuda. İs-sakar, Zebulun ve Benyamin, Dan ve Neftali, Gad ve Aşer. Ve Yakub'un sulbünden çıkan bütün canlar yetmiş candı ve zaten Yusuf Mısır'daydı... Ve İsrail oğulları semereli oldular ve türeyip çoğaldılar ve ziyadesiyle kuvvetlendiler ve memleket onlarla doldu (Çıkış 1:1-5 ve 7)... Ve Mısırlılar İsrail oğullarını şiddetle işlettiler ve şiddetle işlettikleri bütün işlerinde, tarlada ve her çeşit işte, harçta ve kerpiçte, ağır işte hayatlarını acı ettiler. (Çıkış 1-13:14)

Eski Ahit'in ilk beş kitabının (Pentateukhos) birleştirildiği kâhince sav, bütün İsrail aşiretlerinin tek bir atadan geldiğidir. Buna kutsal bir nitelik verilmişti ve bu, onların ortak tarihi olacaktı. Yani İbrahim İshak'ın babasıydı, Yakub, İshak'ın oğluydu, o da varsayılan on iki aşiretin yöneticisi olacak on iki oğlunun babası olacaktı. Asıl yazım sorunu, son Tunç Çağı çobanlı kralların mitos ve efsanelerini öncelikle varsayılan Mısırlı bir ara sahneye kaynaştırmak, sonra Kenanilerin Demir Çağı fetih ve yerleşimlerinin epik destanıyla uzaklaştırmaktır. Fakat kâhinler okulunun ustalarının ya tanımlamayı beceremediği veya yok saydığı üç açık tutarsızlık hemen bulunabilir.

Tutarsızlıklardan ilki, henüz bilimin ve teolojinin akılcı bir biçimde çözemediği, Kenanilerin İbranilerce işgalinin Mısır'dan çıkışa verilebilen en akılcı tarihten çok daha önce oluşudur. Freud'un önerdiği tarih, gördüğümüz gibi, hanedandan firavun İkh-naton'un ölümünün hemen sonrasındır, sekiz yıllık bir süredir, MÖ 1358-1350. Haremhab tarafından güçlü bir biçimde onarılan Amun ortodoksluğunun geçtiği zamandır. Freud şöyle yazar:

'Musa'nın aktif doğası, böyle bir yenilgiyi kabul edecek şekilde değildir, o yeni bir halk bulup Mısır'da hor görülen bu dini onlara vermeyi ve yarıda kalan bu projeyi gerçekleştirmeyi hayal ediyordu. Gördüğümüz gibi, bu durum kendi makus talihine karşı kahramanca bir direniş ve İkh-naton'un başına bu felakete gelen kayıpların telafisi için bir çabaydı. Belki de kendisi, sınır eyaleti olan Gosen'de bir vali olarak bulunuyordu. Oraya da muhtemel olarak Hiksos devrinde bazı Sami asıllı kabileler yerleşmişti. İşte onları kendi kavmi olarak seçti. Bu, tarihi bir karardı!'

'Onlarla işbirliği kurdu, başlarına geçti ve 'hicret'i kuvvetle gerçekleştirdi. Tevrat'taki bilgilere aykırı olarak, bu göçün sukûnetle ve sessizce gerçekleştiğini varsayabiliriz. Musa'nın otoritesi bunu gerçekleştirmeye kafi gelmişti, ayrıca ülkede bunu engellenebilecek bir merkezi kuvvet de yoktu.'

'Bizim kuramımıza göre, Mısır'dan göç MÖ 1358-1350 yılları arasında gerçekleşmiş olup, bu da İkh-naton'un ölümünden sonra devlet otoritesinin general Haremhab tarafından kurulmasından öncedir. Bu hareketin hedefi Kenan diyarıdır. Mısır'ın devlet otoritesi yıkıldıktan sonra, muharip Arami sürüleri memleketi istila ederler, her yeri yakıp yağma ederler ve muktedir bir halkın yeni araziye nerede gasp edebileceklerini kanıtlarlar. Bu muharipleri yıkık Amarna kentinin harabelerinde 1887 yılında bulunan yazılarından tanıyoruz. Orada onlara Habiru denmektedir. Bu adın aslı İbrani olup Yahudilere nasılsa ve nereden geldiği belli olmayan bir şekilde intikal etmiştir. Bunlardan, Amarna yazılarında söz edilmez. Yahudilere en yakın olan kavimler (Mısır'da yaşayanlardan) Filistin'in güneyinde Kenan diyarında da yaşıyorlardı.⁶¹

Gördüğümüz gibi Freud zorluğu Habiruları İbrani kabul etmeyerek çözmüştür, oysa bugün bilim adamlarının birçoğu öyle kabul eder. Dahası,⁶² işleri karıştırmak için, sık sık zulme uğra-

61 Freud, *age*, s. 33.

62 Meek, *age*, s. 18.

yan Yahudilerin Pitom ve Ramses kentlerini inşaaya zorlandıkları (Çıkış 1:11, J metni) Kitabı Mukaddes'te alıntılanmıştır. Bunlar 1301-1234 döneminde hüküm süren II. Ramses döneminde inşa edilmişti. Bu, Ikhnaton döneminden tam bir yüzyıl öncedir. Böylece, bilim adamlarının çoğu, çıkışı bu son döneme yerleştirmektedir. Burada da anlaşmazlık vardır. Son döneme yerleştirmede, Habiruların Kenan ülkesini yağmaları ve yerleşmeleriyle çıkışın bağlantısını sağlamak sorun olmaktadır. Okuyucunun kendi tarihini seçebilmesini sağlamak için, son öneriler ışığında XVIII. ve XIX. hanedanların basit bir şemasını koyalım. Thomas Mann'ın Yusuf Mısır'da romanında ilginç bir tahminle, kralın, tam da Freud'un ayrıldıklarını söylediği zamanda gelmiş olduklarını yazdığını da dikkate alarak:

Hiksos işgali (Çıkış?) MÖ 1570⁶³

XVIII. hanedan: 1570-1345

Ahmoses I	1570-1545
Amenhotep I	1545-1524
Thutmoses I ve II	1524-1502
Kraliçe Hatshepsut	1501-1480
(Musa'yı kurtaran Firavunun 'kızkardeşi') ⁶⁴	
Thutmoses III (kraliçe H'nin rakip yönetimi)	1502-1448
Çıkış? (J. W. Jack'ın tezi) ⁶⁴	
Amenhotep II	1448-1422
Thutmoses IV	1442-1413
Amonhotep III	1413-1377
Aton sapıklığının başlangıçları	
Amenhotep IV (Ikhnaton)	1377-1358
Amarna dönemi: Habiru saldırıları	
Yusuf'un Mısır'a girişi (Th. Mann'ın tezi) ⁶⁵	
Tutankhamon	1358-1349
gevşeme dönemi: ahlaki çöküntü	
çıkış? (Freud'un tezi) ⁶⁶	
Amun kültünün yeniden kuruluşu: 1350	
Eye (Haramhab ahlaki yöneticisi)	1349-1345

63 Meek, *age*, s. 18.

64 James W. Jack, *The Date of the Exodus in the Light of External Evidence*, T & T. Clark, Edinburgh, 1925.

65 Thomas Mann, *Joseph in Egypt*, 1936.

66 Freud *age*.

XIX. hanedan: MÖ 1345-1200

Haremhab	1345-1318
Ramses I	1318-1317
Seti I	1317-1301
Ramses II	1301-1234
inşa projeleri: Pitom ve Ramses çıkış? (Albright'ın tezi) 1280 ⁶⁷ (Scharff'ın tezi) 1240-1230 ⁶⁸	
Mernaptah	1234-1220
çıkış? (Scharff'ın tezi) 1240-1230 ⁶⁸ Filistin'de İsrail ayaklanışını belirleyen İsrail steli, İsrail teriminin ilk görünüşü	
Seti II	1220-1200
çıkış? (Meek'in tezi) <i>Seti II'nin ölümünü izleyen karışıklık dönemi.</i> * ⁶⁹	

Tutarsızlıkların birincisi, demek ki, dördüncü yüzyılın kâhin metninde, Kenanlı İbranilerin hepsinin, Mısır'dan gelen İbrahim'in soyundan kabul edilmeleridir. İkinci zorluk, Kenan iline giren Bedevi aşiretlerinin bir aileden değil, fakat birçok aşiretten oluşmalarından ve değişik yönlerden dalgalar biçiminde bölgeye girmelerinden çıkmaktadır. Üçüncü, çok ciddi bir sorun da, sözünü etmiş bulunduğumuz gibi, Yusuf ve kardeşlerine Mısır'a giriş zamanı bulmaktır.

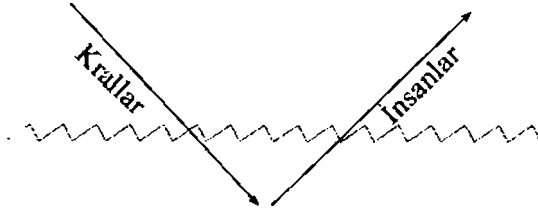
Şunda anlaşalım ki, kısıdan hiç kimse ne zaman, nasıl ve niçin bu etkileyici efsanenin ve devam eden aşamalarının oluştuğuna bir açıklama getirememiştir. Fakat normal bir kaynak mitos olarak bakıldığında, tarihsel bir anahtar değil de anlatım, hemen bildiriminin biçim ve işlevini açığa çıkarır. Biçim, yeraltına inme ve geri dönüş çağına aittir. Mısır'a varanlar (yeraltına: dalgaların altındaki ülkeye) krallardır, sudan çıkan da insanlardır (Kızıldeniz'den geçiş).

67 William Foxwell Albright, *From the Stone Age to Christianity*, Doubleday Anchor Books, New York, 1957, s. 13.

68 Scharff and Moorigat, *age*, s. 165.

* Meek, Seti'nin hükümlüğünü 1214-1194 olarak kabul eder.

69 Meek, *age*, s. 35.

Bütün bu tür iniş ve dönüş mitoslarında, getirilen bir nimet veya abıhayattır. Burada da a) Yehova'nın bilgisi, b) Seçilmiş Halkın çekirdek gücü, c) bu halka bir kader ve vaat edilmiş ülke armağanı sözü vardır. Fakat bu tür mitosların aksine, burada kahraman birey değildir, hatta Musa bile, fakat Yahudi halkıdır. Daha sonraki Fısıh bayramının görmüş olduğumuz gibi* ilk kez MÖ 621'de kutlanmış olması çok dikkat çekicidir. Çıkış anısına düzenlenen bu bayramın tarihi, Adonos'un yıllık dirilmesi günüyle çakışmıştır. Bu olay Hıristiyan kültüründe, Paskalya bayramına dönüşmüştür. Pagan ve Hıristiyan kültüründe, tanrının dirilişi söz konusuysen, Yahudi kültüründe, Seçilmiş Halkın dirilişi söz konusudur. Bu halk, Ölüm Kralının yeraltı dünyasındayken, eziyet altında, Tanrının bilgisine ve desteğine kavuşmuştur. Böylece, temel bir ayrılık ortaya çıkar ve dünya dinleri içinde Yahudiliğin ikinci derecede bir ayrılığı olarak devam eder. Yani başka yerde kutsal yaşam ilkesi bir kutsal bireyde simgeleşirken (Dumuzi-Adonis-Attis-Dionysos-İsa) Yahudilikte, başka kültürlerde yeniden dirilme veya tanrının belirmesine ait kültürlerin işlevini İsrail Halkının kendisi yüklenmiştir.

Fısıh Hagadah'ında, aile içinde yapılan törende, ailenin babası tarafından, aşağıdaki düşünce yüksek sesle okunur: 'Her nesilde, herkes, kendisini doğrudan Mısır'dan gelmiş bir kişi olarak kabul etmelidir'. Bu, her Yahudi İsrail'e ait demektir. Her ekmeğin kırıntısının Hazreti İsa'nın et ve kanına değişmiş yufkanın, Roma Katolik Kilisesinin kurban edilmiş ve yeniden dirilmiş İsa'nın et ve kanı oluşu gibi. O da cehenneme inmiş ve üç günde ölümünden ayrılmış gelmiştir. Ve Yahudilerin, aşkın tanrı ile değil, fakat gelecekte iradesinin işleyeceği tüm evrenin tek varlığı olan Tanrının Halkıyla özdeşleşme ilkesinin gücü, öyle büyük-

* Bkz. s. 85, 86.

tür ki, en azından ortodoks anlamda geçerli bir eylem için on üç yaşından büyük on erkeğin bulunması gereklidir (Minyan). Bireyin, bu topluluk veya oйдаşma olmadan Tanrı ile hiçbir bağıntısı olamaz. Tanrı, tek Tanrı, ayrıdır ve seçilmiş halk, dünyadaki tek kutsal şeydir. Bundan ayrı birey bir hidtir.

Bu kuvvetle vurgulanmış toplumsal etkinin zıddına, Hint düşüncesinde gerçeğin nihai gerçekleşmesi, ancak yalnız kalan bireyce yaşanabilir. Yoga ile ormada; Çin'de bu bağı Tao ile yaşanmalıdır, evren ve doğanın yolu aynı zamanda kişinin yüreğine giden yoldur. Musa'nın kitabında, tersine, aşkın olan tanrının yolu, doğanın ne içinde ne ona içkindir, fakat topluluktur. Yalnızca bu topluluk şeriatıyla, bilinecek tek gerçeğin, anların doğularındır.

O zaman, seçilmiş halkın efsanevi çağlarının ilk ikisinin sunuları temsil ettiği söylenebilir: 1. Kralların Ölüm ve Acının yeraltı dünyasına girişleri, daha yüksek bir yaşama dönmek üzere, 2. Yehova'ya bağlı bir halk olarak yeniden doğmaları. 3. kısım çöl yılları, halkın, Yehova yönetiminde yeni yaşamın ritüel yapısına uyum gösterme aşamalarını temsil eder. Yükseltilmiş oldukları yaşama uymalıdır. 4. kısım, vaat edilmiş ülkenin fethi, Yehova'nın şeriatının, halkının zaferiyle, dünya tarihine girişini kutlar.

Freud'un, hem Yahudi psikolojisi hem de Musa'ya karşı çölde birçok isyanın dayanaklarıyla, kanıtlara eğilerek çıkarsadığı, Musa'nın öldürülüşü (Sayılar 16), ona göre, bu mitsel düşün çekirdek olayını (gizli tatmin) besler, ve mitosunu (açık tatmin) sonuçta, yapıyı açıklamaktan çok sahnelemenin yolu olarak yorumlar. Bu kuramın, özellikle Yahudi halkın güçlü ve çok etkileyici efsanevi dönemi üzerine tartışmaya girerek geçerliliğini söz konusu etmeyeceğim; fakat kendi konumuzun daha geniş, genel kuramına ilişkin olarak, yalnızca iki tür mitolojinin tanımlanması gerektiğini söyleyeceğim. Biri (Kitabı Mukaddes mitosları en iyi örneğidir) tüm vurguyu tarihsel episodlar üzerinde tutar, öteki ise (Hint mitolojisi bir örnektir) episodların simgesel olarak korunmasını amaçlar, onlar kendilerini ve ötesini gösterir. Elbette, Freud'un görüşüne göre her iki türde de, nihai atuf (gizli tatmin) babanın öldürülmesini isteyen çocuğun arzudur (Fırvun-Musa) ve anaya kavuşmaktır (Vaat Edilmiş Ülke). Fakat benim görüşüme göre, ilk tür mitosun bile, bundan daha fazla söyledikleri bir şey vardır; Freud, Oedipus doğmasıyla, bilime, Kita-

Batı Mitolojisi

bı Mukaddes'in somutlaştırma eğilimini taşımıştır. Gerçekten, Kralların ve Musa'nın efsanesi ne kadar gerçeklerden doğmuştur, ne kadar MÖ ikinci bin yılın olaylarının ve yaratıcı ruhbanların kalemlerinin eseridir sorusu, tarihin ve tanrının gerçeğine göre yanıt vermeye çalışan bir kimse için arazi olarak kalmaktadır ve belki de kalacaktır.

IV. BÖLÜM

Avrupalı Batı'nın Tanrıları ve Kahramanları MÖ 1500-500

1. KUZEY-GÜNEY DİYALOĞU

Şansımıza, Yunan, Keltik ve Germen mitoslarının mitolojik olduğunu tartışmak gerekmeyecek. İnsanlar onların mitos olduğunu biliyorlar. Onları tartışan bilim adamları, onların konularının dinsel bir şey olduğu düşüncesiyle doğmuş değil. Bunları, Kitabı Mukaddes mitosları kadar irdeleyen çalışma yapılmış değil, ama Avrupa alanında ilk elde ayık bir bilim yayılmıştır; bu bölümde sonunda anavatana geldik!

Sanırım iki mitolojinin karşılıklı ilişkisinin Yunan kalıtımındaki gücünü ilk anlayan Friedrich Nietzsche olmuştur: Homeros öncesi Tunç Çağında bireyciliğin boyunduruğundan vecd saçan grup ritlerinde kurtulmuş görünen köylü kalıtımıyla, bize göre klasik sanatta temsil edilen insan ölçü ve bilgisinin olimpiik mitolojisi. Yunan trajik görüşünün ihtişamının, bu iki ruhsal düzenin karşılıklı tanınmasında yarattığını o görmüştü. Bunlardan hiçbiri, yalnız başına, insan deneyiminin bir bölümünden fazlasını sunamaz.

Nietzsche, *Tragedya'nın Doğuşu*'nu 1872'de çıkardığında, yirmi sekiz yaşındaydı, tam da yurttaşı Heinrich Schliemann'ın, Homeros'un mitos dünyasını tarihsel gerçeğin çekirdeğiyle açıklamak üzere Truva'yı topraktan eştiği yılı. Daha sonraki yıllar-

da Nietzsche, Fransız-Prusya savaşının top sesleri ve Schopenhauer ve Wagner'in deyişlerinin etkisi altında, kitabını gençliğin kötümserlik ve estesizimini taşımakla eleştirdi. Fakat sezgisinin doğruluğu, zamanında anahtarları bile bilinmeyen bir alanda yapılan yüzyıllık arkeolojik araştırmanın buluşlarıyla gösterildi.

Şimdiki bilgilerle, ilk bilinen halk, Yunanistan'a MÖ 3500'de geldi. Yarımada, bilinen, paleolitik veya mezolitik bir yerleşim görünmüyor. Göçmenler, Asia Minor'dan (Küçük Asya-Anadolu'dan) deniz yoluyla geldiler, yüksek bir neolitik tarımcı-hayvancı kültür taşıyorlardı: Güzel seramik eşyalar, cilalanmış taş, araç ve silahlar, ihraç etmeye devam ettikleri (Melos'tan?) obsidian bıçaklar ve her zamanki dişi figürler. Tesalya, Fokis ve Boiotia ovalarına yerleştiler. Küçük, dikdörtgen, düz kiremit çatılı taş temelli evler inşa ettiler. Bir kısmı kuzeye, bir kısmı güneye gitti. Kuzeye gidenler Makedonya'daki Haliacmon ırmağı kıyılarına yerleştiler. Güneye giderler, Attika'nın güneyine yürüdü, Poloponez'e açıldı, burada Argolis, Arkadia, Lakonya ve Messenia'ya yerleştiler. Fakat bu halk batıya yayılmadı ya da çok azı o yöne gitti.

Ama sonra, örenlerin bize öğrettiği gibi, MÖ 2500'de, en kuzeydeki kentlerden biri, Haliacmon kıyısındaki Sérvia yandı, yıkıntılardan, kuzeyden gelmiş bir halkın tamamen değişik ham, pastoral sanat eserleri bulundu.

Profesör N. G. L. Hammond, görkemli, MÖ 322'ye Kadar Yunan Tarihi'nde (*History of Greece to 322 B.C.*), 'saldırgan kültür değişik bir tür çömlekçiliğiyle belirgindir' der. Tekniği daha acemidir, oymacılığı paralel zikzak çizgileri içerir ve kemerli, boncuklu şekiller işlenmiştir.

'Ateşle yıkılmış tabakayı izleyen bölümde iki mezar bulunmuştur. İlkinde, gövde çukur içine gömülmüştür, bir eli yüzüne kaldırılmıştır, yanında vazolar ve obsidian keski araçları vardır. İkincisi, ilkinin üstünde yatmaktadır. İskeletin yanında mermer gerdanlık, kapak, kemik iğneler ve çamur fallus bulunmuştur. Bu saldırgan kültür Tesalyalı kültürden etkilenmiş ve zenginleşmiş, sonra doğuya, merkezi Makedonya ve Halkidiki'ye ve güneye Tesalya'ya yayılmıştır... Yeni kültürün yayılması, kakma çömlekçilik, spiral dekorasyon, taş savaş baltaları, fallus imgeleri ve yeni tip evle belirlenir. Fallus imgeleri ilk Sérvia'da mezarda bulunmuştur, erkek inanış biçiminin varlığını gösterir. Bunlar neolitik Tesalya kültürünün dişi heykelcikleriyle zıtlık gösterir. Yeni

gelenler Tesalya'da Dhimini ve Sésklo'da yerleştiklerinde, köylelerini duvarla çevirmişlerdir. Sonra çoğunlukla ahşap direklere dayanan, verandalı evler inşa etmişlerdir. İçteki ocak bir yana bakar. Bu evler herhalde yüzyıllar sonra geliştirilen tipik Miken evlerinin (Megaron) prototipleridir.¹

Yunanistan'daki iki tarihöncesi kültürün diyalogunun alt aşamaları, kendi amacımız açısından, aşağıdaki gibi çıkarılabilir:

**1. Aşama: Eski Helladik Yunanistan-
Truva I - Truva V: MÖ 2500-1900**

Varış ve Eski Tunç Çağı formlarının kuruluşu, neolitik öncüler için hızlı kaynaşma, inşaatın etkin gelişimi.

Çanakkale Boğazı'na girişi denetleyen Truva'nın, balıkçı köyünden (I. Truva), büyük ticari Truva'ya (V. Truva) gelişimi.

Yunanistan'da iki bölgesel çömlekçilik stili: 1. Kuzey İsthmus, koyu tabana açık figürler (Truva ve Kuzeybatı Anadolu ile ticaret), 2. Güney İsthmus, açık tabana koyu figürler (Ege ve Kiklad Adalarıyla ticaret).

**2. Aşama: Orta Helladik Yunanistan-
Erken VI. Truva Dönemi: MÖ 1900-1600**

Doğu Yunanistan'da şiddetli yıkım. Megaron tipi yerleşimlerin görünüşü. İki yeni çömlekçilik: 1. mat boyalı (eski Tunç Çağı stillerinin geliştirilmesi), 2. gri 'Minyan' eşya (metal formların taklidiyle, çömleğin tekerine atılmış).

V. Truva'nın düşüşü, kaleli VI. Truva'nın kuruluşu. Truva'da atın görünmesi (Doğuda Hurri-Kassit buluşu?)*

Miken'de yeni ve güçlü hanedan (Dikilitaş Mezar Hanedanı: 1). İskeletler 1.70-1.80 uzunluğundadır (Minoan ırkından çok daha uzun). Seçkin mezar yapımı, altın, gümüş ve elektrümde (Minoanla hiç benzeşmeyen) harika metal işçiliği. Truva ve Siklat Adalarıyla ticaret sürer. Girit ile ilk doğrudan ilişki.

Bu dönemin kalıntularından Aryan, Nordik ve Indo-Avrupalıların kuzeyden gelmekte oldukları ve 'boyalı çömlek' kültüründen ve Tuna bölgesindeki öteki yerleşim kültürlerden dikkate değer katkılar aldıkları anlaşılmaktadır. Tam paleolitik avcılar değillerse de, Yakındoğu'daki çağdaşları, Agadelı Sargon

1 N. G. L. Hammond, *A History of Greece to 322 BC*, The Clarendon Press, Oxford, 1959, s. 36-37.

* Bkz. s. 106-107.

önderliğinde, eski Sümer dünyasının efendileri olmuş olan Akadlar ile -onların duygusallığında değillerdir- karşılaştırılabilecek kadar gelişmiş, çobanlı göçmenlerdir. Yunanistan'ın güney kıyılarına varan Girit'in yüksek uygarlığıyla ilişki kurarak, onun kültürel etkisini almak ve özümlemek üzeredirler.

3. Aşama: Son Helladik I.

Truva VI. erken orta aşama: MÖ 1600-1500

Girit doruk noktası (Son Minoa IA): Ege'de Knossos egemenliği.

Miken'in Minoalılılaşmasının başlangıcı: Yeni hanedan (Dikilitaş Mezar Hanedanı II): İskeletler bükülmüş durumda, atla çekilen arabalar, görkemli av ve savaş sahneleriyle seçkince işlenmiş kamalar (Miken motifleri, ustalar herhalde Minoalı), domuz dişinden miğferler (Minoalı değil), amber mücevherat (Baluk amberi Girit'te bilinmez). Erkeklerin mezarlarında: Göğüs zırhları ve altın ölüm maskeleri (sakal ve bıyıklı maskeler), kılıçlar, kamalar, alun ve gümüş kaplar, altın mühür yüzükleri, taş, çamur ve metal taslar. Kadınların mezarlarında: alınlıklar, tuvalet kutuları, mücevher ve tabaklar. Bir Teb freskinde Minoa elbiseli kadınlar görülür.

Tüm Argolis ve Boiotia'da Miken etkisinin yayılışı: Teb, Goula ve Orhomenos'ta benzer hanedanlar. Bu dönemde Truva'da ticaret artıyor.

4. Aşama: Son Helladik II

Truva VI son orta aşama: MÖ 1500-1400

Girit'te Miken'in yükselişi (Son Minoa IB ve II). Yeni, çok güçlü bir Miken hanedanı (Tholos Kubbe Hanedanı I): geniş, daire biçiminde, kubbeli mezarlar tepe kenarlarına kazılmıştır, toprakla örtülmüş, taş işçiliğiyle yüzleri yapılmış, büyük kapılarla kapatılmıştır. Uzun, çatısız geçitlerle yaklaşılır. Miken ve Minoa sanatının güçlü etkisi (Minoa egemenliği). Knossos zararına Girit Denizinde ticaret.

MÖ 1450, Girit sarayları yıkıldı (deprem, saldırı?)
Miken-Girit ilişkileri bozuldu.
Rodos'ta Miken kolonisi.

MÖ 1425, Kos'ta Miken kolonisi,

Yüksek Tunç Çağı ticareti şimdi doruğundadır. Nubia (altın), Cornwall, Macaristan ve İspanya (teneke), Sina ve Arabis-

tan (bakır), Baltık (amber), Avrupa yaylarından (kereste, şarap, zeytinyağı ve mor boya) Mısır'dan (Mısır ipi, papirüs ve keten) mal ticareti.

Mısır XVIII. hanedan ve Stonehenge III dönemi.

5. *Aşama: Son Helladik III A*

Truva VI son aşama: MÖ 1400-1300

Anadolu'da Hitit egemenliğinin Truva'yla ilişkisi: Hitit kralı Mursilis (1345-1315) Akhiyava (Akhaliur) krallarından söz eder. Akhalılar şimdi Hititlerin savaşta bağlaşıklarıdır ve Mısır'da ticaret yapmaktadırlar. (Ikhnaton dönemi, 1377-1348, Habirular Suriye ve Filistin'i tehdit ediyor-lar.)

MÖ 1400, Miken'in Girit'i işgali.

MÖ 1340, Miken sarayının çok genişlemesi, Kiklopeyan duvarlar, 'Aslanlı Kapı', vb. Geniş Tholos kubbeleri (Atreus'un hazinesi) (Kubbesi 12 m. yükseklikte). Girit kentleri Akha yönetiminde canlanır: Çizgisel B (Miken) yazısının bulunuşu. Truva'da büyük kaleler yapılıyor.

MÖ 1325, Ege bölgesinde yeni biçimde kesen bir kılıç görüldü (ilk kez Macaristan'da kullanılmıştır). Yeni tür zırh gereksinimi doğmuştur, kolda, küçük daire biçiminde kalkan (omuza asılan büyük boğa kalkanının yerini alır), sivri veya boynuzlu miğfer, aşağıya doğru kesmeyi savunur.

MÖ 1300, VI. Truva depremle yıkıldı.

6. *Aşama: Homeros'un Truvası*

(VII. Truva) MÖ 1300-1184

Güçlü ve harika kent. Tam İlyada'daki gibi, zengin ve canlı ticaret.

Ve böylece, Homeros'un kahramanlarının belgelediği epik zamana ulaşıyoruz: Aynı zamanda Hâkimler Kitabı'nın zamanı. İki kahramanlar çağı, eşzamanlıdır. İki yönetimde de yerleşik tarım ile saldırgan çobanlı savaşçı halkların ilişkileri ve uygulamaları arasında uzun bir dönem yaşanmıştır, sonra aniden, taze, çobanlı, savaşçı bir halkın (Filistin'de İbraniler, Yunanistan'da Dorlar) karşı konulmaz şiddetli saldırıları patlak vermiş ve gerçek bir *Götterdemmerung* yaşanmıştır. Tunç Çağı halklarının sonu gelmiştir. Homeros'un 'kutsal kahramanlar soyu'nun sömürsü 1250-1150 döneminde gelir, izleyen üç yüzyıllık bir zaman içinde epikler biçim kazanmıştır. Tarihler, Kitabı Mukaddes ile yaklaşık olarak şöyle denk düşer:

MÖ 850-Ilyada-Yehovacı (J) metni,

MÖ 750 Odysseia-Elohim (E) metni.

Denk düşme çok açıktır. Freud'un belirttiği gibi, bunun ötesinde, Yahudiler için din olarak ortaya çıkanın, Yunanlılar için neden şiir olarak ortaya çıktığı sorunu vardır.

2. ZEUS'UN EVLİLİKLERİ

İndus Vadisinin Tunç Çağı kentleriyle Egeninkileri karşılaştırmak öğreticidir. İki gelişimin de tarihleri yaklaşık olarak aynıdır, MÖ 2500-1500. İki kültürün nihai kaynakları da aynıdır, çekirdek Yakındoğu. Fakat neolitik ve Tunç Çağı köy ve kentlerinin sanatı ve mitolojileri İndus'a yayıldığında, gelişmemiş paleolitik ve mezolitik cangıl köylerinin bölgesine girmiştir. Leo Frobenius, bu 'ikinci tür' tropikal, zamansız, ekvatorial kültür için, 'insan kültür tarihinin görünmez karşı-oyuncularından biri' diye yazar.² Bu çevrenin, sonraki Hint mitoloji tarihi ve uygarlığına etkisi belirleyicidir. Bütün tropikal kültür bölgelerinde, çeşitli öldürülmüş, kesilmiş ve çürümüş cesetler, gömülmüş et parçaları ve başka mitosların dehşet verici uygulamaları, bitkilerin aşılması analojisi ile, insan toplumlarını nesil vermesi, sürmesi için yapılmıştır. Bitki dünyasının ruhunda yaşayan halk, Frobenius'un dediği gibi, kendilerini onunla, onu kendileri ile özdeşleştirirler. Tropikal, ekvatorial bölgenin önde gelen mitolojik teması, gövdesinden, yenilen bitkilerin büyüdüğü, öldürülen ve kesilen kutsal varlıktır. Tüm bölgenin ilkel ritleri, bu mitosun eşdeğeridir.^{3,4} Yüksek Tunç Çağı mitolojilerinde de önde gelen tema, ölüm ve yeniden dirilmedir; çoğunlukla bol miktarda insan kurbanında süregelir. Sonuç olarak, bu mitos ve ritler ilkel Hindistan'da arandığında, tropikal ile buluşur ve kaynaşırlar. Kara Tanrıça Kali'nin kanla yıkanan kültü ve dulların kocalarının cenaze törenlerinde payları* üstünde yakılışı örneklerinde olduğu gibi, yüksekle alçağın, işlenmiş ile işlenmemişin zengin bileşimiyle ritüel ölüm biçimleri gelişmiştir.

2 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 160-65.

3 Leo Frobenius, *Shickalshunde im Sinne des Kulturwerdens*, R.Voigtländers Verlag, Leipzig, 1932, s. 99.

4 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 185-243.

* payr: ölüleri yakmaya özgü odun yığını (ç.n.).

Hindistan'ın, Tunç Çağı uygarlığı merkezlerinden uzaklığı, Indus Vadisinin umut verici kentleri Mohenjodaro ve Harappa'nın son bulmasına neden olmuştur. Bölgelerinde, hiçbir yerel kültürün gelişimine ilişkin arkeolojik bir iz bulunamamıştır, yalnızca aşamalı bir gerileme görülmüştür ve büyük altıtanın geri kalan kısmı, bugünün Malezyasıyla karşılaştırılacak bir düzeyde kalmıştır.⁵ Belki bu hiç de kötü değil (gerçekten antropologlar için çok çekici görünüyor), fakat Akdeniz'de bu dönemde gelişen dünya ticareti—Mezopotamya ve Mısır, Nubia ve İspanya, İrlanda, Macaristan, Girit ve Arabistan'da gelişen bir tek topluluk olarak bileşen bakır, altın ve tunç ticareti— ile ikisi de karşılaştırılmaz.

Dahası, Indo-Aryan savaş arabaları, sığır çobanları ve Aryan tanrıların panteonu (Indra, Varuna, Mitra, Vayu, Agni ve ötekiler) ile Veda şarkıcıları, Indüs kentlerini yıktılar ve Ganj yaylalarına geçtiler, MÖ 1500-1000. Onlar da terk edilmişlerdi ve onların da bahadırlığı, tanrıları gibi, zamansız, her şeyi yutucu ve yenileyici ana tanrıça Kali'nin varlığınca zamanla yutulmuştu: Düş gibi vızıldaması 'huzur, huzur, huzur, tüm canlılara huzur' iken, başı vurulmuş kurbanlarının kanı, huzur içinde, sürekli, onun kursağına giden, ölümsüzlük veren yemeklerine (ambrosia) dökmüştü.

Öte yandan, Ege'de kuzeyin hayvan dolu ovalarından gelen paleolitik Büyük Av ile yeni uygarlık düzenleri oluştu. Bunlar da yüzyıllardır çekirdek Yakındoğu'nun ana yaratıcı merkezlerinin etkisi altındaydılar. Bağışlamayan ve özümleyici bir etki vardı. Bölge, özellikle yükselmiş bir enerjiyle doluydu ve görmüş olduğumuz gibi, ilk Aryan ve Aryan öncesi dalgalar vardığında, MÖ 2500, bunu ötekiler izledi; dalga dalga üstünde, ta Hint akıbetinin tersine, tanrıların mitsel düzenini tüketen bir tanrı değil, bunun tersi gerçekleşene kadar. Ve tüketilen düzen, Malezyalı karnibal saldırganlar değil, Girit'ten öğrenmiş olduğumuz gibi, seçimli seçkin Parislilerinkiydi.

Olimposlu Zeus'un, yılan oğul ve ana tanrıça Gea'nın eşine karşı zaferini zaten izlemiştik. Şimdi, karşılaştığı sayısız genç tanrıçaya karşı tutumunu görelim. Parea ile zevklenişini yani. Herkes onun boğa, yılan, kuğu ve altın duş biçimlerine girecek kadar çıldırdığını bilir. Gördüğü her Akdeniz nymph'i onu çıl-

5 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 165.

dırttı. Sonuçta, Yunanlıların, Giritliler kadar uygarlaştukları zaman geldiğinde, en büyük tanrılarının kız peşinde koşması, teolojide utanç yaratır durumdaydı. Fakat öyle yapmaları gerekmedi, çünkü bütün tanrıçalar, gerçekten, değişebilen bir gecelikle fahişe görünümündeydi. Tanrının her çapkınlığında, tanrıça değişik olduğu kadar, tanrı da son görünümünde aynı şekilde değişti. Bu tür, kutsallığın çokluğunun birlikte olması formülü, Hıristiyan teslis öğretisinde bulunur, bir kutsal öz, üç (veya daha fazla) kutsal kişilik. Aynı biçimde, Eski Ahitte Yehova'nın değişik melekleri örnek olarak Yakub'a, Musa ve Gideon'a görünürler. Bunlar hem Yehova'dırlar hem değildirler. Tüm dünyada tanrıların bunu yapış biçimleri vardır, onların alışkanlıklarını yakından bilen bir öğrenci için hiç de şaşırtıcı değildir: Aristo mantığını kullanan biri için olağandışı görülebilir ve 'Ah Tanrım, senin yolların insanoglu için kavranılmazdır' diye bağırabilirse de!

Bu dönemde Zeus için sorun basitçe şuydu: Yunanlıların geldikleri her vadiye, her adada ve her koyda, dünyanın ana tanrıçasının yerel bir biçimi vardı ve ataerkil düzenin ulu tanrısının ataerkil bir yolda efendilik etmesi gerekiyordu. Tüm bu fetihler Iskender Çağının sistematistlerince bir araya getirildiğinde canlı bir gündemle karşılaşıldı. Bu doğaüstü skandalın bir şanslı sonucuyla Yunanlılar, eski teolojilerini bütünüyle ferahlattılar. Arkaik mitosun başka belirli illere de geçmesinden memnun oluncak bir etki. Fakat tanrının evliliklerinin zafer günlerinde, bunlar ciddi toplumsal bir değer taşıyordu. Daha sonraki metinlerde, bunların belli bir hoppalıkla sunulduğunu görsek de.

Örnek olarak, bu mitolojinin işlevinin mizahi ve mantıksal bir örneği Pallus Athene'nin doğuşu efsanesinde görülebilir. Ad, MÖ 1400'e ait bir çizelgesel B tabletinde görülmüştür. Girit'te, Knossos'ta. A-ta-na Po-ti-ni-ja, Athana'nın Hanımı diye okunur.⁶ Burada sözcük, bir yer adına aittir. ('Chartres Hanımımıza' örneğinde olduğu gibi) Helen öncesi şiveye aittir. Profesör Martin Nilsson, bu atfın, Girit ev eşyalarında ve saray kabirlerinde temsil edilen yerel bir tanrıçaya ait olduğuna inanır (20 ve 21. şekiller). Girit 'saray tanrıçası kralın kişisel dişi koruyucusuydu ve Athene'ye de bu rol verilmişti... O kahramanların bekçisi dişi koruyucuydu' diye yazar.⁷ Fakat tüm dünyanın bildiği gibi klasik

6 Palmer, *age*, s. 120. Hammond, *age*, s. 74.

7 Nilsson, *age*, c. 1, s. 347, 20 ve 21. şekiller ilk kez Evans'ın yayımladığı Heraklion Müzesindeki heykelciklerden alınmıştır.

panteonda Atina eski bir Girit kutsal kişisi olarak değil, genç ve taze bir Olimposlu olarak temsil edilir ve sözcük anlamıyla Zeus'un beyninden doğmuştur.

Şekil 20. Yılan Tanrıça

Zeus, evlilikler yoluyla teolojik saldırılar mesleğine, ilk karı olarak tanrıça Metis'i alarak başladı. Metis, ilk kozmik su çifti Oceanus ile Tethys'in kızıydı. Bunlar Mezopotamyalı Apsu ve Tiamat'ın tam eşdeğerydiler. Ve Mezopotamyalı ilk çiftin ilk oğlu Mummu gibi Kelam, Logos, Doğrunun ve Bilginin Efendisi Metis sonsuz akıllıydı. Gerçekten tüm tanrılardan daha fazla biliyordu. Dahası, biçim değiştirme sanatını biliyor ve Zeus yaklaştığında bunu kullanıyordu. Fakat Zeus sonunda onu bir oyunla kendinin yaptı ve o da gebe kaldı.

Sonra Zeus, ikinci çocuğu doğarsa, kendisinin sonu olabileceğini öğrendi ve onu (halen hamileydi) yatagına çekerek bir defada yuttu. Çok geçmeden, bir göl kıyısında yürürken, artan bir

baş ağrısı duydu. Ağrı, çığlıklar atana kadar sürdü ve bazılarına göre Hephaestus başkalarına göre Prometheus çifte baltayla gelip kafasını bir vuruşta ikiye ayırdı. Hemen baştan ayağa zırlı Athene savaş çığlıklarıyla dışarı fırladı. Zeus bundan sonra Metis'in hâlâ karnında oturduğunu ve kendisine akıl verdiğini iddia etmeyi sürdürdü.⁸

Şekil 21. Yılan Tanrıçaların Görünüşleri

Burada, açıkça, Freud'un yücelme dediği ve yazına geçmiş bir olay var. Fakat (açıkça kişisel değil) geniş tarihsel bir duruma uygulanmış. Olay, Adem'in Havva'yı doğurmasını andırıyor, ama burada kadın ilahın kendisinden doğmuştur. Dahası, Havva'nın İbrani öncesi biçimlenişinde yılanın eşi oluşu gibi* Gi-

⁸ K. Kerényi, *The Gods of the Greeks*, s. 119-20. Hesiod, Pindar, Euripides, Homeros ile Apollodorus Mythographus ve Chrysippus Stoicus'dan.

* Bkz. s. 13-31.

rit'te de A-ta-na Po-ti-ni-ja'ya sunulan armağanlar yılan ana tanrıçaya adanmıştır. Klasik Athene'nin göğsünün üstüne taktığı büyüsel güçlü kalkantı Gorgoneum'a da, korkunç saçlarıyla tıslayan Medusa'nın başı takılıdır.

Medusa'dan ve yaşam ve ölüm veren kanının gücünden zaten söz etmiştik.* Şimdi onu kesen Perseus'un efsanesini düşünebiliriz. Perseus, Medusa'nın başını Athene'ye sunmuştur. Profesör Hammond Miken kralı Perseus'un tarihini MÖ 1290'a yerleştirir⁹ ve Robert Graves –iki ciltlik *Yunan Mitosları* tarihsel uygulamalar için oldukça değerlidir– Medusa'nın başını alan Perseus efsanesinin anlamının, Helenlerin anatanrıça emanetlerine üstünlüğü olduğunu iddia eder. Gorgon rahibelerinin maskelerini sökmüşlerdir, der. Bu maskeler saygısızları korkutup kaçırmaq için takılan, kötülüğe karşı koruyucu yüzlerdir.¹⁰ Bu, MÖ on üçüncü yüzyıl başlarında tarihsel bir uyumsuzluk olması demektir, bir tür toplumsal travma. Bu mitosta kaydedilmiştir ve Freud'un nevrozun gizli tatmini dediği şey, bir düşünme açık tatmininde kayda alınmıştır: Kayda alınsa da kayıptır, bilinçsiz, bilinmez veya yanlış anlaşılabilir bilinçte kayıtlıdır. Bu tür her mitos sahnesinde, bu tür her mitolojide (Kitabı Mukaddes'te başka örneğini görmüştük) gerekli bir çiftelik barınır. Sonuçları da dikkate alınmaz veya baskıya alınmaz. Doğa Ana, Havva Ana, Dünyanın ana kraliçesiyle sürekli uğraşmak gerekmektedir ve daha sert biçimde kesildikçe Gorgoneum'u daha da korkunç olacaktır. Bu anaerik oğulun çok daha görülmeye değer kaçış yapmasına ve sonuçta yeryüzünün efendisi olmasına neden olacaktır fakat, ah, ne cehennemde olduğunu bilecektir ve daha hâlâ cennetinin nerede olabileceğini bilmeyecektir!

İşte, her neyse, Medusa'nın en tatlı, taze, Olimpos öncesi yüzyıllarda, başlangıçta kendi kendine Cennet (Uranus), Tepeler (Urea), Deniz'i (Pontus) doğuran Toprak Tanrıçası Gea'nın sayısız kız torunlarından biri olmuştu. Gea sonra, oğlu Uranus'tan Titanların nesline gebe kaldı. Bunlar Oceanus ve Tethys'i (Metis bunlardan doğmuştu), Kronos, Rhea ve Themis'i ve özel bir biçimde Afroditi' de içerir. Sonra Gea oğlu Pontus'tan gebe kalarak ikinci bir soy doğurmuştur. İçlerinden Phorkys ve Keto sayılabi-

* Bkz. s. 26.

9 Hammond, *age*, s. 60.

10 Robert Graves, *The Greek Myths*, Penguin Books, Harmondsworth and Baltimore, 1955, c. 1, s. 17, 244.

lir. Bunlar da Graeae, Gorgonların ve Hesperidlerin altından elmasını bekleyen dünyanın sonundaki yılanın ana babası olmuştur. Medusa'nın adı, hanım, yönetici, kraliçe anlamındadır (bildik bir yerdeyiz değil mi). Dalgaların tanrısı Poseidon'dan (daha önce iki klaliçenin oğul ve eşi olarak görmüştük)*, ikizlere gebe kalmış fakat onları doğuramamıştır. İkizler, Chrysaor, altın kılıçlı kahraman ve Pegasus, kanatlı atır.

Şimdi, görmüş olduğumuz gibi** atın Ege'ye gelişinde bir giz vardır. Truva'nın olağanüstü bir merkez olduğu MÖ 2100-1800'ler arasında gelmiş gibi görünürse de, kuzeyden Makedon yoluyla mı, yoksa doğudan Indo-Aryan kaynaktan Hurri ve Kassitler yoluyla Anadolu'dan mı getirildiği bilinmemektedir.¹¹ Bildiğimiz, Vedik-Aryan at kurbanının yapı ve simgeselliği, geniş biçimde eski boğa kurbanından uyarlanmıştır ve Hindistan'da kralların yüce ritü durumuna gelmiştir.¹² Boğa kurbanı ritü Ege'de daha sonra domuzla sürmüştür. Bu da oldukça ilkel Ege'ye mensul tanrıça Demeter ve Persephone mitos ve ritülerindeki güçlü kanıtlarla, geniş şekilde yayılmış mitsel bir masal düzenine aittir. Yunanistan'da, dahası, domuz kurbanı mitos ve ritüleri, ay-yılan düşüncesine dayanan Melezya ve Pasifiktekilerle tam benzeşme gösterir. Bunları *İlkel Mitoloji*'de¹³ tartışmış olduğum gibi, burada, ay-yılan-domuz-boğa-at sürekliliği ve aşamaları ötesinde tartışmayı yinelemeyeceğim.

Medusa ve öteki eski Titan soyundan Yunan tanrıçaları Helenler gelmeden önce de Yunanistan'da ve Ege'deydiler. Oldukça eski neolitik, belki de mezolitik ay, yılan, domuz bağınıtları her türlü olası kanıt sergiler. Bir yandan Melanezya ve Pasifik, öte yandan Keltik İrlanda mitos ve ritülerinde bunlar temsil edilirler. Gerçekte, Medusa'nın gösterildiği olağan biçim, çömelmiş, kolları kalkık, dili çeneden sarkan, geniş gözleriyle, Melanezya'da öte dünyanın bekçisi olan domuz kültürünün pozundadır. Burada, öte dünyanın yolunda bekçi, dişi cindir ve işareti domuzdur. Kendisinin yerini tutmak üzere domuz sunanın geçmesine izin verir.¹⁴ Ve Medusa, tam da böyle bir yerde, günün kenarında, ininde ve

* Bkz. s. 45-46.

** Bkz. s. 106.

11 Hammond, *age*, s. 39.

12 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 201-208.

13 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 185-219, 467-77.

14 *age*, s. 445.

altın elma ağacının yolundadır. Gılgamış macerasının falcı kadını Siduri ile de karşılaştırılabilir.*

Aynı zamanda, Medusa'nın, klasik Yunanistan'da, daha sonraki at kurbanı ile de çok fazla ilişkisi vardır. Onunla birlikte Poseidon, at mitolojisiyle birleştirilmiştir, bu da yalnızca MÖ 2000'den sonra olmuş olabilir. Miken çizgisel B tabletlerinde (MÖ 1400-1200) I-QO (*hippo-at*) tanrısına sunaklar kaydedilmiştir. Klasik zamanlarda Poseidon'a Hippios denildiğini de biliyoruz.¹⁵ At biçimindeki Poseidon, kısrak biçimindeki Medusa ile çiftleşmiştir ve kanatlı Pegasus ile insan ikizi Chrysaor doğmuştur. Robert Graves'in işaret ettiği gibi, tanrıçanın Gorgon'un başı ve kısrakın gövdesiyle temsilinin eski bir şekli vardır.¹⁶ Graves bu nedenle Perseus mitosunu tam anlamını vermek üzere okur: 'Helenlerin anatanrıça emanetlerine üstünlükleri olduğunu iddia eder. Gorgon rahibelerinin maskelerini sökmüşlerdir ve kutsal ata sahip olmuşlardır'.

Bir ayrıntı daha: Frazer, *Altın Dal*'da, atın, Diana'nın Nemi'deki mezarıyla mitsel ilişkisi olduğunu göstermiştir. Burada ritüel kral-öldürmeleri, son Roma dönemlerine kadar sürmüştü. Genç prens Hippolytos, ölüme kendi arabasının atlarıyla çekilmişti; Poseidon'un boğaları onları korkutunca ürkmüşlerdi. Diana onu canlandırıp Nemi'de kendine kral, Ormanların Kralı yapmıştı. Frazer, şundan kuşku duymaz, Roma takviminin Aziz Hippolytos'u Ağustosun on üçünde atları tarafından ölüme götürülmüştü ve Diana'nın günü de Yunan kahramanıyla aynı gündür. Onun için Frazer, 'dinsiz bir günahkâr olarak iki kez öldükten sonra, Hıristiyan aziz olarak dirilmişti' diye ekler.¹⁷

Artık Poseidon, Medusa ve kahraman Perseus mitsel söylemine, ay kralının ölüm ve dirilme mitolojisini ve ritüel kral-öldürümünü de eklemeliyiz. *İlkel Mitoloji*'nin ilk bölümünde, Etiyopya'dan, Yunanistan'da eğitim görmüş Ergamenes adlı bir kralın kaydını sunmuşum. Iskenderiyeli firavun Ptolemaios II Philadelphos, MO 309-246 döneminde askerleriyle, korkutucu Altın Tapınağa yürümüş, o zamana kadar ritüel kral-öldürme vahiylerinin okuyucusu olan rahipleri kesmiştir. Huşu veren eski geleneğe son vererek, her şeyi kralın kaderi, işlevi, gücüyle dü-

* Bkz. s. 80-82.

15 Palmer, *age*, s. 130-31.

16 Graves, *age*, s. 244.

17 Frazer, *age*, s. 5.

zenleyen bir görüşü örgütlemiştir.¹⁸ Analojiyle, eğer Perseus gerçekten Miken'de yeni bir hanedanın kurucusuysa, MÖ 1290, komşu tanrıçaların korularına saldırısı, eski bir ritin sonunu göstermelidir –bu da herhalde kral– öldürümüdür. O zaman Zeus'un altın duşundan mucizeyle doğması mitosunu değerlendirir ve bu eski, ölümün yaşam olduğu anatanrıça inancının yerine geçer.

Zeus, Argolisli prenses Danaë'yi mucizevi biçimde Perseus'a gebe bırakmıştır. Anayla onu, bir sandık içinde denize bırakmıştır ve Seriphos adasında bir balıkçı tarafından kıyıya çıkarılmışlardır. Burada kral, balıkçının kardeşi Polydectes'tir ve Danaë çocuğuyla kralın kölesi olmuştur, veya karısı, yine başka bir anlamda balıkçı Dictys ile kalmıştır. Fakat kral, bütün monarklar gibi, acımasız bir canavardır ve anneyle olabilmek için Perseus'tan kurtulmayı düşünerek ona çok zor, olanaksız bir görev, Medusa'nın başını alma görevini vermiştir.

Bu korkunç canavarın iki kız kardeşi vardır. Üçü de altın kanatlar, pirinç eller, yılanlarla çevrilmiş baş ve gövdeleri ve donandıkları boğa dişleriyle öyle korkunçturlar ki, gören taş olur. Perseus, yolda, çeşitli mitsel tehlikeleri aşar, bu maceralarda su perilerinden kanatlı sandallar, görünmezlik şapkası ve ele geçireceği başı taşıyacağı bir tulum alır. Bunlarla en dış denizi geçen günün en dış kenarını aşar, yıldızların ve gezegenlerin yeniden doğmak için kaybolduğu karanlıklar diyarına varır. Önce Graeae'nin garip üçlüsüne gelir. Bunlar üç ağarmış kızkardeştir, tek bir diş ve gözü paylaşırlar ve gözü biri ötekine geçirirken Perseus bunu kapar. Koruyucusu oldukları Gorgo'nun mağarasının yolunu öğrenmeden geri vermez. Sonra, Aeschylus'un dediği gibi, "boğa gibi mağaraya dalar".¹⁹

İçerde Gorgonlar uyumaktadırlar ve Perseus'un gözleri Medusa'nın taşlaştıran görüşünden kaçır. Kahramanların baş tanrısı Athene, onun kılıç tutan eline yol gösterir (veya başka bir söyleyişte, kurbanın görünüşünü kalkandan yansıtarak ona gösterir). Orak biçimli kılıcın tek vuruşuyla ganimetini alır, tulumuna sokar ve koşarak geri döner. Bu arada Pegasus ve Chrysaor, Medusa'nın yarılmış boynundan fırlarlar. İki kız kardeş peşine düşerler. Fakat Perseus eve varır, korkutucu armağanını herkesin görmesi için yukarıda tutarak sunar. Tiran kral, yemekteki

18 *Tanının Maskeleri: İlk Mitoloji*, s. 176.

19 Aeschylus, fragment 261, Kerényi'den alıntı, *The Heroes of the Greeks*, s. 51.

tüm arkadaşları ile taş olur. Seriphos adasının bugün kayalarla dolu olmasının nedeni de budur.²⁰

3. GECE DENİZİ YOLCULUĞU

Ataerkil mitolojide dışı kişilerin çağrışımları, genelde, Sigmund Freud'un, düşün açık tatmini olarak nitelediği 'vurgunun değiştirilmesi'yle bulanıklaştırılır. İlgiyi başka yöne çeken ikinci derecede bir tema sokulur, bir olayın öğeleri çevresinde yeniden gruplaştırılır, açıklayıcı sahneler, eylemler veya sözler yutulur, yeniden yorumlanır ve yalnızca uzaktan sunulur. Çok daha derinde sinmiş olan anlam sonuçta zihni aydınlatmaktan çok bulandıran bir bütüne karıştırılır.

Ataerkil kozmogonilerde, örnek olarak, kutsal analığın normal hayali baba tarafından ele geçirilmiştir. Bütün motifleri, orneğin Hindistan'da, zayıflayan tanrı Vişnu'nun göbeğinde büyüyen Dünya Lotusu gibi buluruz. Hindistan'da Lotusa ilk atıf daima tanrıça Padma olmuştur. Padma, Lotus'tan gelmiştir, gövdesi evrenin kendisi olan, uzun sapı göbekten Lotus'a tam da göbek kordonunu çağrıştıran ve buradan akan enerjinin tanrıçadan tanrıya, anneden çocuğa aktığı Lotus'tan. Veya klasik Zeus imgesinde, Zeus'un Athene'yi beyinde taşıması 'yüceltme' örneği olarak sunulduğu gibi, şimdi de, yüceltmenin Freud'un yukarı dönüşüm diye adlandırdığı imge tipi olarak alınır; kadın rahminden doğurduğu gibi, baba da beyninden doğurur. Sözcüğünün gücüyle yaratma, erkek rahme dönüşümünün başka bir örneğidir; ağız, dolyolu, sözcük, doğum. Ve bu tuhaflığın bir başka önemli sonucu, tüm Batı ruhsalığında çokça saygı gören, büyüye ilişkin sapkınlığın ortak bir kavram olmasıdır. Özellikle de bizim sayısız bekâr ve eşcinsel büyük öğretmenlerimizce vurgulanmıştır; bu ruhsallık ve cinsellik baskıya alınmıştır.

Freud, sansür etkeninin rüyada aydınlanmasına ilişkin, vurgunun yerinden edilmesi ve öğelerin yeniden dizilmesiyle, açık tatmin, gizli düşüncelere öyle benzemez duruma getirilmiştir ki, hiç kimse birincinin arkasında ikincinin varlığından kuşkulanmaz, diye yazar.²¹ Tüm ataerkil mitolojiler boyunca da böyle ol-

20 Kerényi, *The Gods of the Greeks*, s. 48-49; *The Heroes of the Greeks*, s. 46-54 ve Graves, *age*, s. 237-45'den alınmıştır.

21 Sigmund Freud, *A General Introduction to Psychoanalysis*, Garden City Publishing Company, New York, 1935, s. 125.

muştur. Dışının yalnızca simgesel kozmolojik anlamda değil, fakat kişisel, psikolojik olarak işlevi sistematik olarak değersizleştirilmiştir. Evrenin kökenleri mitoslarında dışının rolü azaltıldığı, hatta yok edildiği gibi, kahraman efsanelerinde de böyle olmuştur. Gerçekten epik, dram ve romanslarda dışı kişilerin önemsiz nesnelere durumuna indirgenmesi şaşkıncıdır. Veya özne olarak işlev gördüklerinde bile, ya kişileşmiş cinler veya erkek iradesinin önemsiz bağlaşıkları gibi çizilmişlerdir. Etkin bir diyalog fikri hiç oluşmamış görünür. Erkek, kendi başına veya dünyasıyla, bu alevli dışı cinlerden birini dağıttığında (heyhat, trajedi!) ondan (yani yeraltından) daha önceki düşünsel ve duygusal (aydınlanma, bütünlendirme, yeniden doğum) sınırlarından daha öteye gidebileceği bir açıklamayı kapar. Ebedi imgelerde ortaya çıktığı gibi, açıkca bazı eski ataerkil söylemde de erkeğin, dışı tarafından alınmış olduğu bazı kabullere işaret edilmiş olması gerekir. Fakat vurgu o kadar yerinden oynatılmıştır ki, ilk bakışta erkekler görünür. Gerçekten, ikincide görünmez! Erdemin -arete- ataerkil kapsamı savunulmaktadır. Bu, gerçekte, bir ölçüde çürütülebilir.

Çağdaş bilim adamları bile, bu geniş ataerkil etme üstüne işbirliği yapmaktadırlar. Gerçekten, dışı, hanım bir bilim adamına gereksinim vardır; Jane Ellen Harrison, Truva savaşının bütün ovunç ve trajedilerinin tesellisinin türetildiği kabul edilen Paris'in Yargısı episodundaki saçmalık ve kabalığı başarıyla gösterir.

'Mitos, mevcut durumuyla Olimposlu Zeus'un zevkini tatmin etmeye yetecek denli ataerkindir. Eski bir satir oyunu veya çağdaş *opéra-bouffe* için malzeme çıkaracak kadar saçma, hatta kabadır:

Üç tanrı İda'ya geldi
Olumsuz çekişmeyi orada bitireceklerdi
Üçünden en güzeli hangisiydi
Hangisi güzellik ödülünü takabilirdi

Çekişme kemigi, Eris (çekişme) tarafından, Peleus ve Thetis'in evinde toplanmış tanrılar arasına fırlatılmış altın elmadır. Üstünde, 'güzel olan alsın' yazılıdır veya bazı yetkililere göre, 'güzel olan için elma'. Üç ulu tanrıça yargı için kralın oğluna, ço-

ban Paris'e çıkarlar. Mitosun özü bu söyleme göre bir kallisteion güzellik yarışmasıdır.²²

Şunu da ekleyebiliriz: Mitosun bilgi veren özelliği (ethos), arete veya mükemmellik övücüdür. Bu da, tam Homeros kahramanlarının ruhuna uygundur, çünkü o da Keltik ve Germen ruhu gibidir veya gerçekten her yerde süregelen erkeğinkidir.

Fakat burada, dışı ruha da uygun biçimde yansıtılmıştır. Güçlük de budur. Erkek dış dünyasında dışının mükemmelliği şunlarda varsayılır: a) form güzelliği (Afrodit), b) evlilik yatağına sadakat ve saygı (Hera), c) mükemmel erkekleri mükemmel ataerkil anlayış için esinleme yeteneği (Athene). Bunlarla, sonuçta elbette, kadın olarak yarışmayı kazanan, hile yapar. Afrodit, Paris'e altın elmayı kendisine verirse, ona, zaten Menelaus'la evli olan güzel Helen'i sağlayacağına söz verir. Harrison, 'güzellik yarışması saklanılmış bir küçük görmedir' der. 'Kabadır ve rüşvetle karışığında daha da kaba olur'.²³ Fakat kuşaklar boyunca bu dünyanın en soylu mükemmellik (arete) epiginin uygun (yani önemsiz) mitsel başlangıcı kabul edilmiş görülmektedir ve her şey bu düzende sürmüştür.

Bunu *Nostoi* 'dönüşler' izlemiştir, dünyadaki dış işlerin mükemmelliği. Efendileri ihmal edilmiş karılarına on yıl sonra (veya Odysseia örneğinde yirmi yıl) döndüklerinde, karıları, Griselda gibi, sadık biçimde evde oturup onları bekliyor olacaktır (aşkın kurtuluşu, ataerkil biçim). Fakat bildiğimiz gibi, dönen kahramanların en azından biri, korkulur bir şokla karşılanmıştır.

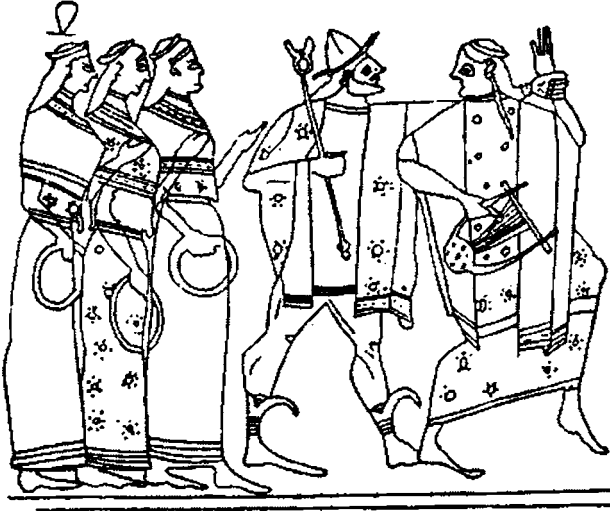
Dr. Carl G. Jung'un yazılarında tartıştığı ve dünyanın her yanından örneklerle açığa çıkardığı gibi ruhta, toplularda, tarihte ve mitosun simgeselliğinde tamamlayıcılık işleyiş ilkesi vardır. Bu ilkenin mekanikine ilişkin bir tartışmasında, 'Ne kadar bilinçli olsak' diye yazmıştır, 'her zaman kararlaştırılmaz ve kararlaştırılmamış bilinçsizlik öğeleri olacaktır. Bu, kendi bütüncüllüğümüze ilişkindir'.²⁴ Fakat bu bilinçsiz öğeler, basitçe, ruhta hareketsiz durmaz. Kavranılmayan potansiyel olarak, bilinçli tutuma relâfi edici bir etki içinde, eyleme hazır bir nitelikte bulunur. Öyle ki, bilinç küresinde ne zaman bir rahatlama istemi doğsa ve birey artık istediği amaca tüm enerjisini vermeyi gereksinmese –

22 Harrison, *Prolegomena*, s. 292.

23 *age*, s. 298.

24 Carl G. Jung, *Two Essays on Analytical Psychology*, Bailliere, Tindall and Cox, Londra, 1928, s. 185-89.

örnek olarak Truva, savaşının kazanılması- kurtulmuş, tasarruf edilmiş enerji geri döner ve potansiyel deneyim ve gelişimin bekleyen merkezlerine akar. Jung, tasarruf edilmiş enerjiyi, akılcı olarak seçilmiş bir nesneye dönüştürmek bizim gücümüzde bulunmaz, diye belirtir.²⁵ Tersine, dönüşüm yalnızca kontrol dışı değildir, kaçınılmaz olarak, üstelik, bilinçli iradenin tamamlayıcısıdır da. Çünkü Jung'un gözlemlediği gibi, kendisinin de çok zeki bir insan olarak gördüğü Herakleitos'dan alıntı yaparsak, 'her şey er veya geç tersine döner'.

Sekil 22. Paris'in Yargısı

Eski Yunan filozofi Herakleitos (MÖ 500) bu psikolojik, tarihsel ve kozmogonik yeniden dengelenme sürecine *enantiodromia* 'tersine dönme' adını verdi. Ve, sürece örnek olarak, Homeros'un iki zıt epiginden daha iyisi bulunamaz. Herakleitos ve tüm kuşağı bunlarla yetişmişti: Bir yanda *Ilyada*, *arete* dünyası ve erkekçe işleriyle, öte yanda *Odysseia*, güç ve bilgilerin diyarına, tamamen kontrolsüz, kahramanlar kuşağının en akılcı adamının uzun dönüşü. Kesiti de, yalnız bırakılmış şekilde bekleyen az gelişmiş, hatta bilinmeyen öteki zihin kadınıdır. Ege'nin eski günlerinde Girit'in bu sevimli varlıklarının duygusal sesle-

25 age, s. 52.

nişinde bulunduğu zihin. Fakat erkeklerin keskin kahraman çağında bu, Atlantis gibi batmıştır.

Jane Harrison, Paris'in yargısına ilişkin, Yunan gelenegine ait yalnız ebedi Homerosgil kanıtlar değil, fakat daha eski seramik sanatının kalıtımından da bir dizi sahneler gösterir. Örnek olarak, şekil 22'de olağan, nazik gezintilerin gencinin ağır pozunu değil, açıkça alarında bir Paris görüyoruz. Ruhların yeraltı dünyasına kılavuzu olan Hermes'in, görevini yapması için bileğinden yakalamak zorunda kaldığı bir Paris'i. Harrison, burada, tanrıçanın güzelliğinden duyulan shevi zevk açıkça yoktur, diye açıklar.²⁶ Gerçekten bakıldığında, yoktur.

Benim şu andaki temam için yetecek denli, bu resimde Paris'in uçuşu Truva'ya doğrudur. Kendi payına belli krizlerle yüzleşmek zorunda olduğu açıkça görülmektedir. Dişi ilkenin üçlüsü Yunan toprağı tarafından. Agamemnon, Kliytaimestra, Menelaus, yeniden ele geçirdiği altın sevgilisiyle; akıllı Odysseus (olaya göre de tek o) Penelope ve onun talipleri galaksisiyle karşılaşacaktır. Kısacık yaşamı, sağda, görevler ve ün, savaş, *arete*, Zeus ve Apollon, bunun yanında, solda, zamanın eski tanrıçası ve hak ananın yükselişi gibi, mistik Kirke adası, Kalypso ve Nausikaa ve ruhların yeraltı dünyasına ve ölüm ötesi bilgilere kılavuzluğunu yapan Hermes'le dolu olarak düşünbildiğimizi sanıyorum.

Heinrich Schliemann Truva ve Truva savaşının gerçek olduğunu doğru tahmin etti, epiğin kılavuzluğunu izleyerek hem Truva'yı hem Miken kentini buldu. Aynı şekilde Sir Arthur Evans, klasik mitos edebiyatının verilerini izleyerek Knossos'u ve labirent sarayı yeraltından çıkardı. Fakat Profesör Martin Nilsson'un belirttiği gibi, 'bir olayda mitolojinin önderliği başarısız oldu, Dörpfeld Itaka'da Odysseia'nın sarayını aradığında. Ve şimdi, nedenini biliyoruz. Çünkü Odysseia yarı tarihsel bir kahraman sagası değildir, ölmüş olduğu düşünülen, uzun zamandır kayıp kocasına sadık kalan kadın temasına dayanan halis romandır'.²⁷ İşte, evet, bir hakıma. Buraya kadar çok güzel. Fakat bu romanın böyle özel bir biçimde okunması, sevgili profesör, yalnızca ataerkil görüş açısının ikinci derecede odağının, yerinden ettiklerindedir. Penelope'da bundan daha fazla derinlik vardır.

26 Harrison, *Prolegomena*, s. 29. Şekil 22, Louvre'daki Greko Etrüsk vazodan, Harrison, *Journal of Hellenic Studies*, c. VII, 1986, s. 203.

27 Nilsson, *age*, c. I, s. 25-26.

Ilyada'nın başta gelen tanrısı Apollon'dur, ışık dünyasının ve kahramanların mükemmelliğinin tanrısı. Ölüm, bu eserin görüş açısında sondur, huşu veren, meraklandırıcı veya ölüm pençesinin ötesindeki güce ilişkin bir şey yoktur. Yalnızca heyecanlanan, çaresiz gölgeler vardır. Bu eserin trajik anlamı, kesinlikle, yaşamın güzellik ve mükemmelliğindeki neşenin derinliğindedir; güzel kadınlar, soylu, yiğit erkeklerin sevecenliğinde, gerçek değerindedir. Fakat zaman gerçeğinin tanınmasıyla, burada, her şeyin sonu küldür. Oysa *Odyseia* da Odysseus'un yolculuğunun başta gelen tanrısı düzenbaz Hermes'tir. Hermes, ruhların yeraltı dünyasının kılavuzu, aynı zamanda, yeniden doğum ve ölüm bilgisinin efendisidir. Yaşamda bile kendisine uyanlarca bunlar bitenebilir. İki yılının sarıldığı caduceus simgesiyle ilişkisi olan odur, kader tanrıçası üçlüsüyle, Afrodit, Hera ve Athene ile ilişkisi olan da, geleneksel olarak odur. Ve efsaneye göre, Truva savaşına o neden olmuştur.

Savaş on, Odysseus'un yolculuğu da on yıl sürdü. Ama klasik masalın en büyük ustası Profesör Gilbert Murray, yıllar önce (*The Rise of the Greek Epic*) *Yunan Epiginin Yükselişi*'nde, klasik dönemde, güneş ve ay takvimlerinin birleştirilmesi çabasına işaret etmişti (12 ay ayı, 354 gün artı birkaç saat, ve 364 gün artı birkaç saatlik güneş yılı). Astronom Meton'un Büyük On Dokuz Yıllık Dönemi'nde, Murray'dan alıntıyla: Yunanlılarca 20. yılın başını gösteren 19. yılın sonunda yeni ay kış gündönümünün yeni güneşiyle çakışır ve buna Ay ve Güneşin Buluşması (Συνοδος Ηλίου και Σελήνης) denir. On dokuz yıldır olmayan ve on dokuz yıl daha olmayacak bir şeydir.²⁸

Murray, Odysseus'un, Itaka'ya, 'safak kızının ışığını müjdeleyen en parlak yıldızının yükseldiği gün' döndüğüne dikkati çeker. Karısına 20. yıl, yani 20. yılın tam girdiği, 19. yılın tamamlandığı anda kavuştu, yeni ay zamanında. Atinalıların 'eski-veyeni' dedikleri, bir ay sönerken ötekinin yükseldiği günde geldi. Yeni ay, aynı zamanda Apollo Bayramının veya güneşin gündönümü festivalinin günüdür ve mevsim kıştı. Dahası, Odysseus'un yalnızca üç yüz altmış domuzu vardır ve her gün biri ölür. Aynı şekilde, güneşin sığırları, her biri ellilik yedi sürüdür, toplamı üç yüz elli eder. Odysseus batıya, yeraltı dünyasına gider, ölülerin diyarını ziyaret eder, en uzak doğudan çıkar, şafağın ci-

²⁸ Gilbert Murray, *The Rise of the Greek Epic*, The Clarendon Press, 3. baskı, Oxford, 1924, s. 211.

vıl cıvıl yuvaları ve güneşin apaydınlık beşikleri olan yerden.²⁹ Bu arada Penelope, herkesin bildiği gibi, evde oturur ve örer, söker; ay gibi.

On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında bilim adamları güneş ve ayın analogilerinin böyle tanımlanmasından hoşlandılar, kendi zamanlarında açıklığa kavuşan bir noktaya uyuyordu, mitoslara ilişkin tasarımıımız geniş oranda Tunç Çağı kozmolojik simgelerinden türemişti. Fakat şimdi bu önemli kavrayışa, tüm pagan dinlerde, Batı ve Doğu düşünceleri de içinde, temel olan düşünceyi de eklemeliyiz. Yazdığımız dönem içinde (MÖ ilk bin), zihnin içe dönüşü (güneşin batışıyla simgeleştirilir), bireyin *in esse* tanımlanması (microcosm) ve evrenin (macrocosm) gerçekleşmesinde bütünleşir; sonsuzluk ve zaman, güneş ve ay, erkek ve dişi, Hermes ve Afrodit (Hermaphroditus) ve Cadeceus'un iki yılanının eylem ve gerçekleşmesi düzeninde bir araya getirildiğinde elde edilebilir.

Güneş ve ayın buluşması imgesi, her yerde, bu olayla simgesel olmuştur ve onun evrenselliğindeki çözülmemiş sorular şunlardır: a) ne kadar geriye gider, b) ilk nerede çıkmıştır, c) başlangıçtan beri psikolojik ve kozmolojik olarak anlaşılabilir mi?

Hintli Kundalini Yogasında, MS ilk binde, omurganın merkez kanalının her iki yanındaki (zihin ve solugun kontrolüyle yılan gücünün taşıdığı yer olarak kabul edilen) iki ruhsal kanal ay ve güneş kanalları olarak tanımlanır. Merkezle ilişkileri, 1. şeklimizdeki merkezdeki çubuk (Hermes'in değneği) gibidir. 2. şekilde ay ve güneşin kavuşmasını, bu kez yılan ve eksen değnekle, ağaç ve omurgayla daha belirgin bir ilişkide görüyoruz. Simge Avrupa, Çin ve Japonya'da, Aztek ve Navaholarda biliniyordu, Yunanlılarca bilinmemesi de pek olası değil.

Boylece, kısaca söylersek, Odysseus ve Penelope'un 20. yılın başında birleşmeleri, yalnızca sabırlı olan Griselda'dan daha ilginç görünüyor. Bir şey daha, Penelope kitapta büyüsül kategoriye girmeyen tek kadın olduğuna göre, açıkça (en azından bana göre) Odysseus'un Kirke, Kalypso ve Nausikaa ile karşılaşmaları, ruhun arketip mitsel diyarda psikolojik maceralarını temsil eder. Erkek, kadınla mükemmel bir yaşamda birleşmeden önce, kadının önemini yaşmalıdır.

29 ağc, s. 211-12.

1) Odysseus'un ilk macerası, fethedilmiş Truva kıyılarından *on iki gemi* ile ayrılmasından sonra, Trakya kenti Ismarus'un yağmalanmasıdır. Odysseus bu olayı, 'yerle bir ettim ben orayı, öldürdüm Kikonları/aldım kanlarını, mallarını bütün/ve onları bir güzel pay ettim' diye anlatır.³⁰ Acımasız iş, Zeus'un gönderdiği bir rüzgâr'dan gemilerin parçalanmasıyla sonuçlanır. Böylece, kontrol dışı, dokuz gün sürüklenir ve tanrının rüzgârıyla, bilinen dünyanın ötesine taşınırlar.

2) 'Sonunda Lotusiyenler toprağı'na vardık onuncu günü' diye anlatır Odysseus, 'bir bu çiçeği yer buranın halkı'. Fakat bu yiyeceği yiyen adamlarının, artık eve dönme isteği kalmaz (Lathe motifi, unutkanlık, zihnin mitsele, yani içe dönüşü). Onları gözyaşlarına bakmadan gemilerine sürükler, kürekçi sıralarına zincirler, açılır.

3) Odysseus ve donanması artık zor sınav ve geçitlerin mitsel diyarındadırlar. Bunların ilki *Kyklopların* (Tepegözlerin) diyarıdır: 'Ne ekin ekerler elleriyle ne de çift sürerler.' Ve tek gözlü dev, bildiğimiz gibi dalgaların ve iki kraliçenin ve dahası Medusa'nın efendisi tanrı Poseidon'un oğlu Polyhemus, sürüleriyle bir mağarada yaşarlar: 'insan azmanı bir dev otururdu bu mağarada/bir başına herkesten uzak, sürülerini güderdi/kimseyle görüşmez, karışmazdı başka adamlara/tasarlardı kendi köşesinde bir sürü kötü işler/ insan dilini yutardı görünce bu dev/ekmek yiyen insanlara hiç benzemezdi o/daha çok ormanlı bir doruk gibiydi'. Odysseus, en yiğit adamlarından *on ikisini* seçerek gemilerini kıyıda bıraktı ve geniş mağaraya daldılar. Mağara ağzına dek peynirler, kuzular, oğlaklarla doluydu. Süt kovaları, ayran kavataları buldular ve arkadaşlık bekleyerek girdikleri, ev sahipliği bekleyerek oturdukları mağaranın sahibi sürüsünü güderek geldi. Kucak dolusu kuru odun taşıyordu ve bir gürültü kopardı ki, herkes korkudan saklanacak yer aradı. Yirmi iki dört tekerli sağlam arabanın çekemeyeceği bir kayayı kaldırarak mağaranın ağzına dayadı, oturdu ve koyunları, keçilerini sağdı. Her yavruyu masasının altına koyup ateş yaktı ve konuklarını fark etti. O akşam yemeginde ikisi yenildi, ertesi sabah ikisi kahvaltıda, ikisi ertesi akşam (*altısı gitti*). Fakat bu arada yoldaşlar, Kyklop'un gözünü çıkarmak için kocaman bir sırık hazırladılar. Akıllı Odysseus kendi adının *Kimse* olduğunu söyleyerek ona yaklaştı ve

30 *Odysseia*'dan bütün alıntılar: A. Erhat-A. Kadir çevirisinden kullanılmıştır.

deve bir gerdel şarap sundu. Polyphemus hepsini içerek, 'kalın boynu arkaya devrilmiş öylece yatıyordu/her şeyi yenen uyku az sonra yakaladı onu da/pis sarhoş kusuyordu geçire geçire/şarap ve insan etleri dökülüyordu boğazından/ben hemen aldım kazığı soktum köz yığını içine/bir yandan da dil döküm, yürek verdim dostlarıma/korkuya kapılıp sakın bırakmayın dedim, beni yüzüstü/zeytin kazığa baktım, ateşte parladı parlıyor/henüz yeşildi ama tutuşacaktı neredeyse/ kazığı ateşten çekmemle onun üstüne koşmam bir oldu/benimle birlikte atıldılar bütün arkadaşlar/ bir büyük tanrı güç katmıştı herhal yüreklerine/kaldırıp kazığı baturdılar sivrisini gözünün tepesine/ben de yukardan boyuna çevirdim bastıra bastıra/nasıl bir gemi kalasına delgiyi çevirirse usta/altına gerili kayışı kalfaları hani/bir o yana bir bu yana çekip dik tutarlar delgiyi/o da hep aynı yeri durmadan deler/bizi de tıpkı öyle ucu ateş gibi kazığı/sokmuştuk gözüne onun, döndürürdük habire/cızırdayıp tütüyordu gözkapakları ve kirpikleri/köklerine dek çatır çatır yanan gözbeğenin içinde/bir demirci ustası bastırıldığı vakıt/koca bir baltayı ya da çekici soğuk suya/kızgın demir nasıl birden toplar da gücünü/ışık sesleriyle cınlattırsa ortalığı/gözde öyle cızırdıyordu zeytin kazığının çevresinde/ bir canavar gibi uludu, yankılandı koca kayalar/girecek delik aradık korkudan hepimiz/çektik çıkardı gözünden kana bulanmış kazığı/çıldırılmış elleriyle fırlattı attı uzağa/başladı haykıra haykıra komşusu Tepegözleri çağırma/mağaralarda otururdu onlar, rüzgârlı tepelerde/duydular sesini ve koşup geldiler dört bir yandan/dikilip mağaranın çevresine sordular başına geleni/ne oldu sana böyle Polyphemus ne bağırırsın acı acı/ölümsüzlerden biri sürülerini mi kaçırdı ne/yoksa seni biri mi tepeler düzenle ya da zorla/güçlü Polyphemus karşılık verdi mağaranın içinden/dostlar beni kimse tepelemez/ne zorla ne düzenle/onlar da kanatlı sözlerle karşılık verdiler ona/sana karşı kimse zor kullanmazsa ve yalnızsan/büyük Zeus'tan çaresiz bir dert gelmiş olacak başına/ ama baban Poseidon'a yalvar yakar sen yine/böyle dediler ve gittiler ben de yürekten güldüm/adımla aldatmışım onu, parlak bir düzen kurmuşum/.

Artık kapalı mağaradan çıkmak sorunu kalmıştı. Fakat Tepegöz, 'inceleyip kıvranarak acılar içinde/elleriyle yoklaya yoklaya gitti/kaldırdı kayayı, sonra uzatıp iki elini, oturdu kapının önüne'. Ama akıllı Odysseus, sürüden üç büyük koçu birlikte bağladı, 'çok besili ve gür yapağlı koyunların erkekleri/iri ve gü-

zeldiler, yünleri çaldı menekşe rengine', ve bu şekilde altı üçlü hazırladı. Adamlarından birini ortadaki koça taşıtıyordu, öteki ikisi onu gizliyorlardı. Kendisi de, "en güçlü koçu kestirdim koyunlar arasında/sırtından yakaladım onu, karının altına asıldım/kıvr kıvr dolgun yapayıyla tutundum ellerimle/öylece, sabırlı bir yürekle, asılı kaldım/. Böylece, şafak sökerken yedi adamı taşıyan on dokuz koç, sürüyle birlikte mağaradan çıktı.

Dikkat çeken nokta, gözün simgesel içe işleyişidir (boğa gözü, öteki dünyanın güneş kapısıyla benzerlik gösterir). Simgesel ad Kimse (ötedünyaya geçişte kendinden soyunmaktır: Kendi dünyasal niteliğini açığa vurmadığı için, kişisel adını ve ününü, Odysseus kozmik hazine bekçisini geçmiş ve egonun hiç kontrolünün olmadığı kişi üstü güçler çevrenine girmiştir). Koç ile tanımlanmayı gösterir (simgesel olarak güneş hayvanı, Mısırlı Amon ile karşılaştırın).

4) Gemiler *Aiolos Adasına* vardılar, rüzgâr tanrısı *Aiolos* (*pneuma, Spiritus, ruh*), altı kız altı erkek on iki çocuğuyla tunc duvarlarla çevrili bu yüzen adada oturuyordu. 'Oğullarına karı diye vermişti kızlarını *Aiolos/şölen* yapırlardı bu çocuklar sık sık/sevgili babalarının, saygıdeğer analarının yanında/türlü yiyecek içeceklerle doluydu sofraları/tüterdi yağ dumanları bütün gün evin içinde'. *Aiolos*, 'yüzdü dokuz yaşında bir sığırın derisini, bir tulum yaptı/bağladı tulumun içine azgın yellerin yollarını/ çünkü *Kronosoglu* yellerin yöneticisi yapmıştı onu/dilediği yeli durdurur, dilediği yeli salardı.' 'Bu yel götürecekti gemileri ve bizi varacağımız yere.

Dokuz gün dokuz gece tulumdan çıkan rüzgârla gittiler ve onuncu gün yurtlarını görmeye başlamışlardı. Fakat *Odysseus*'un adamları tulumdaki armağanları görmek için onu açtılar ve kopan fırtına onları *Aiolos*'un adasına geri attı. Bu kez o, onları kabul etmedi.

Burada ve izleyen macerada, ortak psikolojik bir deneyimin simgesel yansıması bulunabilir. Önce gurur (Jung'un terimiyle *şişinme*), sonra yıkım. Bilgiçlik taslayanların ve azizlerin ortak olan manidepressif aşaması. İlk adımı elde edince –bir cins aydınlanmaya doğru eşiği geçmek diyelim– arkadaşlar bunu amaca ulaşma saymışlardır, oysa girişim yeni başlamıştır. Bireysel psikolojinin terimleri ile söylendiğinde, *Odysseus*, hâlâ dümen tutarken uyudu ve adamları, yönetilmeyen yetenekler tulumu açtılar. Tek Yasak Nesneyi Toplumbilimsel terimlerle söylendiğinde,

kişisel kazanım ortaklaşa iradeyle yok edilmişti. Veya iki dizi tırımı birlikte koyarsak, Odysseus henüz kendisini grubuyla tanımlamaktan kurtulamamıştır, grup idealleri, grup yargıları, vı Fakat kendinden soyunmak, gruptan soyunmak anlamına d gelmektedir. Böylece, yaşanan ruhsal toplumsal şişinmeden sor ra:

5) *Patlama, aşağılanma, ruhun karanlık gecesi*: 'Oradan y ne açıldık denize, yüreklerimizde acı dolu/yoldaşların canı çık yordu habire kürek çekmekten/görünmez olmuştu bizim çilgır lığımızdan sıla yolu/altı gün aralıksız gittik geceli gündüzlü/V yedinci gün, böyle rüzgârsız gittikten sonra, *Laistrygonların* ulhu sine vardılar. Sürüleriyle zengin bu ülkeye öncüler çıkardıla: Uzakta bir kent ve kentin önünde su taşıyan bir genç kız gördü ler. O, kralın kızıydı ve onları evine götürdü. Dağ doruğu kada kocaman olan annesiyle karşılaştılar. Anne kralı çağırdı ve o d bir devdi. Arkadaşlarından birini yemek üzere yakaladı, ötekile kaçtılar. Kral savaş çıkırtkanı çıkardı. *Laistrygonlar* dört bir yar dan koştular, taşlar atarak gemileri batırdılar, yalnız biri kaldı.

6) Böyle aşağılanmış, azalmış ve yenilmiş, büyük gezi Kimse, artık dişi ilkeyle temel karşılaşması için hazırdu. *Arete* gü zellik, sadakat, sabır ve esinleme anlamında değil, fakat örgül saçlı *Kirke* tarafından dikte edilecekti. *Kirke*, tüm erkeklere ış veren güneşten *Oceanos*'un kızı, periydi.

Gemi, bilmeden *Kirke*'nin adasına girdi ve iki gün ve gec adamlar kıyıda yattılar yüreklerini dinlendirdiler. Fakat üçünc günün şafağında, *Odysseus* kargı ve kılıcını alarak yüksek bir te peye çıktı ve bir duman gördü. Adamlarına dönüp uzun boynuz lu bir geyik öldürdü, onları yedirdi ve yitirdikleri arkadaşla için ağladılar. Sonra bir kısmı inceleme yapmak için çıktı ve oı manın içlerinde *Kirke*'nin cilalanmış taştan yapılmı sarayını keş fettiler.

'Kuşlar, aslanlar vardı çevresinde, dağ hayvanları/büyüle mişti *Kirke* onları kötü ilaçlarla/saldırmadı bu hayvanlar adaml rımın üstüne/ama kalkıp uzun kuyruklarıyla onları okşadıla: köpekler nasıl kuyruk sallarsa şölenden dönen efendilerini bilirler çünkü kendilerine güzel şeyler getirdiklerini her seferir de/öyle kuyruk sallıyordu bu sert urnaklı kurtlar ve aslanla: oysa benim arkadaşlar korkmuştu bu canavarları görür görme: güzel belikli tanrıçanın eşiginde durakaldılar/duyuyorlardı içe de türkü söyleyen *Kirke*'nin güzel sesini/tanrısal bir büyük be

dokuyordu tezgâhta/ince ve güzel ve parlak bir işti bu, tanrıçalara yakışır/aralarında dile geldi Polytes, erlerin güdücüsü/arkadaşımı o benim, en sevdiğim en saydığım/arkadaşlar büyük bir tezgâhta mekik dokur içeride biri/bir güzel türkü de söyler her yer çın çın öter/yaklaşıp ses edelim bir tanrıça mı o, yoksa kadın mı?/o böyle dedi ötekiler de seslenip çağırdılar/Kirke de çıktı dışarı ve parlak kapıları açtı/çağırdı hepsini içeri onlar da boş bulunup girdiler/bir Eurylokhos kalmıştı dışarıda, sezmişti tuzak kokusu/tanrıça onları içerde iskemlelere, tahtlara oturttu/peynir, sarı bal ve arpa unu ezdi Pramnos şarabına/sağrağa korkunç ilaçlar karıştırdı/büsbütün unutsunlar diye baba toprağını/verdi onlara bu içkiyi onlar da hemen diktiler/onlar diker dikmez içkiyi, Kirke hepsine değneğiyle vurdu/ve kapattı yoldaşlarını mı domuz ağılına/şimdi onlar tıpkı domuza benzemişlerdi/başları ve sesleri, kılları ve gövdeleriyle/ama akıl vardı yine içlerinde eskisi gibi/aglar sızlar halde onları kapadı oraya/atı önlerine kayın kozaıağı, palamut, kızılçık yemişi/hep yediği şeylerdi bunlar yerde sürenin domuzların'.

Eurylokhos korkuyla haberi gemiye getirdi. Odysseus tunç kılıcını aldı, yayını kuşandı ve yola koyuldu. Fakat ilerlerken altın değnekli Hermeias bıyıkları yeni terlemiş delikanlı şeklinde çıktı önüne. Elini yakaladı ve ona erdem otu verdi. Tanrılar ona Malû derlerdi. Onu büyüden koruyacak ve Odysseus'u Kirke'nin ilacından kurtaracaktı. 'Kirke uzun değneğiyle sana vurur vurmaz/çek sen de kalçandan sivri kılıcını/öldürmek istemiş gibi atıl üstüne Kirke'nin/ödü kopacak, yatağına götürmek isteyecek seni/sakin olmaz deme, hor görme tanrıçanın yatağını/çok iyi bakılacaksın, yoldaşların da kurtulacak/ama önce büyük andını içsin mutluların, zorla onu/ant içsin sana bir daha kötülük etmeyeceğine/yoksun bırakmayacağına seni gücünden ve erkekliğinden/soyununca sen anadan doğma çırılçıplak'.

Hermeias adanın ormanlarından Olympos'a doğru uzaklaşırken, Odysseus söyleneni yaptı. Kirke söz verip andını yerine getirdi. O da sonunda Kirke'nin güzel yatağına girdi. Hizmetçiler konağı düzene soktular, pınarlardan, ormanlardan ve denize akan kutsal ırmaklardan doğmuş dört peri kızı da çalışırdı. Domuza dönen adamlar içeri girdiler, Kirke de aralarına geçip başka bir ilaçla onları ovdu. 'Üstlerindeki kıllar dökülüverdi ossaat/yüce Kirke daha önce o uğursuz içkiyi içirince/bütün vücutlarını saran kıllardı bunlar/işte hepsi insan olmuşlardı yeniden/ama

şimdi eskisinden daha gençtiler/daha güzeldiler ve daha boylu boslu'.

Evinde üç yüz altmış domuzu olan kahramanla, insanları domuza ve yine insana, fakat daha güzel ve uzun insanlara çeviren tanrıçanın 'kutsal evliliği' bize Elevsisli Demeter ve Persephone ritleri mitolojisini anımsatıyor. Anthesteria domuz kurbanı festivallerini.³¹ Bunlar ölüm ve yeniden doğumu temsil ediyorlardı, sözünü etmiş olduğum Malenazyta ritlerinde olduğu gibi. Kirke'nin adasında Odysseus, cadeceus tanrısı Hermeias'ın öğütü ve gücüyle korundu. Eski kahraman yaşam biçimiyle temsil edilen klasik çifte kalıtımın zıddına bağlantılara geçtik. *Odysseia*'da, Malenezya mitolojisindeki gibi kötü yönüyle yeraltının kannibal cadısı olan tanrıça, merhametli yönü ile bu diyarın kılavuzu ve bekçisidir ve ölümsüz yaşamı verendir.

7) Bundan sonra, Kirke'nin Odysseus'a yeraltı dünyasının kılavuzluğunu önerdiğini öğreniyoruz. 'Çok kurnaz Odysseus, Laertesoglu, tanrıların beslediği/kalmayın benim evimde istemeye istemeye/ama bir başka yolculuk yapmanız gerek daha önce/gidilecek Hades'in ve korkunç Persephone'un ülkesine/danışmak için Thebaili Teiresias'ın ruhuna/henüz yitirmemiş aklını bu kör bilici/Persephone bir ona bilinç bağlamıştır ölümlerden/bir odur düşünen, ötekiler uçuşurlar gölgeler gibi.'

Çok önemli bir nokta! Hades'te yaşayanların hepsi gölgeler gibi değil. Teiresias, iki yılının giziyle ilişki kurmuş ve en azından bir anlamda, hem erkek hem dişi olan yılanlardan her cinsin kendi yönünden gölge gibi bildiği gerçeği iki yönüyle öğrenmiş ve yaşam için gerekli olanı özümleyerek ölümsüz olmuştur.

Sophocles'in bir mısrası vardır; Elevsisin gizine ilişkin: İnsanlar içinde üç kez kutsamışlardır/bu ritleri uygulayanlar/Hades'e gidenler, yalnız onlar için yaşam vardır/tüm kalanlar kötü bir kader çekeceklerdir.³²

Bu düşünce olgun klasik düşüncenin de temelidir. Gerçekten onu akademik neoklasizmden ayıran da budur. Yunan ikili kalıtımının iki dünyasının, Bahçenin birinci kadar ikinci ağacıyla da bağıntısından söz eden organik sentezin ifadesi budur. Erdemin öteki okulundaki üzgün çiftimizce bu reddedilmiştir.

31 *Tanınımın Maskeleri: İlk Mitoloji*, s. 198-206.

32 Sophocles, fragment 837. A. C. Pearson, *The Fragments of Sophocles*, The University Press, Cambridge, 1917, s. 52, c. III. Kaybolmuş tragedyası Trip- tolemus'dan.

Kirke'nin önderliğini izleyen Odysseus, tayfasını dünyanın sınırlarına götürdü. Kimmerlerin sis ve bulutla örtülü ülke ve kentlerine geldi. Burada sonsuz gece vardı. Ölülere kurbanlar sundu, yerde kazdığı bir çukura döktü (Olymposlu yukarıya doğru sunumun tersine). Korkunç çılgınlarla her yandan ruhlar üşüştü. Bildikleriyle konuştu: Annesi, Tiersias, Phaedra, Procris, Ariadne ve daha birçoğu, Agamemnon ve Akhilleus. Dahası, orada, Giritli Minos'u. Zeus'un oğlunu, elinde altın değneği, ölüleri yargımlarken gördü.

Derken, korkuyla, Persephone onu Medusa'nın başına göndermeden, gezgin ayrıldı. Kirke'ye, *mistagog*'una* döndü ve ondan nihai bilgileri aldı.

8) *Güneş adasına yol ve yolun tehlikeleri*: Yolun tehlikeleri şunlardır; a) sirenler, b) parçalanmış kayalar ve ikinci seçenekte de b') Skylla ve Kharybdis. İlki cennet güzelliğinin çekiciliğinin ifadesidir veya Hintli mistik deyişle, 'suyu tatmak'dır. İkili olmayan, aşkın aydınlanmasının baskısı yerinde sonuçta cennet mutluluğunu kabul etmektir. Öteki ikisi, aynı biçimde, tek mistik deneyimin nihai eşliğini temsil eder, zıt çiftlerden geçmeye götürür: Manuk kategorileri ötesinde (A, B değildir, sen, bu değilsin) deneyimin her türlü kavranılabilir formunun ötesinde, her şeyin bilinçli kavranılışıyla bilinçli parçalanmaya geçiştir. Odysseus zıtlıklar çiftinden, Skylla ve Kharybdis'den geçmeyi seçmiştir. Aralarından geçmiştir.

Fakat geldikleri Güneş Adasında, adamları insan iştahıyla, Odysseus uyurken güneşin sığırlarının bir kısmını kestiler, pişirdiler ve yediler. Ve yelken açtıklarında, 'korkunç ve gümbürtüyle patladı Zephyros yeli/ ve birden saldırdı üstümüze, gemi gidemedi'. Gemi su doldu, Odysseus dışında, tüm adamlarıyla batı. O da kendisini kalan omurganın direğine bağladı. Sonunda yalnızdı.

Bu da ruhsal gezinin doruk noktasıydı.

Bu ilk ana eşik geçmenin krizinin analogisini açıklamakur. En yüksek Hint aydınlanma idealizmine zıtlığı da açıktır. Çünkü Odysseus Hint sağı olsa, öğrendiklerini ev yaşamında uygulamak üzere karısına dönüş yolunda yalnız kalmazdı. Güneşle sonsuza kadar Kimse olarak birleşirdi. İşte bu da Hindistan ile

* *nystagogue*: (Eski Yunanlılarda) Dinin gizlerini açıklayan veya öğreten kişi, bir dini yeni öğrenenlerin vaftiz babası, gizlilikçi (ç.n.).

Yunanistan arasında, birleşme ile ayrılmanın trajedisinin arasındaki eleştirel çizgidir.

Gerçekten, Odysseus'un, Kirke'nin koruyuculuğu altındaki iki ziyareti, Güneş Adasına ve Ataların Diyarına ziyaretleriyle, Hint Upanişadlarında (MÖ 700-600) öğretilen 'duman ve ateş yolları' karşılaştırılabilir.³³ Hindistan'da da, Yunanistan'daki gibi, bu iki yolun geleneği, özgün olarak Aryanlara ait değildir. Fakat karma kalıtımın Aryan öncesi karışımına aittir. Dahası, Aryan ataerkilliğinin (Kena Upanişadda korunan mitosa göre) Brahman tanrılarıyla huşu veren en etkileyici açıklaması olan Uma Haimavati ile ilişkilidir.³⁴

Yunanistan ve Hindistan'da ataerkil ve anaerkil düşüncenin iki zıt düzenleri arasında (Kitabı Mukaddes geleneğinde geniş biçimde erkek yararına vurgulanmış olan) bir diyaloga izin verilmiştir. Fakat hem Yunanistan'da hem Hindistan'da bu etkileşim beslenmişse de, iki bölgede sonuçlar aynı değildir. Hindistan'da ana tanrıçanın gücünün erkek ego ilkesinin kabul edilmesinde baskıya alınması, bir dereceye kadar söz konusudur.³⁵ Oysa Yunanistan'da erkek iradesi ve egosu yalnızca kendi başına değildir, öyle bir tutumla desteklenmiştir ki, bu dönemde dünyada tektir: Çocukluğun zorunlu 'isterim' yoluyla değil (doğuda normal egonun kavram ve tutumu budur), fakat kendinden sorumlu aklın, hem 'isterim' hem 'sen yaparsın'dan kurtulmuş ve ampirik gerçekler dünyasını yargılayan bir sorumlulukla, sonuçta tanrılara hizmeti değil, insanı geliştirmeyi ve olgunlaştırmayı amaçlayan bir yoldadır. Çünkü Karl Kerényi'nin çok iyi belirttiği gibi, 'Yunan dünyası güneşin değilse de, güneş ışığının dünyasıdır, ama insan tam ortasında durur'.³⁶

Şimdi eve yolculuğa geliyoruz, Odysseus'un yeraltından ve Güneş Adasından dönüşüne:

9) *Kalypso'nun adası*: Mucizevi biçimde Odysseus, yüzen parçanın üstünde, geri Skylla ve Kharybdis arasından geçer, dokuz gün daha denizin üstünde kalır, onuncu gün, örülmüş saçlı Kalypso'nun Ogygia adasının kıyılarına varır. Sevimli tanrıça

33 *Tanrının Masheleri: Doğu Mitolojisi*, s. 197-206. *Chandogya Upanişad'dan* alınıyla 5.3.10, s. 208-216.

34 *age*, s. 204-205. Kena Upanişad, 3.1-4.1.

35 *age*, s. 211-40.

36 Karl Kerényi, *Vater Helios, Eranos-Jahrbuch* 1943, Rhein Verlag, Zurich, 1944, s. 83.

orada bir mağarada, çayırlar, çiçekler, asma ve kuşlar arasında ona adadığı bir mekikle dokumaktadır. Onunla sekiz yıl (bir oktav: eon) kalır. İlk peri örgülü saçlı Kirke'nin öğrettiği dersleri özümler. Ve sonunda ayrılma zamanı geldiğinde, Zeus kılavuz tanrı Hermaias'ı gönderir. Ona acele etmesini emreder. Tanrıça da istemeden öyle yapar. Odysseus bir sal yapar, Kalypso onu yıkar ve güzel giyecekler giydirir ve denize açılıp uzaklaşmasını seyreder.

10) Fakat Poseidon, hâlâ oğulları Kyklopların kör edilmesinden kızgındır (derece derece, durak, durak, onun derin sularında, karanlık ruhun gecesinde, dönüyoruz). Salı batırmak için bir fıruına gönderir. Yine suya batan Odysseus iki gün, iki gece yüzer.* Çıplak durumda Phaiak Adası'na düşer. Hoş episodda, Nausikaa, küçük prenses hizmetçileriyle sahile gelirler, top oynarlar. Top suya gider, kızlar çılgınlıkla kaçarlar. Koca adam çalılıklarda uzanmaktadır. Onunde bir dal tutarak ortaya çıkar, korku anından sonra kızlar (yine dişi ilke, fakat neşeli çocuksulukla) ona giyecek verirler ve sarayın yolunu gösterirler.

Akşam yemeginde uzaktan gelen koca adam bütün öyküsünü, on yıllık macerasını anlatır. Phaiakların iyi ve nazik kralı evine gitsin diye ona bir gemi ve yiğit adamlar verir! Odysseus için de halı ve keten çarşaflar yaydılar/geminin kış güvertesinde, rahat rahat uyusun diye/o da bindi gemiye ve yatağına sessizce uzandı/tayfalar sırasıyla oturdular küreklerin başına/çözdüler palamarı delikli taştan/az sonra abandılar küreklerle, köpürttüler denizi/tatlı bir uyku düştü göz kapaklarına Odysseus'un/rahat ve derin bir uykuydu bu, ölümün eşiğinde'.

11) '... tanrısal Odysseus uyandı uykusundan baba toprağı üstüne'.

Daha açık anlatılabilir mi?

Gecenin karanlıklarında dolaşırken, Kirke'nin sarayına yaklaşırken, Hermeias, Odysseus'un kılavuzu olmuştu. Kalypso'dan ayrılma günü geldiğinde yine haberci, ruhların kılavuzu, Cadeceus ve üç tanrıçanın efendisi Hermeias'dı. Artık gezgin, gece denizinin mitsel sorunlarından tekrar uyanık dünyaya ve toplumsal gerçeklerin (artık ev gerçekleri) dünyasına gelmişti. Kılavuzu Athene olacaktı. Athene ona sahilde, delikanlı biçiminde görünürdü. 'Kral oğlu gibi incecikti!', dal gibi/güzel işlenmiş iki katlı ke-

* Atletizm rekorlarımız sağ olsun, Yunan mitoslarını Kitapı Mukaddes'inkiler gibi gerçek kabul etmiyoruz!

penk vardı sırtında/parlak ayaklarında sandallar, elinde çoban değneği/onu görünce sevindi Odysseus, vardı yanına/ve seslendi, kanatlı sözlerle dedi ki:'

Athene oğlu Telemakhos'u çoktan annesinin sarayından çekip çıkarmıştı. Talipler hizmetçilerle birlikte evi geneleve çevirip yağmalamışlardı. Athene, yabancı kılığında sarayın verandasına gelmiş, âşıklar arasında daralan bir yürekle üzgün, babasını düşünerek oturan delikanlıyla konuşmuştu. Delikanlı onu ağırlandı, akşam yemeğinden sonra Athene ona babasını aramasını öğütlemişti. O da yola çıkmıştı. Şimdi ikisini bir araya getirmeliydi.

Ve buluşmaları Odysseus'un domuz çobanının ağılında olacaktır.

Yine bu ayrılık, kabul edilme ve dönüş epiginde, arkaik Elevisis-Malenezya domuz motifini görüyoruz. Bütün temayı içeriyor, ölümsüzlük ve zaman, ölüm ve yaşam, baba ve oğulun dünyalarını birleştirme anını çevreliyor.

Kalan epidoslar şunlar:

12) *Odysseus'un eve varması*: Athene tarafından bir dilenci kılığında sokulmuş (hâlâ Kimse), evine dönüp gelmiş efendisini, yalnızca köpeği ve çok yaşlı ninesi tanımıştı. Nine, bir domuzun dişiyle dizinde açılmış yaradan bilir onu (Adonis ve domuz, Attis ve domuz ve İrlanda'da Diarmuid ve domuz ile karşılaştırın) Nineyi susturarak bir zaman taliplerin ve hizmetçilerin evdeki utanmaz davranışlarını izler ve sonunda:

13) Penelope, eşinin güçlü yayını gerene evleneceğini söylediğinde, on iki balta dikilir. Hiçbir talip, yayı geremez bile, birkaçı erkekçe denese de. Sonunda dilenci öneride bulunur ve onunla alay ederler. Fakat 'onlar böyle dediler, çok akıllı Odysseus da bu ara/koca yayı yoklamış ve her yanını gözden geçirmişti/sazı iyi kullanmasını bilen bir ozan nasıl/koyun barsağından bükülmüş yepyeni teli/kolaycacak gerer ve tutturursa sazın iki yanına/Odysseus da öyle gerdi koca yayı, hiç zorluk çekmeden/sonra sağ eliyle kirişi tutup çekti/kiriş de ötü güzel güzel, tıpkı kırlangıç gibi/büyük bir korku aldı teknil talipleri/suratlarında renk menk kalmadı hiçbirinin/o sıra Zeus da büyük bir işmar verip gürlledi/çok çekmiş tanrısal Odysseia çok sevindi buna/bir işardı bu kendisine sivri akıllı Kronos'un oğlundan/masanın üstüne koyduğu çıplak sivri oku aldı eline/öbür oklar duruyordu oklugun içinde sessiz sedasız/az sonra onları birer bi-

rer Akhalar deneyecekti/oku koluna aldı taktı yaya, kirişle yeleşti/çektî/nişan aldı oturduğu yerden ve attı oku/ağır tunç hiç şaşmadı geçti delikten deliğe/tekmil baltaların halkaları arasından dümdüz'.

Güneşin kahramanı, on iki işaretten geçişini ve sarayın efendiliğini böyle sergiledikten sonra, ustaca taliplere ateşe devam etti. 'Ayakları bile adım atacak yer bulamadı, ama artık uzun zaman yoktu'. Sonra akıllı karısı Penelope, 'yatağın hazır olacak' dedi. 'Ama madem aklına geldi ve bir tanrı kodu gönlüne/söyle neymiş geride kalan der/nasıl olsa öğreneceğim, şimdi-den bileyim daha iyi'.

4. SITE

Homeros'un barbar savaşçı krallarının karanlık çağından, Atina'nın aydınlık günlerine (MÖ beşinci yüzyıl) sıçrama çok çabuk geldi. Birden açan çiçek gibi. Dünyadaki en umut verici yeni şey gibi. Çocukluk düşünden (mitolojik olarak zorlanmış yaşam) kendini yöneten gençliğe dönüşümsüz bir geçit karşılaştırılabilir. Sonunda eski gurültücü, altın tabak içindeki canavarı kesmeye cesaret eden akıl, 'sen yaparsın!', yeni bir anlamla kendi aslan kükreyişini koyverdi. Ve yükselen güneşin parlayan kükremesi, yıldız sürülerini dağıttı, yeni yaşam yalnız Yunanistan'a değil, bir gün gözlerini açmayı öğrenecek tüm dünyaya esti.

Perikles (495?-429) kutsanan cenaze söylevinde, 'bizim yönetim biçimimiz başkalarının kurumlarıyla rekabete girmez' diye iddia eder. Atinalıların, bu dönemde korumak için savaştıkları yaşam biçimlerini yüceltir.

'Biz komşularımızı taklit etmeyiz, fakat onlara örnek oluruz. Bize demokrasi denildiği doğrudur, çünkü yönetim azınlığın değil, çoğunluğun elindedir. Fakat özel anlaşmazlıklarımızda yasa herkese eşit adalet verirken, mükemmellerin iddialarına da yer verilir. Bir yurttaş bir şekilde ileri çıktı mı, kamu hizmetinde de tercih edilir. Ayrıcalıklı olarak değil, hak etmenin ödülü olarak. Yoksulluk da bir engel değildir, herkes koşullarının belirsizliği ne olursa olsun ülkesinin yararına çalışabilir. Kamu yaşamımızda sınırlandırma yoktur ve özel ilişkilerimizde de birbirimizden kuşku duymayız. Komşumuza da istediğini yaptığı için kızmayız...

'Çalışmaktan yorgun ruhlarımızı dinlendirmeyi de unutmayız. Yıl boyu düzenli oyunlarımız ve kurbanlarımız var. Yurdu-muzda yaşam biçimimiz incelmıştır, günlük yaşamdaki neşemiz melankoliyi defetmeye yarar. Kentimizin büyüklüğü nedeniyle tüm dünyanın meyveleri de bize akar, başka ülkelerin malların-dan da kendimizinki gibi serbestçe yararlanırsınız.

Ve yine, bizim askeri eğitimimiz hasımlarımızdan birçok bakımdan üstündür. Bizim kentimiz tüm dünyaya açıktır, bir ya-banciyı asla sürgün etmeyiz ve de bir gizi öğrenir ve düşmanın yararı olur diye görmekten ve öğrenmekten alıkoymayız. Biz egemenlik ve hileye dayanmayız, kendi yüreklerimiz ve ellerimi-ze güveniriz. Eğitim konusundaki tutumumuzla, onlar gençlik-ten beri onları cesur yapacak zorlu alıştırmaları öğretseler de, biz rahat yaşarsınız ve aynı şekilde onların karşılaştığı tehlikeleri göğüslemeye hazırız...

Atinalı bir yurttaş devleti yoksaymaz, çünkü kendi sorum-luluğunu üstüne alır, bir işle meşgul olanların bile siyasette iyi bir görüşü vardır. Kamu işleriyle ilgilenmeyen birini zararsız, fa-kat zararsız bir kimse olarak tanırız. Eğer birkaçımız kâşif ise, hepimiz bir siyasanın yargıçları gibiyizdir. Eylemde büyük en-gel, görüşümüze göre, tartışma değildir. Tartışmayla kazanılan bilgiyi istemek eylemin hazırlığıdır. Çünkü eylemden önce özel bir düşünüş gücümüz vardır ve eylem gücümüz de, başkaları ca-hillikten cesurken, fakat eyleme geçmede kararsız kalırken, bu-radan ortaya çıkar. En cesur ruhlar, yaşamın zevkini ve acısını en açık biçimde tanıyanlardır, bu durumda tehlikeden yılmazlar.

İyilik yapmakta, yine başkalarına benzemeyiz. Arkadaşlıkla-rımızı iyilik görekerek değil, bağışta bulunarak yaparız. Bir iyiliği bağışlayan daha sıkı arkadaşır, çünkü bir zorunluluğun anısını canlı utmak için iyilikte istekli olur, iyilik yapılanın ise duygu-larında soğukluk olur, çünkü başkasının iyiliği görmekte büyük-lük kazanmadığını, fakat yalnızca borcu ödediğini bilir. Biz komşularımıza çıkar hesabıyla iyi davranmayız, fakat özgürlü-ğün güveni ve içten ve korkusuz bir ruhla davranırız.³⁷

Yunanlılar, çok azının atlatılabildiği bir ateşle sınanından sonra, sayıca ezici üstünlüğü olan Pers kalabalıklarının, üstelik yalnızca bir kere değil, tam dört kere yendiler, sonra da antik dünya tarihinde insan aklının olgunlaşmasındaki en verimli be-

37 Thucydides, *Peloponnesian War*, II, 37-40. cev. Benjamin Jowett.

lirleyici yuzyılın eşğine geldiler. Köle olmak yerine insan olmaktan, dünyadaki bilgili kişilerden biri olmaktan ve tanrının hizmetçileri olarak büyüsel kutsal bir yasaya uyarak düzenli sonsuz dönen kozmik düzenin memurları olarak değil, de akılcı, karar veren insanlar olarak tanrının yasalarını dinleyen değil, onları koyan, sanatların kutsallığıyla değil, insanlığı kutsayıp (artık tanrılar bile insan olmuştur) bilimlerinde hayali değil, gerçeği görmeye başlayan insanlar olabildiğince gururluydular. Keşfedilen kozmik düzen insan düzeni için bir tasarım olarak okunuyordu, onun çevresi veya sınırlarıydı. Toplum da onun içindeki insanların üstünde kutsallaştırılmış değildi. Binlerce yıllık dinlerden sonra, Yunan sitesinin dünyada temsil ettiği dünyevi insanlığın, yeni düşüncenin ne kadar harika olduğu görülebilir. Profesör H. D. F. Kitto, şöyle der: 'Bu, eski Yunan yurttaşının kavrayışına soktuğu ilk şeydi, yaşamının en iyi yolunu bulmuşlardı.'³⁸

Bu dönüşümün etkisi mitolojik panoramada kanıtlanır. Yunan panteonu olağanüstü insan biçimlidir. Tanrıları bile sınırlayan kaderin, Moira'nın bulanık, fakat yine de tam varlığı hep hissedilir. Eski Tunç Çağı'nın berrak görüşünün tersine, matematiksel olarak düzenli süreç, gezegenlerin ritmiyle, tanımlanmış, her şeyin hizmet ettiği, işlediği mekanizma, Yunan görüşünde, tanrıların ve insanların bireysel isteklerin ötesinde, tanımlanamaz bir kuşatmadır. Tanımlanamaz sınırların kutsallığı bozan tehlikesinde ve sınırlar içinde oynadıkça, insanlarca kavranmaya yetecek bir gerçekleşmeye varır.

Kitabı Mukaddes görüşündeki (İslamda daha belirgindir) kendisi sınırsız, özgürce isteyen, evren düzeninden önce gelen tanrının yerine Yunanlıların tanrıları evrenin görünümleiydiler. Kaos'un ve ulu Toprağın insanlara benzer çocuklarıydılar. Hatta Kaos ve Toprak bile dünyamızı yaratıcı istekle üretmediler, tohumların ağaç üretmesi gibi, onların varlığından doğal olarak, kendiliğinden üredi. Kendiliğinden denliğin gizi öğrenilebilir veya anlaşılabilir, sessizce, mucizeler ve yaşam boyunca, fakat istek, iş veya bir kişinin kutsal planıyla tanımlanamaz.

Homeros'un epiginde büyük erkek Zeus'un, bir bakıma Yehova'nın rolünü anımsatur biçimde eylemin ötesinde durduğu doğrudur. Fakat Zeus alanını yalnızca insanlarla ilişkili olarak yönetir, kendisi kadar tohumla sınırlıdır. Dahası, gücü, kontro-

38 H. D. F. Kitto, *The Greeks*, Penguin Books, Harmondsworth and Baltimore, 1957, s. 11.

lündeki alanda bile öteki tanrılarla karşı karşıyadır. İnsanlar bile öteki tanrıların isteklerini ayartabilirler. Daha sonraki yazılarda Zeus'u Maira ötesine yükselten bir eğilim görünür, onun kişisel isteği kadere dönüşür. Irade artık yerine gelmemektedir, fakat doğal yasa olarak bilinir. Tanrının kişisel vurgusu o kadar önemsizleşir ki Zeus, Maira'nın bir başka erkek adına dönüşür.

Böylece, Yunan düşünce tarihinde idea, hiçbir zaman kişisel bir tanrı tarafından açığa vurulan doğa yasalarının ötesinde ve öncelikli oluş çevresinde, ahlaki durum kitabı olarak görünmez. Sinagog ve caminin ikisinde de, yazında son anlam tanesinin çok titiz araştırması, bu nedenle karakteristik bilim adamlığıdır, tüm bilimin üstünde saygı görür. Yunanda bu, hiç olmamıştır. Büyük levanten geleneklerinde skolastisizm üstün tutulur ve Yunan bilimine karşı durur, eğer bilimce araştırılacak görgül dünya, tanrı iradesinin işleviyse ve tanrının iradesi değişime konu olmuyorsa, doğayı araştırmanın ne yararı olabilir? İlk dünya ilkesinin tüm bilgisi yeni tanrının iradesi, tanrının merhametiyle insana verilmiş olan kitabında insana öğretilmiştir. Ergo: oku, oku, oku, burnunu kutsal sayfalara göm ve bırak paganlar ayda parmaklarını öpsünler.

Yunanlılar ay çıkınca parmaklarını öperlerdi. İnsan artık yakında, hiçbir ilah bulamayacağı ayda olacaktı. Gerçeklerin alanı olarak dünyanın akılcı araştırılması, hepimizin bildiği gibi Yunanlılarca yeniden gözlemlenecektir. Çünkü ayda, veya gül parmaklı şafakta parmaklarını öptüklerinde, yüzlerini ona dönüp düşmezlerdi, fakat ona yaklaşırlardı, insandan insana veya insandan tanrıya. Ve buldukları, bizim bulmuş olduğumuz şeydi: Her şey gerçekte harika, fakat yine de incelemeye muhtaç.

Miletli Thales'in, öldüğünde çok yaşlı olan bilinen ilk ampirik filozofun (MÖ 640-546) şuna inandığı ünlenmiştir: 'su ἀρχή'dir, ilk ilke veya her şeyin nedenidir'. Fakat yine de, 'her şey tanrı ile doludur, miknatis canlıdır, çünkü demiri hareket ettirme gücü vardır'.

Bugün, bu tür iki cümleden heyecanlanmak zor. Yüzyıllarca mitoslardan biraz daha fazla bir şey söyleyememiş gibi görüldü, her şey tanrıyla doludur ve suların gayyasından çıkmıştır. Fakat burada yenilik yeni bir yaklaşımdır: Kabul edilmiş bir öğretinin edilgen onayı veya inanç değil, fakat etken, akılcı araştırma vardır. Bu uygulanınca, Thales'in öğrencisi Anaksimandros (MÖ 611-547) tarafından ustasının düşüncelerinin yinelenmediği fa-

kat bütünüyle değişik bir şey dediği anlaşılır: *ἄπειρον*'dur, sonsuz veya sınırsız. Ne su ne başka bir öge, fakat hepsinden başka tüm cennet ve dünyaların ondan doğduğu bir özür.

Sonsuzda zıt çifileri vardır: Nemli ve kuru, sıcak ve soğuk vb. Bunların değişimi dünyayı üretir. 'Ve tekrar form değiştirme-
siyle şeyler, bir kez daha olmaları gerektiği gibi olur. çünkü zaman içinde birbirine karşı hareketlerini onarır ve yerine getirir-
ler'.

Kışın soğuk, sığağa haksızlık eder, yazın sıcak soğuğa. Fakat adalet ilkesi dengeyi korur. Dünya uzayda asılıdır, hiçbir şeyle desteklenmiş değildir, fakat yerinde durur, çünkü her şeye eşit uzaklıktadır. Gök katları, ateş, fırtına ve yıldırımın dönüşüdür. Yaşam ateşle buharlanır gibi nemden çıkmıştır ve insan başlangıçta balık gibidir.

Anaksimandros ile gerçekten eskisinden çok ötesine adım atıldı, mitosun kişileştirme tutumu aşıldı. Thales'in bir başka öğrencisi başka görüş ileri sürmüştür: Anaksimenes (MÖ 600) göre *ἄρχή* havadır, soluktur. Azalma ve yoğunlaşma erdemleriyle varlıklarda değişik biçimler alır: Genleşince hava ateş olur, yoğunlaşınca bulut, su, toprak ve taş.

Bu zamanda Hindistan'da da felsefi düşüncenin geliştiğini belirtmeliyiz. Bizce en iyi bilineni Sankhya sistemi ve Caynacı sınıflama bilimidir.³⁹ Burada da ilk ilke veya ögenin akılcı araştırılması görülmüştür. Ya hava, ateş, su ve toprağın yoğunlaşmayla oluştuğu uzay veya eter (*akasa*) veya soluk'un (*prana*) ruh ve ruh olmayan'ın (*jiva-ajiva*) duad'ıydı bu, manukla anlaşılma güç (*brahman*) olarak veya boşluk (*sunyata*) olarak... Dahası, tanrılar dahil her şeyin sınıflandırılması, onların anlamlı sayısıyla evrim ve gerileme formlarının nosyonu, her şeyin içsel, psikoloji bilimiyle bağıntısı, nesnel bir araştırmaya incelenmiş bir gelişim sağlamıştır.

Fakat Hindistan'da ilgisizlik ilkesi o pratik uygulamanın ötesinde, özellikle psikolojik ve toplumbilimsel amaçlar dışında uygulanmadı. Yaratıcı düşüncenin büyük hareketiyle gelişmiş olan parlak kozmolojiler dini (herhalde MÖ 700-600), daha Buddha'nın zamanında (MÖ 563-483) düşünmek için imgelere, akli dünyaya doğru değil, onun dışına doğru yönelen imgelere

39 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 228-51, 261-64, 268-269; Heinrich Zimmer, *Philosophies of India*, yay. Joseph Campbell, The Bollingen Series XXVI, Pantheon Books, New York, 1951, s. 181.

dönüştü. Araştırma ruhunun getirmiş olduğu, tekrarlama gele-
neğiyle durağan çürümeye hapsedi. Dinin olağan tutumunda,
kozmozolojiler korundu ve bilinen gerçekler huzur dolu bu dün-
yayı çürütse de, eleştirici olmayan gençliğe öğretildi ve Do-
ğu'nun bilimi oldu.

Yunan dünyasında Hintle yakınlığı olan düşünce eğilimi
Dionysos-Orfik hareketin çizgisini izledi. MÖ altıncı yüzyılda
Buddha'nın yaşlı çağdaşı Pythagoras (MÖ 582-500) militan puri-
tanizme ulaştı. Eski Orfik düzende dünyaya olumsuz bir anlam
yüklenmişti. Büyük Orfik mitosa göre insan Dionysos ve Titan-
ların küllerinin karışımıyla olmuştur.⁴⁰ Ruh (Dionysos etken)
kutsaldı, fakat gövde (Titan etken) onu tutsak tutuyordu. Bu ne-
denle ilke, *some sema* (gövde-türbe) idi. Düşünce ve pratiğin dü-
zeni, Hint zahidliğiyle tam koşulluk içinde kavranmıştı. Ustalar
eliyle küçük sofü çevrelerine taşındı. Ruhun yaşama döndüğü
yeniden-doğum dairesine (Sanskritçe *samsara* ile karşılaştırın)
inanılıyordu. Zahidlikle (Sanskrit *tapas*) gövde Titan posasından
(Sanskrit *nirjara-döküntü*) temizlenebilirdi. Ve ruh kurtularak
(Sanskrit *moksa*-kurtuluş) tanrısal etken üstüne tefekkür ritüel-
lerin yardımını (Sanskrit *bhakti*-bağlılık) alabilirdi. Sonunda vec-
de ulaşarak (*samadhi*) kendi gerçek varlığına (*svasvarupam*) ula-
şabilirdi, o kutsaldı (*Şivaham*-ben Şiva'yım).

Geceyarısı Zagreus'un dolacağı yerde dolaşırım
onun gumbürtülü bağışını sürdürürüm
kırmızı ve kanlı bayramlarını yaşattım
ulu annemin dağ ateşini tuttum
ben kurtuldum ve adıyla adlandım
ulak rahiplerinin Bakkhos'u
saf beyaz giyinmiş kendimi temizledim
insanın aşağılık doğumundan ve tabuta girmiş çamurundan
ve dudaklarımdan kaçırdım
yaşamın olduğu tüm etlere dokunmayı⁴¹

Disiplin son iki mısranın anlattığı gibi vejetaryanizmi içeri-
yordu. Öncelikleri sözlük anlamıyla okursak: 'kırmızı ve kanlı
bayramlarını yaşattım', Ofrik ritte de Dyonisos kültü gibi çığ et

⁴⁰ *Tanrının Maskeleri: İlahi Mitoloji*, s. 114.

⁴¹ Euripides, fragment 475. çev. Gilbert Murray Harrison, *Prolegomena*, s. 479.

(*omophagia*) riti olmalı. Bir tür canlandırılan veya oyunlaştırılan (taklit edilen) evlilik de görülüyor. Önce çırağın gelin olarak peçe takıldığını görüyoruz, sonra kürek biçimli bir sepet, liknon, taşıdığı ve içinin fallus ve meyvelerle dolu olduğu anlaşılıyor (Şekil 7 ile karşılaştırın). Son olarak, altın bir yılan göğüsten bırakılır ve aşağıdan alınır, tanrı, kendisinin babası, sofuda yeniden doğar.

Bunlarla, Hintli Caynacı-Sankhya-Vedantik çizginin kurtuluş öğretileri arasında temel bir ayrım bulamıyorum. Fakat bunlar, ikinci derecede kaldı ve genelde pozitif ruhlu kültürle bağıntısız oldu. Hareketin Hindistan'dan kaynaklandığını göstermek isteyenler çıkmıştır, ama benzerlik fazla değildir. Orfik kaynakların, son aşamasında olumsuz dönüşüme giren ve benim *Büyük Tersine Dönüş*⁴² adını verdiğim, arkaik Tunç Çağı döneminin kalıntısı olması daha olasıdır. Yüzyıllar süren işgal, öldürme ve yağmacılıktan sonra, Mısır'dan Mezopotamya'ya edebiyat ışığı doğmuştur. Dinsel odağın yüzyılı o zaman bu dünyadan ötekine dönmüş ve eski disiplinler mükemmellik elde etmeye yönelmiştir ve burada kaçış disiplinine çevrilmiştir.

Orfeus adının kendisi, eus biçiminde sona eren (örnek At-raus) en eski Yunan adları dizinine aittir. Bunlar Homeros öncesidir. Eski şekillerde şarkı söylerken, şarkılarının gücüyle hayvanları güderken görünür. Hem de özellikle insanların dinlediği festival şarkıcısıdır. Dr. Karl Kerényi, makul olarak temel ideanın yabancılaşmanın, insanların, hatta hayvanların, vahşi yaratıkların değişimini sağlayan çırağın gücü olduğunu söyler. Bu tür bir figür, gençlerin yola girmesiyle bağıntılı olabilir. Doğanın yabancılaşmada, kadınlardan uzakta. Burada özellik, onları müzik ve şarkıyla yaklaştırmasıdır. Öyle ki, kan saçan vahşilikten onları alır ve eksiklikten yetişkinliğe geçiş törenlerinin derin anlamını kazanır. Bu gizlin açıklayıcısı lir çalar, fakat anlamsız bir şarkıcı değildir.

Daha sonra, Yunan kent yaşamında, eski aşiret bağından kurtulan, *Ομφροπελειται* denilen gizli erkek ritleri, Orfeus'un başlatıcı rahiplerinde, sanat ruhlarının, yeni ruhsal gereksinimlere yükseltilmesini doğurdu. Artık sunma biçimleri daha düşük, geniş bir ritüalistik kategoriye ve daha yüksek, saf, ruhsal, ustalarının filozof olduğu felsefi bir kategoriye bölünmüştü. İkki

42 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 146-54, 221-28

Pythagorasçılardı, ötekiler Empedoklesçiler ve bizim sevgili, iyi bilinen platonik ziyafetçilerimiz.⁴³

Pythagoras'ın felsefi üretiminde âÜ'l'nin, ilk neden ve her şeyin nedeni ilkesinin felsefi konuğu, Orfik insanların yüreklerini yatıştıran, temizleyen ve kendilerini tanrıya adayan lirin gizli sorunu olmuştur. Ona gör âÜ'l rakamdır, müzikte duyulabilir ve titreşim, dokunuşlar ilkesi –ve oradan– ruhun şarkısıdır. Bu düşünce Hindistan ve Uzakdoğu'da temeldir ve piramitler çağına kadar gider. Fakat bildiğimiz gibi, sistematik olarak onu geliştiren Pythagoras'tır. Sanat, psikoloji, felsefe, rit, matematik, hatta atletizm bile tek uyum bilimini ilke olarak tanır. Dahası, yaklaşım bütünüyle Yunanlıdır. Aynı gerilimdeki tellerin uzunluğunu ölçerek sesin değiştiği notalarda durmuş ve 2:1'i oktav, 3:2'yi 5., 4:3'ü 3. olarak bulmuştu. Sonra, Aristoteles'in dediği gibi, Pythagorasçılar rakam öğelerini her şeyin öğeleri saymışlar; tüm cennet müzik ölçeği ve rakamdır.⁴⁴ Böylece, sonuçta bilgi, vecd değil, akıl yoludur ve sanatın eski yolları mitos ve ritüel uyum içinde Yunan bilimsel görüşünün şafağında yeni yaşamla birleşir.

43 Karl Kerényi, "Die orphische Kosmologie und der Ursprung der Orphik", *Eranos-Jahrbuch* 1949, Rhein-Verlag, Zurich, 1950, s. 53-78.

44 Aristotele, *Metaphysics* A. 986a.

III. KISIM

BÜYÜK KLASİKLERİN ÇAĞI

V. BÖLÜM

Pers Dönemi MÖ 539-331

I. AHLAKSAL İKİCİLİK

Genç bir Fransız, Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron (1731-1805) Fransız ordusuna katılıp 1754 Kasımında Hindistan'a gitmek üzere yola çıktı. Orada bulunmayı umduğu ve bulduğu, fablaşmış İran peygamberi Zerdüş'tün dünyasından kalanlardı. 1771'de Zen Avesta'yı yayımladı. O günden bu yana, yavaş da olsa, doğubiliminde, bu metinlerle, Hristiyanlık ve İslamın ilişkileri çok daha güven verici ve ikna edici bir gelişme kaydetti.

İran peygamberlerinin sözleri bugüne, daha sonra Yasna adıyla bilinen ayinler kitabını oluşturan vecizelerle korunmuş olarak geldi. Yasna, *Sunuşlar Kitabı*, duaların kâhince derlenmesidir. İtirafın, münacaatların ait oldukları ritlere göre düzenlenmiştir. Üç bölümdür: 1.-27. bölümler kâhince münacaatlar, 28.-34. bölümler, 43.-51. bölümler ve 53. bölüm peygamberin Gathaları (tören, şarkı ve vahiyler, eserin kaldığı günden daha eski bir diyalekte aittir) ve 35.-42., 52. ve 54.-72. bölümler tekrar kâhince vecizelerdir, temel Gathalardan daha yüksek sistematize bir teoloji içerirler.

Profesör L. H. Mills, Yasna'nın çevirisine girişte, Gathalara MÖ 1500-900 yılları arasında bir dönem önerdi.¹ Profesör Edu-

1 L. H. Mills, *The Zend Avesta*, kısım III, *Sacred Books of the East*, c. XXXI, The Clarendon Press, Oxford, 1887, s. xxxiii-xxxvii.

ard Meyer, peygamberi MÖ 1000'e yerleştirdi.² Profesör Heinrich Schaefer ise Gathalarda anlatılan toplumsal düzenin, büyük bir lorda ait olmadığını, küçük bölgesel prenslerden oluştuğuna dikkati çekerek, Med İmparatorluğu'nun MÖ yedinci yüzyıldaki yükseliş döneminin öncesini önerir.³ Fakat öte yandan, Gathalarda adı geçen Kral Vihtaspa ile Kral Darius'un babası Hystaspes'i çağdaş sayan, bu nedenle de tarihi MÖ 550'ye kadar getiren etkili bir okul da vardır.^{4,5} Sorun, herkesin kanıtları ve düşünceleriyle oldukça karışık. Yine de, dilin eskiligi, toplumsal düzen ve dinsel atmosfer kolayca –hatta sıkıcı biçimde– bir yana atılamaz. Bunlar vardır. Ve usta Profesör Meyer'in bilgili şaşkınlığıyla, 'bilim adamları, hâlâ Gatha'lardaki Kral Vishatspa ile Darius'un babası Hystaspes'in aynı kişi kabul edilmesine inanabilirler veya bunu olanaklı görebilirler' der, 'fakat bu, bu alandaki, özellikle göze çarpan, can sıkıcı, kuraldışı, kavranılamaz düşüncelerden biridir; tarihi ve tarihsel düşünceyi anlamaktan bizim önde gelen filologlarımızın ne kadar uzak olduğunu kanıtlar'.⁶ Meyer, Zerdüş'tü, 'din tarihi üstüne yaratıcı ve formatif olarak çalışan ilk kişi' olarak tanımlar.⁷ Firavun İkhnoton, elbette, ondan öncedir, fakat onun güneş tektanrıcılığı yaşamamıştır.⁸ Oysa tüm Batı'nın etik dindarlığının tarihinde, Doğu'nun metafizik dindarlığının tersine, büyük temalar ilk kez Ahura Mazda'nın, Doğruluk Tanrısının Gatha diyaloglarında peygamber Zerdüş tarafından duyulmuştur ve Batı'nın her dilinde, Yunan, Latin, İbrani, Ermeni, Arap, yankısını bulmuştur.

Bu köktenci yeni öğretinin ilk yeniliği, nihai doğanın ve insanın ve dünyanın kaderinin saf ahlaksal (etik) terimlerle ifade edilmesindedir. Hindistan'ın Doğusunda, dinsel alana, dünyanın evrimi veya yenilenmesi yönünde bir yaklaşımda bulunulmamış-

2 Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 97.

3 Hans Heinrich Schaefer, *Der Mensch in Orient und Okzident*, R.Piper and Co., Munich, 1960, s. 103.

4 Yasna'da E.g. 28:8, 46:14, 51:16 ve 19:53:2.

5 Ernst Herzfeld, *Zoroaster and His World*, Princeton University Press, 1947, c. I, s. 1-30. A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, University of Chicago Press, Phoenix Books, Chicago, 1948, 1959, s. 94. R. C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, New York, G. P. Putnam's Sons, Weidenfeld and Nicholson, Londra, 1961, s. 33-36.

6 Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 110, n3.

7 *age*, s. 97.n2.

8 *age*.

tır. Eonların kozmik düzeni, kaçınılmaz olarak sonsuza kadar sonsuzluktan sonsuzluğa dönen çağları, insanın hiçbir eylemiyle, bu yolundan saptırılmaz. Güneş, ay, yıldızlar yollarında, çeşitli hayvan cinsleri, Ortodoks Hint toplumsal yapısının kastları hep aynı biçimde kalacaktır. Ve gerçek, vecd ve gerçek varlık, daha önce geleneksel olarak yapılanın yolunda kalacaktır. Protestosuz, egosuz, yargısız, nasıl öğretiliyse öyle kalacaktır. Bu nedenle, bireyin iki yolu vardır: Bütün düzeni kabul etmek ve oradaki rolünü yerine getirmek için mücadele etmek, bütünüyle korku veya umutla çalışmak veya kendisini dışarıda tutmak, bağımsızlaştırmak ve aptalların oyununu bırakmak. Nihai Varlıklar Varlığı (veya Buddhist terimlerle, görünüşün düşsel Boşluğu) ahlaksal yargının ötesinde kalır. Gerçekten de, bütün zıt çiftlerin, iyi ve kötü, doğru ve yanlış, varlık ve yokluk, yaşam ve ölümün ötesindedir. Böylelikle, akıllılar (sonunda, umudun boş olduğunu anlayanlar için, bu noktada, birçok yaşamdan sonra, bu terim kullanıldı) doğum, ölümün, sonsuz dönüşünün ateşiyle kavruklular ve kalanlar, başı tutuşmuş birinin göle koşması gibi⁹ ya ormanda kaldılar, orada varlığın yokluğuna daldılar veya ateşte kaldılar, kendilerini, umutla değil, fakat duygu ve boşlukla, affetmeyen hiçlikte isteyerek yaktılar.

Bu tür bir düşüncenin kaynağı metafiziktir, ahlakçı veya akılcı değildir, ahlaküstü veya akılıüstü'dür. Ve Uzakdoğu'da, Hindistan'daki gibi Şinto, Taoizm ve Konfüçyuzizm'de veya Mahanayan'da, mitsel alanlarda, dünyada reform yapılamaz, yalnızca dünya bilinebilir, saygı gösterilir ve kurallarına uyulur. Kişisel ve toplumsal düzensizlik, bu kozmik yasalarla uzaklaşılmasıyla doğmuştur, reform da yalnızca asla değişmeyen dönüşle yapılabilir.

Zerdüş'tün yeni mitos görüşündeyse, dünya yozdur. Doğası gereği böyle değildir, ama kazayla böyle olmuştur. İnsan eylemiyle yeniden biçimlenmesi, reform gerekir. Zekâ, erdem ve gerçek, bu nedenle bağıntısızlıkta değil, bağımlı olmaktadır. Nihai varlık ile yokluk arasındaki can alıcı çizgi de ahlaktır. Yaratmanın ana nitelikleri zekâ, doğruluk, ışığa, karanlık, aldanma ve yalan sızdığı için, insanın görevi, kendi erdem, düşünce söz ve işiyle (amel) bunu düzeltmektir.

Bu öğretiyeye göre, insanın yaşadığı, dünyayı, özellikle iki zıt güç yapmış ve oluşturmuştur: İlki Ahura Mazda, Yaşamın Efen-

9 Vedantasara 30.

disi, Zekâ, Işık ve Doğru Düzenin Yaratıcısı'dır, sonra onun karıştı, Angra Mainyu, Yalan Cini, dünya yaratılırken, her parçasına kendi varlığından katarak onu bozmuştur. Bu iki güç eşittir, akardır, çünkü ikisi de ezeliyetten beri vardır. Fakat ikisi de ebedi değildir, çünkü zamanın sonunda Yalan Cininin işi bitirilecektir. Yalnız gerçek kalacaktır. Böylelikle, Zerdüşt düzeninin yeni ahlak tutumunu görmüş oluyoruz; ikinci yenilik kozmik tarihin gelişimci anlaşılışdır. Bu, Tunç Çağı mitolojilerindeki sürekli dönen daireler değildir; aşamadır, yaratılıştan düşüşe geçiş ve gelişen kurtuluştur. Sonuçta kararlı, inkâr edilemez zafere, Adalet ve Gerçeğin Tek Sonsuz Tanrısının zaferine ulaşılacaktır.

Peygamberin sözleriyle okuyoruz: 'Evet, dünyanın önde gelen iki gücünü açıklarım, daha cömert olanı, acımasız olana: Biz, ne düşüncelerimizde ne emirlerimizde ne anlayış, inanç, iş, bilinç ve ruhlarımızda biriz, dedi.'

'Ben de bu nedenle, dünyanın ilk öğretisi, akıllı Ahura Mazda'nın bana bildirdiklerini açıklayacağım. Ve sizlerden bu kutsal sözü yerine getirip uymayanlara, şimdi görüp bildirdiğim gibi, yaşamın verdiği elem olacaktır'.¹⁰

Üçüncü bilgi, yaratıcıdan çıkan belli güçlerdir. Bunlar, insandaki eşdeğerlerini uyandırır. Bunların başta geleni, İyi Akıl ve Doğru Düzen baş melekleridir. Bunların peşinden Mükemmel Yönetim ve İlahi Din gelir. Sonra Mükemmellik ve Ölümsüzlük eşlik eder. Bunlara karşıt olanlar, Yalan'ın güçleridir, Kötü Akıl, Yanlış Görünüm, Korkaklık, İkiyüzlülük, Acı ve Yok Etme. Bunlar daha sonra iyicil Ameşa Spentas ve kötücül Daeva olarak sistemleştirilmişlerdir; Hıristiyan melek ve şeytan düzenleri çıktığında. Fakat Gathalarda bu tür sistemleştirilmiş analogilerin işareti henüz yoktur. Değişik güçler, sofunun ruhunu harekete geçirmek için, ayrıştırılmadan anılmışlar ve adlandırılmışlardır. Dahası, ikisi de tanrı ve tanrısaldırlar ve her insandaki İyi Akıl'la başkoşarlar.

'En büyük yaratıcı, yaşayan efendim! Senin merhametli aklınla esinlenmiş senin gücüne başvuruyor, size* yalvarıyorum. Benden cömert armağanı esirgeme. Bunlar senin kutsal Doğruluğundan türeyerek bizde kişileşmiş doğruluğun erıştirdikleridir, gövdenin ve aklın dünyasından geçerek onları alanları Muhreşem Güzellik'e erıştirebilirler'.¹¹

10 Yasna 45:2-3, L. H. Mills, age, s. 125-26.

* Çoğul siz ve tekil sen'ler metin boyunca kullanılıyor.

11 Yasna 28:3, Mills, age, s. 18.

Bu düşüncenin önemi, bireysel özgür irade ve karar fikrinde-
dir. Kimse, sürudeki yabancı gibi, yol ve emir dinlemek duru-
munda değildir. Ama akılla, insan gibi davranabilir. Kutsal şiiri
okuyalım:

'Duy o zaman kulaklarınıla: İyi Aklın gözleriyle parlak alev-
leri gör. O her bireyin kendisi için insandan insana bir dinsel
düşüncedir; neden olanların büyük çabasından önce, bizim öğ-
rettüklerimize uyan'.¹²

Herkesin, nedenini seçerek, ona bağlı kalması gereklidir.
Yalnızca düşünceyle değil, fakat söz ve işle de. 'Daha kutsal ve
iyi olanı kazanana kadar aklını kullananlar, iyi dini, eylem ve
sözlerinde de izlemelidirler' diye yazar peygamber! 'İsteği ve ira-
desi, seçilmiş inan ve bağlılık antı ile uyumlu olmalıdır'.¹³ Ve el-
bette, yaşam yolu koşulduğunda, Şinvat Köprüsü'nde, yargı köp-
rüsünde kazandığı ödülün ne olduğunu öğrenecektir.

Son Zerdüşt yapılarında, bu köprü'nün, 'Arda Viraf'ın Gö-
rüşü' diye bilinen anıtsal bir sergilenmesi vardır. Iskender sonra-
sı Sasani döneminde, Zerdüştçü restorasyon döneminde (MS
226-641) belirlenemeyen bir zamanda düzenlenmiştir. Dokü-
man, öteki dünyaya canlı gümüş bir meraklının aşkın ziyaretini
Dante gibi anlatır.

Ziyaretçi, öykünün başında, 'İlk adımı iyi düşünce, ikincisi-
ni iyi söz, üçüncüsünü iyi işle atarak, Ahura Mazda'nın yaptıkla-
rı geniş ve güçlü Şinvat Köprüsüne geldim' diye yazar. 'Ora-
ya ge-
lince, ayrılmış bir ruh gördüm. İlk üç gece gövdesinde kalmış.
Gatha'nın şu sözlerini söylemiş, kendi iyiliğini başkasının iyiliği
yapan kimse, iyidir.'

'Ve bu üç gece, bu ruha iyilik, rahat ve neşe gelmiş. Dünya-
da neden olduğu rahat, mutluluk ve neşeye karşılık olarak. Fa-
kat üçüncü şafak söktüğünde, bu dindar ruh, ağaçların tatlı ko-
kusuna uzaklaşmış. Burnuna, yaşayanlar arasında hoş gelen ko-
ku, ona güneiden, Tanrının köşesinden, bir rüzgâr rahiyası gibi
gelmiş.

'Ve orada, kendi dini ve işleri, bir kız biçiminde, güzel görü-
nü, olgun erdemi, ileri fırlanmış, yani aşağıya doğru şişmiş gö-
ğüsleriyle karşısında durdu. Yüreğe ve ruha seslenen çekiciliği-
yle. Biçimi, görünüşü gibi neşe verici ve isteklendiriciymiş. Köp-
rüdeki ruh kıza sordu: Sen kimsin, nesin, niçin yaşayanlar dün-

12 Yasna 30:2, Mills, *age*, s. 29.

13 Yasna 48:4, Mills, *age*, s. 155.

yasında senden daha güzel bir biçim ve daha güzel bir gövde görmedim. O da, iyi düşünceler, sözler ve işler ve iyi dinin gençliği, ben senin kendi eyleminim. Senin iyi istek ve işlerin nedeniyle ben böyle iyiyim, tatlı kokuluyum, senin gördüğün gibi muzaffer ve kedersizim. Çünkü sen dünyada Gathaları andın, iyi suyu tanrıya adadın, ateşi hazırladın, sana uzak ve yakından gelen dindar herkese onurla sundun. Başlangıçta etli butlu idiysem de, senin tarafından daha da öyle yapıldım, erdemliydim, daha da erdemli oldum, gözalıcı bir tahtıydım, senin sayende daha da gözalıcı bir tahta çıktım ve yüceydim, fakat seninle daha da yüce oldum. Senin iyi düşüncelerin, iyi sözlerin ve iyi işlerinle, diye yanıt vermiş.¹⁴

Ruhun, Fravaşi (şairce, yolun ruhu denilen, dünyaya ait olmayan ikinci kişilik) tarafından güzel karşılaşımı gördükten sonra, ziyaretçi Arda Viraf iki meleğin, İlahi İtaat ve Düşüncenin Aevli Atesinin elinden tutmasıyla, genişleyen köprüye götürüldü, karşıya geçti, öteki melekler de onu korudular. Dahası, yaşayan karşılıklarını bekleyen Adalet Yolunun sayısız ruhu onu selamlayarak eğildiler. Bir melek vardı, Adalet, elinde sarı altın bir terazi tutuyordu, onunla dindar olanı ve kötü olanı tartacaktı. İki koruyucusu Arda Viraf'a gel, sana cennet ve cehennemi gösterelim, dediler, gerçeğin yeriyle yalanın yerini, tanrının ve başmeleklerinin gerçeğini, Angra Mainyu ve cinlerinin gerçek olmayanını, ölülerin dirilişlerini ve gelecekteki gövdeyi.

İki koruyucu, İlahi İtaat ve Düşüncenin Aevli Atesi, ziyaretçiyi önce hep aynı kalan insanların ruhlarının bulunduğu yere götürdüler. Bunlar kim diye sordu, niçin böyle kalıyorlar. İki koruyucu yanıt verdi: Buraya Hep Kahıcı adı verilir, burada ruhlar, gelecekteki, gövdenin yeniden dirilişine kadar kalacaktır. Onlar iyi işlerinin ve günahlarının eşit olduğu kimselerin ruhlarıdır. Onların cezası, atmosferin sıcak veya soğğunun değişimidir ve başka acıları yoktur.

Ziyaretçi ve kılavuzları ilk adımda yıldızların katına vardılar. Burası iyi düşüncelerin ödülleri aldığı yerd. Ruhların ışığını burada yıldızların parlaması gibi iyice arttı. Işınının altında taht ve koltukları ihtişamlıydı, şaşaayla doluydu. Gezgin burası neresi diye sordu, bunlar kim? Ona, bunlar dünyada dua etme-

14 *Arta-i-Viraf Namak IV*, 7-33, Martin Haug, *Destur Hoshangji Jamaspji Asa* ve E. W. West, *The Book of Arda Viraf*, Trübner and Co. Bombay, Government Central Books Depot, Londra, 1872, s. 154-55.

yenilerdir, Gathaları anmayanlardır, yakın akraba evliliği yapmayanlardır ve egemenlik, yönetim, başkanlık tanımayanlardır, fakat başka iyi işleriyle dindar olanlardır, denildi.

Zerdüş'tün Dante'si, ikinci adımı, iyi işlerin ödülünü bulduğu Ay katına attı. Bunlar dünyada dua etmeyenler, Gathaları anmayanlar, yakın akraba evliliği yapmayanlar, fakat öteki iyi işleriyle buraya gelenler ve parlaklıkları aya denk olanlardır, denildi.

Üçüncü adım güneş katıydı. İyi işler burada ödülünü buluyordu. En yüksekün yükseği denilen bir ışınım vardı. Dindarları altından yapılmış taht ve hahlar üstünde gördü. Güneşin parlaklığı kadar parlaktular. Bunlar dünyada iyi egemenlik, yöneticilik ve başkanlık yapanlardır denildi.

Dördüncü adımda, Tüm Şaşaa denilen ışınım yerine geldi. Kutsanma, sunulacak övgü isteyen ayrılmış ruhlarla karşılaştı. Ona nasıl oldu dindar kişi, bize kadar geldin, bu kötü, yok olacak dünyadan, kalıcı, dertsiz dünyaya geldin; tat bu nedenle ölümsüzdür, çünkü burada mutlu sonsuzu görürsün, dediler.

Altın bir tahtta başmelek İyi Akıl görüldü. Elini tuttu ve iyi düşünce, iyi söz, iyi iş sözleriyle onu tanrının, ineleklilerin ve kutsanmışların arasına getirdi. Zerdüş't yolunun ruhları yanında onun oğulları, dinin başka önderleri ve yoldaşları hiç görülmemiş parlaklık ve mükemmelliğin öresindeydiler.

İşte! Ahura Mazda! dedi başmelek İyi Akıl. Arda Viraf tapındı, fakat Ahura Mazda konuştuğunda şaşırıldı, çünkü bir ışık gördü ve bir ses duydu ve anladı bu Ahura Mazda'dır, fakat kimseyi görmedi. Arda Viraf selam, dedi ses. Hoş geldin. Fani dünyadan bu aydınlanma yerine geldin. Ahura Mazda iki kılavuza seslendi, Arda Viraf'ı alın, ona dindarların ödül yerini ve kötülerin cezalanma yerini gösterin, dedi.

Bundan sonra özgürlerin, sevgiyle yürüyenlerin ve Gathaları anmış olanların yerine götürüldü. Üst başları altın ve gümüş işlemeliydi. Akraba evliliği yapanların, iyi yönetici ve monarkların ruhlarını gördü. Ulu ve doğru konuşanların, mükemmel düşünceli, sözleri ve işleri yönetime uygun, kocalarını efendileri sayan kadınların, su, ateş, toprak, ağaç, sığır, koyun ve tanrının öteki tüm iyi yaratıklarına saygı gösterenlerin, dini ritüelleri yerine getirenlerin, kuşkusuz uyanların ruhlarını gördü. Altın ve gümüş elbiseler içindeydiler, mücevherle süslenmişlerdi. Yazılan yürekten bilen, ritleri aziz tutan, mükemmel silahları altından

savaşçı ve kralların ruhlarıydılar. Süslenmiş, güzelce bezenmişlerdi. Dünyadaki zararlı yaratıkları öldürmüş olanları gördü; dünyada, yönetici ve başkanlara iyi hizmet etmişlerdi; sürülerini kurttan, hürsüzdän, tirandan koruyan çobanları, ev reislerini ve hâkimleri, köy ailelerinin başkanlarını, öğretmen ve araştırmacıları, aracılık yapanları ve barış arayıcıları, dindarlıkta seçkin olanları. Hepsî tahtlarında oturuyorlar, ulu, harika, güzelleşmiş, uzayın parlak ışığında tatlı fesleğen kokusuyla, zevk içinde tam haşmet ve sonsuz neşeyle oturuyorlar.

'Sonra büyük, kasvetli bir ırmağa geldim, cehennem kadar korkunçtu, üstünde yolun ruhlarının birçok ruhu vardı ve bunlar karşıya geçiyorlardı' diye yazar ulu hayalin gezgincisi. 'Bazıları zorlukla geçti, bazıları ise kolaylıkla. Ve ben soruşturdum, bu ne ırmağıdır? Bu kadar sıkıntılı olan insanlar kimlerdir? İlahî İtaat ile Düşüncenin Alevli Ateşi bana, bu ırmak insanların, ölümlerinin yasında döktükleri gözyaşlarıdır, dediler. Onlar bu gözyaşlarını uygunsuz olarak döktüler ve bu ırmağı kabarttılar. Bu geçemeyenler kendileri için çok ağlananlardır. Daha kolay geçenler daha az ağlananlar. Dünyaya dönünce konuş ve dünyada uygunsuz feryatlar etmeyin, de. Çünkü ayrıldıklarınıza çok zarar ve zorluk veriyorsunuz.'

Ve Arda Viraf, sonra Şırvat Köprüsü'ne döndü.

'Fakat şimdi kötülerden bir ruh gördüm, cesedinin üstünde üç gece oturdu, kendisine dünyada gösterilmeyen sıkıntılar gösterildi. Bu kimin ruhudur diye sordum. Soğuk, pis kokan bir rüzgâr geldi ona, cinlerin köşesinden, kuzeyden, orada, kendi dinini ve işlerini gördü. Ahlsız kadın biçiminde, çıplak, çürümüş, ayrılmış, çarpık bacaklı ve sonsuz kabartılar içindeydi. Öyle ki, kabartı kabartı üstüne ve gerçekten en iğrenç, zararlı, pis bir yaratıktı ve kokuydu.'

'Ben senin kötü eylemlerimin, dedi kadın. Kötü düşüncelerin, sözlerin, işlerin ve dinin gençliği. Senin istek ve eylemlerinde ben çirkin, rezil, günahkâr, hastalıklı, çürümüş, iğrenç kokulu, rahatsız ve sıkıntılıyım. Gördüğün gibi. Çünkü sen ritlere uyan, dua eden ve tanrı hizmetindeki su, ateş, ağaç ve öteki güzel yaratıkları koruyan ve gözeten birini görünce, Yalan'ın ve onun cinlerinin isteklerini, uygunsuz işlerini yaptın. Uzaktan veya yakından gelen değerlere hak edilmiş armağanlar ve yardımseverlikle iyi ev sahipliği yaptıklarını gördüklerinin tersine, cimri davranışın ve kapını kapadın. Böylece, ben kutsal değildim, fakat daha

da kutsallıktan uzak oldum, korkutucuydum, senin yüzünden daha da korkutucu oldum, titrektim, daha titrek oldum ve kuze-ye cinler bölgesine yerleşmişim, seninle daha da kuzeye gittim, senin yaptığın kötü düşüncelerin, sözlerin ve işlerin sonucu olarak böyle oldum, dedi.'

'Sonra kötü ruh, ilk adımını kötü düşünceler katına attı. İkincisini kötü sözler, üçüncüsünü de kötü işler katına. Melekler benim elimi tuttu, hepsinden geçtim, fakat dünyada hiç görmediğim ve duymadığım derecede soğuk, sıcak, kuru ve leş kokusundan rahatsız olmadan geçtim.'

'Cehennemim ağzozlu dişlerini gördüm. En korkunç çukur, çok dar korkutucu bir yarıktan iniyor ve karanlıktan o kadar kasvetli ki, yolumu izlemekte zorlandım. Herkesin burnuna giren bu havada, böyle leş kokusunun içinde uğraştım, çabaladım ve düştüm. Böyle bir yerde var olmak olanaksız görünüyordu. Herkes ben yalnızım diye düşünür ve tam üç gün geçince, dokuz bin yıllık zamanın sonu geldi sanır. Zamanın biteceği ve gövdenin yeniden dirileceği dokuz bin yıl geçti diye düşünür, niye ben kurtulmadım. Burada daha az zararlı yaratıklar bile dağlar kadar yüksektir. Bunlar, köpekten değersiz, kötülerin ruhlarını paralar, yakalar, üzer. Fakat ben İtaat ve Düşüncenin kılavuzluğuyla buradan kolayca geçtim.'

'Makatından içeri direk gibi bir yılanın girdiği ve ağzından çıktığı bir ruh gördüm. Birçok sinek uzuvlarını yakalamıştı. Ne günah işlemişti bu gövde, ruhu bu kadar acı çekiyor diye araştırdım. Bu dünyada livata işleyen bir adamın ruhudur, dediler.'

'Bir kadının ruhunu gördüm, ona erkeklerin kap dolusu kir ve pisliğini içiriyorlardı. Bu kadar acı çeken ruhun gövdesi ne işlemişti diye sordum. Sakınmadı diye yanıldılar, bu kötü kadın ateş ve suya aybaşı sırasında yaklaştı. Bir de erkek ruhu gördüm, başının derisi yüzülüyordu... Dünyada dindar bir adamı kesmişti. Sürekli ağzına kadınların aybaşı akıntısı dökülen bir adam gördüm, aynı zamanda kendi çocuğunu pişirip yiyordu... Dünyadayken bu kötü adam aybaşı kadınla ilişki kurmuş denildi.'

Bu korkunç çukurun görünüşleri sürüyor. Göğüslerinden asılan bir kadın dünyada zina yapmıştı, aşağıdan zararlı hayvanlarca kemiriliyordu. Dünyada ayakkabısız yürümüş, uygun elbise giymemiş ve ayakta işlemiş, değişik yerlerinden kemirilen erkek ve kadınlar vardı. Dili çenesinden çıkmış, haşarataın yediği biri, dünyada iftiracılık yapmıştı, bir cimri çarınha gerilmiş, bin-

lerce acımasız cin üstünde tepiniyordu, ona şiddetle vuruyorlardı, bebeklerini emzirmeyi reddetmiş kadınlar göğüsleriyle tepeler kazıyorlardı, başkaları kocalarını aldatukları için göğüsleri demir taraklarla yarıyordu, diliyle sürekli kızgın bir sobayı yalayan biri, efendisine kötü söz söylemişti; tek bacağından asılmış bir çocuğun gövdesinin deliklerinden kurbağa, akrep, yılan, karınca, sinek, solucan gibi haşarat geziniyordu, dünyada yalancılık yapmıştı, biri sütun gibi dimdik yılan şekline girmiş dikiliyordu, fakat başı insan başıydı, din değiştirmişti...

Arda Viraf'ın hayalinde de, Dante'nin *İlahi Komedyası* gibi, cehennem acılarının tasarımı için bol malzeme vardır, hayal gücü daha da sonsuzdur, ikisinin de, cennetin neşesine ilişkin gördüklerimiz, ışığın değişik bolluğuyla oturan, dikilen, doluşan ılımlı arkadaşlar ve çok iyi giyimlilerden ibarettir. Gerçekten, korkutucu akıntının günlüğü sayfalarca sürer ve iğrenç kokan çukurun yolu görüldükten sonra hayalci, yazar, 'sonra Kötü Ruh gördüm, ölümcül dünyayı yıkandı, dini kötülük olanı, cehennemdekilerle alay eden ve eziyet edeni, ve neden benim işimi yaparsın ve yaratıcımı düşünmeyip yalnız benim isteğimi yerine getirirsin diye soruyordu'.

'Sonra, iki melek kılavuzum, İtaat ve Düşüncenin Alevli Ateşi, beni karanlık ve korkunç, berbat yerden çıkardılar. Sonsuz ışığa, Ahura Mazda'nın toplantı yerine getirdiler. Biat etmek istedim, Ahura Mazda bana, mükemmel bir hizmetçi oldun Arda Viraf, dedi. Dünyaya benim inancımın bildiricisi olmak için geldin. Şimdi onlara git, görüp anladığın gibi dünyada doğruyu anlat. Bana inananlara Arda Viraf, bir tek dini yolu vardır, yüksek dinin yolu, başka yol yoktur, dindar olan tek yolu izleyin ve ondan mal, şan, akıl için dönmeyin, fakat iyi düşünce, iyi söz ve iyi işlerle yaşayın; şunu da bilin ki bu sığırlar tozdur, bu atlar tozdur, altın ve gümüş tozdur ve insanın gövdesi tozdur; dünyada yalnızca tozla uğraşmayın, dindarlara övgüde bulunun, görevlerinizi yerine getirin ve iyi işler yapın, de. Sen mükemmelsin Arda Viraf, git ve vahyet, Tanrıyı düşünerek yaptığınız her temizlik ve temizlenmeyi bileceğim, hepsini bilirim.'

'Bu sözleri duyunca Yaratıcı Ahura Mazda'nın önünde eğildim' diye şahane eser biter, 'İlahi İtaat ve Düşüncenin Alevli Ateşi beni, şimdi üstünde yazdığım bu halı döşenmiş yere cesurca ve başarıyla getirdiler'.

'Mazdayanianların iyi dini ihtişamla zafer kazansın!'
'Sağlık, zevk ve neşeye bitirildi'.¹⁵

2. KOZMİK DÜŞÜŞ VE YENİLENME

İranlı yaratılış, düşüş ve dünyanın yenilenmesi mitosunu, temel olarak yalnız Yahudilik ve Hıristiyanlığın mesih düşüncelerini değil, fakat *Das Kapital*'in birinci cildinin son bölümündeki gibi, Marksist proletarya vahiyleri parodilerini de etkilemiştir. Kendisi, yalnız Pehlevî (orta Farsça) eseri, Bundehiş 'Yaratılış Kitabı'nda korunmuştur. Arda Viraf kitabı gibi bu da son Sasani restorasyon döneminin (MS 226-641) ürünüdür.¹⁶ MS 881'e kadar bugünkü haliyle tamamlanmış değildir. Sonuçta, iyi ve kötü kozmik çelişkisinden türeyen ana temanın vahyinden yalnızca popüler ve yansıma ile daha sonraki inançları içermiştir. Fakat İran biliminin eski ustası James Darmesteter'in Zerdüşt geleneğinde gözlediği gibi, dünyada, eski yükselişinden bu kadar zayıf ve eksik anıtlar bırakan böyle büyük bir inanç daha yoktur.¹⁷ Önce Büyük İskender'in (MÖ 331), sonra İslamın (MS 641) gayretiyle son acılı yeniden inşasından yüzyıllar sonra, bir zamanların büyük İran İmparatorluğu dininden, acınacak kadar az şey, yıkıntılar kalmıştır.

Bundehiş'e göre:

Dünyadaki her şeyin onunla işlediği iki yaratıcının diyalektiği, doğanın her parçasında iyi ve kötüyü gösterir, kendisiyle ilişkili ve düzensizlikle nitelenmiş tüm sonsuzlukta mevcuttur. Fakat ikisi de sonsuza kalmazlar. Sonuçta, kaçınılmaz olarak karanlık ve kötü güç, Angra Mainyu, tüm çerçevesiyle, tüm tarihin gösterdiği dünyanın yenilenmesi kriziyle yok olacaktır, her bireyin kategorik olarak gerçekleşmesi oluşacaktır.

'Çünkü böylece (peygamber Zerdüşt'ün sözleriyle), iki önde gelen ruh bir çift olarak, yine de eylemlerinde bağımsız olarak eskiden beri bilinirlerdi. Düşünce, söz ve iş olarak daha iyi ve daha kötüdürler. İkisi arasında akıllı olan, doğrusunu seçsin.

15 age'den özetle.

16 E. W. West, *Pahlavi Texts*, kısım I: *The Bundahish, Bahman Yasht, and Shah-yast La-Shahyast; Sacred Books of The East*, c. V, The Clarendon Press, Oxford, 1880, s. xiii, xliii.

17 James Darmesteter, *The Zend Avesta*, kısım I, *The Vendidad, Sacred Books of the East*, c. IV, The Clarendon Press, Oxford, 1880, s. xii.

Öyleyse, kötü işleri yapanlar gibi seçmeyin. Böylece, mükemmellik elde edilene kadar büyük yenilenmeyi getirenler ve dünyayı ilerletenler gibi olabiliriz.¹⁸

Ahura Mazda, (Bundehiş'te okuyoruz) her şeyin bilgisiyle, tüm sonsuzlukta Angra Mainyu'nun var olduğunu, fakat onun geri, a posteriori bilgisiyle, ışığın varlığını bilmediğini, biliyordu. Yaratılış, Ahura Mazda ruhsal bakımından otuz bin yıl mükemmel durumda kalan belli ruhsal varlıkları yarattığında başladı. Bunlar hareketsiz, düşüncesiz ve fiziksel varlığı olmayan varlıklardı. Bu zamanın sonunda, karanlıklar gücü, yükselerek haşmeti kavradı, yalnızca yıkıma istekli bedhah doğası nedeniyle ışığı bozmaya koştı. Onun gücünü kendisinden fazla buldu. Ama kırgınlık içinde kendi gayasına dönerek, orada şeytanlar yarattı. Onlarla, ışığa karşı çıktı.

Sonra Işığın ve Gerçeğin Efendisi, onun ne olacağını her şeyi bilen bilgisiyle bilerek, yalan canavarıyla buluşmaya gitti. Barış önerdi. Öbürü düşündü: Ahura Mazda güçsüz olduğundan barış istiyor. Ama Ahura Mazda, sen her şeyi bilen ve her şeyi yapabilecek güçte değilsin, bu nedenle beni ne yok edebilir ne yarattıklarımı kandırabilirsin. Dokuz bin yıllık karışık bir çelişki dönemi saptayalım, dedi. Çünkü üç bin yıl her şeyin kendi isteği gibi olacağını biliyordu. Üç bin yıl iki istegın karışıklığı olacaktı, son üç binde Zerdüş'tün doğumuyla ötekinin iradesi kırılacaktı. İlk üç binin durağan durumuyla bu dokuz bin, on iki bin yıl yapıyordu. Ve Angra Mainyu, köksüz bilgisiyle bilmediğinden, bu düzenlemeden hoşnut oldu. Gayasına döndü ve oyun oynandı.

Ahura Mazda ilk adım olarak, İyi Akıl ve Gökyüzünü yarattı. Öteki Kötü ve Yalamı. İyi Akıl, Dünya Işığını, İyi Dini, Doğru Düzeni, Mükemmel Yönetimi, Kutsal Dindarlığı, Mukemmellik ve Ölümsüzlüğü üretti. İkinci adım olarak Efendi Mazda, köşelerindeki dört kaptanla teselli ordusunu yarattı, ay, güneş, sonra su, toprak, bitki, hayvan ve insan.

Angra Mainyu, bu arada uykusuna döndü. Fakat bu üç bin yılın sonunda dişi bir şeytan, Jahi (aybaşı) göründü ve ona seslendi: Kalk! Hepimizin babası! Artık ben dünyada Ahura Mazda ve başmeleklerinin çekeceği zarar ve hasara neden olacağım. Doğru insanı, çalışan öküzü, suyu, bitkileri, bütün yarattıklarını

18 Yasna 30:3,9, Mills, *agc*, s. 29, 33-34.

zehirleyeceğim. Angra Mainyu bunun üzerine kalktı, onu alından öptü ve aybaşı denilen toz cinin üstünde görüldü. Benden istediğin nedir diye sordu. Bir erkek istiyorum diye yanıt verdi, bana onu ver. Angra Mainyu'nun biçimi kütük gibi bir kertenkeleyken, o anda, on beş yaşında genç bir insana dönüştü. Bu, ona Jahi'nin gayretini verdi.

Angra Mainyu sonra, bedbahtlıkla öfkelenip burçlarda dolaşan gezegenlere yılan gibi sarıldı, uzayın belirlenmiş düzenini bozdu. İkinci cüreti, suya karşıydı. Ona da karanlık indi. Sonra toprağa, yılan, akrep, kertenkele ve kurbağa döktü. Öyle ki, toplu iğne başı kadar yer bile bu hasarıttan kurtulamadı. Toprak sallandı ve dağ sıraları yükseldi. Angra Mainyu onu deldi, merkezine indi, şimdi bu cehenneme yol oldu. Dördüncüsü, bitkileri kuruttu. Fakat Bitki meleği, onları bir parça suyla karıştırdı ve Yağmur meleği onları yağmurla yere döktü. Bütün dünyada insanın başındaki saç gibi bitki fırladı. Bu bitkilerin tohumlarından, dalsız kökü, tatlı suyu ile, kabuksuz Bütün Tohumların Ağacı, dünya okyanusunun ortasından yükseldi. Griffon kuşları ona kondu, sinekler ondan çıktı, suya tohum atıldılar ve yağmurla yine dünyaya yağdılar.

Dahası, ilk ağacın çevresinde, ikincisi, yaşlıları kaldıran, ölüleri canlandıran, ölümsüzlüğü ihsan eden Gaokerena, Beyaz Haoma (Sanskritce *soma*) ağacı yükseldi. Onun kökünde Angra Mainyu, kökünü yaralasin diye bir kertenkele yarattı. Fakat bu kertenkeleyi uzaklaştırmak için on tane karabalığı yaratıldı. Bunlar her zaman onun kökünün çevresinde, birinin başı kertenkeleye dönük olacak biçimde yüzerler. Bu iki ağacın arasında 9.999.000 mağaralı dağlar yükseldi. Bunları işlevi suları korumaktı, onun mağaralarından sular her ülkeye aktı.

Bitkilerin yapısında da; Angra Mainyu'nun gelişinden önce hiçbirinin dikenini ve kabuğu yoktu. Bütün Tohumların Ağacı gibi hepsi tatlı ve yumuşaktı.

Sonra Angra Mainyu'nun beşinci işi, Yalnız-Yaratılan Öküzü karşıydı. İlk yabancı, Daiti ırmagının kıyısında Eran Vej'da dünyanın yedi ülkesinin merkezinde inek biçiminde otliyordu. Ay kadar beyaz ve parlaktı. Düşman sinek gibi uçarak geldi. Hırs, istek, acı, açlık, hastalık, şehvet ve uyuşukluk hayvana sokuldu. Yalnız-Yaratılmış Öküz öte yana geçti, sağa düştü. Ruhu çıktı, önüne durdu. Ahura Mazda'yı çağırırdı. On bin insanın aynı anda çıkan sesi gibi sesle. Bu kadar yıkım dünyaya geldiğine göre, ya-

ratıkların koruyuculuğu kime kaldı? Bir zamanlar açıkladığın insan nerede? Onu ben yaratacağım ki, koruma öğretisini öğretsin?

Işığın Efendisi yanıtladı, sen hastasın, Öküz Ruhü. Angra Mainyu hastalığıyla hastalandın. Eğer dünyada bu insanı yaratma zamanı şimdi gelseydi, Angra Mainyu'nun hiç etkisi olmazdı.

Öküzün ruhu ay katına yükseldi ve aynı şekilde ay katına, güneş katına seslendi. Fakat orada Zerdüş peygamberin yolunun ruhu ona gösterildi ve o da yatıştı. Dünyanın yaratıklarını besleyeceğim dedi. Dünyadaki yaratıklara rızasını gösterdi, yeniledi.

Bu arada, Yalnız-Yaratılan Öküzün gövdesi saga düşünce, onun tohumu aya götürüldü, ay ışığında temizlendi. Bu temizlenmiş tohumdan erkek ve dişi çıktı, sonra dünyada iki yüz seksen iki tür çift görüldü. Havada kuşlar, yerde dört ayaklılar, su da balıklar. Ve öküzün iliginin geldiği yerde elli beş cins tohum ve on iki cins sağaltıcı bitki büyüdü. Boynuzlarından bezelye, burnundan pırasa, kanından şarap yapılan asma, ciğerlerinden sedef otu benzeri otlar ve yüreğinin ortasından kekik.

Angra Mainyu'nun altıncı saldırısı ilk yaratılmış insan Gayomart'a karşıydı. Ruhsal formuyla Yalnız-Yaratılmış Öküzle Eran Vej'de, yedi ülkenin ortasındaki ülkede yaşıyordu. Ahura Mazda ışığın efendisi, öncelikle Gayomart'ın üstünde bir ter çıkardı. Bir duanın bir kıtasının okunması için geçecek kadar zaman içinde, bu terden on beş yaşında, uzun ve ışık yayan bir insan gövdesi yaratı. Gayomart'ın terinden çıkan gövde gözleriyle Ulu Varlığa bakındı. Fakat dünyayı gece kadar karanlık gördü. Toprak bir toplu iğne başı kadar yerinde hile haşarattan kurtulamamıştı. Büyük cennet katları dönüşümdeydi. Güneş ve ay hareket ediyordu, gezegenler yıldızlarla savaşıyordu.

Angra Mainyu, Gayomart'a, ölüm cinini yolladı. Fakat onun belirlenmiş zamanı gelmemişti, yaşamı otuz yıl daha sürecekti. Tamah, hastalık, şehvet ve uyuşukluk o zaman Gayomart'a bulaştı. Ve ölünce sola düştü ve tohum verdi. Öküzünki ayda temizlenmişti, Gayomart'ınki güneşte temizlendi. Dahası, ölünce, orada, organlarından sekiz cins metal çıktı, altın, gümüş, demir, pirinç, teneke, kurşun, cıva ve adamant.

Altın dünyada kırk yıl kaldı, Mükemmel Tefekkür melegince saklanıldı. Ondan on beş yapraklı bir bitki büyüdü –her yıl bir yaprak– ve ilk insan çifti birbirlerinin kollarını ve gövdelerini öy-

le sıkı sardılar ki, hangisi dişi hangisi erkek görülmedi, ayrı yaşayan ruhlar oldukları da anlayamadı. Bitkinin formunda iki insan oldular, Maşya ve Maşyoi. Onlara soluk verildi, bu ruhtu. Ahura Mazda, siz insansınız. Dünyanın atası, mükemmel bağıllıkla yaratıldınız. Yasal görevlerinizi yerine getirin, iyi şeyler düşünün, iyi sözler konuşun, iyi işler yapın ve cinlere tapmayın dedi.

Her birinin ilk düşüncesi ötekini memnun etmekte. İlk işleri gidip baştan aşağı yıkanmak oldu. İlk sözleri Ahura Mazda'nın su, toprak, bitki, hayvan, yıldızları ve ay ve güneşi ve bütün refahı yarattığı oldu. Fakat sonra, düşman, çelişki, zihinlerine doldu. Onlar da her şeyi Angra Mainyu'nun yarattığını iddia ettiler.

Otuz günü yemeksiz geçirdiler. Yaprak kırıntılılarıyla örtündüler. Bir keçiye rastladılar ve memesinden sütü ağızlarıyla içtiler. Maşya bu sütü içmezden önce mutluydum dedi. Fakat şimdi aşağılık gövdem içti, neşem daha da arttı. Bu kötü konuşmanın ikinci kısmı cinlerin gücünü artırdı. Onlar da yiyeceklerin tadını azalttılar. Öyle ki, yüz parçadan biri kaldı.

Otuz gün sonra şişman ve beyaz dişli bir koyuna rastladılar ve onu kestiler. Melekler onlara tahtadan ateş elde etmeyi öğretti. Eti kızarttılar. Üç parçasını ateşe atıp bu ateşin payı dediler. Bir başkasını göğe fırlatıldılar, bu meleklerin payı dediler. Bir akbaba bir parçasını onlardan kapı ve bir köpek ilk parçasını kapıp yedi. Şimdi, deriden elbise giydiler; bir çukur kazdılar, demir elde ettiler ve taşlarla vurup ucunu sivriltiler. Odun kesip gölgelik yapular.

Angra Mainyu, çifti münakaşa ettirdi. Birbirlerinin saçlarını, yanaklarını koparttırdı. Cinler, siz insansınız, cine tapın, bedbaht cininiz boyun egebilir, diye bağırıldılar. Maşya bir inek öldürdü ve sütü kuzeye doğru döktü. Cinler öyle güç kazandılar ki, sonraki elli yıl, çifti, birleşme için istek duymadı. Ama sonra, önce Maşyada sonra Maşyoide istek uyandı. Kadına, seni görünce cinsel isteğim uyanıyor dedi. Kadın, senin isteğini görünce ben de sana kapılıyorum, dedi. Bu onların ikisinin isteği oldu ve elli yıl da bu hizim görevimiz diye konuştular.

Bir erkek ve kızları doğdu ve soyları için duydukları şefkat borcuyla, anne birini, baba birini yedi. Ahura Mazda bu şefkati kaldırdı, ki çocuk canlı kalsın. Ve yedi ikizleri oldu, yedisi erkek, yedisi kızkardeş-eş...¹⁹

19 *Bundahish*, I-XV, XXIV, XXVII'dan özetle, *Zat-sparam* II.6, V.1-2. VII. 3-6, VIII. 3-5, IX 2-6, X 3-4. (West, *age*, s. 3-58, 88, 99, 161-62, 167, 174, 176-77, 177-79 ve 183).

Tekvin'in ikinci bapındaki gibi Zerdüşt mitosunu, türeyişi, *İlkel Mitoloji*'de tartışılan bitki karmaşasına bağlar.²⁰ Fakat ilkelerin mitolojisinde yaşamın ve dünyanın ahlaksal eleştirisi yoktur ve Levant öğretilerindeki düşünüş, sonuçta da restorasyon teması bulunmaz.

Kitabı Mukaddes ve Bundehiş, düşünüşü, dünyadaki kötülüğün ahlaksal muammasına bir yanıt olarak yansıtır. Yine de mitsel olayda iki görüş kesinlikle farklıdır, görüşler gibi restorasyon da; İran mitosunda kötü, kozmik görüşü açıısıyla değerlendirilir, insanın düşünüşünden öncedir. Düşüş sonraki epizoddur. Kitabı Mukaddes'teyse düşünüş insanı izler, onun uygunsuzluğu doğal dünyaya ve kendisine felaket getirir. Kudüs İbrani Üniversitesi Profesörü Oseph Klausner'in önemli eseri *İsrail'de Mesih İdeası*'nda (*The Messianic Idea in Israel*) denildiği gibi:

'Doğal kötülük (felaket) peygamberlerin gözünde insan kötülüğünün sonucudur. Doğanın yaratıcısı tanrı kötülüğün kaynağı olamaz. Böyle değilse iki güç, iyi ve kötü onun tarafından kullanılmış olmalı ve Tanrının niteliği tamamen, uyumlu, yapısal olarak ulu olmamalıdır. İnsanın işleri bu nedenle doğada ve toplumdaki kötünün kaynağıdır.'²¹

Ve yine (italikler Profesör Klausner'e ait):

'İsrailin akıllı adamları, Yunanistan'dakinin tersine, doğal kötülüğü (yıkım) bağımsız bir varlık olarak görmediler, insan kötülüğünün (yanlışlık) sonucu olarak gördüler. Peygamberler, doğa güçlerine sahip küçük tanrıya değil, tek tanrıya inandıklarından iyi ve kötünün tek tanrıdan geldiğine inanmak zorunda kaldılar. Eğer iyi ve kötü, doğası kesinlikle mükemmel ve uyumlu olması gereken tek üstün varlıktan geliyorsa (yoksa tek olmaz ve dualizm-ikicilik inancına varılır), o zaman gerekli üstün varlık kötüyü kötü insanlar nedeniyle ve kötü insanlar için yaratıyordu. Böylece, kötü insanların kötülüğü sona ererse bütün kötülük, genelde doğal kötülük de bitecektir.'²²

Kötülüğün kaynağı nasıl tanrıda olabilir, tanrıda değilse insanda olabilir, tartışmayacağım. Fakat bu düşünce karışıklığının karşısı Zerdüşt sistemi, bir karar verme anını garanti etmektedir. İran mitosunda yaratılışın bozulması kişilikten değil, ilkeseldir.

20 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 189.

21 Joseph Klausner, *The Messianic Idea in Israel*, çev. W.F. Stinespring, George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1956, s. 59.

22 *age*, s. 65-66.

Yaları, felsefi olarak Hint ilkesi *Maya*'nın, dünyayı yaratan hayal gücünün eşdeğeridir. Adem ve Havva'nın günahı kurala uymamaktır. Bu da ontolojik olmaktan çok pedagojiktir, hatta ahlak-saldır, çıkarla ilgilidir. Kendi kendini yönetmek ahlaksal bir tartışmaya neden olabilir. Eski Ahit öğretisinde önem açıkça bu tür emirlere iradi olarak uymayı vurgular (Yemek tabusu, sabah yasağı, benzetmesiz tapınma, sünnet, endogami ve ötekiler). Zerdüştüçülerde, bu konulara önem verilir, yakın akraba evliliği, saç ve tırnakların kesilmesi, düzenlenmesi, ateş için kuru odun, aybaşı temizliği vb., fakat iki geleneğin ciddi, derin yaklaşımları karşılaştırıldığında, kozmik yasaya aşiret geleneğinin yükseltilmesinin ötesinde, olası gelişime, iki zıt düzen tasarladıkları görülür.

Kitabı Mukaddes'in görüşünde, düşüşün, insan tarihinin tanrıya karşı gelmesi çerçevesine konmasıyla, tanrının kimliğine daha fazla rekabeti yasaklamıştır; insan kimliğine leke sürmüştür ve dahası, bu mitosun tarihselliğine artan bir önem karşı konulmaz bir ısrar kazandırmıştır. Sorunun kozmik yönü ise felsefeyle simgeleştirilmiştir. Daha sonraki yüzyılların gösterdiği gibi, Kitabı Mukaddes tefsirinin egemenliğinde her ana ruhsal davranışın, tutumun, önde gelen esini bu olmuştur.

İsrail'de mesih fikri, Profesör Klausner'in gösterdiği gibi, temelde kozmolojik değil siyasaldır. Ana konusu İsrail'i dünya önderliğine yükseltmektir. Klausner, İsrail halkının Mesihe inanasında, siyasal öge etnik ögeyle kolkola gider, diye yazar,²³ 'Ulusçu olan da evrensel olanla'. Kudüs'ün düşüşünden önceki dönemde (MÖ 886) peygamber öğretisinde vurgu tanrının durumuna taraftar olma gereksinimindedir. Yani Yahudiler gibi yaşamak, Yahudi olmayanlar gibi değil. İlk İsaiah (MÖ 740-700) tarafından yüceltilen mesih zamanın genç Judah kralı Hezekiah (727-698) olmuştur. Profesör bu noktada, aşağıdaki Talmud deyişini alıntılar: 'Kutsal olan, kutsama ona, Hezekiah'ı mesih ve Sennacherib'i Gog ve Magog olarak atamak istemişti (Sanhedrin 94a) Yine Amora R. Hillel'in deyişi: 'İsrail için mesih olmayacak, çünkü onlar onu Hezekiah günlerine gordüler' (98b ve 99a).²⁴ Bu dönemde 'tanrı günü'nün dünyanın veya zamanın sonuyla (ölülerin dirilişi ve öteki konularla) bir ilgisi yoktu. Bu düşünceler henüz Zerdüşti kaynağından Kitabı Mukaddes inamış sistemine girmemişti.

23 age, s. 10.

24 age, s. 56-57 ve not 8.

Fakat bu kaynakta, kurtarma düşüncesi siyasal değil, kozmolojiktir. On iki bin yıllık süreden sonra dünyanın sonunda görünecekti. Ahura Mazda tarafından önceden biliniyordu ve o gün görünüp yaşayanları ve ölüleri yargılayacaktı. Peygamber Zerdüş'tün nihai amacı bu nedenle ciddi ve geniş anlamıyla öğretilerinde dünyanın şekil değiştirmesini (tecelli) getirmezdi, yine dünyanın başlangıçtaki gibi karanlıktan, acı ve ölümden kurtulmuş olmasıydı. Bir Avestan metninde, 'ondan sonra', yaşlanmak ve ölmek, çürümek ve bozulmak yok, sonsuz yaşam ve sonsuz çoğalmak, kendi isteginin efendisi olmak var. Ölümler çıkınca, yaşam ve ölümsüzlük gelecek ve dünya istediği gibi yeniden kurulacak' diye anlatılır.²⁵

Dünya gezegenindeki MÖ altıncı yüzyılda yaşayan gerçek bir kişi olarak Zerdüş, bize gelen yaşamının yetersiz bilgileriyle, tam yansıtılmamış olabilir. Fakat Zerdüş'tü mükemmel bir insan olarak yansıtan simge gezegeninde, çok açık ışıktadır görülür, açıkça kronolojik değil, fakat görevinin mitosuyla –Buddha ve İsa'nın yaşamları gibi– yani yaşadığı gerçeğin devrim ve simgeleştirilmesiyle, ona ve öğretilerine ihtişamla bağlanılarak görünür. Okuyoruz:

'O şeriate göre düşündü, şeriate göre konuştu ve şeriate göre yaptı; öyle ki, o kutsalın yaşayan dünyada en kutsalıydı, gerçekleşen dünyada en iyi yöneticiydi, parlaklıkta en parlak ve ihtişamda en ihtişamlıydı, zaferde en muzafferiydi. Onun görünmesiyle cinler kaçtılar'.²⁶

Onun dünyaya gelmesi ve öğretilerini yayması, on iki bin yıllık dünya süresinde, son üç bin yılın başlangıcıydı. Sonunda manevi oğlu Saoşyant 'gelecek kurtarıcı' dünya mesihi görünecek, Gerçeğin, Yalan üstünde zaferini tamamlayacak ve tanrının bozulmamış yaratılışı dünyada sonsuza kadar yeniden kurulacak.

Efsane, Zerdüş'tün doğum yerinin ilk insan Gayomart ve Yalnız-Yaratılan Öküzünki olduğunu söyler, Daiti ırmağının yanında, yedi ülkenin ortasındaki ülke Eran Vej'de. Doğunca güldü. Okuyoruz: 'Doğumunda, büyümesinde sular ve ağaçlar neşelendi. Doğumunda, büyümesinde sular ve ağaçlar arttı. Doğumunda, büyümesinde sular ve ağaçlar neşeyle bağırды'.²⁷

25 Yasht 19.2.11. James Darmesteter, *The Zend Avesta*, kısım II, *The Sirozahn, Yashts and Nyasis, Sacred Books of the East*, c. XXIII, Oxford The Clarendon Press, 1883, s. 290.

26 Yasht 19.13.79-80. Darmesteter, *The Zend Avesta*, ks II, s. 304-5.

27 Yasht 13.93.

Cinler ise başka durumdaydılar. Angra Mainyu kuzeydeki yerinden koştu, sürüsüne, 'yok edin onu' diye bağırdı. Fakat kutsal bebek Aşi Vanguhi diye bilinen duayı yüksek sesle okudu ve cinler dağıldılar. 'Efendimizin isteği kutsal şeriatdır' diye dua etti, 'yi aklın zenginliği bu dünyadaki Ahura Mazda'nın işleridir. Onun şeriatına göre onun gücünü kullanarak bağışta bulunun ve yoksullara yardım edin'.²⁸

Peygamberin üç karısı olduğu nakledilmektedir. Fakat bunda tarihten çok mitolojiyi biliyoruz, 'ilk ve ayrıcalıklı karısına gitti. Adı Hvov'du, üç kez, her seferinde tohum yere geçti. 'Bu, onun Toprak olduğunu gösterir.' Ve ilk yaratılan insan Gayomart'ın tohumunu alan melek bu tohumun da güç ve parlaklığını aldı'.²⁹ Bu tohumlar, kozmik yenilenme zamanında üç oğul olacaktı: Ukşyatne-mangh, Ukşhyat-ereta ve sonuncusu Mesih Saoşyantı.³⁰

Bir kız, Eredad-ereta, Kansava gölünde yıkanırken, on iki bin yıllık dünya süresinin sonunda, bu tohumdan gebe kalacak ve kurtarıcı Saoşyant'ı doğuracaktı. Önceki ikisi de böyle doğmuştu, iki bakireden, Srutad-fedhri ve Vangu-fedhri'den.³¹

Fakat gelecek olan yenilenmenin doğasıyla ilgili olarak şu açıklanmıştır:

'Topraktan bitki gibi büyüyen Maşya ve Maşyoi önce su, sonra bitki, sonra süt, sonra etle beslendiler. Ölme zamanları geldiğinde önce etten, sonra süttten, sonra ekmekten vazgeçtiler. Ölene kadar suyla beslendiler. Aynı, son bin yılda, tat gücü azalacağı gibi. Bir kutsanmış yemeğin tadı, üç gün ve geceden fazlası için yeterli olacak, insanlar etten vazgeçecek, sebze ve süt yiyecekler. Sonra süttten kaçınacaklar, hundan sonra sebze ve suyla beslenecekler. Saoşyant'ın gelişinden on yıl önce yiyeceksiz kalacaklar ve ölmeyecekler'.³²

Bandehiş'e göre, ölümlerin dirilişi Saoşyant'ın gelişini izleyecek. Önce Gayomart'ın kemikleri canlandırılacak. Sonra Maşya ve Maşyoi'nin, sonra öteki insanların. Hepsi gövdesine kavuşunca herkes annesini, babasını, kardeşlerini, karısını ve cinsinden ötekileri bilecek.

28 *Vendidad*, Fargard 19.1-2 (Darmesteter, I. s. 204).

29 *Yasht* 5.7-15 (Darmesteter II, s. 55-57).

30 *Bundahish* 32.8-9.

31 *Yasht* 13.141-42.

32 *Bundahish* 30.1-3.

'Sonra tüm insanların bulunduğu bir toplantı olacak, herkes kendi iyi ve kötü işlerini görecek. Ve bu toplantıda kötü bir adam, beyaz koyunların arasındaki kara koyun gibi göze çarpacak. Dahası, toplantıda kötü adam, dünyada arkadaşı olan doğru olana dünyadayken senin yapmış olduğun iyi işlerden niçin bana haber vermedin, diye şikâyet edecek. Ve eğer doğru adam ona bildirmemişse, toplantıda o da utanacak.

Sonra doğru ile kötü ayrılacak, doğru cennete, fakat kötü geri cehenneme konulacak. Üç gün üç gece cehennemde gövdesi cezasına çarptırılacak, sonra kötüler üç gün üç gece cennetin mutluluğunu tadacak. Doğrunun kötüden ayrıldığı gün, insanların gözyaşları bacaklarından aşağıya akacak. Baba eşinden, kardeş kardeşinden, arkadaş arkadaşından ayrılınca, hepsi kendi işinden ceza görecek. Doğrular kötüler için, kötüler kendileri için ağlayacak, çünkü kendi iyi, oğlu kötü bir baba olabilir, kendi iyi kardeşi kötü olabilir.

Bir meteor düşecek ve dünyanın sıkıntısı koyunlara kurt düşmüş gibi olacak. Ateş ve ateş ineleği cehennem ve dağlardaki metali eritecek, bu, dünyada ırmak gibi akacak. Bütün insanlar bu ırmaktan geçip temizlenecek. Doğru birine ılık sütte yürür gibi gelecek, kötüye erimmiş metalde yürüyor gibi olacak.

Sonunda, en büyük sevgiyle hepsi bir araya gelecek, baba ile oğul, kardeş ile arkadaş birbirlerine sarılacaklar. Yıllardır neredeydin ve ruhun nasıl yargılandı, doğru muydu, kötü mü? Gövde gördüğü ilk ruhu bu sözlerle soruşturacak. Bütün insanlar Ahura Mazda ve meleklerine övgüyle yükselen bir ses olacak. Saosyant yardımcılarıyla bir törenle öküzü kesecek, yağından, beyaz Haoma'dan ölümsüzlük içeceği hazırlanacak. Bütün insanlara verilecek ve hepsi ölümsüz olacak.

Ve bu da; dünyada yaşamış olan herkes kırk yaşında olacak, daha az yaşamış olan on beş yaşında olacak; herkese kendi karısı verilecek ve karısı ve çocuklarıyla yaşayacak. Dünyadaki gibi olacaklar, ama artık çocukları olmayacak. Ve bu da; dünyada tapınmayanlar ve elbiseyi doğru bir armağan olarak bağışlamayanlar çıplak olacak. Fakat tapınacaklar ve melekler onlara elbise sağlayacak.

Sonra Ahura Mazda, Angra Mainyu'yu ve her melek kendi karşısını yakalar. Düşen meteor yılanı yakıp kül eder, cehennem kokusu ve tozu da bu metalle yanar, ta ki cehennem temizlenene kadar. Ahura Mazda cehennem arazisini dünyayı geniş-

letmek için getirecek, evrenin yenilenmesi gerçekleşecek ve her şey ölümsüz olacak.

Ve bu da; dünya buzsuz, yükseltisiz bir ova olacak, hatta doruğu Şinvat Köprüsü olan dağ bile, yıkılacak ve yok olacak'.³³

3. ŞAHLARIN ŞAHI

Güçlü Asur monarkı Tiglath Pileasar III (h. MÖ 745-727) işgal ettiği halkların iradesini kırmak için yeni bir yol bulmuştu. Bu hanedan süresince Şalmaneser V (726-722) Sargon II (721-705) Sancherib (704-681) Asarhaddon (680-669) ve Asurbanipal (668-626) (eski Semitik dünya hakkında bilgilerimizin çoğunu yıkılan tablet kütüphanesinden öğrenmişizdir) tarafından bu yol kullanıldı. En eski uygulamalardan biri fethedilen kentün halkını kılıçtan geçirmektir. Aynı Jeriko'daki Yeşu'nun savaşıları gibi: 've erkek ve kadın genç ve ihtiyar, öküz ve koyun, ve eşek, kentte olanların hepsini kılıçtan geçirip tamamen yok ettiler'.³⁴ Ve yine, 'çünkü Rabbin Musa'ya emrettiği gibi onları tamamen yok etsin, onlara lütuf olmayıp ancak kendilerini helak etsin diye', Ai'de.³⁵ Gibeon'da, Makkedah, Libnah, Gezer, Eglon, Hebron, Debir ve bütün Necip halkı da. Veya gelip tüm kentlileri kole yapabilir, vergiye bağlayabilirdi. Manasse'nin Megiddo'yu ve Zebulun'un Kitron'u yaptığı gibi.³⁶ Fakat ilk uygulama, galibin zaferinin sonuçlarından yararlanmasını engelliyor, ikincisi de sağlam bir halk bırakarak isyana hazır tutuyordu.³⁷

Tiglat Pileasar'ın buluşu, fethedilen halkların kendi ülkelelerinden başka yerlere sürülerek toprakla bağlarını kesmek ve yaşam yollarını değiştirmektir. Babil 745'te fethedildi ve halkının büyük kısmı götürüldü. Yazıtlar bu ülkenin en azından otuz beş ayrı halkının böyle götürülüp değiştirildiğini yazıyor.³⁸ 739'da Ermenistan yıkıldı ve Hamath eyaletinden otuz bin kişi, yukarı Dicle'nin Tuşan eyaletine götürüldü. Aynı miktar Suriyeli Ceneh'ten alınmış ve yerlerine Elamdan Aramiler yerleştirilmiştir.³⁹

33 Bundahish 30.4-33. (West, age, s. 121-30).

34 Yeşu 6:21.

35 Yeşu 8:24.

36 Yeşu 10:6-11:20.

37 Hakimler 1:27.

38 Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 6-8.

39 age, s. 11-12.

Amos peygamber, İsrail'de bağırırken, halkını, komşu ulusların felaketleriyle uyarıyordu, 'Sionda kaygısız olanlara ve Samiriye dağında emniyette bulunanlara, milletlerin birincisinin tanınmış adamlarına... ne yazık! Kalneye geçin de görün ve oradan büyük Hamata gidin ve Filistinlilerin Gat kentine inin'.⁴⁰ Halklar, doğudan batıya, batıdan doğuya, kuzeyden güneye, güneyden kuzeye, eskiden eser kalmayıp ulusal sürekliliğin toprak temeli kalmayana kadar sürmüştü.

Asur krallarının tarihsel rolü, bu nedenle, eski Yakındoğu halkının bu zamana gelen uluslararasılaşmış etkileşiminden, karışımından yaratılmış tüm geçmişi silmek olarak tanımlanabilir. Kendileri de, bu arada, çok tehlikeli bir karma oluşturuyorlardı. MÖ 616'da, canlanan Babil'in kralı Nabopolassar'ın başlaştığı Medli Aryan kralı Kyaksares, kuzeydoğudan gelerek Asur'a girdi. 612'de Ninoive'yi aldı. İmparatorluğun halklarına zulmetti, onların uygulamasını o kadar güzel yerine getirdi ki, Eduard Meyer sonucu şöyle anlatır: 'En müthişinden bir felaketti. Sadece bir imparatorluk parçalanmadı. bir an öncesinde tüm Asya'yı kontrol eden, fakat pratikte tüm halkın musibeti ve korkusu olan uluslar yok edildi... Asurlular kadar hiçbir halk bütünüyle yok edilmemişti'.⁴¹

Yetmiş beş yıl sonra, Yakındoğu'nun efendiliğini Medler de paylaştılar. Onlar kuzeyi, Babilli Kildani kralları güneyi yönettiler. Babillilerin en önemlisi Nabukadnezar II (MÖ 604-562) idi. Peygamber Yeramia'nın, Yahuda halkını günah ve itaatsizlikten cezalandıran, Yehova'nın hizmetçisi olarak nitelendirdiği Nabukadnezar.⁴² Kuzey krallığı İsrail, Judah ve Asur'un başlaştığıyla 721'de çöktü. Yahuda'nın kendisi de 586'da, Yehova'nın hizmetçisi Nabukadnezar tarafından yıkıldı. İki halk da sürüldü. Fakat altıncı yüzyılın ortasında Yakındoğu siyasal sahnesinde yeni bir tür efendi görüldü, yeni bir devlet fikri. Dört usta vuruşla, Pers kralı Büyük Kyrus, önce Med kralı Astyges'i 550 yılında yendi, ve onun gözlerini çıkarmak, canlı canlı derisini yüzmek, daha önceki krallar gibi elini kesmek yerine, ona başkentinde bir yer verdi. Sonra Babilli Nabonidus, Mısırlı Amasis, Lidya'nın güçlü Krezüs'ü ve Yunan kent devleti İsparta başlaştığıyla tehdit edilince, doğrudan en güçlü hasmı Krezüs'ün üstüne yürüdü.

40 Amos 6:1-2.

41 Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 161.

42 Yereみや 23:8-9.

546'mın sonunda Anadolu'nun yöneticisi oldu. Yenilmiş düşmanına Ekbatan yakınında Barene kentinde yöneticilik başısladı. Üçüncüsü, 539'da, Güney Babil'e yürüdüğünde, bu kentin ana tapınağı Marduk rahiplerince açık bir davetle karşılandı. Kentin sahibi oldu. Dördüncüsü, bütün o zamanki Asya'nın efendisi olunca, Babil'in Marduk'una taptı, bu kentin tanrısına. Tapınaktan, Yakındoğu'nun başta gelen kentlerinden ele geçmiş ilahların putlarını kaldırdı, kendi kentlerine gönderdi. Son olarak Judah halkının kendi ülkesine dönebileceğini ve Kudüs tapınağının yeniden inşasını emretti. Profesör Meyer 'karakterinin soyluluğu bize dünyanın efendisi yaptığı İran'ın yazıtlarında da yansır, kurtardığı Yahudilerin ve yendiği Yunanlılarınkinde de' diye yazıyor.⁴³

Ezra'da şunları okuyoruz:

'Ve kral Koreş, Nebukadnetsar'ın Yeruşalim'den çıkarmış ve ilahlarının evine koymuş olduğu Rab evinin kapılarını çıkardı ve Fars kralı Koreş bunları haznedar Miüredat'ın eliyle çıkardı ve onları Yahuda beyi Şesbatsara sayıyla verdi. Ve onların sayısı şudur: Otuz altın leğen, bin gümüş leğen, yirmi dokuz bıçak, otuz altın tas, dört yüz on parça ikinci çeşit gümüş tas ve bin parça başka kaplar. Bütün altın ve gümüş kaplar beş bin dört yüz parçaydı. Sürgünler Babil'den Yeruşalim'e getirildiği zaman Şesbatsar bu kapların hepsini getirdi.⁴⁴

İkinci İşaya MÖ 539'da, sürgünden dönüş döneminde soylu Pers kralı Kyrus'u 'Yehova'nın meshettiği' diye niteler. Yehova onu sağ elinden tutmuştur, 'önümde milletlere baş eğdirmek ve kralların belini gevşetmek ve kapıları kapanmasını diye önünde kapı kanatlarını açmak için'.⁴⁵ Kyrus'un kendisi, kılavuzunun Ahura Mazda olduğunu varsayarken, İbrani peygamber tersine, sesini duyduğu tanrının Yehova olduğunu bilmektedir:

'Ben senin önünden yürüyeceğim ve çıkıntılı yerleri düz edeceğim, tunç kapıların kanatlarını kıracağım ve demir sürgülerini parçalayacağım, seni adınla çağırın Rab İsrail'in Allahı benim idigimi bilesin diye karanlığın hazinelerini ve gizli yerlerin saklı zenginliğini sana vereceğim. Sen henü tanımazken kulum Yakub ve seçtiğim İsrail için seni adınla çağırdım, sana ad tak-tım. Rab benim ve başkası yoktur, benden başka Allah yoktur.

43 Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 188.

44 Ezra 1:7-11.

45 İşaya 45:1.

Sen beni tanımazken sana kuşak bağladım ki, şarktan ve garptan olanlar benden başkası olmadığını bilsinler, Rab benim ve başkası yoktur. Işığa şekil veren ve karanlığı yaratan, barışıklık eden ve bela yaratan, bütün bunları yapan Rab benim⁴⁶

Zerdüşt öğretisinin ikiciliğinin karşısı Yehova'nın, Kyros'a böyle dediği varsayılmaktadır.

Peygamber, sonra Efendinin sıvazladığı Şahlar Şahının öteki yerel tanrılarının tapınaklarının yeniden yapılmasını sağlamasının acısıyla, tanrıları küçük görür, sonra etkili bir şarkıyla, yabancı bir kral aracılığıyla getirdiği restorasyon mucizesi için Rabbine övgü düzer.

Fakat Babil'in tanrısı Marduk'un rahipleri de övgüyle coşkuludurlar. Son Kildani kralı Nabonidus Marduk ruhbanının aleyhine Harranlı ay tanrısı Sin'e tapardı, onun kültünü tutardı ve canlandırmıştı.⁴⁷ Soylu tutumuyla Nabonidus'u Karmanya'da bir yere atayan Kyros'a Marduk tapınağının yazıtları, dinsel biçimleri içinde, kurtarıcı kral diye övgülerde bulunmuşlardı. Bu mersiyeler toprak bir silindirde korunmuştur, Kyros'un Silindiri. Baştaki yedi-sekiz bozulmuş satırdan sonra, Nabonidus'un delaleti gelir ve aşağıdaki ilginç metni okuruz:

... günlük sunaklar unutuldu... tanrıların kralı Marduk'a hizmet... halk acımasız boyundurukla yıkıldı...

Ve tanrıların efendisi, onların çılgınlıklarına önem vererek gazaba geldi... merhametle onlara döndü. Ulusları taradı, aradı, yüreğinden, elinden tutacağı bir prens aradı.

Kyros, Anşan kralının adını söyledi, onu evrensel krallığa çağırıldı. Gutium ülkesi, Med kralının diyarı, onun ayakları önünde eğildi. Elleri koşan kara kafalı insanları kral doğruluk ve adaletle kabul etti. İnsanlığın koruyucusu ulu efendi Marduk, onun iyi işlerine ve doğru yüreğine neşeyle baktı.

Marduk ona Babil'e, kendi kentine yürümeyi emretti. Ona Babil yolunda yaklaştı, onun yanında arkadaşı gibi yürüdü. Çok güçlü birlikleri ırmak suları kadar çok silahlarıyla yanındaydılar. Savaşız, öldürmeden, onu Babil'e, kendi kentine soktu. Babil'i beladan korudu. Marduk'a saygı göstermeyen Kral Nabonidus'u

46 İşıya 45:2-7.

47 G. Buchanan Gray, "The Foundation and Extension of the Persian Empire", J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adcock'da, *The Cambridge Ancient History*, c. IV, The University Press, Cambridge, 1939, bölüm 1, s. 13, not 1; Sidney Smith, *Babylonian Historical Texts*, Methuen and Company, Londra, 1924, s. 27-123.

Marduk, Kyrus'un eline verdi. Ve Babil halkı, hep birlikte Sümer, Akad'ın hepsi, uluları ve yöneticileri onun önünde eğildi, ayaklarını öptü onun krallığından memnun oldu ve yüzleri parladı. Kral haşmetle, ölülerini yaşama döndürdü, imha ve yanlıştan kurtardı, hepsi onu neşeye kutsadılar ve adını takdis ettiler.'

Sonra metin yeni Şahlar Şahına yönelir:

'Ben Kyrus'um, evrenin kralı, gücü kral, Babil'in kralı, Sümer'in ve Akad'ın kralı, dünyanın dört bucağının kralı... Bel (Marduk) hanedanı ve Nabu'nun (Bel'in resulu) sevdiği ve yüreklerinden hoşnut olduğu. Babil'e merhametle girdiğimde neşe ve hoşnutluk ortasında efendiler koltuğuna, krallar sarayına oturduğumda, Marduk, ulu efendi, soylu Babillilerin yüreğini bana getirdi. Ve onun günlük ibadetine karar verdim. Yayılmış birlikleri Babil'de barış içinde dolaştılar. Bütün Sümer ve Akad'da ben hiçbir düşmana isyan izni vermedim. Kentin içine ve kutsal yerlerine memnurlukla saygı gösterdim. Yerlileri onursuz boyunduruktan kurtardım. Yıkılmış yerleşmelerini yeniden yapturdım ve yıkıntılarını temizlettim. Ve Marduk, ulu efendi, benim dindar işlerimden memnun oldu, şefkate kendini bana gösterdi, ona saygı gösteren kral Kyrus'a, sevgili oğlum Kambyses'e ve bütün birliklerine kendini gösterdi. Biz de karşılığında onun yüceltilmiş tanrı başına övgüde bulunduk. Dünyanın her köşesinde, yukarıdan aşağıya saraylarında oturan krallar, Batı'nın çadırda oturan bütün kralları, büyük armağanlarla geldiler ve Babil'de ayaklarını öptüler. Ben de Asur ve Susa, Agade, Eşnua, Zamban, Me-Turnu, Deri, Gutium diyarı ve Dicle kentlerine tanrılarını geri verdim ve eskiden heri kaldıkları yere oturttum. Onlar için sonsuz yerler yapturdım. Halklarına yerleşimler yapturdım, yurtlarını yeniden kurdum, Ulu Efendi Marduk'un emriyle tanrılara yüreklerini memnun edecek tapınaklarda rahatsız edilmeden yerleşmeleri için izin verdim. Sümer ve Akad tanrılarına; Nabonidus tanrıları kızdırarak onları Babil'e getirmişti. Böyle kentlerine getirdiğim tanrılar her gün Bel ve Nabu'ya benim uzun yaşamam için dua etsinler ve efendim Marduk'a, Kral Kyrus ve oğlu Kambyses, sana tapınan, kutsansın desinler...⁴⁸

Bu zaferden daha kaç halkın, papazlarının, kent tanrısının, Kudüs ve Babil gibi hak iddiaya istekli olduğu ve tarihi kendi

48 Cyrus cylinder lines 6-36, F.H. Wissbach, *Die Keilinschriften der Achameniden*, J. C. Hinrich, Leipzig, 1911, s. 2-7.

doğaüstü nedensellik sistemleriyle okuduğu bilinmiyor. Fakat biz Kyrus'un Zerdüş'tü dininin en azından dikkate değer bir bölümünün bu gelişimle öfkelenmiş olduğunu biliyoruz; bağlaşıklık tanrılardan sonra krallıklarının fahişelik ettiği Yahudilerin Yehovacı partisi kadar. MÖ 529'da Kyrus, Kuzey İran'da sınırda ayaklanan aşiretlerle bir savaşa girdi. İran din adamları Mecusilerin tehlikeli bir oyunla gizlice ilişki kurdukları isyan, bir anda Pers devletinin Mecusiler için elde ettiği her şeyi tehdit altına aldı; aynı İbrani devletindeki Yehovacı kan banyoları gibi.

Kyrus'un oğlu Kambyses, babasının yolunu izleyerek, 525'te Mısır'ı fethetti. Ege'den Indus'a, Nibuan Sudan'a* bütün antikitenin tek güçlü kültürler arası, uluslararası imparatorluğunu kurma işini sürdürdü. Kyrus'un Babil'de yaptığı gibi Kambyses, Mısır'da yerel tanrılara saygı gösterdi, önlerinde eğildi, onların kutsayıcı örtüsünü kabul etti. Kambyses firavun oldu. Mısır'da üç yıl kaldı. Fakat babasının Baktria, Harizm, Partya, Karmanya'da yönetici yaptığı kardeşi Smerdis'i, bu köşeden gelecek olası saldırıdan korunmak için Nil'i geçmeden önce öldürttü.

Öldürme gizli tutuldu. Fakat öldürülen kardeşe benzeyen Gaumata adlı bir Mecusi rahip onun rolüne girdi ve muhalif öğeleri isyana yöneltti. İsyanın en azından bir yüzüyle dinsel olduğunu gösteren önemli kanıtlar var. Rahiplerin gazabıyla sayısız tapınak yıkıldı. 522 yılının yazında sahte Smerdis Pers tahtına yöneldi. Kambyses Mısır'dan gelip 522 Martında savaştı. Ölmeden önce kardeşinin öldürülüşünü itiraf etti. Rol yapana, Ahameniş evinden genç, oldukça uzak bir kuzen çıkıp isyan edene kadar kimse karşı koymaya cesaret edemedi. Darius, kaderini eline aldı ve 522 Ekiminde gasıp ve maiyetinin tamamını kesti. 521 Şubatı sonunda ayaklanmaları bastırdı. Genç Şahlar Şahı Darius I dünyanın yöneticisi oldu.⁴⁹

Behustin'de üç dille, eski İran, Elami ve Babil dillerinde yazılmış ünlü bir kaya vardır. Bu zaferi bildirir ve ayrıntılarıyla anlatır. Birçok kez yineleyerek, ne Yehova ne Marduk, fakat Pers tanrısının kılavuzluğunu tanır.

'Ben Darius'um, büyük kral, şahlar şahı, Pers kralı, ülkele-
rin kralı, Hystaspes'in oğlu, Arsames'in torunu, Ahameniş...

* Tam bu dönemde eski Nubian başkenti Napata alındı ve yönetim Meroe'ye aktarıldı. Bu adın Kambyses'in kızkardeşinden geldiği söylenir. Böylece *İlkel Mitoloji*'de s. 165-179'daki eski Napata-Meroe Sudan masalının kaynağına dolaşmış olduk.

49 Meyer, *Geschichte des Altertums*, c. III, s. 187-97.

Kral Darius konuşur: Ailemden sekiz kral oldu, ben dokuzuncusuyum. Dokuzumuz iki koldan kral oldu... Ahura Mazda'nın isteğiyle ben kralım. Bana krallığı Ahura Mazda sağladı... Bu ülkelerde dikkatli, tedbirli davrandım, iyi davrandım, hasım olanı şiddetle cezalandırdım. Ahura Mazda'nın isteğiyle bu ülke benim yasalarıma uydu. Emrettiklerimi yaptılar.

Kral Darius konuşur: Ve bu, Ahura Mazda'nın isteğiyle kral olunca yaptıklarımızdır:

Kyrus'un oğlu Kambyses adlı biri burada kraldı. Bu Kambyses'in bir kardeşi vardı, Smerdis. Kambyses ile aynı anadan ve babadandı. Kambyses bu kardeşi Smerdis'i öldürdü ve Kambyses Smerdis'i öldürünce Smerdis'in öldürüldüğünü halk bilmedi. Kambyses Mısır'a gitti. Kambyses Mısır'a gidince halk ona düşman oldu. Yalan ülkede büyük oldu, Pers'te, Medya'da ve öteki ülkelerde

Kral Darius konuşur: Bir adam vardı, Mecusi, adı Gaumata idi. Pishi jau-uada'dan Arakadriş adlı dağdan isyan etti. Isyan ettiği Addaru'nun 14'üydü (MÖ 11 Mart 522). Halka şöyle yalan söyledi: Ben Smerdis'im, Kyrus'un oğlu, Kambyses'in kardeşiyim. Bütün halk Kambyses'i terk etti ve ötekine gitti. Medler gibi Persler'de ve öteki ülkeler de efendiliği aldı. Efendiliği alışı Garmapada'nın 9'uydu (2 Nisan 522). Sonra Kambyses onun elinden öldü.

Kral Darius konuşur: Mecusi Gaumata'nın Kambyses'den aldığı efendilik eskiden heri bizim ailemize aitti. Sonra Gaumata Kambyses'den aldı ve Medya gibi Persler ve öteki ülkeler de ona ait oldu, onların mülkü oldu ve o kral oldu.

Kral Darius konuşur: Ne Persli ve Med ne de bizim kolumuzdan kimse vardı; Mecusi Gautamata'nın efendiliğinden kurulan olmadı. Halk ondan çok korktu. Daha önce Smerdis'i bilen herkesi öldürebilirdi. Herkesi öldürebilirdi, benim Kyrus'un oğlu Smerdis olmadığını halk bilirse (diye). Ben gelene kadar kimse Gaumata'dan bir sözcük konuşmaya cesaret edemedi.

Sonra ben, Ahura Mazda'ya dua ettim. Ahura Mazda, bana yardım etti. Badagadiş'in 10'unda (29 Eylül 522) Mecusi Gaumata ve onun en yakın adamlarından birkaçını öldürdüm. Medya'da Nisaja denilen bölgede Sikajau-uatiş denilen bir kale vardır. Onu orada kestim ve ondan efendiliğini kopardım. Ahura Mazda'nın isteğiyle, ben kral oldum. Ahura Mazda efendiliği bana verdi.

Kral Darius konuşur: Bizim kolumuzdan alınmış olan efendiliği ben yeniden aldım ve eski yerine koydum. Gaumata'nın yıktığı tapınakları ben yine yaptırдым. Halka çayırlarını, sürülerini ve Mecusi Gaumata'nın onlardan aldığı yerleşim yerlerini ve binalarını geri verdim. Halkı, Pers, Medya ve öteki ülkelerde yerli yerine yerleştirdim. Ahura Mazda'nın isteğiyle Mecsi Gaumata'nın hiç kaldırmadığı acıları ben aldım.

Kral Darius konuşur: Ve şunları yaptım...⁵⁰

Metin oldukça uzun, MÖ 521'den 486'ya bütün Yakındoğu'nun efendisi olan Darius I'in, dünya tarihinin en yaratıcı yöneticilerinden birinin egemenliğindeki olayları sayarak gidiyor. Darius Buddha (MÖ 563-483) ve Konfiçyus'un (MÖ 551-478) çağdaşydı. Bundan sonra her mitolojik bölgede nitelik damgası sayılabilecek üstün ruhsal otorite imgesinde onlarla aynı solukta sayılabilir. Sırasıyla tanrının Levanten despotu, Hint Yogi, Çin Sage'si gibi. Kendi sözleriyle Darius Ahura Mazda'nın isteğiyle kral oldu. Egemenliği bu nedenle bu isteğin aracı oldu. Böylece, ahlaksal doğrunun tek ölçüsüydü ve bu tür bir kralın her düşmanı Tanrı Angra Mainyu, yalan cininin adamıdır.

4. KALAN

Oswald Spengler, Perslerin zamanından bu yana Yakındoğu'nun kültürel gelişiminin uluslar değil, fakat kiliseler, neolitik sonrası dünya kaynaklı önde gelen topluluklar değil fakat coğrafyadan bağımsız serbestçe dolaşan mezhepler tarihi olduğuna işaret eden ilk kişi olarak görünüyor. Halkların korkunç biçimde süpürülmesi, ezilmesi ve karıştırılması eski süreklilikleri silip süpürdü. Yakındoğu'da uygarlığın ilk doğum ve gelişim çağı bitmişti, yeni, öncesiz türden bir doğum oluşuyordu.

Darius'un imparatorluğu Yunan lonya adalarından Indus Vadisine, Hazar Denizi'nden Nil'in yukarı çavlanlarına uzandı ve gelecek iki bin yıl boyunca bu birleşmiş alanda yeni parlak bir ruhla ilişkili, fakat öğretileri oldukça ayrı mezheplerin çekişmesi, karşılıklı küçük görmelerinden oluşan bir uygarlık tohumunu atacak ve filizlendirecekti. Nasıl Fransa, Almanya ve İngiltere'nin ruhsal ayrımını bilmeden Avrupa'yı tanımak olanaklı değilse, fakat yine de Avrupa düzeninin bileşenleri olarak bunların tek ruhları varsa, Yakındoğu'nun Büyük Kyrus döneminden Mu-

50 The Great Inscription, paragraf 1-15. Weissbach, age, s. 9-21.

hammed ve Haçlılara kadar olan döneminde ayrı, fakat ilişkili filiz veren mezheplerin gücünü anlamak, gelişimin ilk aşamasında Pers, Yahudi ve Kildani mitoslarının eğilim ve ayrıntılarını incelemek zorunludur. Bu kültürlerden açılan ilk Hristiyan, Bizans ve Gnostik mitosları ve İslamın yükselişi ve tam zaferi böyle anlaşılabilir.

Spengler, simgesel özellikleri gören gözüyle, kubbeden yaratılan iç mimariyi (Roma'da Hadrian'ın kubbesi, İstanbul'da Ayasofya ve İslam ülkelerinde camiler) yeni Levanten mekân anlayışının örnekleri olarak gördü ve orada yaratılışın harika dünyasını buldu. Gök.kubbe, mimari kubbeye, bir çölden görüldüğü gibi sınırlı, fakat mağara içi gibi yükselen bir model sunar. Yeni Levant mitoslarında -12 bin yıllık dünya süresinin Zerdüşt mitosunda olduğu gibi- zaman da mekân gibi simetrik ölçülen bir sınırdı, başlangıç, orta ve son. Her şey, her olay bunun içinde zamana, anlam veya nedene sahipti.

Gerçekten, her şeyde bulunan, yayılan bir ruh gibi, Levant mitolojisinin sınırlı mağara dünyasındaki her şeyde peri masalı gibi bir giz vardır. Her yerde, mekân, zaman söylemi, her şeye yayılan ruh gerçek öğreti düşüncesiyle ölçülerek yakalanmıştır. Her bu tür öğreti, gizemli, peri masalı gibi yakalanır; bir kez ve hep, hep belli bir grubun kalıcı hazinesi olur ve dolayısıyla bir de yetkili grup vardır.

Bu tür bir grup, demiş olduğum gibi, coğrafi bir ulus değildir, fakat bir kilise, mezheptir, belli büyüsel hazineye sahip ortaklıktır. Hazinesinin işlevi de, grubun statüsü olan belli peri masalı yasalarla yerine getirilir. Bu nedenle üyelik, zaman ve mekâna bağlı değildir, statülerin bilgisine ve yerine getirilmesine bağlıdır. Bunlar aynı anda laik ve dinseldir. İnsan tarafından icat edilmemiştir, kategoriktirler, değişime konu olmaz. Uyulduğunda, dünyada bilinen her şeyin ötesinde nimet sağlar, peri masalı bağışları; uyulmadığında, kazayla bile olsa, bireyin istek ve gücüne karşı felaketler yaratır. Hatta bir hiçmiş gibi, artık şansını yitirmiş üyesi olunan gruba da. Böylelikle, sonuçta, hepsinin ve her birinin refah ve elemi, erdem ve değeri, yaratılan bireysel düşünce ve çabada değildir. Grubun adetlerine katılmaktadır. Özgür irade ilkesi göz önüne alındığında, bu kültürde genelde değerlendirildiği gibi, onun etkisi yalnızca bireyi uyma veya uymama kararında sorumlu kılmaktadır. Neyin iyi ve kötü olduğuna karar vermek onun harcı değildir.

Spengler, yeni Levanten ahlak niteliğini veya onun terimiy-
le Mecusi dünya duyusunu şöyle tanımlar:

'Mecusi insan, *manevi biz'in parçasıdır*. Biz, yukarıdan in-
miştir, tektir ve bütün üyelerinde aynıdır. Ruh ve gövdesiyle yal-
nız kendisine aittir. Fakat bir başka yabancı ve üstün şey onda
bulunur, onu bütün anlari ve yargılarıyla bir oydasma üyesi ya-
par. Tanının ortaya çıkışı gibi, hataları dışlar, fakat aynı zaman-
da egonun kendisini anlatmasının bütün olanaklarını da dışlar.
Gerçek onun için, bizim için olduğundan başkadır (yani özellik-
le Avrupa anlamında bizim için). Bizim bireysel yargıya dayanan
bütün epistemolojik metotlarımız ona göre çılgınlık ve sapıklık-
tır. Onun bilimsel sonuçları Kötünün işleridir (ruhu gerçek dü-
zen ve amaçlarından saptıran ve aldatan işleridir). Burada, bizim
için Mecusi düşüncenin mağara dünyasında erişilmez olan nihai
giz yatar. Egoyu düşünmenin, inanmanın ve bilmenin olanaksız-
lığı bu dinlerin hepsinde temel önyargıdır.'⁵¹

Birinci İşaya (MÖ 740-700) genç kral Hezekiah'ı mesih say-
mıştır. İki yüzyıl sonra ikinci İsaiah (MÖ 545-518) hepsini
Kyrus'a uyarlamıştır. İkinci Yehova'nın gazabından özü yenilemek
ve taşımak üzere kalan ateşle temizlenmiş bir kalını görmüştür.
Ünlü vahyinde yazdığı gibi:

'Ve o gün vaki olacak ki, İsrail'in arta kalanı ve Yakup evi-
nin kaçıp kurtulanları artık bir daha kendilerine vurana değil,
ancak İsrail'in Kudüs'ü Rabbe hakikatle dayanacaklar. Bir baki-
ye, Yakub'un bakiyesi, kudretli Allaha dönecek. Çünkü kavmin
İsrail denizinin kumları gibi olsa da, ancak onlardan bir bakiye
dönecek, adaletle taşın harabiyet kararlaşdı. Çünkü orduların
Rabbi Yehova, bütün dünyanın ortasında tam bir son yapacaktır
ve bu son kararlaşmıştır.'⁵²

İkinci İşaya'ya ve bir yüzyıl sonra onu izleyen rahip Ezra'ya,
Büyük Kyrus'un Kudüs'ü ve tapınağı yenilemesi buyruğu bu
vahyin yerine gelmesi gibi göründü. Ezra'ya göre onun sözleri
şunlardı:

'Fars kralı Koreş şöyle diyor: Göklerin Allahı Yehova dün-
yanın bütün krallıklarını bana verdi ve Yahuda'da olan Yerusu-

51 Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, c. II, C. H. Beck, Munich,
1930, s. 285, çev. Charles Francis Atkinson, Oswald Spengler, *The Decline
of the West*, New York, Allen and Unwin Ltd, New York, Alfred A. Knopf,
1937, c. II, s. 235.

52 İşaya 10:20-23.

lim'de kendisi için ev yapayım diye bana emretti. Onun bütün kavmindan aranızda kim varsa, Allahu onunla beraber olsun, ve Yahudada olan Yerusuhalim'e cıkınsın, ve Israil'in Allahu (Allah odur) Yehova'nın Yerusuhalim'de olan evini yapsın. Ve misafir olduğu yerlerden her hangisinde arta kalan kim varsa, Yerusuhalim'de olan Allahın evi için gönüllü takdimlerden başkaca, olduğu yerin adamları gümüşle ve altınla ve eşya ile ve hayvanlarla ona yardım etsinler'.⁵³ Yanıt hemen cesaret verici değildi. Yıkılmış kente dönenlerin sayısı 'yedi bin üç yüz otuz yedi köle ve cariye- den başka bütün cemaat toptan kırk iki bin üç yüz altmış kişiydi ve onların erkek ve kadın iki yüz ilahicisi vardı'.⁵⁴ Bu grubun 537 veya 536'da geldiği varsayılır. Tapınağın yeniden yapımı Darius'un egemenliği sırasında 520'de başladı. Kutsanması 516'da oldu. Bundan sonra Artakserkses I'in yönetimine kadar (MÖ 465-424), kendisini 'kralın şarapçısı' diye anlatan Mehemya⁵⁵ gönderilip kendi isteğiyle Kudüs'te onun valisi olup da kenti büyük yıkıntılar içinde bulana kadar çok az haber alabiliyoruz.⁵⁶ Duvarları yeniden inşaaya başladı. Modern Judaizmin kuruluşu olarak belirlenen büyük gün ise Artakserkses II (MÖ 404-358) yönetiminde geldi, 397'de. Yazıcı Ezra, kraldan sadık ve yetkili geniş bir maiyetle Babil'den Kudüs'e geldi ve bulduklarıyla hayrete düştü:

'Reisler yanıma yaklaşıp dediler: Israli kavmi ve kâhinlerle Levililer, memleketler kavimlerinin, Kenanlıların, Hittilerin. Perizzilerin, Yehusilerin, Ammonilerin, Moabilerin, Mısırlıların ve Amorilerin mekruh şeylerine göre işleyerek kendilerini onlardan ayırt etmediler. Çünkü kendilerine ve oğullarına onların kızlarından aldılar ve mukaddes zürriyet memleketlerin kavimleriyle karıştı ve reislerle hükümdarların eli bu hanlıkte başlıyadı. Ve ben bu şeyi işitince esvabımı ve kaftanımı yırttım ve başımın saçını ve sakalımı yoldum ve şaşkın şaşkın oturdum'.⁵⁷

Ezra dua etti ve Allaha halkını bağışlaması için yalvardı, kendisini Allahın evinin önüne attı, büyük bir topluluk, erkek, kadın, çocuk toplumu ona katıldılar ve acıyla ağladılar:

'Ve Yahuda'da ve Yerusuhalim'de olan bütün sürgün oğullarına, Yerusuhalim'de toplansınlar ve reislerin ve ihtiyarların öğüdüne

53 Ezra 1 2-4.

54 Ezra 2:64-65.

55 Nehemya 1:11.

56 Nehemya 2.11-17.

57 Ezra 9-1-3.

göre üç gün içinde gelmeyen her adamın bütün malı musadere edilecek ve kendisi sürgünler cemaatinden çıkarılacaktır diye ilan edildi.

Ve Yahuda'nın ve Benyamin'in bütün adamları üç gün içinde Yerusalıme toplandılar (dokuzuncu ayda, ayın yirminci günündeydi) ve bütün kavim bu işten ve yağış nedeniyle titreyerek, Allah evinin önündeki meydanda oturdular. Ve kâhin Ezra kalktı ve onlara dedi: Siz hainlik ettiniz ve İsrail'in günahını artırmak için yabancı karılar aldınız. Ve şimdi atalarınızın Allahı Rabbe suçunuzu itiraf edin, ona hoş olanı yapın ve memleketin kavimlerinden ve yabancı karılardan ayrılın. Ve bütün cemaat yanıt verdiler ve yüksek sesle dediler: Böylece, senin sözlerine göre yapmak için dışarıda durmaya takat yoktur ve bu iş bir yahut iki günün işi değildir, çünkü bu işte günahı çoğalttık. Şimdi bütün cemaat için reislerimiz tayin olunsunlar ve bu şey için Allahımızın kızgın öfkesi bizden dönünceye kadar muayyen vakitlerde kentlerimizde yabancı kadın alanların hepsi ve onlarla beraber kentin ihtiyaçları ve hâkimleri gelsinler. Yalnız Asahelin oğlu Yonatan, ve Tikva'nın oğlu Yahveye bu işe karşı durdular ve Mesullam ve Levili Şabbetay onlara yardım ettiler.

Ve sürgün oğulları öyle yaptılar. Ve kâhin Ezra ile atalar evlerinin başlarından bazıları, atalar evlerine göre, hepsi adlarıyla seçildiler ve onuncu ayın birinci gününde bu işi araştırmak için oturdular. Ve yabancı karılar alan adamların hepsiyle birinci ayın birinci gününe kadar işi bitirdiler.⁵⁸

Boylece, en azından bir zaman için, Tanrı ile onun güvenini kazanan insanların kalanları arasında barış yine sağlanmış oldu.

5. AŞK TANRISI

Pers Şahlar Şahi, adaletinin yayılışıyla, bir yanda Anadolu'nun uzak batısında, Yunan İonya kentlerini, daha önce örneği görülmemiş egemenliğinin Satraplık I'ı olarak, öte yanda Hint uygarlığının en eski merkezlerini Pencap'ta Satraplık XX olarak aydınlattı. Dahası, tahtının ihtişamında ve Persopolis'teki sarayında simgeleşen ulu efendilik imgesi ve elindeki despotluk yöntemleri, dünyanın o zamana kadar gördüğü en güçlü toplumsal örgütlenmenin sınırları ve kırımları oldu. Zamanında o kadar şaşılması

58 Ezra 10:1-17, 44.

bir etkisi vardı ki, iki yüzyıldan fazla sürmemesine karşın, yüzyıllardır kraliyet yönteminin nihai figür ve simgesi durumuna geldiler. Hindistan'da, Çandragup'ta Maurya'nın (MÖ 322-293) maiyet ve hükümet kuramında örneklenen Kautilya'nın Arthashastra 'Sonuca Ulaşma Sanatının Kitabı' ve Çin'de, Şih Huang Ti iktidarında (MÖ 221-206) Kautilya'nın eserinin eşdeğeri Shang Tzu'nun 'Efendi Shang'ın Kitabı'nda despotizm sanatına model Pers Şahlar şahı olmuş ve bugüne gelen siyasa idealinde yöntem ve kazanımlarda kesin olarak Doğu'ya örnek yapılmıştır. Dahası, Eski Ahit'in Tanrı haşmetinin vahiyle görünümünde, Pers Şahlar şahının etkisi ilk kaynak olarak tanınabilir. Onun yönetimi ve yönetim yöntemleri Yunan tebaasından Heredot'un eserinde de bulunur. Işınımlı Ahura Mazda'ydı, ama haşmet aracı kırbaçtı.

Kutsal Levant'ın hükümetinin cömertliği ötesinde, aydınlık Yunan yarımadasında Perikles'in siteye övgü düzen söylevinde, varlığı yasanın ve bunun yanı sıra yaşamın da en iyi desteği olan sitede, haşmet ve yönetimin ve dindarlığın oldukça değişik bir anlayışı geliyordu. Yunanistan'da bireysel mükemmellik kaçınılmaz olarak öyle bir sınırdaki saygı görüyordu ki, aşk (Eros) ilke ve gücü, yalnız tanrı olarak değil, ama her şeye bilgi veren tanrı olarak tanınıyordu. Çünkü hiç kimse onu sevmeden kendisi için veya evini sevmeden ailesi için, yaşam görevinde mükemmellik kazanamaz. Aşk her şeye çiçek getirir, her şeye kendi gizil gücünde açıklık getirir, özgür toplumun gerçek pedagoğudur. Dünya tarihindeki büyük şölende –Agathon'un ziyaret konuşmasında– Platon'un ölümsüzleştirdiği gibi: 'Sevgi ne yaparsa yapsın zorla yapmaz, çünkü her insan, gönül isteğiyle onun emrine girer. Devletin kraliçeleri olan kanunların doğru bulduğu da isteye isteye yapılan anlaşmalardır'.⁵⁹

Princeton'dan Profesör Warner Fite, Profesör Jowett'in o zamanlar okulda okutulan çevirisinden, *ortos painerastein* 'oğlancılığın doğru türü'nün 'gerçek sevgi' olduğunu Yunanca bilmeyen⁶⁰ kuşağa göstererek Viktorian, Platon'un sevgi idealinin yanlışlığını ortaya çıkardı. O zamandan beri herkes –birçoğunun tahmin etmiş olduğu gibi– oğlancılığın, kulamparahlık ve livatanın, dünyanın çoğu ahlak dizgelerinde doğaya karşı tiksindirici

59 Plato, *Symposium* 196c. çev. Jowett. (Çeviride: Eflatun, *Şölen*, Çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu, Remzi K. 1972, kullanılmıştır).

60 Warner Fite, *The Platonic Legend*, Charles Scribner's Sons, New York and Londra, 1934, s. 153.

bir saldırı kabul ettiği şeyin, Platon'un, maneviyata giden tek doğru yolda, iyi konuşma, şiir, bilim, mükemmellik ve mükemmel kent devletine yükselmeye model arkadaşlık-ilişki olduğunu gördüler.

İlkel erginlenme ritlerinde, Avusturalya yerlilerindeki gibi, oğlancılık, anneliğin çevreninden erkekliğin gizli bilgilerine dönüşümde rol oynar. Erkek çocuklar bundan sonra başka ritlerle köye ve evliliğe götürülür. Aynı şekilde, yukarıda sözü edilen Orfik kır şarkılarının* pedagojik çevre ve atmosferine gençlerin katılımı, her zaman erkek topluluğuydu.⁶¹ Bu bakımdan bunlar, hazırlık okulu, yaşama hazırlıktı. Fakat Atina'nın aslanlarının yüksek çevresinde, beşinci yüzyıl-dördüncü yüzyıl başındaki büyük dönemde (MÖ 450-350) pedagojik atmosfer tahnit edildi. Onun hakkında okuduğumuz her şey yanardönerin harika, yetişkin atmosferine sahiptir, zamansız gökler, anlamsız yaşama, heteroseksüel yaklaşımın kaba ciddiliğinin dokunulmamışlığı. Sanat da, dikilen güzel çıplığa, tüm incelik ve çekiciliğine karşı, sonuçta nötrdür. Şarkıyı söyleyen oğlanın sesi gibi. Karşılaştırma için gözler Hindistan'da Gupta, Çalukya ve Raştrakuta'ya döndüğünde hemen açığa çıktığı gibi. Heinrich Zimmer'in gözlemini alıntılalım:

Yunan heykeli mükemmel doruğuna, güreş ve koşuda, ulusal dinsel yarış Olimpia'da ve başka yerlerde ödül alan çekici çocukların yakışıklı atletik gövdelerinin resmedilmesinden ulaştı. Hindu, öte yandan, büyük döneminde, yaşayan organizmanın doğrudan deneyimlerine ve yoga deneyinin içe dönük dikkatinden çıkan yaşam sürecinin gözlemine dayandı. Ve aynı şekilde, ustaca büyüleyici figürün damıtılmış ve işlenmiş kesin bir heteroseksüel yönü vardı. Yunan sanatı gözün deneylerinden, Hindu, kanın dolaşımından türemiştir.⁶²

Romalı taşlamacı şair Juvenalis'in (MS 60-140), gizli kadınlar kültüründe olanlardan hoşnutsuzlukla konuştuğu mısraları vardır:

*nīl ibi per ludum simulabitur, omnia fient
ad verum...*

* Bkz. s. 129-131.

61 Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji, s. 106-126.

62 Heinrich Zimmer, *The Art of Indian Asia*, Joseph Campbell tarafından tamamlanıp yayınlanmış, Bollingen Series XXXIX, Pantheon Books, c. I, New York, 1955, s. 131.

'Burada hiçbir şey oyun gibi taklit edilmeyecek, her şey açıkça yapılacak...'63

Erişkinlikte, bir genç için, dışı kapalı erkeklerin dünyasından bir zaman yaşamak, düşünmek, oynamak bir şanstır, dışilerin ciddi sistemiyle buluşmadan önce, kendi bilim ve estetik, felsefe ve atletizm, yani logos dünyasının neşeli yolunu geliştirebilir, Eros bile inorganik sezgiyi yüceltir görünür. Öyle ki, Batı için ve dünya için bu bize adanan büyük bir şans anıdır –belli bir zaman için– Yunanda erkek çocukların şarkı okulu; şair Agathon'un evinde gençlerle yaşlı aslanların büyük şölen sahnesi, bunun doruğudur.

Okuyucu büyüsel anı anımsıyacaktır. Hakkında Sokrates'in söylediğinden başka bir şey bilmediğimiz akıllı kadın Diotima'nın öğrettiği gibi, Sokrates aşk üstüne konuşmak için kalkar.

'Vaktiyle sevgi üstüne Diotima ile, Matineali bir kadınla konuştuklarımıza geleceğim. Bu konuda, daha birçok konuda bilgili bir kadındı, vebaya karşı kestirdiği kurbanla on yıl Atinalıları bu beladan korumuştur. Sevgi üstüne ne biliyorsam, ondan öğrendim'.64

Zeus nasıl karnında Metis'i barındırıyorsa, Sokrates de Diotima'yla aynıdır.* Onun aşkı kutsamasında, Helen öncesi zekânın Girit'in yılan kraliçeleri Kirke ve Kalypso dünyasındaki eski yukarı doğru süzülmeyle tanıyabiliriz. Fakat çehresinin erkek rahmi, şöleninin inorganik atmosferinin kokusuyla değiştirilmiştir. Onun ne olduğunu yalnızca Diotima'nın kendisinden tahmin edebiliriz. Bize Sokrates'ten geldiği gibi, bu kadarıyla onu biliyor muyuz?:

'Bu sırların yücemesine ve daha ötesine, düşüncesi doğru yolda olanların ulaşabileceği son duraga, bilmem, sen erişebilir misin? Yine de söyleyeceğim sana ne söyleyebilsem, hiçbir şeyi esirgemeyeceğim senden oraya ulaşabilmen için. Peşim sıra gel gelebilirsen.

Dinle beni şimdi: Sırlara yolunca ermek isteyen daha genç yaşında güzel bedenleri araması gerek. Onu yola koyan, doğru yola koşmuşsa, ilkin bir tek insanı sever ve ona söyleyecek güzel

63 Juvenal 6.324. Karl Kerényi, *The Religion of the Greeks and Romans*, E. P. Dutton and Co. New York, 1962, s. 30.

64 *Şölen* 201d.

* Bkz. s. 129-131.

sözler bulur. Sonra anlar ki, şu bedende gördüğü güzellik her bedeninkinin eşi, kardeşidir; görüş güzelliğini arayan için bütün bedenlerdeki güzelliği bir tek şey saymamak delilik olur. Bunu iyice anladın mı, bütün güzel bedenleri sever, bir tekine olan düşkünlüğü gevşer, çünkü artık böyle bir düşkünlüğü küçümser, hiçe sayar. Bundan sonra yapacağı şey, can güzelliğini beden güzelliğinden üstün görmektir. Değerli bir can, bedendeki pırlantısı sönük de olsa sevgisini coşturmaya yetmeli, ona kendini verip, gençlerin yükselmesi için söylenecek en güzel düşünceleri aramalı, bulmalıdır. Böylece, güzelliği ister istemez yaşayış davranış yollarında görecektir, hepsindeki güzelliğin aslında hep aynı güzellik olduğunu fark edecek ve beden güzelliğine fazlaca kapılmamayı öğrenecek. Davranış, yaşayış yollarından bilimlere geçip onlardaki güzelliği de görecektir. Gözleri, böylece daha geniş bir güzele erdiği zaman, artık bir tek varlığa bağlanmayacak, bir delikanlının, kim olursa olsun herhangi bir adamın, şu ya da bu davranışın kulu kölesi olup incir çekirdeği doldurmaz laflar etmeyecek.

Önüne serilen engin güzellik denizi karşısında içi dolup taşacak, en güzel, en yüce sözlerle, sonsuz bilgi özleminin yarattığı engin düşüncelerle. Ve işte o zaman gücü artacak bir tek bilgiye, şimdi anlatacağım güzelin bilgisine erecek.

Şimdi can kulağıyla dinle beni. Sevginin şimdi vardığımız yerine kadar götürülen adam, bütün güzel şeyleri birbiri ardı sıra ve gerekli düzen içinde gördükten sonra, girdiği yolun sonuna ulaşarak, birdenbire eşsiz bir güzellik, güzelliğin özünü karşı karşıya gelecek. İşte buna ermek içindi bütün emekleri. Bu güzellik artık hep var, doğumsuz, ölümsüz, artmaz, eksilmez bir güzelliktir, bir bakıma güzel, bir bakıma çirkin, bugün güzel, yarın çirkin, şuna göre güzel, buna göre çirkin, bir yerde, güzel, bir yerde çirkin, kiminin gözünde güzel, kiminin gözünde çirkin bir güzellik değildir. Bir güzellik ki, kendini bir yüzle, elle, ayakla, bedene bağlı hiçbir şeyle göstermeyecek, ne bir söz olacak, ne bir bilgi, bir canlıda, belli bir varlıkta bulunmayacak, ne canlıda ne yerde ne gökte, hiçbir yerde, kendi var, kendinden var, kendisiyle hep bir örnek. Bütün güzellikler ondan pay alır; kendisi onların parlayıp sönmeleriyle ne artar ne eksilir ne de bir değişikliğe uğrar. Demek insan, yolunca, bir delikanlı sevgisiyle dünya gerçeklerinin üstüne çıktı mı, o güzelliği görmeye başlar. O zaman artık neredeyse sevginin yüce sırlarına ermiştir. İşte doğ-

ru yol budur, sevgi dünyasına ister kendi kendine, ister kılavuzla ulaşmanın. Bu dünyanın güzelliklerinden başlayacaksın, hiç durmadan basamak basamak yüce güzelliğe yükseleceksin, bir güzel bedenden ikisine, ikisinden bütüne güzel bedenlere, sonra güzel bedenlerden güzel işlere, güzel işlerden güzel bilgilere, güzel bilgilerden de sonunda tek bir bilgiye varacaksın. Bu bilgi de o tek başına var olan salt güzelliğe varmaktan, asıl güzelin özünü tanımaktan başka bir şey değildir.

İnsanın salt güzellikle karşı karşıya geldiği an yok mu, sevgili Sokrates, işte yalnız o an için insan hayatı yaşanmaya değer! dedi Mantineialı yabancı kadın. Günün birinde onu görürsen hiçe sayarsın artık altınları, süsleri, püsleri, o şimdi aklını başından alan güzel çocukları, delikanlıları, hep yanlarına kalmak, yüzlerine bakmak için seni de herkes gibi yemekten içmekten eden sevgilileri. Düşün, ne olur, bir görebilirse insan güzelliğin kendini her şeyden soyunmuş, arınmış, katıksız! İnsanın tenine, bedenine, rengine, daha bir sürü ıvır zıvırına bulanmış güzelliği değil, bir tek görünüşüyle tanrı güzelliğini! Böyle bir güzelliğe gözlerini kaldırıp bakmanın, onunla kaynaşmanın yolunu bulmanın hayalini küçümseyebilir misin? Ancak orada güzele yalnız güzeli görecekle gözle bakan erdem taslakları değil, gerçek erdemler yaratabilir. Çünkü taslaklara değil, gerçeğin ta kendisine bağlanmış. Yalnız gerçek erdemi yaratan ve besleyen, tanrının sevdiği bir insan olabilir, yalnız o insanlar arasında bir insanın erebileceği ölümsüzlüğe erer.⁶⁵

Artık aşkın sözlerin Elevisis yüksekliğine çıktık. Fakat kütüphaneler akıllı Diotima'nın ölümsüz nutkuna adanmış sözlerle doldurulmuştur. Bütün bunlardan onun Güzellik ve Aşk Yolunun sergilenmesini ilgilendirenler üstünde durulabilir. Ben yalnız MÖ beşinci yüzyıl mitolojisinin dönüşümünden söz eden iki dikkat çeken görüşün üstünde duracağım:

1. Gövdenin vurgulanışı: Spengler'in güzel, çıplak gövdeyi (soma), kendisinin Apolloncu dediği klasik deney düzeninin simgesi olarak tanımlaması, bana çok önemli bir nokta gibi geliyor. Bir yanda Mecusi mağara dünyası mantığı, tek mekân, tek zaman süresi, her şeyde var olan ruh, öte yanda, ikincisinde Kuzey Avrupa, Gotik veya Spengler'in terimiyle Faustik mantıkta sonsuzluk için çırpınmanın tersine, Yunan zihni neredeyse ka-

65 Şölen 210a-212a.

palı bir mantığa, mevcut olana odaklaşmıştır. Ve bu yoğunlaşma aynı şekilde klasik tapınağın taş gövdesinde de, çıplağın taş heykel sanatı kadar ifadelendirilmiştir. Bu Euclides matematiğinin (statik cisimlerin matematiği) ve site siyasasının (akropolisten görülen uzaklık) esinidir. Veya Spengler'in kendi sözleriyle:

'Klasik heykel, harika biçimde –tüm yapı ve ifadeli yüzeyler vardır fakat vücutsuz *arriére penée* yoktur– klasik göz için gerçek olan her şeyi, dışarıda bir şey bırakmadan, içerir. Maddeci gözle kesinleşmiştir, kavranabilir, dolayimsız mevcuttur. Bu liste bu tür uzanım karakterlerini patlatır. Klasiklerin evreni, *Kozmos* veya bütün yakın ve tamamen görülebilen şeylerin iyi düzeni, cennet vücutlu tonozda içerilmiştir. Başka bir şey yoktur. Bizim için uzayı bu kabuğun ardı ve önünde düşünme gereksinmesi, klasik dünya duyumunda tamamen yoktur. Stoikler mülk ve ilişkileri bile cisim olarak anlamaya kadar gittiler. Khryssippos'a göre, kutsal ruh bir cisim, Demokritos'a göre görmek, şeylerin parçacıklarının sızmasıdır. Devlet, bütün yurttaşların gövdesinden oluşan bir gövdedir. Yasa yalnız maddi kişileri ve şeyleri bilir. Ve duygular en son ve en soylu ifadesini klasik tapınağın taş gövdesinde bulur. Penceresiz iç mekânın sütunlarının sırasıyla gizlenmiştir. Fakat dışarıda bir tek düz çizgi bile bulunmaz. Her basamak uçuşunun dışarıya doğru hafif eğimi vardır. Her sütunun hafif yuvarlaklığı vardır ve tavan kenarları hep daireseldir. Hiçbiri gerçekte doğru değildir veya ötekilerden gerçekte eşit uzaklıkta değildir. Fakat daire, eğim ve uzaklık köşelerden kenarların merkezine doğru dikkatli bir oranla farklılaşarak değişir ve bütün gövdeye yayılan merkezden gizemli bir şey kazandırılmıştır. Eğimler öyle güzeldir ki, bir dereceye kadar göze görülemez, fakat anlaşılabilir. Ama bu uygulamalarla derinlik yönü soyutlanmıştır. Gotik stil hareket etmeden aynı düzeyde uçmaktayken, İonik uçar. Katedralin içi esası bir güçle yukarı çekilirken, tapınak haşmetli bir sükûnla yayılır.⁶⁶

Yunan Eros kavramı ve deneyimi gövdeye sıkıca kilitlenmiştir. Akıllı kadın Diotima'nın dediği gibi, bunun ötesine geçiş, yalnızca bedensel güzellikle başlamamalı, sonuçta da görülen güzelliğin varlığı kalmalıdır. Sıçrama, Yunan ruhu ile Klasik sonrası neoplatonik düşüncenin belli niteliklerinde olduğu gibi, şekillenmenin öncesinde veya şekillenmemesinde bir çerçeveye

66 Spengler, *age*, c. I, 229-30.

kavuşmamıştır. Yine de bir sızma vardır. Bu da bizi ikinci noktaya getirir.

2. *Her yerde güzellik ideası*: Thales, gördüğümüz gibi, suyun, Anaximander sınırsız'ın, Anaximenes hava, Pythagorasçılar rakamının, nihai ilke (ἀρχή) olduğuna inandılar. Şimdiyse, bir yüzyıl sonra, düşünce dünyasına giriyoruz, aşk –güzellik aşkı ve güzellik olarak– ἀρχή veya her şeyin önde gelen özü oldu. Felsefede her çırağın bildiği gibi, Platon ve okulu, bu ilkeyi, ilginç biçimde tanımladı, eski rakam, uyum, müzik ilkeleriyle ve yine görmüş olduğumuz gibi, Hades'in ve vahşi hayvanların bile yürüğünü yatıştıran Orfik lir ve şarkının müziğinin gizemli büyüsnü ilişkilendirdi. Dahası, sonuçta, nihai olarak Osiris, Tammuz ve Ur kraliyet tapınaklarının görkemli harpının sakallı altın boğası, ölüm ve dirilişin efendisi güçlü Orfe'nin arkasından hayal gibi beliren Dionysos figürüyle gösterildi. Öyle ki, şimdi sahneye gerçekten korkunç bir fırtınayla eski mitsel temalar, figürler ve motiflerden parçalar içeren, yılan ve eşinin tüm derin, karanlık ve bulanık kuyusunun değişik ifadeleri koştu: Ölüp dirilen tanrısız kral ay boğasının simgesi, Ur'un kraliyet türbelerinin ay krallarının etkileyici harpı, Osiris, Tammuz, Attis, Adonis Dionysos ve ötekilerinin büyük adları.

Hesiodos'un *Theogony*'sinde (MÖ 750) aşk tanrısı Eros, özgün adıyla anılan dört tanrıdan biri olmuştur. Biri Kaos, öteki Toprak Ana Gea, üçüncüsü Hades'in yer altındaki karanlık çukuru Tartaros, dördüncüsü de Eros'tur'... Eros, en güzeli ölümsüz tanrıların/ O Eros ki elini ayağını çözer canlıların/Ve insanların da tanrıların da ellerinden alır/Yüreklarini, akıl ve istem güçlerini'.⁶⁷ Hesiodos, bu tanrı hakkında başka bir şey söylemez. Eros, Homeros'ta hiç görülmez. Eros mitolojik düşüncenin eski Helen-öncesi Ege tabakalarından kaynaklanır. Kesinlikle ve sıkı biçimde çocuğu olduğu Afrodit'e bağlıdır. Daha sonra, alegorik mitolojiler (Venüs'ün çocuğu, Cupid) yay ve zehirli oku, iyi yürüğü kadar acımasız da olabilmesi, zevkle öldürmesi kadar sağaltması söz konusudur. Alegori yerinde ve çekicidir. Sosyal biçimde aşkın birey üstündeki etkisini dile getirir. Fakat Ege tarih öncesi araştırmalarının bütününün gösterdiği gibi, tanrıça Afrodit ve oğlu, kesinlikle, ulu kozmik anne ve ölümsüz hep yaşayacak oğludur. Eros mitoslarının değişkenliğinin kaynağı ana babı

67 *Theogony* 120-22.

noktasıdır. Bu değişkenlik, ayrımsız bu tür bir geçmiş gösterir. O Kaos'un eseridir. Gecenin yumurtasından çıkmıştır. Gece ve Uranüs'ün oğludur, Artemis ve Hermes'in veya Iris ve Zephyros'un oğludur. Mitolojik kökenin sürekli değişmesi ayrımsız, şimdi tanık olduğumuz zamansız temalar kataloğunu gösterir. Bu gönüllü kurbanın ölümü bizim yaşamımız, gövdesi etimiz, kanı içkimizdir. Kurban, ilkel aşk-ölüm ritüelinin vecd anında öldürülen kutsanmış genç çiftin kızartılmasında ve yenilmesinde mevcuttur.⁶⁸ Kurban, Attis veya Adonis'te domuz tarafından, Osiris'de Seth tarafından kesilir. Dionysos'ta Titanlarca parçalanır, kızartılır ve yenilir. Eros'un (Cupid) ve kurbanının daha sonraki çekici alegorilerinde *tanrı karanlık düşman rolündedir*; saldıran domuz, karakardeş, Sth, Titan takımı. *Ve âşık vücut bulmuş ölen tanrıdır*. Fakat bildiğimiz gibi bu mitolojide, eski Mısır'da, 'iki ortağın gizi' diye bilinen⁶⁹ gizden temellendiği gibi, kesen veya kurban çatışma içinde görulse bile, sahnenin arkasında tek anlayış vardır. Yine çok iyi bilindiği gibi, onlar aşkın yaşam-tüketim, yaşam-kurtuluş, yaratan ve doğrulayan karanlık gizdirler. Bu kadar sayfa ayırdığımız ilkel ve arkaik dünyanın eski mitoslarında önem, bu cinin rit ve yeniden anlatımlarında veya genelde gizli tanrısal veya mitsel yönündedir.

İnsan kurbanının duyusu ve yıkımı, sistematik ve yüceltici olarak kabul edilmemiştir. Hint Suttee ve Kali için insan kurbanı ritüelleri yalnız insanın düşüncesizliğini değil, fakat aslında toplumsal düzene bağlı mitolojiden temellenen arketiplere egosuz ruhsal bağlılığı uyandırmayı amaçlar.⁷⁰ Yunanistan'da ise, bireysel formun Apolloncu değerlendirilişi ve hoşnutluğuyla, onun güzelliği ve özel mükemmelliği, aynı eski mitsel temaların sonsuz yinelenen arketiplerinden, dramatik bir biçimde, her kurbanın tek bireyselliğine dönüştürülmüştür. Ve yalnız özel bireyselliğe yönelmez, fakat kişisel denebilecek tüm değerler dizgesinde grubun veya türün veya sözde doğal düzenin kişiliksizliğine de karşı çıkar. Bu dramatik doruğu ve dokümanlarımızın anlattığı kadarıyla öncesiz olan sadıklığın kişisel olmaktan kişiselliğe taşınmasını Yunan-Avrupa mucizesi olarak tanımlamak istiyorum. Bu, evrimsel psikolojik değişimle karşılaştırılabilir. Başka yerde, bireyin özellikleri, düşüncenin yenilikleri ve kişisel istek

68 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 185-86.

69 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 88-89.

70 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*. İndeksten 'insan kurbanı ve satı'ya bkz.

ve hoşnutluğumuzun nedeni, grubun mutlak normları adına kuvvetle silinip süpürülür. Fakat Yunanistan'da herkesin özel mükemmelliği, gerçek olmasa da –bireyin örnek olarak kadın veya köle olması durumunda olduğu gibi– kuramsal olarak yasal ve pedagojik olarak saygındır. Aynı biçimde, insan zihni ve mantığına saygı duyulur. İnsan erişkinliğinin normu emzirilen itaat normu değil (düşünüldüğü ve denildiği şekilde iyi olmak), fakat rasyonel bireysel gelişimdir (iyi yaşam). Bağlı olan yasaların tanrıdan geldiği varsayılmaz, saf insan yargısının ürünü olarak anlaşılır. Ve gerçekten tanrı kafası söz konusu olduğunda Zeus da düşünebilir, mantık kurabilir, öğrenebilir ve zaman içinde ahlakı geliştirebilir.

Helenizm MÖ 331-MS 324

I. DOĞU VE BATI'NIN EVLİLİĞİ

Yunan mitolojisinin, din statusünden edebiyata donuştugu, kişisel Yunan zihni nedeniyle altıncı ve beşinci yüzyıllarda bunun oluştuğu ileri sürülmüştür. Bu tartışmada, genel olarak politeizmin dinin aşağı bir biçimi olduğu, eleştiriye dayanıksız olduğu, monoteizmin ise böyle olmadığı görüşü saklıdır. Sonuçta, Yunan zihni böyle çalışmaya başladığında, çoktanrıcılık eritilmiş ve meleklerin panteonu, şeytanların karşı panteonu, azizler kominyomu, gövdenin dirilişiyle Hıristiyanlığın üç kişide Tanrı Gerçeğine, yani her kutsanmış şarap damlasında ve Mass (Aşai Rabbani) yulkasında ölen ve dirilen ve mucizeyle bakire Meryem Ana'dan doğan Tanrı oğluna –Gerçek Tanrı ve İnsan– giden yol açılmıştır. Oysa gerçekte, Olimposlular Yunanlılarca hiçbir zaman nihai Varlıklar Varlığı ile karıştırılmamıştır. İnsanlar gibi tanrılar da Ulu Ana'dan doğmuşlardır. İnsanlardan daha güçlü ve yaşamları daha uzun da olsa onların kardeşleridirler. Üstelik evrenin geçici yöneticileridirler. Eski tanrıçanın kutsal çocuklarının soyundan sökülüp alınmışlardır ve Prometheus'un bildiği gibi, yöneticiliği bir sonraki kuşağa kapılabilirler. Olağan olarak onlar, Yunan kenti devleti ideallerinin arketipleridirler. kent devletinin geçmesiyle onlar da geçmişlerdir.

Fakat Helenist dönemde, Aristo'nun parlak öğrencisi Büyük İskender tüm Levant'tan Hindistan'a kadar yayıldığında Yunanistan, Hindistan, İran, Mısır, hatta Kudüs dışındaki Yahudiler de tek bir dünyada bir araya getirildiler. Yunan dini yeni bir aşamaya vardı: bir yandan muhteşem evrenselliğe, öte yandan kişisel, içe dönük sezgiye. Gerçekten ölümden uzak güzel tanrılar sokulklarının esinini tüm Asya'ya gönderdiler, Maurya Hindistan'ı, Han Çin'inde ve nihayet Japonya'da yeni bir din ve estetik biçimi uyandırdılar. Batı'da da Roma'yı uyandırdılar. Güney'de ise eskiye, tanrıça Isis ve eşinin eski kültürüne yeni bir özellik getirdiler.

Helenist Yunanlıların dine yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi İskenderiyeli mitografçı Tyre'li Maksimos'da gözlemlenebilir (MS ikinci yüzyıl):

'Tanrının kendisi, tüm bunların babası ve biçim vericisi, güneşten ve gökten eski, zamandan, sonsuzluktan ve tüm varlığın akışından büyüktür, herhangi bir yasa koyucu tarafından adlandırılmaz, herhangi bir sesle ona seslenilemez, hiçbir gözle görülemez. Fakat biz, onun varlığını kavramaya yetersiz olduğumuzdan sözlerin, adların ve resimlerin yardımını kullanırız, altın, lildişi ve gümüş eşyaları, bitkilerin ve ırmakların ve akıntıların yardımını onu bilme özleniyle kullanırız, onun doğasıyla dünyada olan bu güzellikleri adlandırmada zayıfızdır, aynı dünyevi aşıklara olduğu gibi, en güzel görüntü sevgilinin gerçek hatlarıdır. Fakat benzerlik aşkına bir lirin, küçük bir mızrağın, bir sandalyenin, helki de sallanan yerin veya dünyada sevgilinin anısına canlandıran herhangi bir şeyin onları mutlu ettiği görülür. Neden imgeleri daha fazla inceleyeyim ve yargılayayım? Kutsal olanı *το θεϊον γενοσ* bileyim, onlar da bilsinler: Hepsi bu. Eger bir Yunanlı, *Phidias* sanatı ile Tanrının çağrışımından coşuyorsa, bir Mısırlı hayvanlara tapmakla, bir başkası ırmakla, başkası ateş ile, onların sapkınlıklarından öfkelenmem, yalnızca, onlara bilirdir, sevdire ve anımsat!¹

Perslerin geniş, kültürler arası imparatorluğunda feth edilen halkların tanrılarına hoşgörü gösterilmiş olsa da, Şahlar şahı veya Mecusi ruhbanının hiçbir kâhinlerince, birleştirilmiş-evrenselleştirilmiş genel bir sistem için çaba harcanmamıştır. Perslerin

1 Maximus of Tyre, Dissertation XXXVIII- çev. Gilbert Murray, *Five Stages of Greek Religion*, Doubleday Anchor Books, Garden City, tarihsiz, s. 74-76, not 44. Thomas Taylor, *The Dissertations of Maximus Tyrius*, C. Whittingham, c. II, Londra, 1804, s. 196-98.

dinsel hoşgörüsü siyasal ve işbilirdi, inancın ifadesi değildi. Siyasal sonuçlar elde edildiğinde de Persler yabancı putlara saldırıda tereddüt etmediler. MÖ 336-330'da Persia'yı fetheden İskender, hiçbir kutsal nesnenin hasar görmemesi için kesin emir verdi. Fakat yaklaşık iki yüzyıl önce Persler Yunanistan'ı ele geçirmek istediklerinde tapınakları yıkmışlar, tanrıların imgelerini yakmışlar, putlara saygısızlık etmişlerdi. İlyas ve Elişa'ı, Yeşu ve Hezekiah'ı harekete geçiren aynı dindar çaba içindeydiler, çünkü ne de olsa onlar da tektanrıciydiler.² Onlarınkinden başka gerçek tanrı yoktu. Aisckylös, yurtsever trajedisi *İranlılar*'da bu saygısız eylemlere değinir ve güçlü İran donanmasının Salamis'teki inanılmaz yenilgisinden gururlanır. 'Bu tanrısızlar' diye yazar, 'gururlu tutkunlar, Yunanistan'ı av edinirken, onu tanrılarından yoksun etmekten ve putlarını ateşe atmaktan da utanmadılar':

*sunaklar yıkık yatıyor ve tanrıların imgeleri
devrilmiş, yuvarlanmış, yerlerde ayak altında.
uğursuz günah, uğursuz acı şimdi onların oldu
ve daha da uğursuz olacak...³*

Darius I, kendini dünyanın efendisi yaptıktan sonra, MÖ 490 yılının yazında Atina'ya boyun eğdirmek için bir donanma gönderdi. Ordusu Marathon kıyısına çıktı. Gerisini bütün öğrenciler bilir. Savaşta Aeschylus savaştı, kardeşi öldü. Altı bin dört yüz Persli ve yüz doksan iki Atinalının ölüsü meydanda kaldı. Darius hemen daha büyük, çok daha büyük ikinci bir donanmayla ordunun ikinci bir deneme için hazırlanmasını emretti. Ama kendisi öldü. Oğlu Büyük Kserkses (h. MÖ 486-465), Marathon'dan on yıl sonra Atina'ya dünyanın toplanmış olduğu en büyük askeri gücü gönderdi. İmparatorluğun her yerinden toplanmış yarım milyon insan ve üç bin gemilik donanma emrindeydi. Ama Thermoplae'de, Leonidas, otuz Atinalıyla geçiti tam üç gün cesurca tuttu. Öldüler, kamçılarla sürülen bir ordu tarafından ele geçirildiler ve dört bin Persliyi öldürdüler. Salamis limanında da, 23 Eylül 480'de, Pers donanmasının gözbebeği bin iki yüz gemi, üç yüz seksen gemilik Yunan donanması tarafından oyuna getirildi ve safdışı bırakıldı. Dört bucağın kralının dehşete düşmüş gözleri önünde donanma batırıldı. Diyebiliriz

2 Gilbert Murray, *Aeschylus*, The Clarendon Press, Oxford, 1940, s. 129.

3 Aeschylus, *The Persians*, 808-15. çev. G. Murray, s. 119-20.

ki, Doğu sınırına ulaştı!⁴

Avrupa'nın yanıtı Iskender'di. Ve otuz üç yaşında ölümünden iki kuşak sonra, Doğu'da tanrı gibi kutsandı.

O en azından yeni bir dünyanın yaratıcısıydı. Bu dünya hakkında söylenebilecek sayısız şeyler içinde dördü bizim mitos tarihi çalışmamızda özellikle önemlidir.

İlki, daha önce bildiğimiz gibi, bütün dinlerin tanrıları için saf bir saygı görmüyoruz, fakat analogileri tanımak için neredeyse bilimsel bir çaba görüyoruz. Öyle ki, değişik ülkelerin tanrıları eşit kabul edilerek tanımlandı ve tapınıldı: Isis ve Demeter, Horus ve Apollon, Thot ve Hermes, Amun ve Zeus. Yunanlılar Baktria'da ve Hindistan'da Krişna'yı Herkül'le, Şiva'yı Dionysos'la özdeşleştirdiler. Daha sonra Batı'da Romalılar yalnız Yunan tanrılarını değil, Keltik ve Germen tanrılarını da kendilerinininkilerle eşdeğer tuttular. Iskender döneminden önce birçok bölgesel uyuşmacı akımlar vardı. Örnek olarak büyük Mısır kâhin sentezi, Re ve Amun, Ptah ve Osiris, ve Re, Osiris, Seth, Horus ve Thot'u tek muhteşem mitolojide birleştiren sentez. Benzer biçimde Hindistan'da ve Çin'de bölgesel uyuşmacılık akımları vardı, genelde Yunanistan'daki gibi başka insanların tanrılarına hoşgörüle yaklaşım geçerliydi. Fakat Büyük Iskender'in döneminde, ilk aşamada, hiçbir yerde kültürler arası uyuşmacılığın sistematik olarak geliştiğini görmüyoruz. Veya en azından uygulanmaya başlanıldığını. Yunan anlayışının Yunanistan sınırlarının ötesine uzanımını görüyoruz. Aynı, tiranlığın değil, özgür düşünceli insanların imparatorluğu düşüncesinin uygulanışı gibi. Bu dönemde Perikles'in site ideali, Iskender'in kozmopolis idealine ulaştı. *Oecumene* veya yerleşik dünya, bütünüyle, uygar insanın ortak malıydı.

Bu dönemde gözlemlenen ikinci nokta, mitosun gelişimi ve daha üstün okumada felsefe ve bilimin rolüdür. Altıncı ve beşinci yüzyıl Yunanistan'ında filozoflar Dionysos-Orfik karmaşanın felsefi düşünceyle ilişkisini tanımlamışlardı ve şimdi Dionysos kültlerinde benzer olanaklar keşfetmişlerdi. Arkaik dönemden beri pratik olarak bütün Doğu ve Batı mitolojilerinin kaynaklandığı⁵ Babil astronomi ve matematiğinde, kendi kozmolojik görüşlerini derinleştirmek için yeni esinler buldular. Iskender döneminde bu bilimlerdeki yeni gelişmeler ile, evrenin yapısına

4 Hammond, *age*, s. 212-44.

5 *Tanının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 443.

ilişkin yeni idealar türetildi, bunlar Batı mitos düşüncesinde (örnek olarak Dante'nin *İlahi Komedyası*'nda) makrozomik düzenin merkezindeki dünyanın yerini güneşin aldığı Kopernik çağına kadar temel olarak kaldı.

Üçüncü gözlemlenen nokta, o zaman Yunan eleştirel zekâsının İskender'le Hindistan'a ulaştırılmasıdır. Burada Caynacı, Buddhist ve Brahman merkezlerinin çeşitli okullarında felsefi eleştirinin tümüyle dışında gelişmeler olmuştu. Batı'nın Nietzsche, Freud ve Jung'a kadar elde edemediği pratik psikoloji – kozmolojik olanın karşıtı– mitolojik gerçeklikle bu disiplinlerde derinden anlaşılabilir olarak yansıtılmıştı. Bu arada yarım kavranılmış psikosomatik mistik masalın müthiş etkisi, Hindistan'dan, ona göre çok toy olan Batı'nın, birçok renkli gnostik, teosofik ve münzevi kült ve akımın türediği, zaviye, manastır, okul ve üniversitelerine akıyordu.

Ve son, dördüncü nokta olarak, Helenist dünyanın bağlamında, Avrupa'nın Asya'ya iki yüzyıl kadar etkisinden sonra, dalganın dönmeye başladığını söylemeliyiz. Güçlü bir tepkinin doğup, Hıristiyanlığın zaferi Klasik antikitenin tanrıları ve felsefesini yıkana ve yedi yüzyıllık süreyle Avrupalı Batı uygarlığının yıkımını getirene kadar.

2. UYUŞMACI VE ETNİK TEKTANRICILIK

Çoktanrıcılık, birçok tanrıyı tanıma ve onlara tapınma, monolatiri, başkalarının tanrıları tanınırken bir tek tanrıya, kendininkine tapınma olarak tanımlanabilir.* Tektanrıcılık ise, gerçekte bir tek tanrı bulunduğu inancıdır. İki tür tektanrıcılık vardır: 1. açık, kapsayıcı, kozmopolit uyuşmacı tür ve 2. kapalı, dışlayıcı, etnik tür. Etnik tektanrıcılık, tek tanrının kendi grubunca tapınılan olduğuna, ötekilerin yanlış olduğuna inanmaktadır. Uyuşmacı tektanrıcılık bütün ilah kavramlarını sürekli kabul eder, hepsinin üstünde, nihai olarak, hepsinin sözünü ettiği kavranılmaz bir tanrı tanır. Alexander Pope'nun (1738'de çıkan) Evren-

* Yeni teolojik metinlerde henoteizm terimi yanlışlıkla bu anlamda kullanılmaktadır. Henoteizm, Max Müller tarafından özellikle Vedik teoloji için kullanılmıştır. Burada bir tanrı ötekilerin ardından ulu olarak kutsanır. Daha sonraki Hinduizmde de, aynı biçimde, inanan bir kimse, önce Şiva, sonra Vişnu, sonra gene tanrıçaya tapınabilir; Vedik "gerçek tektir, bilgeler ona bir çok ad verir" deyişindeki anlayış gibi (Rg Veda X 164-46)

sel Duası'ndan (ince menüet)* üç kıtası, konuyu açıklamaya yer-
ter:

Her şeyin Babası! Her çağda,
Her iklimde tapınılan,
Azizce, vahşi tarafından ve bilgece,
Jehova, Jove veya Rab!

...

Bu zayıf, bilmeyen elin,
senin oklarını atmasına bırakma,
Her yerdeki kötülüklerle uğraş,
Hepsinde senin düşmanlarını görüyorum.

...

Sana, tapınağı bütün mekân olan,
sunağı dünya ve denizi gökler,
tek koro bütün varlığı yüceltsin,
bütün doğanın kokusu yayı!*

Etnik tektanrıcılığın gözalıcı örneği, elbette Kitabı Mukad-
des'in surgün sonrası tektanrıcılığıdır. Son Hıristiyanlık ve Müs-
lümanlığa geçmiştir. En zengin uyuşmacı tektanrıcılık sistemleri
ise, Helenleşmiş Yakındoğu'da, Roma'da, Gupta ve Gupta-
sonrası dönemlerde Hindistan'da ve (geniş anlamıyla) Rönesans-
tan heri Avrupa'nın hümanist öğretilerinde gelişmiştir. Epikür-
cülük, Buddhizm ve Hinduizmin gelişmiş biçimlerinde uyuşma-
cı tektanrıcılık, hatta tanrının mutlak bilinmez kabul edildiği
(*deus absconditus*: saklanan tanrı) etnik tektanrıcılıkta bile, bu
teolojiüstü veya dışı inanç düzenleriyle bir ilişki noktası söz ko-
nusudur.

Klasik Yunan'da, Helenizm ve Roma'nın öncesinde, Röne-
sansın ve on sekizinci yüzyılın tektanrıcılık tiplerinden önce,
Kolophonlu Ksenophanes'in (MÖ 536) sık anılan yazısı tanıma-
bilir. Ksenophanes Elea okulunun ünlü kurucusudur ve Eflatun,
felsefesinin belirli mitolojik renklerini ondan almıştır.

"Tanrılar ve insanlar içinde, en büyük, ne düşüncesi ne biçimi
ölümlüler gibi olan tek tanrı vardır... O hep görünüm, hep
akıl, hep kulakur... O hep aynı yerde hareketsizdir ve oradan
oraya dolanmaktan uzak değildir. Fakat insanlar, tanrıları kendi-
leri gibi doğmuş, üst başı, sesi, gövdesi var diye hayal ederler...

* Üç tempolu ağır ve eski bir dans ve bu dansın müziği (c.n.).

6 Alexander Pope, "The Universal Prayer", kita 1,7,13.

öyle ki, Etiyopyalıların tanrıları esmer ve basık burunlu, Trakyalıların açık saçlı ve mavi gözlüdür... hatta Homeros ve Hesiodos tanrılara insanlar için olan utanç ve ayıbı da yakıştırmışlardır, hırsızlık, zina, yalan ve öteki yasadışı hareketleri... hatta öküzler, aslanlar ve atlar, eğer elleri olsaydı ve tanrı imgeleri çıkarsaydılar, tanrıları kendi şekillerinde düşünür ve gövdelerini kendileri gibi yaparlardı.⁷

Bir de Antisthenes'in (doğumu MÖ 444) sözleri: 'Tanrı hiçbir şeye benzemez, yani kimse onu bir imge yoluyla anlayamaz'.⁸

Aristoteles'e göre Ksenophanes Buddha'nın çağdaşıydı (MÖ 563-483) ve 'her şeyin birliğine inanan ilk kişiydi'.⁹ Simplicius'a göre, Theophrastos'un verilerine göre, Ksenophanes, Biri, her şeyin birliği olan, ne sınırsızdır ne sınırlı, ne hareket eden ne duran Tanrıyı kavramıştı.¹⁰ Bu da Hintlilerin Brahman veya Öoid'iyle karşılaştırılacak kadar yakın bir görüş. Antisthenes Kinik (*kynikos*, köpeksi) okulun kurucusuydu. En tanınan müridi Diyojen (MÖ 412-323), bir tür Hindu zahidini andırır. Ana tanrıça tapınağının dışında atılmış büyük bir küpte, felsefesinin doğaya dönüş düşüncesiyle köpeksiliğini açığa koyarak yaşıyordu ve ne zaman doğa değişse kendisini utanmadan ferahlatırdı. Büyük İskender'in onu ziyaret ettiği varsayılır. O, ikinci en saygı duyulan insandır. Genç monark ona, dile benden ne dilersen, demiş, kinik, gölge etme başka ihsan istemem diye yanıtlamıştır. Böylece, sonraki eşdeğerinden, J. J. Rousseau'dan daha fazla sonuna kadar zorlamakla, Diyojen, insanın doğal durumu olarak düşündüğü biçimde tüm yolu aşmıştır. Sonraki Çin ve Japon Zen ustalarının köpeksiliği, uygarlığın rahatlıklarına ve ideallerine karşıdır. Çinli Taoist görüşteki -Diyojen'le çağdaş- işlenmemiş kalıp durumuna dönüş, boş zihinle oturan bilge gibi.¹¹ Belki de İsa'nın dünyayı reddinde de benzer bir şeyi tanıyabiliriz: 'Eğer kamil olmak istersen, git, nen varsa sat ve yoksullara ver, göklerde hazinen olacaktır ve gel, benim ardımca yürü'.¹²

Bilenin dünyanın efendisininin, 'İskender olmasaydım Diyo-

7 Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Wiedmann, 4. baskı, Berlin, 1922, fragman 23, 24, 26, 14, 16, 11, 15.

8 Clement of Alexandria, *Exhortation to the Greeks*, s. 61. P. F. M. Cornford, *Greek Religious Thought*, J. M. Dent and Sons, Londra, 1923, s. 237.

9 Aristotle, *Metaphysics* A. 986 b.21.

10 H. Ritter ve L. Preller, *Historia Philosophiae Graecae*, F. R. Perthes, Gotha, 1888, s. 83. Xenophanes, fragman 90B.

11 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 432-39.

12 Matta 19:21.

jen olurdu' ve Kiriğin, 'Diyojen olmasaydım İskender olurdu' dedikleri anlatılır. Fakat Yunan ana dindarlık çizgisi, Kinik görüşün, uygarlığın dışında *normal insan* anlayışını hiçbir zaman onaylamadı. Yunanlılar için, gerçekte Avrupa zihni için, akıl yürütme yeteneği o kadar insana özgüdür ki, doğaya dönmek onu silmek değil, *insanın* doğasından kaçmaktır. Eğer bir türün mükemmelliği, *arete*, onun doğasına göre yaşadığı yaşamdan ortaya çıkıyorsa, insan için bu akıl yürütmeyle olmalıdır; ne sofulukla bağdaştırılan sözde 'kutsal esin'ler ne de insan olanaklarından hayvan veya bitki yemeyi kaldırmakla olmaz. Üstelik, akıl yürütme yeteneği tam yalnızlıkta gelişmez, toplum içinde gelişir. Matthew Arnold'un, 'belki de tarihteki en güzel kişi' dediği İmparator Marcus Aurelius'un öğüt, anılarında yazdığı gibi:¹³

'Eğer entelektüel yanımız ortaksa, yargı da öyledir, rasyonel varlıklar olduğumuza göre ortaktır. Eğer böyleyse, bize ne yapacağımızı ve ne yapmayacağımızı söyleyen akıl da ortaktır. Böyleyse, ortak bir yasa da vardır, böyleyse biz yurttaşlarız, siyasal bir topluluğun öğeleriyiz, eğer böyleyse, dünya bir bakıma bir devlettir. Çünkü başka hangi ortak siyasal topluluk için bir kimse insan ırkının üyeleri olduğunu söyler? Ve buradan, bu ortak siyasal topluluktan, bizim entelektüel yetenek ve akıl yeteneğimiz ve yasal kapasitemiz gelir. Yoksa nereden gelecek? Çünkü benim dünyevi kısmım bana belirli bir topraktan verilmiş ise, su da bir başka öge ve özel bir kaynak nedeniyle sıcak ve akıcı ise (yoktan var, vardan yok olmaz, hiçbir şeyden hiçbir şey çıkmaz, hiçbir şey yok olmaz) öyleyse entelektüel kısım da bir kaynaktan gelir.'¹⁴

Devam eder: 'İnsan yapısındaki ilk ilke, demek ki toplumsaldır. İnsan öteki için vardır'.^{15, 16}

Dahası, mükemmellik kadar mutluluk ve güzellik de var olduğuna göre, doğasına göre yaşanan bir yaşam, dolayısıyla mükemmellik, yani doğru deyişle erdem var olmalıdır ve kendi ödülüdür. Yoksa filozof kralının sözleriyle:

'Tek insan, bir başkasına hizmet ettiğinde, bunu bağışlan-

13 Mathpew Arnold, "An Essay on Marcus Aurelius", *Essays in Criticism, First Series*, MacMillan and Co., Boston, Ticknor and Fields, 1. baskı, Londra and Cambridge, 1865, s. 262.

14 Marcus Aurelius, çev. George Long, G. Routledge and Sons, Londra, 1862, bölüm IV, paragraf. 4.

15 *age*, bölüm VII, paragraf 55.

16 *age*, bölüm VIII, paragraf 59.

miş bir iyilik olarak açıklamaya hazırdır. Bir başkası bunu yapmaya hazır değildir, yine de zihninden, adamı borçlu diye düşünür ve ne yaptığını bilir. Bir üçüncü durumda ne yapmış olduğunu da bilmez, fakat üzüm üreten bağ gibidir. Ve uygun meyvesini ürettikten sonra daha fazla bir şey aramaz. Aynı bir at koşunca, köpek avını yakalayınca, arı balını yapınca olduğu gibi. İnsan da iyi bir iş yapınca başkalarını gelip görmeleri için çağırılmaz, fakat işine devam eder, aynı bağın mevsiminde ürününü vermesi gibi. İnsan da yaptıklarını gözlemlemeden mi yapmalıdır? Evet'.¹⁷

Aynı düşünce, özellikle, İsa'nın sözlerinde açıklandığı gibi görülebilir: 'Sol elin sağ elinin ne yaptığını bilmesin'. Ama Hıristiyan metnin tamamı ögüdün bakış açısını değiştirir:

'Sadakan gizlide olsun, gizlide gören Baban da sana ödeyecektir. Dua ettiğiniz zaman da ikiyüzlüler gibi olmayın, çünkü insanlar kendilerini görsünler diye, havralarda ve köşe başlarında durup dua etmeyi severler. Doğrusu size derim: Onlar karşılıklarını aldılar. Fakat sen dua ettiğin zaman kendi iç odana gir ve kapını kapayarak gizlide olan Babana dua et, gizlide gören Baban sana ödeyecektir'.¹⁸

Arnold'un ılımlı biçimde belirttiği gibi: 'Ödül ve ceza motifleri, bu tür dilin yanlış kavramlaştırılmasından geldi; Hıristiyan ahlakçıları tarafından garip biçimde zorlanılarak Hıristiyanlık bozuldu ve şekilsizleşti'.¹⁹ Ve tersine, Stoik Sezar'ın yukarıya alınan bölümünden alıntı yapar.

Erdem görüşü ve değeri, özünde, homerik arete'deki gibi hep aynıdır. Fakat yeni bir içedönüklük, olgunluk ve yetişkinlik görünür. Canlılığın karşılaştırmalı olarak gençlik ideali, harika fiziki, eski yüzyıllarda savaşa hazır Yunanlılar için iyi giderken, beşinci yüzyıl sonu ve dördüncü yüzyıl başlarında hastalıklı bir değersizleşmeyle önemsizleşmiştir. Aiskylos'un Perslere karşı zafer kazanan kuşağını iç yıkımların dönemi izlemiştir: Peleponnes Savaşları MÖ 431 ve 413-404, Korint Savaşları 395-387, Teb Savaşları 371, 362 ve son olarak 335 Teb'in Büyük İskender tarafından korkunç biçimde yıkılması ve Yunan egemenliğinin kuzeyin genç ve merhametsiz efendisine geçmesi.

17 age, bölüm V, paragraf 6.

18 Matta 6:1-4.

19 Arnold, age.

Profesör Gilbert Murray, Klasik Atina'nın gelişimiyle, kökten değişik ilk Hıristiyan dönemi arasındaki yüzyılları Sınırın Başarısızlığı diye adlandırmıştır.²⁰ Bu, Hindistan'da Buddha'nın, Çin'de Konfüçyüs'ün dönemiyle karşılaştırılabilecek bir çağdır. Her birinde eski toplumsal yapı çözülme sürecine girmiştir, yüksek uygarlık merkezleri barbarların sapkın gücüyle çökmüştür; felsefenin ana görevi bir yandan siyasallaşmıştır, çözülen uygarlık nasıl sağlığına kavuşabilir, öte yandan ahlaksal ve psikolojik olmuştur, yıkılan dünyada birey kendi insanlığını nasıl koruyup geliştirecektir. Buddha'nın vaazı iyi bilinir:

yaşam acı çekmektir
acının nedeni cahil arzulardır
acının aşılması (nirvana) elde edilebilir
yolu Soylu Sekizkatlı Yoldur:
Doğru Görüş, Esin, Konuşma ve İş
Doğru Çağrı, Çaba, Akıl ve Vecd.

Evrenin yasaları Buddhist öğrenciye göre önemli değildir. Tanrıdan gelen bir ahlak yasası yoktur, çünkü Tanrı yoktur. Dünyayı tutan tanrı ve ilkeler yoginin kurtulması gereken ağ, tuzak ve engellerdir. Buddha'nın sekiz katlı yolu, evrenin düzenine karşı, gönüllü girilen bir yoldur. Kendisindeki bütün korku ve isteği öldürdüğünde galip, orada paradoks olarak, kendisiyle sınırlı tüm varlıkların sevecenlik ve aşkınlığının vecdini bulur.

Konfüçyüs'un bilge öğretisi, yoginin bireysel bağlantısızlık yoluna karşı, bireysel birleşme ve toplumsal yeniden yapılanma yoludur. Bu düşünce yolunun soylu insanı, Yunanlıyla birçok benzerlik taşır. Fakat Çin'de, Yunan okulunun rasyonel, yaratıcı deneyleriyle her alanda karşıt bir tutuculuk vardır. Konfüçyüsçülük ve Taoizmde Çin'in ideal bireyi, kendisinin ve dünyanın doğasıyla uyumlu bir yere yerleşmelidir. Batı'nın stoik geleneğinde önde gelen idea da –görünüşte– aynıdır. Doğu'da ve Batı'da, benzer biçimde kozmik düzenin kendisi, Sümer ve Babil'in sonsuz dönen eonları ortasında insan, bütünü bir organı, mikrokozmi anlayışından kaynaklanmıştır. Taoizmin sükun öğretmenleri, kendilerini doğayla uyumlu kılabilmek için toplumla ilişkilerini kesmişlerdir. Aynı şekilde Yunan kinikleri ve yaşam ilkelerini

20 Murray, *The Five Stages of Greek Religion*, bölüm IV.

doğayla uyumlu duruma getirmek isteyen (Tao ile aynı biçimde) Konfiçyusçular gibi, toplumla bağlarında Yunan stoikleri ve daha fazla da Romalılar böyle yapmışlardır. Fakat doğaya yaklaşımlarında, birey ve devlet görüşlerinde Kiniklerle Çinli düşünürler olabildiğince farklıdır.

Öncelikle, Çinlilerin evren görüşü arkaik kalırken, Yunan bilimi Helenistik dönemde örneği görülmemiş dönüşüm aşamasına girmiştir. Doğu bilgeleri cennetin, dünyanın ve insanın kozmik uyumda erkek (*yang*) ve dişi (*yin*) güçlerin değişen etkisinde felsefi düşünceye dalmışken, Yunanlılar, Sümer ve Babil başlangıçtan yola çıkarak, dünya merkezli astronomiye karşı güneş merkezli astronomiyi tartışmaya başlamışlardır. Sisamlı Aristarchus (MÖ 310-230) dünyanın ve gezegenlerin güneşin çevresinde döndüğünü, güneş ve yıldızların sabit olduğunu ileri sürmüştür. Görüşünü kanıtlayamamıştır. Fakat Nicealı (İznik) Hipparkhos (MÖ 146-126) dünya merkezli görüşü, gezegenlerin yörüngelerini açıklamak için, iç içe daireler ve merkezsel bir daire çevresi üzerinde devreden küçük daireler kullanarak daha iyi açıklamış görünür; bu sistem Kopernik (MS 1473-1543) doğrusunu kanıtlayana kadar sürmüştür.²¹ Kireneli Eratosthenes, öte yandan, dünyanın çapını 200 mil olarak ölçmüştür ve İspanya'dan batıya, Hindistan'a gidileceğini ve Atlantik'in bir karayla (Amerika) boyunca bölünmüş olacağını savunmuştur.²² Tıpta, Khalkedonlu Herophilos (MÖ üçüncü yüzyıl) beyin ve omurilikle sinirlerin ilişkisini bulmuştur. İtaliyalı Erasistratos da (yine MÖ üçüncü yüzyıl) hareket ve duyu sinirlerinin farkını tanımlamıştır.²³ Yunan ve Roma Stoik düzeninde insanın uyuması gereken doğa, Sümerin doğayı bir büyük organizma ve dünyanın sonsuz dönen dairelerden çıkışı ve çözülüşü olarak anlayışları etkisini sürdürse de, bu nedenlerle, eski mitsel dünya değildir.

Bir başka farklılık, Çin ve Yunan bilgiler aynı terimlerle düşünüyor gibi görünse de, Çin eğitiminin elit için seçkin bir iş olarak kalmasıdır. Kısmen Çin yazısının ince doğası gereği. Helenistik eğitim ise açıktır.²⁴ Ve görece açıdan, Çin yönetimi ku-

21 W.W. Tarn, *Hellenistic Civilization*, Meridian Books, New York, 1961, s. 296-98.

22 *age*, s. 302-5.

23 *age*, s. 305-6.

24 Joseph Needham ve Wang Ling, *Science and Civilization in China*, c. II, The University Press, Cambridge, 1956, s. 216-345.

ramsal ve pratik açıdan İmparatorun kozmosun bir organı olarak cennetin yönetiminde yöneticilik yapması nedeniyle, arkaik mitsel anlayışla kutsallık içinde atanmıştır. Yunan hükümet idea ve deneyimi insanlıdır. Despotlar insanüstü düzenle ilişkili değildirler, seçilirler ve insan yasaları yürürlüktedir.

Helen ve Roma Stoik okullarının büyük kişileri yanında en kalıcı ve etkili fikirler, Helenistik uyuşmacı tektanrıcılık görüşünün egemen olduğu ahlaksal, siyasal ve kozmolojik uygulamalardan çıkmıştır. Öncelikle Greko-Fenikeli kurucu Zenon (MÖ 336?-264), Romalı yazar Seneca (MÖ 4-MS 65), sakatlanmış Frig-Romalı köle Epiktetos (MS 60?-120) ve imparator Marcus Aurelius Antonius (MS 121-180). Toplumsal kaderin iki uç noktasını yansıtan Epiktetos ile Aurelius özellikle dikkat çekicidir. İkisinin de yaşandan söz ettiğini bilebiliriz. Örnek olarak köle sorar:

'Hiçbir şeyi, ne üst baş ne ev ne yuva ne gövde dayanıklılığı ne de kölesi ve kenti olan bir kimse nasıl gönlü rahat ve tatmin olmuş yaşayabilir? İşte Tanrı sana böyle olabileceğini eylem ve düşüncesiyle gösteren bir adam yollamış. İşte ben! Benim ne kentim ne evim ne malım kölem var, yatağım toprak; karım, çocuklarım, barınağım yok, gök, yer ve paltodan başka hiçbir şeyim. Yine de neyim eksik? Üzüntüden, korkudan uzak değil miyim? Özgür değil miyim?'²⁵

Ve öteki kutupta, imparator:

'Sınırsız ve kavranılamaz zamanın ne kadar küçük bir parçası insana aittir? Çok geçmeden sonsuz onu yutar. Ve bütün maddenin ne kadar küçük bir parçası? Evrensel ruhun ne kadar küçük bir parçası? Ve dünyanın ne kadar küçük bir parçasında sürünürsün? Bütün bunları düşünerek, doğan gibi hareket etmekten ve ortak doğanın getirdiklerine uymaktan başka hiçbir şeyi büyük görme'.²⁶

Kıbrıs Citiumlu Zenon, utangaç ve sessiz yabancı, bir yanıy-la da Fenike kökenli filozof, Atina'da, ilk kez MÖ 300'lerde, kamuya açık sütunların arasında, Boyalı Sundurma'da, dinlemek isteyenlere konuşmalarıyla tanındı. Bu nedenle, okulu da Stoa-Sundurma adıyla bilindi. Erdemi de öğrettikleriyle uyumlu olduğundan ve karakteri de söylemi kadar soylu olduğundan mü-

25 Arrian, *The Discourses of Epictetus*, iii. 22.45-46. çev. Hastings Crossley, *The Golden Sayings of Epictetus*, MacMillan and Co, Londra, 1925, s. 100-101.

26 Marcus Aurelius. bölüm XII, paragraf 32. age.

kemmel genç insanlar onun izleyicisi oldular. Öldüğünde, Atina kenti ona kahramanların cenaze törenini yaptı.²⁷

İki önde gelen müridi, Assoslu Kleanthes (MÖ 260) Troad'da, Solili Khryssippos (MÖ 206) Kilikya'da öğretiyi geliştirdiler. Birincisi, Platonik bir etkiyle, ikincisi ilahları, kahramanları, halkın kâhin kültlerini de özümleyerek hareket etti. Suriye, Alamealı Posidonios ise (MÖ 135?-50?) Helenizmin deniz ötesi durağı Rodos'ta, çağının bilim ve dinsel düşüncesinin ansiklopedik bir sentezini yaptı, Stoik kuramsal düşünceyi geliştirdi ve eski dünyanın harikalarından birini üretti. Posidonios'a göre fizik ve ilahiyat tek bilginin iki yönüdür. Çünkü Tanrı, aşkın olduğu kadar doğada da içkindir. Bu nedenle bilim, tanrının yaşayan ruh-daki maddi yönüyle ilgilenir.

Bütün bu düşünürler için tanrı, dünyaya şekil veren rasyonel ve mutlak iyi ruhtur. Dolayısıyla, bütünü çerçevesi içinde mutlak iyi olmayan bir şey olamaz. Öğreti, Voltair'in *Candide*'de alaya aldığı, mümkün olan en iyi dünyanın öğretisidir. Fakat daha güçlü terimlerle Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* eserinde doğrulanmıştır, orada 'iyi', 'rahat' olan değil 'mükemmel' olandır. Herkese kaderini sevmesi için çağrı çıkarılmıştır: *amor fati*. Oswald Spengler, bu görüşü Seneca'dan uyarlanmış vecizelerinde yansıtır: *Ducunt fata volentem, nolentem trahunt*, 'Kader, onu isteyene yol gösterir, istemeyeni sürükler'. Bu rasyonel bir yaklaşımdan çok, biraz cesaret ve neşeden çıkarılmış bir görüştür: Her tür acı-zevk hesabının ötesinde, yaşam çabası ve olumlanmasından. Buddhist duygusal yaklaşımını (*karuna*) geride bırakır, çünkü duygu acıyı getirir. Eyub'un sorunu da aşılmıştır, çünkü o da acının tanınması üstünde temellenir. Seneca'nın sözleriyle, 'neye dayandığın değil, nasıl dayandığın önemlidir'.²⁸ Ve yine, 'bu dünyada sürgün olamaz, çünkü dünyada insana yabancı bir şey yoktur'.²⁹

Topal köle Epiktetos; 'Tanrı uludur' der:

'Bu Hermes'in değneğidir, *neye dokunacaksan dokun, altın olur*, derler. Hayır, ama ne getirirsen getir ben onu iyiye dönüştürürüm. Hastalık, ölüm, yoksulluk ve iftirayı getir, yaşam deneyimini getir, bunların hepsi Hermes'in değneğiyle çıkara dönecektir'.³⁰

27 Tarn, *age*, s. 330.

28 Seneca, *On Providence* II. 4.

29 Seneca, *Consolation of Helvia* VIII. 5.

30 Arrian, *Discourses* iii.20.12.

'Tanrı uludur, o bize toprağı işleyecek bütün araçları vermiştir,
tir,

Tanrı uludur, bize el vermiştir, yutmak ve sindirim gücünü,
bilmeden büyüme ve uykuda nefes alma gücünü vermiştir!

Böylece, şarkı söylemeliyiz: Evet, böyle, ilahilerin en büyü-
günü ve kutsalını: -

Tanrı uludur, bize bunları anlamamız için akıl vermiştir ve
uygun olarak kullanmayı!³¹

'Sen Tanrıdan bir parçasın, sende Ondan bir kısım var'.³²

Stoik düşüncenin acı ve zevke aynı tepkiyi gösteren, kazanç
ve yıkımı ayırt etmeyen, yaşamdaki görev kabul eden anlayışı
Hintli *Bhagavad Gita*'da tanımlanan Karma Yoga idealine benzer.
'Acı ve zevki ayırt etmeyen sakin ruha kimse zarar veremez, o
tek başına ölümsüzlüğü kazanmıştır'.³³ Bu nedenle, bağlanma-
dan, yapılması gerekeni yap, bu yolla en yüksek derece elde edi-
lir'.³⁴ Fakat Hintli yaşam görevi, herkese kast statüsüyle kabul
ettirilmiştir. Greko-Romen görev ise kendi akıyla tanınmış ve
kabul edilmiştir, burada tanrı Zekâ, Bilgi ve Doğru Akıl yürüt-
medir.³⁵ Dahası, *nirvana* koşulu, aşkın vecd ve bağımsızlık Hint
yogasının nihai amacıdır, Yunan ideali *ataraxia*, acı ve zevke ka-
yıtsız *rasyonel* zihinden tamamen başkadır. Yine de iki görüş
arasında karşılaştırılabilecek çok şey vardır, özellikle de Hristi-
yan bilim adamlarının "panteizm'-çoktanrıcılık dediği ve Do-
ğu'da -Hindistan'dan Uzakdoğu'ya- ve Klasik Dünya'da temel
olan görüş açısından. Bu, Kitabı Mukaddes'e karşıttır, üstelik Ya-
hudi, Hristiyan, Müslüman olsun, onlarla amansız, hatta dövüş-
ken bir tartışma içindedir.

Tanrının için olduğu kutsal dünyada, kuşların uçuşundaki
dürtüden yıldırıma, düşen yağmura, güneşin ateşine kadar görü-
nüş, düşünce ve eylemde, kutsallığın 'tecelli'si vardır; onu tanı-
yanlar için, başlangıç ve son kendi içindedir. Her şeyde ve her
şey için evrensel bir vahiy vardır. Oysa, tanrının-yaratıcının ayrı
olduğu dünyada mabut, yalnızca özel bir vahiyle bilinebilir. Si-
na'da olduğu gibi, veya İsa'da veya Kuran'da. O zaman doğru
uyum doğada değil, fakat Sina'da veya İsa'nın derslerinde veya

31 *age*, i.16.15-18.

32 *age*, ii.8.10-11.

33 *Bhagavad Gita* 2:15.

34 *age*, 3:19.

35 *Arrian, age*, ii.8.2.

Kuran'la gerçekleşir. İnsan üzüm veren bağ gibi, kendi kısmını iyi oynamalıdır. Ama İsa'nın dediği gibi 'Baba ödülünü verir'. Amaç burada ve şimdi değildir, başka yerededir.

Tutucu Yahudi bilim adamı Jacob Hoschander'in işaret ettiği gibi, monolatriden ayrılan ilk tam tektanrıci söylem, MÖ 539'da, Büyük Kyrus döneminde İkinci İlaşya'nın bildirisidir.³⁶ Yine de o kadar evrenselleşmiş tanrı hala Yakub'un evinin tanrısıdır. Kyrus'a zaferi, halkı eski duruma gelsin diye Yakub getirmiş varsayılır.³⁷ Ve onu izleyen Ezra'nın söyleminde, Beş kitabı (Pentateukhos) düzenleyen H metnini yazan yazarlarda, Roma devri Yahudi yazarlarında bu temel çizgiden bir sapma yoktur. Gerçekten, Profesör Klausner'in gösterdiği gibi, Philo Iudaeus (MÖ 20-MS 54) en Helenistleşmiş yarı-platoncu filozof Yahudi bile Tanrıyı için olarak düşünmez:

'Philo'nun düşüncesi temelde Heraclitus ve Stoiklerinkinden farklıdır. Onlar için evrensel zeka ve ruhu taşıyan madde (canlandıran solugun üflediği madde) ve ilah aynı şeydir ve belli bir maddecilikle-materyalizmle (ruhu taşıyan madde de maddedir) çoktanrıçılığa ulaşırlar. Yahudi Philo tersine, ilahı ayrı bir varlık olarak görür. (Dünyanın içindedir...) Philo'nun logos'u ile Yuhanna İncil'inin Kelam adından başka (Yuhanna Philo'ya dayanır) ortak hiçbir şeyi yoktur, aynı Heraklitos ve Epiktetos'un logos'u gibi. Philo'nun Logos'u bütünüyle özgün bir yaratmadır, Yahudi yazınının ve öğretisinin meyvesidir ve Yazıtlara (Midraş) dayanır'.³⁸

Klausner'in dediği gibi, 'Bu dünyada iyi ve kötü vardır, o zaman mutlak iyi ve mükemmel olan Tanrı, kötülüğü barındıran dünyayı, mükemmel olmayan varlığı nasıl yaratabilir?'³⁹

Öte yandan, Topal köle, bunun yanıtını çoktan vermiştir:

'Bir ziyafete gittiğimizde bize sunulanı alırız, biri evsahibine balık veya tatluları sordu mu saçmalıyor diye bakılır. Yine de biz tanrılardan, bir sözcükle, vermediklerini istiyoruz; üstelik bize bu kadar şey vermişlerken!'⁴⁰

Epiktetos'un büyüsu, her şeyi altın yapmak, Hermes işidir.

36 Jacob Hoschander, *The Priests and Prophets*, The Jewish Theological Seminary of America, New York, 1938, s. 48.

37 İlaşya 41:49.

38 Joseph Klausner, *From Jesus to Paul*, çev. William F. Stinespring, Beacon Press, Boston, 1961, s. 185.

39 a.g.e, s. 182

40 H. Schenkl, *Epicteti Dissertationes*, Teubner, 1898, fregman 17.

3. GIZEM KÜLTÜ VE VAHIY

Japoncada *jiriki* terimi, Stoizim veya Doğu'daki Zen Buddhizm gibi kendi gücüne güvenen disiplinleri anıtırır, 'kişinin kendi kuvveti'. *Tarihi* terimi ise, 'dış kuvvet, başkasının kuvveti', kurtarıcı düşüncesine aittir, Japonya'da Amida Buddhizmi. Kutsal Ülkede sonsuz ışıklı güneş Buddhasının adını anmakla bir kimse yeniden doğar, ölümünde cennete gider, nirvanaya kavuşur.⁴¹ Helenist dönemde bu popüler Buddhizmin Batılı eşdeğerleri sayısız gizem kültürüydü; son Roma döneminden önce Mitraizm sonra Hıristiyanlık imparatorlukça desteklenen kadar bunların etkisi giderek artmıştı.

Hepimiz filozof değiliz. Birçoğumuz, kendisinin ötesinde, buhur, müzik, cübbe ve tören, ziller ve çanlar, dramatik mim ve seslenişlerle atmosferi gereksinir. Böyleleri için bu tür bir din vardır, gerçek büyük kısmıyla öyle simgelerle örtüşmüştür ki, filozof olmayan bunları kavrayamaz. Aklın, simgeler alanından bir perdeden ötekine geçerek, aşka gelmiş bir gerçekleşmeye ulaşmasını sağlamak üzere, bu yola girenler için dereceler geliştirilmiştir. Fakat sonsuz gerçekleşme, kutsallığın hem içkin hem aşkın olduğu bu kültürle Ortodoks Zerdüsti, Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların Tanrı ile İnsan, Yaratıcı ve Yaratık arasında ontolojik ayrımın korunduğu ayinler arasında farklıdır.

İlk tür kültürde iki güç, dıştaki ve içteki güçler, sonuçta özdeş olarak kabul edilir. Dışarıda olduğuna inanılan kurtarıcı gerçekte aynı zamanda insanın kendisidir. 'Her şey Buddha'nın şeyleridir'. Oysa büyük Yakındoğu Ortadoksluklarında bu tür bir özdeşlik düşünülemez, hatta kavranılabılır kabul edilmez. Amaç varlıklar varlığının bir gizi olarak kendi kendinin, şimdiki ve buradaki, gerçeğine ulaşmak değildir, fakat yakında ise de (her yerde hazır ve nazır) ayrı olan (mitsel ayrışma) tanrıyı bu dünyada bilmek, sevmek ve ona hizmet etmektir ve zaman sona erip sonsuzluk geldiğinde onunla mutlu olmakur.⁴² İlk tür kültürün yöneldiği amaç (tanrı) bilinmesi, sevilmesi ve hizmet edilmesi ve bir gün (gerçekte gidermek-dağıtmak anlayışı) gözlemlenecek başka bir yerdeki kişilik değildir; bu yola girenin, tanrının bilgilendiren bir işaretleriyle elde edilecek bir gerçekleşme durumudur. Bu tür işaretlerin işlevi, kendi içindeki değerleri hemen psikolo-

41 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 315, 502-503.

42 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 111-121.

jik bir değişime uğratmaktır, oysa Ortodoks mitolojilerdekiler akıl ve iradeyi gelecek bir ruh durumuna bağlı tutar.

İlk veya pagan-doğu türüne örnek olarak, İran'dan çıkan bir zamanların güçlü kültürü Mitra'nın gizemini ele alabiliriz. Helenist çağda Zerdüştcü bir sapkınlık olarak gelişmiştir. Roma döneminde Hıristiyanlığın, Avrupa'da ve Asya'da hatta kuzeye kadar ulaşıp Güney İskoçya'da en müthiş rakibi olmuştur. Mitraizmde yedi başlama derecesi vardır. İlkinde murit Kuzgun (*corax*) olarak bilinir, kullama ritlerinde zodyak hayvanlarını temsil eden maskeler giyilir. Bu dönemde Sümer-Kildani gözlemlerine Yunan verilerinin uygulanmasıyla astronomi yeni bir gelişim dönemine girmiştir. Çağın bütün dinlerinde zodyak, sınırsız ruhun hareket ettiği (hareketsiz, fakat hareket eden ruh) sınırlı, sonsuz dönen zaman-mekân-nedensellik kürelerini temsil eder. Yedi görülebilen kürenin yörüngeleri Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn, dünya çevresindeki, ruhun doğmak üzere indiği zarflar olarak kavranılmıştır. Birey, her birinde belirli zaman-mekân niteliği alır, bunlar bir yandan onun karakterine katkıda bulunur öte yandan onu sınırlar. Böylece, müridin yedi aşaması ruhun geçişlerini sağlıyordu, teker teker yedi sınırlamadan sınırsız gerçekleşme durumuna geçiliyordu.

Başlangıcın özdeşleştiği Kuzgun, ölümün kara kuşu, kişiyi simgesel olarak ay kürenin ötesine taşıyordu. Ay, burada da, her zaman her yerde olduğu gibi, büyüyen ve küçülen niteliğiyle ölüm ve doğumun işaretiydi: Varlığın bitkisel yönünü besleyen, yaşamsal enerjisiydi. Kuzgunla özdeşleştirilerek, fiziksel gövde, mistik imgeleme değişim ve çözülmeye doğru, ay kapısından ikinci küreye uçar: Merkür'e. Gizli güçlerin büyüsel küresine, yeniden doğumun dehasına (Yunanca Hermes, Mısır'da Thot, Germen Woden, Odin).

İkinci ritte, artık 'Yitmiş Usta' (*cryphius*) olarak bilinen aday, Merkür'den Venüs küresine, yine belli deneyimlerin yaşandığı mistik biçimli arzuların hayaline geçer. 'Asker' (*miles*) karakterini kazanarak sonraki güneş dairesine geçer. Güneş entelektüel kibir ve güç diyarıdır, orada ona bir taça kılıç sunulur, fakat o yalnız Mitra'nın ona taç olabileceğini bildirerek bunları tersler. Burada 'Aslan' (*leo*) olur ve şarapla karıştırılmış su ve ekmekten oluşan kutsal yemeğe katılır. Bu yüksek bir derecedir. Güneş kapısından beşinci bölgeye Mars'a geçtiğinde, (cesaret ve küstahlık) Frig başlığı ve bol İran elbisesi giyer, Kurtarıcı Mitra'nın giyimiyile 'Persli' (*perses*) adını alır.

İki değişim kaldı. Önce, cüretin aceleciliğini basturacak Jüpiter'e geçer, 'Güneşin Koşucusu' (*heliodromus*) adını alır; sonunda, Satürn'e geçerek 'Baba' (*pater*) olarak kutsanır. Yol boyunca sınamalar, acıya ve zevke karşı kayıtsız kalan Stoik erdemi geliştirirken simgesel tayf zihinde belirli öz yaklaşımları uyandırır. Ritler, normalde dünya mağazasının simgesi olarak bir yeraltı mekânında kutlanır, burada eski mitolojik tema, makrokozmoz (evren), mezokozmoz (ayın) ve mikrokozmoz (ruh) birliği temsil edilir. Öğretinin içkin tanrısını tasarımıyla, mistik dereceler içinden deneyim sahibi olur, son aşamada kendi varlığının aşkınlığına ulaşır.

Esin veren ve zaman içinde müridin vücut bulduğu tanrı eski Aryan ilahî Mitra'dır; Vedic Mitra daha önce belirttiğimiz gibi Hitit ve Mitanniler arasındaki MÖ 1400 tarihli anlaşmadan beri bilinir.* Orada bu tanrı anlaşmaya tanıklık üzere toplanmış beş Vedic Aryan ilahından biri olarak görünür: Mitra, Varuna, canavarkesen Indra ve ikiz süvariler Aşvinler veya Nasatya. Zerdüşt Gathalarda anılmamışsa da eskiliği ve Kuzey Aryanlardan türetildiği düşünülebilir. Daha sonraki Avesta Yaştlarında (MÖ altıncı yüzyılda) ad, Pers biçimiyle görünür. Yazatas 'tapınılanlar' diye bilinen melekler düzeninin en büyüğüdür. 'Geniş Otlakların Efendisi' adıyla Yaratıcının kendisi tarafından övülmüştür. Vedic canavar-öldürücüsü Indra gibi 'bin kulağı, on bin gözü' olduğu söylenir. Ahura-Mazda'nın peygamberi Zerdüşt'e, 'onu ben yaratım' dediği varsayılır, 'benim gibi kurban kesmeye ve dua edilmeye degecek kadar değerlidir'.⁴³

Mitra, Helenist dönemde iki ilişkili, fakat karşıt görünümde belirene kadar yüce bir simge durumunu kazanmamış görünür. Şekil 23 tüm Avrupa'da yüzlerce eşdeğerinin bulunduğu MS ikinci yüzyıldan bir örneği gösteriyor. Model MÖ üçüncü yüzyılın İskender esiniyle Bergama okulundanmış gibi görünüyor.⁴⁴ Bol İranlı elbisesi ve Frig başlığı yüzyıllar sonra (hem hiç de tesadüfen değil) Fransız Devriminin aklın ışığı peygamberlerince de kullanılmıştır. Parıldayan kahraman-kurtarıcı yüce simgesel

* Bkz. s. 106.

43 Yast 10.1. Darmesteter *The Zend Avesta*, kısım II, s. 119-20.

44 Franz Cumont, *The Mysteries of Mithra*, çev. Thomas J. McCormack (Londra, Kegan Paul, Trench, Trubner and Co. 1903), s. 24. Şekil 23 Cumont, *Textes et monuments de figures relative aux mystères de Mithra*, H. Lamartin, c. II, Brussels, 1896-99, s. 228, şekil 59'dan.

eylemine Tauroctonus olarak, İlk Boğayı keserek uyguluyor. Boğanın rolü Ortodoks Zerdüşt sistemde antagonist kötü Angra-Mainyu ile bağlantılıdır.*

Şekil 23. Mitra Tauroctonus

Normal Zerdüşt görüşünde dünyadaki bütün kötülüklerin Yalan Cinine bağlandığı anımsanacaktır. Sonunda kurtarıcı Saosyant gelince onun işi bitecektir ve bu Mesih gününün gerçekleşmesine yönelik bütün eylemlerde erdem vardır. Tarihsel çıkışlı, gelişmeci ve vahye dayanan tema bütün geleneği belirler. Oysa burada, İranlı tanrı ve kurtarıcı Mitra'nın Helenist temsilinde yeni bir ifade, belki ilkel kurbanın ölümsüz mitsel simgesinin yeniden dirilişi vardır.

Okuyucuya bir kez daha *İlkel Mitoloji*'de tanımlanan, gövdesinden bütün gıda veren bitkilerin büyüdüğü kutsal varlıkların öldürüldüğü, kesildiği, gömüldüğü insanlıktan uzak ritleri anımsatayım.⁴⁵ Bu ritlerde yansıyan ilkel görüşe göre dünya geliştirilmez, fakat olumlanmalıdır. Bu, en akılcı ahlaka bile korkunç, inançsız, günahkâr gelebilir; yaratıcı güç kesinlikle burada yatmaktadır, ölüm çürüme, şiddet ve acıdan yaşam doğar. William Blake'in sözleriyle, 'Aslanların kükremesi, kurtların ulu-

* Bkz. s. 173.

45 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 185-243.

ması, fırtınalı denizlerin köpürmesi ve yıkıcı kılıç, sonsuzluğun 'cüz'leridir, insan gücü için çok büyüktür.⁴⁶ Bu nedenle, kahramanlığın erdemi, bu görüşe göre, evrenin doğasını düzenleme isteğinde değil, olumlama cesaretinde yatar. Helenist çağın Greko-Pers gizem kültürlerinde –Ortodoks gelişmeci değil– iyimser olumlamanın dünya-sever gizemliliği vardır.

Mitrazizm hakkında araştırmalarına çok şey borçlu olduğumuz Profesör Franz Cumont, Mitra Tauroctonus'un daha güzel örneklerinde, tanrının yüzünde bıçağı vururken keder ve acıma ifadesi bulunduğunu ve suçu kendi üstüne almış olduğunu gözlemlemiştir, bu da ölümü yenen yaşam demektir.⁴⁷ Eşdeğer Hıristiyan imgesi, haçta kurban olmada, kurtarıcının, insanlığın günahını kendi omuzlarına aldığı söylene de, berbat bir suç Yahudilerin üstünde kalır, çünkü onu suçlamışlar ve Yahuda ona ihanet etmiştir, Pontius Pilate de onu çarmıha germiştir. Çünkü orada tanrı-insan kurbandır, kurbanlık kuzudur, buradaysa Tanrı-insan kurbanlık kâhinidir. Şekil 18'deki Girit kurbanıyla karşılaştırın. Vahşi eylemi kendisi gerçekleştirmektedir ve dünya yeniden ve yeniden yenilenir. O, şekil 16'daki aslan-kuş, güneş kuşudur. Bize göre boğa acı çekmekteyse de gerçekte arkaik güçlüşlü kozmik boğayla aynıdır.

Şekil 23'te bıçağın girdiği yerden kanın tohum olarak çıktığını görüyoruz. Andığımız eski mitosla uyum gösterirken Öküzün iliginden çıkan tohum temasına da, Zerdüstlerinkine de uyuyor.* Yanda bir yılan akar, her zamanki gibi yılan derisini değiştirerek yenilenen yaşam ilkesini temsil eder. Köpek, İran mitosunda insanın arkadaşıdır ve ilk çiftin etinden ilk parçayı o yenmiştir, burada da tohumu (kan) yer.** yaşamın özgünlüğü kurbanla beslenir ya. Akrep de boğanın husyelerini kavramıştır, ölümün zaferini gösterir, ölüm de yaşam gibi var olma sürecinin bir yanıdır.

Boğa ve akrep simgelerinde, tanınması gereken astronomiye ilişkin bir gönderme vardır, çünkü astrolojik ikonografinin kurulduğu yüzyıllarda (MÖ 4300-2150) zodyak işareti Taurus-Boğa, ilkbahar noktasında dururken, Akrep-Skorpiyon sonbahar noktasında durur. Aslan-Leo yazortasının güneşidir ve kışa dö-

46 William Blake, "Proverbs of Hell", *The Marriage, of Heaven and Hell*. 1793.

47 Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 191-93.

* Bkz. s. 174.

** Bkz. s. 175.

nüldüğünde Aquarius-Su taşıyıcı kış gündönümündedir, güneş tanrı-*sol invictus* her yıl 25 Aralıkta bu noktada yeniden doğar.

Helenist Mitra kültürünün mağaralarında güneşin dolaşımı, başlangıç ritleriyle ilgili olarak, maskeli ritlerle festivallerde kutlanır. Ayrıca, gerçek boğa kurbanı, *taurobolium*, hakkında da sayısız kaynaktan bilgi alabiliyoruz. Talip, boğanın kurban edildiği yerin altında bir çukura yatar ve sıcak boğa kanyla vaftiz olur.⁴⁸ İki kişi ellerinde meşaleler tutar. Birininki yukarı, ötekininki aşağı dönüktür. Böylece, ışığın yukarıdaki dünyaya ve aşağıdaki dünyaya yönelmesi, güneşin doğması, ve batması, ilkbahar ve sonbahar noktaları, doğum ve ölüm, kurban eylemiyle yaşam enerjisinin dolaşımı temsil edilir. Veya Dadorof denilen bu kişiler bir boğa ve akrep başı da taşıyabilirler. Bu iki kişiyi, İsa ile birlikte çarımha gerilen iki hırsızla da karşılaştırabiliriz, biri cennete yukarı uçmuş, öteki aşağı, cehenneme inmiştir. Aynı şekilde, ortaçağ Hıristiyan motifinde akıllı ve aptal bakireler vardır, biri yanan lambayı yukarı doğru tutar, ötekisiyle sönük lambasını aşağı doğru.⁴⁹ Fakat Hıristiyan okunuşta bu tür işaretlere ahlaksal bir anlam yüklenir, gizemli yön kaybolur. Böylelikle de cehennem bedeli ödenir, çünkü Hıristiyan ikiciliğinde ana görürs, günahın mutlak kötü oluşudur, cehennem sonsuzdur ve onun ruhları sonsuza kadar lanetlenmiştir.

Persli kurtarıcı Mitra hakkındaki bu kadar az bilgimiz içinde onun mitsel biyografisi Hıristiyan ve Zerdüşt temalarla bir dizi koşutluk gösteriyor. Fakat Dadorof olayında olduğu gibi, tamamen değişik bir evren ve insan anlayışı temsil edilmektedir; kaldı ki, bunlar bir anlamda analogiktir ve gerçekte aynı kaynaktan türetilmişlerdir. Gizemli olumlama, ahlaksal doğrulamaya karşıdır ve eski, ilkel ve genelde kurbanın pagan biçimi önem kazanmıştır.

Mitra, bir anlamda karşıtı Gayomartı gibi, kutsal bir ağacın altında, kutsal bir ırmağın başında doğmuştur. Sanat eserlerinde Doğuş Kayası'ndan (*petra generix*) çıkan çıplak bir çocuk olarak görünür; Frig başlığı, meşale ve bıçak taşımaktadır. Doğumu 'libidonun (yaratıcı ısı) ısısı' -*solo aestu libidinis* ile olmuştur⁵⁰ ve

48 *ag.* s. 180-81.

49 Carl. G.Jung, *Symbols of Transformation*, çev. R. F. C. Hull, The Bollingen Series XX 68, Pentheon Books, 69, New York, 1956, s. 200-201.

50 Jerome, *Adversus Jovinianum*, 1.7, Jung, *Symbols of Transformation*, s. 101, not 48.

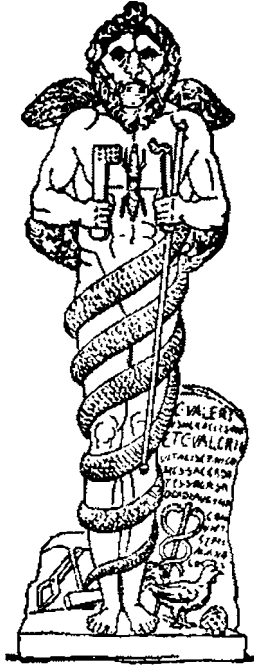
Dr. Carl G. Jung'un bu konudaki sayısız tartışmalarından birinde işaret ettiği gibi, burada mitolojinin bütün temel ana simgeleri birleştirilmiştir, toprak (kaya), orman (ağaç) ve su (ırmak).⁵¹ Toprak arketip insanı doğurmuştur, bakire doğum. Yani doğumun simgesel olduğunu bilebiliriz (Adem veya Gayomart için iddia edilebileceği gibi tarihöncesi değil). Noel'in doğallık sahnelerinde olduğu gibi, çobanlar doğuma tanıklık ederler, sürüleriyle gelip kurtarıcıya inançlarını bildirirler. İsa, ikinci Adem, insan imgesinin yenileyicisidir. Persli kurtarıcı Mitra'da iki Adem birleştirilmiştir. Çünkü onun geçici yaşamdaki eylemiyle bağıntılı günah, düşüş yoktur. Çocuk bıçağıyla ağacın meyvesini koparmış ve yapraklarıyla giysi yapmıştır. Yine Adem gibi ama günahsız. Bir başka sahnede kayaya ok atarken görünür. Diz çöküp yalvaran biri için kayadan su dökülür. Mitos elimizde yok, fakat episod Musa'nın çölde değneğiyle bir kayadan su çıkarmasıyla karşılaştırılabilir (Çıkış 17:6). Ama Musa günaha girmiştir, iki kez vurmuştur ve sonunda Vaat Edilmiş Ülkeye girmesi reddedilmiştir. Adem de günah işlemiş ve cennetten kovulmuştur. Oysa Mitra hem ana ağacın meyvesini yemiş hem ana kayadan yaşam suyu çıkarmıştır; günah olmamıştır.

Genç atletik tanrı boynuzlarından yakalayıp üstüne çıktığında öncel boğa otliyordu. O zaman hayvan vahşi bir biçimde koşturdu ve onu üstüne attı, fakat o boynuzlarına tutundu ve hayvan çökene kadar asıldı. Sonra onu arka bacağından tuttu ve omuzlarına kadar kaldırdı. *Transitus* denilen canlı boğayı baş aşağı birçok engelden aşırıp mağaraya getirme görevi başladı. Boğaya ve insana acı veren bu biçim, hem genelde insanların acı çekmesinin hem de aydınlanmaya giden yolda talibin özel sınavlarının simgesi olmuştur. Sonraki Hıristiyan kültürü, *Via Crucis* ile (karşılaştırılacak bir güç göstermese de) eşdeğerdir. Mağaraya vardığında, güneşin gönderdiği kuzgun kurban anının geldiğini kurtarıcıya iletir. Kurbanın burun deliklerini tutarak bıçağını böğrüne sokar (burada yolun başlangıcındaki kuzgunu boğa kurbanı ile bağıntılı olarak buluyoruz, ay yabanılıyla. 16. şekile yeniden bakınız). Boğanın omuriliğinden buğday ve kanından şarap fışkırır. Kutsal yemeğin ekmeği ve şarabı. Ay tarafından toplanan ve temizlenen tohumları –Ortodoks Zerdüşt mitindeki gibi– insana hizmet eden hayvanların üretilmesinde kullanılır.*

51 Jung, *Symbols of Transformation*, s. 247.

* Bkz. s. 173.

Resimden anladığımız gibi, ölümün ve yeniden doğumun ana tanrıçasının hayvanları görevlerini yapmaya koyulurlar: Akrep, köpek ve yılan.⁵²

Şekil 24. Zervan Akarana

Fakat 'boğanın kanında yıkanan' müridin mitosu ve ritüeli daha derin, daha geniş gizemle simgeleşmiş ikinci bir görünüme girer: Zervan Akarana, Sınırsız Zaman'a. Şekil 24'te görülen bu gizemin imgesi, Roma limanı Ostia'da Mitra tapınağının yıkıntılarında bulunmuştur. Tapınak MS 190'da C. Valerius ve oğullarınca Mitra adına yaptırılmıştır. Çıplak bir erkek gövdesi aslan başı taşır. Yılın dört mevsimini temsil eden dört kanadı vardır. İki elinde de anahtar vardır; solunda bir de otorite asası taşır. Altı dönüşle gövdesini saran bir yılan başını (yedinci dönüşle) kolların üstüne koymuştur. Ve adamın göğsündeki simge hiçbir şeyin karşı duramayacağı korkunç yıldırımın işaretidir.⁵³

52 Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 130-37.

53 *agc.* s. 105. Şekil 24, Cumont, *Textes et monuments figures*, c. II, s. 238, şekil 68.

Korkunç yıldırımın şekli aynı Buddha Vajradhara diye bilinen Buddhizmin belirli bir yaklaşımını elde etmenin olağan yolundaki işaret gibidir. Buddha Vajradhara 'Yıldırımlı', Buddhaların Yüce Aydınlanması yerini tutar ve zaman ile mekân içinde görülebilir 'tecelli'leridir. Bu tür bir yıldırım Buddha'nın elinde olabilir veya göğsüne kazanmıştır ve (Heinrich Zimmer'in sözleriyle) 'karşısında bütün varlıkların zayıf kaldığı gerçeğin ve doğruluğun sarsılmaz silahı veya özünü' gösterir.⁵⁴ *Vajra* terimi Sanskritçede hem 'yıldırım' hem de 'elmas' demektir. Elmasın başka taşlarla kesilmesi olanaksız olduğu gibi, yıldırımın karşısında da her şey yenilir. Bunlar olağanüstü çevrene aittirler ve onlara direnc gösterilemez. Buddhizmin Vajrayana diye bilinen dalında 'Yıldırım Yolu'nda (Japonya'da Şingon), Tantrik Buddhist disiplinin⁵⁵ çok cesur, renkli, büyüsel gizemli biçiminde, Buddhist mistik kendinde için *vajra* gücünü telekkür, davranış ve büyü sözlerle elde eder ve büyücülük veya nihai Aydınlanmaya ulaşmak için kullanılabilir.⁵⁶

Doğu Mitolojisi'nde popüler Çin ve Japon güneş Buddha Amitabha-Amitayus (amitabha-ölçülemez ışınım, *amiyatus* (sonsuz, Japoncada Amida olarak bilinir) mezheplerde İran etkisinin açık varlığını gösterdim. Bu saygı ilk kez Kuzeybatı Hindistan'da MS 100'de görülmüş ve oradan Uzakdoğu'ya yayılmıştır.⁵⁷ Kült, 'dış güç' *tariki* türündendir, özelliği sık yinelenen *Namu Amida Butsu* 'Amida Buddhaya Sena' zikridir. Bununla, sonsuz merhametli kurtarıcının lütfu için zihin ve yürek sürekli hazır tutulur. Fakat burada Helenleşmiş İran'ın daha da güçlü etkilerinin aynı dönemde Batı'ya yayıldığını, Avrupa'yı dolanan Roma ordularının Mitra ritlerini uyguladıklarını söylemek gerek. Tuna ve Ren boyunca, İtalya ve Fransa'da tapınaklar yapılmış, İspanya'ya uzanmıştır. Roma Avrupasına getirilmiş birçok Levanten köle mürididir; son imparatorlardan birçoğu da. Commodus'dan (h. MS 180-192) Julianus'a (h. 361-363) kadar öyleydi. Aurelianus tarafından kurumsallaştırılan imparatorluk kültürü *Sol invictus* da Mitra'nınla uyumlulaştırılmıştır (h. MS 270-275). Uyuşmacılık Avrupa'nın yerli dinleri için Doğu'nunkilerden farklı olmadı-

54 Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. I, s. 194.

55 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 496.

56 I. de la Valée Poussin, "Tantrism", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, c. XII, s. 193-97.

57 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 315.

ğından, İskender sonrası dönemde, İskoçya'dan Kuzey Afrika'ya, doğuda Hindistan'a, hatta Uzakdoğu'ya kadar tek, zengin ve renkli bir imparatorluk dini, halkların panteonlarını her düzeyde birleştirip uyumlaştıran sonsuz biçimler oluşmuştur. Keltik, Germen, Roma, Yunan ve Doğu.

İkinci, üçüncü yüzyıl Avrupasının Mitracı seslenişi *Nama nama Sebezio'da Namu Amida Butsu'nun* yankısı gerçekten duyulmuyor mu? Burada dua edilen ilah açıkça Yunanlıların Sabazios'udur.⁵⁸ Jane Harrison'un gösterdiği gibi bu ilah, Orfik başlama ritlerinde yılanla gösterilen ve yılanın 'göğüsten akıp' tanrı ile sofunun birliğini gösteren simgesiyle Dionysos'un eşidir.* Hintlilerin popüler Vişnu'sunun Aslan-adamı Narasimha'da da bizim aslan adamı tanımıyor muyuz?

24. şekile dönersek, sol alt köşede ateş ve metal ustası Tanrı Vulcan'ın maşa ve çekicini görürüz. Ateşle metal elde edilir ve usta o metale şekil verir. Sağda horoz vardır, yeni güneşi haber verir. Önde, kendini sonsuz yenileyen kozmik ağacın tohumlarından üreyen yaşamın simgesi çam kozalağı vardır. Son olarak, aslan-adamın gövdesine sarılan yılan caduceus'da yinelenmiştir. Yalnız biçim olarak değil, anlam olarak da Lagas Kralı Gudea'nın kabındakiyle aynıdır (Şekil 1). Ana şekildeki tek yılan caduceus'da iki tane olmuştur. Adem, Adem ve Havva olduğu gibi. Bunlar eksen kutba (*axis mundi*), aslan-adamın omurgasına sarılırlar, zamanın bütün ürünlerinin Alfa ve Omega'sıdır.

Başka deyişle, bu kozmopolit dönemin uyuşmacı mitsel destanı, dünyanın her köşesinden toparlanmış bir çorba değildir. Simgeler bütünüyle tutarlıdır, bağlı olarak, eskiden beri gelen tüm kalımla ortak uyumu vardır. Çünkü bütün bu tarım kökenli dinler gerçekten birkaç (oldukça az) yüksek kültürden, neolitik, Tunç ve Demir Çağlarının kavrayışlarından gelişmiştir. Yerel olarak değişik (mutlak bir değişiklik değilse de) görüş ve tutumların gereksinimlerine göre uyarlanmıştır. Bu nedenle, kültürler arası alışveriş döneminde, kendi geleneğinde düzgün eğitimi olan bir kişi tarafından uygun biçimde birleştirilebilir. Koşutlukları tanımak zor değildir. Bugün bile. En azından, olağan Yahudi-Hıristiyan aşkınlık görüşüne kapılıp, yaşam boyu çalışıp içkinliğin alfabesini sökemeven bilim adamları dışındakiler için.

58 Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 151.

* Bkz. s. 158.

Vedik-Aryan geleneğinde, (Aryan Perslerin akraba olduğu) tanrı Mitra (Perslerin Mithrası) her zaman Varuna ile ilişkili olarak görülür. O kadar ki, bu ikisi genellikle tek ikili bir adla anılırlar, *Mitravarunau*. Varuna ilahilerde dönen yıldızlı uzayın kozmik ritminin (*rita*) efendisi olarak tanımlanır.⁵⁹ Öteki yarı, tanrı Mitra ise, gece Varuna'nın aldığı ışığı, şafak ışığını ortaya çıkarır. Son zamanların Vedik ritüel yazımında, kurbanlarda, Mitra'nın beyaz, Varuna'nın kara kurban alması gerektiği anlaşılmıştır. Ve Shatapatha Brahmana'da Mitra-Varuna bileşik kişiliği 'Düşünce ve Güç' olarak çözümlenmiştir, 'bunlar onun iki yönüdür' denilmiştir: Mitra düşüncedir, Varuna güç, Mitra kâhnlıktır, Varuna iktidar, Mitra bilendir, Varuna uygulayan.⁶⁰ 24. şekilde karşılaştırdığımızda Zervan Akarana'nın da ikili bir tanrı olduğunu görüyoruz. Yedi halkalı yılan tarafından sarılmış çıplak aslan-adam. Aslan, sonsuz güneş ışığının simgesidir, yılan, zamanın ay gelgitlerinin hiç durmayan döngüsü, ritmidir. Böylece, bu figür tam anlamıyla adı ne diyorsa odur: Zervan Akarana, 'Sınırsız Zaman'. Sonsuzluk ve zaman tek şeydir ve iki şeydir. Eger bir kimse bu figüre zamanın (sınırsızdır) sınırları ötesinde rastlayacağını düşünüyorsa başladığı noktayı yitirmiş demektir, geri gönderilir; sanırım, Kuzgun kılığına.

Yedi halkalı yılan: Bunlar geçiciliğin halkalarıdır. Helenist dünyada yedi semavi küreyle özdeşleştirilmiştir, haftanın günleri de adlarını bunlardan alır: Güneş günü (Sunday, Pazar), Ay günü (Moonday/Monday, Pazartesi), Mars günü (German Tiwes/Tuesday, Salı), Merkür günü (German Woden/Wednesday, Çarşamba), Jüpiter günü (German Thor/Thursday, Perşembe), Venüs günü (German Frigg/Friday, Cuma), Saturn günü (Saturday, Cumartesi). Mistik yolun sarsılmaz gerçeğe bu yedi perdeyle ulaştığını, bunların aşılmasıyla geliştiğini daha önce görmüştük. Şimdi gerçek bize aslan-adam simgesinde gösteriliyor.

Tarikat yolunun ortasında, gördüğümüz gibi, *taurobolium* kurtarıcı Mitra'nın boğayı kesmesinin bir tekrarı olarak ortaya çıkar. Benzer şekilde Hint Vedik mitolojisinde Indra, savaşçı kral ve tanrıların kurtarıcısı, her şeyi kapsayan ve yılan olduğu kadar boğa biçiminde de anlatılan Vritra'yı kesmiştir. Vritra Va-

59 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 187 ve 'varuna'

60 *Satapatha Brahmana* 4.1.4; Ananda K. Coomaraswamy, *Spiritual Authority and Temporal Power in the Indian Theory of Government*, American Oriental Series, c. 22, American Oriental Society, New Haven, 1942, s. 6.

runa gücünün olumsuz yönüdür, onu kesen Indra da Persli Mithra Tauroctonus'la birçok yönden benzerdir. İkisinin de bin gözü olduğu söylenir. İkisi de ışığın veya zaman içinde güneş gücünün ön plandaki eylemcisidirler. İkisi de eylemleriyle dünyayı yenilerler. Ve seçkin kişilerin yararına düzenlenen ritlerde, kâhince kurbanların yeniden ortaya çıkışı o kişilere sonsuz yaşamın bilgisini sağlar. Örnek olarak Vedik Taittiriya Samhita'da okuduğumuz gibi: 'Mitra yoluyla kâhin Varuna'yı onun için kurban eder... onu Varuna'nın bağlarından kurtarır, öyle ki canı çıkmış bile olsa o gerçekte yaşar'.⁶¹ Böylece, Pers aslan-adam ve boğa kesicisi simgeleri, Vedik Mitra-Varuna ve canavar boğa kesicilerinininkilerle çakışır.

Dahası, Pers Mithra Tauroctonus'un eylemine katılan iki meşale tutucusu, Dadoforlar gibi, Hint Vedik bağlamında da, yörünge'nin güneşe en yakın veya en uzak olduğu nokta ilkesini temsil eden bir çift vardır; görünür zıtlıkların birliği, yani Nasatya, ikiz atlar veya Aşvinler. Bunlar, başka ilişkilerle birlikte gök ve yerle (yani yukarı ve aşağısıyla) özdeşler, sonsuzluk ve zaman, kâhin ve kral, bir ruhsal kişiliğin iki yarısıdır.⁶² Bir kez daha Hititler ve Mitanniler arasındaki MÖ 1400 yılındaki anlaşmaya tanıklığa çağrılan beş Vedik ilahın adını anmama izin verin. Bunlar Mitra, Varuna, Indra ve Nasatya ikiz süvarilerdir. Bu beşi Zervan Akarana (*Mitravarunau*), Mithra Tauroctonus ve Dadoforlarla, Mithracı kütle kesin benzerlik gösterirler. Mithra kültü de on bir yüzyıl önce Hitit ve Mitannilerin bulunduğu Yakındoğu'nun bu bölgesinden yayılmış demektir.⁶³

Söylenebilecek daha çok şey var, ama şimdiden çalıştığımız alanla ilgili olarak yeteri kadar konumuzu irdeledik. En azından, bazı bilim adamları Helenist dönemin uyuşmacı gizem kültürlerinde çorbadan başka bir şey bulamıyorlarsa, bütün kabahatin Eski Çağ'da olmadığını gösterdim umarım. Bu kültürün amacı, şöyle veya böyle bilgiye aday olan kişide psikolojik bir dönüşüm yaratmaktır. Sonuçta zihni, kutsallığın aşkın olduğu kadar içkin olduğunu, evrenin her biriminde ve her varlıkta bulunduğunu algılayacak, ikiliğin ikincil olduğunu ve gerçekleşmenin, Zerdüşti peygamberin öğretisindeki gibi insanın ikiliği kaldırmasıyla, ahlsal bir amaçla elde edilmeyeceğini, zamanın sınırsız ve son-

61 Taittiriya Samhita Coomaraswamy, age, s. 28-29, not 22.

62 Coomaraswamy, age, s. 34-36, not 24.

63 Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 15.

suz olduğunu anlayacaktır. Sınırsız Zaman, Zervan Akarana, her şeyi maşasıyla tutar, çekiciyle her şeye şekil verir; yine de her yerde hazır ve nazır olan sarsılmaz gerçekliğin bilgisini müride vererek muğlak ikiliğin ötesinde, gerçek sonsuzluğun hepimizin olduğunu ortaya koyar.

Bu öğretisi, temelde Hindistan'ın yoga okullarıyla aynıdır. Özellikle çarpıcı benzerlik Gupta ve Gupta-sonrası dönemlerdeki Kundalini Yogasıyla. Çünkü orada amaç, 'Yılan Gücü'nü, yoginin ruhsal gücünü omurgadaki en alt düzeyinden, yedi aşamada, her birinde alt düzey teslimiyetin psikolojik sınırlarını aşarak, iç yollardan en yukarıya, başın taçına çıkarmaktır.⁶⁴ Hindistan'daki gibi Helenist gizemde de kemale eren mürit, hem kendi kutsallığını kavrar hem de tanrı olarak saygın olur: Çünkü kendi tanrısallığını kavrayan bir insandan daha iyi tanrısallık işareti olabilir mi? Veya bir kimsenin mükemmelliğine daha iyi kılavuz var mıdır? Yoksa bu çağın pagan gizem kütüplerinin etkisi, sevgili okuyucusu, sizin ve benim acınamız veya küçümsememiz gerekecek karışık zihinlerce ini hissedilecek? Yunan Elevisis gizemlerini *De Legibus*'da yazan Marcus Tullius Cicero'dan (MÖ 106-43) başkası değildi:

'Sizin Atina'nızın insan yaşamına katkıda bulunan birçok mükemmel ve kutsal kurumu içinde, benim fikrimce, bu gizemlerden daha iyi olan yoktur. Bunlarla biz köylü ve vahşi olan oluş biçimimizden işlenmiş, geliştirilmiş uygar durumumuza vardık ve ritlerin 'başlangıçlar' olarak adlandırıldığı gibi, bunlardan yaşamın ilk ilkelerini öğrendik, yalnız mutlu yaşamayı değil, daha iyi bir umutla ölmeye anlayışını da edindik.'⁶⁵

Elevisis Demeter ve Persephone ritleri, İskenderiye'nin İsis'i, Perslerin Mithrası ve Anadolu'nun Ulu Anası Kibele, bu yüzyıllar boyunca birbirlerini karşılıklı etkilediler ve zenginleştirdiler. Ortodoks Zerdüştilik kilisesinde ve Yahudilikte, daha sonra Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta bulduğumuz tersine. Bunlarda nihai görüş sınırsız bir zaman değildir, fakat zaman başlar ve zaman bitecektir. Üstelik dünya ve orada yaşayanlar kötülük, bu tür ontolojik düzeltimle, yargılanacaklardır. Son olarak (özellikle Yahudi-

64 Örnek olarak bkz. Arthur Avalon (Sir John Woodroffe) *The Serpent Power*, Ganesh and Co, 3. baskı, Madras, 1931 ve Swami Nikhilananda *The Gospel of Sri Ramakrishna*, Ramakrishna-Vivekananda Center, New York, 1942, indeks 'Kundalini'.

65 Cicero, *de Legibus* II. 36.

lik, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta) maddi dünyada içkin bir kut-sallık tanınmaz. Tanrı, her yerde hazır ve nazırsa da (Kuran'daki deyişle) 'insana şahdamarından yakınsa da' mutlak olarak başka-dır ve ayrıdır. Nihai amaç sonsuz yaşamın bu dünyada kavranıl-ması değildir ve olamaz. Sonuç olarak, pagan gizemlerin simgele-rinde dünyanın yok olması her zaman psikolojik, ruhsal biçimde anlaşılır, varlıklar varlığının sarsılmaz yıldırımı hemen ve sonsuz biçimde olağanüstünün gölge oyununu imha eder; Ortodoks, ah-lakçı Levanten dinlerdeyse, dünyanın yok olması simgesi tarihsel olarak anlaşılır, kıyamet gününün geleceğine işaret eder.

İlk Mesih Gününe ilişkin Yahudi yazarlarında üstünde du-rulan görüş, basitçe Yahudi devletinin Davud soyundan bir kral yönetiminde yeniden kurulması ve Tanrının Seçtiği Halkın yö-netimini bütün ulusların tanınmasıdır. Fakat Helenist dönemde, MO 200, MS 100 arasında belli Yahudi kafalarında, kendi ulusal mesihlerinin zamanın sonu olan kozmik mesih olabileceği kor-kusu uyandı (Saosyant gibi). Görünüşüyle ihtişam gelecek, ola-ğanüstü olaylar patlak verecek, ölümler dirilecek, zaman yok ola-cak vb. Üstelik bugün yakındı. Yığınla hayalci vahiy edebiyatı ortalığı kapladı. Önce Yahudiler, sonra Hıristiyanlar arasında: Enoch Kitabı, 12 Kralın Ahiti, Bauch Vahiyi, Musanın Urucu vb. Hıristiyan yazınında ise bu sözler İsa'nın kendisine bağlandı, günlerin sonundan ve ihtişamlı dönüşünden söz ediyordu. Bura-da bunları ahnak iyi olacak, şimdi çalıştığımız gizem kültürlerinin başlangıç simgeciliğinden sonra, Vahiy görüşünün tipik bakış açısını çok açık ortaya koyuyorlar. Bunun yanında eski Hıristi-yan kilisenin ve (görünüşte) Mesih'in kendisinin de sınırlı za-man kozmolojisini tam açıklıyorlar. Okuyoruz:

'O Zeytinlik dağı üzerinde, mabedin karşısında otururken, Petrus, Yakub, Yuhanne ve Andreas kendisinden ayrıca sordular: Bize söyle, bu şeyler ne zaman olacak? Ve bütün bu şeyler ta-mam olmak üzereyken, alamet ne olacak? İsa da onlara söyleme-ye başladı: Sakının, kimse sizi saptırmasın. Birçoğu: Ben oyum, diye benim adıyla gelecek ve birçok adamı saptıracak. Cenkler ve cenk sözlerini işittiğiniz zaman, sıkılmayın; bunların olması gerektir: fakat daha sonu değildir. Çünkü millet millete karşı, ül-ke ülkeye karşı kalkacak, yer yer zelzeleler olacak; kıtlıklar ola-caktır. Bu şeyler ağrıların başlangıcıdır.

Fakat siz kendinizi sakının; sizi meclislere verecekler. Hav-ralarda dövüleceksiniz ve benim yüzümden onlara şahadet olsun

diye valiler ve krallar önünde durdurulacaksınız. Önce bütün milletlere Incil'in vaaz edilmesi gerektir. Sizi teslim için götürdükleri zaman, ne diyeceğinize evvelden kaygı çekmeyin; fakat o saatte size ne verilirse onu söyleyin, çünkü söyleyen siz değilsiniz, ancak Ruhülkudüs'tür. Kardeş kardeşi ve baba evladı ölüme verecektir ve evlatlar ana babaya karşı kalkıp onları öldüreceklerdir. Benim adım nedeniyle herkes sizden nefret edecek, ancak sına kadar dayanan, kurtulacak odur.

Ve harap edici mekruh şeyin layık olmayan yerde dikildiğini gördüğünüz zaman (okuyan anlasın),* o vakit Yahudiyede olanlar dağlara kaçınsınlar; ve damda olan aşağı inip evinden bir şey almaya girmesin, tarlada olan, abasını almak için geri dönmessin. Fakat o günlerde gebe ve emzikli olanların vay başına! Dua edin ki, kışta olmasın. Çünkü o günlerde öyle sıkıntı olacak ki, onun gibisi Allahın halk ettiği hilkatın başlangıcından şimdiye kadar ne olmuştur ne de olacaktır. Eğer o günleri Rab kısaltmasaydı hiçbir adam kurtulmazdı, fakat seçtiği seçilmişler uğrunda o günleri kısaltmıştır. Eğer biri o zaman size derse: İşte, Mesih burada, İşte, orada, inanmayın. Çünkü yalancı Mesihler ve yalancı peygamberler kalkıp mümkünse seçilmiş olanları bile saptırmak için alametler ve harikalar yapacaklar. Fakat siz sakının; işte, size hepsini önceden söyledim.

Fakat o günlerde, o sıkıntıdan sonra güneş karacak, ay ışığını vermeyecek, yıldızlar gökten düşmekte olacak ve göklerde olan kudretler sarsılacaktır. O zaman insanoglunun büyük kudret ve izzetle bulutlarda geldiğini göreceklerdir. Ve o vakit meleklerini gönderecek ve onun seçtiklerini yerin ucundan ta gögün ucuna kadar, dört yelden toplayacaktır.

İmdi, incir ağacından mesel öğrenin, onun dalı yumuşayıp yapraklarını sürdüğü zaman, bilirsiniz ki yaz yakındır. Böylece siz de bu şeylerin vaki olduğunu görünce, bilin ki, o yakındır, kapılırdadır. Doğrusu size derim: Bütün bu şeyler oluncaya kadar bu nesil geçmeyecektir. Gök ve yer geçecek, fakat benim sözlerim geçmeyecektir. Fakat o gün yahut o saat hakkında, ne gokteki melekler, ne de Oğul, Babadan başka kimse bir şey bilmez.

Sakının, uyanık durun, dua edin, zira o vakit ne zamandır bilmezsiniz. Bu, gurbete giden ve evini bırakıp hizmetçilerine

* Bu parantez çağdaş bilim adamlarınca İsa'ya mal edilen sözlerin gerçekte onun olmadığına kanıt kabul edilmiştir.

yetki ve her birine işini veren bir adam gibidir ki, kapıcıya da uyanık durmasını emretti. İmdi, uyanık durun, çünkü ev sahibi ne vakit gelecek, akşamleyin mi, gece yarısında mı, horoz öttüğü zaman mı, sabahleyin mi, bilmezsiniz. Yoksa apansız gelip sizi uykuda bulur. Size ne söylüyorsam herkese söylüyorum: Uyanık durun.¹⁶⁶

4. ÖLÜ DENİZİ GÖZLEYENLER

Eğer Marathon Savaşının, Avrupa ruhunun Asya'ya direncinin can alıcı noktasını gösterdiği söylenebilirse, Avrupa paganizmine karşı Levanten hoşgörünün de, Kudüs tapınağındaki Yahudi sunağının üstüne Yunan sunağının –'terk edilmenin iğrençliği'– konulmasına gerçek 'arda kalanlar'ın gösterdikleri tepkiyle sona erdiği söylenebilir. Yıl MÖ 167'ydi ve saygısızlığı işleyen Suriye Selevkos İmparatoru Antiokhos IV Epiphanes'di (h. MÖ 175-164).

Makabilerin İlk Kitabında, 'bugunlerde' diye okuyoruz:

'Kudüs'ten Joarib oğullarından kâhin Simeon oğlu John oğlu Mattathias kalktı ve Modin'e yerleşti. Ve beş oğlu vardı... Kudüs ve Judah'ta işlenen zındıklıkları görünce, 'Vah başıma gelenler' dedi, 'Kutsal kentin ve halkımın kötülüklerini görmek için mi doğdum, orada, düşmanların elindeyken ve tapınak yabancılar'a aitken mi yaşayacağım? Bütün süsleri ondan alınmış, özgür bir kadıncan köle olmuş. Ve, işte bizim tapınağımız bile, güzelliklerimiz ve ihtişamımız bile tüketilmiş, putperestler onu kirletmişler. Daha ne diye yaşayalım? 'Sonra Mattathias ve oğulları elbiselerini verdiler, çuval giydiler ve acıyla ağladılar.

Bu sırada kralın memurları, halkı isyana zorlayarak onlara kurbanlar verdirmek için Modin kentine geldiler. Ve İsrail'in birçoğu onlara karşı çıkınca, Mattathias ve oğulları da oraya gittiler. Sonra kralın memurları seslendiler ve Mattathias'a şöyle dediler: 'Sen bu kentte yöneticisin, saygın bir insansın ve büyük adamsın ve oğulların ve ihvanla güçlüsün. Şimdi ilk sen çık ve kralın emirlerini uygula, bütün putperestlerin yaptığı gibi yap, Judah'taki insanlar ve Kudüs'te kalanlar da yapsın. O zaman sen ve evin kralın dostları arasında olursunuz ve sana ve çocuklarına ödül olarak gümüş, altın ve birçok armağan verilir'.

66 Markos 13:3-37. Matta'da 24 ve Luka'da 21'le koşut. Ayrıca Selanikilere II 2 ve Yuhannanın mektuplarına bkz.

Ve Mattathias yanıt verdi ve yüksek sesle konuştu: 'Kralın yönetimi altındaki bütün uluslar ona uysa da ve babalarının dininden ayrılrsa da, onun emirlerine razı gelse de, ben, oğullarım ve yoldaşlarım babalarımızın ahdinden yürüyeceğiz. Tanrı Şeriatı ve Düzeni terk etmemizi yasaklamıştır. Biz kralın sözlerini dinleyip kendi dinimizden ayrılmayacağız, sağa veya sola sapmayacağız'.

O, bu sözlerini bitirdiğinde, Yahudilerden biri gelip kralın emirlerine göre sunağa kurban sunmak üzere çıktı. Mattathias bunu görünce, hırsından yandı, titredi ve kurallara göre kızgınlığını gizlemeyi beceremedi. Hemen koştu ve onu sunaktan çevirdi. İnsanları kurban vermeye zorlayan kralın adamını da aynı zamanda öldürdü ve sunağı devirdi.

Ve Mattathias yüksek sesle bütün kente duyurarak bağırdı: 'Her kim inançlı ise ve ahde bağlıysa, beni izlesin'. Böylece, o ve oğulları dağlara kaçtılar, kentte sahip oldukları her şeyi bıraktılar. Sonra adalet ve davanın görülmesini isteyen birçoğu dağlara çıktı, orada yaşadı; onlar, çocukları, karıları ve sürüleriyle yerleştiler, çünkü acılar onların üstündeydi.⁶⁷

Ve böylece, Makabi (Aasmonean da denir) kâhin-devletin kuruluşuna yol açan ayaklanma bize anlatılıyor.

Fakat bu arada, herkesin düşüncesi aynı değildi ve hepsi Filistin'de bulunmuyordu. Mısır, Babil, Suriye ve Anadolu'da, Yunan Adalarında ve Roma'da topluluklar vardı. Dahası, kendilerini kendi yargılarına göre yargılama ayrıcalığı birçok yerde elde edilmiş bir haktı. Bu dağınık sinagog topluluklarının çoğunda hizmetler İbranice değil Yunanca yürütülüyordu. Gerçekten, onlar için, özellikle de Mısır İskenderiye'deki geniş Yahudi topluluğu için Eski Ahit'in Yunancaya çevrilmesi görevi MÖ üçüncü yüzyıldan birinci yüzyıla kadar tamamlanmıştı. Latince yetmiş-ten gelen Septuagint biçimi ortaya çıkmıştı. Çünkü efsaneye göre on iki aşiretin her birinden aluşar kişi, yetmiş iki çevirmen vardı. Kutsal metni anlayışları da mucizevi bir biçimde aynıydı.*

Fakat Yunan dili ile, elbette, Yunan adetleri ve düşüncesi de geldi. Bazı topluluklar karışık evlenmeyi hoş karşıladılar. Bazı üyeler gymnasiumlara katıldılar ve Yunanlılar gibi çıplak hareket yaptılar, giyindiklerinde de Yunan elbiselerini yeglediler.

67 I Maccabees 2:1-30.

* Sümer astrolojisiyle ilgili olarak 72'nin gücü için *Doğu Mitolojisi* sayfa 125-29 ve 137-38'e bkz.

Sünneti bırakan mühtediler bile vardı, yalnızca Sebt gününe uydular, Yehova'ya inandılar ve yemek düzenini korudular. Helenist kültlere katılan Yahudiler bile vardı. Mezopotamya'da, Profesör W. W. Tarn'ın belirttiği gibi, Yahudi kadınları yüzyıllarca komşularının yıllık Temmuz yasına katıldılar. Ve Anadolu'da Yehova'nın kendisinin artık Yunanca adı vardı: *Theos Hysistos*, Yüce Tanrı. Sonra Philo tarafından da kullanılan bir ad. Tarn'ın gösterdiği gibi, 'Sabazios da Yahudilerin tanrısı ile eşit sayılmıştı, Sabazios ile Sabaoth arasında hayali bir özdeşlik yaratılmıştı'. Gerçekten 139 yılında bir grup Yahudi, Roma'dan, görünürde Zeus Sabazios kültüne girmekten sürgün edilmişti. Zeus-Sabazios-Sabaoth-Yehova-Hysistos: Profesör Tarn, 'Bu kültürler Antiokhos IV'ü, Zeus inancını Yahudiliğe sokmakta altından kalkanmaz bir güçlük olmadığı düşüncesine götürmekte yeterli olmuştur' der.⁶⁸

Tepki yaratan emrini vermeden önce, Kudüs'teki tapınağın iki kâhini Oniad ailesinden Jason ve Tobiadlardan Menelaos ayrı ayrı ona destek olmuşlardır. İkisi de Helenleştirilenlerdendir. Önce Jason, sonra Menelaos kazanmıştır. Böylece Suriye, Mısır, Arabistan'ın, Batı'da güçlenen ve artık Antiokhos'u tehdit eden bir güç haline gelen Roma'nın ve dirilen Doğu'nun İran'ının da katıldığı açık bir iç savaş başlamıştır.

Makabi Kitabı'nda 'İsrailden çıkan kötü adamlar' (I Maccabees 1:11) denilen düşüncenin boyutları Şekil 25 ve 26'da Yunan biçimlerinin ne kadar uyarlandığına bakılarak çıkarılabilir. Bu, bu dönemin özelliği de değildir. Profesör Erwin R. Goodenough'ın (on iki ciltlik anıtsal yapıtı *Greko-Roma Döneminde Yahudi Sembelleri*'nde) gösterdiği gibi çok daha eski Filistin mezarlarında Mısır, Suriye ve Babil tanrılarının şekilleriyle Yahudi adlarını taşıyan birçok mühür çıkarılmıştır. Makabilerin İkinci Kitabı'nda denildiği gibi, (II Maccabees 12:32-45) Yehova için dövüşürken ölen birçok Yahudi gömülmek üzere hazırlanırken üstlerinde 'Jamnia idollerinin amuletleri' çıkmıştır.⁶⁹

Bizim şekillerimizdekiler bilim adamlarınca 'Anguipede' veya Yılan-ayaklı Tanrı diye bilinen türdendir. Amuletlerde normalde *law* adıyla geçer. Horoz başı dikkat çekicidir. Bazı örnek-

68 Tarn, *age*, s. 217-26.

69 Erwin D. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, 8 cilt, The Bollingen Series XXXVII, Pantheon Books, c. 2, New York, 1953-1958, s. 216. Anguipede tartışması s. 245-58. Şekiller c. III, şekil 1083, 1094, 1097, 1104, 1109.

lerde bu aslan başı olur, yine Mithracı Zervan Akarana'nın yoluna dönmüş gibi oluruz. Horoz da, aslan da güneş simgeleridir. Giriş riti sünnet olan bir tanrı için, fallusa verilen önemi görmemiz olağandır. Fakat bir yılanın sarıldığı kartal örneği biraz özelliğlidir. Bu düzenlemedeki tek boynuzlu küçük figürü, Goodenough Mısırlı Tanrı Anubis olarak tanımlanmıştır. Sol elinde *sistrum** ve sağında 'çatallı özel bir alet' taşır.⁷⁰

Şekil 25. *law*

Yahudi Anguipe de genelde savaş tanrısı olarak bilinir; sağ kolunda kalkan ve sol elinde Helios'un kılıcını taşır. Bir örnekte, başının üstünde Yunan savaş tanrısı Ares'i görüyoruz. Yine bir başka örnekte Helios, güneş olarak görünüyor, bir timsahı ezen aslanın üstüne çıkmıştır. İkinci insan biçimli örnek tanrı Harpokrates'dir, çocuk Horus'un son dönem Mısır biçimidir. Sol eli ağzındadır ve sağında *kornukopia*** taşır. Helenist-Roma döneminde dudaklara giden el susma ögüdü olarak bilinir, bunu aşağıdaki Mithra metninde de izleyebiliriz:

Şekil 26. *law*.

* *Sistrum*: Mısır'da ibadet sırasında kullanılan, ortasından geçirilmiş imadeni çubuklar sarstılınca ses çıkaran saplı kasnak şeklinde bir çalgı (ç.n).

⁷⁰ *age*, c. 2, s. 248.

** *Kornukopia*: Zeus'un sütünesi keçi Amaltheia'nın boynuzu. İçi çiçek ve meyvelerle dolu boynuzu bolluk ve bereket kaynağıdır. 'Bolluk Boynuzu' simge olarak kullanılan bir şekle dönüşmüştür (ç.n.).

'Tanrılar sana doğrudan baktığında ve senin üstüne geldiklerinde, parmağını ağzına koy ve şunları söyle: 'Sessizlik, sessizlik, sessizlik. Yaşayan, yok edilmesi olanaksız Tanrının simgesi. Beni koru, sessizlik, *nechtheir thanmelou*'. Sonra da uzun bir ısıklık çalınmalı, tavuk sesi çıkarılmalı ve başka büyü sözler söylenmelidir.⁷¹

Makkabiler çağında Helenleşme partisinin Kudüs'teki önderleri Sadukilerdi (Sacusi/Sadyusiler). Kâhin patriark Zadok'un (Zadok-Saduki) soyundan geldiğini öne süren kâhin aileleri de aralarındaydı. Bunların önde gelen muhalifleri de Ferisilerdi, 'ayrılıkçılar'. Ferisiler kendilerinin daha Ortodoks olduklarını düşünüyorlardı, gerçekte ise İbrani kalıtımı Yehova'nın Günü düşünmesiyle Zerdüşî kıyamet fikrini kaynaştırmışlardı. Yahudi tarihçi Mattitياهو ben Yasef veya adını yazarken kendisinin yeglediği gibi Flavios Iosephos (MS 37-95) *De Bello Judaico*'da bu iki mezhebi anlatmıştır:

Onun sözleriyle, 'Ferisiler kendi yasalarını uygulamada daha yetenekli kabul edilirler ve ilk mezhep oldukları ileri sürülür. Her şeyi Tanrıya ve kadere bağlarlar, fakat doğru veya yanlış hareket etmenin insanın elinde olduğunu düşünürler; kader her şeyi kapsasa da. Bütün ruhların bozulmamış olduğunu savunurlar, fakat iyi insanların ruhları gövdelerine kavuşurken, kötü insanlarınki sonsuz cezaya uğrayacaktı'.⁷²

Başka deyişle, tören yasalarına katı biçimde bağlıyken, inançlarına ruhların ölümsüzlüğü, gövdenin dirilişi, gelecekte yargılanmayı da eklemişlerdir. Bunların yanında dünyanın son günlerinde Mesihin geleceğine ve melekler panteonuna da inanırlar.

Iosephos, 'ama Sadukiler' der, 'ikinci düzeni oluştururlar ve bizim kötü işleri yapıp yapmamamızla tanrının ilgisinin olmadığını varsayarak kadere inanmazlar. İyi veya kötü iş yapmanın insanın elinde olduğunu söylerler ve her insanın bunlardan birine kendi isteğiyle bağlandığını düşünürler. Ruhun ölümsüzlüğü inancı ve Hades'te ödüllendirilme veya cezalandırılma inançları da yoktur'.⁷³

71 Greek Magical Papyri, Mithra Liturgy (Papyrus IV, saur 558-60) Karl Labrecht Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae, Die Griechische Zauberpapyri*, B. G. Teubner, c. I, Leipzig-Berlin, 1928, c. II, 1931, c. I, s. 92. Goodenough, *age*, c. 2, s. 270.

72 Iosephus, *De Bello Judaico* 2.8.14 (paragraf 162-163) çev. William Whiston, Harper and Brothers, New York, Harper Torchbooks, 1960.

73 *age*, 2.8.14. (paragraf 164-165)

Gerçekte, bütün Helenleşmeleriyle birlikte Sadukiler eski şeriatı kuramsal yönden sürdürenlerdir. Muhalifleri tarafından Perslerden alınan bütün popüler gelenekleri reddederler. Dahası, siyasette de, halen Helenist Selevkosluların vasalları olmakla birlikte artık istedikleri gibi tapınmakta özgür olan Makabilerin ruhuna Ferisilerden daha yakındılar. Sadukiler, kısaca aristokratik partiydiler: entelektüel, tutucu, incelmış züppeler. Oysa, İosephos'un dediği gibi, 'Ferisiler birbirlerine arkadaşça davranırlar, uyumludurlar ve toplumu dikkate abrlar; Sadukiler ise birbirlerine karşı bile uyumsuz bir anlayış taşırlar, birbirlerine karşı da putperestlere karşı oldukları kadar serttirler'⁷⁴

Levant tarihinde ve özellikle Yahudilik ve İslamda görüldüğü gibi, din toplumla özdeşleştiğinde (veya düşünceyi oydaşma ile ifade ettiğimizde* ve bu toplum, bir ülkeye dayanan toplumsal-siyasal bir birliğe tekabül etmeyip bir kilisenin veya mezhebin şeriatında aşkın bir ilke olarak yaşadığında, geliştiği ama özdeşleşmediği yerel siyasal-dünyevi yapıdan kaçınılmaz olarak, önceden görülebileceği gibi yıkıcı etki yapar. Eski Ahit'teki Kralar Kitabı Davut'un kralığında bu uyumsuzluğun kötü etkilerini ayrıntısıyla anlatır. Bir kez daha sahnede, Makabilerin kahramanca dövüştükleri devlette, artan bir şiddetle bu yıkıcı parçalanmayı görüyoruz.

Cesur Mattathias ve oğullarının, Yunan sunağına karşı kendi davalarını savunduktan ve arkadaşlarıyla harekete geçtikten sonra, İsrail sahilinde gördükleri sünnetsiz çocukları zorla sünnet ettiklerini, kibirli insanların ve onların ellerindekilerin peşinde olduklarını, şeriatı putperestlerin ve kraların ellerinden kurtardıklarını ve günahkârın zaferini elinden aldıklarını' okuyoruz.⁷⁵

Mattathias'ı en büyük oğlu Yuda Makkabi izledi. 'İşlerinde bir aslan gibiydi, aslanın kurbanına kükreyerek atlaması gibi kötülerini izledi ve arayıp buldu ve halkına zarar verenleri yakıtı'. Gerçekten, Antiokhos'un adamı Apollonios'u kesmeyi de becermişti. Apollonios'un 'putperestleri bir araya topladığımı ve 'İsrail'e karşı savaşmak için Samaria'dan büyük bir evsahibi bulduğunu da okuyoruz.' Yuda bunu anlayınca, onu karşıladı, onu vurup kesti. Birçoğu kesildi, kalanlar kaçtı. Yuda onlardan ka-

74 age. 2.8.14. (paragraf 166).

* Bkz. s. 121-122.

75 Maccabees 2:45-48

lanları yağmaladı, Apollonios'un kılıcını da aldı, yaşamının sonuna kadar onunla dövüştü'.⁷⁶ Yuda güçlenen Roma'yla ittifak kurdu. Fakat Kudüs'ün Helenleşmiş ulu kâhini Alcimus'un kendisine karşı topladığı güçlü Suriye ordusuyla giriştiği savaşta öldü.

Yuda'nın yerine küçük kardeşi Yonatan (h. 160-143) geçti; fakat şimdi masal dönüyor, 'bütün İsrail sahillerinde kötülük başını kaldırdı ve her yerde günah yükseldi'.⁷⁷ Alcimus, Helenleşmiş ulu kâhin artık kentin gerçek hâkimiydi ve Yahudilikle çağdaş yaşamı uyumlaştırma programına devam ederek Musa şeriatına uyumu gevşetti, tapınağın iç duvarını kaldırttı. Roma ve aynı zamanda Suriye'yle entrikalar, doğüstü güçlerin mucizeleri, açlık ve sürgün İsrail'de birbirini izledi. Yonatan çölde bir kente çekildi, bir kale yaptırdı ve MÖ 152'de, Alcimus öldükten birkaç yıl sonra Suriye yardımıyla Kudüs'e zaferle döndü. Duvarı yeniden yaptırdı ve tapınağı açtı.⁷⁸ Fakat artık kutsanmış bir kâhin yoktu. Üstelik görevin son sahibi Alcimus, otantik Oniad ailesinden değil türedi Tobiadlardandı. Bu durumun uygunsuzluğunu aşmak için Makabi Yonatan zaferini izleyen Gül Bayramı'nda kutsal göreve kendi geldi. Dokuz yıl sonra öldü ve görev kardeşi Şimzon'a geçti. Şimzon 'kâhinler, halk ve ulusun reisleri ile ülkenin ileri gelenleri' yanında Suriye Selevkos İmparatoru tarafından da onaylanmıştı. Bu tecavüz, Şimzon'un onların 'sonsuz kadar, bir peygamber gelene kadar yöneticisi ve ulu kâhini olacağı ve dahası, herkesin ona uyması gerektiği ve ülkedeki tüm yazışmaların onun adına yazılması gerektiği ve mor giyinip altın taşıyacağı' yazılı bir tunç plakete de geçirilmişti.⁷⁹

Fakat Şimzon sekiz yıl hüküm sürdü (142-134); Jeriko'da bir incelemedeyken, damadı, görünüşte onun onuruna verilen büyük bir ziyafette onu sarhoş etti ve öldürdü. Karısı ve iki oğlu da zehirlenmiş, hapsedilmiş, daha sonra da acımasızca öldürülmüşlerdi.⁸⁰ Fakat üçüncü oğlu İoannes Hyrkanos kaçmayı başardı. Hemen ulu kâhinliği aldı, otuz bir yıl oldukça refah içinde hüküm sürdü (135-104). Her yanda başarılı savaşlar verdi. Ama İosephos'un dediği gibi, 'Bu başarılar kıskançlık yarattı, ülkede

76 *age*, 3:1-12.

77 *age*, 8-9:23.

78 *age*, 9:24-10:20.

79 *age*, 14:38-43.

80 Josephus, *age*, 1.2.4. (paragraf 57-60).

fesat çıkardı; açık savaş açmadan rahat edemeyecek ve yan yana gelmiş birçok kimse vardı, savaşta da yenilmişlerdi'.⁸¹

Ayaklananlar ve yenilenler, egemenliğinin ilk yılında Ioannes Hyrkanos'un yanlarında olduğu, fakat sonra ihanet ettiği Ferisilerdi. Önderlerini yemeğe çağırmış ve yemekten sonra yönetiminin tanrı yolunda olduğunu onaylamalarını istemişti. Fakat adı Eleazar olan yaşlı önderlerden biri, eğer gerçekten doğru davranmak istiyorsa kâhinliği bırakması gerektiğini, ailesinin buna hakkı olmadığını söylemişti. Bundan sonra Hyrkanos Sadukilere döndü üstelik Ferisi ritlerinin uygulanmasını resmen yasakladı. Yakınlarda bulunan Ölü Deniz Namesi zaviyesi de, bu dönemde, MÖ 110'da inşa edilmiştir. Zaviye daha sonra Vaftizci Yahya'nın vaftiz olduğu Erden'deki yerden on mil kadar uzakta çölün doğusunda kurulmuştu.

Kudüs kentinde iki karşıt mezhebin savaşı büyümüş, birçoğu bildirilen savaş gününün, kıyamet anının yaklaştığını düşünmüştü. Ioannes Hyrkanos MÖ 104'te yönetimi karısına, kâhinliği oğlu Aristobulus'a vasiyet ederek öldü. Fakat oğlu annesini hapse attı ve orada açlıktan öldürdü.⁸² Iosephos'un dediği gibi, 'hükümeti krallığa dönüştürdü ve taç giyen ilk kişi oldu'.⁸³ Bu saygısızlığa saygısızlık ekledi, çünkü ailenin ne Zadok'un kâhinliğine ne de Davud'un krallığına hakkı vardı. Her iki haksızlık da kıyametdeki Mesihliğin yaklaştığına inancı güçlendirdi.

Aristobulos zındıklığını tadacak kadar uzun yaşamadı. Kardeşi Antigonos'u bir suikastçıya öldürttüğünde, kendisi de kandan fenalaşmış ve bir hizmetçi tarafından götürülürken hizmetçi takılmış ve kanı tam da kardeşinin kanının üstüne damlamıştı. Bunun anlamını sorduğunda kendisine anlatılmıştı ve hemen tam bir yıl sonra (104-103) orada nefesini verdi.⁸⁴

Aristobulos'un dul eşi Alexandra kalan kardeşleri hapisten çıkardı, en yaşlısı, kendisine en mutedil ve sakin görüneniyle Alexander Jannaesus'la (h. MÖ 103-76) evlendi. Fakat o da doğuda, batıda, kuzeyde, güneyde savaşlara girişti, ayaklanan Yahudileri yabancı askerleriyle ezdi. Ferisiler'e baskı arttı. Iosephos'a göre 'altı yılda en azından elli bin Yahudi kesilmişti. Fakat bu zaferlerin övücünü duymadı, çünkü kendi krallığını tüketiyordu.

81 age, 1.2.8. (paragraf 67).

82 age, 1.3.1. (paragraf 71).

83 age, (paragraf 70).

84 age, (paragraf 72-84).

Sonunda kavgayı bıraktı ve tebaasıyla konuşarak uyuşma sağlamak istedi. Fakat bu döneklilik ve kuralsızlık ona duyulan nefreti artırdu. Onlara neden kendisinden böyle nefret ettiklerini ve onları nasıl memnun edebileceğini sorduğunda, ölecek dediler.⁸⁵

Bütün bunlar olurken Ferisiler Suriye Selevkoslu Demetrius'u yardıma çağırdılar, o da tabii geldi. Yahudilerden ve Suriyelilerden oluşan ordusuyla Kudüs'e geldi, Alexander Jannaeus'un kuvvetlerini yendi, fakat zaferden sonra altı bin Yahudi Jannaeus'a kaçtı, Suriye kralı da çekildi.⁸⁶ Bundan sonra kral ve Kudüs'ün ulu kâhini Ferisilerden öçlerini aldılar. Iosephos, 'Öfkesi öyle garip oldu ki, barbarlığı dinsizliğe vardı, sekiz yüz kişinin kentin ortasında çarmıha gerilmesini emretti, karılarının ve çocuklarının boğazlarını gözlerinin önünde kestirdi. Bunlar yapılırken carieleriyle yatıp içti. Halk öyle korkuya kapıldı ki, o gece sekiz bin kişi kaçtı. Judea'nın boşalması, ancak Alexander'in ölümüyle durdu'.⁸⁷

Bu ölümle, MÖ 76, Ferisiler iktidara geçtiler. Ölümün yalnızca yönü değişti. Yeni katliamlar, aile kırılmaları, ihanetler, tasfiyeler ve mucizeler krallığı on yıl çlgınlıklara bogduktan sonra, birbirleriyle mücadele eden kardeşlerden biri kutsal davasında kendisine yardım etsin diye Pompeius'un Roma lejyonunu çağırdı, tanrının kenti Kudüs, böylelikle MÖ 63 yılında Roma dünyasına dahil oldu.

Yeni kazanılmış olan çöl zaviyesi, Ölü Deniz Namesi topluluğu kesinlikle bu zamana aittir. Zaviye Vaftizci Yahya'nın vaaz yerine yakındır. Kuşkusuz (bütün inanan Yahudiler kendi halklarının yaradılışın kaderi olduklarına bu dönemde inanıyordu) dünyanın sonunun yakın olduğu inancı bu dönemde güçlenmişti. Gerçekten, son savaş ve 'Mesih'in doğum sancıları' korkunç Armageddon'un* ayaklanması gündemdeydi. Mitoloji tarih olmuştu, peygamberler her yerde vaat edilen ve kıyameti gösteren mucizeleri görüyorlardı. Sadukiler, Ferisiler ve Makabiler (artık Matitiyahu'nun bir atası nedeniyle Aasmoneanlar diye anılıyorlardı) kendi Vaat Edilmiş Ülkelerini gerçek bir cehenneme çevirmişlerdi. Bu arada dördüncü çok değişik bir mezhep derin bir vakarla

85 *age.* 1.4.4. (paragraf 91-92).

86 *age.* 1.4.4-5 (paragraf 92-95).

87 *age.* 1.4.1-6 (paragraf 85-97).

* Armageddon: Kıyamet gününde iyilik kötülük orduları arasında çıkacak savaşa sahne olacak meydan, mahşer (ç.n.).

çöle ve Ölü Deniz'e çekildi; oraya yaklaşmış bulunan günlerin günü için hazırlanma isteğiyle gittiler.

Bunlar Esseneler denilen mezhepti, kendilerini dünyadaki son kuşak olarak kabul ediyorlardı, kendilerini Mesih'in görüncüğü son an için eğitiyorlardı. Savaş kendilerinin ışığın yanında savaşa girmeleriyle zaferle sonuçlanacaktı ve dünya yeniden kurulacaktı. Peygamber Habakkuk'un sözlerinden okudukları gibi, 'dünya Allah'ın haşmetinin bilgisiyle dolacak, suların denizleri doldurması gibi (Habakkuk 2:14). Bugün Ölü Deniz Namesi MÖ 200'den kalmış kabul ediliyor ve Roma'ya karşı ilk Yahudi isyanı da MS 66-70'te oldu. Bugün bilinen en eski İbrani yazıları bunlar. İçerikleri de iki tür:

1. *Sptuagint** döneminden kalma Kitabı Mukaddes parçaları, yani Eski Ahit'in Ortodoks *Masoretik*** biçiminden üç yüzyıl kadar daha eski. Daha önce bilinen en eski İbrani Kitabı Mukaddesinden de (Codex Babylonius Petropolitanus, MS 916) bin yıldan daha fazla eski.

2. Essene mezhebinin özgün yazıları Temel örnekleri de aşağıdakilerdir:

A) IŞIK OĞULLARININ KARANLIK OĞULLARI İLE SAVAŞI NAMESİ

Parşomene sarılmış iki metreden uzun, on beş santim genişliğinde mükemmel bir deri namedir.⁸⁸ Ayrıntısıyla, Essenelerin tanrı için dünyayı fethedecekleri üç savaşlık bir plan anlatılmıştır. İlk iki savaş Mezopotamyalılar, Suriyeliler, Mısırlılar ve günün komşularıyla olacaktır ve hepsi altı yıl sürecektir. Bunu yedi yıllık (Sebt) bir dinlenme izleyecektir. Son savaş dünyanın daha uzak halklarıyla yapılacaktır ve yirmi dokuz yıl sürecektir. Arada dört (düşmanın saygı duyacağına varsayıldığı) sebt yılı olacaktır. Bu namenin başlığı Zerdüşt etkisi göstermektedir. Eski İbrani peygamberlerin etkileriyle de baştan başa karışmıştır. Fakat bunlar eski yakarışların hiç bilmediği bir dönemden söz eder biçimde yorumlanmıştır. Ve her şey önceden bilinmekteyse de (veya en

* Bkz. s. 229.

** Masoretik-İbrahi geleneğinde Eski Ahit yazımlarıyla ve şerhleriyle ilgili temel metin sayılan Masora ustüne eğitim görmüş Masorit ile veya Masora ile ilgili olan (ç n.).

88 Duncan Howlett, *The Essenes and Christianity, An Interpretation of the Dead Sea Scrolls*, Harper and Brothers, New York, 1957, s. 14.

azından mezhebin uyesi olan seçilmiş insanlar bilmekteyse de), hatta savaşların uzunluğu bile belliyse de, insanlar tüm enerjileriyle eyleme kaulmalıydılar.

Aşağıdaki talimattan, savaş planının yaklaşımı konusunda bir fikir edinilebilir:

'Cemaatin toplanması için olan davullarda 'Tanrının Çağır-dıkları' yazacak; kumandanların toplanması için olanlarda 'Tanrının Prensleri' yazacak; akrabaların davullarında 'Tanrının Emri' yazılacak; ünlü adamların davullarının üstünde 'Cemaatin Babalarının Şefleri' yazacak. Toplantı yerinde bir araya geldiklerinde 'Kutsal Kurul İçin Tanrının Ahitleri' yazacak. Kamp davullarının üstünde 'Kutsal Kamplarında Tanrının Barışı' yazacak; kamptan ayrılış davullarında 'Düşmanı Kaçıran ve Doğruluktan Nefret Edenleri Dağıtan ve Tanrıdan Nefret Edenleri İyiliğe Döndüren Tanrının Güçleri' yazacak. Savaş saflarının davulları üstünde 'Bütün Karanlık Oğullarına Karşı Tanrının Öfkesinin Öcü ve Sancaklarının Safları' yazacak. Savaş kapıları açılıp da düşman sıralarına ilerlendiğinde savasanların toplanma davullarının üstünde 'Tanrının Toplanışında Öcün Anısına' yazacak; kesilenle-davullarında 'Bütün İnançsızları Savaşta Kesip Deviren Tanrının Güçlü Eli' yazacak; tuzakların davullarının üstünde 'Kötülüğü Yok Eden Tanrının Gizleri' yazacak; izleyenlerin davullarında 'Tanrının Bütün Karanlık Oğullarına Vurması-Onlar Yok Edilene Kadar Kızgınlığı Dinmeyecek' yazılacak...

Savaşa gittiklerinde sancaklarına 'Tanrının Gerçeği', 'Tanrının Doğruluğu', 'Tanrının İhtişamı', 'Tanrının Adaleti' yazacaklar. Bunlardan sonra, adlarını açıklayan tüm düzeni yazacaklar. Savaşa yaklaştıklarında, sancaklarına 'Tanrının Doğru Eli', 'Tanrının Topluluğu', 'Tanrının Dehşeti', 'Tanrının Öldürmesi' ve adların tam açıklamasını yazacaklar. Savaştan döndüklerinde, sancaklarına 'Tanrının Övgüsü', 'Tanrının Büyüklüğü', 'Tanrının Yüceliği', 'Tanrının İhtişamını', adların tüm açıklamalarıyla yazacaklar.⁸⁹

B) DİSİPLİN ELKİTABI

Yirmi küsur ve üç küsur santim genişliğinde, birleştirildiğinde

89 Millar Burrows, *The Dead Sea Scrolls*, The Viking Press, New York, 1955, s. 392-93. War Schöll iii, iv'den özetle.

yirmi santim kadar uzunluğunda iki deri parçasına yazılmıştır.⁹⁰ Metin iki tanedir; biri İki Ruh öğretisinin açıklanması, öteki mezhebin örgütlenmesi ve tarihsel görevine hazırlanmasıyla ilgili uygulamalardır.

'Tanrı insanı dünyayı yönetsin diye yarattı ve onun için iki ruh yaptı; zaman, saptanmış ziyareti boyunca bu iki ruhla yürüyebilir. Bunlar, Doğru ve Yanlış ruhlardır. Işığın yeri Doğrunun kaynağıdır, Yanlışın kaynakları da karanlığın çıktığı yerdir. Işıklar Prensinin elinde bütün doğrulukların yönetimi vardır, onlar ışık yolunda yürürler. Ve Karanlık Meleşinin elinde yanlışlık öğullarının yönetimi vardır, onlar da karanlığın yolunda yürürler... Fakat İsrail Tanrısı ve onun doğruluk meleği bütün ışık öğullarına yardım ettiler. Çünkü ışık ve karanlık ruhlarını o yarattı; onlardan her türlü işi ve onların yollarından bütün hizmetleri kurdu. Ruhlardan biri sonsuzluğa kadar Tanrıyı sever ve bütün işleriyle sonsuza kadar hoşnut olur; öteki ise, onun dostluğunu hor görür, bütün yollarından sonsuza kadar nefret eder...

Fakat tanrı anlayışının gizleriyle ve bilgisinin ihtisamıyla yanlış yok etmek için bir dönem düzenledi, saptadığı zaman geldiğinde onu sonsuza kadar mahvedecek. Ve sonra dünyanın doğruluğu sonsuza kadar ortaya çıkacak, çünkü saptanan cezalandırma zamanı gelene kadar, o yanlışın yönetiminde kötülük yollarına saptı. Ve sonra tanrı doğruluğuyla insanın bütün işlerini temizleyecek, kendi için insanın gövdesini yıkayacak, onun etinde gizlenen bütün yanlış ruhu yok edecek, bütün kötü işlerden kutsal ruhla onu kurtaracak. Ve ona doğruluk ruhunu serpecek, suyun kire yaptığı gibi, yanlışlığın bütün kötülüğünden ve kirliliğın ruhunda dolanmaktan En Yücenin bilgisi ve Cennet Öğullarının dehasıyla doğruyu kavratacak, davranışlarında suçsuz olanları bilgilendirecek. Çünkü tanrı onları sonsuz ahit için seçti, insanın bütün ihtisamı onlar içindir, hilcekarlığın bütün çabasına karşılık, artık hiç yanlış olmayacak...

Çünkü tanrı iki ruhu emredilen zamana ve yenilenmeye kadar eşit olarak yarattı; onların sonsuza kadar olan dönemlerdeki bütün işlerini bilir. İnsan öğullarına bunları kalıtımsal olarak vermiştir ki, iyiyi ve kötüyü bilsinler, ziyaret zamanına kadar dünyada her insanın ruhuna göre kısmetini verir.⁹¹

Bundan sonra da, 'Ve bu, kötülükten dönüp onun isteğine göre emirlerini tutmak isteyen cemaatin üyesi için, şeriat ve re-

⁹⁰ Howlett, *age*, s. 22.

⁹¹ *Manual of Discipline*, "The Two Spirits of Man", Burrows, *age*, s. 374-76.

fah da bir cemaat olma emridir...' diye devam eder.

Essenelerin gerekli olduğunu düşündükleri sıkı düzenlenmiş komünal, puriten, yarı askeri kışla yaşamlarında, amaçlarına ermek için iffet, yoksulluk ve uyum yeminleri, cıvraklık yılları ve aşamaları, yarı kutsal komünal yemekleri ve bir tür ritüel banyolarına verdikleri önem dikkati çekiyor. Mezhebin merkezi, herhalde yakınlarda yeryüzüne çıkarılan Kumran Vadisindeki büyük külliye idi. Vadi, Ölü Deniz'in kuzeybatı köşesindedir. Yakınında çoğunlukla erkeklerin buldukları geniş bir mezarlık vardır. Çevrede, Yahudi ayaklanması sırasında güvenliği sağlamak için kutsal metinlerin saklandığı çöle dağılmış mağaralar ve kaya oyukları bulunur. Bölgenin tarihi, hiçbir açıklama getirilemeyen Herod'un iktidarı sırasındaki MÖ 31-4 arası boşluktan başka MÖ 110'dan MS 67/70 yılları arasında olarak saptanabilmektedir.

Ana yapının çevresinde kamp bulunduğu ve kentlerde Essene grupları için hücreler ve toplantı odaları olduğu anlaşılıyor. Iosephos, Essenelerin Yunanlıların Orfik hareketine benzerliğini anlatır. Hem mitoloji hem de geleneklerde benzerlik vardır. Şimdi Buddhist-Hindu manastır yaşamlarıyla bağlantılar da kurulabilir. Çünkü bu zamanın Helenist-Levanten yaşamındaki Hint etkilerini gösteren yeterli kanıtımız var. Güney Afganistan'da Kandehar'da bulunan bir kaya-yazıtı Buddhist kral Aşoka'nın (h. MÖ 268-323) Yunanca ve Aramea bir metnini içerir.⁹² Bir başka Aşoka metni Buddhist kralın Suriye'de Antiokhos II'ye, Mısır'da Ptolemaios II'ye, Kıbrıslı Magas'a, Makedonyalı Antigonas Gonatas'a ve Epir'de Aleksandros II'ye -Helenist dünyanın merkezlerindeki bütün etkili monarklara- misyonerler gönderdiğini açıklamaktadır.⁹³

Harabelerin arkeolojik değerlendirmesi, namelerin paleografik değerlendirmesi, Makabilerin tarihi hakkında bildiklerimiz, Iosephos'un Esseneler hakkındaki yazıları, Kumran'dan çıkan mezhep hakkındaki bilgilerimizi toplumsal-tarihsel genel bilgilerimizle mükemmel birleştiriyor. Düşünceleri hakkında bir katkı olarak da şunu ekleyebiliriz:

92 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 303-304.

93 Rock Edict XII, Vincent A Smith, *The Edicts of Ashoka*, Essex House Press, Broad Campden, 1909; *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 305'den alıntı

C) HABAKKUK TEFSİRİ

On beş santim uzunluğunda, on üç santim kadar genişlikte, beş santim kadarı kaybolmuş görünen, çürümüş, oldukça zarar görmüş bir parçadır.⁹⁴ Eski Ahit'in Habakkuk Kitabı'ndan, MÖ altıncı yüzyıl, Makabi dönemine göre yorumlanmış, özellikle de peygamberin sözünü ettiği 'son günlerin' o günler olduğu anlayışına göre değiştirilmiş bölümler içerir.

'Çünkü işte, kendisinin olmayan meskenleri mülk edinmek için dünyanın genişlikleri içinde dolaşan o sert ve saldırgan milleti, Kıldanileri, ayağa kaldırıyorum (Habakkuk 1:6). Bu, (tefsir) Kittim (Romalılar) çevik ve savaşta yetenekli demektir, iktidarları devirir ve onları Kittim egemenliğine katarlar. Birçok ülkeyi ele geçirir ve tanrının yasalarına inanmazlar... Dünyadaki kentleri yağmalayarak ve dağıtarak yumuşak toprakta ilerlerler.'⁹⁵

Bu metnin başında iki kişinin adı geçer; metnin yayımlanışının yarattığı ilk heyecanla bütün yaşam, haça gerilme, diriliş ve ikinci gelişyle Mesih İsa mitolojisinin Kumran Essene topluluğunca önceden bilindiği sanılmıştı. Okuduğumuz gibi:

'Bu nedenle şeriatın kuvveti yok (Habakkuk 1:4). Bu, onlar (Yahudi önderler) Tanrının şeriatını reddettiler demektir. Ve hak hiç ortaya çıkmıyor, çünkü kötü adam salihin etrafını sarıyor. Bu, kötü adam, Kötü Kâhin ve salih adam da Doğruğun Öğretmeni demektir.'⁹⁶

Bugün artık kötü adamın Kudüs'ün ulu kâhinlerinden birini anlattığı biliniyor. Batı bilim adamları, onun Jonathan Maccaheus olduğunu (h. MÖ 160-142) ileri sürdüler. Gördüğümüz gibi, kutsal görevi ele geçiren ilk oydu.⁹⁷ Başkaları, görevi resmen bir tunca kazıtarak onaylatan Simon'u (h. MÖ 142-134) ileri sürüyorlar.⁹⁸ Üçüncü bir öneri de John Hyrcanus (h. MÖ 134-104). Yalnız kâhinliği değil krallığı da gaspetmişti. O zaman da cesur muhalif Eleazar Doğruğun Öğretmeni oluyor, Ferisilerin (belki de partinin aşırı bir kanadının) çöle çekilmesi ve Kum-

94 Howlett, *age*, s. 18.

95 Burrows, *age*, s. 365-66.

96 *age*, s. 365.

97 Bkz. Millar Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, The Viking Press, New York, 1958, s. 212-222 ve T. J. Milik ve G. Vermes.

98 Frank Moore Cross, Jr. *The Ancient Library of Qumran and Modern Biblical Studies*, Doubleday and Company, Garden City, New York, 1958, s. 101-16. Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, s. 212'de tartışılmış.

ran'daki merkezin kurulmasının (MÖ 110) nedenidir; kuruluş onun iktidarına rastlıyor.⁹⁹

Namelerin dilinde Kötü Kâhin, Yalanın Vaizi, Yalanın Adamı, Yalanlar Vazeden Adam, Yanlışın Adamı, Hakaret Eden Adam olarak tanımlanıyor; bütün lakaplar Yalanı, Karanlıkların Efendisi ve Doğruyu, Işığın bir niteliği olarak kavrayan Zerdüşt inancına uyuyor.

Ölü Deniz külliyesinin bir başka metni, Eski Ahit'teki Nahum Kitabı'nın tefsiri de, 'Gazabın aslanı... insanları canlı asan' tanımını yapıyor. Alexander Jannaeus'la (h. MÖ 104-78) özdeşleştirilebilir, gördüğümüz gibi Kudüs'te bir gecede sekiz yüz Yahudiyi çarمیha gerdirmiş, kendisi cariyeleriyle eğlenirken karılarını onların gözleri önünde kestirmişti.¹⁰⁰ Ve Josephus'un dediği gibi, birçok Yahudi çöle kaçmıştı. Peder Duncan Howlett, 'dünyanın ender gördüğü gecelerden biriydi' diye yazar, 'Ölü Deniz Namelerinin Kötü Kâhini için daha bakınmamıza gerek yok!'¹⁰¹

Kötü Kâhin için en azından dört aday bulabiliyoruz. Doğruluğun Öğretmeni içinse (Kötü Kâhinin baskı yaptığı) bir ad önerildi, öyle pek inandırıcı da değil, yaşlı cesur Ferisi Eleazar; Esseneler, Ferisilerden çıkmış bir topluluk muydu? Sorunun karşılığı yok. Doğruluğun Öğretmeni mezhebin kurucusu muydu? Kötü Kâhin tarafından çarمیha gerilmiş miydi? Öldükten sonra dirildi mi? Ve yine Mesih olarak gelecek mi? Bu noktalar için Profesör Millar Burrows'tan alıntı yapayın:

'Öğretmen çarمیha gerilmiş olabilir... Taşlanmış veya başka bir yolla öldürülmüş olabilir. Öte yandan, doğal ölümle de ölmüş olabilir... Ne Habakkuk Tefsiri ne yayımlanmış başka bir Kumran metni öğretmenin öldürüldüğüne açıkça değiniyor'. Dahası, 'Onun dirildiğine inanıldığını gösteren açık bir kanıt yok'. Son olarak, Burrows'a göre Öğretmenin Mesihle veya peygamberle özdeşleştirilmiş olduğu 'oldukça belirsiz'.¹⁰² Hareketin bir başka metninden, Şam Metni diye anılan parçadan (1895'te bulunmuş, önce Ferisi metni sanılmıştır) hâlâ gelmesi beklenen 'doğruluk öğretmeni, şeriat yorumcusu ve peygamberle iki mesih' olduğunu biliyoruz, fakat Profesör Burrows 'gelmiş olan

99 Howlett, *age*, s. 48-58. ve 66-67.

100 Metin için, Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, s. 404 ve Jannaeus, Howlett, *age*, s. 68-78.

101 Howlett, *age*, s. 76.

102 Burrows, *More Light on the Dead Sea Scrolls*, s. 339-40.

doğruluk öğretmeniyle gelecek olan kişiler arasında ne gibi bir ilişki olacağını düşünüldüğü de oldukça belirsizdir' sonucuna varıyor.¹⁰³

Fakat Ölü Deniz Namelerinde (Profesör F. M. Cross'un terimini kullanırsak) *Sitz in Leben* olduğu kesindir. Son Helenist dönemin Yahudi kıyamet görüşü vardır ve Hıristiyan misyonu bu genel komşuluğun içinden çıkmıştır.¹⁰⁴ Profesör Cross'dan alınıyla: 'İlk Kilise gibi, Essene topluluğu da Ferisilerden ve öteki Yahudi akımlarından, son günlerin seçilmiş cemaati olma bilinciyle ayrılır'.¹⁰⁵ Fakat bir ayrımın daha sözü edilmelidir. Esseneler 'son gün' anlayışıyla Mesih'in geleceği günü beklerken, ilk Hıristiyanlar için Mesih zaten gelmiştir. Onun, daha sonraki bir temelden çıktığını söyleyebiliriz.¹⁰⁶ Ölü Deniz topluluğunun ana teması, geçmiş yıllarda olduğu gibi, Yehova'nın putperestlerin ordularını getirirerek halkını günahları nedeniyle cezalandırdığıydı. Bu açıdan da, Esseneler tam eski peygamberlerin çizgisini izlerler. Fakat Amos, Hoşea, Yeremya ve ötekiler İbrani kıyametini tarihsel anlamıyla kavrarlar, şimdi ideoloji Zerdüşt ölümünden sonraki yaşam düşüncesiyle kaynaşmıştır. Eski görüşe göre halk cezalandırılacak, fakat Mesih Davud Evi'nin dünya güçlerini yenilemesini sağlayacak 'kalan'lar olacaktır. Şimdi geçerli olan düşüncede ise, tersine, yaklaşan gün tarihin kendisinin sonunu gösteriyordu. İki ruhun, ışık ve karanlığın kozmik mücadelesinin sonuydu. Üstelik, tanrının bu kargaşa gününde mükemmel çağa geçecek olan kalanlar, başka bir Yahudi mezhebinden değil, bu mezhepten olacaklardı. Ölü Deniz çölünde manastırlarında, bu kader için sert bir biçimde hazırlanıyorlardı.

İlk Hıristiyan görüşü de hemen hemen aynıydı. Fakat bazı bilim adanlarının gözlemedikleri gibi, Ölü Deniz Namelerinde hemen tanınan Eski Ahit'in meşruluğu ve dışarıda bırakma, Hıristiyanlarca terk edilmişti. Çünkü onlar 'daha sonraki bir temeldediler'. Işık Oğulları ile Karanlığın Oğullarının Savaşının kozmik krizi geçmişti, eski Yargılama ahlaki Aşk'a yönelebilirdi. Disiplin Elkitabında Tanrının Cemaati düzenine girmek isteyen adayın 'Tanrıyı araması... Seçilmiş olanları sevmesi ve reddettik-

¹⁰³ *age*, s. 341.

¹⁰⁴ Cross, *age*, s. 151

¹⁰⁵ *age*, s. 151. Ahnu, Rudolf Bultmann, *Theology of the New Testament*, çev. K. Grobel, Scribner, c. 1, New York, 1951, s. 42.

¹⁰⁶ *age*, s. 181-182. Ayrıca Bultmann, *age*.

lerinden nefret etmesi... Işık Oğullarının hepsini sevmesi, hepsini Tanrının belirlediği kismetine göre kabul etmesi ve Karanlık Oğullarından Tanrının öcündeki suça göre nefret etmesi' gerektiğini okuyoruz.¹⁰⁷ Oysa Mesih anlayışta duyulması gereken sözleri şunlardır:

'Sen komşunu sevecek ve düşmanından nefret edeceksin denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim, Düşmanlarınızı sevin, ve size eza edenler için dua edin ki, siz göklerde olan Babanızın oğulları olasınız; zira o, güneşini kötülerin ve iyilerin üzerine doğurur; ve salih olanlar ile olmayanların üzerine yağmur yağdırır. Çünkü eğer sizi sevenleri severseniz, ne karşılığı olur? Vergi mütezimleri de öyle yapmıyorlar mı? Ve yalnız kardeşlerinizi selamlarsanız fazla ne yapmış olursunuz? Putperestler de öyle yapmıyorlar mı? Bu nedenle semavi Babanız kâmil olduğu gibi, siz de kâmil olun'.¹⁰⁸

Zerduşt terimiyle, İyinin ve Kötünün ötesine gitmelisiniz, dolanmış ikiz yıldandan aslan-adam aşamasına. Daha önce tartışılan Tiresias gizemiyle ve Kitabı Mukaddes terimiyle Düşüsten önceki insanın durumuyla karşılaştırın.

Buraya kadar, Hıristiyan mitolojinin kaynaklarının Pers etkisindeki Eski Ahit düşüncesinden geliştiği çıkarılabilir. Şimdiye kadar aşk üstünde durulması ve (bir olasılıkla) özellikle Yahudiden değil de, insanlık kavramından söz edilmesiyle birlikte, Yunanlılarla ilgili özel bir şey bulamıyoruz. Fakat Mesih terimiyle ilgili olarak daha söylenecek şeyler var; bunun için de gözlerimizi Roma'ya çeviriyoruz.

107 Burrows, *The Dead Sea Scrolls*, s. 371.

108 Matta 5:43-48.

VII. BÖLÜM

Büyük Roma MÖ 500-MS 500

1. KELT EYALETİ

Julius Caesar'ın MÖ 58'de başlayan Galya Savaşları, Pompeius Doğu Akdeniz'i Roma'ya açtığı gibi, Avrupa'yı Roma İmparatorluğu'na açtı. Yüzyıllardır güneş kentlerine rahat vermeyen Keltlerin gücünü kırdı. Beşinci yüzyılda Cadiz'e kadar girerek İspanya'yı işgal etmiş ve MÖ 390'da Roma'nın kendisini yedi ay kuşatmışlardı. İtalya'ya girişlerinden önemli bir tanesi buydu. Doğuda, MÖ 280'de Tesalya'ya girilmiş, Yunanistan işgal edilmiş, Delfi yağmalanmıştı. Ertesi yıl Anadolu yaylalarına girilmiş, halen Galatya adını taşıyan bölge yağmalanmış, hatta Suriye'ye giden ordulara merkez yapılmıştı. 232'de Bergama kralı Attalos I Galatyalılara boyun eğdirdi. Ünlü Helenist zafer heykeli 'Ölen Galli' sarışın, yakışıklı bir savaşçıyı tipik Kelt gerdanlığı veya altın yakasıyla resmeder.

Kelt kültürünün en eski ekseni Alpler ve Güney Almanya'ydı. Avrupa'da Demir Çağı döneminde iki aşamada gelişmişti: 1. Hallstatt Kültürü, MÖ 900-400 ve 2. La Tène, MÖ 550-15. İlk tunç eşya arasında demirin de görülmesiyle ortaya çıkar, daha sonraki destanlarda tehlikeli büyücüler olarak anlatılan gezgin demircilerin eseridir. Örnek olarak Alman efsanesi Demirci Weyland. Arthur'daki taştan çekilen kılıç teması, ham demiri iş-

leyen büyüsel sanatlarından esinlenir. Profesör Mircea Eliade, Demir Çağı rit ve mitoslarını inceleyen hayranlık verici yapıtında, bu mitolojideki taşın ana kaya ve demir silahın da, demirci ocağının doğum sanatıyla ortaya çıkarılan çocuğu olduğunu göstermiştir.¹ Bir kayadan elinden kılıçla doğan Mithra ile karşılaştırın.*

Eliade'nin alıntıladığı bir Yakut atasözü, 'demirciler ve Şamanlar aynı yuvadandır' der.² Şamanın sözde zarar görmeyen gövdesiyle ateşte yürüebilmesi, ateşteki işlemle ortaya çıkarılan metalin niteliğiyle benzerlik taşır. Ve ocağında saf kayadan böyle ölümsüz bir 'yıldırım' üretmesi, bireyin kendisini kendi ölümsüz parçasıyla özdeşleştirdiği ruhsal başlangıç (yani Mitra veya Buddhist tarikat) kadar büyüsel bir benzerlik taşır. Bazı ilk Japon Buddhist tapınaklarında yoğun emek harcayan bilge Fudo 'hareketsiz' (Sanskritçe *Acalanatha*, 'Hareketsiz Efendi') imgesi vardır. Fudo, Mithra'nın kayadan çıkışı gibi, görüldeyen ateşlerin ortasında sarsılmaz bir hareketsizlikle, sağ elinde dik tuttuğu bir kılıçla, yavuz bir çehreyle oturur. Ve ilk İsaiah 10:21-22'de (MÖ 740-700) görülen Kitabı Mukaddes'in 'kalan' anlayışında, bu düşüncenin kahraman kavramına uygulanışını görüyoruz. Fakat kahraman yalnız bir birey değil, her zaman Yehova'nın amacını taşıyan denenmiş ve gerçek bir oydaşmadır.

En eski Hallstatt kalıntılarında (MÖ 900) bulunan demir eşyanın, hem ruhun demirliği hem de ocaktaki ateş anlamıyla taştan çekilen kılıç masallarıyla Avrupa ritüel destanlarına girişi yansıttığı sonucunu çıkarabiliriz. Hallstatt'ın kendisi Avusturya'da, Salzburg'un otuz mil güneydoğusundadır. Domuz, koyun, sığır, köpek ve at evcilleştirilmiş hayvanlardı. Ahşap kulübeler ve geçitler fizik çevrenin kalabalığını gösterir. Seramik ve metal eşyaların süslemeleri, silahlar, at ve araba takımları, takılar vb. aynı incelmemişliği gösterir: Cansız, kaba bir simetri; geometrik ve katı. Avrupa köylü giyimi ve bir tür sivri kulah olağan giyimmiş gibi görünüyor. Olağan cenaze ritüel de, gömülmenin de görülmesine karşın, ölümlerin yakılmasıydı. Çıkış noktası Bohemya ve Güney Almanya'dır; ama son döneminde İspanya ve Bretanya, İskandinavya ve Britanya Adalarına kadar yayıldı, MÖ 550-15 döneminde yükselen La Tène Kelt kültürüne bir temel oluşturdu.

1 Mircea Eliade, *Forgers and alchemists*, Flammarion, Paris, 1956, s. 24.

* Bkz. s. 218.

2 a.g.e., s. 83.

Orta ve Batı Avrupa'nın parlak İkinci Demir Çağı'nın merkezi La Tène İsviçre'dedir, Neuchâtel kasabasına beş mil uzaklıktadır. Burada, on parmaklı, demir geçirilmiş bir araba tekeri, her biri bir at için iki boyunduruk, bir yük eğerinin parçaları ve sayısız biniciliğe ait daha küçük takımlar, oval kalkanlar, büyük bir yayın parçaları, iki yüz yetmiş temren, bazıları tunç kında yüz altmış altı kılıç bulunmuştur. Bunlar eğrilerden oluşan tipik yüksek Kelt süslemeleriyle bezenmiştir.

Roma'nın Keltlerce işgali ve Anadolu'ya giriş bu dönemdedir. Dalga doğuya, Güney Rusya'ya yayılmış, ama ana akım batıya olmuş, eski Hallstatt merkezlerine taşmıştır. MÖ beşinci yüzyılın sonlarında Ren ve Elbe bölgeleri ele geçmiş, dördüncü yüzyılın başlarında Manş aşılarak Briton boyları bugün Britanya diye bilinen yere, Goideller de İrlanda'ya varmışlardır. Sonra da İskoçya, Cornwall ve Galler'e yerleşmiştir. Galya ve İspanya da La Tène'den aşiretlerin eline geçmişti. MÖ 52 yılında Sezar Vercingetorix ve Helvetik konfederasyonunu yenene kadar, tüm Avrupa'da, kuzeyde ve batıda, Etrurya, Yunanistan ve Yakınoğu merkezlerinin etkisini taşımakla birlikte, temelde kendi barbar özellikleriyle canlı, ortak bir uygarlık fıskırmıştır.

Jül Sezar, *Galya Savaşı* adlı kitabının altıncısında şöyle anlatır:

'Bütün Gallia'da, sayılan ve sevilen kişiler iki sınıfa ayrılırlar. Halka ise, hemen hemen tutsak gözüyle bakılır. Kendiliklerinden hiçbir işe girışmedikleri gibi, herhangi bir konuda görüşleri de alınmaz. Çoğu ya borç ya da vergilerin yükü veya kudretli adamların fenalıkları altında ezilerek kendilerini soylulara köle olarak satarlar. Soylular, bunlar üzerinde, bir efendinin kölesi üzerindeki bütün haklarına sahiptirler. Yukarıda sözü edilen iki sınıftan biri Druidler, ötekisi ise şövalyelerdir. Birinciler din işleriyle uğraşırlar, resmi ve özel kurban törenini yaparlar, ayinlere ilişkin sorunları yorumlarlar. Birçok genç ders almak için onların etrafına toplanır, son derece saygı gösterir. Çünkü genel ya da özel bütün anlaşmazlıklarda kararı bu adamlar verir. Herhangi bir suç işlendiği ya da öldürme olayı olduğu ya da miras ve sınırlar hakkında bir kavga çıktığı zaman verilecek hükmü bu adamlar kararlaştırırlar, mükafat ve cezayı belirlerler. Herhangi bir kişi veya kabile, kararlarını yerine getirmese, onların kurban kesmesini yasaklarlar. Bu, onların en ağır cezalarıdır. Bu işi yapması yasaklananlar, dinsiz ve cani sayılırlar.

Herkes onlardan sakınır. İlişki kurmaktan ve konuşmaktan çekinirler. Onlara dokunsalar, zarar geleceğinden korkarlar. İsteseler bile hakları verilmez. Hiçbir ayrıcalık elde edemezler. Bütün bu Druidlerin tek bir reisi vardır, aralarında en büyük otoriteye sahiptir. Öldüğü zaman, ya mevki bakımından diğerlerinden üstün olan biri onun yerine geçer ya da eşit rütbede olanlar çoksa, Druidlerin oyuna başvurur, hatta bazen silah kuvvetiyle reislik için mücadele ederler. Bu Druidler yılın belirli bir zamanında, bütün Gallia'nın merkezi sayılan bir bölgede, Carnut'ların* arazisi içinde kutsal bir yerde toplanırlar. Bütün kavgalı olanlar her taraftan buraya gelirler ve Druidlerin verdikleri karar ve hükümlere boyun eğerler. Öğretilerinin Britanya'da keşfedilerek, oradan Gallia'ya geçtiğine inanırlar. Bugün bu konuyu daha derin olarak incelemek isteyenler, çok kez onu öğrenmek üzere Britanya'ya giderler.

Druidler savaşlardan uzak kalırlar ve başkaları gibi savaş vergileri vermezler. Askerlikle ve başka ödevlerle yükümlü değildirler. Bu kadar büyük ayrıcalıkların cazibesine kapılan birçok genç, kendiliğinden öğrenim için onlara gelir, çoğu da aileleri ve akrabaları tarafından gönderilirler. Söylendiğine göre, Druidlerin okulunda bir yığın mısra ezberletilir. Bu nedenle, bazı kimseler, yirmi yıl öğrenim görürler. Druidler, öğretilerini yazıya dökmeyi günah sayarlar, oysa diğer bütün işlerde, resmi ve özel hesaplarda Grek harflerini kullanırlar. Bence bunu, şu iki nedenle kabul etmişlerdir: Ya öğretilerinin halk tarafından bilinmesini arzu etmezler ya da öğretiyi edinenlerin yazıya güvenerek belleklerini geliştirmeyi ihmal etmelerinden korkarlar. Gerçekten de, yazının yardımı, öğrencinin ezberleme çabasını ve belleğinin işlemlerini köreltebilir. Öğrenmek istedikleri en belli başlı inanç, ruhların ölmediği ve ölümden sonra bir kişiden diğer bir kişiye geçtiğidir. Bu inanç, ölüm korkusunu ortadan kaldırdığı için, onları kahramanlığa yöneltti en büyük etki olarak görülür. Bundan başka, yıldızlar ve hareketleri, evrenin ve yeryüzünün büyüklüğü, doğanın özü, ölümsüz tanrıların kuvvet ve kudretleri konusunda birçok tartışma yaparlar ve bilgilerinin gençliğe aktarırlar.

Diğer sınıf, şövalyelerden meydana gelir. Bunların hepsi fırsat düştükçe, herhangi bir savaş çıktığı zaman (Sezar'ın gelme-

* Fransızca Chartres Latince Carnutes'den gelir, Eure et Loire ve Loire bölgesinde yaşayan kabileydi.

sinden önce hemen her yıl savaş olurdu. Çünkü ya kendilerini saldırıya geçerler ya da saldırıları savuşturmaya çalışırlardı), bu işle uğraşırlar ve her biri soyluluk ve zenginliğinin önemine göre çevresinde ücretli askerler ve bendeler bulundurur. Bu, onlarca tanınan yegâne kudret ve nüfuz belirtisidir.

Bütun Gal milleti dini törenlerine son derece büyük bir bağlılık gösterir. Bu yüzden fazla ağır hastalıklara yakalanmış olanlar veya savaşta tehlike karşısında kalanlar, ya kurban olarak insan keserler ya da keseceklerine dair adakta bulunurlar. Bu gibi kurbanlarda, Druidleri rahip olarak kullanırlar. Bir insan hayatı yerine bir insan hayatı kefaret olarak ödenmezse, ölümsüz Tanrıların duyduğu kızgınlığın yatıştırılmayacağına inanırlar. Özel hayatta olduğu gibi genel hayatta da kurban töreni yaparlar. Bazıları da çok büyük heykeller yaparak sazlardan örülmüş uzuvlarını diri insanlarla doldururlar. Sonra ateşleyerek yakarlar. İnsanlar alevler içinde can verirler. Hırsızlık, haydutluk ya da herhangi bir cinayet işlerken suçüstü yakalananların idam edilmesinden, ölümsüz Tanrıların çok fazla hoşlandıklarına inanırlar. Fakat bu gibi adamların sayısı eksilince masumları bile kurban etmekten çekinmezler.

Tanrılar içinde en fazla Mercurius'a* ibadet ederler. En çok onun heykelleri vardır. Onu bütün sanatların kâşifi, her yolun ve yolculuğun kılavuzu sayarlar. Para kazanma ve ticaret işlerinde en büyük kudrete sahip olduğuna inanırlar. Ondan sonra sırayla Apollon, Mars, Jüpiter, Minerva gelir. Bu tanrılar hakkındaki fikirleri hemen hemen diğer bütün milletler arasında yayılmış fikirlerin aynıdır. Apollon, hastalıkları uzaklaştırır. Minerva sanat ve mesleklerin ilk temellerini öğretmiştir. Jüpiter göklerin egemenliğini elinde tutar. Mars savaş işlerine bakar. Herhangi bir meydan muharebesine karar verdikleri zaman, savaşta aldıkları bütün ganimetleri Mars'a adarlar. Galip gelirlerse, tutsak ettikleri bütün canlı yaratıkları kurban ederler. Diğer bütün eşyayı bir tek yerde toplarlar. Birçok devletçe, bu gibi eşya yığınlarının kutsal yerlerde bir tepe meydana getirdiği görülür. Bir adamın bütün dini bağları hiçe sayarak böyle ganimetleri evinde saklamaya cesaret ettiği ve konuldukları yerden alıp kendine mal etti-

* Sezar'ın Kelt tanrılarını Romalı eşdeğerleriyle adlandırması biraz karanlık yaratıyor. Fakat birazdan göreceğimiz gibi, Keltçe adları ve özellikleri çıkarılabilir.

gi pek az görülür. Böyle bir kabahat, en ağır ceza ve işkenceyle cezalandırılır.

Bütün Galler, Dis denilen bir tanrısal babadan doğduklarını ileri sürerler ve bunu da Druidlerden öğrendiklerini söylerler. Bu nedenle, zamanı, günlerin değil gecelerin sayısı ile ölçerler. Doğum günleri, aylar ve yılların başlangıçları, gündüzü gecedan sonra başlatarak hesaplanır. Diğer törenlerinde başka milletlerden şu bakımdan ayrılırlar: Oğullarının, yetişip askerlik hizmetine dayanacak yaşa gelmedikçe, halk önünde kendilerine yaklaşmasına izin vermezler. Erkek evlatların henüz çocukluk çağından dayken genel bir yerde, babanın gözü önünde oturması ayıp sayılır.³

Hallstatt, La Tène veya Roma döneminde bile Kelt yazını bulunmadığı için, Sezar'ın, Strabon, Plinus, Diodorus Siculus ve birkaç kişinin daha tanıklıklarına dayanmak durumundayız.⁴ Bunlardan sonra Roma döneminden kalma bazı taş anıtlar var; son olarak, fakat en iyisi İrlanda, İskoçya ve Gallerin edebiyatlarıyla modern İrlanda'nın peri masalları ve temelde Keltik olan Arthur romansını birçok anahtar sunan belge olarak ekleyebiliriz.

Örnek olarak, Goidelik Keltlerin İrlanda kıyılarına gemileriyle vurdukları dönemi anlatan baş şair Amairgen'in olduğu varsayılan gariş, büyüsel bir şiir vardır:

*Denizlerin üstünde esen rüzgâr benim,
Derinliklerin dalgası benim,
Yedi savaşın boğası benim,
Kayanım üstündeki kartal benim,
Güneşin gözyaşı benim,
Bithilerin en güzeli benim,
Ben cesaret domuzuyum,
Sudaki som balığı benim,
Ovadaki göl benim,
Bilgi sözcüğü benim,*

3 Julius Caesar, *De Bello Gallico*. 6.13-18. çev. H. J. Edwards, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass, Harvard University Press, Londra: William Heinemann) (çeviride, G. Julius Caesar, *Gallia Savaşı*, çev. Hamit Dereli, Hürriyet Yayınları, Büyük Klasikler, 1973, kullanılmıştır).

4 Klasik edebiyat araştırması için, T. D. Kendrick, *The Druids*, Methuen and Co, bölüm III, Londra, 1927.

Savaş muzrağının ucu benim,
Kafadaki ateşi (düşünceyi) biçimlendiren tanrı benim,
Dağdaki toplantıda ışığı kim sactı?*

Ayın hallerini önceden kim söyler?***

Güneşin battığı yeri kim anlatır?***

Bu şiir ve aynı türde olan başkaları hakkında, Hinduizm, Pythagorasçılık ile ilişkili Druidik düşünce ve daha sonraki Neoplatonist Scotus Erigana'nın (MS 875) İrlanda felsefesiyle bağlantılarını tartışan birçok şey yazılmıştır. Şarkının metni İrlanda 'İşgal Kitabı'dandır (Lebor Gabala). Ortaçağa kadar elyazlarıyla saklanmışsa da, MS sekizinci yüzyıl dolaylarında eski olayların özetlenmiş biçimini içerir, Goidellerin İrlanda'ya ilk gelişleri kadar eski olayları konu edinir.⁵ Sezar'ın Keltlerin ölümden korkmadıkları, çünkü yeniden yaşayacaklarına inandıklarına ilişkin gözlemi de bu şiirin antikliğine bir kanıt olarak görülür. Fakat MS dördüncü ve beşinci yüzyılların Tara ve Cashel döneminin özetlemesi olduğunu savunanlar da vardır.⁶

Ne olursa olsun şiir, gelişmiş mistik bir teolojiden çok bir tür panbüyüculük dünya görüşünü yansıtır.⁷ Bir yetkilinin belirttiği gibi, karşılaştırma, 'vahşi doktorun övünen deyişleriyle' yapılabilir.⁸ Bir başkası, 'şiirde şairin ileri sürdüğü şey, istekle her şeyin biçimine girebilmek, insanüstü hasımlarına karşı mücadele edebilmek onlarla aynı düzeye gelmektir, geçmişin anıları değil' der.⁹ Bu tür düşünceler Şaman pratiğinin temelidir.¹⁰ Fakat bu tür düşünceler geliştirilebilir. Aynı Hindistan'da şamanın yogi olması ve kişinin kozmos'un kendisine dönüşerek her şeyin özü olması gibi. Örnek olarak, Amairgen'in şarkısını daha önce alıntıladığımız Svetasvatara Upanişad'taki kıtayı karşılaştırabiliriz:

* Her sorunu kim çözer, benden başka?

** Ayın hallerini size kim söyler, ben?

*** Şair söylemedikçe?

5 Alfred Nutt, *The Voyage of Bran*, David Nutt, c. II, Londra, 1897, s. 92-93, not 6.

6 John Arnot MacCulloch, *Celtic Mythology. The Mythology of All Races*, c. III, Marshall Jones Company, Boston, 1918, s. 45-46.

7 Nutt, *age*, c. II, s. 91-96.

8 MacCulloch, *age*, s. 43.

9 Nutt, *age*, s. 92.

10 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 247-301.

sen koyu mavi gözlü kus ve kırmızı gözlü papağansın
yıldırımlar senin çocuğun gibi.
sen mevsimler ve denizlersin
başlangıcın yok, tüm varlıkların doğduğu yerde,
tüm yayılışınla oturuyorsun.*

Şamanı kategorik olarak mistikten ayırmak olanaklı değil. Üstelik, ilkel Şamanizmden arkaik ve Doğu düşüncesinin en yüksek düzenlerine kadar, mikrokozmos ve makrokozmos tektir ve aşkındır; bunlar arasında Tanrının ayrı olduğu düşünce yolu kadar bir ayrım yoktur. Gerçekten, Avrupa mitos tarihi boyunca, daha sonraki mistik tutumların Kelt ve Germen mitoslarıyla birleşme ve onlardan destek bulma eğilimi, yazınıımızdaki en yüksek ruhsal zorlanmanın gelişiminde belirleyici olmuştur.

İrlanda mitolojik dönemleri, Kitadan İrlanda'ya gelen işgalci dalgalarından söz eder. Sonuncusu şair Amaigen'in halkıdır, Mil Oğulları, yani Milesianlar denilenler. Fakat bu metinlerin korunmasını borçlu olduğumuz gayretli Hıristiyan keşişleri bu mitosların kişilerini Kitabı Mukaddes'teki mitsel karakterlerle bağdaştırmakta zorluk çekmişlerdir. Yani bize kalan bir tür iki saçmalık kuşağının bileşimidir. Bilim adamları henüz gerçek tarihe ilişkin kısmı ayıklayamamışlardır.

Örnek olarak, İrlanda'ya ilk gelenler Banba ve iki kız kardeşidir. Kâbil'in kızları İrlanda'ya elli kadın ve üç erkekle deniz yolundan gelmişler ve orada vebadan ölmüşlerdir. Sonra üç balıkçı gelmişlerdir. 'Zorla Peri Kadınların Banba Adasını ele geçirmişlerdir'. Ama karılarını getirmeye gittiklerinde Tufanda yitmişlerdir.¹¹ Nuh'un kız torunu, akıllı Cessair, babası, kocası ve üçüncü bir erkek, Ladru'yla, 'Erinin ilk ölü adanı', yine elli kadınla gelmiş, fakat onların gemisi de batmıştır. Yüzyıllarca yaşayan eşi Finntain dışında hepsi Tufanda yitmişlerdir.¹²

Okuyucu Banba'nın, İrlanda'nın sevgiyle adını aldığı tanrının adı olduğunu bilmelidir. Sözcüğün anlamı da 'domuz'dur. Yani yine tanıdık bir yerdeyiz, kuzeyli Kirke'nin adasında. *İlkel Mitoloji*'de aktarılan bir İrlanda masalı, dünyada domuz kafasıyla

* Bkz. s. 95.

11 Geoffrey Keating, 1570-1646, *History of Ireland*, çev. John O'Mahony, Londra, 1866, s. 105-106. J. A. MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts*, T. and T. Clark, Edinburgh, 1911, s. 50.

12 Keating 107, MacCulloch, *Religion*, s. 50-51

ortaya çıkan Gençlik Ülkesi'nin kralının kızını anlatır. Bu da öpücükle geçebilir.¹³ Klasik yazarlar rahibelerin yaşadıkları kalelerden söz etmişlerdir. Strabon Loire ağzındaki birini anlatır. Erkeklerin ayak basmasının yasak olduğu sefahata adanmış bir yerdedir. Britanya yakınlarındaki bir başkası, Semadirek'teki Demeter ve Persephone kurbanlarını andıran törenlerin yapıldığı bir yerdir.¹⁴ Romalı coğrafyacı Mela (MS 43), Brütanya'nın batı sahilinde Pont du Raz açıklarında Sein Adasındaki dokuz bakireyi anlatır. Bunların olağanüstü güçleri vardır ve ancak onlara danışan gemiciler oraya yaklaşabilirler.¹⁵ Demeter ve Persephone ritlerinde domuzun önemi vardır; kendileri de domuz biçiminde olabilirler.¹⁶ Domuzun ayrıca ölüm kültürleriyle de bağlantısı vardır. Kelt kadın adaları tartışılırken, bilim adamları, Manş'taki küçük Alderney ve Herm adalarıyla Morbihan Körfezindeki Er Lanic'de ortaya çıkarılan Keltöncesi mezarlıkları göstermişlerdir. Bir yetkili, 'mezarlar bizi Keltöncesi halklara götürmektedir' demektedir, 'ada kültürünün yerli folkloründe derin kökleri olduğu ve kesinlikle Kelt kaynaklı olması gerektiği inancını da güçlendirmektedir'. 'Gerçekten kadın toplulukları öykülerini kabul edersek, aynı zamanda druidik dinsel düzenin devamı ve onun bir kısmı olmayan bir düzenin varlığını kabul etmekten kaçınamayız, böylece druidik öncesi inancın varlığını izlememiz gerekir.'¹⁷

Banba'nın Nuh öncesi öykülerine devam edersek; balıkçılarla Nuh'un kız torununun ilişkisiyle Emerald Adasında acı bir soy türemiştir, Fomorianlar. Bazılarının ayakları yoktur, bazılarının yalnız bir yanı vardır ve hepsi Kitabı Mukaddes'teki Ham'dan inmişlerdir. Dev olmalarına karşın yeni gelenlere yenilmişlerdir. Yeni gelenler İspanya'dan Partholan ırkıydı; 'En azından onlar kadar akıllıydılar'. Birinin dışında hepsi vebadan öldüler. O da Tuan mac Caraill'di. Hıristiyanlık çağlarına kadar yaşayarak, bütün öyküyü Saini Finnen'e kadar getirip bağladı.¹⁸

Sonra gelenler Nemed halkıydı, yine Nuh'un torunlarıydılar, Partholanianlar gibi İspanya'dan gelmişlerdi. Yenilgiden kur-

13 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 458-59.

14 Strabo, 4.4.65. Kendrick, *age*, s. 139.

15 Mela, *Chorogr* 3.6.48, Kendrick, *age*, s. 138-39.

16 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 198-206.

17 Kendrick, *age*, s. 139-40.

18 *The Book of Leinster (Leabhar Laignech)* 5, MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts*, s. 50-51.

tulan ve ülkeyi Tory Adasındaki cam bir kulubeden yöneten Fomorianlar onlara boyun eğdirdiler. Tory Adası Donegal kıyısında kuzeybatıdadır. Nemedianlar bundan sonra her yıl, Halloween gününde ekinlerin ve doğan çocukların üçte ikisini onlara ödemek zorunda kaldılar.

Sonra da Firbolglar geldiler. Bilim adamları bunların gerçek Kelt öncesi halk olabileceğini ve Fomorianların da onların tanrıları olduğunu düşünüyorlar. Bu tanrılar içinde savaş tanrısı Net, tehlikeli torunu Kötü Gözün Balor'u ve bilgi tanrısı Elatha vardır. Firbolglar İspanya yoluyla Yunanistan'dan geldiler, megalitleri inşa edenler gibi. Taltiu adlı bir kraliçe tarafından yönetildikleri de varsayılıyordu. Tarihçilere göre Fomorianları yendiler, fakat sonra gelen ırka da yenildiler; parlayan Tautha De Danann'a, tanrıça Dana'nın Halkına (Tautha). Dana da masallar dizisinin sonuncusunda şair Amairgen'in ırkı Milesianlara yenildi. Bazıları bunları Keltler olarak kabul ederler. Bu arada işgal edilen Tuatha görünürden peri tepelerine kaçmıştır, cam gibi görünmez olmuştur ve bugüne kadar İrlanda'nın her yerinde yaşamıştır.

Tuatha De Danann'ın renkli mitolojisinden dikkat çekici bazı özellikleri burada anmalıyız. İlki, Yunanistan'ın büyük küçük tanrıçalarıyla benzerlik gösteren tanrıça burçlarının önemi. Dana (-in halı Danann) adını bütün hepsine verir ve tanrıların anasıdır. Gaea'nın eşdegeridir. Toprak Ana odur, verimliliğin ve bolluğun sahibi odur. İnsan kurbanın sunulabileceği ilahlardan birisidir. Kerry'de iki tepe 'Anunun Papları' adıyla bilinir, Anu onun adlarından biridir, fiil kökü *an* 'beslemek'ten gelir.

Brigit veya Brig (Irce *brig* 'guc', Galce *bri* 'ün') şüirin ve bilginin patroniçesidir, tanrının bir başka yönünü gösterir ve Sezar tarafından Kelterin Minerva'sı diye adlandırılmıştır. Hıristiyanlık döneminde inanç popüler Aziz Brigit kültürüyle devam etmiştir. Kildare'de kutsal bir ateş onu temsil ediyor ve on dokuz rahibe sırayla onu bekliyor, yirminci gün nöbeti azizenin kendisi devralıyordu; erkeklerin ateşe yaklaşması yasaktır. Ayrıca, Brigit uygarlığı veren tanrıydı. Profesör John A. MacCulloch'un dediği gibi, 'Keltlerin tanrılardan çok tanrıçalara tapındıkları bir döneme ait olmalıdır; bilginin, hekimlik, tarım, esin, erkeklerden çok kadınlara ait olduğu bir zamana'.¹⁹

19 MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts*, s. 32.

Panteonun büyük baba figürü Sezar'ın Dis, Pluton veya Hades'le eşit gördüğü yeraltı tanrısıdır. Galce adı Cernunnos'du, helki de *cerna* 'boynuz'dan 'boynuzlu' demektir.²⁰ İrlanda epiklerinde *dago devos* 'İyi Tanrı'dan Dagda diye adlandırılır. Gal anıtlarında boynuzlu veya geyik boynuzlarıyla ve Kelt gerdanlığıyla (*Doğu Mitolojisi*'ndeki Şekil 20'de görünen Reims'deki sunakda olduğu gibi) temsil edilir veya kaba bir sakalla (Fransa'da Condat'da bulunan heykeldeki gibi) üç başlıdır. Kolunda tohum ırmağının aktığı bir verimlilik torbası taşıyabilir.

Anıtlarda heybeli bir çehresi vardır. İrlanda epiklerindeyse bir tür soytarıdır. Burada Keltik olsun Germenlik olsun bütün Kuzey Avrupa mitolojilerinin en geniş eğilimlerinden birine dokunuyoruz, çünkü en büyük tanrıçaları ve tanrıları bile, ayık bir göze, dinsel bir bağıntıları olmadığını gösterir.

Dagda, Banba ve Brigit'in babasıydı ve 'hiçbir arkadaşın şükran duymadan gitmediği' bir kazanı vardı. İçindekiler hem ölüleri eski durumlarına döndürüyor hem siirsel esin veriyordu. Böyle bir kazan bir tanrıçanın türevi olarak görülüyor, ayrıca eski tanrıçaların babası durumunda bir tanrıya bağlanması da anaerkiil temaların ataerkiil ilahlarca ele alınışını gösteriyor. Zeus, Apollon ve Perseus'un Tunç Çağı tanrıçaları ve Ege rahibelerine karşı zaferleri gibi.

Belirli bir günde Dagda'nın savaş tanrıçası Morrigan'la buluşup yattığını öğrenince şaşırmamamız gerek. Aynı şey daha sonra Kral Arthur'un sadık kızkardeşi Fata Morgana, Morgan la Fée olarak karşımıza çıkıyor. Kız ırmakta yıkanırken bir ayağı kuzeyde Echmech'te, öteki güneyde Loscuinn'de onu gözlemişti. Ama aynı gün Fomorianlar, ona bir balık suyu çorbası içmesi için meydan okudular. Kendi kralları Kötü Gözün Balor'unun koca kazanını dört kez yirmi galon sütle, dört kez yirmi yemek ve yağla doldurmuş, içine keçi, koyun ve domuz da koymuşlardı; hepsi bir arada kaynatılıp yerde kocaman bir çukura dökülmüştü. Ama güçlü tanrı Dagda, bir adamla kadının içinde yatabilecekleri kadar büyük bir kepçe almış, çukur boşalana kadar kepçe sallamıştı, sonra da çukurda ve toprakta kalanları eliyle avuçlamıştı.

Sonra Dagda'yı uyku bası. Fomorianlar gülüyorlardı; çünkü Dagda'nın karnı büyük evin büyük kazanı gibi olmuştu. Yine

20 *agg.*, s. 69.

de kalktı, ağır ağır yollandı. Giyimi de hiç göz alıcı değildi. Başında dirseklerine kadar gelen bir başlık vardı, önden uzun, arkadan kısa kahverengi bir palto giyiyordu. Kunduraları at derisindendi, kılsızdı. Ve elinde sekiz adamı taşıyabilecek tekerlekli bir çatal vardı. Arkasında bir eyaletin sınır hendekleri kadar derin iz bırakıyordu. İşte böyle evine giderken Morrigan'a, şu Savaş Kargası'na o müthiş banyosunda rastladı.²¹

Kraliçe Meave ve Keltik eşi Aifill'in yastık konuşmalarından öğrendiğimiz gibi, Kelt öncesi tanrıçalar, boyun eğdirilmişlerse de, güçsüz değillerdir. Cooleyli Kahverengi Boğa epiginde olduğu gibi, Meave'nin arsız hareketi bunu önceden gösteriyor. Meave boğayı istemiş ve karşılığında kendisini sunmuştu; bu savaş ilahlarına karşı bile dışı güçlerin varlığını gösteren bir anlam taşır. Bu anlam, Afrodit ve Helen gerçek ve daha anlamlı kişilerken, sahnenin tanrılar ve kahramanlarca gasp edildiği Yunan epikleriyle zıt bir görüştür.

Örnek olarak, Cuchullin, bu garip İrlanda İlyada'sının Achilles'i, bir gece, kuzeyden gelen herbat bir bağırtıyla uyandı. Öyle ani oldu ki, yatağından düştü ve çuval gibi yere vurdu. Silahsız olarak evinin doğu kanadına koşturdu, açık havaya daldı. Emer, karısı, onu silahları ve elbisesiyle izledi. Koca oviden koştu, sesi izledi ve Culgaire'nin killi bölgesinden gelen bir arabanın ungrusunu duydu; kestane renkli bir atın çektiği bir araba gördü.

'Hayvanın yalnız bir ayağı vardı, arabanın oku da gövdesinin içinden geçiyordu. Askı, alnından geçen yularla birleşiyordu. Arabada da kırmızı kaşlı, koyu kırmızı mantolu bir kadın oturuyordu. Manto arkadan tekerleklerin arasından sarkıyor yerleri süpürüyordu. Yanda kocaman bir adam yürüyordu. O da koyu kırmızı bir palto giymişti, sırtında çatal bir değnek taşıyor, önünde bir inek güdüyordu.

Cuchullin, adama 'bu inek senin onu gütmenden memnun değil' dedi. Kadın, 'O senin ve seninle ilgili birinin veya arkadaşlarının değil' dedi. Cuchullin ona döndü, 'Ulster'in inekleri genellikle bana aittir' dedi. Kadın karşılık verdi, 'O zaman inek hakkında bir karar vermelisin. Kendinden çok fazla söz ediyorsun, Cuchullin!' Cuchullin, 'Bana hitap eden erkek değil de kadın mı?' diye sordu. Kadın, 'Senin konuştuğun erkek değildi' dedi. 'Hayır, oydu, fakat onun yerine sen yanıt verdin'. Kadın, 'O, Uar-gaeth-sceo Luachair-sceo'dur' dedi.

21 Lady Gregory, *Gods and Fighting Men*, John Murray, Londra, 1904, s. 51-52.

'Adının uzunluğu gerçekten şaşırtıcı' dedi Cuchullin. 'O zaman benimle sen konuş, adam konuşmuyor. Senin adın ne?'

Adam, 'Konuştuğun kadına Faebor beg-beoil cuimdiuir folt scenb-gairit sceo uath derler' dedi.

Cuchullin, 'beni aptal yerine koyuyorsunuz' dedi, arabaya doğru sıçradı, ayaklarını kadının omuzlarına koydu ve mızrağını kadının saçının ayrıldığı yere dayadı. Kadın, 'Keskin silahlarıyla benimle oynama' diye uyardı. 'O zaman bana gerçek adını söyle'. 'Benden uzaga git. Ben dişiciyim' diye yanıt verdi kadın. 'O da Cualigneli Fiachna'nın oğlu Daire. Üstelik bu inegi de bir şii-rime karşılık ödül olarak götürüyorum'. Cuchullin, 'Şiiri duyulim' dedi. Kadın ona, 'kalk' dedi, 'başımın üstünde sallanman bana etki yapmaz'.

Cuchullin indi, fakat iki tekerleğin arasında durdu. Kadın ona hakaret eden bir şarkı söyledi. O da tekrar sıçramak üzere hazırlandı, fakat at, kadın, araba, adam ve inek hepsi kayboldu. Sonra, kadının kendisini kargaya çevirdiğini anladı, yakınındaki bir daldaydı.

'Sen tehlikeli, büyücü bir kadınsın' dedi Cuchullin.

Kadın yanıt verdi: 'Bundan böyle buraya Büyülü Yer denilsin.' Gerçekten öyle de oldu.

Cuchullin, 'sen olduğunu bilseydim, böyle ayrılmazdık' dedi.

'Ne yaparsan yap, sana kötü şans getirirdi' dedi kadın.

'Bana zarar veremezsin' dedi Cuchullin.

'Elbette verebilirim' dedi kadın. O zaman yaşlı Savaş Kargası ne tasarladığını gösterdi. 'Gerçekten' dedi, 'senin ölüm yatağını bekliyorum, bundan sonra da bekleyeceğim. Bu inegi Cruachan'ın Peri Tepesi'nden getirdim. Fiachna'nın oğlu Daire'nin bogasıyla, Cualigneli Kahverengiyle çiftleşsin diye. Buzağı bir yaşına girer girmez, senin de yaşamın bitecek. Bu da Cualigne'nin Sığır Yağması'nın nedeni olacak'.

İkisi birbirlerine tehditler savurdular, gelecek savaştan söz ettiler, kadının dediği gibi Cuchullin, kendisi gibi güçlü, muzaffer, ustalıklı, korkunç, yorulmayan, soylu, ulu ve cesur bir adamla dövüşerek ölecekti. O zaman kadın yılanbalığı olacak, ırmağın sığ yerinde onun ayaklarına dolanacak ve şans ondan dönecekti.

'Yemin ediyorum' dedi Cuchullin, 'Ultonianların yemin ettikleri tanrılara, o sığ yerde seni yeşil bir taşla ezeceğim'.

'Senin için bir bozkurt olacağım' dedi kadın, 'etini sağ koldan sol koluna kadar alacağım'.

'Seni mızrağımla deleceğim' dedi Cuchullin, 'sağ veya sol gözün çıkana kadar'.

'Beyaz, kırmızı kulaklı bir inek olacağım' dedi kadın, 'peşimde yüz kırmızı kulaklı beyaz inekle senin düştüğün ırmağın yanındaki suya gireceğim. Ben ve bütün arkamdakiler ırmağa koşacağız. o gün İnsanların Peri Oyunu sinanacak, kafan da gövdenden kesilip ayrılacak'.

'Sapanımla senin sağ veya sol bacağımla kıracağım. Eğer beni bırakmazsan, benden bir yardım da göremeyeceksin'.

Sonra, Morrigan Connacht'daki Cruachan Peri Tepesi'ne gitti, Cuchullin de yatağına döndü.²²

Şekil 27. Esus

Tuatha De Danann'ın Perili Irmaklarından bir görüntü olan tanrıça Morrigan, Badb olarak bilinir, savaş kargası veya turnasıdır, Kelt, Germen veya Yunan ve Roma dünyalarındaki tanrıçalar gibi o da çoğunlukla üç biçimde görünür. Şekil 27 ve 28 Paris'te Notre Dame'de bulunmuş Kelt sunağının iki yüzüdür, şimdi Cluny Müzesinde sergilenmektedir. İlkinde ağaç kesen bir or-

22 The Golden Book of Lecan'dan metinler 648, satır 12 ve Egerton, 1782, s. 148. Ernest Windisch, *Irische Texte*, II Serie, 2 Heft, s. 241 çev. Eleanor Hull, *The Cuchullin Saga in Irish Literature*, David Nutt, Londra, 1898, s. 103-7.

manacı vardır, adı yukarıda yazılıdır: Esus. Ötekinde ağacın altında bir boğa vardır, ağaç onun gövdesinden büyüyor gibidir, sırtında da üç turna görülür. Yukarıda *Tarvos Trigaranos* sözcükleri yazılıdır, 'Üç Turnayla Boğa'.

Şekil 28. Üç Turnayla Boğa

Bir kuşak önceki büyük Keltik bilim adamı H. D 'Arbois de Junainville, bu Gal sunağındaki boğayı İrlanda epigindeki Kahverengi boğayla, Esus'u Cuchullin'le, turnayı tanrıça Morrigan'la ve şimdi okuduğumuz bölümde anlatılan episodla birleştirilmiştir.²³ Profesör MacCulloch, Kahverengi Boğanın buzağının, yaşamı kahramanın yaşamının ölçüsüdür, Cuchullin'in hayvan eşdeğeri olduğunu öne sürer. Galli Esus da bitkisel bir tanrı olduğuna göre –insan kurbanları ağaçlara asılırdı– bitkiyle bağınılı boğa kurbanının mitosla ilişkisi var demektir.²⁴ Mithra mitolojisiyle benzerlikler ortadadır, etinden bitkilerin fıskırdığı boğanın kesilmesi ve boğanın insan eşdeğeri tarafından kesilmesi (yukarıdaki şekil 23'le karşılaştırın). Gal-Roma döneminde, bu sunak panolarının ait olduğu çağda, bu tür kültürler arası benzerlikler kaçırılmış olamaz. Aruk kuzeyin toprak ana, uygarlık veren,

23 H.D'Arbois de Jubainville, *Les Celtes depuis les temps les plus anciens jusqu'en 100 avant notre ère*, A. Fontemoing, Paris, 1904, s. 63.

24 MacCulloch, *The Religion of the Ancient Celts*, s. 138-41.

müz, kader ve savaş tanrıçası olarak insan veya hayvan biçimlerinde görünen Peri Tepesi'nin tanrıçasının garip vahşi kahramanlıklarıyla, Yakınoğu'nun ulu tanrıçaları arasındaki yakınlığı görebiliyoruz. Kelt savaş kahramanları da, üstün bir örnekleri olan Cuchullin gibi, mitsel işlerinde Tunç Çağından gelen Ana Tanrıçanın yılanoğlu ve eşi Dumuzi-Tammuz görevini yerine getiriyorlar.

2. ETRURYA

Apeninlerin batısında güzel Toskana vadisinde, kutsal Bolsana gölünün simgesel bir merkez olduğu, kuzeyin Keltleri ile Roma'nın yükselen gücü arasında, eski Etrüsk Konfederasyonu'nun on iki özerk kenti vardı. Kùltürlerinin kaynağı kuzeyli Hallstatt'la çakışan Villanova dönemine MÖ 1100-700'e çıkar,* günümüzde aynı düzeyde bir gelişimi yansıtır. Bir dizi yan yana gömülmüş garip ölü külu kabı yalnız ölümlere ilişkin kalıcı bir tutumu değil, ruhun geleceğiyle ilgili olarak ateşin temizleyici ve dönüştürücü gücüne inancı da gösterir. Bu kül kaplarının simgeselliğini Dr. Otto-Wilhelm von Vacano yorumlamıştır:

'Yakılan cenazede kemikler sönüp de alındıktan sonra kül-ler kaba konur, en küçük kemik parçasının bile unutulmamasına dikkat edilir! Kül kaplarının birçoğu insan şeklindedir ve seramik tahtlara konulmuştur; kulübe şeklinde olanlar da vardır.

'Bütün bunlar, ölümlerin mezarda yeni ve büyümlü bir güce dönüşeceği inancını belirler, şu zaman için yeni doğmuş bebekler gibi yardıma muhtaçtırlar, dolayısıyla bu ara dönemde kalanlara güvenmek zorundadırlar, bir yaşamda filizlenmek üzere dünyanın rahminde çimleneceklerdir...

Bu zamanda bu tür kavramlar dalgalar halinde Avrupa'ya yayıldı, Asya'da da etkili oldu. Doğum yeri herhalde Kafkaslar veya İran'dı... Bu eski demir kültürünün etki çevreninde kül kapları bir tür hava geçirmez gemidir, gizemli bir dönüşüm ve yaratılış süreci bunların içinde gelişir...'

Bizim Kelt Demir Çağına ilişkin gözlemlerimizi destekler bir görüşle devam eder:

'Bütün bunlarda dikkati çeken nokta ateşin temizleyici ve dönüştürücü gücüne olan inançtır. Bu tür kavramlar sayısız de-

* Bkz. s. 244.

mirici masalında ve efsanesinde ifadesini bulmuştur, 'gençleşene kadar yakılan küçük adam' öykülerinde ateşin üstünde kaynayan yeniden canlandırıcı kazan, Medea-Pelias mitosunda ortaya çıkmıştır. Öte yandan, Şamanların başlangıç ritlerinde, bir tür rüyada, çırağın gövdesinin atalarının ruhlarından biri tarafından kesildiğini, kemiklerinin et ve kandan temizlendiğini biliyoruz. Yalnız iskeleti kalır ve yeni et ve kanla giydirilip zamana ve mekâna egemen yeni bir yaratığa dönüştürülür'.²⁵

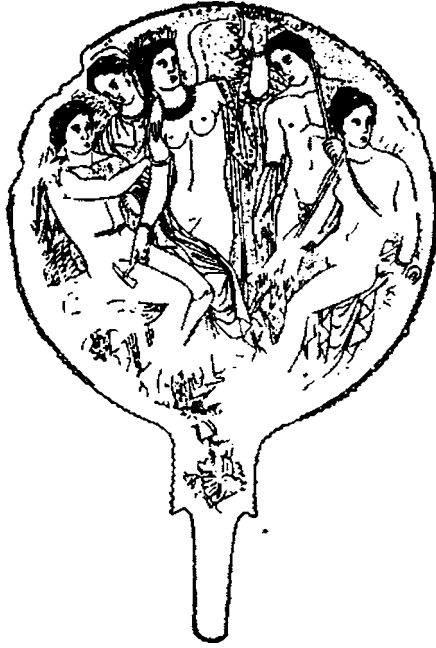
Toskana kentlerinin konfederasyonu en yüksek derecesine MÖ 700'den 88'e kadar geldi, bunu kendilerinin de sonları olarak kabul ettiler. Kuzeyden sürekli barbar La Tène Keltlerinin akınlarıyla ve zaman içinde güneyin büyüyen gücü ve gerçekçi siyaseti, Roma'nın etkisiyle, eyaletlerinde kapalı kaldılar; taşra tutuculuğuyla çöken bir çağın kutsallığını biçim ve anlam olarak korudular. Profesör Vacano, konfederasyonun on iki kenti olmasının pratik bir nedenle değil, dinsel uygulamalarla simgesel bir toplam olduğuna işaret ediyor. 'Kutup Yıldızının çevresindeki burçlar gibi bu kutsal yerler de tanrı Voltumna'nın ormanı çevresinde toplanmışlardı. Bu yer henüz tam olarak saptanamamıştır, fakat Bolsena topraklarının içindedir; Romalılarca buraya Volsinii, Etrüsklerin kendilerince de Velzna denilirdi'.²⁶

Orman tanrısı Voltumna, zıt çiftlerin ötesinde, iki cinsliydi. Ormanda her yıl kutlanan Klasik atletizm ve sanat yarışmalarının içinde, kaderin kaçınılmazlığını simgeleyen Yıl Çivisi, tanrıça Nortia (Talih) tapınağının duvarına çakılırdı.²⁷ Şekil 29 bir Etrüsk aynasının arkasından alınmıştır, MO 320'den kalmadır. Ortadaki kanatlı tanrıça sağ elinde çekik, solunda Yıl Çivisini tutmaktadır. Yukarıda yazılı olan adı Athrpa'dır, Yunanca Atropos'dan gelmektedir. Civiye tutan elinin yabancı domuz başını andırması, yanında çekik tutan elinin sağındaki genç erkeğin cinsel organını andırıldığını da fark ediyoruz. Genç erkek Adonis'tir (Etrüsklerde Atune); domuz tarafından boynuzlanmış, hadım edilmiş, kesilmiştir. Yanındaki kadın aşığı Afrodit'tir. Karşıdaki sevimli çift de, yazıların dediğine göre Atalanta ve Meleager'dir. Onların da kaderi domuz tarafından çizilmiştir.

25 Otto-Wilhelm von Vacano, *The Etruscans in the Ancient World*, çev Shelia Ann Ogilvie, Londra, Edward Arnold Ltd. New York, St. Martin's Press, 1960, s. 57-58.

26 *age*, s. 39.

27 *age*, s. 40, şekil 29. von Vacano tarafından tartışma, Eduard Gerhard, *Miroirs étrusques*, Berlin, 1841-67, c. II, tablo clxxxvi.

Sekil 29. Yıl Cıvısının Çakılışı

Öyküye göre, Meleager'in doğumunda Kader Tanrıçaları annesine görünmüşler. İlki, Klotho, onun yüksek soylu bir erkek olacağını söylemiş; ikincisi, Lakheisis, bir kahraman olacağını ve sonuncusu, Atropos, ocaktaki kütük yanıp bitene kadar yaşayacağını anlatmış. Anne Althaea yatağından fırlayıp odunu ateşten almış ve kasaya gizlemiş. Meleager büyümüş ve ava merak salmış. Fakat Vahşi Şeylerin tanrıçası Artemis, Meleager'in babası Kalydon Kralı Oineus büyük bir festival şöleninde tanrıçaya bir şey sunmayınca, hiç kimsenin durduramayacağı çok güçlü bir domuz yaratmış. Romalı şair Ovidius'tan kendi şairimiz Horace Gregory'nin yeniden yazdığı sözlerle:

*kan ve ates büyük gözlerinde dönüyordu
boynu demirdendi, kolları mızrak gibi diken dikendi
homurdandığında salyası süt beyazı köpürürdü
boğazında kaynayıp omuzlarında buharlanıyordu...
yalnızca Hindistan'dan bir fil*

dişleriyle kıyaslanabilirdi ve yıldırımlar aktı
geniş dudaklarından, güldüğünde veya iç geçirdiğinde
soluğuyla bütün asmalar, otlar yandı.²⁸

Başı derde giren Kral Oineus Yunan ülkelerinin bütün kahramanlarını bu domuzu öldürmek için yarış etmek üzere davet etti; bütün büyük adlar geldiler, Castor ve Pollux, Idas ve Lynceus, Theseus, Admestus, Jason, Peleus ve daha birçoğu. Ama hepsinden çok ilgi çeken güzel bakire Atalanta'ydı; bir gün ona tecavüz etmek isteyen bir çift kentaur'u öldürdüğünde birçok yeteneğini çoktan ortaya koymuştu; yine, bir prensin cenaze töreninde Achilles'in babası Peleus'u gürüşte fırlatmıştı.

Bu kutsanmış avda birçoğu domuz tarafından öldürüldü. Hayvanı ilk sıyırın mızrak Atalanta'ninkiydi; Meleager'inki düştü. Ama gençler bu peri gibi avcının güzelliğiyle çok daha fazla vurulmuşlardı; domuzun onun mızrağından yaralandığından fazla yaralıydılar, bütün bu erkek sporlarına erkek gibi çıplak katılıyorlardı. Domuz öldüğünde Meleager postunu kıza armağan etti.

Bu hareket dayılarını çok kızdırdı, ödülün anaerkil ailede kalmasını istiyorlardı. İrlandalıları gibi büyük bir şamata koptu, dayılar kızdan ödülü söküp ahırken Meleager onları öldürdü. Ve anne, akrabalarının öldürülmesinin öfkesiyle (ama belki de bütün bunlara neden olan hoppa kızın yüzüzlüğüyle çarpılmış) kömürleşmiş odunu saklandığı yerden aldı ve ocağa attı; oğlu, domuzu yüzerken öldü.²⁹

Bir kez daha domuz ölüm, kader, yeraltı dünyası ve ölümsüzlüğün simgesi olarak odak noktası oluyor! Aynadaki kişilerden domuz tarafından öldürülen Adonis bir tanrıydı, Meleager bir prensi. Tanrıların da, insanların da domuzla simgeleştirilen tanrıçaların güçleriyle yönetildikleri anlaşılıyor.

Simgenin anlamı bütün dünyada öyle kalıcı bir bağlama uzanıyor ki, şaşırtıcı olsa da tek bir grafik gibi, yaşam deneyimleri veri de olsa *tremendum** gerçekleşmenin tanınması reddedilemez. Yalnız yüksek kültürlerde değil, folklorda da kâhinler ve

28 Horace Gregory, Ovid, *The Metamorphoses*, The Viking Press, New York, 1958, s. 214.

29 K. Kerényi, *The Heroes of the Greeks*, Grove Press, New York, 1960, s. 113-21 ve notlara bkz.

* Tremendum: (Latince) korku verici, korkulur (ç.n.).

hayalcilerin bu sembeleri –veya denildiği gibi, tanrıları– kendi başlarına birer güç olarak değil, fakat yaşamın ve esinlerin açığa çıktığı ve anlaşıldığı işaretler olarak düşündükleri gerçeği de artık ortada. Ruhun olduğu kadar gerçek dünyanın da güçleri söz konusu. Dahası, bu Etrüsk düzenlemede olduğu gibi, nihai konuyla ilgili büyük temaları konu edinen şiirsel düzenlemeler için de bu işaretler kullanılabilir. Bu tür resimle ifade edilen yeni gerçekleştirme akımlarından mitosun tüm dünya kalıtımına yayılmaları ortaya çıkar. İnsan kültürünün şafağında beri çok biçimli, kültürler arası bir gelişim olduğu anlaşılabilir. İhraç edilen gerçekleştirmelerde, hem sembelerin kendileri hem de akla getirdikleri düşünceler ve yaşam gizemleri açılır.

Disciplina Etrusca son güne kadar eski Tunç Çağı kozmolojisini sürdürdü; hep dönen, değişmez daireler. Uzay imgeleri de geleneksel Ortodoks yoldan ayrılmadı. Dört bucak, her ara noktada bir ilah ve başkanlık eden, Romalıların Jüpiter'le eşleştirdikleri dokuzuncu yüce tanrı, Tinia, cennetin efendisi. Tinia'nın vücut buluşundan başka bir şey olmayan kentlerin kralları da yıldızlarla süslenmiş cenneti simgeleştiren yakalar takıyorlardı. Hepsi yüzlerini kırmızıya boyuyorlar, kartal başlı asalar taşıyorlardı. Beyaz küheylanların çektiği arabalara biniyorlardı. Ayın her noktasında kral törenlerle kendisini halkına gösteriyordu, kaderin isteğini anlamak için kurbanlar sunuluyordu. Savaşta da adamlarının önünde giderdi. Keltlerde olduğu gibi, sekiz veya on iki yıllık bir dönemin sonunda kralın kurban edilmesi söz konusu olabilir. Kral höyüklerinin büyüklüğü ve döşenişlerindeki ihtişam böyle bir kral-öldürme kültüne kanıt sayılabilir. Frazer'in *Altın Dal*'da çözümlendiği Nemi mezarındaki gelenek bu kültürün eski kral-öldürme ritlerini son dönemlere kadar getirdiğini kanıtıyor.

Veii kentinin MÖ 36 yılında Roma'ya düşmesiyle Etrurya'nın kaderi belli oldu. Fakat imparatorluğun büyüyen askeri gücüne ve laik hukukuna karşın ve MÖ 88'de Etrurya halkı Roma yurttaşlığına alındıysa da, kâhinlikte yetki yine eski Etrüsk ustalara kalmıştı. MS 408'de Alarik ve Gotları tehdit ettiğinde, Etrüsk büyücüler Romalılara öğüt ve yardımlarını sundular. Papa Innocent I'in de kent piskoposuyken, büyücülere yıldırımlarla ilgili yeteneklerini halka göstermeleri için izin verdiğini bildiren bir raporu var.³⁰

30 age, s. 171.

Romalı Stoik Seneca, 'bu, bizi Toskanalılardan ayıran şeydir' diye yazıyor, 'onlar, yıldırım gözlemede ustadırlar. Biz yıldırımın bulutlar çarpıştığı için olduğunu düşünürüz, onlarsa bulutların yıldırımlar olsun diye çarpıştığına inanırlar. Her şeyi tanıya bağladıkları için yıldırımın yalnız görünmesiyle ilgilenmezler, onun kutsal işaretler vermek için göründüğünü düşünürler'.³¹

Böylelikle, nihayet, eski dünyadan modern dünyaya geçiyoruz.

3. ALTIN ÇAĞ

Plutarkhos, Romulus ve Remus'un, Aeneas soyundan genç bir bakirenin ikizleri olduğundan söz eder. Alba Kralı Mumitor'un kardeşi, babası Amulius kızı rahibe olmaya zorlamıştır. Ant içtikten kısa zaman sonra, kızın çocuk beklediği anlaşılmıştır. Eğer kuzeni, kralın kızı yalvarmasaydı, canlı canlı gömülmesi gerekcekti. Hapsedildiği yerde insandan daha güzel ve büyük iki çocuk doğurdu. Babası, telaşla, bir hizmetçiden onları yok etmesini istedi. Fakat adam onları küçük bir tekneye koydu, ırmağa bıraktı. Yükselen sular küçük tekneyi aldı, büyük vahşi bir incir ağacının altına bıraktı. Bir dişi kurt gelip onları emzirdi. Bir ağaçkakan onlara yemek getirdi. İki küçüğe Mars değer veriyordu; çünkü -Plutarch'a göre- anneleri onların babasının Mars olduğunu iddia ediyordu, başkaları ise babanın kızın kendi babası Amulius olduğunu, tanrı gibi zırh giyip kimliğini gizleyerek kıza yanaştığını söylerler.

Hayvanlarca bakıldıkları bir dönemden sonra ikizleri Amulius'un domuz çobanı buldu, onları gizli bir yere, fakat bazılarına göre de kralın yardımı ve bilgisi içinde sakladı. Çünkü kaynaklarda okula gittikleri ve iyi eğitim gördükleri yazılı. Onlar roma 'kurdun memesi' sözcüğünden gelen Romulus ve Remus adları verildi. Büyüdüğüce de cesur olduklarını gösterdiler. Arkadaşlarına ve kendilerinden küçüklere candan davranıyorlar, fakat kralın yöneticilerini küçümsüyorlardı. Koşuda, avcılıkta, hırsızları kovalamada ve zor durumda olanlara yardımında olduğu kadar okumada da iyidirler.

İki sığır çobanı arasında tartışma çıktı, biri kralın öteki kardeşinin çobanıydı ve Remus önce kardeşin sonra kralın eline

31 Seneca, *Quaestiones Naturales* II. 32-41, 48. von Vacano ağı, s. 145'den

düştü. Romulus kente saldırdı ve ikizini kurtardı, tiran kralı ve kardeşini kesti; ikizler annelerine veda ederek bebekliklerini geçirdikleri yere kendi kentlerini kurmak üzere ayrıldılar. Kentin nerede olması gerektiği konusunda kardeşler arasında tartışma çıktı. Tartışmayı kehanetle çözmeye karar verdiler, Remus altı akbaba gördü, fakat Romulus on iki olduklarını iddia etti, vuruş-tular ve Remus öldü.

Plutarkhos, Romulus'un kenti kurmaya koyulduğunu ve *Disciplina Etrusca*'ya uygun olarak törenleri yönetmek üzere Toskona'dan adamlar çağırıldığını yazıyor.

'Önce bugün *comitium** veya Toplantı Yeri olarak bilinen daire şeklindeki hendeği kazdılar. Buraya geleneksel olarak iyi veya doğal olarak gerekli kabul edilen bütün yemişleri, meyvele-ri saygıyla atıldılar. Sonra herkesin kendi memleketinden getirdiği toprak buraya atıldı. Bu hendeğe cennete dedikleri gibi *Mundus* adını verdiler, burayı merkez yaparak kenti bunun çevresine kurdular. Bu sırada kurucu pirinçten bir saban demirini bir bo-ğaya ve ineğe bağlayarak derin bir ark açtı; sınırların çevresini dolaşın ve arkasından gelenler kentin çevresindeki toprakların alt-üst edildiğini gözleme görevini yerine getirdiler, böylece hiçbir kesek dışarıda kalmadı. Bu çizgi boyunca duvar çektiler... kapı olmasını tasarladıkları yerde demiri topraktan çekerek bir yer bı-raktılar, çünkü arki kutsal kabul ediyorlardı. Kapıları kutsal ka-bul etmiyorlardı, çünkü o zaman dine karşı çıkmadan yaşamın gerektirdiği temiz olmayan şeylerin girmesine ve çıkmasına ola-nak kalmazdı.³²

Romulus kentini ünlü Sabinelere saldırısıyla elde ettiği ka-dınlarla doldurdu, onlar ilk akrabaları oldular, sonra da Ro-ma'nın yurttaşları. Başka savaşlarla ülkeyi genişletti. Sonra da öl-dü veya kayboldu, Roma İmparatorluğu'nda İsa'nın doğum ve ölüm, diriliş ve kayboluş mitolojisine uygun gelen bir biçimde düşünülebilir.

Biyograficimiz Plutarkhos'un yaşam süresi (MS 46-120) hem Aziz Paulus'un (MS 67) misyonerlik yıllarını hem de İn-cil'in yazılış yıllarını (MS 75-120) içine alan bir süre içeriyor. Oysa Romalıların 'din'e ve Levant'ın azizlerine, onların mucizele-rine karşı 'modern' yaklaşımı, hem bizim şu andaki konumuz

* Comitium: Eski Roma'da Rostra ile Senato arasında Capitol'un dibinde mahkemelerin toplandığı yer (c.n.).

32 Plutarch, *Romulus*. çev. Dryden, A. H. Clough yayını.

hem de modern Batı 'kilise'sinin bilimsel/dinsel şizofrenisini anlamamız açısından yeterli. Plutarch'tan sözcüğü sözcüğüne alıntı yapalım:

Plutarkhos Romalıların Etrurya'yı fethini ve başkent Veii'yi aldıklarını anlattıktan sonra yazıyor:

'Romulus kendi kararıyla savaşa ele geçen ülkeyi askerlerine bölüştürüp Veii kentini aldığı tutsaklara verince, Roma Senatosu'na danışmadan yaptığı bu hareket Senatoyu gücendirdi. Sonuçta, bir zaman sonra ani ve garip kayboluşuyla, Senota kuşku ve iftira altında kaldı. Romulus Temmuzunun Nones'inde* kaybolmuştu, o zaman bu aya verilen adla Quintilis'te ve ölümüyle ilgili zamanın dışında hiçbir şey kesinlikle belli değildir, çünkü dediğimiz gibi, bu günde olanların temsil edildiği festivaller halen devam etmektedir.

Scipio Africanus'un ölüm biçimini düşünürsek, bu belirsizlik garip gelmez. Africanus akşam yemeğinden sonra evinde ölmüştü ve ne olduğunu kanıtlayacak hiçbir şey bulunamadı. Bazıları doğal bir ölüm olduğunu söylerken, başkaları hastalık, başkaları kendisini zehirlediğini, başkaları da gece evine giren düşmanlarının onu boğduğunu söylüyorlar. Yine de Scipio'nun ölü gövdesini herkes görmüştü, herkes kendi gözlemiyle kuşkularını veya tahminlerini yürütebilirdi, oysa Romulus kaybolmuştu, ne gövdesinden bir parça kalmıştı ne de elbiselerinden bir parça bulunmuştu.

Bu nedenle, bazıları Vulcan tapınağında onu ele geçiren Senato'nun gövdesini parçalattırıldığını, parçalarının dağıtıldığını düşünüyorlar; başkaları da kayboluşunun Vulcan tapınağında olmadığını ve senatörlerle ilgisi bulunmadığını. Keçi Geçidi denilen yerde kent dışında halka söylev verirken, havada aniden garip ve açıklanamayan değişiklikler olduğunu, güneşin karardığını, gündüzün geceye döndüğünü, bu sessiz ve sakin olmayan, korkunç gökgürültüleri, fırtınalı rüzgârlarla dolu gecede, halkın dağılıp kaçtığını, senatörlerinse birbirlerine sarıldıklarını söylüyorlar. Fırtına geçtikten ve ortalık aydınlandıktan sonra halk toplandı ve kralı arayıp soruşturdular. Senatörler araştırmayı veya konuyla ilgilenilmesini engellediler, fakat Romulus'a saygı duyulmasını ve onun kutsanmasını istediler, çünkü tanrılar onu almışlardı. Aruk onlar için o iyi bir prens değil, lütfkâr bir tan-

* Nones: Eski Roma takviminde bazı ayların beşine ve bazı ayların yedisine verilen ad. Temmuzun yedisi (c.n.).

rıydı. Bunu duyan çoğunluk inanarak ve ondan gelecek iyi şeylerin umuduyla sevinerek evlerine gitti. Ama bazıları düşmanca bir tutumla dolaşarak, patricileri suçladılar ve iftira ettiler: Halkı saçma masallara inanmaya ikna ederken kralı öldürmüşlerdi.

İşler böyleyken, patricilerden birinin, soylu aileden gelen iyi bir kimsenin, Romulus'un sadık ve yakın bir arkadaşının, onunla birlikte Alba'dan gelmiş olan Julius Proculus'un bir gün foruma çıkarak en kutsal yeminleri ettiğini ve herkese yolda giderken Romulus'u gördüğünü açıkladığını anlatırlar. Her zamankinden daha uzun ve yakışıklı görünüyormuş, parlayan ve alevler içinde bir zırh giyinmişmiş, o da görüntüden korkarak, 'Kralım bizi neden, hangi amaçla haksız ve kötü düşüncelere bırakıp terk ettin, bütün kenti mahrumiyete ve sonsuz acılara boğdun?' demiş. O da şöyle yanıt vermiş, 'Tanrılar öyle istediler Proculus, bizler, onlardan gelenler, insanlar arasında yaşadıkten sonra, dünyadaki en büyük kentin ve imparatorlukla refahın temelini attuktan sonra yine geri, cennete dönmeliyiz. Elveda ve Romalılara ılımlılık ve sebatla insan gücünün en üstüne çıkacaklarını söyle; biz size lütüfkâr tanrı Quirinus olacağız'. Bu Romalılara, anlatanın dürüstlüğü ve yeminleriyle inanılır göründü, yine ilahi duygulara kapılıp bir ilahın olağandışı etkilerine benzer biçimde, kimse itiraz etmedi. Bütün kıskançlık ve yıkımları bir yana bırakıp Quirinus'a dua ettiler ve onu tanrı olarak selamladılar'.³³

Yolda karşılaşmayı okuyunca, Luka'nın yirmi dördüncü bapındaki öteki karşılaşma anımsanmaz mı?

'Ve işte, yine o gün onlardan ikisi, Yerusâlim'de altmış ok atımı uzakta Emmaus denilen bir köye gidiyorlardı. Olan bütün bu işleri birbirleriyle söylüyorlardı. Ve vaki oldu ki, onlar konuşur ve birbirlerine sorarlarken, İsa kendisi yaklaştı, onlarla beraber yürüdü. Fakat onu tanımasınlar diye gözleri tutulmuştu. Onlara dedi: Yürürken birbirinize söylediğiniz bu sözler nedir? Yüzleri kederli olarak durdular. Onlardan adı Kleopas olan biri yanıt verip dedi: Konuk olarak Yerusâlim'de oturur da, bugünlerde orada olan işleri bilmeyen yalnız sen misin? Onlara dedi: Hangi şeyler? Ve kendisine dediler: Allahın ve bütün halkın indinde işte ve sözlerde kudretli bir peygamber olan Nasıralı İsa hakkındaki işler ve başkâhinlerle bizim reislerimiz ölümeye

33 age.

mahkûm edilmesi için onu nasıl ele verip haça geldiler. Fakat biz, İsrail'i kurtaracak olan odur diye ummaktaydık. Fakat bunlarla beraber bu işler olalı üç gündür. Bundan başka bizden bazı kadınlar sabah erken kabirde bulundular. Onun cesedini bulamayınca geldiler ve o yaşıyor, diyen melekler rüyetini görmüş olduklarını söyleyip bizi şaşkın ettiler. Bizimle beraber olanlardan bazıları kabre gidip kadınların dedikleri gibi buldular, fakat onu görmediler. Ve onlara dedi: Ey anlayışsız adamlar ve peygamberlerin bütün söylediklerine yürekleri geç inananlar! Mesihin bunları çekip izzetine girmesi gerek değil miydi? Ve Musa ile bütün peygamberlerden başlayarak kitapların hepsinde kendi hakkındaki şeyleri onlara açtı. Varacakları köye yaklaştılar ve o, daha ileri gidecekmış gibi yaptı. Onu zorladılar: Bizimle beraber kal, çünkü akşam yakın, zaten gün batmak üzeredir, dediler. Onlarla beraber kalmak için içeri girdi. Ve vaki oldu ki, onlarla beraber sofraya oturduğu vakit, ekmeği aldı, şükran duasını etti ve kırıp onlara verdi. Ve onların gözleri açıldı, onu tanıdılar, ve o, kendilerine görülmez oldu.³⁴

Şimdi ötekine dönelim:

Uyanık Romalı, Romulus'un görünüşüyle ilgili olarak yazıyor:

'Bu Yunan fablları Prokonnesoslu Aristeas ve Astypalaeen Kleomedes'i andırıyor; Aristeas'ın bir çırpıcı dükkânında öldüğü söyleniyor, arkadaşları onu görmeye geldiklerinde gövdesi kaybolmuş, daha sonra, bir seyahatten dönerken ona Croton'da gezirken rastladıklarını söylemişler. Olağanüstü güçlü ve dev gibi biri olan Kleomedes de, aynı zamanda yabani ve çılgın olduğu için birçok gariplik yaptıktan sonra bir okulda, çatıyı taşıyan bir direğe yumruk atmış ve onu ortasından kırmış, yapı çöküp içindeki çocukları ezmiş. O da peşine düşülünce koca bir kutunun içine girmiş, kapağı da birçoğu geçip, zorlayıp da açamayana kadar tutmuş. Sonra kutuyu kırdıklarında içinde kimse olmadığını görmüşler, ne canlı ne ölü. Şaşkınlıkla, Delfi'deki kâhine gitmişler. Kâhin de, 'bütün kahramanlardan Kleomedes sonuncusu' demiş.

Alcmena'nın gövdesinin de mezara taşınırken yok olduğu anlatılıyor. Tabutta yatan bir taş bulunmuştu. Böyle olağandışılıkları efsaneçi yazarlar çok anlatıyorlar, doğal olarak ölümlü olan yaratıkları tanrısalılaştırıyorlar. Kutsal bir yaratığı insan er-

34 Luka 24.13-31. •

demi içinde reddetmek kâfirlik ve alçaklıksa da, cennetle dünyayı karıştırmak da saçmadır. Pindar'la birlikte

*bütün insan gövdeleri ölümün kaderine bağlanır
yalnız ruh sonsuzluğa kalır*

diye analım. Çünkü ruh tanrılardan gelir, oradan gelip oraya döner, gövdeyle değil, fakat ondan en uzak ve ayrı olduğu zaman ve en saf ve temiz olduğunda ve etten ayrı olduğunda, çünkü Heraclitus'un dediği gibi ruh mükemmel durumda kuru bir ışıktır, bulutun kopan yıldırım gibi gövdeden ayrılır, ama gövdeyle engellendiğinde ve dolu olduğunda incelmemiş ve nemli buhur gibidir, yanıp tutuşmaz ve yükselmez. Bunun için doğaya aykırı olarak gövdeleri de cennete göndermemeliyiz, fakat kutsal doğaya ve yasalarına inanarak iyi insanların ruhlarının ve erdemlerinin kahramanlara dönüştüğünü, kahramanların yarıtanrılara dönüştüğünü bilmeliyiz. Giriş ritlerinden geçip sonunda temizlenmek ve arınmak gibi, ölümlülük ve manıktan kurtuluş insan iradesiyle değildir, gerçekten ve doğru düşünceye göre, tanrılara yükselmek ve böylece en büyük ve mükemmel kutsallığa erişmektir...

Romulus'un kırk dört yaşında ve iktidarının otuz sekizinci yılında dünyayı terk ettiği söylenir.³⁵

Romalılar kutsal varlıkları ve güçleri anlatmada iki sözcük kullanırlardı. Biri *deus*'dur, çoğunlukla 'tanrı' olarak çeviriyoruz, öteki de uygun bir terimimiz olmayan *numen*'dir. İkincisinin türediği NV- kökü (garip biçimde) 'emir ve istek' ve sonra 'kutsal istek veya güç, kutsal etki' çağrışımları ile 'başını eğmek' demektir.³⁶ Antropologlar bu Roma teriminin birçok ilkel eşdeğerini bulmuşlardır; örnek olarak, Melanezya'da *mana*, Dakota'da *wakon*, Iroquis'de *orenda* ve Algonquilerde *manitu*. Hepsi belli olanüstü büyüsel güçleri taşıyan içkin güce ilişkindir. Bu nedenle, 'başını eğmek' dışarıdan gelen bir şey değil, küçük görülen nesneden çıkan bir deyimdir. Böylece, Latince *deus* DIV- köküyle 'parlamak' Sanskritçe *deva* 'tanrı'ya bağlanırken ve kişisel olarak tanımlanmış bir varlığı anlarken, *numen* kişisel tanımı olmayan bir dürtü ve gücü anlatır. Burada *Doğu Mitolojisi*'nde Şin-

35 Plutarch, *age*.

36 Charlton T. Lewis ve Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford The Clarendon Press, 1879, s. 1224-25.

to konusunda tartışılan Japon kutsal varlık *-kami-* anlayışını anımsayabiliriz.³⁷ Çünkü Japonya'daki gibi eski Roma'da da evren, geniş ve dar anlamlarıyla, tüm varlığına yönelik bir merakla kabul edilmişti. Seneca'nın mektuplarından birinde uygun bir bölüm var:

'Kendinizi bulunmaz derecede uzun, yaşlı ağaçlarla dolu, dallarının gizemli biçimde göğü örttüğü bir ormanda bulduğunuzda, ormanın ululuğu ve gizemliliği yoğun gölgelerin huşu duygusuyla sizde tanrı inancını uyandıracaktır. Ve dağların kayaları arasında insan eliyle değil, doğa güçleriyle açılmış bir mağara görüldüğünde ruhunuzda dinsel bir huşu yayılır. Büyük ırmakların kaynaklarına saygı duyarız. Sunaklar yeraltından suların fişkırdığı yerlere kurulmuştur. Çağıldayan sıcak su kaynakları coşkuyu canlandırır. Ve birçok su, gizli kaynağı ve ölçülemeden derinliğiyle kutsanmıştır.'³⁸

Roma *numina*'sında en önemliler evinkilerdi, önde gelen de *pater familias*'dı. Aile kültürü, öncelikle zaman içinde süregelmesiyle gizemliydi, ataları (*maues*) kutsayan ritlerle temsil edilirdi ve de ölü festivallerinde (*parentes*). Ev halkının *numina*'sı da saygındı, kilerinki (*penates*) ve evişlerinin (*lares*) de. Ocak bekçisi Vesta, tanrıça, kapınıniki Janus tanrı olarak kişileştirilmişti. Her erkeği koruyan güç olarak da *numen* fikri vardı, onun *genius*'u, kadını koruyan ve hamilelik gücü veren de onun *juno*'suydu. *Genius* ve *juno* varlık kazanarak bireye can veriyordu. Yaşamında koruyucu ruhlar olarak onda bulunurlar ve yılan olarak temsil edilirdi. Yunan etkisiyle *juno* gücü, daha sonra tanrıça Juna'ya dönüştü, doğumun ve anneliğin koruyucusuna ve Yunan Hera ile özdeşleşti. Bir dizi tarımsal aşamalara ilişkin *numina* da kutsanıyordu, tarlalara verimlilik getiren *Sterculinius*, tarlanın ilk sürülmesi *Vervactor*, ikincisi *Redarator*, üçüncüsü *Imporcitor*, tarlayı biçmek *Sator* vb. orakla biçmek *Messia*, harman yeri *Convector*, harman *Noduterensis*, tohumların saklanması *Conditor*, orada kalması *Tutilina*, mutfığa taşınması *Promitor*'a kadar.³⁹

Daha sürekli olan öteki kişilikler daha önemliydiler; daha sonra Zeus'la özdeşleştirilen parlak cennetlerin ve fırsatların efendisi Jüpiter, Ares'le özdeşleştirilen savaş tanrısı Mars, Posei-

37 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 484-88.

38 Seneca, *Epist* 4.1.3. Nillsson, *age*, c. I, s. 286.

39 Ludwig Deubner, "Die Römer", *Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgeschichte*, J. C. B. Mohr, 4. baskı, c. II, Tübingen, 1925, s. 443.

don'la özdeşleştirilen sular tanrısı Neptün, hayvanlar tanrısı Faunus, ormanlar tanrısı Silvanus. Aynı biçimde, dişi güçlerden Ceres Demeter'le özdeşleştirildi, Tellus Mater Gaea'yla, özünde çarşı tanrısı olan Venüs Giritli Afrodite'le ve Fortuna Moira'yla. Çiçek tanrısı Flora, meyve tanrısı Pomona, kaynakların ve doğumun tanrısı Carmenta, önce şafağın, sonra doğumun tanrısı olan Mater Matuta'yı da görüyoruz.⁴⁰

Devletin daha geniş kült çevreninde *pater familias*'ın eşdeğeri kraldı, özünde tanrı-kral. Sarayı baş tapınaktı, kraliçesi tanrıça eşi. Evde ocak numenin tanrıça Vesta olduğunu belirtmiş-tik. Devletin geniş ailesinde aynı kutsal ilke pagan Roma tarihi boyunca, daire şeklinde bir tapınakta kutsanmıştı. Burada saygın altı kadının yaktığı bir ateş vardı. Ateş her yılın sonunda söndürülürdü ve yine ilkel bir yolla çubuklarla yakılırdı. Vesta bakirelerinin giyimi Romalı gelin elbisesini andırırdı, antı içen bakire saygıyla Pontifex Maximus, kentin baş sahibi tarafından kucaklanırdı; rahip ona *Te, Amata, capio!* derdi, 'Sevgili, seni üstüme alıyorum'. İkisi simgesel olarak karı ve kocaydı. Eğer Vesta bakiresi iffet yeminini bozarsa canlı canlı gömülürdü.

Vesta Ateş konusunun bütün ayrımları ile eşdeğeri kral öldürme ritleri ve kutsal ateşi yeniden yakma uygulamaları *İlkel Mitoloji*'de anlatılmıştır,⁴¹ bundan daha fazla benzer olamaz. Bu tür ritler neolitik ve Tunç Çağı mitolojisine aittir. Kentin en eski dönemlerinden bize yazılı bir şey kalmadıysa da, dönen çağların mitolojisinin ve dünyanın öteki uygarlıklarını biçimlendiren günlerin Roma'nınkileri de biçimlediği ortadadır. Hem uzamsal olarak kentin planını, Romulus'un kenti kuruş törenleri efsanesinde tanımlandığı gibi, hem de takvim olarak yaşam disiplini biçimlemiştir.

Eskiden, altıncı yüzyılın son kısmında Ekrüsklü bir hanedan, Tarquinalı (şimdi Corneto) Tarquinler Roma'yı yönetiyordu. MÖ 509'da sürülmüşlerdi ve bundan sonra Roma dininin Helenleşmesi başladı. Yerel, arkaik gelenekler uygarlığın hızla büyüyen merkezlerindeki yeni hümanizmle uyumlu duruma geldi. Etrüsk yıllarında yapılan tapınaklarda kült imgeleri alçılandı, taş için Roma sanatçıları MÖ ikinci yüzyılda gelen Yunanlıları beklediler. Aynı dönemde Sibylline Kitapları da Cumae'den geldi. Cumae güneyde, Napoli'nin on iki mil batısında kutsal bir

40 age, s. 483-42.

41 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 165-184.

kentti, Yunanlılar tarafından sekizinci yüzyıl kadar eski bir zamanda kurulmuştu. Özellikle kâhinlik mağarasıyla kutsanmıştı. Sibyl kehanetlerini Vergilius Eclogue IV'te yazmıştır. Görevli yaşlı kadın kenti dokuz kâhinlik kitabıyla ziyaret etmişti, üçü satın alarak güvenlik nedeniyle Jove tapınağında gömülmüştü. MÖ 82'de yangınla yok olana kadar aralıklarla onlara başvurulmuştu.

Plutarkhos'un dediği gibi, kehanetleri 'birçok neşesiz şeydi... Yunan kentlerinin devrilmesi ve değişimi, birçok barbar ordusunun görünüşü ve önderin ölümü'.⁴² Dünya tarihini çeşitli metallere ve tanrılara göre çağlara da bölmüş görünüyorlar.⁴³ Virgil'in kutsanmış sözlerinden çıkarabileceğimiz gibi, Sibyl dönemi, sonuna geldiğinde, bu tür mitoslarda her yerde olduğu gibi, yeni başlangıcın altın çağı peşinden gelecekti.

... *Cumae tanrı sözündeki son çağ geldi artık;
yeni baştan kuruluyor yüzyılların büyük düzeni.
Geri geliyor artık Virgo, Saturnus krallıkları;
yeni kuşaklar sallanıyor artık yüksek gökyüzünden.
İlgi göster doğan çocuğa tek, onunla bitecek ilkin
demir soy, temiz Lucina, tüm yeryüzünde doğrulacak
altın soy, egemendir işte senin Apollon artık.*⁴⁴

Bu şiir Hıristiyan ortaçağda, İsa'nın bir mucizesi olarak değerlendirilmiş, söz konusu harika çocuğuyla, Vergilius, bir tür pagan kâhin olarak saygı görmüştü. Gelen Altın Çağ düşüncesi ne de olsa Yahudi Kıyamet yazarlarının öte dünya yazılarını andırıyor, tarih de, MÖ 70-19, Kumran Esseneleriyle tam aynı döneme düşüyor. Fakat yumuşak Roma şüirinde Son Günlerin Savaşı ile ilgili bir yıkım yok. Altın Çağ'a dönüş, olağan sürekli dönüşümle ilgili, "Mesih Günü'nün son dönüşümüyle değil. Evrenin sonsuz zamana geçişini yansıtmıyor. Söz konusu çocuk da Mesih değildi, normal bir çocuktü, zamanında Vergilius'un yakınlık duyduğu tanınmış bir ailenin doğacak çocuğuydu. Vergilius bunu evrensel barış çağının şafağı olarak (böyle olmasından

42 Plutarch, *De Pythiac Oraculis*, H. C. O. Lanchester, "Sbyline Oraclas Hastings", age, c. XI, s. 497'den.

43 Servius, Virgil, Eclogue iv.4'e şerh. Georgius Thilo, *Servii Grammatici, Georg Olms*, c. III, Hildesheim, 1961, s. 44-45. (Çeviride, Vergilius, *Çöban Türkçüleri*, çev. Günçör Öner, 1970, kullanılmıştır).

44 Eclogu iv. Vergilius age.

hoşlanacaklar için) Roma İmparatorluğu'nun egemenliği olarak anlıyordu. Vergilius'un imgesi ebedi anlamıyla da, sözcük anlamıyla da alınsa Klasik bir deyişle ilgisi yok.

MÖ 100 yıllarına doğru Roma Pontifex Maximus'u Q. Mucius Scaevola, Stoik bilge anlayışıyla üç aşamalı bir tanrılar öğretisi geliştirdi: Şairlerin tanrıları, filozofların ve devlet adamlarının tanrıları. İlk ikisi halkın anlayışına göre değildi ve yalnız ikincisi gerçektir. Fakat dördüncü ve çok daha yeterli bir tanrısal düzen bugünlerde Roma'da bilinmeye başlanmış bile: Yakınoğu düzeni. Yaklaşım, Yunan düşünüsüyle ne şiirsel ne felsefiydi ve bu güç, sonuçta Roma ahlak düzenini ve uygarlığını koruyucu değildi, fakat çözücü bir etki yarattı.

Üstüne düşülen yabancı güçlerin girişiyle ilgili ilk olay, MÖ 204 yılında Hannibal'ın Kartaca ordusu daha İtalya için bir tehditken oldu. Sürekli fırtınalar ve dolu, tanrıların, bir nedenle, Roma halkına karşı olduğu etkisini yaratmıştı. Sibyl Kitaplarına başvuruldu. Yanıt, düşmanın yalnızca Frig kenti Pessinus'un Ulu Tanrıçası Roma'ya getirilirse kovulabileceğiydi. Bu Magna Mater Kibele'ydi, sonsuz-ölümlü, sonsuz-dirilen kurtarıcı Atis'in ana-eşi ve bu ikisi, artık çok iyi bildiğimiz çiftin yerel biçimleriydiler: İnanna ve Dumuzi, İstar ve Tammuz. Yüksek Etrusk çağında, 29. şeklin gösterdiği gibi, aynı kökten gelen Afrodit mitosuyla ölen ve dirilen sevgilisi Adonis İtalya'ya girmişti. Şimdi, Sibyl Kitaplarının öğüdüyle, Kibele Magna Mater büyük kara bir taş biçimiyle getirilmiş ve Palatine'deki tapınağa yerleştirilmişti. İmparatorluktaki Mithra kültü etkisinden zaten söz etmiştik. Bu düzene ait üçüncü bir din İskenderiye'den geldi, şimdi Helenleşmiş olan İsis'le eşi şimdiki adıyla (Osiris-Apis adından) Separis getirildi. Bütün bu eski yerel kültürler Helenist dönemde Yunanlıların ilgili Dionysos, Orfeus, Pythagoras akımlarıyla uyumlulaştırıldı, bunlara da bir miktar Kildani Helen astrolojisi eklendi. Batı'da egemen olan makro-mikrokozmosik masal bileşimi buradan çıktı. Şöyle ya da böyle Rönesans bilimine kadar eski dünyamerkezli kozmolojinin yerini aldı ve eski mistik düşlerin ötesinde harikalar yarattı.

Bu gelişimin dikkate değer kişileri şunlardır: Yunanlı Stoik Posidonios (MÖ 135-50, daha önce söz etmiştik*), seçkin öğrencisi Cicero (MÖ 106-43), Cicero'nun arkadaşı Publius Nigidius

* Bkz. s. 210.

Figulus (MÖ 98-45), sonra Vergilius (MÖ 70-19), Ovid (MÖ 40-MS 17), Apollonios (Tyanalı, MS birinci yüzyıl), Plutarkhos (MS 46-120), Ptolemaios (MS ikinci yüzyıl) ve Plotinos (MS 205-270). Bunların çalışmalarında bir dereceye kadar modern bir anlam yatar, bunların bilimleri, zamanımızdaki gibi, eski kozmolojilerin özümleyemeyeceği doğal düzene ait gerçekleri açıklıyordu; günün sorunu geçmişin önemli ruhsal kavrayışını korurken yeni ufukları zorlamaktı.

Belki de eski masalın yeniye uygun biçime dönüştürülmesine en kolay anlaşılır örnek, Cicero'nun 'Genç Scipio Africanusun Ruyası'dır, *Cumhuriyet*'te tartışmasını bununla bitirir. Çalışmasına konu olarak seçtiği genç MÖ 185-129 yıllarında yaşamıştı, düşünde büyükbabasını gördüğü varsayılıyordu, Yaşlı Scipio Africanus (MÖ 237-183). Dede yıllar önce Hannibal'ı yenmiş ve Afrika'yı işgal etmişti. Torununa onun önündeki gelecekle ilgili bir şeyler iletmek kadar, evrene ve insanın onun içindeki yeri konusunda da yeni bir görüş aktarmaktadır.

Gencin şöyle anlattığı düşünülür, 'Her zamankinden daha derin bir uykuya dalmışım, Africanus'un önümde dikildiğini düşündüm, şahsından çok büstünden tanıdığım bir biçimle bana bildik geldi'.

Psikolojik vurgu şimdiden ilgi çekici. Düş öznel olarak sergileniyor. Ölünün geri gelişine bir gerçeklik olarak inanmamız istenmiyor. Atmosfer dinsel bir mitos değil, şiirsel.

Africanus, 'düşüncelerin daha ne kadar bu aşağılık dünyaya bağlı kalacak' dedi. Girdiğin kibirli işleri göremiyor musun? Dokuz semavi katıyla evrenin harikalarını göstermeye başladı. 'En dıştaki cennet hepsini içerir' dedi, 'o ulu tanrının kendisidir, kendisinde bütün öteki katları tutar ve kucaklar. Yıldızların sonsuz dönen yolları onun içinde saptanmıştır, altında, yedi kat daha vardır, onlar da cennetin tersine dönerler. Africanus bunları sırasıyla saydı, Saturn, Jüpiter, Mars, Güneş, Venüs, Merkür ve Ay. 'Ayın altında ölümlü olan ve çürüyecek olan dünyadan başka bir şey yoktur, yalnız tanrıların ihsanı olarak insana verilen ruhların dışında; oysa ayın üstündeki her şey sonsuzdur. Ve dokuzuncu veya merkezi kat dünyadır, hareketsizdir, hepsinden düşüktür, doğalarındaki aşağıya doğru eğilimle bütün canı çıkacaklar ona doğru yürür.'

Kozmoloji, daha sonra Ptolemy'nin sistematize ettiği ve Dante'nin sürdürdüğü Helenist bilimdir. Sonuç olarak zigurrat

astrolojisinden türetilmiştir. Ama dünya, bir tür Çin iç içe küreleri gibi, ortaya yerleşmiştir; eskinin kozmik denizle çevrili düz tabağı değildir.

Rüyayı gören, 'Kulağıma dolan yüksek ve tatlı anlaşılır sesler de ne?' diye sordu, hayal yanıt verdi:

'Bu kürelerin ileriye doğru atılmasından ve koşmasından çıkıyor; aralıklar, eşit değilse de, sabit bir oranda düzenlenmiştir. Yüksek ve alçak tonların tatlı karışımıyla çeşitli armoniler üretilir. Çünkü bu tür büyük hareketler bu kadar hızla sessizce oluşmazlar. Doğa keskin olanlara ince, ötekilere kalın tonlar vermiştir. Bu nedenle, en dış küre cennet, yıldızları içerir ve daha hızlı döndüğü için yüksek, tiz bir ses üretir. En aşağıda dönen küre ise, ay, en alçak tonu verir. Dünya küresi ise, dokuzuncu, evrenin ortasında hareketsiz ve sabit durur. Ama öteki sekiz küreden ikisi aynı hızla hareket eder ve hepsi yedi değişik ses çıkarır. Bu rakam da hemen her şeyin anahtarıdır.

Eğitilmiş kimseler, bu uyumu telli aletlerinde taklit ederken kendileri için bu diyara dönüş sağlamışlardır. Başkaları da dünyadaki yaşamları sırasında parlak akıllarını kutsal konulara adanarak ödülleri elde ettiler. İnsanın kulakları bu sesi duysa ona sağır olur, çünkü işitmeden daha ağır bir duyu yoktur... Ama bu güçlü müzik, bütün evrenin hızla dönüşünden üreyen müzik insan kulakları tarafından algılanamaz. Güneşe doğru baktıkça, görme duyunun onun ışınımıyla güçsüzleşir.'

Pythagoras'ın rakam öğretisi evrendeki, sanattaki ve ruhtaki uyum olarak burada yeni bir evren anlayışına ve modern, laik bir yaşam biçimi içine oturtulmuş. Kastları, kurbanları ile hiyerarşik devletin eski düzeni ve böyle bir devlete hizmet eden sanatlar artık geçmişte kalmış. Sanatlardan ve öteki 'parlak akılların' 'kutsal konular'ından burada Helenleşmiş, hümanist bir kavrayışla söz edilmektedir. Yine de henüz öğretinin özünden bir şey yitmemiştir.

Hayal şimdi dünyadan, onun kutuplarından ve sıcak bölgelerinden söz ederek sürüyor:

'Dünyanın bazı belirli bölgelerle çevrili olduğunu fark edeceksin. Bunlardan ikisi iyice birbirinden ayrıdır ve cennetin zıt kutuplarınca desteklenmektedir. Buzdan bağlarla tutulmaktadır, fakat merkezi ve en geniş bölgesi güneşin ısıyla kavrulur. İki bölgede yaşanılabilir. Bunlardan güneydekiyle (tabanları seninkiyle zıt olanların yaşadığı yerle) senin bölgenin bir ilişkisi yok-

tur. Senin yaşadığın bölgeyi incele. Küçük bir bölümünün Romalıların olduğunu göreceksin. Kuzeyden güneye dar, doğudan batıya geniş olan elinde tuttuğun bütün yer gerçekte dünyada Atlantik, Büyük Deniz veya Okyanus adını verdiğiniz denizle çevrilmiş küçük bir adadır. Şimdi büyük adına karşın ne kadar küçük olduğunu görüyorsun!"

Bu zamana kadar olan bütün mitolojik değerlendirmelerin tersine, ana vatan yerel değerler dizgesi ve ufukların erimiyle önemsenmemiş küçümsenmiştir. Bakış açısı mantıklı insan aklıdır, dünyanın büyüklüğünden haberdardır ve onun yeni bilim, siyasa ve yaşam olanaklarına direnç göstermez, onlara yönelir. Devlet işleri ve siyaset artık laiktir, yarı dinsel bir damga taşımaz. Söylemin aşağıdaki bölümünün göstereceği gibi, artık ne devlet işleri ne de insan ruhu böyle bir bağ taşır:

'Ruh senin özündür, parmakla gösterilen gövden değil. Bu nedenle, yukarıdaki ulu tanrının evreni yönettiği gibi yaşayan, hisseden, anımsayan ve öngören, yöneten, egemenlik kuran ve yaşadığı gövdeyi hareket ettiren bir tanrı varsa, tanrı olduğunu bil. Aynı ölümsüz tanrının kısmen ölümlü olan evreni yönetmesi gibi, ölümsüz ruh da yok olacak gövdeyi yönetir...

Çünkü hareket eden her şey ezeldir; ama hareketi başka bir şeye bağlı olan, başka bir kuvvetle hareket ettirilen şey hareket bittiğinde yaşamı terk eder. Bunun için, yalnız kendi kendine hareket edenin hareketi durmaz, çünkü o kendinden hiç ayrılmaz. O, hareket ettirilen bütün öteki şeylerin hareketinin nedeni ve kaynağıdır. Bu ilk nedenin başlangıcı yoktur, çünkü her şey ilk nedenden çıkar. O ise hiçbir şeyden çıkmaz, kaynağını başka şeye borçlu olsa ilk neden olamazdı. Ve başlangıcı olmadığı için sonu da olmayacaktır...

Şimdi, kendinden hareket eden bir şeyin ezeli olduğu açık olduğuna göre, kim bunun ruhun niteliği olduğunu inkâr edebilir? Çünkü sonsuz bir etkiyle hareket ettirilen şey ruhsuzdur, ama ruhu olan şey kendi iç etkisiyle hareket etmektedir, ruhun özel yapısı ve durumu budur. Ve ruh kendini hareket ettiren tek güç olduğuna göre, onun başlangıcı ve sonu yoktur. Bunun için onu en iyi amaçlar için kullan!'

Böylece insanın en iyi amaçları sorununa geldik ve yanıt yine mantıklı bir insan yanıtıdır:

Yaşlı asker devlet adamı, 'en iyi amaçlar senin ülkeni korumak için yaptıklarıdır' diyor. 'Bu tür etkinliklerde eğitilen ve

kullanılan bir ruh daha hızlı uçacaktır, gerçek evine ve sürekli yerine gidecektir. Ve eğer hâlâ gövdede saklıyken dışarı bakar da dışında olanları düşünürse, olanaklı olduğu kadar kendisini gövdeden ayırabilirse bu uçuş çok daha hızlı olacaktır'.

Tipik Roma yaklaşımı burada devlete adanmayı ruhsal bir değer olarak sunmaktadır ve kentinin eski bir kurtarıcısının kimliğiyle temsil edilmektedir. Bu da Doğu'yla tam bir karşıtlıktır. Ruhsal gerçekleşmenin sağlanabilmesi için tam bir feragatla ötekine adanmanın gerekli olduğu, sonsuz ve zamana bağlı düzenlerin ayrıştığı gelecek kütlerde dünyayı reddeden bir ton onlara egemen olmuştu. Orfik-Pythagorcu akımda bu yaklaşım *soma-sema* (gövde-türbe) alorizmasıyla ifade edilmişti. Tanınmış Stoik Cicero, şimdi bu temaya doğrudan karşı çıkıyor.

Ona göre, genç hayalci soruyor: 'Africanus'a kendisinin, babamın veya ölü olarak düşündüğümüz ötekilerin gerçekten canlı olup olmadıklarını sordum'. Yanıt verdi 'Elbette gövdenin bağlılığından hapisaneden kaçır gibi kaçan bütün bunlar canlıdır. Ama insanların dediği şekliyle senin yaşamın, gerçekte ölümdür'.

O zaman delikanlı umutsuzlukla babası Paulus'a seslendi: 'Ey babaların en iyisi ve en günahsız, yaşam buysa, Africanus'dan öğrendiğim gibi, dünyada daha niye kalayım?'

Ve babası ona görünüp yanıt verdi:

'Öyle değil, gördüğün her şey tanrının tapınağıdır ve tanrı seni gövde hapisanesinden bırakmadıkça cennete giremezsin. İnsana yaşam Dünya denilen kürede yaşasın diye verilmiştir, o da bu tapınağın ortasındadır; sonsuz ateşten ruhunu da yıldız ve gezegen dediklerinden vermiştir, onlar da kutsal bilgilerle canlandırılmış küresel gövdelerdir, harika bir hızla saptanmış yö-rüngelerinde dönerler. Sen Publius ve bütün iyi insanlar, ruhu gövdenin korunmasında tutmalıdırlar ve onu sana verenin buyruğu olmadan terk etmemelidirler. Tanrının insana verdiği görevden kaçarsan başka...

Gerçekten ana babaya ve aileye, en çok da yurduna bağlı olan adaleti ve görevi sev. Bu tür bir yaşam göklere giden yoldur, dünyadaki yaşamlarını tamamlayanlar ve gövdeden kurtulanlar oraya toplasır, orada yaşayanlar sizlerin şimdi gördüğünüz ve dünyada samanyolu dediğiniz yerde yaşarlar'.⁴⁵

45 Cicero, *De re publica*, 6.9-26. çev. Clinton Walker Keyes, Loeb Classical Library, 1928. Cambridge, Mass, Harvard University Press, Londra, William Heinemann.

Böylece Cicero, Orfik *soma-sema* tezini kabul ederken gerçek bir Romalı ruh olarak, bütün ahlak vurgusunu insan ruhunun zaman içindeki kaderi üstünde yapar.

'Yurtlarını koruyan, ona yardım eden veya onu genişleten herkese cennette özel bir yer hazırlanmıştır. Orada sonsuz yaşamın mutluluğunu yaşarlar. Tüm evreni yöneten tanrı için, devlet denilen adaletle ilgili toplantı ve kurullara kaulan insanların yaptıklarından daha hoşnutluk veren bir şey yoktur. Onların yöneticileri ve koruyucuları buradan gelir ve onlar buraya döneceklerdir'.⁴⁶

Öğreti, en eski Upanişadlardaki kral destanları Ajatashatru ve Jaibali'de öğretilen Hint karma yoga öğretisinden hiç de farklı değil.⁴⁷ Ve Hintli ustaları gibi Cicero soylu görüşüyle, hem onlara hem de devletine bağlanmamaktan da görev kadar söz eder. 'Duygusal zevklere kapılanlar ve onların kölesi olanların ruhları ve bu isteklerle kışkırtılanlar insanların ve tanrının yasalarına tecavüz ederler, gövdelerini terk ettikten sonra bunlar dünyaya çok yakın uçarlar ve birçok eziyetle geçen yıllardan önce cennete kavuşamazlar'.⁴⁸

Doğunun yeniden diriliş öğretisine daha yakın bir benzerlik uyandırmak herhalde zor olurdu. Ama yine de, Roma tonu, Hintlilerden, Romalının insanların görevine ilişkin kavrayışı Hintlininkinden nasıl farklıysa öyle farklı. Çünkü Roma yurttaşlarınınca 'kutsal amaçlar' kast tarafından kararlaştırılmaz, bireyin kendi yetenekleriyle değerlendirilir. Dünyadan kurtuluşa ilişkin sözleri de, dünyadayken akıldan insanca yararlanmalarına engel değildir. Vergilius *Aineius* kitabının altıncısında aynı mitolojinin başka bir biçimini sunar; ruhun bu açıdan değerlendirilişinde daha sonraki Dante ile bir ilişkisi de böyle yakalanabilir. Ama Vergilius'la Dante arasında da ayırım vardır, çünkü Romalılar için dünyanın merkezindeki akıl şeytansı değildir, kutsaldır.

Hristiyan yazarlar, en liberalleri bile, pagan Romalıların dindarlığını kavrayamamışlardır. Örnek olarak imparatora gösterilen saygı; Vergilius'un efendisi Augustus bir devlet siyaseti olarak kurumlaşmasına neden olmuştur. Cicero'nun iki görüşü, cennete giden yolun anayurda hizmetten geçtiği ve kendini bilmenin tanrı olmak olduğu, daha sonra imparatorun kutsanması

46 *age*, 6.13.

47 *Tanrının Maskeleri Doğu Mitolojisi*, s. 208-214.

48 Cicero, *age*, 6.29.

anlayışını getirmiştir. Vergilius *Aeneid*'in ünlü bölümünde bunu desteklemiştir.⁴⁹ Ovidius da *Metamorphoses*'de aynı şeyi yapmıştır.⁵⁰ Ne de olsa, her balığın ve sineğin kendinde kutsallık taşıdığı yerde, devletin başı neden *primus inter pares* olarak saygı görmesin? Augustus'un çağdaşı İsa'nın Hıristiyanlarca tanrılaştırılması ise bununla karşılaştırılmaz. Çünkü Hıristiyan görüşünde dünyanın ve yaratıklarının kutsal bir boyası yoktur. İsa'nın tanrılaşması kökten bir değişimi gösterir. Her şeyin özünde *numina* olduğu bir olasılıktan uzaktır. Ve Roma görüşü açısından, Hıristiyanların imparator imgesinde bir parça buhuru kabul etmeyi reddetmek yalnız isyan eylemi değil, fakat dinsizliktir de; insanlık tarihinin bilinen bütün mitos ve felsefelerinde (o günden beri hepten kayıp olan İncil'in dışında) evrenin kutsal başı nihai Gerçekler Gerçeği olarak öğretilmiştir.

Augustus, MÖ 27'den MS 14'e kadar hükümdarlık ederken, devletin görünüşü olanaklı olduğu kadar cumhuriyet olarak korunmakla birlikte, kentlin eski dinsel kurumlarındaki emperyal ihtişamı canlandırmıştır. Kendi sarayı devletin temel tapınağı olmuştur, aynı eskiden tanrı-kralınınkinin olduğu gibi. Sarayın yanında yeni yapılan Vesta Bakireleri tapınağı ile halkın Vestallara gösterdikleri saygı da artırılmıştı. Palatine'de Apollon adına, Aktiumda Antonius ve Kleopatra'ya karşı kazandığı zaferi, borçlu olduğunu düşündüğü baş tanrısı için de bir tapınak inşa edilmişti. Yeni forumun göze batan bir yerinde de Mars Ultor 'Öç Alan'a bir tapınak yapılmıştı. Sezar'ın ölümünün öcünü alan bu tanrı Julian ailesinin ata tanrısıydı. Bu tapınak, sonradan hanedanın bütün aile ritlerinin tapınağına dönüştü. Aynı zamanda eyalet hâkimlerinin atanması, senatonun savaş ve barış kararlarının alınması, zafer nişanlarının korunması ve törenle Yıl Cıvısı'nın çakıldığı yer oldu.

MÖ 17 yılında harikulade bir jübile, Saeculum Festivali kutlandı, Vergilius'un dördüncü Eclogue'sinde bildirdiği Yenilenen Dünya düşüncesine etkileyici bir karşılık verilmek isteniyordu. Haberciler her yerde, köleler dışında herkesin katılması gerektiğini bildirdiler. Yas ritleri kaldırıldı, kurul toplantıları ertelendi. 26 Mayıs'tan 28'ine kadar tütsücüler arındırma işleri için evleri dolandıılar. Mayısın 29'undan 31'ine kadar yetkililer hemşerilerinden festival oyunlarına, oyunculara ve seyircilere dağıt-

49 *Aeneid* 6.790-807.

50 *Metamorphoses* 15.745.870.

lacak tohum için katkılarını topladılar. Ve 1 Haziran gecesinden itibaren üç günlük büyük kutlama başladı.

Bugünleri Freiburg Üniversitesi'nden Profesör L. A. Deubner'in sözleriyle anlatayım. Deubner, Profesör Chantepie de la Saussaye'in Roma dini hakkındaki *Lehrbuch der Religionsgeschichte* adlı kitabı üstüne makalesiyle benim gözlerimi açmıştı. Yaklaşık kırk yıl önce, Virgil'in Altın Çağ çocuğu ile Hıristiyan Kıyamet Mesihi hakkındaki eski mitosun kökenlerini anlamıştım:

'Açılış gecesinde, Augustus Kader Perilerine dokuz koyun ve dokuz keçi sundu. Onlar adına tiyatro parçaları oynandı ve yüz on nedime Juno ve Diana'ya dinsel yemekler hazırladılar. 1 Haziran günü Augustus ve ondan sonra damadı Agrippa Jüpiter'e birer öküz sundular. Jüpiter adına da Mars Alanında Latin oyunları oynandı. Ertesi gece Augustus üç cinsten dokuz inek kurban etti. Kurbanlar doğum tanrıçası Ilithyia'ya sunulmuştu. 2 Haziran günü Agrippa, Capitoline Juno Regina'ya bir inek sundu. Kendi için ve Augustus için dua ederek yüz on nedime için de bir tane sundu ve bir gün önceki gibi oyunlar oynandı.

Son gece Augustus Ana Tanrıçaya hamile bir domuz sundu, nedimeler yine ziyafeti hazırladılar. Ertesi, son gün, Augustus ve Agrippa Apollo ve Diana'ya ikinci gece kurban edilenlerden dokuz inek sundular. Bütün bu geceler boyunca ve günler boyunca duacılar, devlet ve halk için savaşta ve barışta korunma, zafer, sağlık ve halk ve lejyonları için kutsanma, kurban veren imparator ve ailesi için ve Sibyl kâhinleri için kutsanma dilediler. Bitiş törenlerinde 3 Haziranda ana babaları sağ yirmi yedi kız ve yirmi yedi erkek Horace'nin bestelediği bir festival şarkısı söylediler; önce Palatine'de Apollo ve Diana'nın tapınıldığı yerde, sonra Capitoline'de... Günün son saatleri sahne oyunları, araba yarışları hokkabaz gösterileriyle geçti. Hepsinin sonunda birkaç gün daha değişik gösteriler sunularak festivalin heyecanı yatıştı.

Augustus'un Saeculum Festivali daha öncekilerle karşılaştırıldığında düşüncenin ne olduğu yanlışsız olarak ortaya çıkıyor. Eskiler gece festivaliydi, yeralının karanlık ilahlarına yönelmişti, Pluto ve Persephone'a; işlevleri kötülükleri düzeltmek, günahlardan yıkanmak, karanlık güçleri hoşnut etmek, ölümün dişlerini yatıştırmak, olanla olması gereken arasında bağlar kurmaktı. Oysa yeni festival, gece festivali ile gündüzünkini birleştirmişti. Böylece, işitebilen herkese zafer dolu bir haber iletildi-

yordu: Karanlıktan Aydınlığa! Gece kutlamalarında bile başvuru ilahlar Pluto ve Persephone değildi, dünyanın karanlığında yerleşmiş yaşam veren güçlerdi. Bunlar egemenliklerinden ışıktolu dünyaya Roma'nın çok gereksindiği kutsamalarını dökceklerdi. Ölüm Festivali, Eski Saeculum Festivali yeni Diriliş Festivaline dönüştürülmüştü, neşeli halkın imparatoru Şafak Çağının Kurtarıcısı rolünde görünüyordu, Apollo'nun ışığının ihtişamıyla yıkanmıştı.⁵¹

Bu uygulamada Hıristiyan gelenegindeki Tanrı Günü Cumartesi'nin (Saturday, Satürn Günü) (soğuk karanlıkların ve engellerin gezegeni ve tanrısı) Yeni Ahit'te Pazara (Sunday, Güneş Günü) *sol invictus*'a, ışık işaretine, karanlığa karşı zafere ve yeneden doğuma dönüştürüldüğünü herkes anlar.

Augustus ölümünden sonra Roma devletinin tanrıları arısına yükseltildi. Öldürülmüş olan Jül Sezar ondan önce bu role girmişti; Forum'da, onun adına çoktan bir tapınak yapılmıştı. Augustus yaşamında kendisine doğrudan tapınmasına izin vermemişti, sunaklar yalnız onun *genius*'una sunulmuştu. Fakat eyaletlerde Roma devletinin ruhunun bir aracı olarak ona tapınılmıştı. Ve ona bu kimliğiyle saygı göstermeyi reddetmek, ölümlü cezalandırılabilen siyasal bir suçtu. Ölümünden sonra, kültürün hizmeti için özel bir kâhinlik oluşturuldu. Gelecekte tanrılaşan her imparator için özel kâhinlikler kurulduğu görülecektir, Profesör Deubner'in belirttiği gibi, 'ilahlaştırma düşüncesinin tam anlamıyla değersizleşmesi başladı'.⁵²

Roma'da yaşarken kendisine tapınmasına ilk izin veren Commodus'du (h. MS 180-192). Aurelianus (h. 270-275) kendisine 'Efendi ve Tanrı' (*dominus et deus*) olarak hitap ettirdi ve Diocletianus (h. 284-305) sonuna kadar gitti, kendisine Jovius 'Jove'un' denilmesini emretti. Valisi Maksimianus'a da Hercules 'Hercules'in' deniliyordu. Ve imparatorluğun bu gerilemiş günlerinde, bir imparatorun kalan kutsallık kocaman bir ateşe yerleştirilip yakıldığında, bu yanan Kozmik Külenin tepesinden, tam zamanında, bir kartalın, güneş kuşunun, ölünün ruhu olarak dünyevi kafesinden kurtulduğuna ve evine kanat vurduğuna inanılıyordu.

51 Deubner, *age*, s. 469-71.

52 *age*, s. 472.

lunarak ölüme, hatta hac ölümüne kadar itaat edip nefsini alçalttı. Bunun için de Allah onu pek çok yükseltti ve her ismin fevkinde olan ismi ona ihsan etti, ta ki İsa'nın isminde bütün göktekiler ve yerdekiler ve yer altındakiler diz çöksün, ve Baba Allahın izzeti için her dil İsa Mesih Rabdir diye ikrar etsin'.⁵⁴

Fakat bu, ortodoks Yahudi Mesih beklentisinden çok farklı bir kavram. Yahudilerde Mesih'in Tanrı olduğu düşüncesi yoktur. Profesör Joseph Klausner, beklentiyi (halen) olduğu gibi çözer (italikler Profesör Klausner'indir):

'Beklenti Yahudi imgeleminin çizebileceği kadar üstün bir insandır: Kuvvette ve kahramanlıkta üstündür, ahlak niteliklerinde de üstündür. Sıradan bir insandan karşılaştırılmayacak derecede yüksek ve güçlü bir kişiliktir. Herkesin gönüllü olarak kendini ona teslim edeceği bir kişiliktir. Her şeyin üstesinden gelir ve bu nedenle çok güçlü bir zorunluluk duygusuyla o üstün bir insandır. Böyle üstün bir insan için 'Onu Tanrıdan az aşağı yaptın' denilebilir. Çünkü böyle bir insandan Tanrıya yalnız bir adım vardır. Ama Yahudilik bu adımı atmamıştır. Sürekli gelişen ideal et ve kan (Kant'ın diliyle) 'insanın nihai sınırı' içinde bir insandır. İnsanlığa Kurtuluş ve Selamet ancak bu insanla ve büyük kişiliğin yardımıyla gelebilir, Mesih Kra'lla'.⁵⁵

Tersine, Hıristiyan elsanede, başından beri (ne zamandan itibaren olduğu tartışmalı da olsa) Yunan mitolojisinde –Leda ve Kaz, Danaë ve Tanrı Duşu mitolojilerinde olduğu gibi– ve Zerdüşt Saosyant mitolojisindeki motifler yer etmiştir. Şöyle:

BAKİRE DOĞUM

Luka'ya göre:

'Altıncı ayında, Allah tarafından Cebrail melek Galile'de Nasıra denilen kente, Davud evinden Yusuf adındaki adama nişanlı olan bir kıza gönderildi, kızın adı Meryem idi. Melek onun yanına girip dedi: Selam ey nimete eren kız, Rab seninledir. Ve Meryem bu sözlerden çok şaşırarak: Bu nasıl selamdır? diye düşünüyordu. Melek ona dedi, Korkma Meryem, çünkü Allah önünde

54 Filibeliler 2:6-11. Ernst Lohmeyer "Kyrios Jesus", *Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Sitzungsbericht. Philosophisch-historische Klasse, 1927-28*. Hıristiyanlıkla koşutluğunu kurmuştur. Ayrıca bkz. Rudolf Bultmann, *Primitive ve Christianity in its Contemporary Setting*, Living Age Books, New York, 1956, s. 196-7.

55 Klausner, *The Messianic idea in Israel*, s. 24.

inayet buldun. Ve işte gebe kalıp bir oğlan doğuracaksın ve adını İsa koyacaksın. O büyük olacak, ona Yüce Allahın oğlu denecek. Rab Allah ona babası Davud'un tahtını verecek, Yakub'un evi üzerinde ebediyen saltanat sürecek ve onun melekutuna hiç son olmayacaktır. Meryem bu meleşte dedi: Bu nasıl olacak? Çünkü ben er bilmem. Melek cevap verip ona dedi: Ruhülkudüs senin üzerine gelecek, Yüce Olanın kudreti üstüne gölge salacak, onun için de doğacak olan mukaddese Allahın oğlu denecektir... Meryem de dedi: İşte Rabbin kulu, bana dediğin gibi olsun. Ve melek ondan ayrıldı.⁵⁶

Basit efsane düzeyinde, bir mucizenin olma olasılığını dikkate almadan, Bakire Doğum'un İbrani değil, İran veya Yunan mitsel motifi olarak yorumu yapılmalıdır. Hıristiyanlığın bu kalıtımına bakılırsa, Mevlid'in bildirilen iki biçiminde başka putperest motifler de görülebilir.

YEMLIKTEKİ BEBEK

Yine Luka'ya göre:

'Ve vaki oldu ki, o günlerde bütün dünyanın tahriri yapılsın diye Kayzer Avgustus tarafından buyrultu çıktı. Kirinius Suriye valisi bulunduğu zamanda yapılan ilk tahrir bu idi. Herkes yazılmak için kendi kentine gitti. Yusuf da Davud evinden ve onun soyundan bulunduğu için, Galile'deki Nasıra kentinden, Yahudiye'de Davud'un kenti olan Beytleheme, nişanlısı Meryem ile beraber, orada yazılmak üzere çıktı, Meryem de gebeydi. Ve vaki oldu ki, orada bulunurlarken, doğurma günleri geldi. İlk oğlunu doğurdu, kundağa sardı ve onu bir yemliğe yaurdı, çünkü handa onlara yer yoktu.

Aynı civarda çobanlar vardı, geceleyin kırdan kalarak sürülerini nöbetle hekliyorlardı. Rabbin bir meleşti onların yanında durdu ve Rabbin izzeti onların çevresini aydınlattı, çok korktular. Melek de onlara dedi: Korkmayın, çünkü işte, ben size bütün kavma olacak büyük sevinci müjdeliyorum. Çünkü bugün Davud'un kentinde size Kurtarıcı doğdu, o da Rab Mesih'tir. Yemlikte yatan, kundağa sarılmış bir çocuk bulacaksınız, size alamet bu olsun. Ve birdenbire melek ile beraber gök ordusundan bir cümhur Allaha hamdederek dediler:

56 Luka 1:26-35, 38.

*En yücelerde Allaha izzet
Ve yeryüzünde razı olduğu adamlara selamet.*

Ve vaki oldu ki, melekler çobanların yanından göğe çekildikleri zaman, onlar birbirlerine dediler: Haydi, Beytleheme kadar gidelim ve Rabbin bize bildirdiği vaki olan bu şeyi görelim. Ve seğirterek geldiler, Meryem'i, Yusuf'u ve yemlikte yatan çocuğu buldular. Ve gördükleri zaman bu çocuk hakkında kendilerine söylenen sözü bildirdiler. Bütün işitenler çobanlar tarafından kendilerine söylenen şeylere şaşıtlar. Fakat Meryem bütün bu sözleri derin düşünerek yüreğinde saklardı. Çobanlar, kendilerine söylendiği gibi, bütün gördükleri ve işittikleri şeyler nedeniyle Allaha hamt ve sena ederek döndüler.⁵⁷

Çobanların ayrıntılarıyla anlatılan sahnesi, Mitra'nın ana kayadan doğuşu efsanesindeki motifle benzeşiyor. Evsahibi melek de, özellikle Rabbin izzetinin çevrelerinde parlamasıyla Zerdüş kökeni dışavuruyor. Böyle bir ışınım –Avestan, *Xvarnah*, 'Rabbin izzeti'⁵⁸– Ahura Mazda'nın eski yaratılışında hale ile simgeleşmişti. Önce Pers sanatında görülür, oradan doğuya Buddhizme ve batıya Hıristiyanlığa geçer. Tamamen değişik bir Mevlid ise, Matta'ya göre İncil'de anlatılmıştır. Luka'nın barışçıl pastoral sahnesinin idil atmosferinden olduğunca ayırdır.

MÜNECCİMLERİN ZİYARETİ

'İmdi İsa, kral Hirodes'in günlerinde, Yahudiye Beytlehemi'nde doğduğu zaman, işte, şarktan Yerusâlim'e inüneccimler gelip dediler: Yahudilerin Kralı, doğan zat nerededir? Çünkü onun yıldızını şarkta gördük ve ona secde kılmaya geldik. Kral Hirodes bunu işitince, bütün Yerusâlim'le beraber yüreği oynadı. Hirodes bütün başkâhinleri ve kavmin yazıcılarını toplayarak, onlardan Mesih'in nerede doğacağını sordu. Onlar da kendisine dediler: Yahudiye Beytlehem'inde, çünkü peygamber vasıtasıyla şöyle yazılmıştır:

57 Luka 2:1-20.

58 Bkz. Henri Corbin, "Terre céleste et corps de résurrection d'après quelques traditions iraniennes", *Eranos-Jahrbuch* 1953, Zurich Rhein-Verlag, 1954, s. 109.

*Ve sen, ey Beytlehem, Yahuda diyarı,
Yahuda reisleri arasında hiç de en küçüğü değilsin,
Zira kavmim İsrail'i güdecek olan reis senden çıkacaktır.*

O zaman Hirodes müneccimleri gizlice çağırdı ve onlardan yıldızın ne vakit gözüksüğünü iyice öğrendi. Ve: Gidin ve çocuk hakkında iyi araştırın, onu bulduğunuz zaman bana haber verin ki, ben de gelip ona secde kılayım, diyerek kendilerini Beytlehem'e gönderdi. Onlar da kralı dinleyip yollarına gittiler ve işte, şarkta gördükleri yıldız önlerince gidiyordu, ta çocuğun bulunduğu yere kadar gelerek üzerinde durdu. Onlar da yıldızı gördükleri zaman taşkın sevinçle sevindiler. Eve girip anası Meryem ile çocuğu gördüler ve yere kapanıp ona secde kıldılar; hazinelerini açarak ona armağanlar, altın, günnük ve mür takdim ettiler. Hirodes'in yanına dönmesinler diye rüyada kendilerine bildirildiğinden memleketlerine başka bir yoldan gittiler.⁵⁹

Müneccimlerin Ziyareti festivali şimdi 6 Ocakta kutlanıyor. Mısır'da, Iskenderiye'de yeni Aion'un (Osiris'in uyumlaştırılmış biçimi) doğum festivalinin günü de budur. Aion, Kore'den doğmuştu, Kore 'Bakire', Isis'le özdeşleştirilmişti ve parlayan yıldızı Sirius (Sothis) binlerce yıldır ufuktan yükselsin diye bekliyordu. Yıldızın yükselmesi, Nil'in yükselen sularını haber verirdi, böylece Rab Osiris'in ölü ve dirilen dünyayı yenileyici gücü ülkeye dökülürdü. Iskenderiye'deki tapınağında Kore Festivali hakkında yazan Aziz Epiphanius (MS 315-402) 'bu günün arifesinde bütün geceyi şarkılar söyleyerek geçirmek ve tanrıların imgelerine başvurmak adetti' diyor. 'Şafakta, tapınağın yeraltı kemerlerine inilir, ahşap imge çıkarılırdı, bu, altın bir yıldızla bir haçtı. Ellere, dizilere ve başa dokundurulurdu. Bu alayla dolaştırılır, yine kemerlere indirilirdi. Bunun, Bakire Aion'u doğurduğu için yapıldığı söylenirdi'.⁶⁰

Mevlidi 25 Aralıkta kutlama geleneğinin 353 veya 354 yılına kadar kurumlaşmadığı anlaşılıyor. Bugün bu günde kutlanıyor. Roma'da Papa Liberius zamanında herhalde Mithra'nın doğum gününü içermek için bu güne alınmıştı. Çünkü 25 Aralık o günlerde kış gündönümünün günüydü. Artık İsa'nın da, Mithra ve Roma İmparatoru gibi, yükselen güneş olarak anlaşılabilirdiği

59 Matta 2:1-12.

60 Epiphanius, *Penarion* 51. Kirsopp Lake, 'Epiphany' Hastings, age, c. V, s. 342.

ortaya çıkıyor.⁶¹ Böylece, iki Doğum mitosumuz ve iki tarihimiz var, 25 Aralık ve 6 Ocak, biri İran'a, öteki de eski Mısır dünyasına yöneliyor.

MISIR'A UÇUŞ VE MASUMLARIN KESİLİŞİ

Matta devam ediyor:

'İmdi, müneccimler yola çıktıktan sonra, işte, Rabbin meleği Yusuf'a rüyada görünüp dedi: Kalk, anası ile çocuğu al ve Mısır'a kaç ve ben sana söyleyinceye kadar orada kal, çünkü Hirodes çocuğu yok etmek için onu arayacaktır. Yusuf kalktı, geceleyin anası ile çocuğu aldı ve Mısır'a gitti. Ve Hirodes'in ölümüne kadar orada kaldı, ta ki peygamber vasıtasıyla 'Oğlum Mısır'dan çağırdım' diye Rabbin söylediği söz yerine gelsin (Hoşea 11:1).

O vakit, Hirodes müneccimler tarafından oynatıldığını görünce, pek çok kızdı ve Beytlehem'de ve bütün sınırları içinde, müneccimlerden iyice öğrendiği zamana göre, iki yaşındaki ve daha aşağı bütün erkek çocukları öldürttü. O zaman Yeremya peygamber vasıtasıyla söylenen:

*Rama'da bir ses işitildi,
Ağlayış ve çok şigan;
Çocukları için ağlayan Rahem teselli edilmek istemez
Çünkü onlar yok*

sözü yerine geldi (Yeremya 31:15).

'Fakat Hirodes ölünce, işte, Rabbin meleği Mısır'da Yusuf'a rüyada görünüp dedi: Kalk, çocuğu ve anasını al ve İsrail diyarına git, çünkü çocuğun canını arayanlar öldüler. Ve Yusuf kalktı ve çocuğu ve anasını aldı ve İsrail diyarına girdi. Fakat babası Hirodes'in yerine Arhelaus'un Yahudiye'de kral olduğunu işittince, oraya gitmeye korktu ve rüyada kendisine bildirilip Galile tarafına çekildi ve gelip Nasıra denilen kenitte oturdu, ta ki peygamberler vasıtasıyla: 'Nasıralı çağırılacaktır' diye söylenen söz yerine gelsin'.⁶²

Tiran kralın garazıyla, son dönem Midraş efsanesinden çıkarılmış İbrahim'in doğumuyla ilgili Yahudi efsanesini karşılaştırmak ilginç olacak:

61 Kirsopp Lake, 'Christmas', Hastings, age, c. III, s. 602.

62 Matta 2:13-23.

'İbrahim'in doğuşu Nimrod tarafından yıldızlardan okunmuştu, çünkü bu dinsiz kral marifetli bir astrologtu. Onun zamanında birinin doğacağı ve ona karşı çıkararak kendi dinini kuracağı ona malumdu. Yıldızlar tarafından kendisine önceden söylenen kaderinin korkusuyla prenslere ve yöneticilere haberci gönderip onlardan konuyla ilgili öğüt istedi. Yanıt verdiler ve dediler: Hepimizin öğüdü kocaman bir ev inşa etmendir, girişe nöbetçiler koyarsın ve ülkedeki bütün hamile kadınların orada ebelerle kalmasını sağlarsın. Bir kadının zamanı gelince ve çocuk doğunca onu öldürmek ebenin görevi olur. Eğer çocuk erkekse öldürülür, eğer kızsaa canlı bırakılır ve anneye armağanlar, pahalı elbiseler verilir. Haberciler 'kız doğuran kadınlara böyle yapılacak' diye ilan ederler.

Kral bu karardan memnun oldu, bütün krallığında bir emir yayımladı, bütün mimarları kendisi için kocaman bir ev inşa etmeleri için topladı. Ev altmış arşın yüksekliğinde ve seksen arşın genişliğinde olacaktı. Bittikten sonra ikinci bir emir yayımladı. Bütün hamile kadınlar oraya toplandılar. Doğuma kadar orada kalacaklardı. Kadınları eve getirmek için memurlar atanmışlardı ve evin çevresinde bekçiler vardı, kadınların oradan kaçmasını önlüyorlardı. Sonra ebeleri eve yolladı. Onlara erkek çocukların analarının göğüslerinde öldürülmesi emredildi. Ama bir kadın kız doğurursa, ketenler, ipekler, nakışlı elbiselerle donatılacaktı ve evden itibarla salıverilecekti. Böyle yetmiş binden çok çocuk öldürüldü. O zaman melekler Tanrıya çıktılar ve dediler: Günahkâr ve kâfir Kenan oğlu Nimrod'un yapuklarını görmüyor musun, hiçbir günahı olmayan masum bebekleri öldürüyor. Tanrı yanıt verdi ve dedi: Evet, kutsal melekler biliyorum ve görüyorum. Ben uyumam ve dalmam. Ben gizli ve açık olan şeyleri görürüm ve bilirim ve bu kâfire ve günahkâra ne yaptığıma tanık olacaksınız, onu cezalandırmak için elimi ondan çevireceğim.

O günlerde Terah İbrahim'in annesiyle evlendi ve kız hamileydi. Hamileliğinin üçüncü ayında karnı büyüyünce ve yüzü solunca Terah ona, neden rahatsız oluyorsun, yüzün böyle soldu ve gövden bu kadar şişti dedi. Her yıl bu hastalığı çekerim diye yanıt verdi. Fakat Terah böyle atlatılamazdı, ısrar etti: Bana gövdeni göster, bana çocuktan böyle şiştin gibi geliyor. Eğer öyleyse tanrımız Nimrod'un emrini bozmamız yakışık almaz. Sonra eliyle kadını yokladı ve bir mucize oldu. Çocuk kadının göğüslerine kadar yükseldi ve Terah elleriyle bir şey anlamadı. Karısına, doğru demişsin, dedi. Ve doğuma kadar bir şey görünmedi.

Zamanı gelince korkuyla kenti terk etti, çöle doğru gitti, bir vadi boyunca ilerledi, bir mağaraya geldi. Bu sığınaca girdi. Ertesi gün sancılandı ve bir oğul doğurdu. Bütün mağara güneşin nuru gibi çocuğun yüzünün ışığıyla doldu, anne neşeyle taşı. Doğurduğu bebek babamız İbrahim'di.

Annesi ağladı ve oğluna, ne yazık, seni Nimrod kraken doğurdum dedi. Senin için yetmiş bin çocuk katledildi, ben de senin için korkuyorum, senin varlığını duyarlar ve seni keserler. Senin göğsümde öldürüldüğünü görmektense burada mağarada telef ol, daha iyi. Üstündeki elbiseyi çocuğa sardı, sonra onu mağarada bıraktı: Rabbim seninle olsun, seni korusun ve bırakmasın!

Böylece, İbrahim mağarada terk edildi, kimsesiz, ağlamaya başladı. Tanrı Cebrail'i ona süt içirsin diye yolladı ve melek sütü bebeğin sağ elinin küçük parmağından aktı. On günlük olana kadar bebek parmağını emdi. Sonra kalktı, dolaştı ve mağaradan çıktı...⁶³

Hindistan'da buna benzer bir masal sevgili kurtarıcı Krişna için anlatılır. Bu kez amca Kansa tiran-kralıdır. Kurtarıcının annesi Devaki kral soyundandır, tiran yeğenidir. Kız evlendiğinde kötü monark gizemli bir ses duydu. Sekizinci çocuğun onun katili olacağını söylüyordu. O da hem kızı hem de kocası soylu aziz Vasudeva'yı hapsedti, nöbetçiler koydu ve ilk altı çocuklarını doğar doğmaz öldürdü.

O günlerde birkaç cin kadınları çeşitli oyunlarla kandırılmış ve tiran olarak dünyaya gelmenin yolunu bulmuşlardı. Bunların en büyüğü Kansa'ydı. Tiranlıklarının ağırlığı öyleydi ki, Toprak ana dövüşen konukların yükünü taşıyamıyordu. Inek şekline girdi ve hazin hazin ağlayarak kozmik dağın tepesine çıktı, yardım istedi. Onlar da inekle birlikte Kozmik Okyanusun kıyısına indiler; okyanusun yüzünde Evrenin Efendisi sonsuz yılan Ananta'nın üstünde uzanmıştı. Sürekli uyuyor ve evren olan düşü görüyordu. Kozmik denizin kıyısında toplanan tanrıların önderi, Yaratıcı Brahma derinlerden görünen ulu formun önünde eğildi ve dua etti. 'Ey Sen, Ulu Vişnu, formu olan ve olmayan, aynı anda bir ve çok olan, kulaksız duyan, gözsüz gören, bilinmeden bilen, sen her şeyin başısın, her şeyin koruyucususun, her şey sendedir. Senden başka bir şey yoktur ve olmayacaktır.

63 Louis Ginzberg. *The Legends of the Jews*, çev. Henrietta Szold. The Jewish Publication Society of America, c. I, Philadelphia, 1913, s. 186-89.

İzzet sana, en büyüklerin büyüğü, en küçüklerin küçüğü, her şeyi kapsayan. Toprak tanrıçasını gözet, müthiş canı yanmış sana geliyor'.

Dua bitti, derin, kalın, fakat yumuşak ve uğurlu bir ses duyuldu. Uzak bir fırtınanın patlaması gibi her şey hareketsiz kalmasını emretti. Çok başlı Ananta'nın süt-beyazı yılan kıvrımlarında dalmış olan ışıldayan form, mavi lotus renginden, iki saç çekti, biri süt-beyazı, öteki mavi-siyahtı ve onları havaya bıraktı.

Beyaz saç, Ananta kadar beyaz, Devaki'nin yedinci çocuğu kurtarıcı Balarama olarak doğmuştu, siyah saç da sekizinci, kara Krişna'ydı. O sırada hanımın eşi Vasudeva'nın yedi karısı vardı; biri Jumna ırmağına inmişti. Burası Inek Ülkesi olarak biliniyordu. Ve Balarama'ya gebe kalındığında, mucizeyle, bebek ırmaktaki rahme taşındı. Tiran krala Devaki'nin çocuk düşürdüğü haberi gitti. Ama sekizinci çocuk olduğu yerde gelişti. Kadın onu taşıırken öyle ışıkla dolmuştu ki, kimse ona bakmıyordu. Ve ölümlülere görülmeyen tanrılar onu sürekli övdüler, Vişnu, Krişna olarak onun gövdesine girdi.

Doğum günü dört bucak aydınlandı. O gün bütün erdemliler yeni bir neşe yaşadılar, şiddetli rüzgârlar dindi, ırmaklar sakinleşti. Mırıldıyan denizler cennet perilerinin dans ettiği bir müzik yaptılar. Gece yarısı bulutlar, alçak, hoşnutluk veren bir ses çıkararak doğumu selamlamak için çiçek yağmuru yağdırdılar.

Vasudeva bebeği kaldırdı, parıldayan koyu mavi bir teni vardı, dört kolluydu ve göğsünde kıvrılmış bir beyaz saç görünüyordu. 'Doğdun' dedi babası, 'Tanrıların kralı Tanrı, boru, disk ve topuzu taşıyan, ne olur bu semavi şeklini koru!' Anne Devaki de dua etti. Tanrı, afsunuyla normal yeni doğmuş bebek biçimini aldı.

Vasudeva onu yakaladı ve yağmurlu geceye daldı. Nöbetçiler Vişnu'nun gücüyle çarpılmış, uyuyorlardı. Çok başlı kozmik yılan yakından izleyerek, koca süt-beyazı kukuletalarını babanın ve çocuğun başlarının üstüne uzatıyordu. Vasudeva ırmağı geçerken öteki kıyıya uzandı ve sular sakinleşti, o da kolaylıkla Inek Ülkesine geçebildi. Orada da dünyayı uykuda buldu. İkinci karısıyla kalan Yaşoda adlı iyi bir kadın, daha yeni bir kız doğurmuştu. Vasudeva oğlunu kızla değiştirdi, çocuğu uyuyan annenin yanına yerleştirdi; kadın uyandığında erkek doğurmuşum diye sevindi. Ötekini taşıyan baba ırmağı tekrar aştı, görülmeden

kansının tarafına geçti, kent in kapılarında süzülüp kendi kendine kapanan kapıların arasından hapisaneye girdi.

Yeni doğan bebeğin ağlaması nöbetçileri uyandırınca heyecanlandılar; tirana haber yetiştirdiler. O da hemen odaya koştu, bebeği anasının kucığından aldı, kayaya çaldı. Fakat kurban havaya yükseldi, sekiz kollu bir tanrıçaya dönüştü, her birinde korkunç bir silah vardı, yay, üç dişli mızrak, oklar, kalkan, kılıç, boru, disk ve bir topuz. Korkunç kahkahalarla hayal ona bağırdı: Ey Kansa, beni toprağa çalmanın sana ne yararı var? Seni öldürecek olan çoktan doğdu. O tanrıça Mahamaya, 'Büyük Hayal'di, Vişnu'nun dünyayı tutan düş gücüydü. Vişnu Devaki'nin rahmine girdiğinde o da Yeşoda'ninkine girmişti. Hem de bu vuruş için. Muhteşem elbiselerle, birçok debdebeli çelenkle, nakışla ve mücevherle kuşanmış; göğün ve yerin ilahileriyle kutsandı; cenetleri doldurdu ve gökte kayboldu.⁶⁴

Eğer mucize gerekirse, her zaman Hindistan kazanır. Burada özetlediğim metin Bhagavata Purana'dan, MS onuncu yüzyılın popüler bir metni. Doğu Mitolojisi'nde Krişna ve Gopilerin ayışığı dansıyla karşılaştırdığım bir biçimini değerlendirmiştim.⁶⁵ Ama Krişna'ya tapınma çok daha önce söz konusu olmuştur, Yunan elçi Megasthenes Çandragupta Maurya'nın (MÖ 300) huzurunda bunu görmüş ve Hini kahraman-tanrısını Herkül'le karşılaştırmıştır. Onun kahramanlıklarıyla ilgili en eski döküman epik Mahabharatadır (MÖ 400-MS 400), eki Harivamsa'dır (MS altıncı yüzyıl). Krişna efsanesinin gelişimi böylece sürgün sonrası İhrani gelişimiyle koşutluk gösterir; kültürler arası trafikte İran'ın, Yunan'ın ve sonunda Roma'nın katkılarını taşır.

Kuşkusuz mitolojilerin birbirleriyle yakın ilişkileri vardır, ama biçim kadar yorumlarda da önemli zıtlıklar görünür. Levant efsaneleri toplumsal sorunlara çok önem verir, kendi kültürlerini ötekiler nasıl bilinirse bilinsin kötüleyerek kutsar, Hindistan'da ise özde psikolojik bir simgesellik gelişmiştir, tirancın yabancı bir dini göstermez, egoyla bastırılmış ve ölüm korkusuna uğramış akıldan kaynaklanır. Kurtarıcı bu ruhun açığa çıkmasıdır, yaşamın ve ölümün ötesinde hepimizin kalımsal gerçeğidir. Öteki kıyıya, İnek Ülkesine geçiş (çobanlar ve sürüleriyle karşılaştırmak) egoya yönelmeden, tiran-kralın dünyasından, doğanın gerçeklerine, ulu Toprak Ana dünyasına dönüşümü vurgular.

64 *Bhagavata Purana* 10.1.17-10.4.14. özetle.

65 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 354-60.

Toprak Ana eski neolitik çağlardan beri inek olarak görülmüştür.* Mitoslar çok benzerdir fakat birini ötekiyle açıklamak uygun olmaz. Kıl kadar fark vardır, ama ayrı evrenlerdir.

Dahası, hepsi, Hesiodos'un *Theogony*'de MÖ 750'de anlattığı Zeus'un doğum efsanesinden sonradır.

*'Rheia Kronos'un yatağına girince
Şanlı evlatlar doğurdu ona:
Hestia, Demeter, altın sandallı Hera
Ve güçlü Hades, yerin altında oturan,
Yüreği acımak nedir bilmeyen tanrı,
Toprağı sarsan, uğultulu tanrı Poseidon,
Ve temkinli Zeus, tanrıların ve insanların babası,
Yıldırımları yeryüzünü titreten.*

*Ama hoca Kronos yiyordu ilk çocuklarını
Analarının kutsal karnından çıkıp da
Dizleri üstünde oturdukça her biri.
Korkuyordu Uranos'un mağrur torunlarından biri
Ölümsüzler arasında kral olacak diye.
Gaia ve Uranos bildirmişlerdi ki ona
Ne kadar güçlüler güçlüsü de olsa
Kendi oğluna yenilmekte kaderi.
Buydu çünkü Zeus'un istediği.
Onun için gözü pusudaydı her zaman,
Doğan çocuklarını yiyordu birer birer
Ve Rheia sonsuz yaslar içindeydi.
Ama Zeus'u dünyaya getirdiği gün
Yalvardı Toprak'a ve yıldızlı Gök'e
Gizli doğurabilsin diye Çocuğunu,
Öcü alınsın diye babasının
Ve hain Kronos'un yediği bütün çocuklarının.
Anası babası dinlediler kızlarını
Ve bildirdiler ona Kader'in ne hazırladığını
Kral Kronos'a ve coşkun yürekli oğluna.
Sonra bereketli Girit'te Lyktos'a götürdüler onu
Son oğlu büyük Zeus'u doğuracağı gün.*

* Mısırlı Hathor, Sümerli Ninhursag vb. ile karşılaştırın. *Doğu Mitolojisi*, s. 43-121 ve burada s. 54.

Ulu Toprak tanrıça aldı çocuğu
Besleyip yetiştirmek için koca Girit'te;
Hızlı gecenin karanlıklarından yararlanıp
Diktos tepelerine götürdü onu,
Sık ormanlarla kaplı Aigaion eteklerinde
Kutsal toprağın gizli derinliklerinde
Ulaşılmaz bir mağaraya sakladı onu,
Sonra koca bir taşı bezlere sarıp
Verdi göklerin güçlü oğlu Kronos'a
O da yakalayıp iki eliyle taşı
Yuttu indirdi uğursuz midesine,
Anlamadı yuttuğunun bir taş olduğunu,
Oğlununsa dipdiri kaldığını,
Ve az sonra yenilmez, baş olmaz gücüyle
Babasının hakkından geleceğini,
Onu tahtından atıp yerine geçeceğini,
Ölümsüzlerin kralı olacağını.

Genç tanrı büyüdü, gelişti çarçabuk
Coşkun yüreği ve gürbüz bedeniyle,
Ve yıllar geçince art düşünceli koca Kronos
Yenilip Gaia'nın düzenine ve oğlunun gücünü
Kustu birer birer yuttuğu çocuklarını.
İlk kustuğu da son yuttuğu taş oldu.
Zeus aldı dikti bu taşı kutsal Pytho'da,
Parnassos eteklerinde yol yol uzanan toprağ.
O taş da bir anıt olarak kaldı orada
Gören ölümlüleri şaşırtarak.
Sonra kurtardı babasının kardeşlerini,
Ki Uranos zincire vurmuştu cılgınca.
Bu iyiliğini unutmadılar onlar Zeus'un:
Verdiler ona gök gürültüsünü
Kavurucu yıldırım ve şimşekle birlikte;
Onları Toprak Ana saklıyordu bağrına.
O günden sonra Zeus'un eline geçtiler
Ve onlarla buyruğu altına aldı Zeus
Bütün ölümlüleri ve ölümsüzleri.⁶⁶

66 Hesiod, Theogony 543-506, age.

Mitos, Girit yıllarına ve bunun da ötesinde neolitik toprak ana ve oğluna gidiyordu. Daha sonraki Yunan Perseus doğumundan ve Zerdüşt efsanesinden ineğin ruhunun şikâyetini anımsıyoruz. Gerçekten bu tür sayısız masal ve episod vardır; hepsini değerlendirdiğimizde, neolitik tarım sanatlarından ve yerleşik köylerinden, dünyanın her yerine zengin mitsel destanların yayıldığını söyleyebiliriz. İster Meksiko'da Quetzalcoatl olsun, İster Mısır'da Osiris, Hindistan'da Krişna ve Buddha, Yakındoğu'da İbrahim veya İsa; her yerde bu öğelerden kahraman mitosları türetilmiştir. Zerdüşt, Buddha ve İsa tarihsel kişilermiş gibi görünüyor. Başkaları olmayabilir. Ama ister tarihsel olsun ister olmasın, büyük küçük kahramanların kişilikleri ve adları havada yüzen mitos parçalarının mıkna-tısa kapılmaları gibi yayılmıştır. Sorbonne'dan Profesör Charles Guignebert, İncil'in tarihini değerlendirirken, 'Nasıralı İsa kaybolmuş ve yerini ulu Mesih'e bırakmıştır' diye yazıyor.⁶⁷ Başka türlü de olamazdı. Buddhist dünyasında Gautama'nın biyografisi benzer motiflerin girmesiyle insanüstü bir yaşama dönmüştür. Böyle bir süreçle tarih kaybolur. Fakat tarih yapılırdaki da. Çünkü mitosların oluşumu işlev olarak anlamı yorumlar, bir yaşamın kronolojik gerçeklerini dile getirmeyi, veya sanat değeri taşıyan bir efsane sunmaz. Yaşamın esin veren ve biçimlenen simgesi, hatta uygarlıklarınki böyle ortaya çıkar.

Tanrı olan insanın efsanesinden önemli bazı episodların daha üstünde duralım.

ERDEN'DE VAFTİZ

Yıllar içinde, ne olduysa Markos'a göre İncil'de ne Bakire doğumdan ne de Kurtarıcının bebekliğinden söz edilir. Metin vaftizle başlar, sonra Ruhun güvercin gibi indiği anlatılır. Olabildiği kadar açık ve basittir:

'O günlerde vaki oldu ki, İsa Galile'nin Nasıra kentinden gelip Erden'de Yahya tarafından vaftiz olundu. Hemen sudan çıkarak göklerin yarıldığını ve kendi üzerine Ruhun güvercin gibi indiğini gördü; ve göklerden: Sen benim sevgili Oğlumsun, senden razıyım, diye bir ses geldi'.⁶⁸

67 Charles Guignebert, *Jesus*, çev. S. H. Hooke, University Books, New York, 1956, s. 43.

68 Markos 1:9-11.

Uç İncil'de, Markos'a göre olan en eskisidir, vaftiz ilk biyografik olay olarak anlatılır. Markos'a göre İncil MS 75'te yazılmıştır ve öteki ikisine malzeme olmuştur. Yine de Luka'ya göre İncil'in buyurgan sesinde cennetten, 'Sen benim sevgili Oğlumsun' denilmez, ama 'bugün seni vücuda getirdim' denilir.⁶⁹

Şimdi, Meryem'in vakarıyla ilgili tartışma, İsa'nın Tanrı'nın doğrudan oğlu olup olmaması veya Yahya tarafından vaftiz edilince mi kutsal misyonun verildiği sorusuna bağlanıyor. Vaftizci Yahya'nın tarihselliği inkâr edilemez. Hemen hemen çağdaşı olan Yahudi tarihçi İosephos (MS 37-95), 'O iyi bir insandı, Yahudilere birbirlerine adil ve erdemli davranmalarını ve Tanrıya dindarlıkla bağlanmalarını ve böyle yaparak suya dalınabileceğini, çünkü suya dalmanın günahların kefareti olarak değil, ama ruh doğrulukla temizlendikten sonra gövdenin temizlenmesi olarak Tanrı tarafından kabul edileceğini açıklıyordu' diyor. Ve sonra, 'Sözlerinden etkilenen birçok kimse onun yanına toplandığın-dan, Herod, Yahya'nın halk üstündeki etkisinin ayaklanmaya yol açmasından korktu* (halk o ne öğüt verse yapacak gibi görülüyordu). Onun için de bir tehlike yaratmadan onu yok etmeyi doğru buldu, çok geç kalıp yumuşaklığından pişman olmaktansa, gelecek tehlikeleri önleyebilmek için bir insanı harcamayı yeğledi. Böylece, Herod'un kuşkucu yapısıyla, Yahya önce Machaerus kalesine hapsedildi sonra da öldürüldü'.⁷⁰

Markos'a göre İncil'de, ünlü Salome dansında Vaftizci Yahya'nın başının kesilişi anlatılır.⁷¹ Daha sonra Yahya'nın öğretisi ve vaftizi hakkında bilgi verir:

'Çölde vaftiz eden ve günahların bağışlanması için tövbe vaftizini vazeyleyen Yahya geldi. Bütün Yahudiye köylükleri ve bütün Yeruşalimliler ona çıkıyorlardı ve günahlarını itiraf edip Erden ırmağında onun tarafından vaftiz olunuyorlardı. Yahya deve tüyü giymişti, belinde deriden kuşağı vardı, çekirge ve yaban balı yedi. Ve vazederek diyordu: Benden sonra benden daha kudretlisi geliyor, eğilip onun çarıklarının bağını çözmeye ben layık değilim. Ben sizi su ile vaftiz ettim, fakat o sizi Ruhül-kudüs ile vaftiz edecektir'.⁷²

69 Luka 3:22. Batılı metin, Codex D, Guignebert, age, s. 108'den alıntı.

* Herod Antipas, MÖ 4'ten MS 30'a kadar Galilee ve Peræa'nın yöneticisi.

70 Josephus, *Antiquities* 18.5.2.

71 Markos 6:16-29.

72 Markos 1:4-8.

Yahya'nın hareket alanı, daha önce belirttiğimiz gibi,* Kumran Essene topluluğundan on mil ötedeydi. Kumran'da Allahın beyaz elbiseli ordusu, daha önce söylenildiği gibi bekliyor, gözlüyor ve hazırlanıyordu. Bu günlerde çölün havası, gerçekten, Mesih beklentisi ve Mesih Çağı'nın başlaması umuduyla dolmuştu. Ama Yahya, giyiminden ve yemeklerinden anladığımız gibi, Essene değil. Daha çok İly'a çizgisinde biri olarak görülüyor. Krallar Kitabında İly'a 'belinde deri bir kuşak bağlıydı'⁷³ diye tanımlanıyor. Vaftiz ritini de anlamı ne olursa olsun uyguluyordu ve eski Sümer kenti Eridu'nun tapınığında bu rit su tanrısı Ea için yapıldı. Ea, Su evinin Tanrısı'nın simgesi Capricorn'du ve zodyağın onuncu işaretiydi. Capricorn (Oğlak burcu) ön tarafı keçi, gövdesi balık biçiminde bir bileşik hayvandı; güneşin yeniden doğmak üzere kış gündönümüne girmesinin işaretiydi. Helenist dönemde Ea'ya *Oannes* denildi. Yunancası *Ioannes*, Latincesi *Johannes*, İbranicesi *Yohanan*, İngilizcesi *John*'dur. Bu nedenle bazı bilim adamları ne Yahya'nın ne İsa'nın mevcut olduğunu, yalnızca su-tanrısının, güneş-tanrısının bulunduğunu savundular. Tarihçi Iosephos, Yahya'nın varlığını garantiler gibi görüyor;⁷⁴ ben de onun, nasıl hem tanrının adı hem de ritüyle ortaya çıktığını tasarlamayı okuyucuya bırakıyorum.

Vaftiz epizodu, demek ki, mitolojik bir motif olarak da, biyografik bir olay olarak da alınsa, vazgeçilmez bir eşik olarak duruyor. Buddha efsanesinde eşdeğeri, zaviyelere ve zahitlere yapılan bir dizi ziyarettir. Nairanjana ırmağı kıyısında oruç tutan beş dilenci ziyaretiyle biter. Burada kaldıktan sonra geleceğin Buddha'sı ırmağın sularında yıkanmış ve Aydınlanma Ağacına tek başına gitmiştir.⁷⁵ Benzer biçimde, Vaftizci Yahya ve yoldaşı, Kurtarıcının zaferinden önceki azizce gerçekleşmenin son aşamasını temsil ederler. Bundan sonra bireysel, yalnız bir macera başlayacaktır. Geleceğin Buddha'sının, zamanın bütün bilgelerini sınaması, Nairanjana'da yıkanması ve ağaca tek başına doğru yol alması gibi, İsa da, beş yüzyıl sonra Şeriatın dehasını ve Ferisilerin öğretisini geride bırakarak, zamanının nihai öğretmenine gelmiş, ondan öteye geçmiştir.

* Bkz. s. 235.

73 Krallar II 1:8.

74 Tartışına için Guignebert, *age*, s. 149'a bkz.

75 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 21-26 ve 282-84.

Markos'a göre İncil'de, dediğimiz gibi, bu olay, Kurtarıncının ilk kez sözünün edilışıdır, bu metinde Bakire doğum yoktur. Ama Pavlus ve Yuhanna'da –hatta daha sonraki karışmalar olabilecek olan yukarıda alıntıladığımız iki bölümden başka Matta ve Luka'da da– bu olaydan söz edilmez. Üstelik, Matta ve Luka'da iki başka şecere vardır; ikisi de İsa'dan Davud evine Yusuf'tan gider.⁷⁶ Mantıksal olarak bu destanın Yahudi biçimiyle gelişimi aşamasında, Yahudilik dışı bir anlayış olan bir kahramanın Tanrıdan gebe kalınarak doğması yoktu, başlangıç olarak vaftiz epizodu Mesih işlevinin açılışıydı.

ÇOLDEKİ TEREDDÜT

Markos'a göre İncil, 'Sen benim sevgili Oğlumsun' sözlerinden sonra şöyle devam eder: 'Ruh hemen onu çöle sevketti, ve Şeytan tarafından tecrübe olunarak, kırk gün çölde kaldı; vahşi hayvanlarla beraberdi, melekler de ona hizmet ediyorlardı.'⁷⁷

Matta ve Luka bu anlatımı genişletiyorlar. Aşağıdaki Luka'dan:

'İsa Ruhülkudüs'le dolu olarak, Erden'den avdet etti, ve Ruh tarafından çöle sevk edildi. Kırk gün müddet İblis tarafından tecrübe olundu. O günlerde bir şey yemedi ve onlar tamam olunca acıktı. İblis de ona dedi: Eger sen Allahın Oğlu isen, bu taşa söyle ekmek olsun. İsa ona cevap verdi: İnsan yalnız ekmekle yaşamaz, diye yazılmıştır (Tesniye 8:3).*

'Onu yukseğe çıkararak dünyanın bütün ülkelerini bir an içinde kendisine gösterdi. Ve İblis ona dedi: Bütün bunların hükümdarlığını ve onların izzetini sana vereceğim, çünkü o bana verilmiştir, istediğime onu veririm. İmdi önümde secde kılarsan, hepsi senin olacak. İsa cevap verip ona dedi: Rab Allahına tapınacak ve yalnız ona kulluk edeceksin diye yazılmıştır (Tesniye 6:13).

Onu Yerusulim'e götürdü, mabedin tepesine koyup ona dedi: Eger sen Allahın Oğlu isen, kendini buradan aşağı at, çünkü yazılmıştır:

76 Matta 1:1-17; Luka 3:23-38.

77 Markos 1:12-13.

* Matta'nın anlatımı da aynıdır, fakat o 'fakat Allahın ağzından çıkan her bir sözle yaşar' diye eklemiştir.

O, senin hakkında meleklerine, seni korusunlar diye emre-
decek,

ve,

Ayağını bir taşla çarpmayacaksın, diye

Elleri üzerinde seni taşıyacaklar (Mezınurlar, 91:11-12).

İsa cevap verip ona dedi: Sen Allahın Rabbi denemeyecek-
sin denilmiştir (Tesniye 6:16).^{*} İblis her tecrübeyi bitirdikten
sonra, bir zamana kadar ondan ayrıldı.^{**}

Puriten Milton'un epik şiiri *Kazanılan Cennet*'in, çölde aklın
iblise zaferi episoduna adandığını belirtmek gerekir; oysa bir Go-
tik yazarın veya bugün bir Katoligin, bu adla bir yapıtta, çarpmı-
ta dünyanın kazanılması için kurban olmayı konu edinmesi bek-
lenir.

Dünya Kurtarıcısının İblis tarafından, dünya krallıklarının
yetki ve ihtişamına sahipken, günaha teşvik edilmesi, Budd-
ha'nın –önceki Dünya Kurtarıcısı– adı 'İstek ve Ölüm' olan dün-
ya halinin Rabbi tarafından yoldan çıkartılmasına –zıtlık içinde
de olsa– benzerliği de vurgulanmalıdır. Bilgelerin öğretilerini
tartıştıktan ve Nairanjana'da yıkandıktan sonra geleceğin Budd-
ha'sı ilerledi ve kıyıda oturdu. Bir çoban kızı, tanrılar tarafından
harekete geçirilip yol gösterilerek, ona güzel bir kâsede süt getir-
di. Buddha'nın zayıf gövdesi onunla güç kazandı ve tek başına
Aydınlanma Ağacına ilerledi. Orada ona dünya hayalinin yaratı-
cısı göründü.

Masalı *Doğu Mitolojisi*'nde anlattım, burada yinelemeyece-
ğim.⁷⁸ Yalnız İsa'nın çöldeki durumuyla ilişkisini gösteriyorum.
Buddha'nın günaha ilk teşvik edilisi, istekleydi (*kama*), ikincisi
korkuyla, ölüm korkusuyla (*mara*); ikisi de modern psikoloji
okullarındaki iki ana vehim kaynağıyla çakışıyor. İstek ve saldırganlık,
eros ve thanatos.⁷⁹ Bunlar yaşamın ana dürtüleridir, onla-
rı aşarak Buddha dünya hayalinin özümlemediği bilgi çevrenine
yükseldi. Ve bundan sonra da elli yıl bunları öğretti.

Hıristiyan sahnesinde, ilk teşvik ekonomiktir, önce ye, ru-
hu sonra ara. Bu da Nietzsche'nin felsefesidir: 'Pazar yerinin si-
nekleri': Pazarın kaynağı, güvenlik, ekonomik determinizm.
İkinci teşvikse, 'Luka'ya göre ikinci, Matta'ya göre üçüncü) siya-

^{*} Matta, ikinci ve üçüncü teşviklerin yerini değiştiriyor

^{**} Luka 4:1-13. Matta, 'O zaman İblis onu bıraktı ve iste, melekler gelip ona
hizmet ediyorlardı' diye bitiriyor. Matta 4:1-11.

78 *Tamının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 15-21 ve 271-72.

79 *age*, s. 14-15.

saldır: Dünyayı yönet (elbette, Levant'ta her zaman olduğu gibi, tanrı adına). Eski Ahit'in Mesih umudunun anlayışı da bu kapsamdaydı. Profesör Klausner'in (her zamanki italikleriyle):

'Mesih inancının tanımı: *Bu çağın sonuna ilişkin peygamberce bir kehanet; güçlü bir kurtarıcı, gücü ve ruhuyla tam kurtuluşu getirecek, İsrail halkı, siyasal ve ruhsal olarak kurtulacak ve onlarla birlikte, insan ırkına dünyada saadet ve mükemmel ahlak gelecektir... İsrail halkının Mesih inancında, siyasal yön, ahlak yönüyle kol koladır, ulusal yön de evrensel yönüyle birliktedir. Siyasal ve ulusal yönü kaldırıp yalnız ahlaksal ve ruhsal yönüne sahip çıkan Hıristiyanlıktır.*⁸⁰

Hıristiyan gühana teşvik sahnesinde, Eski Ahit'ten Yeni Ahit'e değişikliğin, yetkin simgesel terimlerle yer aldığını gördük. Oyle görünüyor ki, en eski Hıristiyan metinlerinde bile, Mesih Çağı'nın siyasal, ekonomik kaynağı reddedilmişti, ulusal ve ırka ilişkin bir temel yerine de evrensel bir yaklaşım benimsenmişti. Bunun İsa'dan mı kaynaklandığını kimse söyleyemez, ama ne olursa olsun, İncil'in temeli budur; Hıristiyanlığın da Buddhizm gibi Dünya Dini (etnik, aşiret, ırk veya ulusal değil) olarak sınıflandırılmasını nedeni de budur.

Ote yandan, Dr. Jung'un 'şişirme' diye terimleştirdiği tehlikeye bundan sonraki denemedir. Mistik zihnin, dünyaya baskın çıkmasına inandığı anda yüceltilmesi.* İblis tarafından tapmağın kulesine çıkarılan Tanrının Oğlu, Schopenhauer'in terimleriyle varlığın 'hayvani' ve 'bitkisel' iki maddi temelini aşmışken, dünyanın izinden ve ağırlıktan beri olarak melek olmak durumundadır. Ama İsa, Gerçek Tanrı olduğu kadar Gerçek İnsan olarak (yine Jung'un bir terimiyle) 'birleştiren' veya 'aşkın' bir simgedir; antitezler arasındaki, bu kez, yerle gök arasındaki yolu gösterir. Buradan da öğreniyoruz ki, vecde kapılmak yerine, Tanrı oğlu olduğu kadar İnsan oğlu olduğu için, toplumuna, öğretmenlik yapmak üzere dönüyor.

DÜNYA ÖĞRETMENİ

Yine Markos'a göre:

'Yahya ele verildikten sonra, İsa, Allahın İncil'ini vaz ederek, Galile'ye gelip dedi: Vakit tamam oldu, ve Allahın melekutu yakındır, tövde edin, ve İncil'e iman eyleyin.

⁸⁰ Klausner. *The Messianic idea in Israel*, s. 9-10.

* *Odyssea*'da tartışılan Aiolos episoduna bkz., s. 145.

Galilee Denizi kıyısından geçerek, Simunu ve kardeşi Andreas'ı denize ağ atarlarken gördü, çünkü haltkçıydılar. İsa onlara dedi: Ardımca gelin, sizi insan avcılarını yapacağım. Onlar da hemen ağlarını bırakıp onun ardınca gittiler. Oradan biraz ilerde gidince, Zebedin'in oğlu Yakubu, ve kardeşi Yuhanna'yı gördü, kayıkta ağlarını tamir ediyorlardı, hemen onları çağırdı, onlar da babaları Zebedi'yi kayıkta işçilerle bırakıp onun ardınca gittiler.

Kefernahuma girdiler ve İsa hemen Sebti günü havraya girip öğretiyordu. Onun öğretilişine çok şaşular, çünkü onlara yazıcılar gibi değil, fakat hâkimiyet sahibi gibi öğretiyordu. Hemen onların havrasında murdar ruh ile bir adam olup bağırarak dedi: Bizden sana ne, ey Nasıralı İsa? Bizi helak etmeye mi geldin? Kimsin, seni biliyorum; Allahın Mukaddesi. İsa onu azarlayıp: Sus, ve ondan çık, dedi. Murdar ruh da onu sarsıp yüksek sesle bağırarak ondan çıktı. Hepsisi de şaşular, o derece ki, birbirlerine sorup diyorlardı: Bu nedir? Yeni öğretiliş! O, murdar ruhlara bile hâkimiyetle emrediyor, ve kendisine itaat eyliyorlar. Onun hakkındaki rivayet bütün Galile çevresinde her yere hemen yayıldı.⁸¹

Uzaktan bakıldığında, Galile'nin gezgin bilgisi, muritler grubu, öğretisi, mucizeleri, şeriatın mevcut yorumcularına meydan okuyuşuyla, kendinden öncekiler ve sonrakileri andırıyor: Buddha, Caynacılığın sayısız Dünya Öğretmenleri, İlyas ve Elişa, Pythagoras, Parmenides ve Tyanalı Apollonios. Mucizeler de, özellikle, Doğu'nun harika yaratıcılarının arketipi gibi görünüyor. Gerçekten, bu tür kişilerden bazıları Yeni Ahit'in kendisinde anılmıştır: Samiriyeli Simun Magus (Resullerin İşleri 8:9-24), Baryeşu ve Sihirbaz Elimas (R. İşleri 13:6-12), Efesli Yahudi başkâhin Skeva'nın yedi oğlu (R. İşleri 19:13-20) ve Kayseriye'de Peygamber Agabus (R. İşleri 21:10-11). Kilise bir dizi İsa mucizesi saymıştır; yüksek bir dinin kanıtı, hatta çekiciliği olarak böyle büyümlü işaretlerin neden hâlâ bilinçli insanlar arasında bile geçerli olduğunu anlamak zor. Profesör Guignebert'in gözlemlediği gibi:

'Arzu eden bütün dinlerin mucizeleri olmuştur, hem de aynı mucizeler; ve öte yandan, hepsi de belli bazı mucizelerden de kendilerini uzak tutmuşlardır. Önyargısız bir bilim adamı bunu anlamakta zorluk çekmez, çünkü aynı etkilerin aynı sonuçları

81 Markos 1:14-28.

yaratıldığını bilir. Garip olan inananların da buna şaşırmasıdır. Safça... onun mucizelerinin tek gerçek olanlar olduğunda ısrar eder, başkaları boş görünümüdür, uydurmadır, sahtekârlıktır, anlaşılammış gerçeklerdir veya büyüdür.⁸²

Öte yandan, yakından bakıldığında, kalıtımının bağlamında Nasıralı, iki büyük yenilik yapmıştır. İlki sözü çıkmayınca yeneden yorumlanmak zorunda kalmıştır, yine de bugüne kadar inancın temel mitolojik beklentisini oluşturur. İkincisiyse Hıristiyan dünyaya ahlaksal ve ruhsal temelini, ruhbandan ve kutsalıktan farklı biçimde kazandırmıştır.

Yeni Haberlerin ilk çağrısından beri Tanrının kralığının yakın olduğuna inanılmıştır. Kilisenin ilk yüzyılında bu ilan sözcük anlamıyla, kıyamete ilişkin tarihsel terimler olarak yorumlanmıştır. Örnek olarak Pavlus'un Romalılara mektubunda dediği gibi: 'Ve bunu yapın, çünkü zamanı bilirsiniz, ki zaten, sizin için uykudan uyanmak saatidir, çünkü şimdi kurtuluşumuz iman ettiğimiz vakitte olduğundan daha yakındır, gece ilerledi ve gündüz yaklaştı, imdi karanlık işlerini üzerimizden atalım ve nur silahlarını kuşanalım'.⁸³ Essenelerin beklediği Mesih Günü gelmişti.

Fakat Mesih'in kendisi, bekleyen ve gözleyen Essenelerin tersine ve yine Yahya'nın tersine, ne ahlakçı ne de sözcüğün gerçek anlamıyla zahitti. İncelikli bir biçimde, bir olay üstüne. Musa'nın Şeriatını da kaldırmıştı: 'İnsan Sebt günü için değil, Sebt günü insan için oldu. Böylece, İnsanoğlu Sebt gününün de Rabbidir'⁸⁴ ve yine, 'Hiç kimse yeni şarabı eski tulumlara koymaz, yoksa şarap tulumları patlatır, şarap da, tulumlar da telef olur, yeni şarabı yeni tulumlara korlar'⁸⁵ diyordu. Ve günahkârlarla oturup yediğinden şikâyet edildiğinde, 'Ben salihleri değil, fakat günahkârları çağırmağa geldim' diye yanıt veriyordu.⁸⁶ Dahası, Hıristiyanlığın Essene yürek temizliği anlayışına en ters olduğu yeri, Kumran'ın beyaz elbiseli kardeşlerinin kendi ışık kardeşleri için sevgi, fakat karanlık oğulları için nefret öğütlerken, İsa'nın 'Düşmanlarınızı sevin'⁸⁷ demesiydi. Ve yazıcılardan biri 'Emirle-

82 Guignebert, *age*, s. 191-92.

83 Romalılar 13:11-12.

84 Markos 2:27.

85 Markos 2:22.

86 Markos 2:17.

87 Matta 5:44.

rin birincisi hangisidir?' diye sorduğunda, 'Dinle ey İsrail, Allahımız Rab bir olan Rab'dir. Ve Rab Allahını bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün fikrinle, ve bütün kuvvetinle seveceksin' (Tesniye 6:4) diye yanıt verdi, ikincisi de, 'Komşunu kendin gibi seveceksin (Levililer 19:18). Bunlardan daha büyük başka emir yoktur' dedi.⁸⁸

ANAHTARLARIN GÜCÜ

Matta'ya göre Incil'de okuyoruz:

'Ve İsa, Filipus Kayseriyesi tarafından geldiği zaman, kendi şakirtlerinden sordu: Halkın dedğine göre İnsan oğlu kimdir. Ve onlar dediler: Bazıları Vaftizci Yahya, başkaları İlya, başkaları da Yereyia, yahut peygamberlerden biridir, diyorlar. İsa onlara dedi: Ya siz, ben kimim dersiniz? Simun Petrus cevap verip dedi: Sen hay olan Allahın Oğlu, Mesih'sin. Ve İsa cevap vererek ona dedi: Ne mutlusun ey Yunus oğlu Simun, çünkü bunu sana açan et ve kan değil, göklerde olan Babamdır. Ben de sana derim ki, Sen Petrus'sun ve ben kiliseni bu kayanın üzerinde kuracağım, ve ölümler diyarının kapıları onu yenmeyecektir. Göklerin melekutu anahtarlarını sana vereceğim, yeryüzünde bağlayacağım her şey göklerde bağlanmış olur ve yeryüzünde çözeceğim her şey göklerde çözülmüş olur. O zaman kendisinin Mesih olduğunu kimseye söylemesinler diye şakirtlerine emretti.

İsa Yerusulim'e gitmek, ihtiyarlar ve başkâhinlerle yazıcıların elinden çok şeyler çekip öldürmek ve üçüncü günde kıyam etmek gerek olduğunu şakirtlerine o vakitten göstermeye başladı. Ve Petrus onu bir yana alıp: Ya Rab, bu senden irak olsun, bu sana asla olmayacak, diye onu azarlamaya başladı. Fakat İsa dönüp Petrus'a dedi: Çekil arkama, Şeytan, sen bana tökezsin, çünkü sen Allah şeylerini değil, ancak insan şeylerini düşünüyorsun.⁸⁹

Buddha'nın yaşam efsanesinde Dünya Öğretmeni ile sevgili hizmetçisi Amanda arasında da karışık bir ilişki vardır. Amanda, Petrus gibi, ruhsal şeyleri hiç doğru oturtamamış, fakat yine de kilisenin başı yapılmıştı. Daha sonra Hristiyan efsanelerinde Petrus'un tapınağın semavi kısmına yerleştirilmediğini, fakat kapıda durduğunu görüyoruz. Herhalde koruyucusu olduğu sürü-

88 Markos 12:28-31.

89 Matta 16:13-23.

nün, temeli olduğu kilise cemaatinin yerinin de dışarı olduğu varsayılmış olmalı. Buddhist cemaatinde de, kâhinlerin yönetmenleri, iyi koyunları, her birinin sonunda kendi yüreğinde bulacağı deneyime doğru götüren hazırlayıcı bir yönetimi temsil ederler. Ananda'nın kaba humanizminde şefkatle yansıyan anlam da budur. Evangelist yazında da Petrus'un iyi -gerçekten, çok iyi- sadık, onurlu ve ustasına sıkı sıkı bağlı bir yorumla temsil edilmesi kuşkusuz bundandır; bir parça görüşü olmak, onu, kapıdan kavrayışa ulaştırabilirdi.

SON GÜN

'Akşam olunca, İsa On İkilere geldi (Hamursuz Ekmeğin ilk günü, dolanan kuzunun kurban edilişi). Ve sofrada oturup yerlerken dedi: Doğrusu size derim, benimle beraber yemekte olan sizlerden biri beni ele verecektir. Onlar da kederlenmeye ve birer birer kendisine: Ben miyim? demeye başladılar. Onlara dedi: Benimle sahana banan on ikilerden biri. Gerçi insanoglu kendisi için yazılmış olduğu üzere gidiyor, fakat vay hasıma o adamın ki, İnsanoglu onun vasıtasıyla ele veriliyor! O adam doğmamış olsaydı kendisine ne iyi olurdu.

Onlar yemek yerlerken ekmek aldı, şükran duası edip kıldı, ve onlara vererek dedi: Alın, bu benim bedenimdir. Ve bir kâse aldı, şükredip onlara verdi: hepsi de ondan içtiler. Ve onlara dedi: Bu benim kanım, hirçoğu için dökülen ahdin kanıdır. Doğrusu size derim: Allahın melek utunda onu taze olarak içeceğim güne kadar asmanın mahsulünden artık içmeyeceğim.

Ve onlar bir ilahî okuyup Zeytinlik dağına çıktılar.

İsa onlara dedi: Hepiniz sürçeceksiniz, çünkü yazılmıştır: Çobanı vuracağım ve koyunlar dağılacaklar (Zekarya 13:7). Fakat ben kıyam ettikten sonra, sizden önce Galile'ye gideceğim. Lakin Petrus ona dedi: Eğer hepsi sürçeseler bile, ben sürçmem. İsa da ona dedi: Doğrusu sana derim: Bugün, hatta bu gece, horoz iki kere ötmeden önce, sen beni üç kere inkâr edeceksin. Fakat Petrus şiddetle dedi: Bana seninle beraber ölmek lazım gelse de, seni hiç inkâr etmem. Hepsi de böyle dediler.

Getsemani denilen bir yere geldiler. İsa şakirtlerine dedi: Ben dua edinceye kadar siz burada oturun. Petrus, Yakub'u ve Yuhanna'yı beraber aldı ve dehşete düşüp çok sıkılmaya başladı. Onlara dedi: Canımı ölüm derecesinde çok kederlidir, burada ka-

lıp uyanık durun. Biraz ileri gidip yere kapandı ve mümkünse, bu saat kendisinden geçsin, diye dua ederek diyordu: Abba, Bana, sana her şey mümkündür, bu kâseyi benden geçir, lakin benim istediğim değil, senin istediğin olsun. Ve gelip onları uykuda buldu ve Petrus'a dedi: Simun, uyuyor musun? Bir saat uyanık duramadın mı? Uyanık durup dua edin ki, iğvaya düşmeyeyiniz; gerçi ruh isteklidir, fakat beden zayıftır. Yine gidip dua ederek aynı sözü söyledi. Tekrar geldi, onları yine uykuda buldu, çünkü onların gözleri ağırlaşmıştı ve ona ne cevap vereceklerini bilmiyorlardı. Üçüncü kere gelip onlara dedi: Artık uyuyup rahat edin. Yeter, saat geldi, işte, İnsanoğlu günahkârların eline veriliyor; kalkın, gidelim; işte, beni ele veren yaklaştı.

O henüz söylemekteyken, hemen on ikilerden biri olan Yahuda ve onunla beraber başkâhinler, yazıcılar ve ihtiyarlar tarafından bir kalabak, kılıçlarla ve sopalarla geldi. İmdi onu ele veren: Kimi öpersem, odur, onu tutun ve emniyet altında götürün, diye onlara bir işaret vermişti. Geldiği zaman, hemen yaklaşıp İsa'ya: Rabbi, diyerek onu öptü. Onlar üzerine el atarak onu tuttular. Fakat yanında duranlardan biri kılıcını çekti, başkâhinin hizmetçisine vurup kulağını düşürdü. İsa cevap verip onlara dedi: Kılıçlarla ve sopalarla bir hayduda karşı imiş gibi beni tutmaya mı çıktınız? Ben her gün mabette öğreterek sizinle beraberdim. beni tutmadınız, fakat yazıların yerine gelmesi içindir. Ve hepsi İsa'yı bırakıp kaçtılar.

Çıplak bedeninin üzerine bir keten beze sarınmış bir genç onun ardınca gidiyordu, onu tuttular. Fakat o, keten bezi bırakıp çıplak kaçtı.

İsa'yı başkâhine götürdüler, bütün başkâhinler, ihtiyarlar ve yazıcılar orada toplandılar. Petrus uzaktan da başkâhinin avlusunun içine kadar onun arkasından geldi ve hizmetçilerle beraber atesin ışığında oturmuş ısınyordu. İmdi, başkâhinler ve bütün Millet meclisi İsa'yı öldürmek için kendisine karşı şahadet aradılar ve bulamadılar. Çünkü birçoğu ona karşı yalan şahadet ettiler, fakat şahadetleri birbirine uymuyordu. Bazıları kalkıp ona karşı yalan şahadet ederek dediler: El ile yapılmış bir mabedi yıkacağım ve el ile yapılmamış bir başkasını üç günde yapacağım, dediğini biz işittik. Böyleyken de, şahadetleri birbirine uymadı. Başkâhin ortaya kalkıp İsa'ya sorarak dedi: Sen hiç cevap vermedin. Başkâhin yine sorup ona dedi: Mubarek'in Oğlu Mesih sen misin? İsa da dedi: Benim ve İnsanoğlunun Kudret'in sağında

oturduğunu ve göğün bulutlarıyla geldiğini göreceksiniz. Başkâhin esvabını yırtıp dedi: Artık şahitlere ne ihtiyacımız var? Siz küfürü işittiniz, sine nasıl görünür? Ölümü hak etti diye hepsi hükmettiler. Bazısı, üzerine tükürmeye ve yüzünü örtüp ona yumruk vurarak, Peygamberlik et, demeye başladılar ve hizmetçiler tokat vurarak onu aldılar.

Petrus aşağıda avludayken, başkâhinin hizmetçi kızlarından biri geldi: Ve Petrus'u ısırırken görerek ona bakıp dedi: Sen de Nasıralı İsa ile idin. Fakat o inkâr edip dedi: Senin ne dediğini biliyorum, ne de anlıyorum. Dış kapının önüne çıktı ve horoz öttü. Hizmetçi kız onu tekrar görüp duranlara: Bu onlardandır, demeye başladı. Fakat o, yine inkâr etti. Biraz sonra, duranlar yine Petrus'a dediler: Gerçek sen onlardansın, zira Galilelisin. O ise, lanet edip ant etmeye başladı: Söylediğiniz o adamı tanımam. Ve hemen horoz ikinci kere öttü. İsa'nın kendisine söylediği: Horoz iki kere ötmeden önce, beni üç kere inkâr edeceksin sözü Petrus'un hatırına geldi. Ve bunu düşünerek ağladı.

İhtiyarlar ve yazıcılar ile başkâhinler ve bütün Millet meclisi hemen sabahleyin müşavere ettiler, İsa'yı bağladılar ve onu götürüp Pilatus'a verdiler. Pilatus da ondan sordu: Sen Yahudilerin kralı mısın? O da cevap verip ona dedi: Söylediğin gibidir. Başkâhinler onu çok şeylerle itham ettiler. Pilatus yine ondan sorup dedi: Sen hiç cevap vermiyor musun? Bak, ne kadar şeylerle seni itham ediyorlar. Fakat İsa artık hiç cevap vermedi, şöyle ki, Pilatus şaşıtı.

Pilatus, her bayramda kendisinden istedikleri bir mahpusu onlara salıverirdi. Barabbas adında biri vardı, isyanda adam öldüren asilerle beraber zincire vurulmuştu. Ve halk çıkıp kendilerine yaptığı üze yapmasını dilemeye başladı. Pilatus da onlara cevap verip dedi: Size Yahudilerin Kralını salıvereyim, ister misiniz? Çünkü başkâhinlerin kıskançlık nedeniyle onu ele vermiş olduklarını anlıyordu. Fakat başkâhinler daha çok Barabbası onlara salıvermesi için halkı kışkırttular. Pilatus yine yanıt verip onlara dedi: Öyle ise, Yahudilerin Kralı dediğiniz adama ne yapayım? Onlar da: Onu haça ger diye yine bağurdılar. Pilatus onlara dedi: Ya, o ne kötülük etti? Onlar ise: Onu haça ger, diye çok bağurdılar. Pilatus halkı memnun etmek isteyip onlara Barabbası salıverdi ve İsa'yı dövdükten sonra haça gerilsin diye verdi.

Askerler onu sarayın iç avlusuna göturdüler ve bütün taburu topladılar. Ona erguvani giydirdiler, bir diken taç örüp başına

koydular ve onu selamlamaya başladılar: Selam ey Yahudilerin Kralı! Bir kamaşa başına vurdular, üzerine tükürdüler ve diz çöküp ona secde kıldılar. Onunla eğlendikten sonra erguvaniyi ondan çıkarıp kendi esvabını giydirdiler. Ve onu haça germek için dışarı götürdüler.

Kırdan gelerek geçmekte olan İskender ile Rufus'un babası, Kirineli Simun denilen birini, İsa'nın haçını taşıсын diye angaryacı ettiler.

İsa'yı Golgota denilen yere getirdiler, ki tercüme olunursa, Kafa kemiği yeri, demektir, ona mür ile karışık şarap verdiler, fakat almadı. Ve onu haça gerip kim ne alacak diye esvaplarını kura atarak onları paylaştılar. Üçüncü saatti, onu haça gerdiler. Onun üzerinde suç yaftası: Yahudilerin Kralı, diye yazılmıştı. Biri sağında, biri solunda, iki haydudu onunla beraber haça gerdiler. Geçenler: Vay! Sen ki mabedi yıkar ve üç günde yaparsın, haçtan inerek kendini kurtar, diye başlarını sallayıp ona söverlerdi. Aynı suretle başkâhinler yazıcılarla aralarında eğlenerek dediler: O, başkalarını kurtardı, kendisini kurtaramıyor. Şimdi İsrail'in Kralı, Mesih, haçtan insin de görelim ve iman edelim. Onunla beraber haça gerilmiş olanlar da ona sitem ettiler.

Altıncı saat olunca, bütün yer üzerine dokuzuncu saate kadar karanlık çöktü. Dokuzuncu saatte İsa yüksek sesle bağırdı: Eloi, Eloi, lama sabaktani? Ki tercüme olundukta, Allahım, Allahım, niçin beni bıraktın? demektir. Orada duranlardan bazıları bunu işitince: İşte, İlya'yı çağırıyor dediler. Biri koşup bir süngeri sirkeyle doldurdu ve bir kamaşa takıp ona içirdi ve dedi: Bırakın, görelim, İlya onu indirmeye gelir mi? İsa yüksek ses çıkarıp ruhu verdi. Ve mabedin perdesi yukarıdan aşağıya kadar ikiye yarıldı. İsa'nın karşısında duran yüzbaşı onun böyle ruhunu verdiğini gördüğü zaman: Gerçek bu adam Allahın Oğlu idi, dedi. Orada uzaktan bakmakta olan kadınlar arasında, Galile'deyken İsa'nın ardınca gidip kendisine hizmet eden Mecdelli Meryem ve küçük Yakub ile Yoses'in anası Meryem ve Salome ve onunla beraber Yerusâlim'e çıkmış olan başka birçok kadın vardı.

Artık akşam olunca, Hazırlık günü, yani Sebti'nin arifesi olduğundan, Allahın melekutunu bekleyen Meclis azasından itibarlı bir adam olan Arimatealı Yusuf geldi ve cesaret edip Pilatus'a gitti. İsa'nın cesedini istedi. Pilatus onun öldüğüne şaştı ve yüzbaşıyı yanına çağırıp: Öleli epey oldu mu? diye ondan sordu. Yüzbaşından öğrendiği zaman, cesedi Yusuf'a bağışladı. O da keten bezi

satın aldı, onu indirip keten bezine sardı ve kayada oyulmuş bir kabre koydu ve kabrin kapısına bir taş yuvarladı. Mecdelli Meryem ve Yosesin anası Meryem, onu nereye konulduğunu görüyorlardı.

Sebt günü geçince Mecdelli Meryem, Yakub'un anası Meryem ve Salome gelip ona sürmek için baharlar satın aldılar. Ve haftanın ilk gününde sabah çok erken, güneş doğduğu vakit, kabre geldiler. Aralarında diyorlardı: Kabrin kapısından taşı bize kim yuvarlayacak? Ve gözlerini kaldırıncaya, taşı yuvarlanmış gördüler, çünkü pek büyüktü. Kabre girerek, sağ tarafta beyaz kaftan giyinmiş bir genci oturuyor gördüler ve çok şaştılar. O da onlara dedi: Şaşmayın, siz haça gerilmiş olan Nasıralı İsa'yı arıyorsunuz, o kıyam etmiştir, burada değildir, işte onu koydukları yer! Fakat gidin, onun şakirtlerine ve Petrus'a deyin: O sizden önce Galile'ye gidiyor, size dediği gibi kendisini orada göreceksiniz. Kadınlar da çıkıp kabirden kaçtılar, çünkü kendilerini titreme ve şaşkınlık almıştı, kimseye de bir şey söylemediler, çünkü korkuyorlardı'.⁹⁰

5. HAYAL OLAN MESİH

Şurası açık ki, biyografik ayrıntılara uysa da uymasa da çarpmışa gerilen ve kıyam eden Mesih efsanesi eski, sevilen Tammuz, Adonis, Osiris dönemleri motillerine yeni, sıcak bilinç ve insançılık getirmiştir. Gerçekten, bütün Doğu Akdeniz'in atmosferini Hıristiyan efsanesinin hemen kaplaması ve gelişmesi için hazırlayıp besleyen bu eski mitoslardı. Ama pagan mitoloji ve kültürün kendileri de aynı zamanda dönüşüme yönelmişti. Bütün olarak Helenist 'insancılık' kavramı ırkçı, ulusal, aşiret ve mezhep biçimlerini aşarak, her yerde kültürler arası kültürün etkisini geliştiriyordu. Kırsal bölgelerden kozmopolit bölgelere doğru gelişen akım, eski sevilen ilahları, yüzyıllar önce, içten bir kişiselliğe, psikolojik olarak etken ruhsal kılavuzlara dönüştürmüştü, elitler arasında olduğu kadar popüler başlangıç ritlerinde de ortaya çıkmıştı. Genel olarak mistik ve felsefi düşüncenin dinsel imgelerle kaynaşması da, her yerde, bir iletişim kalıbından ötekine geçmeyi olanaklı kılmıştı; yeni sözel tanımlardan yeni ikonografik bileşimlere ve tersine geçiş mümkündü. Aşo-

90 Markos 14:17-26:8.

ka'nın (MÖ 268-232)* Buddhist misyonundan başlayarak Hindistan'ın da etkisi söz konusuydu. Mitosların olduğu kadar kültürlerin çoğalması da çok fazlaydı. Böyle bir atmosferde Hristiyanların kurtarıcı imgesinin paganların etkisinde kalma tehlikesi kadar, şöyle ya da böyle, ilgili pagan kültürlerince özümsemesi de kaçınılmazdı.

Pavlus'un Roma'dan MS 61-64'te Anadolu'da yeni kurulmuş Kolose topluluğuna gönderdiği mektuplarda bile, yeni kuşaklar arasında gelişen Gnostik sapkınlıktan söz edilmektedir. Uzak cemaatine şöyle sesleniyordu:

'Sakinin, Mesih'e göre değil, insanların annesine, dünyanın iptidailiğine göre, felsefe ve boş hileyle kimse size yağma etmesin... riyasetleri ve hükümetleri üzerinden atarak onlara haçta muzaffer oldu ve onları açıkça teşhir etti... isteyerek alçakgönüllülük edip meleklerle ibadet eden, görmüş olduğu şeylerde kalan, kendi cismani aklıyla boş yere kabaran ve Başı sıkı tutmayan bir kimse, sizi mükâfatından mahrum etmesin. O Baştan bütün beden, mafsallar ve bağlar vasıtasıyla yardım olunarak ve terkıp edilerek Allahın verdiği buyümele büyür... İmdi yeryüzündeki azamızı, zinayı, pislği, ihtirası, kötü arzuyu ve putperestlik olan tamahkârlığı öldürün, bunlar nedeniyle Allahın gazabı itaatsizlik oğullarının üzerine geliyor; bunlarda yaşadığımız zaman, siz de bir vakit onlarda yürüdünüz; fakat şimdi siz de gazabı, hiddeti, fenalığı, iftûrayı, ağzınızdan edepsizce sözleri, hepsini bertaraf edin'.⁹¹

Yakın zamanlara kadar Roma İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında serpilten Gnostik Hristiyan mezheplerinin gerçek öğretilerinin ne olduğu bilinmiyordu. MS dördüncü ve beşinci yüzyıllarda Ortodoks Kilisenin zaferi, yasaklanmış yazıların, öğretilerin ve öğretmenlerin yok olmasına neden olmuştu. Onlara ilişkin bilgilerimiz onların düşmanlarından, Kilise Babalarından geliyor. Özellikle Iustinus Martyr ve Irenaeus (ikinci yüzyıl), İskenderiyeli Klemens (ikinci yüzyıl sonu üçüncü yüzyıl başı), Hippolytos (MS 230) ve Epiphanius (MS 315-402). Bu nedenle, 1945'te Yukarı Mısır'da Nag-Hamadi yakınlarında kırk sekiz Koptik Gnostik eser bulunması Ölü Deniz Namelerinin bulunması kadar önemlidir. Topraktan çıkarılan yaklaşık yedi yuz sayfa vardı. Bunların çoğunluğu şimdi Kahire'de Kıpti Müzesi'nde.

* Bkz. s. 239 ve *Doğu Mitolojisi*, s. 305.

91 Koloseliler 2:8-3:8.

Biri 1952'de Zürih Jung Enstitüsü'ne geldi. Yayınlar ve çeviriler yapıyor, daha yapılacak çok iş var; bilim adamları gelecek yıllarda Gnostizm hakkında bugünkünden çok daha fazla şey bilecekler. Yine de önde gelen ilke ve temalar artık açığa çıkarılmıştır.

1896'da Berlin Müzesi Hamadi metinlerinin döneminden kalma bir papirüs yazma ele geçirdi. Üç önemli Gnostik eser gün ışığına çıktı: 'İsa Mesih'in Bilgisi', 'Yuhanna'nın Apokrifası', 'Meryem'in İncil'i'. Bugün Pistis Sophia olarak bilinen ve 1850'lerde çevirileri yayımlanan 1785'te Brisith Müzesi'nde bulunan eser de bilgi sağlamıştı. Son olarak, 'Yuhanna'nın İşleri' olarak bilinen ve Gnostik ve Ortodoks eğilimler taşıyan sık sık başvurulmuş eser, Dördüncü İncil olarak kabul ediliyordu ve MS 325'te İznik Konsili'nde yüksek sesle okunmuş, sonradan resmen reddedilmişti. Bunların imgelemlerinin yorumu, Nag-Hamadi hazinesinden öğrendiklerimizin ve yakın zamanlarda mahayana Buddhizminin Doketik öğretilerinden (gelişimi ve çiçeklenmesi tam Gnostik akımın en yüksek dönemiyle çakışır) edindiğimiz anlayışın ışığında, genişletilmiş bir yaklaşımla yapılabilir.

Örnek olarak, Yuhanna'nın İşleri'nde, Mesih'in havarilerini Galilee Denizi'nde toplaması sahnesinin şaşırtıcı bir tefsirini buluyoruz. Mesih çöldeki kırk günlük orucundan henüz çıkmıştır ve Şeytana galip gelmiştir. Yuhanna ve Yakup kayıklarında avlanıyorlardı. Mesih kıyıda görüldü. Olayı Yuhanna'nın anlattığı varsayılıyor:

'Petrus ve Andreas kardeşleri seçtikten sonra, bana ve kardeşim Yakub'a geldi. Bize, 'Size ihtiyacım var, ardımca gelin' dedi. Bunu duyunca kardeşim, 'Yuhanna, bu kıyıda durup bize seslenen çocuk ne istiyor?' dedi. Ben de 'Ne çocuğu?' dedim. O yine, 'Bize el sallayan' dedi. Ben yanıt verdim: 'Denizde çok kaldığımız için kardeşim Yakub, doğru göremiyorsun. Ama orada duran yakışıklı, sevimli ve neşeli yüzlü adamı da görmüyor musun? O da 'Onu görmüyorum kardeşim' diye yanıt verdi, 'fakat gidelim ve bakalım ne istiyor'.

Ve kayığımızla kıyıya gittiğimizde onu gördük, o da kıyıya çekmemize yardım etti; onu izlemeyi düşünerek ayrılırken bana biraz saçları dökük, fakat kocaman sakallı gibi geldi, Yakub ise sakalı yeni çıkan bir genç görüyordu. Bu nedenle, ikimiz de gördüklerimizin ne anlama geldiğini anlayamamışık. Onu izledikçe, gördüklerimizin ne anlama gelebileceği bizi daha da hayrete

düşürdü. Çünkü bana halen çok güzel bir biçimde görünüyordu, ona gizliden bakmak istiyordum, gözlerini kırptığını hiç görmemişim, hep açıktı. Sık sık da bana küçük, sevimsiz bir adam gibi görünüyordu, sonra yine cennete yükselen biri gibi geliyordu. Dahası, onda başka bir olağanüstülük daha vardı, yemeğe oturduğumuzda göğsüne değişiyordum ve bana bazen yumuşak ve zayıf, bazan sert ve taş gibi geliyordu...⁹²

Bir başka haşmetini de söylemeliyim, kardeşim: Yani bazen onu tuttuğumda, katı, maddi bir gövdeyle karşılaşıyordum, bazen de, dokunduğumda, sanki yokmuş gibi maddi değildi. Eğer Ferisilerce davet edilmiş ve daveti kabul etmişse, onunla arkadaşlık etmeliydik. Hepimizin önünde ekmek vardı ve bizimle o da bir parça almıştı. Fakat kendininkini şükran duasıyla bölüşürdü. Ve bu küçük ekmekle herkes doydu, kendimizinkiler kaldı, onu davet edenler şaşırmışlardı. Onunla yürüyerek ayak izlerini görmek istiyordum, ama gördüğüm gibi, topraktan yukarıda asılı gibiydi, izlerini göremedim.

Bunları ona olan inancını güçlendirmek için söylüyorum kardeşim. Bizler halen onun izzet ve harika işlerini düşünerek susmalıyız. Onların üstüne konuşulamaz ve onlar ne söylenebilir ne de duyulabilir'.⁹³

'Doketizm' terimi (Yunanca *dokein* 'görünmek'ten) Kurtarıncının böyle bir görünümünü açıklıyor, Mesih'in insanlarca görülen gövdesinin yalnızca bir görünüş olduğunu, gerçekte semavi ve kutsal olduğunu açıklıyor. Görünüşü, dahası bakanın zihninin bir işlevidir, görünen gerçek değildir. Değişebilen, fakat yok edilemeyen bir maskedir. Hindistan'da, bu yüzyıllarda, Mahayana'nın da geliştiğini söylemeliyiz. Orada da Buddha'nın görünüşü tam böyle açıklanıyordu. Mahayana Buddha'sı Aydınlanma'ya kavuşmuş bir insan değildir, Aydınlanma'nın kendisinin açığa çıkmasıdır. Öğretmen biçiminde ortaya çıkar ve kendi maskeli hayallerinin dönemeçlerinde takılıp kalanları aydınlatmak ister. Hayaller evrensel yaşam susuzluğundan ve ölüm korkusundan türemişlerdir. Mahayana Buddhist görüşüne göre, görülen bütün dünya da aynı şekilde bir kuruntudur, özü gerçekte Buddha'dır.

92 Acts of John, çev. Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament*, The Clarendon Press, Oxford, 1953, s. 251.

93 Acts of John, James, *age*, s. 252-53.

Yıldızlar, karanlık, bir lamba, bir hayal, çığ, köpük;
Bir düş, bir şimşek çakması, ve bir bulut:
Böyle bakmalıyız dünyaya.⁹⁴

Veya Shakespeare'in güzel sözleriyle:

... böyle bir maddeyiz
rüyalarımızın yapıldığı gibi ve küçük yaşamımız
uykuyla çevrilidir.⁹⁵

Ve bununla yine sahte tarihin değil, mitosun diyarındayız. Burada Tanrı İnsan olmaz: Ama insanın kendisi dünyadır, kutsal bilinir, tükenmez bir ruhsal derinlik alanıdır. Yaratılış sorunu, kuruntu sorununun kaynağıdır; Buddhizmde olduğu gibi psikolojik olarak ele alınmıştır. Kurtuluş sorunu da, bu görüşle, psikolojiktir.

Son dönem Yunan-Mısır Gnostik öğretisi Corpus Hermeticum, uyuşturulmuş tanrı Hermes-Thot'un vahyini ruhların kılavuzu olarak ileri sürmüştür. Bu noktayı açıklayan mükemmel bir bölüm vardır:

'Eğer kendinizi tanrıya eşit kılmazsanız, tanrıyı kavrayamazsınız; çünkü benzer benzeriyle bilinir. Gövdeye ait olan her şeyi temizle, kendini bütün ölçülerin ötesinde olan büyüklük gibi genişlet; her zainan yüksel, ve sonsuz ol; o zaman tanrıyı kavrayarsın. Senin için de hiçbir şeyin olanaksız olmadığını düşün, kendinin de ölümsüz olduğunu tasarla, ve düşünceyle her şeyi yakalayacağını bil, bütün sanatları ve bilimi öğreneceğini; evini bütün yaşayan yaratıkların gezdiği yerlerde ara; kendini bütün yükseklerden daha yüksek kıl, bütün derinliklerden daha alçak yap; bütün zıt nitelikleri kendinde topla, sıcak ve soğuk, kuruluk ve akıcılık; düşün ki aynı anda her yerdesin, karada, denizde, cennette; daha doğmadığını düşün, rahimde olduğunu, genç olduğunu, yaşlı olduğunu, öldüğünü, mezar ötesi dünyada olduğunu; bunların hepsini düşünceyle aynı anda yakala, bütün zamanları ve mekânları, madde ve nitelikleri ve büyüklükleri bir araya getir; o zaman tanrıyı kavrayabilirsin. Ama ruhunu gövdenle kapatırsan, kendini alçaltırsan ve 'bir şey bilmiyorum, bir şey yapamam' dersen, 'karadan ve denizden korkuyorum, cennete

94 Vajracchedika 32, *Tanrının Maskeleri. Doğu Mitolojisi*, s. 329.

95 *The Tempest* IV.i.157-58.

çıkamam, ne olduğumu bilmiyorum, ne olacağımı da', o zaman, tanrıyla ne işin var? Düşüncen güzel ve iyi olan hiçbir şeyi alamaz, gövdeneye bağlanırsan ve kötüye bağlanırsan!

Çünkü tanrıyı bilmemek kötülüğün yüksekliğidir; tanrıyı bilebilmek ve onu bilmeyi istemek ve ummak doğrudan İyiliğe götüren yoldur; ilerlemesi de kolay bir yoldur. Her yerde tanrı karşına çıkar, her yerde sana görünür, onu aramadığın yerlerde ve zamanlarda, uyanıkken ve uykuda, denizde ve karada seyahat ederken, gece ve gündüz, konuştuğunda ve sustuğunda; çünkü tanrı olmayan hiçbir şey yoktur. Ve sen 'Tanrı görünmez' mi diyorsun? Böyle konuşma. Tanrıdan daha ortada olan ne vardır? Her şeyi bu amaçla yapmıştır. Hiçbir şey görünmez değildir, gövdesiz bir şey bile, akıl beğenisiyle görülür, tanrı işleriyle.

Şimdiye kadar, defalarca sana gerçeği gösterdim. Senin dışındaki her şeyin senin gibi olduğunu düşün, yanılmazsın.⁹⁶

Nag-Hamadi küpünde bulunan Gnostik yazmalardan birinde aşağıdaki İsa'ya atfedilen parçayı görüyoruz:

*Ben her şeyin üstündeki ışığım,
Ben her şeyim.
Her şey Benden çıkar ve Her şey bana döner.
Bir parça odun yar, oradayım:
Bir taş kaldırı, beni orada bulursun.⁹⁷*

Yeni Ahit İncillerinde İsa'ya atfedilen sözlerin, önce sözlü olarak inanan topluluklarda korunan, sonra değişik yazılarda değişik biçimlerde saptanan ortak bir 'kelam' (*logia*) birikiminden kaynaklandığı kararlaştırılmıştır. Markos, Matta ve Luka'ya göre (bu sırayla MS 75'ten 90'a kadar) düzenlenen İncillerin, bu çelişen biçimlerden çıkarıldığı anlaşılıyor. Matta ve Luka'nın, Markos'tan bağımsız olarak ve aynı zamanda şimdi kayıp olan, bilim adamları arasında Q (Almanca *Quelle*'den, 'kaynak') diye bilinen metinden yola çıktıkları görülüyor. Q'nun bu 'deyişlerin' toplamı olduğu düşünülüyor. Markos da Q'dan yararlanmış olabilir, fakat Matta ve Luka kesinlikle yararlanmışlardır. Her biri de 'de-

96 *Corpus Hermeticum*, çev. Scott, Bolk XI (ii) 20b-22b. s. 220-23. Dr. Alan W. Watts ve Ananda K. Coomaraswamy'nun katkılarıyla.

97 *The Gospel according to Thomas*, çev. A. Guillaumont. H. Ch. Puech, G. Quispel, W. Till ve Yassah 'Abd al Masih, Leiden, E. J. Brill, Harper and Brothers, New York, 1959, s. 43.

yişleri', incinin kendi kendine kuruluşu gibi, kendi anlayışıyla düzenlenmiştir.

Ama şimdi, birden, Nag-Hamadi'de saf 'deyişler' toplandı çıktı; bilinen Ortodoks Incillerden çok başka bir anlamda, Gnostik bir yön kazanmışlardı. Örnek olarak:

'Arayan, bulana kadar durmasın ve bulunca, derde bulaşacak ve derde bulaşınca hayret edecek ve Her şeyin üstünde hüküm sürecek.

Müritleri ona 'Krallık ve zaman kurulacak?' dediler. Ve İsa, 'o beklemekle gelmeyecek; buraya bak, oraya bak, denmeyecek, ama Babanın krallığı dünyaya yayılmıştır ve insanlar onu görmeyenler' dedi.

Eğer size önderlik edenler, size 'Bakın, Krallık cennettir' derlerse, o zaman cennetin kuşları sizden üstündür; eğer size 'denizdedir' derlerse, o zaman balıklar sizden üstündür. Krallık sizin içinizdedir ve sizin dışınızdadır. Eğer siz kendinizi bilerseniz, o zaman bilirsiniz, ve bilirsiniz ki siz Yaşayan Babanın oğullarısınız. Ama kendinizi bilmezseniz, o zaman siz yoksulluk içindesiniz ve yoksulsunuz.⁹⁸

Luka, açıkça, İsa'ya atıfta bulunduğu bu deyişin son kısmından alıntı yapmıştır. Çok tartışılan aşağıdaki Ferisilerle söyleşisindeki sözlerle:

'Ferisiler tarafından, Allahın melekutu ne vakit gelir diye İsa'ya sorulduğu zaman, onlara yanıt verip dedi: Allahın melekutu gözle görülerek gelmez, ne de: İşte burada! yahut: Orada! diyeceklerdir, çünkü işte: Allahın melekutu içinizdedir'. Yunanca deyim εἰς τὸν ἄνθρωπον içinizde diye çevrilmiştir.⁹⁹

Bu son kısım, Gnostik değil, meşru Hıristiyan yorumla okunduğunda, yüzyıllardır kilisenin, peygamberlerin izinden giderek, sapıklıkla mahkûm ederek ateş ve kılıçla yok ettiği, içkin teoloji anlamını verir. Charles Guignebert'in Nag-Hamadi küpü bulunmadan çok önce yazdığı gibi:

'Dilbilim tartışmalar entos'un içinde diye çevrilmesini haklı çıkarıyor, ama olasılıklar buna karşı. İsa Ferisilere saçma görünmeden Allahın krallığının onların içinde olduğunu söyleyemez. Ve Ferisileri saymasak bile, otantik Yahudi olan müritleri böyle garip bir deyiş anlayamaz. İncil'in hiçbir görüşü de bunu desteklemez. Eğer bu *logion* İsa'nın Krallıkla ilgili düşüncelerinin

98 Thomas, 80:145-19a, 99:13-18, 80:14b-81:4, age, s. 3 ve 55, 57.

99 Luka 17:20-21.

odak noktasıysa, tek kalması inanılmazdır. Bu itirazlar ve saçmalığını gösteren kanıtlar, otantik olduğu sorununu da ortadan kaldırıyor.

Hepsi bu da değil. Eger metni entos'u *çinizde* anlamıyla okursak, bir çelişki doğuyor. Luka bu deyişi bir tür gelecek Krallığa ilişkin öğretinin girişi olarak alıyor (17:22).^{*} Ama oradan İnsanoglunun gelişi ani bir olay olarak anlatılmaktadır: 17:24, 'zira gökün altında, şimşek bir yanda çakıp gökünü o bir yanına kadar aydınlattığı gibi, İnsanoglu da kendi gününde böyle olacaktır'. Müritlerinin görüşüne göre tek itiraz noktası, onun gelişinin, Krallığının resmi başlama töreni olmasıydı. Onun için, aynı anda Krallığın onu dinleyenlerin yüreklerinde olduğunu ve beklenmediği bir günde onu birdenbire kurmak üzere geleceğini söyleyemez.

Sonuç açık, *sizin aranızda* demektir, Krallığın mevcut durumunu anlatır. O zaman da estin fiilinin gerçekten şimdiki hali mi gösterdiği yoksa kehanet mi olduğu sorunu çıkıyor. Bu, entos'un anlamının *çinizde* olduğu kabul edilse bile, her şeyi değiştirir. Bütün bölümün olası anlamı şudur: 'Krallık geldiğinde kimsenin onu anlamakta zorluğu olmayacaktır. Nerede olduğunu sorması da gerekmeyecektir. O birden sizin aranızda olacaktır ve sizin yüreklerinizde olacaktır. Yani kendilerini İsa'nın öğretilerine uygun biçimde hazırlayanlar ona katılacaklardır'.

... İsa, mevcut Yahudi düşüncesiyle uyumlu biçimde, Krallığın Allahın armağanı olarak geleceğini düşündü. Ama belki de, kendi işlevinin, bunun açıklanmasında içkin bir yaklaşımı bildirmek, öğretisinin veya bir başka açıdan davetine inanmanın, insanların Krallığa ulaşmak için geçmeleri gereken bir dış oda olduğuna inandı; veya en azından ondan sonra müritleri buna inandılar... Krallık öncelikle ve özünde, mevcut kötü dünyanın maddi değişimidir.¹⁰⁰

İnce fakat önemli bir nokta; Petrus ve Pavlus'un Kiliseleri arasındaki bütün zıtlık ve Gnostiklerin, içsel deneyimlerin değişkenliği kadar sayısız olan usulleri burada yatıyor.

Alıntı yaptığım 'Yuhanna'nın İncil'i' 114 *logia* içeriyor. Koptik yazma MS 500'den kalma, ama çevrildiği Yunanca metin MS

^{*} Bunlar Matta 24'te de var; Luka bunları Markos'un 13'teki kıyamet söylemiyle birleştiriyor (bkz. 226-227). Kuşkusuz, bunların temeli Q'dur (Guignebert'in notu).

100 Guignebert, *age*, s. 339-41.

140'a ait. Yani tam İncillerin biçimlendiği, Roma'da son düzenleme yapılan kadar dört İncil'in tekrar tekrar değiştirildiği MS dördüncü yüzyılın başlarına denk geliyor.

Gnostik akımın en geliştiği dönem ikinci yüzyılın ortaları, Antoninuslar dönemiydi –Antoninus Pius (h. 138-161 ve Marcus Aurelius (h. 161-180)– Edward Gibbon bu dönemi Roma İmparatorluğu'nun görkeminin doruk noktası olarak tanımlar. Yazdığı gibi, dünya sistemi bu zamanda 'dünyanın en güzel ülkelerini imparatorluğuna katmıştı. Uyrukları arasında en ileri uygarlığa ulaşmış halklar bulunuyordu' ve bilinen dünyada süregelen değişik inanç biçimleri 'halk tarafından aynı derecede hak, felsefeler tarafından aynı derecede yanlış ve yöneticilerce aynı derecede yararlı kabul ediliyordu', öyle ki 'hoşgörü yalnız karşılıklı gözyunma değil fakat dinsel uyum da yarattı. Roma zamanla yurttaşlarının ortak tapınağı oldu, kentteki özgürlük insanlığın bütün tanrılarına tanındı'.¹⁰¹

Afaro edilmiş Gnostik sapkının gizemlerine kısa bakışımızı Yuhanna'nın İşlerinden ikinci bir alıntıyla bitirelim: İznik konsilinde okunan ve mahkûm edilen bölümle. Docketik –veya denilebileceği gibi Mahayana– sessiz çarmıha geriliş görüşünden bize kalan en aydınlatıcı bölümlerden biri:

'Şeriatlarını şeriatsız yılandan* alan şeriatsız Yahudiler onu götürmeden önce hepimizi topladı ve bize dedi: Kendimi onlara teslim etmeden önce Babayı övücü bir ilahiyle övelim, öläcek olanları öyle karşılayalım. Sonra bize halka yaptırdı, birbirimizin elini tuttuk, o ortadaydı. Ve 'Bana Amin diyerek yanıt verin' dedi. Bir övgü ilahisi söylemeye başladı:

'İzzet sana olsun Baba!'

Ve biz hepimiz halka şeklinde dönerken 'Amin' dedik.

'İzzet sana olsun, Dünya!'

İzzet sana olsun, Rahman! 'Amin'

101 Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, bölüm I ve II.

* II. Krallar 18:4'te anlatılan yılan Nehuştan. Süleyman'ın tapınağında ona tapılıyordu. Ayrıca 25, 26 ve 30. şekillere bkz. Gnostik görüşe göre, dünya kötüyse, yaratıcısı da kötüydü. Yaratıcısı ashında İblis'ti. Çölde Mesih'e görünen ve Eski Ahit'in Yehovası, İblis'ti. Buddhist eşdeğeri Buddha'yı günaha çekmek isteyen Kama-Mara'dır; Upanişadlarda nefis olarak görülür, onun İstek ve Korkusuyla dünya yaratılmıştır. *Doğu Mitolojisi*, s. 15-16, 19-23'e bkz.

'İzzet sana olsun, Kutsal Ruh!
İzzet sana olsun, Kutsal Olan!
İzzet sana olsun, Tecelli! '-' Amin'

'Seni yüceltiriz, Baba!
Sana şükran duyuyoruz, Ey Işık,
Sende karanlık yoktur! '-' Amin'

'Neden şükran duyduğumuzu diyeyim:
Ben kurtulacağım, ve kurtaracağım! '-' Amin'

'Ben özgür olacağım ve özgür yapacağım! '-' Amin'
'Ben yaralanacağım ve yaralayacağım! '-' Amin'
'Ben yaratılacağım ve yaratacağım! '-' Amin'

'Ben yok edileceğim ve yok edeceğim! '-' Amin'
'Ben işiteceğim ve işitileceğim! '-' Amin'
'Ruh olan ben bilineceğim! '-' Amin'
'Ben yıkanacağım ve yıkayacağım! '-' Amin'

'Rahmet çevrede dolanıyor.
Kavalı ben çalacağım.
Çevrede dans edin, haydi! '-' Amin'

'Ben yas tutacağım, yas tutun! '-' Amin'

'Sekiz işaretin (Ogdoad) panteonu, bizimle yücelt! '-' Amin'
'On iki sayısı yukarıda dolanıyor! '-' Amin'
'Her birinize ve hepinize dansta pay verilmiştir! '-' Amin'
'Dansa katılmayan işi bozar! '-' Amin'
'Ben kaçacağım ve kalacağım! '-' Amin'
'Ben donatacağım ve donanacağım! '-' Amin'
'Ben anlaşılacağım ve anlayacağım! '-' Amin'

'Konağım yok ve konaklarım var! '-' Amin'
'Beni kavrayanlara ben bir mesaleyim! '-' Amin'
'Beni sezenlere ben aynayım! '-' Amin'
'Bana başvuranlara ben kapıyım! '-' Amin'
'Gccenlere bir yolum ben'

'Benim dansıma karşılık verdiğiniz gibi kendinizi bende gö-
rün, konuşanı. Ne yaptığımı görüyorsunuz, gizlerinizi düşünerek

sessiz kalın. Dans edenler, ne yaptığımı düşünün, çünkü benim çekecek olduğum ızdırapta siz insanca duygulanacaksınız. Çünkü ben size Babanın Sözü olarak gönderilmesem siz acı çekmeyi anlayamazdınız. Siz benim acı çektiğimi gördüğünüzde, acı çeken olarak beni görürsünüz, görünce de metin olamazsınız, hepiniz titrersiniz. Bilgiye doğru giderken ben size bir yatak gibiyim, bende dinlenin. Benim kim olduğumu ayrıldığımda anlayacaksınız. Ben şimdi görüldüğüm gibi değilim. Vardığınızda anlayacaksınız. Acı çekmeyi bilmiş olsaydınız acı çekmeyebilirdiniz. Acı gözüyle bakın, acı çekmezsiniz. Sizin bilmediklerinizi ben öğreteceğim. Ben sizin Tanrınızı, ihanet edenlerin değil. Azizlerin ruhlarını ben kendimle uyumlu duruma getireceğim. Bilginin Sözü'nü benden öğrenin. Benimle birlikte tekrar söyleyin:

'İzzet sana, Baba!'

'İzzet sana, Söz!'

'İzzet sana, Kutsal Ruh!'

Benim ne olduğumu anlayabilirseniz, şunu bilin: Bütün söylediklerimi neşe içinde söyledim, hiç de utanmadan, dans ettim. Fakat sizler, hepsini dikkate alın, dikkate alarak söyleyin:

'İzzet sana olsun Baba!' ¹⁰²

Yazar, Yuhanna, gizemin Doketik anlaşılması noktasından, artık çarınha gerilmeye doğru ilerliyor. Bu fevri söyleyişlerde yüceltilen Baba, ne Eski Ahit'in Tanrısıdır ne de Yenisinin Babası. En iyi benzetme İran mitosu Ahura Mazda'dır. Yehova veya Elohim de o zaman yaklaşık olarak Angra Mainyu'nun eşdeğeridirler; Yalan dünyasını Angra Mainyu yaratmıştır ve kurtarıcı yaşadığımız bu dünyadan bizi kurtaracaktır. Kurtarıcı da, Zerdüşt gibi, Işık dünyasından iner. Ama Zerdüşt'ün tersine, dünyanın yapısına yalnızca görünüşte katılır.

'Ve böylece, dostum, bizimle dans ettikten sonra Mesih yürüdü gitti. Sapıtılmış veya uykuya dalmış insanlar gibi o yana bu yana dağıldık. Ve ben, sonra, onu acı çekerken görünce, acısına dayanamadım. Zeytin Dağına kaçtım ve orada olan bitene ağla-

102 Acts of John 94-96. James, *age*, s. 253-54. Max Pulver, "Jesus" Round Dance and Crucifixion "Joseph Campbell, *The Mysteries*, The Bollingen Series XXX, Papers from the Eranos Yearbooks, c. 2, Pantheon Books, New York, 1955, s. 178-80.

dım. Ve o çarımha çivilere asılıyken, altıncı saatte bütün dünyaya karanlık çöktü.

Ve işte, Mesihim bir mağaranın ortasında duruyordu, onu aydınlatıyordu, ve konuştu: 'Yuhanna, aşağıda Kudüs'tekilerin çoğunluğu için ben çarımha gerildim, mızrak ve sopalarla parçalandım; bana içmem için sirke ve acı verildi. Ama seninle konuşuyorum ve dediklerime kulak ver. Gizlice seni bu dağa indirdim, bir müritin ustasından ve insanın Tanrıdan öğrenmesi gerekenleri öğren diye.'

Bu sözlerle bana dikilmiş ışıktan bir çarımh ve haçın çevresinde tek şekli olmayan bir büyük kalabalık gösterdi. Bu haçtan ışıpta bir tek form ve görünüş vardı. Ve haçın üstünde Mesih'in kendisini gördüm, şekli yoktu, ama sesi vardı: bize tanıdık olan bir ses değildi ve Tanrı sesi gibi tatlı ve merhametliydi ve gerçekti, bana: 'Yuhanna, benden bunları birinin duyması gerekiyor, çünkü duyan birine ihtiyacım var' dedi, 'bu ışıktan haç sizin iyiliğiniz için bazen Söz, bazen Akıl, bazen İsa bazen Mesih, bazen Kapı bazen Yol, bazen Ekmeğe bazen Tohum, bazen Diriliş bazen Oğul, bazen Baba bazen Ruh, bazen Yaşam bazen Gerçek, bazen İnanç bazen Rahmet diye anılır. Yani insan içindir. Ama gerçekte, kendinde anlaşıldığında, ikimiz arasında konuşulduğunda, her şeyi belirleyendir, değişken şeylerin sabit kılındığı yücelmedir, bilginin uyumudur-uyum olan bilginin.

Ama sağın güçleri ve solun güçleri vardır, nüfuzları, melek kuvvetleri ve cinleri, etkiler, tehditler, gazap dalgaları, şeytanlar, İblis ve Varlığın yapısının çıktığı alçak kökler. Ve hepsini bir arada ruhsal olarak tutan bu haçtır, değişiklik diyarını ve alçak diyarları belirleyen ve her şeyi yükselten bu haçtır.

Buradan aşağıya gidince göreceğin haç, tahta haç bu değildir; şimdi göremediğin, fakat sesini duyduğun da haçta asılı olan değil. Ben olmadığım gibi düşünülüyordum, birçoğunun sandığı gibi değilim, benim hakkımda diyecekleri şeyler kötüdür ve bençe değersizdir. Sessizliği görmeyenler ve adını bilmeyenler Mesih'i de göremezler.

Haçın çevresinde toplanmış tek yönlü olmayan kalabalık alçak yapıdadır. Ve eğer haçın çevresinde gördüklerinin hâlâ tek formu yoksa, inenin bütün parçaları halen bir araya getirilmemiştir. Fakat ne zaman insanoglunun yapısı düzelir ve benim semimden etkilenen bir kuşak sana yaklaşırsa, sen, şimdi beni duyan, onlarla birleşeceksin ve şimdi olanlar artık olmayacak. Ama

o zaman sen yukarıda duracaksın, şimdi benim durduğum gibi. Çünkü sen kendini ben diye çağırana kadar, ben sen olmayacağım. Fakat beni duyunca sen de benim gibi duyan olacaksın. Çünkü sen bunun için benden ayrısın.

Onun için çoğunluğu düşünme ve saygısızlığı kuçümse. Bil ki ben Babayla bütünü, Baba da benle. Onların dediği hiçbir acıyı çekmedim. Hatta sana ve ötekilere halka dansında açıkladığım ızdırap bile, giz diye bilinmelidir. Çünkü sizin ne olduğunuzu size gösterdim. Ama ben neyim, yalnız ben bilirim, başkası değil. Ben olanı korumak için bana acı, fakat senin olanı benden uzak tut, beni benim özümle gör, benim olduğumu söylemiş olduğum gibi değil, ama sen, bana yakın ol, beni bil.

*Sen acı çektiğimi duydun, ama ben acı çekmedim.
Ben acı çekmez biriydim, ama çektim.
Ben bıçaklanan biriydim, ama zavar görmedim.
Ben asıldım, ama asılmadım.
Benden kan aktı, ama akmadı.*

Kısaca, ben dediklerini çekmedim, ama demediklerini çektim. Ne olduğumu bir muammayla ima ediyorum, çünkü anlayacağını biliyorum. Yani beni Sözün övgüsü, Sözün çakılması, Sözün kanı, Sözün yaratıcısı, Sözün asılması, Sözün acı çekmesi, Sözün çivilenmesi, Sözün ölümü olarak bil. Ve böylelikle, söylemimde kendimi insandan ayırıyorum.

Bu nedenle, önce, Sözü bil, içte olanı, anlamı. Sonra Mesih'i bilirsin, üçüncüsü insanı ve ne çektiğini anlarsın.

Boyle biraz daha benimle konuştuktan sonra, bana anlattığı gibi anlatmayı bilemediğim bir şekilde yakalandı ve kalabalıktan hiç kimse onu görmedi. Ve ben aşağıya gittiğimde, bunu sıkıca kendime saklayarak hepsine güldüm, bana kendini ne sandıklarını anlatmıştı: Mesih, insanların değişmesi ve kurtuluşu için simgesel olarak her şeyi sürdürüyordu'.¹⁰³

6. PAVLUS'UN GÖREVI

Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında İsa'nın görevine ilişkin üç ana görüş vardı. En eskisi Filistinli Hıristiyan Yahudilerinkiydi; Ressullerin işlerinde okuduğumuz gibi Mesih görününce toplanmış

103 Acts of John, 97-102. James, age, s. 254-56. Pulver, age, s. 180-182.

ve ona 'Ya Rab, İsrail'e kiralığı bu zamanda mı iade edeceksin?' diye sormuşlardı.¹⁰⁴ Bunlar için Bakire Doğum olmuş olamaz. Onların öğretmenleri, çok eskiden beri bildirildiği gibi, Rabbin meshettiği Mesih'ti. Yenilik basitçe şeydu, artık Yehova'nın günü gerçekten ve tarihsel olarak gelmişti, İsrail'in dünyada ihtişam kazanacağı ve doğrulanacağı gündü. Bunu ana vahiy görüşü olarak adlandırabiliriz. İşaya bugün için, 'Senin ölümlerin dirilecekler, benimkilerin cesetleri kalkacaklar' demişti.¹⁰⁵ Mesih kalkmıştı, bu borunun çağrısıydı (İşaya 27:13). Yehova'nın peygamberiyle bildirdiği gün sökmüştü: 'Çünkü işte, ben yeni gökler ile yeni yer yaratmaktayım ve önceki şeyler anılmayacak ve fikre gelinmeyecek... Ve Yeruşalim'le sevinip coşacağım'.¹⁰⁶

İkinci görüş Gnostiklerinkiydi. Bu görüş, gördüğümüz gibi Hıristiyan teolojisinden daha eskidir ve Yahudilerinkine yabancıdır, ilk yüzyılda da Hıristiyan akımla çok gevşek bağları vardır. Fakat ikinci yüzyılda, eski Hıristiyan vahiy görüşünün büyük sözü çıkmayınca, beklentinin bir anlamda ruhsallaşması gerekince, Hıristiyan Gnostisizm kök saldı ve güçlendi. Üstelik, Marcion'un (MS 150) canlı sapkınlığı ile Pavlus'un Kilisesinin yetkisine güçlü bir tehlike oluşturdu. İustinos Martyr şöyle anlatmıştı: 'Şeytanların yardımıyla birçok ulustan kişilerin küfretmelerine ve dünyanın yaratıcısının Tanrı olduğunu inkâr etmelerine, ondan daha büyük başka bir varlığın daha büyük işler yapmış olduğunu söylemelerine neden olmuştu'.¹⁰⁷

Markion Eski ve Yeni Ahitler arasındaki zıtlığın üstünde durmuş ve geniş şekilde Pavlus ve Luka'ya dayanan Eski Ahit'ten tamamen bağımsız bir Hıristiyanlık anlayışı geliştirmişti. Öğretisine göre, Eski Ahit'in tanrısı gerçekten dünyanın yaratıcısıydı ve bizim bugün kötü dediğimiz tanrıydı. İnsanı maddeden yaratmıştı ve onu uyamayacağı bir şeriata zorlamıştı, bütün ırk onun lanetine uğramıştı. Fakat sandığı gibi en büyük tanrı kendisi değildi. Onun üstünde hiç bilmediği başka bir güç vardı, azap içindeki dünyayı sevdiği ve ona acıdığı için oğlu Mesih'i kurtarıcı olarak göndermişti. Otuz yaşında bir insan görünümüyle hayal bir gövdeyle Oğul, İmparator Tiberius'un (h. MS

104 Acts 1:6.

105 İşaya 26:19.

106 İşaya 65:17, 19.

107 Justin Martyr, First Apology 26. Thomas B. Falls, *Writings of Saint Justin Martyr*, Christian Heritage, New York, 1949, s. 62'den.

14-37) on beşinci yılında ortaya çıkmıştı. Capernaum'da bir sinagogta vazetmeye başlamıştı. Yahudiler onu kendi ulusal Mesihleri sandılar, hatta havarileri bile onu yanlış anladılar. Eski Ahit'in tanrısının da öğretmeninin değerinden haberi yoktu, ama korkuyla onun çarpmıha gerilmesine neden oldu. Bu hareketiyle de kendi hükmünü verdi. Mesih, Markion'a göre, çarpmıha gerildikten sonra Pavlus'a görüldü. Hepsinin içinde yalnız Pavlus İncil'i anladı ve Yahudi Hıristiyanlara karşı çıkarak putperestler arasında doğru Hıristiyan kilisesini kurdu. Ama şimdi o da Yahudi eğilimleriyle bozulduğu için gerçek Tanrı Markion'u vazetmekle görevlendirmişti.

Gnostik yolun tersine, Markion bilgiye değil, inanca önem verdi. Ama elbette inançta daha popüler bir etkisi oldu ve öğretisi sonuçta eski Kilise için gerçek bir tehlike oldu. Gerçekten öyle bir tehlikeydi ki, Kilise Babaları Markioncuların görüşünü yalanlamak için kendi Yeni Ahitlerini biçimlendirmeye zorlandılar. Ve bir yüzyıl boyunca -MS 150-250- sapıklığın bağımsız Ahit'i egemenliği alacak gibi görüldü.

Kazanan kitap, Eskinin yerine getirilmesi olarak yorumlanan Yeni Şeriat oldu, fakat toplumsal-siyasal temelden çok ruhsal bir alanda kazandı: Bildirilen kader gününün geleceğine ilişkin umut sürdürüldüyse de -daha çok, ölüleri ve dirileri yargılayacak olan İsa, Zerdüşt terimiyle, Saosyant rolünde Tanrının sağ elindedir- bu dünyanın sözcüğü sözcüğüne sonudur. Bazı nedenlerle, Hıristiyan yazarlar bu inancı ve umudu olumlu, dünyayı onaylayan bir öğreti olarak yorumlamayı severler ve olumsuz diye nitelendirdikleri Gnostik öğretinin karşısına çıkarlar. Aynı zamanda, ortak bir biçimde Gnostik 'tehlike'den söz ederler. Çünkü o, kültürlerin çokluğunu ve çeşitliliğini özendirmiştir, hâlâ özendirilebilir. MS dördüncü yüzyılda tek gerçek Kilisenin zaferi ile 'evrensel' bir din yaygınlaşmıştır. Tanınmış bir yetkilinin sözleriyle 'kendini ruhsal bir elitin heyeti olarak görmemektedir'.¹⁰⁸ Bir başkasından alıntıyla, 'kendi doğası gereği, onu geçmiş dünyaya demirleyen sinsi güçerden kopmadıkça gelişemeyecek olan, yeni bir din anlayışını getirmiştir'.¹⁰⁹

• Gerçekten, Gnostizmde, bugünkü Buddhizmde olduğu gibi çeşitlilik vardır. Çünkü (o zaman Kilisenin bulmak zorunda ol-

108 R. M. Grant, *Gnosticism and Early Christianity*, Columbia University Press, New York, 1959, s. 185.

109 E. F. Scott, "Gnosticism", *Hastings, age*, c. VI, s. 241.

duğu gibi) bireylerin değişik ruhsal yetenek ve gereksinimleri vardır. Yuhanna'nın İşlerinde, kıyıdaki İsa episodunda anlatıldığı gibi,* kimse Gerçeği tam ve sürekli yakaladığını ileri süremez. Büyük çoğunluk adına yasama görevini yürüten bir kurul (kardinaller veya papazlar kurulu olsun) böyle evrensel denilen bir dinde, metafizik tartışmalarda da, deneyimde ve simgeleştirmede sade bir düzeyde kalmalıdır. Ne zamanın ne öşürün eskitebildiği bir Roma atasözü vardır: *Senatus bestia est; senatores, boni viri.*

Popüler bir dinin önde gelen amacı 'Gerçek' olamaz ve hiç de olmamıştır; gençlerin eğitiminde ve yaşlıların huzurunda onaylanan 'duygular sistemi'nin içinde yerel kurumların ve iktidarın dayandığı belirli bir toplumsal düzenin korunması söz konusudur. Konumuzun dokümanlarının gösterdiği gibi, toplumun büyüklüğü binlerce yıl içinde yavaş yavaş genişlemiştir; aşiret veya köyden, ırk veya ulusa, bunların ötesinde, Buddhizm ve Helenizmle, her şeyi kucaklayan insanlık kavramına varılmıştır. Ama bu da yönetilen bir birim değildir, ruhsaldır. Böyle bir birimde de Gnostisizmde olduğu gibi birçok okul olur. Bu tür değişik düzenlere (hepsi kendi işindedir) zümre deyip iftira etmek de doğru değildir. Bunlar daha çok benzer düzenler içinde, karşılıklı bilgilenmenin, okullandırlar: Daha çok, örnek olarak, Anonim Alkolikler değil, Hıristiyan Kadınlar İçkiyle Savaş Birliği gibidirler, bize bazıları için çok güçlü olan alkolden kaçınmayı öğretir.

Kendi Ferisi kalıtımı ile ilk Hıristiyan Yahudilere baskı yaparak görevine başlayan Pavlus'u anımsayalım. Yeni Ahit'teki Resullerin İşleri'nden öğrendiğimize göre, Aziz İstefanos'un taşla öldürülmesinde vardı. 'Ve tanıklar kendi esvaplarını Saul denilen gencin ayakları yanına koydular... Fakat Saul evden eve girerek kiliseyi perişan ediyordu ve erkekleri ve kadınları sürükleyip zindana atıyordu'...¹¹⁰

Pavlus'un Ferisilikten Hıristiyanlığa donerken çizginin öbür tarafına geçtiği ve kurduğu Hıristiyan Kilisesinin, böylelikle Avrupa'ya onun Levanten monolitik oydaşma düşüncesini ve kalıtımını taşıdığı söylenebilir. Öğretisinin ilk ilkesi, Mesih ile Şeriatın fesh edildiği idi. Gerçekten, Markion gibi, Şeriaun insan için bir lanet olduğunu kabul ediyordu. Şöyle yazdı: Mesih bizim uğrumuza lanet olmuş olarak bizi şeriatın lanetinden kurtardı...

* Bkz. s. 305-306.

110 Acts. 7:58, 8:1.3.

iman vasıtası ile Ruhun vadini alalım diye¹¹¹ ve yine 'Söyle ki, imanla salih sayılalım diye, şeriat Mesih için mürebbimiz oldu. Fakat iman geldiğinden artık mürebbi altında değiliz... Ne Yahudi ne de Yunanlı vardır, ne kul ne de azatlı vardır, ne de erkek ve dişi vardır, çünkü Mesih İsa'da siz hepiniz birsiniz.'¹¹² Bunlar yakıcı, harika sözler. Ama bir sonraki mektupta yeni bir zorlamanın yürürlükte olduğunu okuyoruz; Pavlus kanıt olarak kitabı alır:

'İmdi, ey kardeşler, aynı şeyi söylemenizi ve aranızda fırkalar olmamasını, fakat aynı fikir ve aynı oyda birleşmiş olmanızı, Rabbiniz İsa Mesih'in adıyla rica ederim... Zanilerle ihtilat etmeyi size mektubumda yazdım, tamamen bu dünyanın zanileriyle yahut tamahkârlarıyla ve gasıplarıyla, yahut putperestleri ile demek istemedim, yoksa bu halde dünyadan çıkmaya mecbur olurdunuz. Fakat kardeş denilen biri zani, yahut tamahkâr, yahut putperest, yahut sövücü, yahut ayyaş, yahut gasıp olursa, ihtilat etmemeyi, hatta böyle biriyle yemek yememeyi şimdi size yazdım. Çünkü dışarıda olanlara hükmetmek ne vazifem? Siz içeridekilere hükmetmez misiniz? Fakat dışarıda olanlara Allah hükmeder. Kötü adamı kendi aranızdan çıkarın...¹¹³

'Fakat herkese Ruhun izharı menfaat için veriliyor... Çünkü beden bir ve azası çok olduğu gibi, bedenin bütün azası çok oldukları halde beden birdir, Mesih de böyledir. Çünkü biz gerek Yahudi, gerek Yunanlı, gerek kul, gerek özgür, hepimiz bir beden olmak üzere bir Ruhta vaftiz olunduk ve hepimize bir Ruh-tan içirildi... İmdi siz Mesih'in bedeni ve ayrı ayrı azasınız. Ve Allah kilisede bazıları, önce resüller, ikinci peygamberler, üçüncü muallimler, sonra kudretli işler, sonra şifa mevhibeleri, yarıdınlar, idareler, dillerin cinslerini koydu...¹¹⁴

'Fakat bilmenizi isterim ki, her erkeğin başı Mesih ve her kadının başı erkek ve Mesih'in başı Allah'tır. Başı örtülü olarak dua eden yahut peygamberlik eden her erkek, başını küçük düşürür. Fakat başı örtüsüz olarak dua eden, yahut peygamberlik eden her kadın, başını küçük düşürür. Çünkü tıraş edilmiş olmakla bir ve aynı şeydir. Çünkü eğer kadın örtünmüyorsa, saç da kesilsin, fakat kadına saç kesmek, yahut tıraş olmak ayıp ise,

¹¹¹ Galatyalılara 3:13-14

¹¹² Galatyalılara 3:24-25,28-29.

¹¹³ Kotintlilere 1 1:10. 5:9-13.

¹¹⁴ age, 12:7. 12-13, 27-28.

örtünsün. Çünkü erkek Allahın surceti ve izzeti olduğu için başını örtmemelidir, fakat kadın erkeğin izzetidir. Çünkü erkek kadından değil, fakat kadın erkektendir, çünkü erkek de kadın için değil, fakat kadın erkek için yaratıldı. Bunun için melekler sebebinden kadın, başı üzerinde hâkimiyet belirtisine sahip olmalıdır'.¹¹⁵

'Ben Mesih'e uyduğum gibi, siz de bana uyun'¹¹⁶ diye cemaatine yazdı. Bu, şu demektir: Yuhanna'nın İşlerinde olduğu gibi, kimse kendi Mesih anlayışını ve imgesini izlemesin, ona sahip çıkmasın, yalnız Pavlus ve topluluğununki geçerli olsun. Ve bu topluluğun adına onun Mesih imgesi giderek gelişti, sonraki iki bin yıl Batı'nın tarihine kazındı ve oturtuldu.

Yeni oydaşmanın tarihteki ilk önemli olayı İstefenos'un taşlanmasıdır. Resullerin İşlerinde, 'O günde Yeruşalim'de olan kiliseye karşı büyük eza oldu; resullerden başka, hepsi Yahudiye ve Samiriye memleketlerinde her yana dağıldılar' diye okuyoruz.¹¹⁷

Korkuyla kaçışma öğretinin Kudüs ve Galile dışında yayılmasına yol açtı, daha sonra Pavlus Yahudi cemaati dışında putperestlere bile vazetti. Özellikle de ulus ve kültür olarak Yahudilerin ve Yunanlıların (Pavlus'un terimiyle 'birlikte atıldıkları') karışıkları ticaret kentlerinde uğraştı. Saf Yunan kenti Atina'da neredeyse hiç başarı elde edemedi, saf Yahudi kenti Kudüs'ten ise canının zor kurtarıp kaçabildi.

'Pavlus Atina'da onları beklemekteyken, kenti putlarla dolu görerek içinde ruhu hiddetlendi.' Putlar elbette, bugüne kadar Akropolis'te duran insan ruhunun parlak eserleri. Aeropagus'ta çevresine toplananlara ('Bütün Atinalılar ve orada oturan yabancılar yeni bir şey söylemek yahut dinlemekten başka şeyle vakit geçirmezlerdi' diye okuyoruz), 'Ey Atina erleri, ben sizi her şeyde çok dindar görüyorum. Çünkü ben dolaşıp tapınaklarınıza baktığım zaman, şu yazı ile bir mezbah da buldum: Meçhul Allaha. İmdi tanımayarak tapındığınızı ben size ilan ediyorum'.

Elbette bu, pagan görüş açısıyla temelden yanlıştı. Tanımlanamaz olanın adı verilemez veya kimse tarafından da açıklanamaz, o her şeyde mevcuttur. Onun bilgisinden söz etmek de bu görüşü toptan yitirmektir. Üstelik, söz konusu sunak Tanımlanamayan için dikilmemişti, yerel kültür dışında kalmış özel tan-

¹¹⁵ *age*, 11:3-10

¹¹⁶ *age*, 11:1.

¹¹⁷ Acts 8:1.

nlara veya bilinmeyen tanrılara sunulmuş olabilir. Böyle nitelikte bir tanrıyı açıklasaydı Pavlus hoşgörülebilirdi, ama vaiz tanrısını bu nitelikleriyle anlatmıyordu.

Pavlus, Ksenophanes, Sokrates, Eflatun, Aristo, Zenon'un öğretmenlik yaptığı kentte vaaza başladı:

'Dünyayı ve içinde olan bütün şeyleri yaratan Allah, gökün ve yerin Rabbi olduğundan, ellerle yapılmış mabetlerde oturmaz, mademki hepsinde hayat, soluk ve her şey veren kendisidir, bir şeye muhtaçmış gibi, insanların elleriyle ona hizmet olunmaz ve muayyen vakitlerini ve meskenlerinin sınırlarını tayin ederek bütün yeryüzünde otursunlar diye insanların her milletini bir kandan yarattı, ta ki, Allahu arasinlar, ve mümkünse el yordamıyla onu bulsunlar; fakat o hiçbirimizden uzak değil, çünkü biz onda yaşıyoruz, hareket ediyoruz ve varız, nasıl ki, sizin şairlerinizden bazıları da demişlerdir: 'çünkü biz de onun zürriyetiyiz'.

İmdi Allahın zürriyeti olduğumuz için, uluhiyet, insan sanatı ve hüneriyle oyulmuş altına, veya gümüşe, yahut taşta benzer sanmamalıyız. İmdi Allah cehalet zamanlarına göz yumdu, şimdi her yerde hepsinin tövbe etmelerini insanlara emrediyor; çünkü Allah bir gün tespit eyledi, o günde tayin ettiği adam vasıtasıyla dünyaya adaletle hükmedecektir; onu ölümlerden kıyam ettirerek bütün insanlara teminat verdi'.

Bazılarının alay ettiğini, bazılarının ise 'Bunun hakkında seni yine dinleriz' dedikleri anlatılıyor. Çok azı ona inanıp katıldı. Sonuç umut kırıcıydı. Atina'dan ayaklarının tozuyla ayrılıp Korintos'a geldi.¹¹⁸ Korintos'ta on sekiz ay Yunanlılar ve Yahudiler arasında yaşayıp onlara vazetti.

Pavlus döndüğü kutsal kentte, Kudüs'te, Atina'dan da kötü ayrıldı. Hem de cesurca, çünkü yıllar önce, İstefanos gözlerinin önünde kurtulup kaçmıştı. Olay anlatılır:

'Bütün kent harekete gelip halk koştu, Pavlus'u tutup mabetten dışarı sürüklediler ve hemen kapılar kapandı. Kendisini öldürmeye çalışırken, bütün Yerusulim'in karışmış olduğu haberi taburun binbaşısına erişti (Romalı). O da hemen askerler ve yüzbaşılar alarak üzerlerine koştu, binbaşığı ve askerleri görünce, Pavlus'u dövmeyi bıraktılar. O zaman binbaşı yaklaştı, ve onu tutup çifte zincirle bağlanmasını emretti ve kimdir, ne yap-

118 age, 17.16-18:1.

mıştır, diye soruşturdu. Kalabalıktan kimi şöyle, kimi böyle bağırdığından ve gürültüden doğrusunu anlayamayarak kaleye götürülmesini emretti. Merdivene geldiği zaman vaki oldu ki, kalabalığın zorlaması nedeniyle askerler tarafından alınıp götürüldü. Çünkü halkın kalabalığı: Onu kaldır diye bağrışarak ardınca yürüyordu'.¹¹⁹

Pavlus gerçekten dünya değiştirmek üzereydi. Ama zaman ondan yanaydı. Büyük Roma İmparatorluğu'nda halkların karşılıklı ilişkisiyle, hem polis'in hem de aşiretin dini geride kaldı. Roma'nın kendisinin de akşamı yaklaşmıştı.

7. ROMA'NIN DÜŞÜŞÜ

MS 167'de, Marcus Aurelius'un altıncı yılında, kuzeydeki Germen kabileleri Ren ve Tuna'yı aşarak Roma duvarını geçtiler. Kuzey İtalya'yı süpürdüler. Püskürtülemedikleri için, sınırda gösterilen topraklara çiftçi olarak yerleşmelerine izin verildi. Marcus Aurelius 180 yılında öldü, sefahata düşkün oğlu Commodus yerine geçti. Germania, Galya, Britanya, Kuzeybatı Afrika ve Roma Filistininde (Judaco) ayaklanmalar çıktı. Roma'da da 183'te bir komplo ortaya çıkarıldı. Fakat dokuz yıl sonra imparator öldürüldü. Yerine geçen Pertinax ertesini yıl devrildi, bir muhafızın isyanıyla başlayan olay, İmparatorlukta büyük felaketi başlattı.

Roma'daki ordu M. Didrus Iulianus'u tahta çıkardı, Suriye'deki ise C. Pescennius Niger'i seçti; Britanya'daki D. Clodius Albinus'u, Tuna boyundaki L. Septimus Severus'u. Dört yıllık şiddetli savaştan sonra da sonuncu kazandı. Severus MS 211'e kadar savaşlar içinde şiddetle yöneticilik yaptı. Oğlu Caracalla 213'te Galya'ya Germen işgalini püskürttü, ertesini yıl Ermenistan'da, sonraki yıl Mısır'da çıkan ayaklanmaları bastırdı. 216'da Parthia'ya yürüdü, fakat kendi muhafızı tarafından öldürüldü. Bir yıkımdan ötekine böyle sürdü. Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Gotlar korsanlığa başladılar ve Akdeniz'e inerek dört yana dağıldılar. İtalya'ya yeni Germen kabileleri girdi; Galya, İspanya'ya yayıldılar, bir kısmı Afrika'ya geçti. Ülke boyunca Roma kentleri, köyleri, çiftlikleri yanıyor.

Germenler Keltlerin kuzeydoğusunda, Baluk'tan Karadeniz'e uzanan, Elbe ötesinde yaşayan Aryan halkı. Açık renk saç-

¹¹⁹ age, 21:30-36.

lı, mavi gözlü ve heykel gibi adamlar, Keltler gibi cesur savaşçılardı. Roma lejyonları, Sezar zamanından beri onları kolluyorlardı. Fakat yarı göçebe dövüşken çobanlar, kuzey sınırlarını gittikçe artan bir güçle tehdit ederek, Roma uygarlığı üstündeki üç büyük baskıdan birini oluşturdular. Roma'nın kaderi de bunlarla çizildi. İkinci tehdit zayıf korunaklı Doğu'da, Diclennin ötesindeydi. MS 226'da Partlıları deviren Sasaniler yeni bir İran hanedanı olarak güçlenmişlerdi. Kuzeydeki Germen tehlikesi temelde fiziksel bir tehlikeyken, Avrupa ruhunun barbarlaşmasını ve gençleşmesini temsil ederken, yeni İran tehlikesi doğrudan bu ruhun kendisine yönelikti.

Romalı Diocletianus (h. MS 184-305) maiyetiyle Anadolu'da yeni askeri gücün üstüne yürüdü ve kuzeyli güçlere göre onlarla çok daha başarılı bir biçimde mücadele etti. Fakat hasmının Doğu Mitolojisi'yle başa çıkacak kadar yeterli değildi. Sasaniler Zerdüştçüydüler. Bundehiş ve öteki kutsal metinler onların zamanında yayımlanmış, yorumlanmış ve etkisi artmıştır. Büyücü dinsel bir sınıfın yönetiminde güçlü bir devlet kilisesi gelişti. Batının İran dinine açıklığı, Vespasian (MS 69-79) döneminden itibaren Roma İmparatorluğu'nda Mithratizmin hızla yayılmasından bellidir. Oysa İran'da Zerdüştî canlanma, gerçekten Levanten bir tutumla putperest dünyaya, özellikle Batı'ya ve Helenizmle uyuşmacılığa karşı, önceki Partlı hanedanın hoşgörüsüne karşılık, düşmancaydı.

Diocletianus Anadolu'da, Izmit'te (Nikomedea) karargâh kurduktan sonra, Asyalı despotun giyim ve tavrını kabul etti, simgesel, incilerle işlenmiş, evrenin burçlarını temsil eden değerli taşlar taşıyan cennet elbisesini giydi. Güneşin sonsuzluğun altın kapısı olarak hepsinin ortasında parlaması gibi, kralın taçlı başı da elbisenin üstünde ihtişamla yükseliyordu. Dünyanın basamağı onun ayaklarının dibindeydi, her şey önünde eğilmeliydi. Eski Asya düşüncesinin etkisinin bundan sonraki gelişimi de, Roma İmparatorluğu'nun Doğulu devlet yapısına dönüşmesiyle oldu. Aurelius zamanından beri vergilendirme çok artmıştı, artık, bölgenin güçlü adamına vergi toplama sorumluluğunun verilmesi gelenekselleşmişti. Halktan alamadıklarını kendi zenginliklerinden vermek zorunda kalacaklardı. Böylece, orta sınıf çöktü. Köylü sınıf çoktan beridir savaşlarla harap olmuştu. Her yerde yoksulluk, gasp, soygun ve şiddet artıyordu. Diocletian, gelişini durdurabilmek için meslek değiştirmeyi ve ter etmeyi

yasaklayan bir yasa çıkardı. Lonca ve birlik üyeliği zorunlu kılınmıştı ve değiştirilemezdi; bir tür kast düzeni başladı, devletin bütün işleyişine yayıldı. Ücret ve fiyatlara devlet karar veriyordu. İmparatorun gözleri ve kulakları, casusları, her yerde yasalara uyulduğunu izlemek için dolaşıyorlardı. Profesör James Breasted, yıllar önce bir durumu özetledi; öğrencilik yıllarımdan beri aklımda kalan paragrafı, bir gün ülkemize özgürlüğün geleceğinin kehaneti gibi:

'Gerçekte iflas etmiş devlette, yıkıcı vergi oranları altında şaşırın her sınıftan yurttaş, artık büyük devlet makinesi içinde tam bir dişli durumuna gelmişti. Emegün ürününü alan devletin bir aracı olmaktan başka işlevi kalmamıştı, eğer kendisine bırakılan yaşamasına olanak verecek kadar bir miktarsa yine şanslıydı. Devletin bir aracı olarak, binlerce yıl önce Nil'deki köylülerin durumuna düşmüştü. İmparator firavun olmuştu, Roma İmparatorluğu da eski günlerin muazzam Mısır'ı. Diocletianus tarafından yapılan despotik düzenleme sonucu, eski insanın sanat ve edebiyatta yaratıcılığı kalmamış, iş dünyasında da bütün gelişimler çökmüştü. Eski dünya uygarlığın geliştiği birdünyaydı, Diocletian'ın uygulamalarıyla tarihin sonuna gelmişti'.¹²⁰

Roma'nın bu duruma gelmesinde Germenler ve Doğu'nun etkisi olmuştu, şimdi üçüncü değiştirici bir güç olarak Hıristiyanlık geliyordu. Diocletianus Hıristiyanlarla şiddetle mücadele etti, onları devletin düşmanları bildi; fakat Galerius, halefi (h. 304-311), eski pagan ilkesine uyararak hoşgörü fermanı yayımladı. Öldürmelerin, saray entrikalarının, açık savaşların ve kıyımların karmaşasında, Galerius'dan Constantinus'un uygulamalarına kadar olan yıllar içinde (311-324), Hıristiyanlık sorunu tehlikeli bir dengede kaldı. Ve ünlü efsanenin anlattığı gibi, biyograficisi Eusebios'a göre, Constantinus'un kendisi, Maxentius'la hazırlanmış önemli savaşta, Hıristiyanların düşmanı olan tacının en büyük rakibine karşı, halen pagan olan Constantinus, gökte *Hoc vince* sözlerini taşıyan parıldayan bir haç gördü. Ve bunu ordusu da gördü. O gece gördüğü rüyada, Mesih gelip, ona sancak olarak bu işareti kabul etmesini emretti, o da etti. Savaş kazanıldı, ondan sonra da Constantinus haça sadık kaldı.¹²¹

120 James Henry Breasted, *The Conquest of Civilisation*, Harper and Brothers, New York, 1926, s. 673.

121 Eusebius of Caesarea, *Vita Constantini*, y.I.A. Keikel, Berlin 1902. çev. Nicene Library, Y. H. Wace and P. Schaff, Oxford, 1890.

Büyük Constantinus'un sarayının Hıristiyanlık tarihiyle ilişkisi, Aşoka'nın Buddhizmle olan ilişkisiyle karşılaştırılabilir. İkisi de kurtarıcıdan üç yüzyıl sonra yaşamış ve dini, siyasete çevirmişlerdir. Mevcut toplumsal düzenin laik yapısına karşın bunu uygulamışlardır. Karşılaştırmalı tarihler şöyle:

İsa Mesih	Gautama Buddha
MÖ 3-MS 30	MÖ 563-483
Büyük Constantinus	Büyük Aşoka
h. MS 324-337	h. MÖ 268-232

Fakat Aşoka, dinsel hoşgörüyü savunur ve uygularken,¹²² Constantinus savaşı kazanır kazanmaz iki sapıklığın da kökünü kazımaya koyulmuştur. İlki Kuzey Afrika'daki Donatistlerdi. Bunlar, bir kutsallığın etkisinin, kâhinin ruhsal durumuna bağlı olduğunu düşünüyorlardı; inanca ihanet eden bir kimse, onlara göre, inançlı biri değil, suçluydu (*qui fidem a perfido sumserit, non fidem percipit sedreatum*). Bu sapıklığa Ortodoksluğun yanıtı, ayinlerin kendiliklerinden kutsal olduğu, insanların erdemiyile ilişkileri bulunmadığıdır (*sacramenta per se esse sancta, non per homines*). Bu çelişkinin tehlikesi suradaydı: Eğer Donatistler haklıysa, Kilisenin bütün törensel yapısı, ruhbanın ahlakına bağlı olacaktı, hiç kimse de bir ritin doğaüstü etkisi olduğuna emin olamayacaktı. Fakat Donatistler haksızsa, tören, hatta bir sapık veya kâfir tarafından bile etkili olacak biçimde yerine getirilebilirdi.

Constantinus'un karşılaştığı ikinci çelişki daha da önemliydi. Arius'un izleyicileri Mesihin ne Gerçek Tanrı ne de Gerçek İnsan olduğunu kabul etmiyorlardı. Onlar, tanrının mutlak bilinmezlik ve yalnızlığını iddia ediyorlardı. Mesih vücut bulmadan önce de mevcuttur, fakat yaratılmıştır ve gerçek tanrı değildir; başka yaratıkların yaratıcısı olarak tapımlabilir. İsa olarak vücut bulduğunda Oğul, insan gövdesine girmiş, fakat insan ruhuna sahip olmamıştır. Yani ne Gerçek Tanrıdır ne de Gerçek İnsan.¹²³

122 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, syf 304-305.

123 Tartışma için bkz. Adolf Harnack, *History of Dogma*, çev. Neil Buchanan, Dover Publications, c. V, New York, 1961, s. 140-68. Donatist tartışması için c. IV, bölüm I.

Aşoka ve Constantinus'un inanca yönelik tutumlarındaki zıtlık, Hintlinin, imparator olduktan sonra ordusunun kırım ve yıkımının dehşetli manzarasından ruhuna pişmanlık okunun saplanması ve Buddhist zarar-vermeme ve duygusal ahlakına dönmesine karşılık, Constantinus'un, zaferi gelecekte görmesi ve –Mesih'in çöldeki günaha teşvik edildiğinde verdiği dersle ilişkisini anlamlandırmak zorsa da–* Hıristiyanlık adı verilmiş olan inanca dönmesi arasındaki farkla açıklanabilir. İkinci gözlem, Aşoka'nın Buddhist imparatorluğunun ölümünden yarım yüzyıl sonra çökmesine karşılık, Constantinus'un Hıristiyan imparatorluğunun Konstantinopolis/İstanbul'un Türklere düşmesine kadar, Constantinus tahta çıktıktan sonra on bir yüzyıl ve bir yirmi dokuz yıl daha yaşamış olmasıdır. Konumuz açısından genel bir kurama ilişkin önemli gözlem, Doğu ve Batı'nın iki büyük laik kurtarıcı dininde zıt kaderler, anıldıkları peygamberlerin değil, ilk krallığın zıt kişilikleriyle çizilmiştir.

Aşoka'nın acıyı tanıması, Buddha'nın kendisinin Dört Soylu Gerçeğin İkinci'sinde 'bütün yaşam acıdır' demesiyle (aşırılıkla değilse de) ilişkilidir. Krallık fermanlarında öğretinin özüne dürüstçe bağlı kalınmıştır, şiddete başvurmama ve sevgi içtenlikle yeşertilmiştir. Batı'da ise, Constantinus ile Mesih'in dini siyasetin cariyesi (veya belki daha iyisi perî annesi) yapılmıştır. Belli bir toplumsal düzeni yönetme yetkisinin, 'Benim krallığım bu dünyadan değildir, eğer benim krallığım bu dünyadan olsaydı... hizmetçilerim uğraşlılardı'¹²⁺ dediği kabul edilen birinden alındığı ileri sürülmüştür. Yani dünyayı ikiye ayıran şu soruya, toplumla mı gerçeğe mi ilgilisin, sorusuna Batılı monark içtenlikle yanıt verip 'ilkiyle' derken, Hintli 'gerçeğe' derdi.

Bir çelişki olarak, Batı'da kurtarıcının dini tarihi boyunca siyasetle özdeşleştirilerek küçük düşürülürken, Batılı siyasetimiz, bir dereceye kadar da onun etkisiyle yumuşatılmıştır, oysa Doğu siyaseti bugüne kadar temel doğa yasasıyla yönetilmiştir; Balık Yasasıyla (Sanskritçe, *matsya nyasa*): Büyük balık küçük balığı yutar ve küçükler güzel olmak zorundadır.

Büyük Constantinus Dacia'da (bugün Romanya'da) MS 274'te doğmuştur. Annesi Helena Bitinyalı (Kuzeybatı Anadolu) aşağı tabakadan bir kadındı, Constantinus'un cariyesiydi. 293 yılında Maksimianus'un üvey kızı Theodora ile evlenmek için

* Bkz. s. 294-296.

12+ Yuhanna 18:36.

Constantius Helena'yı bıraktı. Sonra Constantius Roma Sezarı oldu, genç Constantinus da Asya tahtının imparatoru Diocletianus'un yanına verildi. Birlikte Mısır seferine gittiler, orada Constantinus gelecekteki Kayseri piskoposu ve kendisinin biyograficisi olacak olan Eusebios'la tanıştı. Genç prens, cariyeye olarak Minervina adlı bir kızı aldı ve ondan oğlu Crispus doğdu. Oysa 293 gibi çok erken bir tarihte Maksimianus'un bebek kızı Fausta ile nişanlanmıştı. Taht çevresinde işler kendi aleyhine dönünce Galya'ya kaçtı. Babası Britanya'da bir ayaklanmada ölünce, imparatorluğun batısının yönetimini ele geçirdi. Galya'da 306'dan 312'ye kadar yaptığı savaşları 'barbar krallarını binlerce izleyicileriyle birlikte vahşi hayvanlara verdiğinde dinsizlerin duyguları bile rahatsız olmuştu' diye okuyoruz.¹²⁵ Yine, Iznik Konsili'ni toplayıp yönettikten hemen sonra, bütün insanlar için Tanrının istek ve niteliği ilan edilmiş ve tanımlanmış ve oğlu Crispus'la karısı Fausta'yı öldürmüştü. Bir tür Phaedra trajedisi. Olay ne olursa olsun, Constantinus'un Aşoka'dan daha sert bir insan olduğu açık.

MS 324'te bütün imparatorluğu ele geçirince, Büyük Constantinus, onu tek bir ruhsal blok durumuna getirmek için işe koyuldu. Bu amaçla da sonunda 325'te Iznik Konsilini topladı. Ülkenin her yerinden üç yüzü aşkın piskopos katıldı ve imparator tarafından birlik kurulmasının gerekliliğini anlatan bir öğütten sonra, Paskalya gününün saptanması ve Ariusçuların aforoz edilmesi için çalışmalara başlandı. Sonunda (İskenderiyeli genç diyakoz Athanasios tarafından kaleme alınan) amentü kabul edildi:

'Biz, her şeyin yaratıcısı, hem görünebilen hem görünmeyen her şeyin yüce Babası, tek Tanrıya inanırız;

Ve tek Rab İsa Mesih'e, Allahın Oğlu, Babadan doğan ve tek doğan;

Babanın özünden, (ousia)

Tanrıdan Tanrı, ışıktan ışık, gerçek Tanrıdan gerçek tanrı – doğan yapılan değil– Babanın tek özülle (omoousion) var olmuş;

her şeyi yapan, cennettekileri ve bu dünyadakileri,

biz insanlar için ve bizim kurtuluşumuz için inip ete bürünen ve insan olan, acı çeken ve üçüncü gün tekrar yükselen, cennete çıkan, dirileri ve ölüleri yargılayacak olana:

125 H.M. Gwatkin, "Constantine and His City". *The Cambridge Medieval History*, c. 1, s. 3.

Ve Kutsal Ruha.

Fakat onun olmadığı zaman var, diyenler ve doğumdan önce yoktu, diyenler, veya Allahın Oğlunun başka bir özü olduğunu inananlar (εἰς ἕτερον οὐσιον ἢ υποστοαεστωσ) veya yaratıldığını veya ahlaki değişime ve dönüşüme uğradığını söyleyenler, bunları Katolik Kilise ve Papalık aforoz ediyor.¹²⁶

Constantinus'un iktidarında Hıristiyanlık, İmparatorluğun pagan diniyle eşit statüye oturtuldu. Ama yarım yüzyıl sonra, Büyük Theodosios'un (h. 379-395) iktidarında tek din olarak Hıristiyanlık kabul edildi. Bu imparatorluk öğüdüyle Karanlık Çağ diye bilinen dönem resmen başlatıldı. Edward Gibbon, başlangıcı anlatıyor; Büyük Klasikler Çağı'nın perdesini kapatmak için onunkinden daha uygun bir metin düşünemiyorum:

Birçok Roma eyaletindeki durumu anlattıktan sonra;

'Suriye'de, Teodore'un dindar ve tanrısal diye nitelendirdiği piskopos Marcellus, Apame piskoposluk bölgesindeki tüm tapınakları yıkıp kazımaya karar verdi. Jüpiter tapınağı öyle sağlam yapılmıştı ki, yapılan bütün saldırılara dayandı. Bir tepe üzerinde bulunan bu tapınağın dört yüzü vardı ve her biri, on altı yuvarlak ayaklı on beş som sütunluydu. Bu sütunların taşları demir ve kurşunla birbirine kenetlenmişti. Lağım (mayın)'lanarak patlandı ve bu çok değerli yapı, temeli oluşturan payandaların sarılmasıyla yıkılıp gitti. Bu yıkma girişiminin güçlüğü uğraması, şeytanın işe karışmasından bilindi. Her ne denli bu şeytan yıkımı önleyemezse de geciktirmeyi başardı, diye yorumda bulunuldu. Bu başarıdan kolları kabaran Mercellus, kalabalık bir asker ve gladyatörü, piskoposluk sancağı altında toplayarak onların başına geçti. Amacı şeytanları bozguna uğratmaktı. Bunun için Apame piskoposluk sınırları içerisindeki köylere ve tapınaklara birer birer saldırdı. Tehlikenin başgösterdiğini sezindiği zamanlarda, bu inanç şampiyonu, bacaklarındaki felçli durum dolayısıyla kaçamadığı ve savaşamadığı için, okların etki alanı dışında oturup bekliyordu. Bu önlem ona pahalıya mal oldu. Öfkeden kudurmuş hale gelen köylüler onu yakaladılar ve öldürdüler. Eyalet sinod meclisi, hiç duraksamadan, onun, din hizmetinde canını esirgemediğini ve 'aziz' olduğunu duyurdu. Kalabalık gruplar halinde çölden çıkan keşişler bu dinsel çabaya yardım ederek güç katıyorlardı ve bunların davranışı çabadan çok öfke-

126 Çev. Gwatkin, "Arianism". *The Cambridge Medieval History*, c. I, s. 121-22.

ye ya da yırtıcılık ve kan dökücülüğe benziyordu. Paganları kendilerinden tiksindirdiler, açgözlülük ve aşırılık damgasını yediler. Bu yıkıcı azizler, dinlerinin düşmanlarını yağma ederken, yırtık elbiseleri, sahte soluk yüzleri ve yüksek sesle okudukları mezmurlarıyla halktan aptalca saygı görüyorlardı. Tapınakların küçük bir bölümü, sivil ve semavi yöneticilerin korkusu, rüşvet alması, zevki ve sağduyusuyla kurtulmuştu. Kartaca'daki kutsalığı iki mile yayılan Semavi Venüs tapınağı sağgörüle Hıristiyan kilisesine dönüştürüldü; aynı kutsama Roma'daki Panteon için yapılarak kraliyet kubbesinin şerefi korunmuştu. Fakat neredeyse Roma dünyasının bütün eyaletinde yetkisiz ve disiplinsiz bir fanatikler ordusu barış içinde yaşayan yerlileri sardılar; eski dünyanın en güzel yapılarının yıkıntıları, bu hummalı tahribatı yapmak için istek duyan ve fırsatları olan barbarların dehşetini halen sergilemektedir...

Roma İmparatorluğu tapınakları terk edilmiş ya da yıkılmıştı; ama paganların saf batıl inançları hâlâ bütün kurbanları kesinlikle yasaklayan Theodosios'un yasalarına uymaktan kaçınmalarına neden oluyordu. Davranışları kötü niyetli gözlerden daha uzak olan kırsal bölge halkı dinlerini şenlikler biçiminde gizlediler. Kutsal festival günlerinde büyük kutsal ağaçların gölgelerinde toplandılar, koyun ve öküz kesildi, pişirildi ve bu kırsal eğlence tüsüleriyle ve tanrılar adına söylenen ilahilerle kutsallaştı. Fakat, hiçbir hayvan parçası adanmayarak, kan sunulması için sunak bulundurmuyarak ve eskiden olduğu gibi tuzlu kek adakları yapılmayıp, adakların son törenleri yerine getirilmeyerek, bu festival törenlerinin hiçbir katılana suçlama ve ceza getirmemesi ve kurban sanılmaması için dikkat ediliyordu. Gerçek veya verilen değer ne olursa olsun, bu boşuna hileler Theodosios'un son fermanıyla yok edildi; paganların batıl inançlarına kesin darbe indirildi. Bu yasaklayıcı yasa çok açık ve kesindi. İmparator, 'hiçbir uyruğumuzun, yetkili memur veya sıradan yurttaş olsun, rütbe ve konumları ne kadar yüksek veya alçak olursa olsun, ister kentte, ister başka bir yerde, günahsız bir kurbanı adayarak cansız bir puta tapınmaması emrimiz ve isteğimizdir' diyor. Kurbanın iç organlarıyla adakta bulunma ve kutsama eylemi (soruşturulan kim olursa olsun) devlete ihanet suçu olarak kabul edilmiştir; cezası ancak suçlunun öldürülmesi olabilir. Daha az kıyıcı ve kanlı görülebilen öbür pagan inançları ve görevleri, tek ve gerçek dinin onuru için yaralayıcı kabul edilerek

yasaklanmıştı; ışıklandırma, çelenkler, tütsüler ve şarap saçmak ayrı ayrı sayılmış ve mahkûm edilmiş, zararsız ev cinleri, ev halkının tanrıları da bu özenli yasaklamaya dahil edilmişti. Dindışı ve yasadışı törenlerin yapıldığı ev veya mülkün sahibi ceza olarak onları kaybediyordu. Eğer bu dinsizlik için bilerek bir başkasının yerini seçmişse, geciktirilmeksizin yirmi beş pound altın veya bin sterlin cezaya çarptırılacaktı. Putperestliği cezalandırmaktan kaçınan veya gizleyen ve görevini yapmayan suç ortağı gizli din düşmanlarına da hiç de daha az olmayan cezalar veriliyordu. İşte, oğulları ve torunları tarafından sıkı bir tutumla uygulanan ve Hristiyan dünyanın ortak ve yürekten desteğini alan Theodosios'un baskıcı yasalarının ruhu buydu...

Pagan dininin yıkımı sofistlerce, dünyayı karanlıklarla kaplayan, eski karmaşanın ve gecenin egemenliğini yeniden kuran, korkutucu ve şaşırtıcı bir mucize olarak tanımlanmıştır. Vakur ve dokunaklı bir incinmeyle mezara çevrilen tapınaklarını, tanrı putlarıyla bezenmiş kutsal yerlerin Hristiyan şehitlerin kutsal emanetleriyle kirletilmesini anlatırlar. 'Keşişler (Eunapios'un insan demeyi reddettiği murdar hayvanlar) yeni inancın yetkilileri, insan bilinci tarafından kavranılan tanrıların yerine en değersiz ve rezil köleleri koydular. Suçlarının çokluğundan alçakça ölümlü hak eden adı kötüye çıkmış suçluların tuzlanmış ve kurutulmuş başları, hâlâ kamçıların ve işkencenin izlerini taşıyan gövdeleri (Eunapis devam eder) günümüzde ortaya çıkan tanrılardır; dualarımıza arabuluculuk eden ve Tanrıya şefaathet dileklerimizi ulaştırırlar halkın saygı duyduğu ve mezarları kutsanan bu şehitlerdir'.

... Azizlerin emanetlerinin altından ve değerli taşlardan daha değerli olduğunu gösteren deneyimleriyle ruhban sınıflarının hazinesini zenginleştirmeye yöneldi (diye Gibbon sonuç çıkarıyor). Gerçeklik veya olasılığın üstüne düşmeden, iskeletlere ad, adlara eylem uyduruldu. Havarilerin ve onların erdemlerine uyan azizlerin ününe, dinsel uydurmalarla gölge düşürüldü. İlk şehitlerin içten ve yılmaz grubuna, kurnaz veya düşsel efsanelerin hayalinden başka yerde var olmayan çok sayıda hayali kahramanlar eklendi. Tours'un, azizler yerine haydutların kemiklerinin saygı gördüğü tek piskoposluk bölgesi olmadığından kuşku lanmak için yeterli neden vardır'.¹²⁷

127 Gibbon, age, bölüm XXVIII.

Büyük Theodosios MS 395'te öldü, tam on beş yıl sonra Alarik yönetimindeki Vizigotlar Roma'yı yıktılar. Aziz Augustinus (MS 354-430) büyük yapıtı *Tanrı Sitesi*'ni, kentin kendi tanrılarıyla bin yıl yaşadığı, Mesihe inanınca yıkıldığı tartışmasına yanıt olarak yazmıştır. İnsanın kenti, günahın, lanetin kenti düşmüştür, piskoposa göre, onun yerine Tanrı kenti, Kilise, Mesih'in yaşayan gövdesi, sonsuzluğa kadar kalacaktır. Bilen biri olarak güvenilen Augustinus, 'bu kutsal kentte' diye yazmıştır:

'öyle bir kutsallık olacak ki, aşağıdakiler yukarıdakileri hiç kıskanmayacaklar, aynı şimdi başmeleklerin meleklerce kıskanılmadığı gibi, çünkü kimse elde etmediği bir şeye sahip olma isteği duymayacaktır, elde etmiş olanlara en kau bağlarla bağlı olsa bile, aynı gövdede parmakların göz olmayı istememesi gibi, iki parça da gövdenin yapısı içinde uyumludur. Ve böylece, büyük veya küçük kendi armağanıyla, herkes sahip olduğundan daha fazla sahip olmak isteği duymayacağı bir hoşnutluk armağanı olacaktır.'¹²⁸

Çok iyi! Fakat bu arada Avrupa yalnız Avrupalı değil, Asyalı barbarlarca da bir engelle karşılaşmadan yağma edilmişti. Hunlardan Attila, savaşçı sürüleriyle Rus steplerinden Avrupa'ya girmiş, bugünkü Budapeşte yakınlarında harika bir barbar başkenti kurmuş ve 453'te ölümüne kadar kıtanın yarısını dolandırmıştı. Vandallar İspanya'dan Afrika'ya geçtiler, onları Vizigotlar izledi ve İspanya'da Vizigot krallığı kuruldu. Romalıların terk ettikleri Britanya'ya Germen Jutlar, Angıllar ve Saksonlar girdi. Franklar Galya'ya yerleştiler, buraya adlarını verdiler: Fransa. Roma Hıristiyanlaşmış Germen subayların yönetiminde kaldı. Eylül 476'ya kadar bir dizi zavallı kukla imparator tahta çıkarıldı ve düşürüldü, sonra uzun, sarışın Odoakr hükümeti kendi eline aldı ve sonraki 324 yıl Batı'da imparator olmadı. Bir başka Germen, Charlemagne MS 800'de Yılbaşında güneş tacını başına koyana kadar. Papa III. Leo, Roma'da Saint Peter Kilisesi'nde Ahura Mazda'nın ışınımlı simgesini Charlemagne'a verdi.

128 Augustine, *De Civitate Dei*, Kitap 22, bölüm 30.

IV. KISIM

BÜYÜK İNANÇLARIN ÇAĞI

Avrupa ve Doğu Akdeniz'in Diyaloğu

Traianus'un (h. 98-117) ve halefi Hadrianus'un (h. 117-138) iktidarları süresince Roma mimarisinde kubbe ve kemer formları görünmeye başladı. Bunlarla, Spengler'in tanımladığı gibi, yükselen Levant'in dünya görüşü ortaya konur. Onun sözleriyle, 'Penteon... bütün camilerin en eskisidir'.¹ Aynı zamanda, imparator büstlerinde gözlerin bebekleri yapılmaya başlandı, oysa eski Klasik heykelticilikte gözler boş bırakılırdı, içteki bir ruhun mekâna bakışı sözkonusu değildi.² Yunan tapınaklarının içinde yalnız bir hücre olması, fakat dışarısının sütunlarla işlenmesi gibi, iç mekânın tanınmaması yalnız dışarının fizikselliklerinin bilinmesi, (yine Spengler'in sözleriyle) Klasik insan için, 'Gövde tapınağının da içinin olmaması'dır.³

Cami ise, tersine, içerisidir: Dünya mağarasının mimari kuruluşu, Levanten zihne evrenin ruhsal formunun uygun simgesi olarak görünür. 'Küresel ve poligonal formların beceriklilikle uyumlaştırılıp yorumlanması', Spengler'in yazdığı gibi, 'taştan bir yüzeye öylesine yerleştirilmiş bir yükür ki, gökte uçuyormuş gibi görünür; yine de, içerisini çıkış bırakmadan kapatır. Bütün mimari çizgiler saklanmış, soluk bir ışık bırakılmıştır.

1 Spengler, *age*, c. I, s. 211.

2 *age*, c. I, s. 329.

3 *age*, c. I, s. 225.

Kubbedeki küçük bir açıklıktan giren ışık değişmez bir şekilde içeri girmeyi vurgular. Bu sanatın usta eserlerinde gördüğümüz özellikler bunlardır: Ravena'da St. Vitale, İstanbul'da Ayasofya, Kudüs'te Ömer Camisi.⁴

Huşu veren, her yeri kaplayan sınırlı zaman ve mekân anlayışı, bir tür Alaeddin mağarası gibi ışık ve karanlık, iyilik ve kötülük, merhamet ve inat, can ve ruhun, tarih yerine, tarihsal ve şeytanlıkla harekete geçen öğelerin peri masalını yaratmak için, Levantın büyük mitolojilerini doldurur (ister Yahudilik, Zerdüştlük, Mithraizm, Maniehizm, Doğu Hıristiyanlığı, Neoplatonizm, Gnoztisizm, son dönem Klasik Gizemleri veya İslam olsun). Bu dünyada bireyin bilgi dünyası, hiç de bireye ait değildir, büyük bir organizmanın bir parçası veya organıdır. Aynı Pavlus veya Augustine'nin Mesihin Yaşayan Gövdesi anlayışlarında olduğu gibi. Her varlıkta, bütün dünya mağarasında olduğu gibi iki zıt, her yere yayılan Can ve Ruh ilişkisi vardır. İbrani'de *ruach* ve *nephesh*, Farsça *ahu* ve *urvan*, Mandaean *manuhmed* ve *gyan*, Yunanca *pneuma* ve *psyche*.

"*Ruach*" Spengeler'in belirttiği gibi 'rüzgâr demektir, *nephesh* ise her zaman şu ya da bu yolla gövdeye veya dünyaya aittir, aşâğıda, kötü, karanlık olanı belirtir. Çabası 'yukarı' doğrudur. *Ruach* kutsal olana, yukarıya, ışığa aittir. İnsandaki etkisi, indiginde, Samson'un kahramanlığı gibi olur, İly'a'nın kutsal gazabı, yargıcın aydınlatması (Süleyman'ın yargılanması) ve her türlü kutsallık ve vecddir. Taşar'.⁵

Yeni gelişen kültürün yabancı kahtım formlarında belirmesi, Roma mimarisindeki kubbelerde ve Roma portrelerindeki gözlerde temsil edilmesi gibi, Spengler tarafından 'aldatıcı şekil' terimiyle adlandırılmıştır. Mineralojiden türetilen sözcük aldatıcı dış şekilleri anlatır; 'sahte biçim'i, başka bir cismin dış etkilerini taşıyan bir kaya yarığındaki kristalin iç nitelikleri gerçekte başkadır. Spengler şöyle tanımlar:

'Tarihsel sahte biçim terimiyle, eski yabancı bir kültürün genç bir kültürün ülkesinde varlığını, bu ülkede doğan genç kültürün yalnız saf, özel ifade biçimleri bulamayışını değil kendi bilincini bile geliştiremeyişini anlatmak istiyorum. Bütün bunlar genç ruhun derinliklerindeki eski kalıplardan kaynaklanır, genç duygular bunak eserlerde sıkışır, kendi yaratıcı gücüyle yüksele-

4 *age*, c. I, s. 200.

5 *age*, c. II, s. 234.

ceğine, bir canavara dönüşen nefretle uzaktaki bir güçten nefret eder'.⁶

Levanten kültür örneğinde bu durumun, başlangıçtan sonuna kadar geçerli olduğunu göstermiştir. En eski filizlenme döneminde eski Babil uygarlığının içinde kalmıştır, ikincisinde MÖ 529'dan itibaren Ostrogotlar kadar ilkel küçük bir İran kabilesinin diktatörlüğü iki yüzyıldan fazla sürmüştür. Iskender'in zafetine kadar. Zayıflamış Babil halklarının sonsuz ezilmesi üstüne de bu zafer kurulmuştur. 'Fakat MÖ 300'den sonra, Sina ve Zagros dağları arasındaki bölgede Aramca konuşan genç halkların uyanışı yayılıp gelişmeye başlamıştır. 'Tam da bu dönemde gelen Makedonyalılar, Hindistan'dan Türkistan kadar uzak bölgelere bile, ince bir Klasik uygarlık tabakası örtmüşlerdir. Pompeius'un Suriye'deki ve Augustus'un Actium'daki (MÖ 30) zaferleriyle Roma'nın ağır togası ülkenin üstüne düşmüştür. Ve bundan sonra, Levanten düşünce ve duygular, yüzyıllarca, İslamın gerçek bir patlamasıyla –İranlı Sasani krallarının kurtarılmış ülkesi dışında– yeni bir biçim kazanana kadar, bilim adamlarımızın ısrarlı yanlış yorumlarıyla, kendi Avrupa uygarlığımızın klasik aşamasıyla Gotik aşaması arasında uzun bir geçiş dönemi olarak tanımladıkları biçim içinde ifade edilmek zorunda kalmıştır.

Spengler Mecusi kültürünü gözlemleyebilen tek tarihçi olarak görülmektedir:

'Mecusi kültürü coğrafi ve tarihsel olarak en yüksek kültürlerin tam ortasındadır. Mekân ve zaman olarak başkalarıyla ilişkisi olabilecek tek noktadadır. Tarihsel yapısını bu nedenle, ancak iç yapısını gizleyen dış kalıpları tanıyarak, tarihe ilişkin dünya görüşümüzden arındırarak anlayabiliriz. İşte şu anda bilmediğimiz de bu iç yapıdır. Teolojik ve filolojik yargularla ve Bau araştırmalarını bir dizi dallara bölen çağdaş eğilimlerle –her biri ötekinden yalnızca materyal ve yönetimleriyle değil düşünme biçimiyle ayrılır– büyük sorunlar görülemeden kalmıştır. Bu olayda özelleşmenin sonuçları bütün ötekilerden daha ağır olmuştur. Tarihçiler Klasik filolojinin egemenliği altında kalmışlar ve Klasik dili Doğu araştırmalarının sınırı yapmışlardır. Böylece de, sınırın iki yanındaki gelişimlerin derindeki birliğini anlamakta başarısız olmuşlardır. Oysa bu birliğin ruhsal bir varlığı yoktur. Sonuç 'Eski' 'Orta' ve 'Çağdaş' tarih perspektifleridir, bunlar Yunan

6 age, c. II, s. 189.

ve Latin dillerinin kullanımıyla tanımlanmıştır. Eski dil uzmanlarınınca, onların 'metinleriyle' Aksum, Saba, hatta Sasani diyarına bile girilemez. Sonuç olarak da bunlar 'tarihte' hiç olmamışlardır. Edebiyat araştırmacı (aynı zamanda filolog), dilin ruhu ile yapıtın ruhunu karıştırır. Arami bölgesindeki bir ürün eğer Yunanca yazılmışsa veya yalnızca Yunancası kalmışsa hemen 'Son dönem Yunan edebiyatı' içine yerleştirir, bu edebiyatı da özel bir dönem olarak sınıflandırmaya devam eder. Başka dillerdeki ak-raba metinler de kendi bölümünde değerlendirilir ve aynı yapay yolla başka edebiyat gruplarına sokulur. Bütün kanıtların en güçlüsü de bir edebiyat tarihinin dil tarihiyle çakışmadığını gösterir. İşte, gerçekten, Mecusilerin ulusal bir edebiyatı vardır, özde aynıdır, fakat değişik dillerde yazılmıştır; başkalarıyla birlikte Klasik dillerde de. Çünkü Mecusiler gibi bir ulusun ana dili olmaz. Talmud, Maniheizt, Nasturi, Yahudi ve hatta Neopythagorasçıların ulusal edebiyatı vardır, ama Helenist veya İbrani edebiyatı yoktur.

Teolojik araştırma değişik Batı-Avrupa inançlarına göre alt-bölmelere ayrılmıştır, Hıristiyan teolojisi içinde de, Batı ve Doğu 'filolojik' sınırları doğmuştur ve hâlâ da geçerlidir. Pers dünyası İran filolojisinin alanına girer ve Avesta metinleri Aryan diyalektiğiyle düzenlenmemiş olmalarına karşın, onunla yayıldıkları için koca konu, Indolojistlerin küçük bir dalı durumuna gelmiştir. Hıristiyan teolojinin alanından da bütünüyle çıkmıştır. Son olarak, Talmud Yahudiliği, İbrani filolojisi Eski Ahit uzmanlığıyla çakıştığından beri, ayrı bir araştırmaya bile konu olmamış, tersine *tamamen unutulmuştur*. Ana din tarihleri, benim de öğrendiğim her Hint mezhebini (çünkü folklor da uzmanlık konusudur) ve her ilkel zenci dinini inceleyebilmektedir. Bilim adamlığının, büyük görevi tarihsel araştırmaya hazırlanışı bugün bu durumdadır.⁷

Çalışmamızın geri kalan bölümünde, geniş çizgilerle, sayısız geleneklerin en önemlilerine bile dokunmadan, iki büyük ruhsal dünyanın Levant'ın ve Avrupa'nın karşılıklı ilişkisini inceleyeceğiz. Karşılıklı renkli bir karışıklık ve yanlış anlama ile burada iki zıt aldatıcı-şekil görünmektedir. Birincisinden Spengler bize söz etti, Levanten formların Helenist-Roma formül tabakası altında filizlenmesi. İkincisi de, Levant'ın intikamı olarak

7 age, c. II, s. 190-91.

Avrupa ve Doğu Akdeniz'in Diyalogu

adlandırılabilir: Pavlus Hıristiyanlığının bütün Avrupa kültür alanına yayılışıyla yerel Kelt ve Germen varlık anlayışı, deneyim görüşü ifadesini ve desteğini, ancak yerli duygu ve dürtülere yabancı, zıt ve hatta yapısı zıt terimlerle ifade edebildi. Kurtulan Levanten ruhunun geç, fakat güçlü deyişi, canlı kesin İslam zaferiyle yedinci yüzyıldan sonra duyulacaktır. Avrupa'nın kurtuluşu da çifte zaferle, Reformasyonla bireysel bilincin ve engelsiz bilimin, Rönesansla canlanan hümanizmle birleşmesiyle görülecektir. Kuşbakışı bir araştırma yapacağız; önce Levanten eyaleti, sonra MS 1350'ye kadar Avrupa'yı inceleyerek eski aldatıcı şeklin çatlayıp ayrıldığı yerden başlayacağız. Amacımız birkaç özellikli biçimle her ulusal düzenin ana çizgilerini ve olası gelişimlerinin üstündeki çarpıcı gücü ortaya çıkarmak olacak.

VIII. BÖLÜM

Haç ve Hilal

1. MECUSILER

Iran'da dinin Part dönemine ilişkin neredeyse hiçbir şey bilinmiyor. Yunan Selevkoslar (MÖ 312-64) döneminde Iskender'in Doğu ve Batı evliliği ideali genelde gerçekleşiyor gibi göründü. Yine de gelişen yeni Levant'ı tek bir saltanat içinde tutmak mümkün olmadı. MÖ 212'de Baktria'daki Makedon bir yönetici, Euthydemus bağımsız bir devlet kurmayı başardı.¹ Filistin, dört yıl kadar sonra Makabilerle ayaklandı. Sonra Roma, batı eyaletlerinden sarkmaya başladı. Bu yıllarda Partlar veya Arsakidler diye bilinen yerli hanedan Partya'da (Doğu Iran) ayaklandı. Biraz belirsiz şekilde aşiret başkanı Arsakes tarafından (MÖ 250) kurulan devlet iki kardeş, Pharaates I (h. 175-170) ve Mithradates I (h. 170-138) tarafından güçlendirildi. Her yanda sürekli savaşılmasına karşın –kuzey ve doğuda İskitler, Baktrialılar ve Kuşhanlar, batıda önce Selevkoslar sonra iki yüzyıl Roma, sert hanedan MS 226 yılında içeriden bir hanedan– Sasaniler tarafından yıkılana kadar her yerde sınırlarını genişletti. Sasaniler de 641'de İslam tarafından yıkılana kadar yaşadılar.

1 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 307-309.

Denkart'ta, son dönem altıncı yüzyıldan kalma Sasanî eserinde, MS birinci yüzyıl şöyle anlatılıyor:

Arsakid Valakş (Vologases I, h. MS 51-77) bütün eyaletlere bir ferman gönderilmesini emretti, Avesta ve Zend'den ortaya çıkan her ne olursa olsun korunmasını ve onların ve onlardan çıkan her türlü öğretinin gerçek olduğunu bildirdi. İskender'in ölümüyle Makedonyalıların yağmacılık ve çapulculuğuyla doğan karışıklık ve belirsizlikle bunlar dağılmış da olsa, yazırlarla veya yetkin kişilerin belleklerinde korunmuş olmalıydılar.²

Genelde Part dönemi boyunca güçlü bir Helenleşme eğilimi sürdü. Fakat bu bildiriyle Mecusi Zerdüştî canlanması da başlıyor. Sasanî döneminde ise güçlendi ve zorla uygulandı. Yani hanedanın kurucusu Ardeşir I (h. MS 226-241) hemen imparatorluğunun dinsel kalıtımını, türdeş olmayan halkını kaynaştıracak bir ortodoksluğun kurulması düşüncesiyle elden geçirdi. Bu görevin yerine getirilmesi için de Zerdüştî din adamlarından birini, Tansar'ı seçti. Tansar'ın çalışmaları Denkart'ta kaydedilmiştir:

'Papak'ın oğlu Haşmetmeap Şahlar Şahı Ardeşir, dinsel yetkili olarak Tansar'ı izleyerek, bütün dağılmış bulunan bilgilerin (daha önce Valakhsh'in topladığı) tahtında toplanmasını emretti. İşe koyulan Tansar, öteki metinleri eleyp bir tanesini seçti ve şu hükmü yayımladı: Mazda'ya inanların dinine ilişkin bütün yorumlar bizim sorumluluğumuzdadır; artık onları ilgilendiren bir konuda bilgi eksikliğimiz yoktur.³

Hıristiyan akımın biçimlenişine gibi Ortodoks bir Zerdüştlük de oluşuyordu. Fakat Zerdüştlüğün Mecusi rahip Tansar'la gerçekleştirilen canlanışına karşılık, çağın en büyük bilgisi ve vaizi Babilli Peygamber Mani'nin (MS 216?-276?) öğretisi rakip olarak ortaya çıktı. Zerdüştlüğün, Buddhizm ve Hıristiyan-Gnostik düşünceyle sentezini yapan Maniheizm bir zaman Şahlar Şahının basit Zerdüştlük efsanesinden çok daha birleştirici bir güç olarak görüldü. Hanedanın ikinci monarkı Şapur I (h. 241-272) bile, geniş görüşlü biri olarak ondan etkilendi. Metinden devam ederek okuyoruz:

'Ardeşir oğlu Şahlar Şahı Şapur Hindistan, Bizans İmparatorluğu* ve öteki ülkelerdeki dinle ilgili bulunan dağılmış yazı-

2 Denkart 412, Zaehner, *age*, s. 175-76'dan.

3 *age*.

* Bizans İmparatorluğu henüz kurulmamıştı. Metinde bu terimin kullanılması anakronizmdir.

ları toplattı. Bunlar tıp, astronomi, hareket, zaman, mekân, varlık, yaradılış, oluş, ölüm, niteliksel değişim, mantık ve öteki sanat ve bilimlerle ilgiliydi. Bunları Avesta'ya ekledi ve Kraliyet Hazinesinde güzel bir nüshanın saklanması emretti. Ve her türlü akademik disiplinin Mazdaya inananların dini temelinde incelenmesi olasılığını araştırırdı⁴

MS 242'de inancını yaymaya başlayan Mani'ye Şapur'la görüşme izni verildi ve kendisine istediği yerde vazetme özgürlüğü sağlandı. Bir dönem Şahlar Şahının da Maniheist öğretisiyle ilgilendiği anlaşılıyor. Ama bu liberal görüşlü monark MS 272'de öteki dünyaya göçtü ve peygamber, vazının on üçüncü yılında, izleyen ikinci şah Behram I (h. 273-276) tarafından, başkentte, tam Levanten bir biçimde, sapkınlık öğrettiği gerekçesiyle asıldı-efsanesine göre Mesih gibi çarınıha gerildi.

Şapur'un ölümünden sonra Mecusi tepkisi, onun Helenist dünya görüşüne ve humanizmasına karşı, kendi rahibi Karter tarafından örgütlendi. Mani'yi sorgulayıp mahkûm eden de oydu. Profesör R. C. Zaehner yakınlarında çıkan eseri *Zerdüştlüğün Şafağı ve Tan Zamanı*'nda:

'Zerdüştlük, fanatik ve baskı yapan bir din olarak ilk kez onun zamanında görünüyor. Soruşturulan mezheplerin sayısı, Sasani krallarının imparatorluklarını kaynaştıracak birleştirici bir güç ararken ne kadar haklı olduklarını gösteriyor. Yalnız Yahudilerin, Hıristiyanların, Maniheistlerin değil, Mandayyacıların, Buddhistlerin ve Brahmanların da Karter tarafından suçlandıklarını görüyoruz... Karter, 'sapkınlar ve dinden dönenler propaganda için değil tanrıların ritleri ve Mazdaya inananların dini için Mecusi topluluğu içinde saklandı, fakat ben onları cezalandırdım ve azarladım ve onları yerleştirdim' diyor.

Yani din birliği zorlanmıştı ve bu birliğin kesinlikle ikici ve Mazdacı bir çizgide olması gerekiyor. Karter'in siyaseti, birkaç zayıf kraldan sonra Şapur'un kişisel dinsel siyasetine karşı bir tepki olarak görülmeli.⁵

Şu toplumbilimsel ilkeyi formüle edeyim; daha önce Helenizmin gücüne karşı geliştirildiğini gördüğümüz Makabici tepki bu kez Mecusi tepkisinde görülüyor; organik kimyanın 'hoşgörü' terimiyle: Bir sistemin, belli bir besin veya ilacı belli bir dereceye ve zamana kadar özümleyebilen yapısal kapasitesi yararlı görüle-

4 age, s. 176.

5 age, s. 186.

bilir, fakat bundan ötesi dayanılmaz olur ve kendiliğinden dışarı atılır.

Bir devletin, yöneten elitin kutsal değerler olarak bir inanç sistemini kararlaştırıp yurttaşlarına zorlamadan ne kadar yaşayabileceği noktasını tartışmadan, Levant tarihinde bu tür toplumsal sahte-dinlerin çok çeşitli olduğunu, yani en saf biçimiyle incelenebileceğini gözlemleyelim. Ve bir kez bu başladı mı güç ve terörle büyür ve zorlanan, bozulan etkenlerin gittikçe gelişen etkileşimiyle ikinci bir doğal yasa işlemeye başlar, yani baskıya sunulan tanrılar şeytanlar durumuna gelir. Bu, bilinçle baskı altına alınıp tanınmayan ve özümlemeyen psikolojik ve toplumsal etkenlerin özerkleşmesi ve sonuçta geçerli sistemden ayrışması demektir.

Denkart'taki bir sonraki cümleden, Şapur II zamanında (310-379) –Constantinus, Saint Augustinus ve Büyük Theodosios'un tam çağdaşı– Ortodoks anlayışın sapıklık diye nitelendiği tepkinin tamamen geliştiğini öğreniyoruz. Ve şimdi büyük dindar Aturpat'tır. Profesör Zaehner, 'Pehlevi kitapları Ortodoksluğun olduğu zamana bakıyorlar. Aturpat sınavdan erimiş metalle geçti ve her türlü mezhep ve sapkınlıkla mücadelesinden zaferle çıktı' diyor.⁶ Denkart'a göre:

'Ohrmazd oğlu Şahlar Şahı Şapur (Şapur II) bütün öğretileri incelemek için her yerden insanları topladı, tartışma nedenleri ortadan kaldırılacaktı. Aturpat tutarlılığıyla kendi görüşünü bütün öteki mezheplerin, öğretilerin ve okulların temsilcileri karşısında haklı çıkarınca, aşağıdaki anlamda bir bildiri yayımladı: 'Dünyada Dinin ne olduğunu gördükten sonra hiç kimse yanlış dinine terk edilmeyecektir ve gayrette herkesi geçeceğiz'. Ve böyle de yaptı!⁷

Ama –kimsenin şaşmayacağı gibi– imparatorluğa yönelik sağ ve sol sapkınlık tehlikesi, iki yüzyıl sonra Hüsrev I (Chosroes) (h. 531-579) döneminde hâlâ sınır tanımıyordu. Hüsrev I, Hıristiyan eşdeğeri Iustinus (h. 527-563) ile çağdaşı ve sorunlarıyla, çözümleriyle yaklaşık olarak aynıydı. Onun zamanında düzenlenmiş olan Denkart'tan alacağımız son metinle bitireceğiz:

Kavat'ın (Hüsrev I) oğlu şimdiki Haşmetmeap Şahlar Şahı Hüsrev (I), sapkınlık sorununda dinin esiniyle sapkınlık ve dinsizliği yok edip dört kast düzenini güçlendirdikten ve tartışmala-

6 age, s. 187. *Shikand-Gumanik Vichar* 10.70-71.

7 age, s. 176. *Denkart* 413.

rı özendirdikten sonra, eyaletlerin kurultayında aşağıdaki bildiri-yi yayımladı:

Mazdaya insanların dininin doğruluğunu tanıtmıştır. Akıllı insanlar onu dünyada tartışmayla kurabileceklerine güvenebilirler. Fakat etkili ve geliştirici propaganda çok fazla saf düşünce, söz, iş ve eylem ve iyi Ruhun esini ve Tanrıya inançla mutlak Sözle uyuşmaya dayandırılmamalıdır. Ohrmazd'ın (Ahura Mazda) baş Mecusisinin ilan ettiğini biz de ilan etmeliyiz; çünkü aramızda onların ruhsal kavrayışı olduğu gösterilmiştir. Ve onlardan öğretinin hem ruhsal kavranışını hem de dünyada fiilen uygulanışını öğretinin tam olarak sergilenmesini istiyoruz ve istemeye devam edeceğiz, bunun için de tanrıya şükrediyoruz.

Çok şükür, ülkenin iyi hükümeti, İran diyarında Mazdaya inananların dinine dayanıyor; bu öğretiyi bu ülkenin tamamında bizden öncekilerin biriktirdiği bilginin sentezidir. Bizim başka inançta olanlarla bir çekişmemiz yoktur, çünkü biz hem sözlü gelecekte hem yazılı kayıtlarda Avesta diline sahibiz, kitaplarda ve anılarda ve şerhler yoluyla kaba terimlerimizde, kısaca Mazdaya inananlar dininin özgün dehasının tamamına sahibiz. Bunun yanında, Mazdaya inananlar dinine yabancı belirsiz öğretiler dünyanın her yerinden buraya ulaşıyor; daha fazla inceleme ve çalışmaya, Mazdaya inananlar dinine yabancı bilginin, özümlemesinin ve eğitimin yapılmasının, çok fazla inceleme yapmış ve düşünmüş, ayınların anlatışını geliştirmiş, çok dikkatli ve keskin zekâlı, soylu, şerefli ve en iyi Mecusilerden daha fazla yurttaşlarımızın refah ve zenginliğine katkıda bulunmayacağı kanıtlanmıştır. Bu nedenle Avesta ve Zend'in büyük gayretle ve hep yenden öğrenilmesini kararlaştırıyoruz; onlardan öğrenilenler yurttaşlarımızın bilgisini verimli biçimde ve değerli şeylerle artıracaktır.

Yaratıcının, ruhsal varlıklarının gizeminin, Yaratıcının yaratışının yapısının, öğrenilmesinin olanaklı olmadığını ya da tamamen öğrenileceğini söyleyenler, yetersiz bilgiye sahip olmalı ve ya serbest düşünceli olmalıdırlar. Gerçeğin dinsel esin ve benzetmeyle anlaşılmasının olanaklı olduğunu söyleyenler gerçeğin araştırmacı olarak kabul edileceklerdir. Öğretiyi açıkça yorumlayanlar, dinde akıllı ve deneyimle kabul edileceklerdir. Ve bütün bilginin kökeni dinin öğretisi olduğuna göre, bu yolda konuşan bir insan, öğretisini Avesta esininden almıyorsa bile, akıllıca ko-

nuşuyordur. Yani o da dinle uyumlu konuşuyor kabul edilecektir, çünkü dinin işlevi insan oğullarına bilgi vermektir'.⁸

2. BIZANS

Spengler, 'klasik insan tanrılarının önünde onlar da birer insanmış gibi dururken' diyor, 'Mecusi tanrısı belirsiz, anlaşılması zor bir güç olarak yukarıdan gazap veya merhamet saçar veya uygun gördüğünü karanlığa gömer, uygun gördüğü ruhu ışığa yükseltir'. Bireyin isteği, düşüncesi basitçe anlamsızdır, çünkü 'istek' ve 'düşünce' insandan öncel değildir, onun üstünde tanrının etkisinden ibarettir. Sık ifade edilen ve özünde hiç değişmeyen bu sarsılmaz kökduygusuyla, dünyada hiçbir dönüşüm, aydınlanma veya ince ayrımlar olmadan, bu durumu karışıklıktan mutluluğa çevirecek Kutsal Aracı düşüncesinin gerekliliği ortaya çıkar. Bütün Mecusi dinleri bu düşünceyle birbirlerine bağlanır ve bütün öteki kültürlerden ayrılır'.⁹

Mecusi dünyasının Zerdüştü bölümünde, mücadele eden mezheplerin anahtar sorunu Angra Mainyu ile Ahura Mazda'nın ilişkisindeki ayrımlarıdır. Karanlık gücünün, ışığın varlık ve kaynağıyla ilişkisi. Başka deyişle, kötünün kökeni ve nihai yapısı. Hıristiyan cemaat içinse, öte yandan, temel uyuşmazlık düğümü Vücut bulma sorunudur. İnsanoglunu kurtarmak için zaman, madde ve günah diyarına giren Arabulucunun yapısıdır. İznik Konsilini izleyen bir dizi acil toplantıda herkesin ayrıldığı veya birleştiği konu buydu. Konuyu ince ayrıntılarına kadar yinelenenin gereği yok. Fakat teolojik bir tartışma olarak 'bu dünyadan değildi' denilişindeki açıkça siyasal olan kararın gücüne birkaç sayfa ayırmak gerekiyor. Çünkü her zamanki Levanten fikir oydaşması düşüncesi (sonradan da tartışılmaz gerçek olarak kabul edildiği gibi) Hıristiyan öğretilerdeki işlevini bu konsillerin tarihinde en açık biçimde ortaya koyuyor.

Tartışmada dört önde gelen parti vardı: 1. Büyük Mısır İskenderiye teolojik okulu (genç diyakoz Athanasios İznik konsilinde raporör olmuş ve Athanasios Amentüsü yayımlanmıştı*). Mesihin kutsallığı üstünde duruyorlardı. Çekişmenin bu aşamasında okul iki güçlü piskopos tarafından temsil ediliyordu.

8 age, s. 176-77, Denkart 414-415.

9 Spengler, age, c. II, s. 235-36.

* Bkz. s. 326.

Kyriilos ve Dioscorus. İlki azizler derecesine sokulurken, aynı düşünceyi savunan ikincisi aforoz edilecekti; 2. Mesih'in insanlığını savunan Kapadokya-Suriye-Antakya okulu. Öncelikle büyük sapkın Nestorius tarafından temsil ediliyordu. Nestorios Aziz Kyriilos tarafından mahkûm edilecek ve yok edilecekti; 3. İstanbul'daki, Yeni veya İkinci Roma'daki imparator, en büyük amacı da imparatorluğunu böyle bir tartışmayla dağılmaktan korumaktı; ve 4. Roma'daki tahtında Papanın kendisi, Petrus tarafından kurulma iddiasıyla kendi görüşünün önemini ortaya koymak için mücadele ediyordu. Petrus'un bütün havarilerin başı olması gibi Papa da şimdi bütün piskoposların başı olmalıydı. Fakat piskoposların büyük çoğunluğu artık Levantendi ve Roma da imparatorluk yönetiminin merkezi değildi.

BİRİNCİ AŞAMA (370-431)

Anlaşmazlığın ilk büyük aşaması Laodiceai'nin (Antakya'nın hemen güneyinde bir kent) etkin Ariuscu karşıtı piskoposu Apollinarius MS 370'lerde bir soruna çözüm bulunmasını önerdiğinde ortaya çıktı. Sorun şuydu, eğer bütün insanlar günahkârlarsa ve Mesih günahkâr değilse, Mesih gerçekten insan olamazdı. İyi piskopos Apollinarius'un yanıtı şuydu: Mesih'te insan ruhunun yerini Logos, ete bürünmüş Kelam almıştı, ama insan ruhu da Logosun suretinde yaratıldığına göre (Tekvin 1:28) Mesih daha az değil daha fazla insan'dı, farklı insan olsa da. Logos ve insan yabancı varlıklar değildir, fakat özünde birbirlerine bağlıdır ve bir anlamda, biri olmadan öteki tam olamaz.¹⁰

Bu, becerikli bir yanıtı. Fakat tartışmayı yatıştıracağına kıızırttı. Apollinarius'un kendisi de, neredeyse Kurtarıcının görünüşünün hayali olduğuna inanan Gnostiklerin yanına düştü.* Bütün Hıristiyanların katıldıkları İstanbul'da 381'de yapılan İkinci Konsil'de mahkûm edildi ve dokuz yıl sonra öldü. Tartışması ise 428 yılına kadar sürdü. Bu tarihte Nestorius İstanbul/Konstantinopolis piskoposu oldu. Mesih'in insan yönünün ağırlık taşıdığı Antakya'da eğitim görmüş olan İkinci Roma'nın yeni piskoposu, Meryem'in Tanrı'nın (qeotokos) annesi olmadığını savundu. Meryem Mesih'in yalnızca insan yönünün annesiydi.

10 Gwatkin, "Arianism", s. 135-36.

* Bkz. s. 305-307.

'Ben Tanrının iki veya üç aylık olduğunu söyleyemem' ve 'Evet Bakire'yi bir tanrıça yapmayalım' dediği söylenir.

Bu noktada İskenderiye'nin ulu piskoposu Kyrillos, elinde İstanbul tahtına, İmparator Theodosios II'ye (h. 408-450) seslenen bir dizi mektupla tartışmaya katıldı. İmparatora 'Tanrının dünyadaki imgesi', en büyük kızkardeşi Pulcheria'ya, imparator çocukken eğitimini üstüne almış olan ve küçüklüğünde tahta vekillik eden prensese 'en dindar prenses' diye hitap ediyordu. Kız, kardeşine kendi otoritesine karşı çıkmayacak bir eş seçmiş ve kendisiyle birlikte bütün kız kardeşlerini hem cennette iyi bir yer için hem de imparatorluğun sarayında rakipsiz bir otoriteyi sürdürmek için ebedi bakireliğe adanmıştı. Hanımlar saflıklarını sunaklara çiçek yerleştirmekle ve din adamlarıyla ve harem ağalarıyla dolanıp fikir alışverişi yapmakla sürdürüyorlardı.

İskenderiyeli Kyrillos bu hanımlara ve erkek kardeşlerine mektuplarında sayısız yetkiliden alıntıyla *q̄eotokos* terimini haklı görürken, Nestorius'a mektubunda onu Nikaja (İznik) amensüsünü anlamamakla suçladı. Kyrillos ile zamanın Roma'daki Papatası Celestinus I (422-432) arasında da mektuplar gelip gitti. O zaman Roma'da kilise meclisi toplanarak Nestorius'u mahkûm etmiş, İskenderiye'de toplanan meclis de aynı karara varmıştı. Fakat Nestorius İstanbul'dan yüksek görüşlülüğüyle karşı aforizmalar çıkarttı. Bu noktada imparator olaya müdahale etti.

Theodosios II 431'de Efes'te, binlerce yıldır Anadolu'nun ana tanrıçası Artemis'in Asya'daki ana tapınağının bulunduğu, evrenin yaratıcısı ve dirilen tanrının annesi olan tanrıçaya adanmış kentte bir meclis topladı. Sarayın bakire sultanları kadar tanrıçanın etkisinin, toplanan piskoposların düşüncelerinde de sürdüğünü kabul etmemiz akıllıca olur. Bakire Meryem'in *q̄eotokos* olarak tanındığı yer burasıdır; Antakya delegelerinin gelişinden beş gün önce Tanrının Anası olarak tanınmıştır. Nestorius katılmayı reddetmişti ve mahkûm edilerek görevinden alındı. O da Antakya grubuyla bir konsül topladı ve Kyrillos'u mahkûm etti, fakat sonunda razı olmak zorunda kaldı. Mısır çölünde sürgünde, sonunda, görünüşte, tanınmış ulu bir çöl keşişinin, Senu-ti'nin elinden öldü.¹¹

11 Alice Gardner, "Religious Disunion in the Fifth Century", *The Cambridge Medieval History*, c. 1, s. 494-503. ve R.M. French, *The Eastern Orthodox Church*, Hutchinson's University Library, Londra, 1951, s. 23-33.

Ama öğretisi kendi başına sürdü. Roma ve İstanbul'dan uzağa, doğuya yayıldı, İran'da Madras ve Pekin'de gelişti. Marko Polo (1254-1323) Mahanyana Buddhist keşişlerinin tapınaklarının bulunduğu kervan yolları boyunca Nasturi kiliselerine rastladı. Eğer zor olmakla birlikte henüz incelenmemiş bu alanda çalışacak biri olursa, Asya'nın alışveriş merkezlerinde zengin bir Buddhist, Brahman, Taoist ve Konfüçyüsçü, Maniheist, Nasturi ve Zerdüştçü ikonografiye ve hepsinin aynı biçimde karşılandığı hoşgörüyeye rastlayacaktır.

İKİNCİ AŞAMA (448-553)

Vücut bulmanın yapısıyla ilgili ikinci büyük tartışma 448 yılında açıldı. Piskopos Kyrillos dört yıl önce ölmüştü, takdis edilerek; ve Iskenderiye görüşünün görevini Dioscorus yüklendi. Tartışma yaşlı manastır rahibi Eutyskhos, İstanbul yakınındaki zaviyesinden, söz kalabalığı ile Nestorios'a karşı çıktığında yeniden başlamıştı. Eutykhos, başka türde yanlışlar yaymakla suçlandı. Başkentte bir konsilin önüne çıkartıldı, kaba görüşünü açıkladı: Mesihin vücut bulmadan önce *iki yapısı* (Tanrı ve İnsan) bulunduğu, sonra *tek yapısı* olduğuna inanıyordu. Eutykhos mahkûm edildi ve saygınlığı kaldırıldı. Fakat imparatora, Papa Büyük Leo'ya (440-461) ve İstanbul keşişlerine başvurdu. Theodosios ilkinin görüşünü değiştirecek ikinci bir konsil topladı, Iskenderiyeli Dioscorus başkanlık yapması için davet edildi. Fakat bu kez Papa Leo imparatora, Pulcheria'ya ve başka sayısız önde gelen kişiye yazmaya başladı. Şunları iddia ediyordu: 1. Eutykhos hatalıydı, 2. eğer bu konsil toplanacaksa onun yeri Roma'ydı, 3. kendisi Petrus'un halefiydi ve Kitaplarla birlikte tartışılan noktalarda görüş bildirme yetkisi kendisininindi. Konsil 449'da toplandı. Ama Roma'da değil, Efes'te. Ve Leo değil, Iskenderiyeli Dioscorus başkanlık etti. Leo uç delege gönderdi, bir piskopos, bir rahip ve bir diyakoz, fakat Kitabı okunmadı bile. Eutykhos'un mahkûm edenler mahkûm edildiler, yüz on beş piskoposun imzasıyla yaşlı manastır rahibinin Ortodoksluğu ilan edildi ve eski yeri iade edildi. Tek itiraz *-contradicitur-* papanın delege olarak gelen diyakozundan, Hilarius'dan geldi, o da canını kurtarmak için kaçtı ve felaket haberini Roma'ya götürdü. Leo da konsile, halen bilindiği adıyla, Soyguncu Konsili adını verdi.

Theodosios II 450 Temmuzunda attan düşüp Lycus ırmağında bel kemliğini kırarak ölünce, Pulcheria imparatoriçe ilan edildi. Gibbon, 'Romalılar ilk kez bir kadın hükümdara boyun eğdiler' diye yazıyor.¹² Pulcheria, bakireliğine saygı gösteren sağduyulu bir senatörle, Markianos'la evlendi. Markianos, imparator olarak onu, Papa Leon'un yeni bir konsil toplanması isteği yönünde destekledi. Fakat konsil beklendiği gibi Roma'da toplanmadı, İstanbul yakınında Kadıköy'de toplandı. Bu kez Papanın Kitabı etkili oldu, Dioscorus aforoz edilerek sürüldü. Ama on yıl geçmeden İskenderiyeli kilisenin İstanbul'dan kopmasına neden olundu, imparatorun atamalarına meydan okuyarak piskoposlar yerlerinden kıpırdamıyorlardı.

Boylece, bağımsız Koptik Monofizit (Tek Yapı) görüşü, Mesihin Yaşayan Gövdesi'nden hızla ayrıılıp yayılan bir dal olarak gelişti. Sayısız etkilerle bu görüşü biçimlendirenler içinde, Mısır çöllerinde görüşünü yayan Aziz Anthonios'la birlikte (251-356?) o zamandan beri etkinlikle bulunan birçok zahid vardır. Bazıları, örneğin Hindistan'ın bazı yogilerine benzeyen Stylites'ler ve Dendrites'lerdi.¹³ Kendilerini sürekli hareketsizliğe mahkûm etmişlerdi, öncekiler sürekli eski tapınak harabelerinde sütunların tepesinde, ikinciler ağaç dallarında otururlardı. Otlayıcılar olarak bilinenler hayvanlar gibi otla beslenirlerdi. Başkaları kendilerini kayalara zincirlerdi. Bazıları da ağır boyunduruklar taşırlardı. Yine de çoğu İskenderiyeli teologların açık bir desteğe gereksinimi olduğunda kalabalığa girerek 'Tek Yapı! Tek Yapı!' diye sloganlar atarlardı.

Kadıköy'deki hizipleşmeden sonra. Kıpti Monofizit Kilisesi, kendi bölgesinde, Avrupa anlayışından uzak bir görünüşle gelişti, Arap Denizi çevresinde incelenmemiş bir uygarlıkla bağıntılar kurdu: Habeşistan ve Somali, Hadramaut, Bombay ve Malabar. Örnek olarak, Etiyopya'nın kırk küsur monolitik Lalibela kiliselerinin ve onların Ajanta mağara-tapınaklarıyla olan ilişkisinin üstünde kim yazmıştır?¹⁴ Veya Aksum'daki efsanevi yılan kralı öldüren, Nahas veya Negus (Sanskritçe *nagas* 'yılan, yılan-kral' ile karşılaşırın) Haile Selasie'nin atası kurtarıcıyı?¹⁵ Veya Leo

12 Gibbon, *age*, bölüm XXXVI.

13 *Tanınım Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 278-79.

14 Ingard Bidder, Lalibela, *The Monolithic Churches of Ethiopia*, Thames and Hudson, Londra, 1959.

15 Ugo Monnerat de Villard, Aksum: *Ricerche di Topografia Generale*. Pontificum Institutum Biblicum, Rome, 1938, Enno Littmann ve Theodor von

Frobenius'un Sudan'dan Batı Nijer'e kadar izlediği İssa (Jesus) ve Pers ve Roma kralları efsanelerinin kökenini kim araştırmıştır?¹⁶ Hepsi, Katolik Kilisesi için olduğu kadar, çağdaş mitoloji bilimi için de kayıp bir dünyadır.

Kadıköy Konsil'i'nin tek getirdiği felaket Afrika'nın bilinmeyen kayboluşu değildi. Bizans ve Roma arasında da ayrılma başlamıştı. Hepsi imparatorlar tarafından toplanan, Levanten kentlerinde düzenlenen ve Doğu'dan gerçekten yüzlerce piskopos gelirken Batı'dan yarım düzinenin geldiği Konsillerde Petrus'un görüşü neredeyse hiç rol oynamamıştı. Papanın Petrus'un onuruna iddiaları basitçe küçümsenmişti. Ama şimdi Büyük Leo, boylu boslu ve kişilikli insan, sürüsünün çobanı olarak kentinin harabelerine dikilip, 451 yılında Roma kapısında Hunların Atilla'sını karşıladı ve -açıklanmayan bir güçle- onun çekilmesini sağladı. Leo papalık iddiasını havada bırakacak biri değildi. Ve Doğu, onun büyüklüğünden haberdar olarak, Kadıköy'de ona XXVII. Yasa diye bilinen açıklamayla yanıt verdi. Theodosios konsilinin bulgularına da dayanarak piskoposlar aşağıdaki noktaya vardılar:

'Her şeyde kutsal Babaların kararlarını izleyerek ve yasanın doğruluğunu kabul ederek, şimdi okunan yasaya bağlı olan aziz Tanrının yüz elli piskoposu olan (imparator Theodosios'un mutlu anısıyla, şimdi Yeni Roma olan imparatorluk kenti İstanbul'da toplanan) bizler, şimdi Yeni Roma olan İstanbul'un kutsal kilisesinin ayrıcalıklarına hükmederek inanıyoruz. Çünkü Babalar haklı olarak ayrıcalıkları Eski Roma'nın tahtına tanımışlardır, çünkü o imparatorluk kentiydi. Ve yüz elli dindar piskopos aynı anlayışla hareket ederek, Yeni Roma tahtına en kutsal ayrıcalıkları veriyor, iktidaria ve Senatoyla onur kazanan kent, eski imparatorluk Roma'sıyla eşit ayrıcalıklar taşıdığı kararına varıyor ve kiliseyle ilgili sorunlarda da onun gibi ululanması ve onun yerini alması gerektiğine inanıyoruz. Pontus'ta, Asya'da ve Trakya piskoposluk bölgelerinde (şimdi azar geliyor), metropolitler ve yukarıda söylenen piskoposlar barbarların içindedirler, kutsal İstanbul kilisesinin tahi tarafından atanmalıdırlar. Yukarıda denilen piskoposluk bölgelerinde her metropolit kendi eyaletinin piskoposlarıyla birlikte kendi piskoposlarını atamalıdır, fakat

Lüpke, *Deutsche Aksum-expedition*, 4 cs., Georg Reimer, Berlin, 1913, "Legend of the Dragon King", c. I, s. 39.

16 Leo Frobenius, *Und Afrika Sprach...*, Vita Verlag, Berlin, 1912, s. 605-36.

kutsal yasalarla da belirlendiği gibi, yukarıda denildiği gibi, yukarıda denilen piskoposluk bölgelerinin metropolitleri İstanbul başpiskoposu tarafından atanmalıdır. Geleneğe göre her zaman ki seçimler yapılmalı ve ona sunulmalıdır.¹⁷

Bizans'ın Tanrının Dünyadaki Krallığı düşüncesi, İsrail'in Eski Ahit'inde olduğu gibi siyasal, maddi ve somuttur. Musa'nın Harun için olduğu gibi, imparator da papazlar için, dünya tarihinde tanrının yasasının tek aracı olarak kavranılan bir konumdadır. Profesör Adda B. Bozeman'ın *Uluslararası Tarihte Siyaset ve Kültür'ün (Politics and Culture in International History)* ilişkisi üstüne yazdığı usta işi araştırmasında söylediği gibi, 'Bizans yapısının eksenini, merkezi devlettir; bu anlayış ayrı, fakat iç içe geçmiş birçok hükümet kurumlarıyla gerçekleşir. Kurumlardan her biri kendi çevresine sahiptir, çünkü devletin bir yönünde etkinlik göstermek üzere tasarlanmışlardır. Ama hepsi, kilise işleriyle ilgili olan da içinde, hükümetin nihai başarısının, önyargılı kuramlar ve imgelerin yarattığı inanç dolu saygıdan çok, insanların kolay kanmasının uygun biçimde yönlendirilmesine bağlı olduğu düşüncesiyle kurulmuştur.'¹⁸

Dahası, 'devlet genel olarak toplumun yüce bir ifadesi olarak kabul edildiği için, bütün insan etkinliklerinin ve değerlerinin onunla doğrudan ilişki kurması istenmiştir. Bu bilginin kendi yararı için değil, fakat devlete hizmet için edinilmesi anlamına gelir. Gerçekten, inanç gibi eğitimin de siyasal bir değeri vardır'.¹⁹ Yalnız inanç da değil, inancın mitolojisini, yarattığı huşuyu ve hizmet etme arzusunu da eklemeliyiz.

Robert Eisler, Avrupa'da ve dünyadaki kraliyet giyim ve taçları simgeleri üstüne ansiklopedik çalışmasında, Bizans'a giden bir gezginin yazdıklarından kralın huzurunda gördüklerini tanımladığı bölümü alıntılar:

'İmparatorluk tahtının yanında pirinçten, yaldızlı bir ağaç duruyordu. Ağacın dalları sayısız pirinçten, yaldızlı kuşla doluydu. Her kuş cinsine göre, bir nota çıkarıyordu. Ve imparatorun tahtı öyle düzenlenmişti ki, bir alçak, bir yüksek, bir göklere çıkmış görünüyordu. İki kocaman, tunç mu, ahşap mı bilmediğim aslanla korunmuştu, fakat her yerleri altın kaplıydı ve kamçı gibi

17 Gardner, *age*, s. 510-11.

18 adda B. Bozeman, *Politics and Culture in International History*, Princeton University Press, Princeton, 1960, s. 327.

19 *age*, s. 322.

kuyrukları, açık çeneleri, kıpırdayan dilleriyle kükreme sesleri çıkarıyorlardı. İmparatorun önüne götürüldüm. Benim gelmemle cinslerine göre kuşlar ötüp aslanlar kükreyince, ne huşuyla ne korkuyla sallandım. Saygıyla üç kez yere kapandıktan sonra başımı imparatora kaldırdım ve oturduğunu gördüğüm orta yükseklikteki döşemeyi bu kez tavana yakın gördüm, imparator değişik elbiseler içindeydi. Bunun nasıl olduğunu da anlayamadım. Belki şarap presinin serenini kaldıran makine gibi olmuştu.²⁰

Dr. Eisler 'Hüsrev I'in bu tür şaşırtıcı bir tahtı olduğuna göre, altında yıldızlar dolanıyormuş, Romalı imparatorun İranlı rakibinden geri kalmamak için böyle saygı uyandıran, fakat yine de çocukça bir tertibat kurdurmuş olduğunu söylememiz yanlış olmaz' diyor. Simge eski Sümer zamanlarından alma, ortaçağda da Bizanstan Batı Avrupa ve Rusya'ya geçti. Bu etkinin daha çok barbarların büyük tahta gönderdikleri elçilerden doğduğunu kabul edebiliriz. Adda Bozeman'ın Profesör Norman H. Baynas'tan aldığı paragraf bunu açıklıyor:

'Bir an stepten veya çölden bir barbar başkanın Bizans Tah-tuna geldiğini düşünelim. Görkemle, özenli imparatorluk memurlarının gösterdiği ilgiyle konuk edilecek, başkenti gezecek. Ve bugün imparatorla görüşecek. Göz kamaştırıcı labirentlerden, mermer koridorlardan, mozaik ve altın kaplı odalardan, uzun beyaz üniformalı saray muhafızları arasından, soyluların, piskoposların, generallerin ve senatörlerin arasından, müzik aletlerinin müziğinden ve kilise koridorlarından geçecek. Harem ağalarının yardımıyla sonunda sonsuz saltanatın, sessiz, hareket-siz, hiyeratik kişiyle yüz yüze gelir, Yeni Roma'nın Efendisi önünde yere kapaklanır. Constantinüs'un mirasçısı Sezarların tahunda oturmaktadır. Başını kaldırmadan, imparator ve tahtı yukarı çıkar, imparator, değişmiş elbiseleriyle, son görüldüğün-den başka biçimde, tanrının ölümlü insanlara baktığı gibi ona yukarıdan bakar. Kimdir o, tahtı çevreleyen altın aslanların kükremelerini ve ağaçlarda kuşların ötüşlerini duyar, o kimdir ki imparatorun buyruklarına uymasın? Aslanların kükremesini ve kuşların ötüşünü anlamak için mekanizmalarını düşünecek za-

20 Robert Eisler, *Weltenmantel und Himmelszelt*, C. H. Beck'sche Verlagbuchhanlung, c. 1, Munich, 1910, s. 36, not 2. Liudprand of Cremona (d.c.973) *Antapodosis* VI. 5.çev. F.A Wright. *The Works of Liudprand of Cremona*, George Routledge and Sons, Londra, 1930, s. 207-208.

manı yoktur. İmparator için konuşan *logotit*'in* sorularına güçlkle yanıt verir, bağlılığı kazanılmıştır: Roma Hıristiyanlığı ve İmparatorluğu için dövülecektir.²¹

Bu aptalca sahneleri aklımızda tutunca, Aziz Kyrillos'un bir krallık kuklasını nasıl 'tanrının dünyadaki imgesi' diye övebildiğine ilişkin kuşkusuz bir ölçü keşfediyoruz.

Fakat cenneteki tanrının karısı yoktur. İmparatorunsa imparatoriçesi vardır. Ve güçlü monark Iustinus MS 527 yılında bu şakacı tahta çıktığında, mitolojik ve siyasal olarak Roma'yla aranın açık olmasına karşı nazik bir görev üstlendi ve onun çok güçlü, saygın eşi Theodora kendi kişisel arkadaş ve dostlarını yani Monofizitleri destekleyerek Roma'yı kızdırdı.

'Büyük Theodora', Pulcheria'nın bir kopyasıydı. İstanbul hipodrumunda bir ayı bakıcısının kızıyken, bekâr prens Justinian, otuz yedi yaşlarında, onun güzellik, zekâ ve aklına hayran kalıp umutsuz bir aşka düşünce, kızın dünyaca ünü arttı. Birçok tarihçi onun kocasından daha yetenekli bir siyasetçi olduğunu söylüyor. Onun Bizans'ın dinsel eğilimlerini Levant'ınkiyle kaynaştırma isteğinin, İkinci Roma'yı, Iustinianus'un iki uyumsuz kültür dünyasını organik olarak ayırmamak yolunda verdiği yanlış mücadeleden, daha güçlü ve daha uzun süreli Hıristiyanlık merkezi yapabileceği düşünülüyor. Ne olursa olsun, onun Levanten yeteneğiyle gelişen siyasal teoloji harikaydı. Gibbon kitabının her bölümünde bunun üstünde durur. Burada bizim üstünde durmamız gereken yön, bunun Papa Vigilius'un (537-555) inancı üstündeki etkisi.

Iustinus tahta 527'de kırk beş yaşında çıktı ve otuz sekiz yıl, yedi ay, on uç gün iktidarda kaldı. Hemen bütün paganları temizlemek için işe koyulup, iktidarın ikinci yılında Atina'daki Üniversiteyi kapattı, imparatorluk bildirileriyle birçok din değiştirmelere neden oldu ve Mısır'ın Monofizitlerine dinsel baskı yapmaktan, ancak güzel karısının yumuşak, ama belirleyici eliyle alıkonabildi.

543 yılında, cüretkâr imparatoriçesinin öğüdüyle, Iustinus Antakya Okulu'nun üç merhum teoloğunun yazılarını sapıklık

* *logothete*: Bizans imparatorluğunda eyalet yönetimi veya maliyede görevli yüksek memur veya İmparatoru hükümette veya başka yerlerde temsil eden görevli (c.n.).

21 Norman H. Baynes, *The Byzantine Empire*, Williams and Norgate Ltd., Londra, 1925, s. 72-73. Bozeman, *Politics and Culture in International History*, s. 335-36.

olarak mahkûm eden bir bildiri yayımladı. Bunun Monofizitlerle olan açıklığı kapatacağı ve Roma'yı uyumluluğa zorlayacağı umuluyordu. Çünkü yeni Papa Vigilius, görevini büyük ölçüde Theдора'nın etkisiyle elde etmişti ve onun isteğine uyması bekleniyordu. Fakat Vigilius ona, kocasının bildirisini desteklemek üzere verdiği sözü tutmayı o kadar geciktirdi ki, Justinian onu kaçırttı ve İstanbul'a getirtti. Papa orada *Judicatum*'u 548 Paskalya Yortusunun arifesinde, baskı altında yayımladı. Fakat Batılı din adamlarından öyle itiraz yükseldi ki, Iustinos kurbanının sözünü geri almasına izin verdi.

Aynı yıl Theдора kırk yaşında kanserden öldü; konu, papa yine rehin olarak tutularak 557 yılına kadar ertelendi ve Iustinos Beşinci Ekumenik Konsili toplantıya çağırdı. Fakat Vigilius katılmayı reddetti. Onun yerine kendisi *Constitutum ad Imperatorem* diye bilinen dokümanı yayımladı. İmparatoru tatmin etmeyen bildiri Antakya teologlarından yalnız birinin yazılarından altı bölümü mahkûm ediyor, yazarın kendisini mahkûm etmiyordu. Çünkü ölümlerin mahkûm edilmesinin geleneksel olmadığını düşünüyordu. Öteki ikisini ise mahkûm etmiyordu, çünkü Kadıköy Konsili'nde bunlar sapık sayılmamışlardı. Iustinos'un Konsülü ise yalnız söz konusu kişilerin kendilerini ve eserlerini mahkûm etmekle kalmadı, tutsak papayı da mahkûm etti. Zavalı adam sonunda işi bitik, kendi adını da onlarınkinin arasına kattı ve görevine dönme izni verildi, fakat yolda Sirakuza'da öldü.²²

ÜÇÜNCÜ AŞAMA (630-680)

Bu Şehrazad masalının son bölümü seksen uzun yıl sonra, İmparator Herakleios'un (h. 610-641) iktidarı döneminde başladı. İstanbul patriki Sergius, bütün mito-siyasal patırtıyı çözecek bir formül buldu: Mesihin iki 'yapısı'nın arasında tek bir 'enerji' vardı ve ikisinde de yer alıyordu. İmparator Heraclieios bu düşüncüyü uygun buldu ve İskenderiye'nin Monofizitleri de 633 yılında bunu kabul ettiler. O zaman Papaya, Honorius'a (625-638), iyimser bir mektup gönderildi. Papa da bu düşünceye katıldı, fakat 'enerji' terimi yerine 'irade' terimini önerdi. Böylelikle sonun-

22 Charles Diehl, "Justinian's Government in the East", *The Cambridge Medieval History*, c. II, s. 25-27. French, age, syf 34-40.

da Bizans, Roma ve Iskenderiye arasında her şey çözülmüş gibi görünüyordu. Fakat yeni bir eyaletin sesi duyuldu. Kudüs patriki Sophronios, etkin bir sinod-kilise meclisi mektubu yayımladı, tek 'enerji' öğretisinin Monofizitizmle aynı şey olduğunu iddia etti. Her şey tekrar hareketlendi, Kilise, İmparatorluk ve her şey.

638'de İmparator patrik Sergius eliyle tek 'irade' öğretisinin Ortodoksluğunu ilan eden ve 'tek enerji' veya 'iki irade' terimlerinin kullanılmasını yasaklayan bir bildiri yayımladı. Doğu'da ve Batı'da itiraz fırtınaları esti ve ondan sonraki imparator Konstans II (h.641-668) basitçe sorunun tartışılmasını yasakladı. Fakat yeni, cesur bir papa, Martinus (649-654) Roma'da bir konsil topladı ve 'tek irade' öğretisiyle izleyicilerini ve imparatorun tartışma yasağını mahkûm etti. Bu çabası nedeniyle de kaçırıldı, İstanbul'a getirildi ve halka çıplak, boynunda bir zincirle teşhir edildi, önünde tutulan kılıçla, taşlar altında, başı kesilmek üzere hapisaneye gönderildi. Cezası tecil edilerek Kırım'a sürüldü, orada kötü muamele nedeniyle son nefesini verdi.²³

Son söz, Altıncı Ekumenik Konsile kalmıştı. 680 yılında 'iki yapı' öğretisi teyit edildi, eski 'tek irade' görüşünün bütün kişileriyle uzlaşıldı ve bütün Monofizitler mahkûm edildi.²⁴

Fakat yeni ve hiç de karmaşık olmayan bir teoloji Arapça duyulmaya başlanmıştı bile: *La ilahe illallah*. Açık 'Allahtan başka tanrı yoktur' deyişinin dikkatleri çekici bir hoşnutluk yaratacağı anlaşılabilir. Sesleniş yirmi parlak yılda bütün Yakındoğu'yu kapladı, Kuzey Afrika'ya yayıldı ve 711'de İspanya'ya ulaştı. 732'de Fransa'da son sınırına ulaştı, Marathon ve Makabilerde olduğu gibi, Doğu-Batı-Doğu-Batı-Doğu dengesi içinde bir akım daha sona erdi. Bu tür bütün akımların gösterdiği gibi, işgal edilen ülkenin ana kültürünün yok edilemeyeceği bir nokta vardır. Bu kez bu noktaya Avrupa'da Poitiers Savaşında gelindi, Frank Kralı Çekiç Charles İslamı Pirenelere geri attı.

3. İSLAM PEYGAMBERİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Hamd, âlemlerin Rabbi, merhametli olan, merhamet eden ve Din Günü'nün sahibi olan Allah'a övgüdür.

23 E.W Brooks, "The Successors of Heraclius to 717", *The Cambridge Medieval History*, c. II, s. 401-402.

24 French, *age*, s. 38-44.

*Ancak Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, nimete erdirdiğin kimselerin, gazaba uğramayanların, sapmayanların yoluna eriştir.*²⁵

Kutsal Kuran'ı okuyoruz. Metin, Kitabı Mukaddes'te yer alan yaratılış ve düşüş mitosunun değişik bir biçimiyle devam ediyor:

'Rabbin meleklerle Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim demişti, melekler, orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni takdis etmekte bulunuyoruz, dediler. Allah, Ben kuşkusuz sizin bilmediklerinizi bilirim, dedi.

Ve Adem'e her şeyin adını öğretti, sonra onları meleklerle gösterdi, Eğer sözünüzde samimiyseniz bunların adlarını bana söyleyin, dedi. Yanıt verdiler, Sen münezzehsin, öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Kuşkusuz Sen hem Bilen'sin hem Hâkim'sin. Allah Ey Adem onlara adlarını söyle, dedi. Adem adlarını söyleyince, Allah Ben gökler ve yerde görünmeyeni biliyorum, sizin açıkladığınızı ve gizlemekte olduğunuzu da bilirim diye size söylememiş miydim? dedi.

Meleklerle, Adem'e secde edin demiştik, İblis müstesna hepisi secde ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkâr edenlerden oldu. Ey Adem! Eşin ve sen cennette kal, orada olanlardan istediğiniz yerde bol bol yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz, dedik. Şeytan oradan ikisinin de ayaklarını kaydirttı, onları buldukları yerden çıkardı.*

Onlara Birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz, dedik. Adem Rabbinden emirler aldı, onları yerine getirdi, Rabbi de bunun üzerine tövbe-

25 Kuran 1 1-7. (Çeviride: Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı [Meal], Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 90, 1973, kullanılmıştır.)

* İblis, 'ıflıtı eden', ası kökünden gelir, Şeytan, 'nefret eden', yoldan çıkma veya düşmanlık kökünden gelir, bunlar Kuran'da Kötülük Gücü'nün, Zerdüştü Argon Mainyu'nun eşdeğerinin iki adıdır. Kuran'da başka bir ayette İblis'in cin olduğunu okuyoruz. 'O cinlerden idi, Rabbinin buyruğu dışına çıktı' (15:50). Yukarıdaki metindeyse melek olarak görünüyor. Cinler, İslam öncesi Arap çöl yaratıklarıdır. İslama da girmistir, melekler ise Kitab-ı Mukaddes-Zerdüştü kalıtımından gelir. Kuran'da: 'O, insanı pişmiş çamur gibi kuru halıktan yaratmıştır. Cinleri de yalnız bir adesten yaratmıştır' (55:14-15) diye okuyoruz. Cinler, İslamı kabul edenler ve reddedenler diye ikiye ayrılır. Kötülük gücü, İblis, düşünüş bir melek veya reddeden üç cin olarak kabul edilebilir. İblis'ten gene söz edilecek.

sini kabul etti; kuşkusuz o tövbeleri daima kabul edendir, merhametli olandır. Oradan hepiniz çıkın, tarafımızdan size bir yol gösteren gelecektir, Benim yoluma uyanlar için artık korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir, dedik. İnkâr eden kimseler ve ayetlerimizi yalan sayanlar cehennemlik olanlardır, onlar orada temelli kalacaklardır.²⁶

Her hecesinde İslam'ın Zerdüşt-Yahudi-Hıristiyan kalıtımın devamı olduğu bellidir. Bu kalım (iddia edildiği üzere) düzenlenmiş, (yine iddia edildiği üzere) doğru yoluna sokulmuş ve nihai şekliyle geliştirilmiştir. Bütün kral efsaneleri, Çıkış, altın buzak, kayadan çıkan su, Sina Dağı'nın yükselmesi, vb. Hıristiyan mitoslarıyla birlikte, Kuran'da çıkarılması gereken derslerle birçok kez aktarılmaktadır.

Kuran'daki temel köken, Arapların ve Yahudilerin İbrahim'in tohumundan geldikleridir. Kitabı Mukaddes'te İbrahim'in Sarah ve Hacar adlı iki karısı olduğu zaten anlatılmıştır. Hacar Mısırlı bir köledir ve seksen sekiz yaşında İbrahim'e ilk çocuğu İsmail'i doğurmuştur. Ama İbrahim doksan dokuz yaşına gelince, ilk karısı Sarah da İshak'ı doğurur. Tekvin Kitabı'nda okuyoruz:

'Ve çocuk büyüdü ve süttten kesildi ve İshak'ın süttten kesildiği günde İbrahim büyük bir ziyafet yaptı. Ve Sara Mısırlı Hacar'ın İbrahim'e doğurmuş olduğu oğlunun güldüğünü gördü. Ve İbrahime dedi: Bu cariyeyi ve oğlunu dışarı at, çünkü bu cariyenin oğlu benim oğlumla İshak'la beraber mirasçı olmayacaktır. Ve oğlu nedeniyle bu şey İbrahim'in gözüne çok kötü göründü. Ve Allah İbrahime dedi: Çocuk nedeniyle ve cariyeye nedeniyle gözünde kötü olmasın; Sara'nın sana söylediği şeyde onun sözünü dinle, çünkü senin zürriyetin İshak'la çağrılacaktır. Ve cariyenin oğlunu da bir millet edeceğim, çünkü o senin zürriyetindir. Ve İbrahim sabahleyin erken kalktı ve ekmekle bir su tulumu aldı ve omuzu üzerine koyarak Hacar'a verdi, çocuğu da verip onu gönderdi, ve Hacar gidip Beer-şeba çölünde dolaştı.²⁷

Bu eski aile tarihinin İslam biçimine göre, İbrahim ve İsmail Mekke'de Kabe'yi inşa ettiler; bu, ayrılıktan birkaç yıl önce oldu:

'İbrahim ve İsmail Kabe'nin temellerini yükseltiyordu, Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur, Sen hem iştir hem bilirsin, dediler. Rabbimiz! İkimizi Sana teslim olanlar kıl, soyumuzda da

26 Kuran 2:30-39.

27 Tekvin 20:8-14.

Sana teslim olanlardan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yollarımızı göster, tövbemizi kabul buyur, çünkü tövbeleri daima kabul eden, merhametli olan ancak Sensin.²⁸

Dahası, yalnız İbrahim ve oğulları değil, Yakub ve oğulları da İslamdılar: 'Yoksa Yakub can verirken sizler yanında mı idiniz Oğullarına, Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?' diye sormuştu, Senin Tanrına ve ataların İbrahim, İsmail, İshak'ın Tanrısı olan tek Tanrıya kulluk edeceğiz, bizler O'na teslim olmuşuzdur, demişlerdi'.²⁹

Bilmeyen okuyucu belki de soracaktır, 'daha önce hiç duymadığım bu bilgilere nasıl inanayım?' Yanıt, bütün Yahudi ve Hıristiyanların hemen anlayacakları gibi olacaktır, Kitap (bu kez Kuran) Tanrının vahyidir.

'Yoksa İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarının Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? Peki, siz mi yoksa Allah mı daha iyi bilir? de. Allah tarafından kendisine bildirilen bir gerçeği gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir'.³⁰

Kuran'da adlandırıldıkları biçimiyle 'Kitap ehli' olan Yahudiler, İslam'ın vahyini reddettiklerinde kendi kalıtlarının belgelerine gözlerini kapamışlardır. Ve Hıristiyanlar, üçlü öğretileriyle Tanrı'ya tanrılar eklemişler, kendi peygamberleri İsa'nın sözlerini yanlış anlamışlardır; İsa, doğrudan doğruya İbrahim, Musa, Süleyman ve Muhammed çizgisindedir.

Şimdi Tanrı Yahudilere seslenmektedir: 'Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti anımsayın ve ahdimi yerine getirin ki Ben de yerine getireyim, yoksa Benden korkun. Elinizde bulunan Tevrat'ı teyit ederek indirdiğim Kuran'a inanın, onu ilk inkâr edenler siz olmayın, ayetlerimi hiçbir değere karşılık değiştirmeyin ve yalnız Ben'den korkun'.³¹

'Ant olsun ki Musa'ya kitap verdik, ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya belgeler verdik, onu Ruhul Kudüs'le destekledik. Size bir peygamber nefsinin hoşlanmadığı bir şey getirdikçe, büyüklük taslayarak, bir kısmını yalancı sayıp, bir kısmını öldürür müsünüz? Kalplerimiz per-

28 Kuran 2:127-28.

29 Kuran 2:133.

30 Kuran 2:140.

31 Kuran 2:40-41.

delidir, dediler, hayır, Allah inkârları nedeniyle onları lanetlemiştir. Onların pek azı inanırlar.³²

Kuran'ın gökten nasıl indiği ve yazıldığı tam olarak bilinmiyor. Gerçekte, Muhammed'in yaşamının büyük bir kısmı bir konjonktür sorunudur. Temel biyografi Halife Mansur (h. 754-775) zamanında, peygamberin ölümünden yarım yüzyıl sonra Muhammed ibn Ishak tarafından yazılmıştır. Bu yapıt da daha sonra yazılan iki daha büyük eserde korunan biçimiyle bilinir, İbn Hişam'ın (ö. MS 840) Ozet'i ile Taberi'nin (ö. MS 932) Kronolojisi. Kısaca, biyografi, dört ana bölümde incelenebilir.³³

I. ÇOCUKLUK, GENÇLİK, EVLİLİK VE İLK VAHİY: MS 570-610

Mekke'de güçlü Kureyş kabilesinden bir ailenin üyesi olarak doğan çocuk önce babasını birkaç yıl sonra da annesini kaybeder. Yoksul, fakat çok çocuklu akrabalarının desteğiyle büyümüş. Gençliğinde, yirmi dört yaşlarında, kendisinden yaşlı Hatice adlı iki kez evlenmiş ve birkaç çocuğu olan zengin bir kadının hizmetine girer, ticari amaçlarla Suriye'ye gider ve onunla evlenir. Hatice'den bebekliklerinde ölen iki oğlu ile birkaç kızı olur.

Kırk yaşında vahiyler almaya başlar. İlkinin 96. Sure olduğu bildirilmektedir: 'Ey Muhammed! Yaratan, insanı pıhtılanmış kandan yaratan Rabbinin adıyla oku! Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin, en büyük kerem sahibidir.'³⁴

Bilinen Müslüman anlatımıyla bu vahiy Hira Dağı'nın yakınında bir mağarada gelmiştir. Dağ Mekke'den üç mil ötededir ve Muhammed bu mağarayı banş içinde tefekküre dalmak için kullanmaktadır. Çoğunlukla yalnızdır, bazen Hatice'yledir. Anlatımına göre, insanın çürümesi gizi üstünde düşünüp taşınırken, parıldayan bir güzellik ve ışık onun üstüne gelip ruh ve duygularını kaplamıştır ve 'Oku!' sözcüğünü duymuştur. Ses belirginleştikçe korktu ve karmakarışık oldu, üç kez böyle olduktan sonra, karışıklık, görevinin bilincine ermesiyle bitti. Söyleyen Tanrı'ydı, konu insandı, Tanrı'nın yarattığı ve araç, kalem, kutsal Kitap'dı, insanlar onu okumalı, incelemeli, ezberlemeli ve ruhlarında saklamalıydılar.

32 Kuran 2:87-88.

33 Bu bölümde D.S. Margoliouth, "Muhammed'den, Hastings, age, c. VIII, s. 873.

34 Kuran 96:1-5.

Ruhu kutsal vecdle dolmuştu, fakat bu geçince dünyaya ve çevresindeki koşullara döndü, şimdi ona dünya on kat daha karanlık geliyordu. Her yeri korkunç derecede titriyordu ve doğrudan yaşamını paylaştığı insana, Hatice'ye gitti. Hatice onu anladı, neşelendirdi, rahatlatı ve sinirlerini yatıştırdı, bunların hayal olmadığını bildi. O da kuzeni Varaka ibn Nevfel'e danıştı. Varaka Mesih inancı ile Allah'a tapıyordu, duyunca o da sevindi ve Hatice kocasına döndü.

'Seçilmiş olan', dedi, 'aziz ol! Senin içinde ne kadar doğru ve saf olduğunu görmüyor muyuz? Herkes seni dışından görmüyor mu, ne kadar iyi ve yumuşaksın, dostlarına sadık ve yabancılarla konukseversin. Hiçbir kötü ve bedbaht düşünce senin zihnine bulaşmamıştır, gerçek olmayan bir sözcük ve düşük insanların duyguları senin dudaklarından çıkmamıştır. Her zaman Tanrı'nın hizmetinde biri olarak sana ben tanıklık ediyorum: Allah'tan başka tanrı yoktur ve sen Onun peygamberisin'.³⁵

2. İLK ARKADAŞ ÇEVRESİ: MS 610-613

İlk üç yıl Muhammed ve Hatice önce aile ve arkadaşlar arasında, sonra komşular arasında özel propagandaya başladılar. Mekke, Kızıl Deniz'den 50 mil kadar içeride verimli bir vadide zengin bir ticaret kentiydi. Merkezinde Kâbe olarak bilinen dikdörtgen prizma 'Küp' şeklinde bir kulübe vardı ve içine taş tanrı Hubal'la birlikte başka kutsal eşyalar konulmuştu. Kara taş da bugün hâlâ İslam dünyasının merkezidir. Bu taşın Cebrail tarafından İbrahim'e verildiği söylenmektedir, kulübeyi de İbrahim İsnail'in yardımıyla inşa etmiştir. Gerçekten, Muhammed'in zamanından önce de Mekke çevresi kutsal bir bölge olarak kabul ediliyordu. Her yıl burada festival düzenlenir ve Kâbe'yi de ziyaret etmek üzere akınlar halinde insanlar gelirdi.

Kuran'ın yazımıyla ilgili sorunlardan biri de Hıristiyanlık, özellikle de Nasturilerden gelen Kitabı Mukaddes efsanelerinin varlığı. Geleneğe göre peygamber okuma yazma bilmiyordu. Fakat çocukluğundan beri değişik dinler hakkında kesinlikle haberi vardı. Temelde Arapların aşiret kültürleri, fakat Hıristiyanlık, Yahudilik ve belki Zerdüşçülük de. Kuzeyde iki yüz mil mesafede Medine kentinde büyük bir Yahudi cemaati yaşıyordu. Kızıl

35 Abdullah Yusuf Ali, age, Koranic Commentary 27-33. s. 8-10.

Deniz'in karşısında Etiyopya'da Koptik Hıristiyan krallığı vardı. Karısının kuzeni Varaka Hıristiyandı, bir olasılıkla Monofizitçilerdendi. Ve kuzeyden güneye ticaret yolları Kızıl Deniz'den Hindistan'a kadar yüzyıllarca filozofları, misyonerleri ve benzeri bilgili insanları taşıdı.

Çocukluk ve gençlikte sözel efsane ve dinlere büyük bir ilginin varsayımı söz konusuydu. Kulakları delik bir çocuk, zeki bir genç, ateşli dinsel duygular ve kulak yoluyla vecd dönemleri yaşatan olağanüstü bir yetenek. Daha sonraki yaşamöyküsünün kanıtladığı gibi, büyük bir fiziki güç ve ikna etme özelliği. Bir kayanın karlı bir doruktan kayması gibi, bir eğimin kar biriktirmesi büyük çığlara yol açabilir. Muhammed ve Hatice'ninki de böyle oldu. İlk din değiştirenler arasında Muhammed'in genç yeğeni Ali vardı, daha sonra damadı olacaktı, azimli arkadaş (başka bir aşiretin üyesi olmakla birlikte) zengin Ebu Bekir, Hatice'nin evinden sadık köle Zeyd.

Öykü şöyle anlatılıyor:

'Hatice bütün kadınlar arasında inançta yükselerek ona inandı. Sevgili Ali, on yaşında bir çocukken, fakat aslan yürekliydi, ant içti ve İslamın o andan itibaren sağ kolu oldu. Sonra Ebu Bekir, içten ve temiz yürekli, zengin ve etkili bir insan, iki özelliğini de amaç için kullanarak sağ görülü ve ayrılmaz bir arkadaş olarak ona katıldı. Ve Zeyd, Muhammed'in azatlısı, özgürlüğü Tanrı'ya hizmet yanında bir hiçlik olarak gördü. Bunlar görevin ilk ürünleriydi: Bir kadın, bir çocuk, zengin bir adam ve bir azatlı, eşit biçimde İslamda bağlandılar.³⁶

3. MEKKE'DE TOPLANAN CEMAAT: MS 613-622

'Ey örtünüp bürünen Muhammed! Gecenin yarısında, istersen biraz sonra, istersen biraz önce bir müddet için kalk ve ağır ağır Kuran oku. Doğrusu Biz, sana, taşıması ağır bir söz vahyedeceğiz.³⁷

73. Sürenin etkileyici ayetleri ikinci vahiy olarak kabul edilir. Birincisinden bir zaman sonra gelmiştir, belki iki yıl belki altı ay sonra. Ve yine mağarada vahyolunmuştur.

'Örtünüp bürünen' (*muzzamil*) terimi peygambere verilen adlardan biridir ve çeşitli anlamlarla anlaşılabilir. Sozluk anla-

36 Commentary 34, age, s. 10.

37 Kuran 73:1-5.

mıyla peygamberin çetin aşkın-vecd durumunu anlatmaktadır. geleneğe göre böyle anlarda, peygamber uzanabilir veya oturabilir, battaniyeye sarılır, büyük bir ter içinde kutsal sözler dökülür. İkinci anlamı ise, dua eden her Müslümana ilişkindir. Temiz kalpli peygamberleri gibi, hep duaya uygun bir giyim içinde olmalıdırlar. Bir hırkaya sarılıp dünyanın kibirini terk etmelidir. Son olarak, mistik anlamda, hırka varlığın özü olan olayların dış giysisi olabilir, fakat kişinin iç dünyası tüm cesaretiyle ilan edileceğinde çıkarılmalıdır.³⁸ Sonraki Surede imge sürdürülmektedir:

'Ey örtüye bürünen Muhammed! Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Giydiklerini temiz tut. Kötü şeylerden sakın. Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Rabbin için sabret. Sür'a üflendiği vakit, işte o gün, inkârcılara kolay olmayan zorlu bir gündür'.³⁹

Kıyamet mantığıyla birlikte Yargı Günü, acil hareket gerekliliğiyle peygamberin vahiylerinde sık yer almaktadır. Aynı dönemde Arap dünyasında ne gibi peygamberlik hareketlerinin olduğunu bilmiyoruz. Çeşitli vecd biçimlerinin, şimdi olduğu gibi o zaman da bulunduğu kesindir. Bunların yanında bir tür Hanifler diye bilinen kimseler vardı; çeşitli biçimlerde genel monoteistik eğilimi Zerdüşteçülük, Yahudilik ve Hıristiyan merkezler çevresinden edinerek yaşatıyorlardı. Hatice'nin akrabası Varaka ibn Nevfel de bunlardan biri olabilir. Bir başkası Mekke'li Zeyd ibn Amr'dı, Muhammed'in çocukluğunda öldüğü görülüyor.⁴⁰ Kısaca, Mekke'de, Muhammed'in zamanında, tipik bir Mecusi oydasmaı içinde peygamberce bir sese karşılık verecek ve birkaç yıl içinde dünyayı değiştirmeye hazır insanlar vardı.

İlk geniş grup Muhammed'in kendi büyük ve etkili aşiretinin üyeleri idi. Kureyş aşireti Kabe'nin muhafızları ve bölgenin önde gelen halkıydı. Peygamber onlara kutsal yerden bütün pagan imgelerin çıkarılmasını ve ilah olarak yalnız Allah'ın tanınmasını söyledi. İlk Surelerden biri onlardan dilekte bulunuyor:

'Kureyş kabilesinin yaz ve kış yolculuklarında uzlaşması ve anlaşması sağlanmıştır. Öyleyse kendilerini açken doyuran ve

38 Abdullah Yusuf Ali'nin Yorumu, age, c. II, s. 1633-40. not 5754, 5755, 5778.

39 Kuran 74:1-10.

40 A. A. Bevan, "Mahomet and Islam", *The Cambridge Medieval History* c. II, s. 306, ve H.A. R. Gibb, *Mohammedanism*, Oxford University Press, Galaxy Books, New York, 1962, s. 38.

korku içindeyken güven veren bu Kabe'nin Rabbine kulluk etsinler'.⁴¹

Peygamberin büyüyen grubunun gayreti, zamanla, aşiretlerinin ilahları ve ticaretin zenginliği kendileri için yaşamsal olanlarda tepkiler uyandırdı. Zamanla bunlar öyle güçlendiler ki, İslam baskı altına alınmış bir mezhep gibi oldu. Bu tür koşullarda ortaya çıkan oydaşmanın ve coşkunun yararlarıyla birlikte! Muhammed cemaatini korumak için onları gemiyle Kızıl Deniz'in karşısına. Aksun'a, Hıristiyan Habeşistan'a gönderdi. Kral onları hoşgörüle karşıladı, öyle ki Mekke halkı eski Habeş saldırıları ve yağmaları yinelenecek diye kâbuslar görmeye başladı. Kendisi Mekke'de kalan peygamber hakarete uğradı, tahkir edildi ve sıkıntıya düştü. Tam bu zamanlarda, Allahtan yeni ve harika biri, genç, etkili Ömer (Ömer ibn el-Hattab) onunla birleşti. O zamana kadar yeni inanca halkın önünde karşı çıkan Ömer, şimdi –Pavlus gibi– dinin en etkileyici önderlerinden biri olmuştur.

Fakat Peygamber, sevgili karısı Hatice öldüğünde derin bir üzüntüye kapıldı. Olağan övgüyle denildiği gibi, 'ulu, soylu hanım, hiçbir dayanağı yokken ona arkadaşlık etmiş olan, kimse ona inanmazken ona inanan, ruhsal mücadelesinde onu anlayan ve cesaretlendiren ve vahiy geldiğinde titreyen bacaklarıyla ona inanan oydu. O, yergilere, baskıya, hareketlere, tehditlere ve acıya göğüs germiştir; peygamber elli bir yaşındayken meleklerle karşılaşmıştır: Mükemmel bir kadın, bütün inananların anasıydı'.⁴²

Sonra, harika bir biçimde mucize geldi: Gezegenlerden müezzinin seslenişi gibiydi, yeni bir çağın şalağını bildiriyordu. İki yüz mil kuzeydeki Medine'den çağrı gelmişti. Medine'de iki önde gelen Arap aşireti Evz ve Hazrec kabileleri birbiriyle mücadele ediyordu ve Muhammed'in gelip kentte barışı kurtarması için önde gelen kinseler bir kurul göndermişlerdi. Medine'deki güçlü Yahudi cemaatinin, çoğu da din değiştirmiş Araplardan oluşuyordu, iki Arap aşireti arasındaki kan davası sürerse egemenliği eline geçirmesinden korkuluyordu. Muhammed sağduyuyla önden cemaatini yolladı, çağ açan 622 yılında kendisi de gizlice yola çıktı. Yolda Ebu Bekir'le birkaç gün mağarasında gizlendiler.

'Muhammed'e yardım etmezseniz, bilin ki, inkâr edenler onu Mekke'den çıkardıklarında, mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmişti. Arkadaşı Ebu Bekir'e, Üzul-

⁴¹ Kur'an 106

⁴² Commentary 26, Abdullah Yusuf Ali, age, s. 8.

me, Allah bizimledir, diyordu. Allah da ona güven vermiş, görmediğiniz askerlerle onu desteklemiş, inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Ancak Allah'ın sözü yücedir. Allah Güçlü'dür, Hâkim'dir'.⁴³

4. MUHAMMED MEDİNE'DE: MS 622-632

'Göç' veya 'Hicret' (Arapça, *hicr*, ayrılık) bütün Müslüman tarihlerinde takvimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Hicret, İslam Şeriatının kuram konumundan pratik bir konuma geçmesini ve tarih alanında ortaya konulmasını temsil eder. Medine'de, Profesör H. A. R. Gibb'in belirttiği gibi, Muhammed, Mekke'nin kuzeye giden can alıcı ticaret yolunu kesmiş ve yedi yıl Mekke'nin oligarşisinin direncini kırmak için bu avantajını çok iyi kullanmıştır.⁴⁴ Önce, eşkiya gibi davranarak kervanları ele geçirmiş ve buradan elde edilen ganimetlerle Allah'a inanan cemaatini zenginleştirmiştir. Sonra, parlak bir başkumandan olarak (meleklerin yardımıyla*) kendininkinden büyük kuvvetlerle karşılaşmış ve kendi kentinin umutsuz tüccarlarının topladığı birlikleri yenmiştir. Son olarak, birkaç Bedevî aşiretini kendi yanına alarak, 630 yılında, karşı konulmadan Mekke'ye dönmüştür. Büyük bir simgesel temizlikle kentteki bütün idolleri kırıp yok etmiştir. Yerel tanrıçalardan birinin, Naile'nin, o gün bir zenci kadının şekline girerek çılgınlarla kaçtığı söylenmektedir.⁴⁵ Fakat Kabe'deki kara taş kaldı. Bu taşın gerçekte beyaz olduğu, fakat cennetten gelmiş olmasına karşın, günahkârların öpmeleriyle karardığı söylenmektedir.⁴⁶

Fakat zaferinin doruğunda, iki yıl sonra Peygamber bu dünyadan göçtü; fakat Kuran her zaman aydınlık saçtığına göre, sonsuzluğa göçtü diyebiliriz. Kuran'da şöyle yazılıdır:

43 Kuran 9:40.

44 Gibb, *age*, s. 29.

* Constantinus, Maksimianus'u yenmeden önce nasıl 'parlayan haç'ı gördüyse (bkz. s. 324-326) Muhammed ve ordusu da, ölüm dirim savaşları olan Bedir'de meleklerin kendilerine yardım ettiklerini görmüşlerdir. Cebrail dışında hepsinin sarıkları beyazdır, onunki ise tanıklara göre sarıydı (A. A. Bevan, Muhammed ve İslam, *The Cambridge Medieval History*, c. II, s. 318, not 1, İbn Hişam'dan alıntıyla).

45 Beyan, *age*, s. 325.

46 A. E. Crawley, 'Kissing', Hastings, *age*, c. VII, s. 743.

'Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları onun olsun diye yaratmadık. Biz onları, ancak ve ancak sana gerektiği gibi yarattık, ama insanların çoğu bilmezler. Doğrusu hüküm günü hepsinin bir arada bulunacağı gündür. O gün, dostun dostta hiçbir faydası olmaz, yardım da görmezler. Yalnız, Allah'ın merhamet ettiği kimseler bunların dışındadır. O, kuşkusuz Güçlü'dür, Merhametli'dir.

Doğrusu günahkârların yiyeceği Zakkum ağacıdır, karınlarında suyun kaynaması gibi kaynayan, erimiş maden gibidir. Suçluyu yakalayın, cehennemin ortasına sürükleyin, sonra başına -azap olarak- kaynar su dökün, denir, sonra ona: Tat bakalım, hani şerefli olan, değerli olan yalnız sendin. İşte bu, kuşku lanıp durduğunuz şeydir, denir.

Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlar ise güvenli bir yerde, bahçelerde ve pınar başlarındadırlar. İnce ipekten ve parlak atlasan giyinerek karşılıklı otururlar. Bu, böyledir, onları iri siyah gözlülerle eşlendiririz. Orada, güven içinde olarak her yemişi isteyebilirler. Orada, ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Rabbin lütfuyla onları cehennem azabından korumuştur. İşte büyük kurtuluş budur.

Ey Muhammed! Biz, öğüt alırlar diye, Kuran'ı senin dilinde indirerek kolayca anlaşılmasını sağladık. Sen bekle, onlar da beklemektedirler'.⁴⁷

4. ŞERİATIN HIRKASI

Tanrının Allah denilen maskesi yüzyıllar önce Yehova'nın geldiği aynı çölün ürünüdür. Gerçekten, Profesör Meek'in gösterdiği gibi* Yehova, İbrani değil Arap kökenlidir. Demek ki, bir anlamda, Muhammed'in şaşırtıcı iddiasını, Kitabı Mukaddes'te bildirilen Tanrıya ilk inananların kendi Sami halkı olduğunu kabul etmemiz gerekiyor.

Semitik çöl tanrısı olarak Allah, Yehova gibi tipik Semitik aşiret tanrısının özelliklerini gösteriyor, fakat doğada içkin olmayıp aşkın olan ilk ve en önemlisini. Böyle tanrılar doğal düzenin incelenmesiyle öğrenilemezler; ister dış (bilim gibi) ister iç (meditasyon gibi) doğanın araştırılması yararlı olmaz; bu tür tanrıları kapsamaz. Ve ikinci özellik birincisinin bir işlevidir. Ya-

47 Kuran 44:38-59.

* Bkz. s. 116.

ni her Semitik aşiret için baş tanrı o halka şeriatı veren ve onları koruyandır, yalnızca da budur. O güneşle, ayla, evrensel düzenle değil, yerel yasalar ve geleneklerle bilinir. Bunlar da elbette aşiretten aşirete değişir. Yani, Aryanlar arasında baş tanrı doğaya ilişkin olduğu için, daima yabancı kültürleri tanımaya yönelik bir eğilim, uyuşmacılığa doğru bir eğilim varken, Samilerin inancında aşiret tanrılarının daima dışlayan, ayrılıkçı ve hoşgörüsüz bir eğilimi olmuştur.

İlkel düzeyde yerel bir tanrının bütün evrenin rabbi olması için gereklilik ve buna olanak da yoktur. Her grubun basitçe kendi yasa koyucusu ve efendisi vardır; dünyanın geri kalan kısmı, eğer böyle bir şey varsa, kendi tanrılarıyla kendi başının çaresine bakmalıdır. Çünkü her halkın kendi efendisi olan ve şeriatını belirleyen ilahı vardır. Böyle bir düşünceye monolatri diyoruz.* Ve buna bağlı olarak, İsraililerin Kenan ilini ele geçirdikleri ilk uzun ve kanlı aşamada, Yehova ötekilerden güçlü olan aşiret tanrısı olarak bilinmektedir.

Bundan sonraki aşama, böyle bilinen bir tanrının evrenin yaratıcısı tanrıyla özdeşleşmesiyle Kitabı Mukaddes'in gelişmesi oldu. Dünyada İsrail'den başka hiçbir ulus bu tek Tanrıya inanmış ve onu bilmiş olduklarını iddia edemez.

'Rab şöyle diyor: Milletlerin yolunu öğrenmeyin ve gök alametlerinden yılmayın; çünkü onlardan milletler yılar. Çünkü kavmların adetleri boş şeydir; çünkü ağacı ormandan keserler, balta ile üstat ellerinin işidir'... Senin gibisi yoktur, ya Rab, sen büyüksün ve ceberrutta adın büyüktür. Ey milletlerin kralı, senden kim korkmaz? Çünkü sana yakışır, çünkü milletlerin bütün hikmetli adamları arasında ve bütün ülkelerinde senin gibisi yoktur. Ve hep birden budala ve akılsız oldular. Putların terbiyesiz! O ancak bir kütük... Fakat Rab hak Allah'tır'.⁴⁸

İşe bakın ki, evrensel bir konumu bulunan bu tanrı, çöl Habirularına, binlerce yıldır yazının bilindiği ve yalnız genel gök bilgilerinin değil, gezegenlerin de hareketlerinin bilinip matematik kayıtlarının tutulduğu yerleşik uygarlıkların arasına girene kadar görülmemiştir. Yüksek Tunç Çağı uygarlıklarının kâhinleri için kozmik düzen, harika bir matematik düzen içeriyordu, önce yıldız gözlemcilerinin öğrendikleri gibi sürekli dönen, var olan ve kaosa dönüşen bir düzen vardı. Bu ritmin nihai temeli de bir

* Bkz. s. 204.

48 Yeremya 10:2-3, 6-8, 10.

kişinin iradesine bağlanmamıştı, örneğin Yehova gibi bir tanrıya. Tersine, bu sistemlerde kişilik, irade, merhamet, mutlak olarak kişisel olmayan, hep dönen düzende, bütün tanrıların yalnızca öğelerden ibaret oldukları bu düzende ancak ikincil bir etkileri olabilir.

Dramatik biçimde, bu görüşün tersine sahip çölün Sami halkları, daha gelişmiş uygarlık sahalarına girdiklerinde kendi aşiret tanrılarını korudular ve evrensel düzen düşüncesini kabul etmekle birlikte, tanrılarını onun içine yerleştireceklerine, onu düzenin kaynağı ve yaratıcısı yapılar. Üstelik hiçbir anlamda içkinlik tanımadan. Çünkü hâlâ, her zamanki gibi, ayrı bir varlığı, kişisel, insanbiçimli. Ve daha hâlâ, üstelik, aşiret günlerinde olduğu gibi kendi halkının toplumsal yasalarıyla bilinebiliyordu. Bütün düşünebilen ve gözlemleyebilen akıl ve gözlerin bilebileceği doğa yasaları değil, ama geniş ve bereketli insanlık tarihinde yalnızca belli bir toplumsal moleküle ait yasalar, ancak Tanrının tek dersi olarak bu toplumca bilinebilirdi. Aynı Yere miya 'gök âlemlerinden yılmayın, çünkü onlardan milletler yılar, çünkü kavmların âdetleri boş şeydir' diye uyarıda bulunduğu gibi, Muhammed de, 'Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kibleye* seni, ey Muhammed, elbet çevireceğiz. Yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir!⁴⁹ uyarısı var, 'Kim İslamiyetten haşka bir dine yönelirse onunki kabul edilmeyecektir. O ahirette de kaybedenlerdendir'.⁵⁰

Ama Kitabı Mukaddes'in şeriatı ve seçilmiş halkı ile Kuran'daki kavram arasında fark vardır. Bunlardan ilki ve en açık olanı, Eski Ahit aşirete seslenirken, Kuran insanlığa seslenmektedir. İslam, Buddhizm ve Hıristiyanlık gibi dünya dinidir, Yahudilik ise Hinduizm gibi kavram olarak da gerçekte de etniktir. Muhammed'in zamanında İskender çağının humanizmi çöl halklarına bile ulaşmıştır. İbrani İşıya'nın bildirdiği gibi, 'Ve yabancılar durup sürulerinizi güdecekler ve ecnebler çiftçileriniz ve bağcılarınız olacak. Fakat size Rabbin kâhinleri denilecek, size Allahımızın hizmetçileri diyecekler, milletlerin servetini yiyeceksiniz ve onların izzeti size geçecek'.⁵¹ Açık bir zıtlıkla, Kuran'da

* Kible: İbadette yönelintilen taraf. İslamda kible Mekke'de Kabe'dir ve 'doğal' değil toplumsal-tarihsel bir simgedir, doğrudan doğruya İslam tarih ve efsanesinin kendisine ilişkindir.

49 Kuran 2:144.

50 Kuran 3:85.

51 İşıya 61:5-6.

aşiret veya ırk üstünlüğü yoktur, fakat mutlak eşitlik vardır. Kitap, 'Doğrusu bunda, kalbi olana veya hazır bulunup kulak verene ders vardır' der.⁵² Tek otantik bir toplumsal düzen anlayışı, tanrısıyla birlikte, yeni büyük dünyanın bilgisini karşılayacak şekilde büyütülmüştür.

Ama yine de bir zorluk kalıyor. Tanrının şeriatleri, Yehova'nın çöldeki vahiylerinde olduğu gibi, var olan bir topluma gelmiştir; oysa İslam şeriatı, yirmi üç yıl boyunca vecd anlarında bir kişinin yaydığı vahiylerle oluşacaktır. Ve bunları dünya cemaatinin kullanabileceği geçerli bir düzene kavuşturmak görülmemiş bir cüret işidir. *Mirabile dictu*, becerilmiştir.

Müslüman yasal düzeninde üç belirleyici kabul edilmiştir. Birincisi, elbette Kuran'ın kendisidir. Kuran'da açık emirler ve yasaklar vardır ve bunlara tartışmasız uyulur. Fakat Kuran'ın kapsamadığı beklenmedik olaylar vardır ve bunlar için Müslüman kurullar oluşturulup başka 'kaynak'lar geliştirilmiştir. İkinci kaynak, böylece, 'söz' veya 'hadis' denilen bir gelenek birikimidir. Bu sözler peygamberin bir arkadaşından rivayet edilen anekdotlardır. İslamın ilk ikinci, üçüncü yüzyılında büyük bir 'söz' birikimi oluşmuştur, en güvenilir olanları derlenip yayımlanmıştır. Yani Buhari (ö. 870), Müslim (ö. 875) hadis kitapları. Profesör H. A. R. Gibb'in dediği gibi, 'bunlar hızla şeri bir yetke kazanmıştır'.⁵³

Yine de, Kuran veya Hadis'te bulunmayan yasal sorunlar doğmuştur. Bunların çözümü için 'analoji' (*kıyas*) denilen kararlar üretilmiştir. Yine Profesör Gibb'den alıntı yaparsak: 'Yeni bir soruna bir başka sorunda bulunan kararlara göre, her yerde kabul edilen ilkeler çerçevesinde, benzetme yaparak karar vermek' demektir. Profesör Gibb devam eder:

'Bu dar ve sözcük anlamına dayanan temel üzerinde teologlar ve hukukçular çalıştılar, ikinci ve üçüncü yüzyıllarda, İslam cemaati için özellik sayılabilecek şekilde başka dinlerden ve toplumsal yapılardan da ritler ve öğretiler hukuk çalışmalarında kullanıldı. Yine de darlık, pratikten çok kuramdadır... Çünkü birçoğu peygamberden veya bir başka kaynaktan çıkma iddiasıyla geleneksel bir ortamda doğallaşmıştır.

Fakat bu mantıksal yapının temellendiği ilkeler değişmez olduğundan, sistem de, bir kez formüle edildi mi, değişmez ka-

52 Kuran 50-37.

53 Gibb, *age*, s. 78-79.

bul edildi. O günden bugüne, kutsal emirler ve kılavuzlugun 'yüce yolu', yani şeriat temelde değişmeden kaldı'.⁵⁴

Spengler, bu yaklaşımı Klasik şeriatla karşılaştırıyor:

Klasik hukuk pratik deneyim temelinde kasaba sakinleri tarafından üretilirken, Arap hukuku Tanrıdan gelmiştir. Tanrı hukukunu seçilmiş, aydınlanmış insanlar aracılığıyla ortaya koymuştur... Klasik hukukun yetkesi başarısına dayanır. Arap hukuku ise taşıdığı adların büyüklüğüne. Fakat bir insanın duygularında hukukun insanların iradesi veya kutsal bir kararın ögesi olması çok büyük ayrımlar yaratır. Birinde, insan ya hukukun adilligini görür veya kuvvete başvurur; ötekindeyse, doğruluğuna bağlanır (*İslam*). Doğulu, ne kendisine uygulanan hukukun pratik konusunu ne de onun yargılarının mantıksal temellerini sorgular. Yani kadı'nın halkla olan ilişkisi praetorum yurttaşlarla olan ilişkisiyle aynı değildir. İkincisi, kararlarında eğitim görmüş ve sınanmış bir görüşe dayanır; ilki ise, kendisinde içkin olan ve açığa çıkan ruh adına konuşur. Buradan da, yazılı hukukla olan ilişkilerinin –praetor'un fermanla, kadı'nın içtihatlarla– tamamen farklı olacağı anlaşılır. Praetor yoğunlaşmış deneyimin özünü hareket eder, halbuki kadı'nın belli bir grubun oluşturduğu metinleri esin olarak görmesi gerekir. Kadı için metnin özgün anlamı veya nereden kaynaklandığı hiç önemli değildir. Sözcüklere, *hatta harflere* başvurur, bunu yalnız günlük sorunlarla ilgili değil, önüne gelebilecek *büyüsel* ilişkilerde de kullanılır. 'Ruh'un, 'harfle olan ilişkisini Gnostiklerden, ilk Hıristiyanlardan, Yahudilerden ve İran'ın kıyamete ve gizemlere ilişkin yazısından biliyoruz. Neopythagorcu felsefeden, Kabbala'dan biliyoruz, Arami dünyasının küçük yargı pratiğinde Latin kanunlarının da aynı biçimde kullanıldığından en küçük kuşkuumuz yok. Harflerin, Tanrı ruhuyla iç içe olarak gizli anlamları olduğu inancı, kendi yazımlarını yaratan Arap dünyasının bütün dinlerinde gerçekten yaratıcı bir ifade bulmuştur. Kutsal kitapların bu yazıyla yazılması ve bu 'ulus'ların dilleri değişse bile şaşırtıcı bir bağlılıkla, işaret olarak korunması gerekmiştir'.⁵⁵

Gibb ve Spengler, İslam üstüne ciddi çalışma yapan hemen herkes gibi, Kuran (*kitap*), uyulması gereken tutum (*hadis*) ve analoginin (*kıyas*) karşılıklı ilişkisinden oluşan geleneğin (*şeriat*), kurulun yanılmazlığının (*icma*, *oydaşma*) tam ifadesi olduğu

54 *age*, s. 94.

55 Spengler, *age*, c. II, s. 84-85.

ve her sorunda inanç ve ahlaki yönlendirdiği noktasına işaret ediyorlar. Profesör Gibb, 'İslamın övüldüğü yönlerinden biri' diyor;

'insan ile Tanrı' arasında girme iddiası taşıyabilecek bir ruhban sınıfının bulunmamasıdır. Bu, doğru da olsa, İslam bir sistem olarak örgütlenece, gerçekten bir ruhban sınıfı yaratılmıştır. Bu sınıf da, Hıristiyan cemaatlerindeki gibi, aynı tür toplumsal ve dinsel yetke ve prestiji kazanmıştır. Bu, *ulema* sınıfıdır, Yahudilerdeki 'yazıcı'lara tekabül eden 'bilenler' veya 'eğitimsizler'dir. Kuran'ın ve Gelenegin kutsallığı, uzman olarak yorumlama işini edinen kimselerin gerekli ayrıcalıkları elde etmelerine yol açan bir gelişimi de kaçınılmaz kılacaktı. Eski dinsel toplulukların etkisi de ulemanın dinsel ve toplumsal yetkesinin hızla kurulmasına yol açmıştı.

Yetkeleri daha etkin ve cemaat içinde onlara teslim olma düşüncesi daha güçlü duruma geldikçe, Ulema cemaatinin inanç ve hukukla ilgili bütün sorunlarında söz sahibi olduğunu, özellikle de devletin yetkesine karşı bunları temsil ettiğini iddia etti (genellikle de öyle kabul edildi). Daha ilk yıllarında (muhtemelen olarak ikinci yüzyılda) cemaatin oydaşmasının (ki pratik anlamı Ulemanın oydaşması demektir) uyulması zorunlu bir karar olduğu ilkesi kabul edildi. *İcma*, böylelikle teologların ve yargıçların sistemin boşluklarını doldurmak için kullandıkları bir silah durumuna geldi. Hadis Kuran'ın tamamlayıcısı olduğu gibi, ulemanın oydaşması da Hadis'in tamamlayıcısı oldu.

Gerçekten, sıkı bir mantıksal çözümlemeyle, icmanın, bütün düzenin oluşturduğu zorlu yapıyı belirlediği ve ona can verdiği açıktır. Çünkü öncelikle icma Kuran ve Hadis metinlerine güvenilirlik kazandırır. Metinlerdeki sözcüklerin nasıl telaffuz edileceğini icma belirler, onların nasıl yorumlanacağına icma karar verir. Fakat icma, bunun da ötesine gider; değişmez bir kurama kavuşturulmuştur, üçüncü bir vahiy kaynağıdır! Peygamberin ruhsal ayrıcalığı, Müslüman yazarların 'peygamberin ışığı' diye sözünü ettikleri güç, cemaatin geçici hükümetlerindeki halefleri, 'halife'lerce devam ettirilmemişti, fakat bu kalıtım cemaatin tümüne geçmişti...

İkinci ve üçüncü yüzyıllarda belirli bir konuda ulema arasında bir düşünce birliği olduğunda, Kuran ve Hadis metinlerinin uygun bölümleriyle yeni bir düşüncenin geçerliliğini durdurmak kolay bir yoldu. Onların kararları değiştirilemezdi. Bi-

reysel yorum (*içtihad*) kuramsal olarak (ve pratikte de) henüz toplu bir oydaşmanın sağlanamadığı konularda geçerliydi. Kuşaktan kuşağa bu tür noktalar azaldığından, sonraki yüzyıllar uleması bu düşüncelerin yazıldığı metinleri incelemek ve açıklamakla sınırlanmışlardı. Müslüman bilim adamlarının büyük çoğunluğu 'içtihat kapısı'nın bir kez kapandığını, ne kadar yeterli olursa olsun bir 'müctehit'in artık hukukta yetkin bir yorumcu olarak nitelenemeyeceğini kabul etmişlerdi. Ancak çok azı, zaman zaman, kendilerinin 'içtihat' hakkı bulunduğunu ileri sürmüşlerdi.⁵⁶

Profesör Gibb, İslamda 'oydaşma' öğretisiyle varılan sonucun, Hıristiyan Kilisesindeki Konsillerle benzeştiğini söylüyor. Dış biçimleri arasında ve sonuçları açısından farklılıklar varsa da benzerlikler de çoktur. 'Örnek olarak' diyor, 'hukuk ve öğretilerde icmanın bir kaynak olarak tanınmasından sonra 'sapıklık'ın yasal bir tanımı yapılabilmiş ve uygulanabilmıştır'.⁵⁷ Spengler de bu benzeşmenin üzerinde durur ve kendi Mecusi-Levanten ruhsal cemaat tarihi görüşü çizgisinde, bunları Avrupa'nın bireye verdiği değerle genel bir zıtlık içinde yorumlar.

'Bizler gerçeği kendimiz için kişisel düşünceyle bulmaya çalışıyoruz, fakat Arap bilgin, topluluğun genel düşüncesiyle hareket ediyor ve öyle hissediyor. Çünkü topluluğun düşüncesi ile Tanrının düşüncesi birdir, hata yapmaz. Eğer oydaşma sağlanırsa, gerçek bulunmuştur. İcma eski Hıristiyan, Yahudi ve İran Konsillerinin anahtarındır ve Valentinianus III'ün ünlü Çağrı Yasası'nın da anahtarındır... Metinlerinin kullanılmasına izin verilen büyük yargıçların sayılarını beşle sınırlar; Eski ve Yeni Ahit'i, geçerli sayılabilecek metinlerin toplanması olarak anlayan mantık gibi.'⁵⁸

Çok ilginç bir biçimde insan, Demir Perde kültür çevresindeki göya halk devletlerinin, konsüllerini, aklamalarını, bildirilerini ve iddialarını anımsıyor. Sanki peygamber Marx, elit ve Ulema tarafından yorumlanmaktadır, saf mitsel bir varlık olarak kalan halkın icması biçiminde ortaya konulmaktadır. Tanrı Kenti'ndeki oydaşmanın, bu oydaşmanın coğrafi olarak dışındaki bireyin sınırlarına etki etmesi gibi bir soytarı-parodinin simgesel gücünde de aynı şey görülüyor. Fakat Mecusi duygu sistemi hâlâ

56 Gibb, *age*, s. 95-98.

57 *age*, s. 98.

58 Spengler, *age*, s. 85-86.

yaşiyor. Roma Katolik Kilisesinin Ayinlerinin erdeminin, dünyanın gerçeklerinden, Hıristiyan İmparatorlukların yıkılmasından, ruhban sınıfın yaşayışından veya dayandıkları mitolojinin bilim tarafından çürütülmesinden hiç etkilenmemesi gibi, İslamın hırkası da –ve şimdi Halkınki de– zamanın gerçeklerinden etkilenmeyen aşkın bir düzen olmuştur. Veya kimin omuzlarındaysa onun günahlarından da bozulmamaktadır. Adda Bozeman'ın çalışmasında alınılan Londra'da yetişmiş son dönem Hintli Müslüman şair ve filozof Muhammed İkbâl'in kehanetinde uyardığımız gibi:

'Bana inanın, bugün Avrupa insanının ahlaki gelişiminde en büyük engeldir. Müslümanlar ise, öte yandan, vahiy temelinden edinilmiş düşünceleriyle, yaşamın derinliklerinden yola çıkarak, onun açıkça görülen dışsallığını içleriyle duyuyorlar. Onun için yaşamın ruhsal temeli bir inanç sorunudur; aramızdaki en az aydınlanmış olan bir kimse bile yaşamını kolayca bu yola verebilir. Ve İslamın temel görüşüyle, insana başka vahiy gelmeyecektir, bizler dünyada ruhsal olarak en iyi durumda olan bir halkız... Müslümanlar dünyadaki bugünkü yerlerini anlasınlar, toplumsal yaşamlarını bu nihai ilkelere göre yeniden biçimlendirsınler ve İslamın orda burda kısmen gerçekleşen amaçlarına yönelsınler. Ruhsal demokrasi İslamın nihai amacıdır'.⁵⁹

Yahudi, Bizans, Müslüman ve Komünist elde edilemeyen oydaşma kavramlarındaki zıtlıkla ilgili bir söz daha: Bu dört Mecusi kilisesinden ilk üçü açıkça sonucundan ayrıdır, onların son başvurusu Tanrıdır. Sonuncusununki ise *Robert Ingersoll** tipi kalın kafalı on dokuzuncu yüzyıl ateizmiyle övünmektedir. Onun kutsal öznesi işçi'dir, dünyadaki her fabrikada vücut bulduğu düşünölen mitsel bir varlıktır. Fakat cennetten varsayılmış bir toplumsal varlığa doğru yapılan bu yetke gizeminin dönüşümü, otantik hukukun paylaşılan simgesellesmesinin çağdaş, laik bir biçimidir. Ortodoks bilginin sürdüröldüğü yerlerde, insanlar tarafından günü geldiğinde kendini açığa çıkaracağı bilinmektedir. Bu arada, bu ulusların hukukları, henüz şafak ışığının doğmadığı yürekleri etkileyen hayallerdir.

Kuran'da okuduğumuz gibi:

59 Muhammed İkbâl, çev. Arthur J. Arberry, *The Mysteries of Selflessness*, John Murray Ltd., Londra, 1953, s. xv. Bozeman, *Politics and Culture in International History*, s. 360, not 7.

* Robert Green Ingersoll: Amerikalı hukukçu ve agnostik (1833-1899) (ç.n.).

'Öyleyken, bunlara ne oluyor ki öğütten yüz çeviriyorlar? Arslandan ürkererek kaçan yabancı merkeplere benzerler... Doğrusu inkârcılar için zincirler, demir halkalar ve çılgın alevli cehennem hazırladık. Kuşkusuz iyiler kafur katılmış bir tasta içerler... Orada tahtlara yaslanırlar, orada yakıcı sıcak ve dondurucu soğuk görmezler. Meyve ağaçlarının gölgeleri üzerlerine sarkmış ve onların kopartılması kolaylaştırılmıştır. Çevrelerinde gümüş kaplar ve billur kâseler dolaştırılır. Billurları gümüş gibi parlaktır, onlara ölçüp ölçüp dağıtılır'.⁶⁰

Yahudilikle öteki üç şeriat ülküsü arasındaki bir fark da, Yahudilik, en azından bir ölçüde, doğrudan yaşamdan çıkarılmıştır, gerçek bir topluluğun gerçek deneyimlerinin ürünüdür, oysa bir metinden oluşturulan şeriatlar, gelecek olan ideal bir topluluğun yükleneceği ve sürdüreceği kurumlardır. Yahudilik organik, esnek bir gelişimdir, ötekilerdeyse, tersine, düşünülmüş, görece katı ve sistemin dışında kalanlar için inandırıcı olmayan bir yapaylık, hatta inanılmaz bir uydurma ve evrensel iddialarında Yahudi peri masalı Mesihin Kıyamet gününü bastıran bir terör tehdidi vardır.

5. MISTIK YOLUN HIRKASI

Tanrı, şeriatın konusu değildir, onun üstunedir ve onun terimleriyle bilinip değerlendirilemez. Sonuçta Tanrıya hizmet ettikleri kadar, onu bilmek isteyenler yanar. Tanrı şeriatın ötesinde olduğuna göre, şeriatın ötesinde ona bir yol olmalıdır. Ve Peygamber Muhammed de bu yolu görmüştür.

Sünni terimi genel, Ortodoks, tutucu İslam yolunu anlatır. Sünni yol için Şeriat Hırkası, toplulukça bildirildiği ve uygulandığı biçimiyle, oydaşma (icma) olarak yeter. Fakat iki güçlü akım tutucu Sünniliğin mutlak yetkesini tehdit etmiştir. İlki Şia, Şiiilerdir (Arapça Şia Ali'nin taraftarı), siyasal olarak biçimlenmiş gizlilikleri saldırgan, anarşist bir damga taşır. İkincisi Sofilerdir (Arapça Sufi, sof giyen yani yünlü hırka giyen, zahid), ironi olarak İslamda hem ahlak kurallarını saymayan bir mistisizm hem de normal tema ve deneyimleriyle zahidliğin vecdini yaşarlar. Hepimiz Ömer Hayyam'ı biliriz (ö. MS 1123?):

60 Kuran 74:49-50, 76:4-5 ve 13-17.

Cennette huriler varmış kara gözlü
İçkinin de ordaymış en güzeli
Desene biz çoktan cennetlik olmuşuz
Bak bir yanda şarap, bir yanda sevgili

Haksızlık etmekten sakın, hak yoluna gir;
Yediğin ekmeği başkasına da yedir;
Cana kıyına, kimsenin sırtından geçinme,
Seni cennete sokmak benden, Şarap getir!

Sensiz camide, namazda işim ne?
Seninle buluş yerim meyhane.
Benim sevmem de böyle, yüce Tanrı:
İstersen kaldır at cehennemine.⁶¹

Daha sert ve tehdit edici bir saldırı Sema dervişlerinin okulu-
lunu kurmuş olan Celaleddin Rumi'den (1207-1273) gelir:

'Gönlü zengin bir adam bir sağıra: 'Senin komşularından biri
hastadır' dedi.

Sağır kendi kendine dedi ki: Tut ki gittim, bu sağır kulakla o
gencin konuşmasını nasıl anlayacağım?

Bahusus, hasta kimsenin sesi zayıf ve yavaş çıkar, amma kom-
şudur gitmek de lazımı çaresiz.

Belki o dudakımı kımıldatmaya başlayınca, tahmin yoluyla
söylediğini anlarım.

Ey benim mihnet çeken komşum, nasılsın derim, elbette o da
cevaben iyiyim komşum diyecektir.

O zaman şükürler olsun derim. Ne iclin diye sorarım. O da ya
şerbet ya mercimek çorbası diye yanıt verir.

Bunun üzerine, yiyip içtiğin sıhhat afiyet olsun. Kendini hangi
hekime tedavi ettiriyorsun diye sorarım. O da filuncaya der.

Ben de ona derim ki, onun ayağı çok uğurludur, mademki o ge-
liyor, senin işlerin yoluna gidecektir.

Biz onun ayağının uğurunu tecrübe ettik, her nereye giderse,
muratlar hasıl olur.

O saf adam kıyas ve tahmine dayanarak tasarladığı bu yanıt-
ların doğruluğuna inanmış olduğu halde, hastayı ziyarete gitti ve:

61 Ömer Hayyam, Rubaiyyat. (Çeviride, Hayyam, Bütün Dörtlük-ler. çev. Saba-
hattin Eyüboğlu, Cem Y. 1984, kullanılmıştır).

Nasılsın? diye sordu. Hasta, Ölüm halindeyim, deyince, sağır: Elhamdulillah, diye bağırdı. Hasta bu söze kızıp hiddetlendi.

Kendi kendine düşündü, Bunda şükredecek ne var? Demek ki bu adam benim düşmanımımış. Sağır bir sözdür tasarladı, ama kıyas ve tahmini isabetli olmadı.

Bundan sonra hastaya, Ne yedin? diye sordu. Hasta zehir dedi. Sağır, Afiyet olsun, deyince, hastanın öfkesi arttı.

Bundan sonra sağır, Tedavi için hangi hekim geliyor? diye sordu.

Hasta, Azrail geliyor! Haydi buradan defol, dedi. Sağır, Onun ayağı çok uğurludur, memnun ol, diye yanıt verdi ve

Sağır hamdolsun bu iş bitti, diye sevinerek dışarı çıktı.

...

Nice kimseler vardır ki, ibadet vazifelerini icra edip, makbul olmayı ve mükafat görmeyi ümit ederler.

Hakikatte bu gizli bir günahdır, zira Hahtan gayriyi hedef tutan ibadet suçtur, onun yani abidin pak zannettiği hakikatte napaktır.

O sağır ki, iyilik yaptım zannetti, halbuki aksi netice verdi.

O, bir hastaya hizmet ettim, hatırım hoş eyledim, komşuluk hakkını yerine getirdim, hilyasıyla rahatça oturmuştum.

Bu muamelesiyle o sağır, ziyaretine gittiği hastanın gönlünde bir ateş yakmış, o ateşte hendi de yanmıştı.

...

O sağırın zan ve kıyası yüzünden komşusuyla olan on yıllık ahhaplığı batıl olup gitti.

Bahusus ey efendi, senin o aşağılık kıyasın yücelerden yüce olan Allah'ın vahyine karşı olursa...

Senin his kulağın harfi ve sözü anlayabilirse de, bil ki gaybı duyacak kulağın sağırdır.⁶²

Şia mezhebinin tarihi, Peygamberin ölümünden sonra onun halefinin kim olacağı sorununun doğup bir dizi cinayetin işlendiği döneme gider.

Halife olarak, Ömer'in de büyük etkisiyle, ilk Arkadaş Ebu Bekir seçilmiş, o da iki yıl sonra ölmüş (634) ve Ömer'i halife tayin etmişti. Bu seçime Muhammed'in yeğeni ve kızı Fatma'nın kocası, sevgili torunları Hasan ve Huseyin'in babaları Ali'nin ta-

62 Cemallettin Rumi, Mesnevi I 3360-95. (Çeviride, Serhli Mesnevi-i Serif, Keenan Rifai, Hülbe Yayınları, 1973 kullanılmıştır)

raftarları (şii) şiddetle karşı çıktılar. Fakat o dönemde bütün işler Ömer ve taraftarlarının lehinde geliyordu. Arap yarımadasında oluşan bir dizi aşiret ayaklanması İslam generallerinin büyük zaferleriyle bastırıldı; bundan sonra da, İran ve İkinci Roma'ya düzenlenen büyük seferlerle Suriye, Filistin, Irak ve sonunda bütün İran, Müslüman egemenliğine alındı. Heraclius'un Bizans ordusu* 636'da Yarmuk vadisinde yenildi. Şam, Baalbek, Emesa, Halep ve Antakya bundan sonra kolayca işgal edildi, güçlü Helen kentleri Kudüs ve Kayseri de 638 ve 640 yıllarında düştü. 637'de Fırat'ta güçlü bir İran ordusu bozgununa uğratıldı, 641'de Musul alındı. Bizans Mısır'ı 643'te çöktü. Ve zaferlerinin doruğunda Halife Ömer, bir İranlı köle tarafından 644'te öldürüldü.

Halife sorunu bu ölümle yeniden gündeme geldi. Ömer birini atamak yerine, halifeyi seçmek üzere Ali, Osman ve daha başka dört kişiden oluşan bir komite seçmişti. Osman seçildi. Fakat o da on yıl içinde, ibadet sırasında 17 Haziran 655'te öldürüldü, Ali taraftarlarına güç kazandıran koşullar doğmuş oldu.

Osman güçlü Emevi aşiretinin üyesiydi. Emevi aşireti Mekte'nin eski ailelerinden biriydi, yıllarca Peygambere karşı koymuş, sonra onun tarafına geçmiş ve Medine'ye göç etmişlerdi. Ailenin tanınmış üyelerinden biri Muaviye ibn Ebu Sufyan Ömer tarafından Suriye valisi olarak atanmıştı. Bu kez Muaviye Halife Ali ve oğullarına karşı askeri ve diplomatik bir savaş (gerçek bir kan davası) başlattı. Ali Irak'ta Kufe kentinde halifeliğini iddia etti. Fakat Emeviler onu savaşta ve hilede yendiler ve Temmuz 660'ta Muaviye Kudüs'te halife ilan edildi. Ali bundan sonra 24 Ocakta 661'de hançerlendi. Bundan sonra oğlu Hasan, mali anlaşmayla zaferi Muaviye'ye bıraktı. Hasan 669'da öldü (belki yanlış bir iddiayla, zehirlendi) ve kardeşi Hüseyin 10 Ekim 680'de ikinci Emevi halifesi Yezid'le savaşırken öldü. Bu gün, o tarihten bu yana Şiiler için Kutsal Cuma oldu. 'Hüseyin'in öcü' halen İslam ülkelerinde Şiilerin Hüseyin'in şehit oluşunu anmak için düzenledikleri ritüel törenlerin ağıtlannda duyulur. Şehit, Peygamberden de yüce görülmektedir ve Irak'ta Kerbela'daki türbesi Meşhed Hüseyin Şiiler için dünyadaki en kutsal yerdir.

Kısaca, Şiiler için Emevi halifelerinin ve onlardan sonra iktidara geçen Abbasi halifelerinin hanedanları iktidarı gasp etmiş-

* Bkz. s. 349.

lerdir ve İslam tarihi bir yanlışlıktır. Halife hak iddia etmiştir, Sünniler yanlışlardır ve *icma* yanlış bir yoldur. Kuran'ın gerçek anlamıyla İslam, geçerli olan görüşte bulunmamaktadır. Ali ve ondan gerçek İmamlara geçmiş olan bilgide yaşamaktadır.

'İmam' sözcüğü genel anlamıyla camide görev yapan dinsel önderi anlatır, Sünni kullanımıyla daha özel anlamıysa, dört Ortodoks teolojik okulun kurucuları için kullanılır. Fakat Şiiiler için yalnızca Peygamber ve Ali neslinden gelen gerçek önderlerin sıfatıdır. Gerçek imamların sayısı on ikidir ve 873-880 yıllarında yaşarken son imam Muhammed el-Mehdi kaybolmuştur. Kayıp İmam olarak bilinir ve hâlâ bu dünyadadır, inananlara 'Yol gösterenin' (*mehdi*) ikinci kez gelmesi ve İslamı doğru yola sokması beklenmektedir. Bir başka görüş, yedinci imamın kaybolduğunu ileri sürer, bir başkası da beşincinin. Orda burda, sayısız kimseler 'mehdi' oldukları iddiasıyla ve siyasi ayaklanmalar çıkararak değişik zamanlarda ortaya çıkmışlardır. Örnek olarak 'Somalili Deli Molla', 'Sudanlı Mehdi' böyle yapmış ve İngiliz birliklerince durdurulmuşlardır. Zahidliğin ve siyasetin iç içe geçtiği birçok Şii mezhebi vardır.* Hepsinin temel ilkesi, ruhsal yetke ve dünya iktidarının Sünnilerin 'oydaşma'sında (*icma*) bulunmadığı, fakat Kayıp İmam'da bulunduğuudur. Kayıp İmam'a mutlak bir bağlılık zorunludur ve Tanrı bilgisi yalnız onda vardır. Gerçekten, bu mezheplerin aşırı biçimlerinde Ali ve torunları Tanrının vücut bulması olarak anlaşılır. Hepsi için de imamlar günahsız ve yanılmazdır. Ve onlar için Hristiyan, Gnostik, Maniheizm ve Neoplatonik düşünceden türetilmiş mistik bir mitoloji gelişmiştir. Bu efsanenin Fransız ustalarından biri Louis Massignon, eski Şii önderlerinden Mughire'den (ö. 736) aldığı Dünyanın Yarattığı mitosunu çok güzel işlemiştir.

Profesör Massignon metni tartışırken şu değerlendirmeyi yapar:

'Görünüşte saf olan mitolojik bir kisve altında Mughire çoktan oldukça gelişmiş bir durumda olan Gnostik bir öğretiyi sun-

* Hüseyin'in torunu Zeyd'i inam kabul eden Zeydiye, feragat, gizlilik ve imama hizmette en aşırılarından olan İsmailiye. İsmailiye'nin şiddet kullanan kolu Karmatiye, 909'dan 1171'e kadar Mısır'da hanedan kurmuş olan Fatimiye, yine İsmailiye'nin terörist bir kolu olan Haşhaşiyun anılabilir. Haşhaşiyun'un Dağların Şeyhi olarak bilinen önderleri 1256'da Hulagu tarafından yok edilene kadar Yakındoğu'yu yıldırılmıştı. Ağa Han yakın zamanlardaki en tanınmış önderlerden biridir. Amerika'daki Kara Müslümanlık için de Şii esinini tartışabiliriz.

maktadır. Tanrı ışık formundadır ve görünüşü, kolu bacağı alfabenin harflerinden oluşan bir insandır. Bu ışık insanın gerçeğin Kuyusu olan bir yüreği vardır. Yaratmak istediğinde kendi yüce adımı söylemiştir ve adı taç gibi uçup başına yerleşmiştir. Sonra ellerinin ayalarına insanların kaderini yazmıştır ve onların işleyeceği günahlar nedeniyle hiddetlenmiştir. Hiddeti ter olarak almış ve iki okyanus oluşturmuştur; biri tuzlu biri tatlı, biri karanlık biri aydınlıktır. Bunlara kendi gölgesini katmış ve gölgelerin gözlerini çıkararak onlardan güneş ve ayı yapmıştır, yani Muhammed'i ve Ali'yi. Fakat gölgelerden kalanı yok etmiştir ve geri kalan herkesi okyanuslardan yaratmıştır. Inananları ışıktan ve inanmayanları karanlıktan. Bunları gölgeler olarak yaratmıştır, çünkü bütün bunlar maddi dünya yaratılmadan önce olmuştur. Tanrı insanlara Ali'yi yöneticileri olarak tanımlarını öğütlemiştir, ama iki kişi reddetmiştir. Bunlar ilk iki çelişkidir. Ebu Bekir ve Ömer. Onun karanlık denizdeki gözlerinin gerçek olmayan gölgeleridirler.⁶³

İslamda kadının ruhsal yapısı genellikle düşük kabul edilir. En azından bir Şii mezhebine göre kadınlar cinlerin günahlarının tortusundan yaraulmuşlardır, günahkârları günaha özendirme işlevini görürler. Kadınlar tarikatlara alınmazlar ve tek değerleri günahları nedeniyle cezalandırılan ruhların geçici olarak dünyaya gelmelerinde bir araç olmalarıdır, fakat kendi ruhları yoktur.⁶⁴ Fakat yine de bu mezheplerin mitolojisinde Fatma, Ali'nin karısı, Muhammed'in kızı ve Hasan ile Hüseyin'in annesi, kendi bahasından bile önce gelen kutsal bir varlığa dönüştürülmüştür. Yakınlarda bulunan Gnostik etkiler taşıyan *Umım el-Kitab* adlı İran Şiiilerine ait bir metinde şaşırtıcı bir anlatım görüyoruz:

"Tanrı maddi dünyayı yaratırken insanlarla bir ahit yaptı, kendilerine Cenneti göstereceğini diye dua ettiler. Onlara, milyonlarca değişik renkte titrek ışıklarla bezenmiş birini gösterdi. Tahıta oturmuş, başında taç, kulaklarında küpeler, kuşağından çektiği kılıcı tutan bir varlığı bu. Işınımı bütün bahçeyi aydınlatıyordu. İnsanlar onun kim olduğunu sorduklarında, onlara bu formun Fatma'nın Cennetteki şekli olduğu söylendi. Taç Mu-

63 Louis Massignon, "Die Ursprünge und die Bedeutung des Gnostizismus im Islam", *Eranos-Jahrbuch* 1937, Rhein-Verlag, Zurich, 1938, s. 58.

64 *age.*, s. 59-60. Persian-Gnostic *Umım-al Kitab* ve Süryani Nuseyri mezhebinden alıntıyla.

hammed'di, küpeler Hasan ve Hüseyin, kılıç Ali'ydi; ve tahtı, Yönetim Koltuğu, Tanrının, en yüce olanın kaldığı yerdi'.⁶⁵

Fatma bütün Muhammed ümmeti arasında saygı görür. O Peygamberin erkek doğurup soyunu devam ettiren tek kızıydı. Peygamberin sevgilisiydi ve ondan ancak birkaç ay sonra ölmüştü. Fakat bazı Şii mezheplerde bu saygı o dereceye ulaşır ki, ona 'Babasının Annesi' denir, 'Güneşin Kaynağı'; ve eril bir adla anılır: *Fatir*. Bu ad 'Yaratıcı' anlamındadır ve İsa'nın annesi Meryem gibi harfler içindeki sayısal değeri 290'dır. Çünkü kız, eş ve anne olarak şeceredeki gizem onda kişileştirilir. Bir Şii mezhebi de onu Yanan Çalı'daki Musa ile karşılaştırır. Kudüs'teki Aksa Camiisi'nde peygamberin Cennete yolculuğunu yaptığı kabul edilmektedir ve Kadir Gecesi'nde⁶⁶ kader meleği Cebrail dünyaya inerek insanogluna bağışlanmayı getirir.⁶⁷

Şia, son olarak, ikicidir, dünyanın durumunu inkâr ederken Gnostik-Doketik bir görüş açısına yaklaşırlar. * Çeşitli İslam devletleri tarafından acımasız bir baskıya uğramışlardır ve tarihlerinin ilk döneminden itibaren tanrıyı gerçekten sevenlerin vahşice yok edildiği kötü bir dünyayla karşılaşmışlardır. Bu gizden de, Profesör Massignon'un belirlediği gibi iki soru çıkar:

1. Aşkian şehit düşmek gerçek fiziksel bir acıyla mı olur yoksa acı yalnızca görünüşte midir? ve 2. aşk için, Allah adına kendisini mahkûm ettiren gönüllü kurbanın ölümden sonraki durumu nedir?

Kuran İsa'nın çarmıha gerilişiyle ilgili olarak, onun değil başkasının çarmıha gerildiğini söyler. 'Oysa onu öldürmediler ve asmadılar, fakat onlara öyle göründü'.⁶⁸ Gördüğümüz gibi Hıristiyan Gnostiklerin görüşü de aynıydı. ** Aynı şekilde, Şii'lere göre Ali yoluna şehit olanlar da yalnızca görünüşte acı çekerler. Onların gerçek gövdeleri cennete yükselir, onları öldürmek isteyenlerin elinde onların yerine geçenler kalır. Hüseyin'in 680 yılında Kerbela'da öldürülmesiyle ilgili popüler Öldürülme Oyunu her yıl Muharrem ayının onunda tekrarlanmaktadır. O gün müezzin minareden seslenir: 'Ey Şia, bugün acı gündür, Hüseyin'in

65 age, s. 64-65. *Omm-al-Kitab*.

66 age, s. 66.

67 Kuran 97:1-5.

* Bkz s. 306.

68 Kuran 4:157.

** Bkz. s. 313-315.

bedeni çıplak, çölde yatıyor'. Fakat aşırı Gnostik etkiler taşıyanlar bugünü neşeyle karşılarlar, çünkü şehit olan acı çekmemiştir, fakat onun gerçek gövdesi cennete dönmüştür, bilinmeyen biri de onun yerine acı çekmiştir.⁶⁹

Mistik sufiler arasında ise acı çekme bir gerçek olarak anlaşılır, kutsal bir gerçektir, kurtuluşun yoludur. En büyük Sufi us-talarından ve şehitlerinden Hallac'ın (858-922) sözleriyle:

'Kelebek şafağa kadar lambanın çevresinde döner, sonra arkadaşlarına gidip onların masalını en tatlı sözcüklerle onlara anlatır. Sonra yine ateşin güvendiği gücüyle oynamak için uçar, tam kutsanmaya ulaşmak ister... Ne ışık yeter ne de ısı. Bu kez tamamen ışığa dalar. Ve arkadaşları, onun dönüp deneyimlerini kendilerine anlatması için beklerler.

Başkalarının açıklamalarına güvenmemiştir, fakat şimdi yanmaktadır. Dumana boğulur, ateşte gövdesi erir, adı, işareti kalmaz. Artık ne koşulda nasıl arkadaşlarına dönecektir, tam olarak ele geçmiştir.

Artık o Gören ve Bilen olmuştur, saf açıklamaları dinlemeyi bırakmıştır. Artık gördüğüyle bir olmuştur, nasıl görebilir?

Artık kendini benden daha fazla gizleme! Eğer gerçekten inanıyorsan, diyebilirsin: Enel Hak!⁷⁰

Sufi akımının kökleri Kuran'da yoktur, Muhammed manastır yaşamına açık şekilde karşıdır. Fakat kökleri Hıristiyan Monofizit ve Nasturi keşiş topluluklarına, bunlardan başka Buddhist, Hindu ve daha doğuda Caynacı modellerine yayılır. Müslümanlık ve Yahudilik gibi, temelde kutsallaşmış laik bir oyaşmanın yardımından kaynaklanır. Sünnet olmuş biriyle evlenme ve ondan çocuk sahibi olma ritüel olarak belirlenmiştir. Kuran'da 'İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin' denmektedir.⁷¹ Fakat İslamın ikinci yüzyılında açıkça 'İsa'ya özenerek' dervişler kişisel tövbekârlığın işareti olarak yünden boyasız hırkalar (*suf*) giymeye başladılar.* Bu zamanda inzivaya çekilmenin ve Kuran'ın vecd içinde okunduğu toplantıların ilk izleri belirdi. Allah'ın adının sürekli yinelenmesi (*zikır*) ve şarkılarla (*sema*) vecde ulaşıyordu.

69 Massignon, *age*, s. 69-70.

70 *age*, Hallacı Mansur, *Kitab al-Tawasin*, s. 74.

71 Kuran 24-32.

* Gibb, *Muhammedanism'de* s. 132, İbn Sitrin'in itirazını alıntılar (o. 729), 'pa-nuk giyen peygamberin yolunu izlemeyi yeğliyorum.'

Bu akımın ilk aşamasında, Profesör Gibb'e göre, yalnız Allah sevgisi değil, fakat korkusunun da esini vardı. Özellikle Onun gelecek olan Gazabı 'peygamberi etkilediği gibi'⁷² sufilere de aynı korkuyu duyuruyordu. Fakat MS sekizinci yüzyılda kutsanmış bir kadın, Rabia el-Adeviye (ö. 801) mistik yolun dürtüsü ve sonucu olarak kutsal aşk düşüncesini geliştirdi. Onun çabasında Allah'tan başka bütün çıkarlar (ilahlar) yok edilmişti. O ne cehennemden korktuğunu ne de cennet için istek duyduğunu, fakat başka hiçbir varlığın sevgisi ve nefreti olmayan Allah aşkını özümlediğini ileri sürdü. Yüreğinde peygamber bile kalmamıştı.⁷³ Epiktetos gibi onun da köle olduğu söyleniyor; anne babası bilinmiyor. Fakat şiirlerinde, ister Hindistan, İspanya, Japonya, ister İran olsun mistik yolun her zamanki şarkısını buluyoruz:

*Seni iki şekilde seviyorum: bencilce
Ve ikincisi Sana değer biçimde*

*Bencil sevgiyle Seni düşünürken
Her düşüncem Sana karışıyor.*

*Saf sevgimde Sen peçeye kaldırıyorsun
Hayran gözlerimden*

*Ne onda ne bunda övgü benim değil,
İkisinde de övgü Sana, biliyorum.⁷⁴*

Konumuzda tekrar tekrar kanıtlanan yasaya göre ne zaman Ortodoksluklar dünyada ayrışırsa, mistikler de birleşiyorlar. Ortodoksluklar temelde belli bir toplumsal düzenin işleyişiyle ilgilidir, birey bu sınırlar içinde hareket etmelidir. Belirli bir 'duygular düzeni' her üyeyi kapsayacak biçimde düzenin çıkarına işlemelidir, her türlü sapma söyle veya böyle uydurularak düzenin savunusu yolunda tasfiye edilmelidir. Öte yandan, mistik yol, insanlığın bütün üyelerinin henzer olduğu sinir merkezleriyle ilgilenir. Yaşamın ve yaşam deneyimlerinin bazinesinden hemen fıskırır.

72 Gibb, age, s. 133.

73 Reynold A. Nicholson, 'Sufis', Hastings, age, c. XII, s. 11-12.

74 R. A. Nicholson, Sir Thomas Arnold, *The Legacy of Islam*, Oxford The Clarendon Press, 1931, s. 211.

Bu konuyu *İlkel Mitoloji*'de taşıdım⁷⁵ ve tekrar dönmeme gerek yok. Şimdiki konumuz açısından ilgilenmemiz gereken İslam'ın Şeri Hırkasından da, erkeklerin ve kadınların *insan* deneyimi açısından değerli yerlere ulaşmalarıdır. Eğer düşüncelerini sağgörüyü kendilerine saklayabilirlerse. E. E. Cummings'in son yapıtının başına koyduğu Emerson'un buraya almaya degecek sözleri var: 'Toplum her zaman üyelerinin her birinin insanlığına karşı bir komplodur... Seslerin çoğunluğu öğretisi, ruhların öğretisinin yerini gasp eder'.⁷⁶ Ozelde İslamda, fakat genel olarak Levanten oйдаşma dünyasında bu korkunç ikiye bölünmenin gücü büyüktür. Hindistan ve Uzakdoğu'da mistik yol, temel toplumsal düzenle uyuşma içinde ve saygın bir yer edinmiştir. Fakat Ortodoks Levant'ta, Tanrı Yolu'nun yerel, kutsal yasal statü içinde (ister Yahudilik gibi etnik olsun, ister Müslüman dünyasındaki gibi bir dizi öncelden cebir yoluyla geliştirilmiş olsun) anlaşıldığı yerde, birey sifıra yakın bir noktaya indirgenmiştir. Öyle ki, bir yabancı, Sigmund Freud'un hizmetlerinin bütün bölgede yüzyıllardır istenilmediğini düşünebilir.

Basralı kadın mistik Rabia el-Adeviye yazılarında ilk kez şarap imgesinden 'kutsal aşk' ve kadehten 'dolu yürek veya ruh' olarak söz eden kişi olarak görünüyor. Daha sonra bunlar, İslam mistiklerinde tipik mecazlar oldu. İranlı Ebu Yezid (Bayezid) Bistani (ö. 874) imgeyi şu şiiriyle tam Hint düşüncesine taşımış oluyor: 'Şarap içen, şarap ve kadeh benim!', 'Benim dilimle Tanrı konuşuyor ve ben kayboldum', 'Ben yılanın derisinden geldiği gibi Bayazıdıktan geldim. Sonra baktım. Sevileni, seveni ve sevgiyi bir gördüm, çünkü birlik dünyasında her şey bir olabilir.', 'Hamd olsun bana!'

Yaklaşık aynı döneme ait olan Hintli Ashtavakra Samhita ile karşılaştıran: 'Ben harikayım! Bana selam!.. Ben cahillik, bilgi, bilen ve bilinenin görüldüğü bozulmazım'.⁷⁷ Hindistan'da bu tür heyecan hoşgörülürdü, hatta normaldi. Fakat İslamda tehlikeliydi. Mistik yolun ikinci büyük insanı el Hallac gelip de başka bir yerde mistik doğruluk olarak kabul edilecek şeyi 'Ben Tanrıyım... Ben gerçeğim' dediğinde çarpmıha gerildi. Hallac için mistik yaşamın modeli Muhammed değil İsa'ydı. Kelebek fablından

75 *Tanrıların Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 487-98.

76 Marion Morehouse ve E.E. Cummings, *Adventures in Value*, Harcourt, Brace and World Inc., New York, 1962, iç kapak.

77 *Ashtavakra Samhita* 14-15

da öğrendiğimiz gibi, onun kavrayışı, acı çekme ve teslim olmaktan geçiyordu. Kendisi için hazırlanan çarpmı gördüğünde, *Imitatio Jesu* modelini izleyerek, hazır bulunanlara seslenerek dua etti:

'Senin kulların, sana olan yakınlıklarından ve dinlerine karşı bağılıklarından beni öldürmek için toplandılar. Onları affet! Çünkü sen, bana gösterdiğin sırları, onlara da göstermiş olsaydın hakkımda böyle düşünmeyeceklerdi. Şayet onlardan gizlediğin şeyi, benden de gizlemiş olsaydın, böyle sözler söylemezdim. Senin yaptığın her şeye hamd olsun ve senin istediğin her şeye hamd olsun!'⁷⁸

Mistiğin her yerdeki toplumsal sorununun, ya Tanrının açığa çıkması ya Tanrının sadık kulu olarak, Tanrıda bulunması aynı zamanda maddi toplumsal bir olay olarak belirmesi olduğu görülüyor. İkiciler için burada bir zorluk çıkıyor: Onun için Tanrı ve dünya ayrıdır. Fakat ikici olmayanlar için, zorluk yalnızca mistik yolun başlangıç aşamasından vardır, Gerçekleşmeden önce; onun için, sonuçta her şey bir bakıma Tanrıda mevcuttur. Gnostik Thomas Incil'inde olduğu gibi. Daha önce İsa'ya atfedilerek alıntılanmıştır: 'Ben her şeyim. Her şey Benden çıkar ve Her şey bana döner. Bir parça odun yar, oradayım, Bir taş kaldı, beni orada bulursun!'

Bayezid'in yazılarında mistik yolun iki aşaması tanımlanmıştır: Önce, 'kendinde yok olmak' (*fena*) ve ikincisi, 'Tanrıyla birlikte yaşamak' (*beka*).⁷⁹ İlki Kuran'dan bir ayetten alınmadır: 'Yeryüzünde bulunan her şey fanidir'. İkincisi, aynı Surenin izleyen ayetidir: 'Ancak Yüce ve Cömert olan Rabbinin varlığı bakidir'.⁸⁰ Sufiler içinde mistik yaklaşımın her ayrımı ve deneyimi temsil edilir. Fakat Hindistan'daki gibi temel, fena-vecd disipliniinde dünyada erimektir. Aday tam teslimiyetle Usta'ya başvurur (Sanskritçe *guru*, Arapça *şeyh* veya *pir*) ve kapudan Tanrı'ya daha büyük bir teslimiyete veya hunun ötesine, hatta Yokluk'a geçer. Fakat Ortodoks Kuran esiniyle, 'Allahtan başka ilah yoktur' vurgunun değişimiyle, artık 'Her şey Tanrıdır' anlayışına dönüşür. Tanrı olarak kabul edilmiş olan her taş, sopa, insan veya güç gerçekten Tanrıdır, çünkü Tanrı herşeydir. Bu türlü hünerli

78 Nicholson, "Mysticism", s. 217.

* Bkz. s. 308.

79 *age*, s. 215.

80 Kuran 55:26-27.

yorumlarla Kuran'ın bildirimi, mistik, ikici olmayan bir anlayışa kavuşturulur. Örnek olarak, 'Biz ona şah damarından daha yakınız'⁸¹ veya 'nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar ve her şeyi bilir'.⁸²

Kelebek gibi vecd içinde kendisini ateşe veren Hallac'ın çarınha gerilmesinden sonra (İsa'nın çarınha gerilmesinde de böyle bir anın olup olmadığını sorabiliriz) Sufi akım tedbirli bir nitelik kazandı. Arık (dedikleri gibi) 'Şeriatı dış hırkası ve tasavvufu iç hırkası' olarak formüle ediyorlardı. Burada Şeriatın kendisi *fena*, 'kendinde ölme'nin gerçekleştiği çarınha geriliş olarak anlaşılıyordu. İslamın doruğa çıkan teologu el Gazali (1058-1111), Ömer Hayyam'ın çağdaşıydı, bu formülle tasavvufu Ortodokslarca kabul edilebilir kıldı. İslamda büyük azizler dönemi sona erdi ve yerini mistik şairler dönemi aldı: Ömer Hayyam 1050?-1123?, Nizami 1140-1203, Sadi 1184-1291, Rumi 1207-1273, Hafız 1325-1389 ve Cami 1414-1492.

Aşk acısı, Sufiler için, Şiilerin şehitlerin acı çekmesinin hayali olduğu görüşünün tersine, kurtuluş anıdır. Ve yukarıda sorulan ikinci soruya, ölümden sonra Tanrı adına mahkûm edilmiş kimsenin durumuna ilişkin yanıt da aynı şekilde karakteristiktir. Böyle bir Tanrının Şeriatına göre sonsuz lanete mi mahkûm edilecektir?

Olası bir örnek olarak Şeytanın durumu incelenmiştir ve okuyucuyu şaşırtacak bir sonuca varıldığını söyleyebilirim. Çünkü Kuran'dan okuduğumuz gibi, Şeytan Adem'in önünde eğilmeyi reddetmişti ve elbette Tanrı'dan başka tapılacak olmayacağı için bu doğrudur. Demek ki, İblis gerçekte Muhammed'in inancına sahip kabul edilmeliydi. Yalnız Allah'ı sevdiği ve ona taptığı için insan önünde eğilmemişti, tutarsız biçimde kendi Allahı tarafından mahkûm edilse bile, kendisine denildiği gibi Allaha başkasına tapmamıştı. Tanrı, Eyub'un kitabındaki gibi adalet, tutarlılık ve her türlü düzen ve şeriatın üstündedir. Eyub kitabından çıkarılan dersle, tasavvuf düşüncesi de, başlangıçta olduğu gibi sonunda da Şeytanın sürülmesini, mükemmel bir dindarın sonsuz cehennemde acı çekmesi olarak gördü. Ve büyük Hallac gibi, onun bu konudaki değerlendirmesi, gizemde daha büyük bir derinliği gözetiyordu: Şeytan, cehennem kuyusunda sevgisini bozulmadan koruyordu, çünkü gerçekten onu orada tutan şey

81 Kuran 50-16.

82 Kuran 2:115.

buydu; sevdiğinden ayrı olmak, Tanrıyı kaybetmenin acısı, bütün acıların en büyüğüdü. Ve orada neyin desteğiyle, bütün zaman boyunca, acı içinde ve ayrı olarak dayandığı sorulursa; Tanrının sevgili sesinin yargısını bildirirken, 'Çık git!' Duyduğu sesin anısıyla vecde gelmiş yüreğiyle!

Şeytan da (veya bu konu için Eyub) haksız olarak mahkûm edilmemişti. Çünkü kendisinin de sevgilinin formuyla yaraldığı düşüncesiyle sevgiliyi terk etmişti. Bu düşünce de en yüksek biçimiyle bir idoldü. Demek ki, Şeytan'ın katı tektanrıcılığı (Eyub'un, Muhammed'in, İbrahim'inki gibi) tanrısızlığın bir başka biçimiydi. Meleklerin Adem'e tapınması doğrudur.⁸³ Yine Kuran'da okuduğumuz gibi, 'O, bu misalle birçoğunu sapıtırır, birçoğunu da yola getirir -Onunla sapurduğu yalnız fasıklardır...'⁸⁴

6. BOZULAN BÜYÜ

MS 750'de Emevi hanedanı yıkılıp şimdi çok genişlemiş olan İslam İmparatorluğu'nun yönetimi Abbasi hanedanına geçince, başkent Bağdat'a taşındı. Arap kültürünün egemenliği yerini İran etkisine bıraktı ve çöl puritanizmi parlak Levant uygarlığına teslim oldu. Başkent Bağdat öncelikle zevkin metropoliydi ve Harun Reşid (h. 786-809) döneminde zenginliğinin ve sınırlarının doruğuna ulaştı.

Afrika'da Mısır, Fez, Trablus, Tunus, Cezayir ve Fas ele geçmişti. Avrupa'da İspanya, Fransa'nın yarısı, Korsika, Sardunya, Sicilya ve Malta'yla birlikte alınmıştı. Asya'da Arabistan'ın dışındaki Filistin, Suriye, Anadolu'nun bir kısmı, Ermenistan'a kadar uzanan ülkeler, Irak, İran, Türkistan, Belucistan, Afganistan ve Sind, Buddhizmin geliştiği sınırlara ve Uzakdoğu'ya kadar varılmıştı. Ve bu, Asya'nın altın çağıydı. Sanat ve edebiyat, felsefe, kutsal tapınaklar, kral sarayları, yüzyıllardır insanların hayallerini ısıtan her şey artık gerçektir. Ve şimdi hepsi harap oldu.

Moğol arazilerine uzanan kervanlar Tang Çini, Raştrakuta Hindistanı ve Halifelik arasında ağ gibi işliyordu. Tüccarlar Arap, Çin ve Pallava gemilerinde yelken açılar, garip perilerin egemenliğindeki bilinmez adalarda kendilerini tehlikelere attılar. Vak Vak'ın Yedi Acaip Adası, Cinler ülkesinin ötesindeydi ve in-

83 Massignon, *age.* s. 74-75.

84 Kuran 2:26 ve 2-98.

san başı gibi meyve veren bir ağaç vardı; güneş batarken ve doğarken bu başlar 'Vak! Vak! Yaratıcı Krala hamd olsun! diye bağırıyorlardı.⁸⁵ Veya bu adalar, gemisi batan tüccar Sinbad'ın maceralarında anlatılmıştır: Hindistan'da, örnek olarak kralın genç kısırakları kıyıda bağlıydı, her yeni ayda, büyüsel aygırlarla birleşiyorlardı ve tayları satıldığında altın hazineler kazandırıyorlardı. Veya yine muhteşem Rok kuşunun yavrularını fülle beslediği ülkede vadiler elmaslarla kaplanmıştı ve ağaçlardan kafur dökülüyordu.

Bugün tüm bu ülkeleri bizler de keşfettik, hatta haritalarını çıkardık, fakat her nasılsa bütün büyüleri kaçırmıştı. Çünkü Asya'nın harika altın çağında gerçek, şiddet ve zorluk her yerde yalnız fabllarla değil (çünkü tarihin kayıtları yavaştır) inanç ve deney olarak da dile gelmişti, bugün bize fizikçilerimizin gösterdiği gibi hepsi gerçektir. Antikitenin kaybolan sanatının, bu nedenle dünyanın saf harikalarını yaşama sanatı olduğu söylenebilir. Deneyimin zorlu kabuğundan her yerde her zaman bulunan bitmez tükenmez olağanüstülükler arasında kolayca gidip gelebilmek sanatıydı bu. İranlı şair bu gizemi kadeh ve şarap imgesiyle anlatmıştır:

*İnsan kadehtir, ruh içindeki şarap
Gövde borudur, ruh içindeki ses,
Hayyam, insanın ne olduğunu anlayabildin mi?
Büyüsel bir lamba, içinde ışık.⁸⁶*

Spengler'in gözlemlediği gibi, 'Mecusi insanın dünyası permasalı duygularıyla doludur'. 'Cinler ve kötü ruhlar insanları tehdit eder, melekler ve periler de onu korur. Muskalar, tılsımlar, gizemli ülkeler, kentler, yapılar ve varlıklar, sırlı harflerle, Süleyman'ın mühürü ve filozofların taşı vardır. Ve hepsi titrek mağara ışığında hayali karanlığın yutabileceği bir durumdadır'.⁸⁷

İslam'ın, Tang Çin ve Hindistan'ın altın çağında, sonsuz güzelliklerin ve sanatların geliştiği çağda, aristokratik bir duyarlılık ve uygarlık dünyanın her yerine yayıldı, Kurduba'dan Kyoto'ya, hatta şimdi anlaşıldığı gibi Yukatan ve Peru'ya bile ulaştı. Levant-

85 *Arabian Nights*, tale 155. Joseph Campbell, *The Portable Arabian Nights*, The Viking Press, New York, 1952, 1962, s. 566-79.

86 Omar Khayyam, *The Rubaiyyat*, 491, çev. Whinfield.

87 Spengler, *age. c. II*, s. 278.

Batı Mitolojisi

ten sarsılmaz oydasma mantığının büyüsel yapısı Hint Dharma ve Çin Tao öğretileriyle karşılaştı ve uyum gösterdi. Çünkü bunların hepsinde bireyin teslim olup basitçe uyması gereken eklenmiş bir düzen vardır ve olanaklı olduğunda birey teslimiyetine vecd içinde gerçekleşmeyi katmalıdır. Çünkü ne Uzakdoğu'da ne Hindistan'da özgür iradenin temel alındığı bir öğreti vardır; oysa Levantın bütün 'kilise'lerinde gerçekten özgür irade önemli bir etkidir, tek erdemi de oydasmaya, yani Tanrının Şeriatına uymaktadır. Şeriat, yerel toplumsal olarak belirlenmiş bir 'duygular sistemi' yaratır. 'İnkâr' bireysel yargı ve özgürlüğe karşı karar vermek tam da Şeytan'ın işlediği suçtur. Roma'nın yıkılışıyla Yunan ve Roma'nın klasik ahlak ve ruh hocaları yok olmuşlardır ve Avrupa, geri çekilen ülke, bugün 'az gelişmiş' dediğimiz ülkelerdeki yüksek uygarlık alanının dışında kalmıştır. Harun Reşid'in çağdaşı olan Charlemagne kuzeydoğulu bir tür Kongo kabile reisidir. Halife armağan olarak ona bir fil göndermiştir, aynı bugün helikopter ve yatlar veya on dokuzuncu yüzyılda boncuklar gönderildiği gibi. Filizlenen Büyük İnançlar döneminde hiç kimse gelecek bin yılın ruhsal ve düşünce tohumlarının Bağdat'ta, Ch'angan'da veya Benares'te atılmayacağını, fakat küçük saray okulu *Carles li reis, hostre emperere magnes*'de Gotik basilika Aixla-Chapelle'de gelişeceğini bilemezdi.

Fakat bir şey olmuştur.

MS 1258 yılında Moğol Hakanı Hulagu Bağdat'ı kılıçtan geçirmiştir; kardeşleri Mangu ve Kubilay Hanlar da aynı şeyi aynı yıllarda Çin'de yapmaktaydılar. Hindistan zaten İslamın silindiriyle parçalanmıştı; önce Gazneli Mahmud (1001), sonra da Timur'un Orta Asya sürüleriyle çiğnenmişti (1398). Uygarlıkta kutsallığın ışıması düşü eridi ve güçlü Doğu da bundan sonra, Pekin'den Kasablanka'ya kadar kültürde öncü bir rol üstlenmedi, ikincil kaldı.

IX. BÖLÜM

Dirilen Avrupa

I. AZIZLER ADASI

İrlanda Mesih'in adını ilk kez belli belirsiz duyduğunda, Hıristiyanlık inancının kabulü Kieran'da başlamıştı. Ana babası ve herkes onun işlerinin erdemine hayret ediyorlardı. Kieran'a, gebe kalmadan önce, annesi bir rüya gördü. Ağzına bir yıldız düşüyordu. Rüyasını büyücülere ve zamanın öteki bilicilerine yorumlattı. Ona, 'Ünü ve erdemi dünyanın sonuna kadar sürecek bir oğul doğuracaksın' dediler. Bundan sonra oğul kutsal Kieran doğdu, Clare adasına getirildi ve orada bakıldı. Gerçekten Tanrı onu anasının rahmine düşmeden seçmişti. Yapısı yumuşak ve sohbeti tatlıydı, nitelikleri ikballe elde edilebilirdi, öğütleri bilgi vericiydi ve bir azize ait her şeye sahipti.

Bir gün, Clare'de bulunduğu çocukluk günlerinde, mucizeleri başladı. Yukarıdan sağından süzülerek bir uçurtma geldi ve yüzüne doğru dalarak yuvasında oturan bir kuş getirdi. Küçük kuşu seven Kieran, onun böyle kötü durumda kalmasını doğru bulmadı, uçurtma geri döndü ve Kieran'ın önünde yarı ölü kuşu bıraktı. Fakat Kieran, kuşun kalkmasını ve canlanmasını istedi ve kuş kalktı. Tanrının yardımıyla tekrar yuvasına canlı uçtu.

Kieran vaftiz olmadan yıllar önce, İrlanda'da hem gövde hem ruh olarak kutsal ve mükemmel bir yaşam sürdü. O zaman

İrlanda Hıristiyan değildi, fakat Ruhü Kudüs kulunda, Kieran'da yerleşti; çünkü o bağımlılık ve mükemmellik içinde yaşıyordu, o zaman o Hıristiyanlık dininin Roma'da bulunduğunu duydu ve İrlanda'dan ayrılarak oraya gitti ve Katolik eğitimi gördü. Yirmi yıl orada kalıp Kutsal Kitabı okudu, kitapları inceledi, Kilisenin kurallarını öğrendi. Kieran'ın aklını ve becerisini, bağlılığını ve inancını gören Romalılar, onu Kilise'de papazlığa aldılar. Sonra yine İrlanda'ya geldi. Fakat yolda İtalya'dan ayrılırken Patrik'i gördü ve rastlaşuklarında (Tanrının kulları) çok gönen-diler ve mutlu oldular.

O zaman Patrik daha piskopos değildi, daha sonra oldu. Papa Celstinus,* onu piskopos yaptı ve İrlandalıları vazetmesi için gönderdi; gerçi Patrikten önce İrlanda'da azizler vardı, ama Tanrı o gelene kadar bu görevi ve önemliliği korumuştur. Onun yardımına olana kadar krallar ve lordlar dine girmemişlerdi.

Patrik Kieran'a, 'Benden önce İrlanda'ya gideceksin ve kuzeyle güneyin birleştiği yerde, merkezinde bir kuyu bulacaksın, bu kuyuda (şimdi adı Uaran) manastırını inşa et, senin kutsal yerin ve dirilişin orada olacak' dedi.

Kieran yanıt verdi ve 'Kuyunun olduğu yeri bana bildir' dedi.

Patrik ona, 'Rabbin seninle olacak' dedi, 'Sen git, senin önünden gidecek. Yanına benim küçük zilimi al, kuyuya varana kadar sessiz kalacak, ama ona vardığında küçük zil açık seçik bir melodiyle konuşacak, sen de kuyunun yerini bileceksin. Dokuz yıl kadar, sonra da seni orada bulacağım'.

Birbirlerini kutsadılar ve öptüler. Kieran yoluna, İrlanda'ya gitti, Patrik İtalya'da kaldı. Kieran'ın zili Patrikin dediği kuyuya gelene kadar sessiz kaldı, yani Uaran'a, Kieran İrlanda'ya gelince Tanrı ona kılavuzluk etti, o da doğrudan kuyuyu buldu ve küçük zil parlak açık bir sesle konuştu: *Barcan Ciarain* dedi; Kieran'ın papazlık bölgesini ve görevini belirledi...

Ve sözünü ettığımız kuyuya dokunarak, İrlanda'nın tam ortasında, güneyinin Munster ve kuzeyinin Ulster olduğu, fakat yine de Munster'de Elly denilen yerde kaldı. Burada Kieran münzevi olarak yaşamaya başladı (o zaman buralar büyük ormanlarla kaplıydı) ve başlangıç olarak dayanıksız bir çalışma yeri inşa etti (daha sonra burada bir manastır inşa etti ve şimdi *Saighir Chiarain* olarak bilinen metropolisi kurdu).

* Papa Celestinus, s. 422-432. bkz. s. 343.

Kieran buraya ilk geldiğinde bir ağacın gölgesine oturdu, fakat ağacın öbür tarafından vahşi kalın kürklü bir domuz çıktı, Kieran'ı görünce kaçtı ve uysal bir hizmetçi olarak döndü. Tanrı tarafından evcilleştirilmişti. Bu domuz Kieran'ın ilk keşişiydi, daha sonra hücrenin yapılması için dişleriyle dal ve saz toplamak için ormana gitti (Kieran'la birlikte hiçbir insan yoktu ve inzivasında müritlerinden uzaktı). Ve buldukları ormanın dört bucağından Kieran'a çeşitli hayvanlar geldi: bir tilki, bir brock,* bir kurt ve bir geyik. Hepsini ona sadıktı ve keşişler gibi onun öğrettikleriyle uğraştılar ve onu memnun edecek her şeyi yapular.

Fakat bir gün tilki (iştahı çoktu, kurnaz ve kötülük doluydu) Kieran'ın kunduralarını çaldı ve cemaatten sakınarak kendi eski inine gitti, orada kunduraları yemek için büyük bir istek duydu. Kieran olay kendisine gösterilince keşişler ailesinden başka bir keşişi (yani brocku) tilkiyi alıp hepsinin olduğu yere getirmek üzere gönderdi. Brock, buna göre tilkinin yerine gitti ve onu tam kunduraları yerken(kulak ve bağlarını çoktan yemişti) yakaladı. Brock onunla manasına gelmesi için ısrar etti, akşamüstü Kieran'a ulaştılar, kunduraları da getirdiler. Kieran tilkiye, 'Kardeş, bir keşişle uyuşmayan bu işi neden yaptın?' dedi, 'Bu suçu işlemene gerek yoktu, çünkü bizim ortak, kimsenin karışmadığı suyumuz ve aynı şekilde etimiz var. Ama yapın seni, senin çıkarın için böyle yapmaya zorladıysa, Tanrı senin deri yemen için bu ağaçların kabuklarını öyle yapardı'. Kieran'dan günahlarının cezasının azaltılmasını isteyen tilki, bundan sonra Kieran'ı terk edene kadar kefareti olsun diye et yemedi ve bundan sonra ötekiler kadar doğru oldu.**1.2

* Brock: Kelt kökenli, İrce ve Galce sözcük, Avrupa türü porsuk'un adıdır (ç.n.).

** British Museum Egerton MS 112'den 1780-82'de Corklu Maurice O'Conor tarafından yazılmış, muhtemelen öğrencisi Blaney yakınındaki Raheenaghli John Murphy'den (şimdi Royal Irish Academy'de) çıkarılmış kopyadan. Standish O'Grady, 'metin, çağdaş İrce'nin (yani XVII. yüzyıl) güzel bir örneği. Dil ve inlası düzgün. Fakat Latince'den doğrudan çeviri (Codex Kilkenensis, İrlanda Fransiskan rahip John Colgan tarafından 1645'te Acta Sanctorum Hiberniae: Louvain'de basılmış) üslup olarak 'streng irisch' diyor. Kieran'ın kronolojisi tamamen karışık.²

1 Standish H. O. Grady, *Silva Gadelica*, c. II, s. 1-4.

2 O'Grady, *age*, s. vi.

İrlanda'ya Patrik'in gelmesi geleneksel olarak MS 432 yılında gösteriliyor. Fakat bu tarih kuşkuludur. Özellikle 60'la çarpılınca (Eski Sümer altılı sistemi *soş*) ortaya 25.920 rakamı çıkıyor. Bu da, tam 'Büyük' veya 'Platonik yıl' denilen yılların toplamı. Yani gün-gece eşitliği zamanının gerilemesinin bir zodyak dönüşümünü tamamlaması için gereken yılların toplamı. Bu ilginç hesabı *Doğu Mitolojisi*'nde tartıştım.³ Germen ilahı Odin'in savaş salonunda beş yüz kırk kapının bulunduğu ve her birinden sekiz yüz savaşçının 'Kurtla Savaş'a uğurlandığı, kozmik eon'un sonunda gönderildikleri ortaya çıktı. $540 \times 800 = 432.000$, bu da Hindistan'da kozmik eon'un toplam yıllarının sayısı. Bu sayının en eski ortaya çıktığı yerlerden biriye Babilli kâhin Berossos'un yazıları; MÖ 280'de, Sümer kentlerine 'kralların inisi' efsanesiyle mitsel tufan arasında on kralın 432.000 yıl hüküm sürdüğü belirtiliyor. Tekvin'de, Adem'in yaratılışından Nuh'un tufanına kadar on kral bulunduğunu ve 1656 yıllık bir dönem olduğunu göstermişim. Fakat 1656 yılda 86.400 yedi-gün (yani Helenist-İbrani) hafta varken, Babil yılları gün olarak hesaplanırsa 432.000 gün 86.400 beş-gün yapar (yani Sümer-Babil haftası). Ve son olarak, $86.400 : 2 = 43.200$; hepsi 432 sayısı ile eon'un yenilenişi arasında bir ilişki gösteriyor. Ve böyle bir yenilenme, İrlanda'ya Patrik'in gelişinde pagan eon'dan Hıristiyan eon'a geçişi gösteriyor.

Patrik MS 389-461 yıllarında yaşamış görünüyor.* Onu atadığı varsayılan Papa Celestinus I'in gerçekten 432 yılında öldüğünü gördük. Böylece, Patriğin yaşadığı dönem, bir yandan, Theodosios I'in (h. 379-395) Klasik paganisme son verdiği dönem, öte yandan Germen kabilelerinin dağılıp Avrupa'nın büyük bölümüne yayıldığı dönem. Fakat İrlanda bu dönemde işgal edilmemişti, orada Hıristiyanlığın uzak bir kolonisi bozulmadan kaldı. Roma'yla bağıntısı kesildi. İngiltere ve kıta ise, savaşan Germen kabilelerinin kurbanı olmuştu. Ve elbette Patrik'in yaşamı mucizelerle doludur. Biyografisini Eski İrce biçiminden okuyoruz:

'Doğar doğmaz vaftiz edilmek üzere kör, geniş yüzlü Gornias adlı bir çocuğa getirilmişti. Fakat Gornias'ın vaftiz etmek için

3 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 123-29, 138.

* Efsaneye göreyse, Patrik 492 veya 493 yılında öldü (Musa gibi), 120 yaşında. Whitley Stokes, *The Tripartite Life of Patrick with Other Documents Relating to That Saint*, Eyre and Spottiswoode, Londra, 1887, c. 1, s. cxxvi.

orada suyu yoktu. Onun için bebeğin eliyle toprağın üstüne haç işareti yaptı ve oradan su fışkırdı. Gornias kendi yüzünü yıkadı ve hemen iyileşti, daha önce hiç görmemiş olduğu alfabenin harflerini de anladı. Yani orada, Tanrı hemen Patrik için üç mucize gerçekleştirdi, topraktan suyun fışkırması, kör gencin gözünün açılması ve daha önceden harfleri bilmezken vaftiz etmek için yüksek sesle okuyabilir hale gelmesi. Patrik böyle vaftiz edildi.⁴

Patrik İrlanda'ya başpiskoposluğa gelirken yirmi dört kişiydiler ve İngiltere'de yolculuğa hazır hafif bir tekne buldu.

'Ama gemiye gelindiğinde cüzzamlının biri ondan yer istedi ve hiç boş yer de yoktu. O zaman o da denize her zaman yanında taşıyıp sunaklar sunduğu taşı koydu, *Sed tamen*, Tanrı orada bir mucize yarattı, yani taş batıp dibe gitmedi, onların arkasında da kalmadı, fakat onlarla birlikte, cüzzamlı üstünde İrlanda'ya kadar yüzdü.

Sonra Patrik İrlanda çevresinde yoğun bir cinler halkası gördü, yani her yandan altı günlük bir yolculuk vardı.⁵

O günlerde İrlanda'nın dinsiz kralı, Niall'ın (h. 428-463) oğlu Laeghaire (Leary) idi ve vaki oldu ki, Patrik'in vazetmek için orada bulunduğu zamanda, Paskalya arifesinde gemisini Boyne ırmağındaki koya getirmişti. Tara'da kralın kaldığı yerde festival hazırlanıyordu ve bu dönem boyunca ateş yakmak yasaklanmıştı. Bu arada Patrik gemiden indi ve yürüyüp Slane'e gitti, orada çadırını kurdu ve bir Paskalya ateşi yaktı. Ateş bütün Mag Breg'i aydınlattı, Tara halkı çok uzaktan ateşi gördüler.

Kral, 'Bu bizim kanunumuzun yasağının kırılmasıdır' dedi, 'gidip kim olduğunu öğrenin'. Büyüücüleri de 'Ateşi biz de gördük. Dahası, yakıldığı gece söndürülmezse kıyamet gününe kadar sönmeyeceğini de biliyoruz, onu kimin yaktığını da biliyoruz, eğer durdurulmazsa sonunda İrlanda krallığını ele geçirecektir' dediler.

Kral bunu duyunca çok rahatsız oldu, 'Bu olmamalı' dedi. Gidip onu öldüreceğiz. Arabaları ve atları koşuldu, o ve adamları gecenin sonuna kadar ateşe doğru ilerlediler.

4 "The Lebar Brecc Homily on Saint Patrick", s. 24. col.2. çev. Whitley Stokes, *The Tripartite Life of Patrick with Other Documents Relating to That Saint*, Eyre and Spottiswoode, c. II, Londra, 1887, s. 433.

5 *age*, col.1.Stokes, *age*, s. 448-49.

Büyüçüleri krala, 'Ona gitme, bu onun için şeref olabilir, bırak o sana gelsin ve kimse ona kalkmasın, senin huzurunda görüşelim' dediler. Ve böyle yapıldı. Ve Patrik arabalarının ve atların çözüldüğünü görünce söylendi: 'Bazıları arabalara, bazıları atlara güvenir, ama biz Ulu Rabbimiz Tanrının adına güveniriz'.

Hepsi huzurda kalkanlarının kenarları çenelerine dayalı oturuyorlardı ve hiçbiri kalkmadı. Fakat yalnız biri, onda Tanrıdan bir şey vardı, adı Erc'di, sonraki piskopos Erc, Slane'da çok sayılan. Patrik ona kutsanmayı bağısladı ve o da Tanrıya inandı, Katolik inanca bağlandı ve vaftiz edildi. Patrik ona, 'Senin kentini dünyada yükselecek ve soylu olacak' dedi.

Sonra Patrik ve Laeghaire birbirlerine haberleri sordular, büyüculerden biri, yani Lochru çok kızdı ve gürültüyle kavga ederek Patrik'e sorular sordu, Üçlü'ye küfrederek kötü yola girdi. Patrik ona gazapla baktı ve yüksek bir sesle Tanrıya seslendi ve: 'Rabbim, her şeyi yapmaya gücün yeter ve her şey sana dayanır, vazetmek için, senin adını anmak için bizi buralara dinsizlere sen gönderdin, bu tanrısız senin adına küfreden adamı kaldır ve herkesin gözü önünde yok et' dedi.

Bu konuşmadan daha çabuk bir şekilde cinler büyüçüyü kaldırdılar ve tekrar yere bıraktılar, başı bir taşa çarptı ve beyni dağıldı ve herkesin gözü önünde toz ve kül oldu. Tartušan dinsiz ev sahipleri korkuya kapıldılar.

Kral Laeghaire, Patrik'e çok öfkelenildi ve onu hemen öldürmek istedi. Bunu öbürlerine dedi: 'Papazı kesin! Patrik dinsizlerin üstüne geldiğini kavrayınca yine yüksek sesle bağırdı: 'Tanrı yücelsin ve onun düşmanları dağılsın; ondan nefret edenler ondan kaçsınlar. Duman gibi kaybolsunlar. Mumun ateşin önünde eridiği gibi tanrısızlar Tanrının önünde erisin!' Aniden güneşin önünü karanlık kapladı, büyük bir deprem oldu, her yer sallandı, gök yerin üstüne düşmüş gibi oldu, atlar korkuyla kaçtılar ve rüzgâr arabaları tarlalara fırlattı. Orada bulunan her şey birbirine karıştı, herkes birbirini kesiyordu ve kralla birlikte dört kişiden başka kimse kalmadı, yani kral, kraliçe ve büyüçü kâhinlerinden ikisi.

Ve kraliçe, Liathan oğlu Tassach'ın kızı Angas korkuyla Patrik'e geldi, ona, 'adil ve güçlü adam, kralı yok etme. O sana gelecek ve isteğini yapacak, diz çöküp Tanrıya inanacak' dedi. Böylece, Laeghaire geldi ve Patrik'e diz çöktü, onunla sahte bir barış yaptı. Bir zaman sonra ona, 'Gel, rahip, Tara'ya gidelim, seni Ir-

landa halkının önünde de tanıyayım' dedi. Her yolda bir tuzak kurmuştu.

Fakat Patrik, uşağı Benán'le birlikte sekiz arkadaş bütün bu tuzakları geyik şeklinde aşılar. Arkalarından omuzunda beyaz bir kuşla bir geyik yavrusu koşuyordu, bu da Benán'le sırtındaki Patrik'in yazılarıydı.⁶

Patrik'in en büyük değişikliği, Mag Slecht tepesinde Cenn veya Cromm Cruach, 'Baş' veya 'Dağın Gagası' olarak bilinen hepsi taştan on iki idolü değiştirmesidir. Halloween'de (Samhain) İrlandalıların üçüncü çocuklarını bu tanrıya sundukları söyleniyor. Bu tanrı herhalde Tuatha De Danann'ın Dagda'sıdır. Dagda'nın kazanı hiç yemeksiz kalmaz, ağaçları hep meyveyle dolar ve domuzları (biri canlı, öteki hep pişirilmeye hazır) sidhe'sinin ölümsüzlerinin ziyafetinde tükenmezdi.* Efsane, Patrik'in Mag Slecht'e, İrlanda'nın altın ve gümüşle çevrili ana idölüyle, onun çevresindeki on iki tunç idolün bulunduğu yere su yoluyla gittiğini söylüyor. Sudan bunları gördüğünde yakınlığında, elini kaldırıp değneğiyle vurmak istedi, fakat değneği kısa geldi, yine de kenarını sıyırttı. Değneğin izi hâlâ sol yanda vardır, yine de değnek Patrik'in elinden düşmemiştir. Aynı anda toprak, öteki on ikisini başlarına kadar yuttu, bunlar da halen mucizenin işareti olarak dururlar. Cine lanet etti ve onu cehenneme sürdü, sonra orada bir kilise kurdu, Domnach Maige Slecht; akrabası ve kâhin Mabran'tı orada yerleştirdi. Birçoğunun vaftiz olduğu Patrik'in kuyusu da oradadır.⁷

Fakat İrlanda'nın Hıristiyanlaşmasıyla ilgili bizim için önemli olan yön, peri kalelerinin gizemliliği ile Roma Katolik Kilisesi'nin çeliskisi değil nihai uyumdur. Kral Laeghaire'nin büyücüsü Patrik'in yüce tanrısı tarafından alte dilmişti ve ada azizin yaşamı sırasında bile Hıristiyanlığa dönmüştü; gerekli olan bütün manastırları, kiliseleri, emanetleri ve çan sesleriyle. Fakat bugün kültür tarihçisinin, kuşkusuz pagan kralın ve onu izleyenlerin vaftiz olmasıyla kitle halinde din değiştirmenin nasıl olduğunu sormaya hakkı var. Ve soru, yeni dinin öğretileri iki bin

6 *Bethu Phatraic Andso*, Egerton 93, Stokes, *age*, c. I, s. 41-47 ve *Lebar Brecc*, s. 27, col i, c. II, s. 455-59.

* Bkz. s. 252-254. Sidhe: İrlanda edebiyat ve folkloründe sakinleriyle birlikte perili tepeler (c.n.).

7 Rawlinson B.512, fo 11, Stokes, *age*, s. 91-93.

mil ötede halen toplantılarda şekillenme sürecindeyken sorulmaktadır.

Daha önce, ilkin monark Constantine'in (h. 324-337), daha sonra aziz Patrik'in Kuzey Afrikalı çağdaşı Aziz Augustinus'un (354-430) mücadele ettikleri sapık Donatistlerden söz etme şansımız zaten olmuştu.* Tartışma, kutsallığın, onu taşıyan kimse-nin ruhsal durumunun değeriyle mi ifade edileceği sorusuna dö-nüşmüştü ve Ortodoks yanıt hayır olmuştu: Kilise (Augusti-nus'un selefi Mileumlu Optatus'un sözleriyle) 'kutsallığı ayinler-le beliren bir kurumdur, kişilerin onuruyla hesaplanmaz... ayin-ler kendiliğinden kutsaldır, insanlar aracılığıyla değil'.⁸ Öğreti için yeterli! Fakat bunu alan Keltik uluslardan ne haber? Elbette şunu sormak affedilebilir (gerçekten böyle bir çalışma için de ge-reklidir): Bu Levanten kurum, desteklediği mitoslarla, yakın zamanda pagan olan ve öte dünyadaki saadeti büyü olan *Hyperborean*,** halk tarafından tam olarak nasıl anlaşılmış ve uygulan-mıştı?

Kuzeyin eğilimi için önemli bir ipucu Patrik'in çağdaşı iki İrlandalı olabilir, Pelagius ve baş müridi Caelestius. Özgür irade-ye ve doğuştan tanrısal yapıya dayanan temelde Stoik öğretileriy-le insanın günahla bozulmadığını, yalnızca hiçimlendiğini savu-narak büyük rakipleri Augustinus'la taban tabana zıt bir görüşe sahiptiler. Augustinus için (Kilise için olduğu gibi) insan yapısı iyi olarak yaratıldıysa da Adem'in günahıyla bozulduğu için mer-hamet olmadan erdeme kavuşamaz. Kerem de yalnızca İsa Me-sih'in erdemiyle düzenlenen ayinlerle elde edilebilir. Kerem ol-madan insanın özgür iradesi, ancak kötülükleri ister ve cehenne-me gider. Sonuç olarak (düşen) insan kendisini kurtaramaz; an-cak Augustinus'un Donatistlere karşı yiğitçe savunduğu bozul-maz Levanten bakımevinin erdemiyle kurtulabilir. Bu da, insanın günahı Kiliseyi bozamaz demektir, ne de insanın yalnızca insanca olan erdemleri insanı kurtarabilir. Pelagius'un Kuzey Afrika Maniheizmi olarak kötilediği inanca karşı, İrlandalı sap-kınlı da kendilerini resmen mahkûm ettiren aşağıdaki altı nok-talık öğretilerini ilan etmişlerdi:

* Bkz. s. 324-330.

8 Optatus, *De schismate Donatistarum* 2.1. ve 5.4. Harnack, *age*, c. V, s. 44-45'den.

** Hyerborean: Kuzey ruzgârlarının ötesinde ebedi ışık ve bolluk ülkesinde yaşadığı kabul edilen toplumun üyesi (ç.n.).

1. Adem günah işlemese de ölecekti.
2. Adem'in günahı yalnızca kendisini yaraladı, insanoglunu değil,
3. Yani doğan çocuklar, Adem'in Düşüş'ten önceki durumundadırlar; bunun sonucu olarak bebekler vaftiz edilmeseler de, sonsuz yaşama sahiptirler,
4. İnsan ırkı Adem'in ölümünden veya günahı nedeniyle ölmez ne de tekrar Mesih'in dirilişiyle kıyam edecektir,
5. Yeni Ahit'in Incil'i kadar Eski Ahit'in Şeriatı de cennete götürür ve
6. Mesih'in gelmesinden önce de günahtan tamamen temiz insanlar vardı.

Bu sapkınlığa göre, Tanrının iyiliği ve doğruluğu nedeniyle onun yarattığı her şey iyidir. İnsan yapısı bozulmaz biçimde iyidir ve yalnız kazayla değişebilir. Günah, doğruluğun yasakladığı bir şeyi bilerek istemeyi içerir, böyle bir değişmedir: Daima anlık bir karar verme isteğidir ve hiçbir zaman kötü bir yapı yaratacak biçimde etkinlik kazanamaz. Bu olmazsa, kötülük de kalımsal olamaz. Dahası, bozulmaz olan irade daima kendiliğinden iyiye yöneliktir. Mesih de bu ilkeyle hareket eder, ayinler bir güç olarak değil bilgi olarak işlev görür. Bunların hepsi de Doğulu ve Stoik öğretinin bir biçimini oluşturur, kendine güvenme (Japonca, *jiriki* 'kişinin kendi gücü*') veya Pelagiusçu sözleriyle: *Homo libero arbitrio emancipatus a deo*, insan özgür yaratılmıştır, Tanrıdan, Kiliseden ve Mesih'in Yaşayan Gövdesi'nden tamamen bağımsızdır, fakat Mesih, Kilise ve ayinlerden çok fazla öğrenir ve yardım görür.⁹

Kuzeyin anlayışına ilişkin ikinci ipucu Profesör Adolph Harnack'ın 'çağının en bilgili ve akıllı adamı' diye nitelediği¹⁰ Neoplatonik filozof Johannes Scotus Erigena (MS 815-877) da görülüyor. Otuz iki yaşındayken Karolenj saray okulunu düzenlemesi için Dazlak Karl tarafından Fransa'ya davet edilmişti. Temel eseri *De divisione naturae* (865-870), yapıyı, Tanrının dört açıdan görünümü olarak açıklar. Bunlar, Tanrının formları değil, bizim düşüncelerimizin formlarıdır: 1. Yaratılmamış Yaratılış, 2. Yaratılmış Yaratılış, 3. Yaratılmış Yaratılmamış ve 4. Yaratılmamış Yaratılmamış. Birincisinde, Tanrı her şeyin kaynağı olarak kavranılır. İkincisi, iradenin değişmez kutsal eylemlerinin yapı-

* *Doğu Mitolojisi*, s. 315, 502 ve bkz. s. 213.

⁹ Harnack, *age*, s. 168-221.

¹⁰ *age*, bölüm VI, not 1.

sıdır; başlangıçta bulunan temel düşünce ve arketiplerdir, formların formlarıdır. Sonraki, yapının zaman ve mekân içindeki bireysel durumu ve formlarıdır. Ve dördüncüsü, Tanrının her şeyin sonu olarak kavranılmasıdır. Hiçbir Schopenhauer öğrencisi bunları anlamakta zorluk çekmez. Tanrıyı olduğu gibi bilmek olanaksızdır. Aynı önerme, Tanrı için hem savunulabilir hem de reddedilebilir. Fakat savunu mecaziyken (Tanrı iyidir), ret gerçektir (Tanrı iyi değildir). Çünkü Tanrı bütün önermelerin, kategorilerin ve karşı çıkmaların ötesindedir.* Dahası Tanrı ne olduğunu bilmez, çünkü O ne değildir: Bu kutsal cehalet bütün bilgiyi egemenliği altına alır ve gerçek teoloji bu nedenle olumsuz olmalıdır. Tanrı kötüyü de bilmez, eğer bilseydi kötü var olurdu, oysa kötü bizim kendi bilgisizliğimizin sonucudur (Yaratılmış Yaratılmamış). Bütün zaman ve mekân, nitelik ve nicelik, doğum ve ölüm, erkek ve dişi vb. bu bilgisizliğin sonucudur. Tanrının yarattığı her şey ise, öte yandan, ölümsüzdür ve bozulmayan gövde, bizim tanrı yaratılışı formumuz, yapımızın gizli bölgeleri olarak saklanmıştır; bu ölümlülük zihnimizden çıktığında yenisinden görünecektir. Günah yanlış yönlendirilmiş iradedir ve yanlış yargıların boşuna olduğunu bularak cezalandırılır. Cehennem günahkâr iradenin iç durumudur. Ve Cennet ve Tekvin'deki Düşüş zihnin alegorik durumlarıdır, tarihhöncesi geçmişin episodları olarak anlaşılmalıdır. Zihnin doğruluğu felsefe (akıl yürütme) ve din (yetke) tarafından sağlanır, fakat ikincisinin ölçüsü birincisidir, birincininki ikinci değil. Yani Mesih'in Yaşayan Gövdesi Kilise değildir, dünyadır, çünkü Tanrı her yerde mevcuttur, bu nedenle her şey hem tanrısaldır hem değildir.

Söylemeye gerek yok, Erigena'nın Neoplatonist felsefesi Roma tarafından mahkûm edildi, dahası muhtemelen doğru olan (büyük bir öğretmenin başına gelmeyecek) bir öykü vardır, öğrencileri onun kalemleriyle öldürmüşlerdir.¹¹

Kuzeyin düşüncesine ilişkin son ipucu olarak İrlanda Kells Kitabının garip aydınlatmalarının üstünde durayım. Kitap, Scotus Erigena dönemiyle** 30. şekildedeki*** Tunc Sayfası diye bili-

* Bkz. s. 8.

11 Henry Bett, *Joannes Scotus Erigena*, The University Press, Cambridge, 1928, efsane William of Malbeshury'dendir.

** Sir Edward Sullivan'a göre, *The Book of Kells*, Londra, The Studio Limited, 4. baskı, 1933, s. vii, '9. yüzyılın sonu'.

*** Sekil Sullivan'dan alınarak John Mackey tarafından benim için çizilmiştir, *op. cit.*, tablo XI.

nen Matta'ya göre Incil'in 'onunla beraber iki haydut, biri sağında biri solunda olarak haça gerildi' (*Tunc crucifixerant/XPI cum eo duos latrones*) sözlerini taşıyan sayfanın zamanı arasında yer alır.¹²

Şekil 30. 'Onunla beraber iki haydut, biri sağında ve biri solunda olarak haça gerildi'.

Kendini tüketen ve yenileyen kozmik yılımı tanıyoruz, aslan başları eski Sümer aslan-kuş'u anımsatırken, Tunc sözcüğünün T'si de yılımı çağrıştırıyor, dolanmış zu çiftleri ya yutuyor ya kusuyor ya da ikisi birden. Yılan öğrendiğimiz gibi, genel olarak yaşamın kendini tüketen ve yenileyen güçlerin simgesi, zamanın ay gizemi; aslan ise, sonsuzluğun kapısı olan güneş gücü. Sarılan yılan yaratıcı, dünyayı yaratan ve yaşatan ilkedir veya Gnostik-Hıristiyan görüşte Eski Ahit'in Tanrısı yaratıcıdır; T aslanı ise gozyaşı derelerinden kaçma yoludur, 'yol ve ışık'tır, yani kurtarıcıdır.

Yunan harfleri XPI, metinde *crucifixerant* sözcüğünden sonra gelmektedir ve Mesih'in işaretidir (Yunanca $\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$). Aynı harfler sayfa çevrildiğinde, yan yatırıldığında yine görülmekte-

12 Matta 27:38. Kells kitabı şimdi Trinity College, Dublin'dedir.

dir. Bu durumda büyük harf ortadakiyle birleşerek P'yi oluştur-
maktadır. İşaretin ortadaki harfi iki hırsızın arasındaki Kurtarıcı-
yı temsil ederken, hırsızları X ve I temsil etmektedir. Böylece
XPI, yani Mesih'in gerçekten parçaları olmaktadır. Mithra kurba-
nındaki Dadophorlarla karşılaştırın.*

Dahası, her ay takvimi ayında on beşinci gün, dolunay (ay
boğası: kurban) yükselen güneşin ışıklarıyla karşılaşır (Mithra
Tauroctonus), güneş ona dünya gezegeninden vurur ve ay söner.
Yılanın gövdesiyle oluşmuş çerçevede beş adamdan oluşan üç
grup görüyoruz, toplamı da on beştir. Paskalya bugün dolunay-
dan sonraki ilk pazar veya ilkbahar noktasından sonraki pazar
kutlanmaktadır; Sinoptik** İncillerin hesabına göre, çarşıya
germe Yahudilerin Nisan ayının (Mart-Nisan, Yahudilerde yılın
ilk ayı) on beşinde olmuştur. Burada da ay teması olarak ölüm
ve diriliş söz konusu ediliyormuş gibi görünüyor. T'nin de haçın
biçim ve simgelerinden biri olduğunu unutmamak gerek. Haç
geleneksel olarak dünya veya mekân ilkesinin işaretidir; başharfi
T olan *Tunc* sözcüğü ise 'sonra' demektir ve zaman bildiren bir
sözcüktür: Zaman-mekân doğaüstünün konusudur ve Vücut
bulma ve Çarşıya gerilmenin konusudur. Son olarak, ateş nor-
mal Hıristiyan Ruhul Kudüs simgesidir; aynı zamanda da Gnos-
tik Aydınlanma durumunu (Sanskrit, *bodhi*, Yunanca *gnosis*) gös-
terir. Aydınlanmayla Dünya Hayali yok edilmektedir. Bir tahmin
olarak da yılan kıvrımlarında Baba ve Kutsal Ruh'un (Eri-
na'nın Yarattılmamış Yarattılmış ve Yarattılmamış Yarattılma-
mış'ıyla da herhalde ilgili olarak) simgelerinin bulunduğu-
nu söyleyebiliriz. Aslan'ın içinde zaman ve mekân alanında Oğul
var -İnce *Lebar Brecc*- Patrik'in biyografisinde kaydedildiği gibi
Mesih Oğul'u anlatır ve ikinci değil, üçleme'nin üçüncü kişisi
olarak anlaşılmalıdır diye yorumlanabilir (belki de yorumlana-
maz).¹³

Ne olursa olsun bu önemli sayfadaki simgeler yalnızca fil
dişi oymacılığı değildir, metine ilişkin bir açıklamadır. Daha çok
Hıristiyanlığın ilk dönemine ilişkin anlayış ve simgeleri taşıma-
ktadır. Üstündeki cümle de aynı biçimde Bizans Kilise Konsilleri-
nin Augustinus düşüncesiyle henüz uyumlaşmamış bir düşünce-
sine aittir. Bizim şeklimizin de alındığı Kells Kitabından yirmi

* Bkz. s. 218.

** Sinoptik: Matta, Markos ve Luka İncilleri (ç.n.).

13 Stokes, *age*, s. clxi, *Lebar Brecc*, s. 257a.

dört renkli tablonun güzel yayımını gerçekleştiren Sir Edward Sullivan, Mattaya göre Incil'in Ortodoks Latin Vulgata çevirisinde *Tunc crucifixerant* bölümünün değil fakat *Tunc crucifixi sunt* bölümünün bulunduğuna işaret eder. Bu da öteki birçoğu gibi bir ayrıma işaretidir.¹⁴

Bütün bundan çıkardığımız sonuç ise, yakın zamanlarda pagan olan İrlanda eyaletinde, keşişlerin, Germen kabilelerinde misyonerlik yapanlar gibi, insan yapısının erdemlerine ve pagan ikonografinin simgelerine ilişkin radikal bir itirazının bulunduğudır. *Keltler* adlı yapıtında Profesör T. G. E. Powell'in sözleriyle:

'Roma sonrası Avrupa'da Tetonik krallıklarda Kilise düzen ve hukuka ilişkin temeli eksik buldu; İrlanda'da ise misyonerler geleneksel hukukta uzmanlaşmış, kutsal sanatlarda, kahramanlar edebiyatında ve şecere biliminde gelişmiş, örgütlenmiş bir eğitim düzeniyle karşılaştılar. Paganizm gerilemiş, fakat geleneksel sözlü okullar manastırlarla yan yana gelişimi sürdürüyordu. Yedinci yüzyıldan itibaren eğer daha önce değilse, geleneksel yerli eğitimden de geçmiş aristokratik İrlandalı keşişler sınıfı oluşmuştu. Bu yerel edebiyatın yazılmasına yol açtı, bu yerel edebiyat da Yunan ve Latinlerinkinden sonra Avrupa'da yazılan en eski edebiyat oldu... Ortaçağlardan tarihhöncesi dönemlere doğru yazılmış bulunan yerel İrlanda bilgi ve edebiyatının sürekliliği büyük bir özellik taşımaktadır ve çok az değerlendirilmiştir'.¹⁵

Eski *filid* veya ozanların druidik eğitimiyle, onlar yalnız yerel mitolojik edebiyatı ezbere öğrenmekle kalmıyorlar, mitolojik analogilerin yapılabildiği ve simgesel formların yorumlanabildiği hukuku da öğreniyorlardı; ilk Hıristiyan dönemde Hıristiyan inancın simgelerinin öğrenilmesi ve bununla pagan mitos ve efsanelerin arasında analogilerin kurulmasında da aynı şey yapıldı. Örnek olarak, Cuchullin'in amcası Kral Conachar'ın doğum ve ölümü Mesih'in mevlid ve çarımha gerilişiyle böyle çakıştırılmıştı. Dahası onun bir druidin gaipten haber verme yeteneğiyle, Mesih'in çarımha gerileceğini öğrenmesi sonucu öldüğü de ileri sürülmüştü. Cuchullin'in ruhu da, Lugaid'in elinden öldükten sonra (oturarak veya yatarak ölmek için kendisini bir sütun-taşa bağlamıştı) kendisini seven üç kere elli kraliçe tarafından görül-

14 Sullivan, *age*, s. 18.

15 T. G. E. Powell, *The Celts*, Frederick A. Praeger, New York, 1958, s. 61.

müştü. Ruh, ruhtan arabasında yüzüyor ve Gelecek Mesih'in ve Kıyamet Günü'nün şarkısını söylüyordu. O da, birçok eski kahraman gibi, İrlandalı öte dünyadan Aziz Patrik'inkine dönmüştü. Bütün kanıtlara göre de (hepsinin rahipler tarafından kaleme alındığı akıldaki tutulmalıdır) Patrik eski paganları kutsamıştır. Eskilerle Konuşma adıyla bilinen eserde yazıldığı gibi onların masallarından hoşlanmıştı.

Örnek olarak, dev Caeilte vardı. Patrik Yaratacuya övgüler düzer ve bir zamanlar Finn MacCumhail'in (Finn McCool) yaşadığı kaleyi kutsarken, kendi cinsinden arkadaşlarıyla ve koca kurt köpekleriyle göründüler. Rahipler yakınlaşan kocaman adamları gördüler ve korku onları sardı, çünkü onlar rahiplerle aynı zamanın insanları değillerdi. O zaman Patrik, Gael'in havarisini, ayağa kaldı ve spergillum'unu aldı. Binlerce cinin üstünde yüzen eski kahramanlara kutsal su saçmak istiyordu. Tepelere ve skalplara,* bölgenin ve ülkenin sınır dışına cinler her yönde kaçıştılar. Bundan sonra ulu insanlar oturdu.

'Şimdi oldu' dedi Patrik Caeilte'e, 'Senin adın ne?'

'Ben Caeilte'im' dedi, 'Ronan oğlu Crundchu oğlu...'

Rahipler baktıkça şaşırıyorlardı, çünkü onların en irisi, otururken eski paganların ancak bileğine ya da dirseğine geliyordu.

Patrik, 'Caeilte, senden bir iyilik istemeyi arzuluyorum' dedi. Caeilte, 'Eğer o kadar gücüm varsa dediğin olur, her neyse, söyle bakalım' diye yanıtladı. 'Bu çevrede bir iyi su kuyusu olsa' dedi Patrik, 'Bregla, Meath, Usnach halkını vaftiz edebilirsek'. Dev, 'Soylu ve doğru kişi, bunu senin için yapacağım' dedi. Ve onlar kalenin çevresini dolaşarak çıktılar. Koca adam eline azizin elini aldı ve çok geçmeden önlerinde kaynayan ve berrak bir kuyu gölü gördüler...

Patrik, 'Burada bulunduğun Jört, yani Finn MacCumhail iyi biri miydi?' dedi. Caeilte aşağıdaki övgüyü söyledi:

*'Sararmış yaprak ormanlarda altın saçsa,
Beyaz dalgalar gümüş olsa,
Finn hepsini dağıtırdı.'*

* Skalp: Iskoç ve İr diyalektinde, yukarı doğru fırlanmış kaya, taş veya cesitli deniz kabuklarının bulunduğu, deniz çekildiğinde açığa çıkan kumluk yer. Siir dilinde dağ doruğu (ç.n.).

'Seni yaşamında böyle yapan kim veya nedir?' Patrik sordu, öteki yanıtladı: 'Yürelerimizdeki gerçek, kollarımızdaki güç ve sözümüzü tutmak'.

Birlikte birçok gün geçirdiler, bugünlerden birinde Patrik hepsini vaftiz etti. Caeilte kalkanının yanından kabarık bir altın parçası kopardı, parça üç kez on beş ons kadardı ve şöyle dedi: 'Bu Başkan Finn'in bana son armağanıydı ve şimdi Patrik, bunu benim ve kumandanımızın ruhu için al'.

Bu altın parçasının uzunluğu Patrik'in orta parmağının ucundan omuzunun en yüksek yerine kadardı, genişliği ise dediklerine göre bir gez'di. Ve bu altın misyonerlerin çanlarına, Mezmurlarına ve Aşai Rabbani kitaplarına adandı.

Ve sonunda, günlerce konuşmadan sonra, koca adam için ayrılıp kendi yoluna gitme günü geldiğinde, Caeilte azize seslendi: 'Kutsal Patrik yarın benim için gitme günüdür diye düşünüyorum' dedi.

'Nereye gideceksin?' diye sordu Patrik.

'Arkadaşlarımızın ve birlikte büyüdüğümün ve benimle birlikte olan Fian-şeflerin yanına, tepelere ve uçurumlara' diye yanıtladı, 'tek başıma olmaktan yorulmuş'.

O gece yattılar ve ertesi gün kalktılar; Caeilte başını Patrik'in göğsüne koydu, aziz ona: 'Nerede olursa olsun, içeride veya dışarıda, Tanrının eli seninle ve benden sana cennet verilmiştir' dedi.

Sonra onlara katılmış olan Hıristiyan Kral Connaught krallık etmek için yoluna gitti; Patrik de yoluna koyuldu, inanç ve dindarlık ekmeğe, İrlanda'dan devleri ve büyücüleri sürmeye, azizler ve doğru insanlar yetiştirmeye, haçlar dikmeye, duraklar ve sunaklar yapmaya ve idolleri ve gulyabani imgelerini devirmeye ve bütün büyü sanatlarını alt etmeye çıktı. Ve Caeilte'ye dokunup kuzeye yollandı, vahşi Boyle vadilerine, Nera'nın oğulunun şelalesine, kuzeye Curlieu dağlarına kadar, Keshcorann'a ve Corann düzlüklerine...¹⁶

2. TANRILARIN HUYU

Romalı P. Cornelius Tacitus (MS 55-120), *Germania* adlı eserinde Tuna ve Ren nehri ötesindeki Germen kabilelerinin yaşam ve

16 O'Grady, *age*, s. 103-104, 108, 137.

dinleriyle ilgili en eski bilgileri vermiştir. Germenler onun zamanında Roma'yı tehdit etmeye başlamışlar ve gelecek üç yüzyıl içinde de onu harabeye çevirmişlerdi.

'Tarihe ilişkin kayıtları olan eski şarkılarında Germenler topraktan doğan tanrı Tuisto'yu kutsarlar. Irklarının atası saydıkları Mannus'u onun oğlu olarak görürler. Mannus'un da üç oğlu vardır, okyanusa en yakınlar adlarını Ingaevones'den, ortadakiler Henminones ve kalanlar da Istaevones'den almışlardır. Uzak geçmiş tahminleri canlandırır; bazı yetkililer Tanrının daha başka oğullarından ve başka uluslardan da söz ederler, Marsi, Gambriui, Suebi ve Vandilici gibi, ve bu adlar gerçekten eskidir ve usta işidir. Germany sözcüğünün ise yeni olduğunu söylerler. Ren'i ilk geçen ve Galleri kovalayan ilk halka bugün Tungri deniliyor, fakat o zaman Germen denildi. Germen bu kabilenin adıydı, bu ulusun değil, zamanla böyle yaygın kullanım kazandı. Ve böylelikle, bu fatihlerin peşinden olanların esinlendiği korkuyla hepsine Germen denildi ve sonunda bu adı kendileri de kendileri için kullandılar.

Herkül'ün, başka kahramanlarla birlikte, onları ziyaret etmiş olduğunu söylerler ve savaşta başkalarıyla birlikte onun için de övgüler düzerler...¹⁷ Aynı zamanda kutsal mezarlardan aldıkları yıpranmış figürleri de taşırlar...¹⁸

Bütün tanrıların üstünde Merkür'ü tutarlar, belli günlerde ona insan kurban etmeyi günah saymazlar. Herkül ve Mars'ı normal olarak hayvanlarla yatıştırırlar. Bazı Suebiler Iris'e de kurban keser. Bu yabancı kultun kaynak ve anlamını bilemiyorum, fakat onun hafif savaş gemisi biçimindeki amblemi yabancı bir yerden geldiğini gösteriyor. Fakat tanrıların duvarlar arasında tutmayı ve insan benzeri biçimlerle temsil etmeyi tanrısal büyüklükle uyumlu görmezler. Onların kutsal yerleri ormanlar ve yarıldır ve yalnız inananlarca görülen bu gizli yerleri tanrıların adlarıyla adlandırırlar...¹⁹

En eski soyluları Suebilerden Semnonelerdir ve bu iddianın doğruluğu dinsel bir ritle kanıtlanır. Belli bir zamanda bu kandan bütün halklar maiyetleriyle atalarının kehanetleri ve eski çağların duygularıyla kutsanmış bir ormanda toplanırlar. Halkın

17 Tacitus, *Germania* 2-3. çev. H. Mattingly, *Tacitus on Britain and Germany*, The Penguin Classics, Harmondsworth and Baltimore, 1948, s. 102-103.

18 *age*, 7, Mattingly, *age*, s. 106-107.

19 *age*, Mattingly, *age*, s. 108.

içinde bir insanın kurban edilmesi bu vahşi törenin korkunç başlangıcını gösterir. Bir başka anlamda da koruya saygı gösterilmiş olur. Bağ taşımadan buraya kimse giremez. Bununla ilahın gücü karşısında küçüklüğünü gösterir. Eger düşürürse bir daha ayakları üstüne kalkmamalıdır. Yerde sürüklenmelidir. Bütün bu batıl inançların ulusun doğum yeri olarak bu koruyu kabul ettiğini gösterdiği düşünülebilir ve orada her yerde hüküm süren tanrı oturmaktadır. Dünyanın geri kalan kısmı ise onun yönetimine bağlıdır. Semnonelerin refahı bu inancı güçlendirmektedir. Semnoneler yüz kasabada yaşarlar ve büyüklüklerinin sonucu kendilerini bütün Suebilerin başı sayarlar.

Langobardiler ise tersine, sayılarının azlığıyla tanınırlar. Birçok güçlü halk tarafından sarıldıkları için güvenliği yalnız dalkavuklukta değil, fakat savaşta ve onun tehlikelerinde bulurlar. Onlardan sonra Reudingi, Aviones, Anglii, Varini, Eudoses, Suarini ve Nuitoneler gelir. Bunlar ırmak ve orman surlarının gerisinde yaşarlar. Bu halklarla ilgili özel olarak söz etmeye degecek bir ayrıntı yoktur, fakat ortak Nerthus veya Toprak Ana inancıyla tanınırlar. Onun insan işleriyle ilgilendiğine ve halkları arasında dolandığına inanırlar. Bir Okyanus adasında kutsal bir koru vardır ve burada örtülü arabaya kâhinlerden başka kimse dokunamaz. Kâhin tanrıçanın kutsallar kutsalı varlığını hissedebilir ve arabası inekler tarafından çekilirken ona saygısını sunar. Sonra onun da katılarak onurlandırdığı neşe ve coşku günleri gelir. Kimse savaşa gitmez, kimse silah taşımaz, her türlü demir eşya kaldırılır, yalnız ve yalnız o zaman barış ve sükun görülür ve istenir. Tanrıça yine kâhin tarafından tapınağına götürülene kadar erkekler topluluğunu idare eder. Bundan sonra araba, örtü ve inanırsanız tanrıça saklanılmış bir suda yıkanıp temizlenir. Bu hizmet hemen peşinden gölde boğulan hizmetçiler tarafından yapılır. Böylece gizem yalnız ölenlerin gözleriyle görülebilir ve görünümün ne olduğunu merak edenlerde korku ve dindarlık uyandırır...²⁰

Naharvali topraklarında eski zamanlardan beri saygı gösterilen bir koru vardır. Baş kâhin kadın gibi giyinir, tanrılar, Latince çevirileriyle Castor ve Pollux'dur. Bunlar tanrı nitelikleri gösterirler fakat adları Alci'dir. Hiçbir imge, yabancı külte ilişkin bir iz yoktur, fakat genç erkekler ve kardeşler olarak tapınıldıkları kesindir...²¹

20 age, 39-40. Mattingly, age, s. 132-34.

21 age, 43, Mattingly, age, s. 136.

Suebian denizinin sağ kıyısına döndüğümüzde onun Aestii topraklarına uzandığını görüyoruz. Aestii genelde Suebi din ve geleneklerine sahiptirler fakat dilleri yaklaşık olarak Britanya dilidir. Tanrıların Anasına taparlar. Bu kültürün amblemi olarak domuz maskeleri takarlar. Bunlar onlar için zırh yerine geçer ve insanlardan onları korur hatta düşmanların arasında bile inanan kimsenin güvenliğini sağlar. Çok az demir silah genellikle sopalar kullanırlar. Tembel Germenler arasında pek görülmeyen bir sabırla hububat ve başka ürünler ekerler. Denizi kullanmaktan da geri kalmazlar ve amber –kendi dillerinde karşılığı *glæsum*'dur– toplayan tek halkırlar. Sığ yerlerde hatta derinlerde bile çalışırlar. Gerçek barbarlar gibi onun nasıl üretildiğini hiç araştırmamış ve bulmamışlardır. Gerçekten uzun zaman başka safralar gibi dikkat edilmeden kalmıştır ve Roma kullanımını onun tanınmasını sağlamıştır. Onu ham olarak toplarlar ve işlenmeden getirip aldıkları fiyatın tatmin olurlar.²²

Germenler kadınlarda kutsallık ve kehanet öğeleri bulunduğuna inanırlar, bunun için de onların öğütlerini sormaktan ve yanıtlarına uymaktan gocunmazlar. Bizim tanrılaştırdığımız Vespasian bölgesinde birçok Germen tarafından bir ilah olarak çok saygı duyulan *Veleda*'yı götürürüz. Daha eskiden oysa benzer bir saygıyı *Aurinia* ve başkalarına gösterirlerdi. Kadınları övgüler ve sahte davranışlarla tanrıçalara dönüştürmeyen bir saygı vardır...²³

Cenazelerinde şamata yoktur. Gözlemlenen tek kural ünlü kişilerin özel bir tür odunla yakıldığıdır. Ateş kurduklarında üstüne elbise veya cazipleştiren şeyler atmazlar, yalnız ölünün silahlarını bazan atını da alevlere atarlar. Mezarları yalnızca bir çim kesegidir. Saygılarını diktikleri büyük taş anıtlarla gösterirler. Ölünün başında bunlar yükselir. Ağlama ve feryat kısa zamanda bırakılır, üzüntü ve yas ise daha çok sürer. Bir kadın acısını halkın içinde açıkça gösterebilir, erkekse acısını yüreğinde taşımalıdır.²⁴

Dişi ilahlarla ilişkili olarak toprak, ekin ve domuza veriler önem dikkat çekici. İnsan kurbanı ve bugün tanrıça kültürünü yaşadığı her yerde halen görülen bir tür araba festivalinin etkisi de öyle. Aestii, dilleri o zamanki Britanyalıların Kelt dilini andı

22 *age*, 45, *Mattingly*, *age*, s. 138

23 *age*, 8, *Mattingly*, *age*, s. 107-108.

24 *age*, 27, *Mattingly*, *age*, s. 122-23.

ran halk, hububat ekıyor, domuzu kutsal tutuyor ve ana tanrıça-ya tapınıyorlardı. Bu göstergeyle tanışıklığımız var. Anglii (Angullar, geleceğin İngilizleri) tanrıça Nerthus, Ana Tanrıça'ya tapıyorlardı ve arabada taşınan imgesi daha sonra kutsal adadaki gölde boğulanlarca yıkanıyordu. Burada Yunan avcı Aktaion efsanesi anımsanıyor; Artemis'e ormanda yıkanırken rastladı ve onun tarafından domuzla dönüştürüldü, kendi köpekleri tarafından öldürüldü. Bir de Mısırlı tanrıça Sais tapınağındaki arsız genç usta akla geliyor. O da imgenin peçesini kaldırmaya cüret ettiğinde şaşkınlıktan çarpıldı ve dili tutuldu. Şöyle diyen de o tanrıçaydı: 'Benim peçemi kaldırmış kimse yoktur' (oudeiV emon peplon aneile), yani benim dünyanın anası oluşuma ilişkin gizi açıklayacak kimse yaşamamıştır.²⁵

Naharvali kâhini, dahası, kadın gibi giyinmişti ve Castor ile Pollux'u andıran ikizlerin saygın korusunu denetliyordu. Bu kâhin de büyük Suriye tanrıçası Kibele'nin harem kâhinlerini andırıyor. Ve son olarak, Tactius'un Isis olarak tanımladığı tanrıça –onun gibi deniz ve gemilerin tanrıçası olarak tapınılıyordu– onun varsaydığı gibi sonradan ithal edilmiş olabilir de olmayabilir de. Çünkü bu Germen formlarının sağladığı kanıtlarla, ta en eski neolitik sızmaların sürekliliği hemen her kuramın önereceğinden daha güçlü bir bütünlük gösteriyor. Gerçekten, MS birinci yüzyılda Germen kabilelerinin çeşitli tanrıçalarında neolitik yayılmanın sayısız etkilerinin bulunması beklenilecek bir bölgedeki kadar çok benzerlik var. Tanrıça Toprak'tan doğan tanrı Tuisto'ya dayanan kabile şecereleri, Toprak'tan doğma Hesiod şecereleriyle benzerliğiyle, bu tabloya ek bir destek sağlıyor. Öyle anlaşılıyor ki, ister eski Yunan ve Kelt, ister daha sonraki Roma ve Germen bölgelerinde olsun, Avrupa neolitik kalıtımının geniş anlamda eşdeğer mitsel formlar ürettiğini güvenle söyleyebiliriz. Bunlar eski Tanrıça Çağının düzeninden türetilmiştir ve onu yansıtır; ve bu temel tabakanın üstüne daha sonraki yüksek kültür tabakalarının mitosları konulmuştur.

Daha sonraki tabakaların neler olduğu sorusu kalıyor. Bu soruyla ilgili olarak, Tacius'un zamanında kurbanlar sunulan üç önemli Germen tanrısının, onun tarafından Latin karşılıkları olan Herkül, Merkür ve Mars adlarıyla anıldıklarını anımsayalım. Bunlar tartışmasız, daha önce görmüş olduğumuz gibi Persembe, Çarşamba ve Salı'ya (Thursday, Wednesday ve Tuesday)

25 *Tanının Maskeleri: İlk Mitoloji*, s. 74-76.

adlarını veren Thor, Wodan ve Tiu'dur. Wagner'in güçlü kadrosunu oluşturduğu parlak İslanda Eddaları ile ortaçağ Alman Nibelungenlied edebiyatında bunlar en önde gelen erkek ilahlardır. Ve Tacitus'un döneminde olduğu gibi Edda döneminde de, tam bin yıl sonra, Wodan-Merkür figürü hepsinin üstünde bir yere sahiptir.

Thor figürü ise, hepsinden daha eski olduğunu gösteren işaretler taşır. Hatta paleolitik döneme kadar gider. Kutsanmış çekici karakteristik bir silah olmalıdır. Thor asla kılıç veya mızrak taşımaz, Wodan gibi bir kışağın üstünde de görülmez, düşmanlarına karşı yürür. Ve akıllı bir dev öldürücüdür, hemen her ilkel mitolojide eşdeğerleri olan canavar öldürücüler bulunur.²⁶ Herkül de Yunanlılar için bu ilkel kahraman tipine bir örnektir. Fakat Thor'un olağanüstü garip zaferlerinin yapısı –Keltlerin Dagda efsanesiyle* birçok bakımdan karşılaştırılabilir– Yunanlıların en acayip kahramanlık masallarından çok, Büyük Av halklarının Şaman mitoslarından esinler taşır.

Örnek olarak, bütün dev ırkını yok etmek için tam gazaba geldiği bir anda, onların kenti Jotunheim'da aptal yerine konulduğunda, onların en soylusundan Midgard, Kozmik Yılandan öç almak ister. Yılan dünyayı çevreleyen okyanusta yaşamaktadır. Thor saf delikanlı şekline girer ve yürüyerek, bir akşam, dünyanın kıyısına gelir. Gecelemek için yer sorduğu dev Hymir burada yaşamaktadır. Ertesi şafakta, dev Hymir acele kalkar ve giyinir, balık avlamak için denize yalnız açılmayı düşünmektedir. Fakat Thor durumu kavrayıp acele giyinir ve hazırlanır. Hymir, onun hiçbir yardımı olamayacağını, çelimsiz ve saf bir delikanlı olduğunu söyleyerek onu azarlar, devin her zaman oturduğu gibi uzun süre ve açıkta oturmaktan donacağını söyler. Ve delikanlı Thor, bu harekete o kadar kızar ki, çekici Mjollnir'i fırlatır, çünkü denizde bir başarı elde etmek istemektedir. Thor denizde onun istediği kadar çok kürek çekebileceğini ve istediği kadar oturabileceğini söyler, orada kimin daha önce eve dönmek isteyeceğinin belli olmayacağını ileri sürer. Ne yem kullanacaklarını sorar ve Hymir ona, kendi yemini bulmasını emredince devin boğa sürüsünü görür, en büyük, adı 'Cennete Böğüren' olan boğayı seçer ve hayvanın başını koparır. Sonra Hymir'in indirdiği tekneye koşar.

26 *Tanrının Maskeleri: İkel Mitoloji*, s. 86-87, 287-98.

* Bkz. s. 253.

Tekneye çıkan ziyaretçi dipte oturur ve kürekleri alıp çeker, Hymir'e hız yapıyorlarmış gibi görünür. Devın kendisi de kürek çekmektedir, bir zaman sonra öyle hız yaparlar ki, dev kalkan avlayacakları yere geldiklerini iddia eder. Fakat konuk daha gitmek istediğini söyler, bir zaman daha kürek çekerler. Hymir'in çok açıldıklarını, daha fazlasının Yılan nedeniyle tehlikeli olacağını söylediği yere kadar giderler. Fakat delikanlı devam etmek istediğini söyler ve öyle de yapar, dev korkmuştur.

Thor kürekleri kaldırdı, güçlü bir olta hazırladı, iğnesi de küçük, ince veya yetersiz değildi. Boğanın başını oltaya takıp denize attı. Olta da dibe indi ve onu gören Midgard Yılan, kandı. Yılan oltayı kaptı ve iğne üst çenesine geçti. Bunu hissedince öyle bir başını çekti ki, Thor'un elleri küpeşteye yaslandı. Kızan tanrı bütün gücünü ortaya koydu, ayaklarını teknenin dibine yerleştirip vargücuyle oltayı çekti ve avını çektiğinde kendisi de denizin üstünde duruyordu.

Thor'un gözleri yılanı değdiğinde, dünyada daha korkunç bir şey görmemiş olduğu söylenebilir. Yılan dipten yüze çıkar-ken zehirini bırakmıştı. Hymir, dev, sarardı, soldu, korkmuştu: Midgard kendi yanındaydı ve sular teknesine dolup boşahyordu. Thor çekicine uzandı ve vurmak için kaldırdı, fakat Hymir balık-bıçağını kaparak küpeştedeki teli kesti, yılan denize battı. Thor çekicini ona fırlatı ve bazılarının dediğine göre, dipte başını ezdi. Başkalarıysa Midgard'ın hâlâ yaşadığına ve her yeri kuşatan okyanus çukurunda yattığına inanırlar. Fakat tanrı, kızarak, yumruğunu Hymir'in kulağında patlattı ve onu baş aşağı teknedan attı. Sonra Thor karaya döndü.²⁷

Thor'a İskandinavya'da Dünyanın Koruyucusu denir ve minyatür çekiç amuletleri yüzyıllarca korunmak için takılmıştır. Stockholm'de, müzede, son paleolitik dönemden kalma amber bir tane de vardır; ilk metal çağlardan da elliden fazla altın ve gümüş küçük T şeklinde çekiçler toplanmıştır. Gerçekten, hatta bugüne kadar –veya en azından yüzyılımızın ilk yıllarına kadar– Manx balıkçıları koyun dibinden çıkardıkları küçük T şeklinde-

27 Snorri, Sturluson, *The Prose Edda, Gylfaginning* 48, çev. Arthur Gilchrist Brodeur, *The Prose Edda by Snorri Sturluson*, New York The American-Scandinavian Foundation, 1929, s. 68-70 ve Lee M. Nollander, *The Shalds*, The American-Scandinavian Foundation, New York, 1947, s. 28-30.

ki kemigi denizden korunmak için takmaya alışmışlardı; Alman salhane işçileri de aynı kemigi boyunlarına takıyorlardı.²⁸

Bu gözlemlerle daha önce değerlendirdiğimiz Keltik Hıristiyan Tunc-Sayfası (Keltik ve Viking etki alanlarının birçok yönden ilişkili bulunduğu bir dönemden kalmadır) ile ilgili yeni ve biraz da şaşırtıcı şeyler öğreniyoruz. Elbette tersini de, görünüşte oldukça acayip olan avlanma episodunu, Keltik sayfanın T'si Mesih'in haçı kadar Thor'un çekiciyle de birleştirilince yeni bir özellik kazanıyor. Gerçekte Manx ve Germen folklorunda koyunun, T-şekilli kemiginin –kurbanlık kuzu– dünyayı kurtaran insan-tanrı Mesih'le bilinçli olarak birleştirilmiş olup olamayacağı bile sorulabilir, yerli dünya koruyucusu insan-tanrı Thor, çok daha eskidir, hatta paleolitiktedir.

Tacitus'un zamanında Thor'un Herkül'le eşdeğer tutulduğunu gördük, fakat daha sonraki Germano-Latin döneminde benzerlik daha çok Jove ile kuruldu. Latin dünyasındaki Jove'nin Günü (İtalyanca *giovedì*, Fransızca *jeudi*) Germenlerde Thor'un Günü oldu (Thursday). Thor'un çekici de Zeus'un güçlü oklarıyla özdeşleştirildi ve bu benzetmeyle Helenistik uyuşmacı düşünce çerçevesinde geniş bir pencere daha açılmış oldu.

Önce Jove ve gezegeni Jüpiter'in adalet ve hukukla olan ilişkisini değerlendirelim. İskandinavya toplantıları genellikle Perşembe günü/Thursday-Thor'un Gününde açılırdı. Toplantıda kullanılan açılış çekici de halen Thor'un çekicidir. Ve İslanda Thing'lerinde (mahkeme toplantıları) dua edilen tanrı, 'Ulu Tanrı' da Thor'du.²⁹

Jove'un oku ise anlam ve köken olarak *vajra* 'elmas', 'yıldırım' ile ilgilidir; Mahanyana Buddhist ve Tantrik Hindu ikonografilerinden gelir. Çünkü daha önce değinildiği gibi* yıldırım karşı konulmaz bir gerçeklik gücüdür; hayaller, yalanları bozar ve yine daha derinden yaklaşıldığında, olağanüstülüğün bozulduğu sonsuzluk gücüdür. Başlangıçtaki bilginin çakması gibi, yıldırım kendi gelir ve onu gürültü izler ve yaşam ve yağmuru başlatan fırtına kopar, yağmur rahmettir. Elmas düşüncesinin de bunlarla bağıntısı vardır; yıldırımın her şeyi parçalaması gibi elmas da bütün taşları keser, böyle sertken bu kadar da parlak

28 B.Phillpotts, "German Heathenism", *The Cambridge Medieval History*, c. II, s. 481-82. A. C. Haddon, *Magic and Fetishism*, Londra, 1906.

29 Phillpotts, *age*, s. 481.

* Bkz. s. 221.

olan elmas gerçeğin ve gerçek ruhun sarsılmaz niteliğini temsil eder.

Hint vajra'sına bağlanan yıldırım ve elmas düşünceleri Thor'un çekicine de uygulanabilir. Bu işaretle büyük Mithraik aslan-yılan insan Zervan Akarana (Şekil 24) arasındaki ilişkiye zaten değinmiştik. Şiva'nın, Güneş Buddhası Vairocana'nın silâhıdır, Jove'nin okudur ve Thor'un çekicidir. Aynı zamanda Girit Boğa Kurbanındaki çift başlı baltadır, Dünya Bogasını keserken kahraman Mithra'nın elindeki bıçağıdır.

Tekrar Thor'un balık avına bakalım –ve yemine– sonra Şekil 23'e dönelim. Burada da Dünya Yılanı Mithraik kurban için gelmektedir. Yine Kells Kitabının Tunc-sayfasına bakalım ve Hıristiyan görüşüne göre Mesih'in kurban olmasının Babanın gazabını dindirdiğini anımsayarak Yılan Babanın kandığı gibi bir yem oluşundaki benzerliği görelim. Mass'daki kâhin nasıl kutsal evsahibini tüketiyorsa Baba da Gönüllü Kurbanı tüketmiştir, ölen ve dirilen kendi oğlunu, yani sonuç olarak da elbette kendini.

Bunlardan ne kadar Tacitus'un zamanında Germen mitolojilerinde mevcuttu kimse bilemez. Fakat Eddalar, Sagalar ve Nibelungenlied'in zamanıyla ilgili bir kuşku da olamaz. Büyük Helenistik, uyuşmacı mitsel iletişim üslubunun Roma sınırlarından Germen ırmak ve ormanlarına ulaştığı yolları tanımak da zor değil.

Oncelikle runik yazının kanıtı var, kuzeyli kabilelere Tacitus'un zamanından sonra ulaştı. Bugün bu yazının Yunan alfabesinden Helenleşmiş Gotik eyaletlerinde, Karadeniz'in kuzey ve güneybatısında geliştirdiği düşünülüyor. Sonra, herhalde eski Tuna ve aşağı Elbe ticaret yoluyla, Güneybatı Danimarka'ya geçti; burada MS 250 yıllarında görüldü. Kısa zamanda Norveç, İsveç ve İngiltere'ye taşındı. Temel runik alfabesi 24 (3 x 8) harfti, her birinin büyüsel ve gizemli bir değeri söz konusuydu. İngiltere'de harf sayısı 33'e çıktı, İskandinavya'da 16'ya indi. Germen *Völkerwanderung** alanı boyunca çeşitli runik yazılarla dolu anıtlar ve eşyalar vardır, bazıları uğursuzluktan bazıları sevgiden

* *Völkerwanderung*: Teton halkların, özellikle Batı ve Güney Avrupa'ya göcu. İS II. yüzyılda başlayıp V. ve VI. yüzyıllarda doruğuna ulaşan 'kavimler göcu' ile kuzeyliler İngiltere ve Fransa'ya yerleşmişler, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle eski çağ ile ortaçağ dönüsümünde etkin olmuşlardır (c.n.).

söz eder. Örnek olarak, İsveç'te bulunan yedinci yüzyılın sonlarından kalma bir taşa 'Bu run'un gizli anlamıdır: Burada güçlü run'lar sakladım, kötü büyücülükten korudum. Bu anıtı yıkan büyülenip sürgünde ölecek' yazar. Almanya'da bulunan altıncı yüzyıla ait metal broşta da: 'Boso run'ları yazdı Dallina, seni kucakladı' yazıyor.³⁰

Run'ların bulunuşu ve yayılışı kuzeyin barbar Germenleri arasında bağımsız bir etkinin dolaşımını belirler, aynı yüzyılda aynı Helenist merkezlerden Mithra'nın gizeminin Tuna ve Ren'deki Roma ordularına geçtiği gibi. Eskiden run'larla hangi 'bilgi'nin taşındığını bilmiyoruz, fakat sonradan bilgi genelde Neoplatonik, Gnostik Buddhist bir mistisizmi taşıyor olmalı, bundan kuşku duyulmaz. Odin'in (Wodan) İzlanda şiirsel Edda'daki ünlü satırları, onun, run bilgisini nasıl kendini tüketerek elde ettiğini anlatıyor ve bu bağıntıyı kesinlikle ortaya koyuyor:

Rüzgârlı ağaçta asıldığımı sanıyorum,
tam dokuz gece orada asıldığımı;
Mızrakla yaralanmışım ve kendimi Odin'e sundum
kendi kendime.
Öyle bir ağaçta ki kimse bilemez
kökünün yanından ne geçtiğini.
Orada kimse beni ekmek veya boynuzla mutlu etmedi,
Ve oradan aşağı baktım;
Runları gördüm, haykırarak onları aldım,
Ve geri düştüm.
Sonra kuvvet bulmaya ve bilgilenmeye başladım,
Büyüdüm ve iyileştim;
Her sözcük beni başka sözcüğe götürdü,
Her iş başka işe.³¹

Bu satırları kimin yazdığını kimse bilmiyor. *Codex Regius* diye bilinen çok değerli elyazmasında bulunuyor, Kopenhag'ta Kraliyet Müzesinde. MS 1300'lerde yazılmış gibi görünüyor ve içeriği (dilini biçiminden çıkarıldığıyla) MS 900 ve 1050 yıllarında oluşmuş olmalı.³² Yani büyük Viking yayılışının İskandinav-

30 Otto von Friesen, "Runes", *Encyclopaedia Britannica*, 14. baskı, 1929, c. 19, s. 662. Bjorketorp ve Freilaubersheim Brooch runik yazıları çevirisi.

31 Havamol 139, 140, 142. çev. Henry Adams Bellows, *The Poetic Edda, The American-Scandinavian Foundation*, New York, 1923, s. 60-61.

32 Bellows, a.g.e. s. xviii.

ya'dan Fransa ve Britanya Adalarına vardığı dönem: İzlanda'ya, Grönland'a, Nova Scotia ve Massachusetts'e. Aynı zamanda Novgorod ve Kiev'deki Viking krallar dönemi, namlarından, Rhos veya Rus (Eski Norveç, *rodr*, 'kürek çekmek?'),³³ Rusya'nın adı geliyor. Bu yıllarda Avrupalı Hıristiyanlar, dualarına 'bizi Norveçlilerin gazabından koru!' diye ekliyordular.

Tacitus'un ilkel kayıtlarından sonra çok şeyler gelip geçti. Öncelikle Asya'da Hun akınları bütün Germen dünyasını harekete geçirdi, kabileler doğudan batıya atıldı, kuzeyden güneye ve her yandan ileri geri savruldu. İkincisi, bu kaynaklı kazana sürekli bir etki akımı vardı; ilki güney doğuda altıncı yüzyıldan beri güçlenen Bizans ve ikincisi Sicilya ve İspanya'dan gelen İslam. Bu dönemde İrlandalılar, en çok da İona adasındaki St. Columba manastırındaki misyonerler (MS 563'te kurulmuştu) alınlarını bir kulaktan ötekine tıraş edip saçlarını arkadan uzatırlar, ellerinde uzun sopalar, sırtlarından sarkan deri su torbaları, azık çantaları, yazı tahtaları ve dua kitaplarıyla, Mesih'in bildirimini büyük bir gayretle kendilerinin öğrendikleri topraklara geri getirirlerdi;³⁴ Konstanz Gölüne ve Milano'ya kadar güneylere sızıyorlardı. MS 750'de Viking dönemi başladığında, önceki dönemin Germenleri yerleşmiş, oturmuş Hıristiyan Avrupalı kültüre sahip bir eyaletin üyeleri olmuşlardı. Şimdi de güneybatıdan Mağripililer ve güneydoğuda sendeleyeni Bizans Hıristiyan İmparatorluğu'nun etkisi altındaydılar. Çürümüş Roma düzeninin devamı veya ondan sonra uygarlaşma söz konusu değildi, yeni ve hızlı Gotik düzenin kuruluşu gerçekleşiyordu. Ve uzak kuzeyin Vikingleri Tacitus'un yedi yüzyıl önce yazdığı gibi ilkel kabileler değildi; gelişmiş, güçlü barbarlardı; büyük deniz araçları yapıp yüzdürüyorlar, seçkin biçimde dövüşüyorlar, altı yüz parçalık donanma halinde açılıyorlardı. Birçoğu yirmi beş yarda yüksekliğinde ve otuz tonluk gemilerdi.

MS 800 yıllarında bir vakanüvis şöyle yazıyordu:

'Gemilerin sayısı artıyor, Vikinglerin sonsuz akını artışını hiç durdurmuyor. Her yerde Hıristiyanlar katliamlara kurban oluyorlar, yakılıyorlar, soyuluyorlar. Vikingler her yönden geliyorlar ve kimse onlara karşı koyamıyor; Bordeaux, Perigueu, Limoges, Angoulême ve Toulouse'u alıyorlar. Angers, Tours ve Orléans yıkıldı ve sayısız gemi Seine'den ilerliyor, kötülük bütün

33 Holger Arbman, *The Vikings*, Frederick A. Praeger, New York, 1961, s. 60.

34 Eleanor Hull, *Early Christian Ireland*, David Nutt, Londra, 1905, s. 167-68.

bölgede yayılıyor. Rouen yıkıldı, soyuldu ve yakıldı; Paris, Beauvais ve Meaux alındı; Melun'un güçlü kalesi yerle bir oldu; Chartres ele geçti; Evreux ve Bayeux yağmalandı ve kasaba talan edildi. Bir kasaba, bir manastır kurtulamadı. Bütün halk kaçıyor; 'ülkemiz, çocuklarımız ve evlerimiz için kalıp savaştım' demeye çok az insan cesaret edebiliyor. Kendilerinden geçmiş, rekabete düşmüş kılıçla savunmaları gereken şeyi haraçla kurtarıyorlar, Hıristiyan krallıklarını yok olmaya terk ediyorlar.³⁵

Korkunç felaketin öte yanında ise, büyük Viking ozan ve savaşçı-büyücü Egil Skallagrimson'un (MS 930) çocukluk şiirini buluyoruz:

*Annem bana dedi ki:
Benim için alınacakmış,
Bir gemi ve biçimli karekler,
Vikinglerin yaşamına katılmam için-
Pruvada dikilmem için ve
Güzelim kalyonu sarmem için,
Onu limana sokup
Rastladıklarımı kesip devirmem için.³⁶*

Eğer tanrı Thor'da, karakterinde, halkının ham anıları varsa –paleolitik çekiç ve ilkel canavar-avcısının cesur işleri– Wodan'ın (Odin, Othin) karakterindeki bütün ilkel izler de silinmiştir; yerini çelik gibi parlak simgesel bir figür almıştır, işlenmiş ve parlak bir yüzey ve şaşırtıcı bir derinlik vardır. Wodan özenle kurulmuş, derinlemesine anlaşılmuş bir kozmolojinin babasıdır, öğrendiğimiz bütün büyük düzenler gibi, esinini eski Sümer'in kâhin anlayışında bulmuştur ve Zerdüştçü, Helenist ve muhtemelen Hıristiyan düşüncesinin etkileri altında gelişmiştir. Mithra'nın militarist gizeminin yansımalarını gördüğümüz savaşçı bir mistisizmle güç bulmuş ve özel bir kader anlayışıyla huşu yaratan Anglosakson sözcük *wyrd*'da özü ortaya çıkmıştır: Bizim '*weird*' sözcüğümüz 'kader' anlamını da oradan alır; Makbet'in Kader Tanrıçalarının kaderi gibi.

Wodan'ın cennet gibi savaşçılar salonunda 432.000 savaşçının kaldığını zaten söylemiştik.³⁷ Bu savaşçılar kozmik eon'un

35 Arbman, *age*, s. 79-80. Çev. Ermentarius of Noirmoutier.

36 Hollander, *age*, s. 56.

37 Grimmismol 23, Bellows, *age*, s. 93.

sonunda 'savaş Kurdu'yla birlikte koştururlar ve tanrılar ve cinlerin savaşına katılırlar. Bugünün şafağında devlerin gözcüsü Eggther harpını çalar ve üstündeki kırmızı ve güzel horoz, Fjalar, öter. Tanrılar için de horoz Gollinkambi öter; yerin altında da başka bir horoz ötecektir, pas kırmızısı bir horoz tanrıça Hel'in karnındadır. Ve sonra, kader-yüklü mısralarında okuduğumuz gibi, cehennem köpeği Garm ininin önünde uluyacaktır; bukağı kırılacak ve kurtlar kaçacaktır: 'Daha çok biliyorum' diyor bu mısraları yazan kâhin, 'Ve tanrıların kaderini görüyorum':

*Kardeşler dövüşecek ve birbirlerini devirecek,
Kızkardeşlerinin oğulları akıbalığı lekeleyecek;
Güçlü orospulukla dünyada işler zor;
Balta-zamanı, kılıç-zamanı, kalkanlar yırtılmıştır,
Rüzgâr-zamanı, kurt-zamanı, dünya yıkılmadan önce;
Hiçbir insan ötekini sağ bırakmayacak.*

*Yegdrasil sallanır ve sallar
eski parçaları ve dev gevşektir.*

*Tanrılar nerede? Periler nerede?
Hep Jotunheim homurdanıyor, tanrılar toplantıda;
Taş kapının yanındaki cüceler kükrüyorlar,
Kayaların efendileri: Daha bilebilir misiniz?³⁸*

Bir başka kıyamet önümüze böyle geliyor.

Doğudan gemilerine Naglfar'a binmiş devler geliyorlar, gemi koparılmış tırnaktan yapılmıştır, kalkanını yukarıda tutan dev Hrym tarafından yönetilmektedir. Yanı sıra Yılan Midgard yürzmektedir ve yukarıda dev bir kartal çığlıkları atar. Kuzeyden bir başka gemi gelir. Hel halkı gemiye dolmuştur, yönetiminde şekil-değiştiren Loki vardır. Güneyden üçüncü bir gemi görünür, yekesinde Surt, ateş dünyasının yöneticisi vardır. Othin Kurtlara katılmak için gelir. Tanrı Freyr Surt'u arar. Othin düşer ve oğlu Vithar öcünü alır, kılıcını Kurd'un Kalbine sokar. Thor Yılan'la tekrar karşılaşır. Parlayan Yılan cennete dalar ve Thor kızgınlıkla onu keser, fakat dönerken dokuz adım atar ve düşüp ölür.³⁹

³⁸ Voluspo 45, 47, 48. Bellows, age, s. 19-21.

³⁹ Voluspo 49-56, Bellows, age, s. 21-23.

Güneş kararır, dünya denize batar,
Cennetten inen sıcak yıldızlar tekerlenir;
Buharı ve yaşam-besleyen ateşi şiddet basar,
Ta ateş cenneti geçene kadar.

Ama sonra, işte!

Şimdi dünyayı yenilenmiş mi görüyorum
Dalgalardan yemyeşil yükselmiş;
Şelaleler dökülüyor ve kartallar uçuyor,
Ve uçurumların dibinde balıklar avlanıyor.

Sonra ekilmemiş tarlalar olgunlaşmış meyveler verir,
Bütün hastalar iyileşir ve Baldr geri gelir;
Baldr ve Hoth Hropt'un savaş-salonunda yerleşir
Ve güçlü tanrılar: Daha bilebilir misiniz?⁴⁰

Tartışmaya gerek yok. Kozmik yaşam ağacı ve runik akıl, dört kozmik yön ve onların güçleri, 432.000 yıllık büyük eon'un kozmik savaşla son bulması, yok olma ve yenilenme, sistemin bütün imgeleri artık tanışık olduğumuz biçimle tamamen uyuyor. Burada, bütün mitosa bulaşan kişileşmemiş kozmik bir süreç dikkat çekiyor. Aynı zamanda da bazı bilim adamlarına İran Zerdüşi kökeni düşündüren zıt güçlerin karşılaşması var. Dev gemi, tırnaktan yapılmış Naglfar da İranı çağırıyor. Orada da doğru dürüst tırnak kesmemek bir suç olarak kabul edilmekteydi. Fakat Edda mitolojisinde zıt güçlerin ahlaki bir içeriği yoktur. Sonraki devrede zıtlıkların biteceğine ilişkin bir beklenti de bulunmamaktadır.

Eski Germen düşüncesinde dünyanın başlangıcının ve yenisinden başlangıcının ahlakla ilgili bir yönü yoktur, özünde fiziksel bir çelişki ve etkileşimdir. Snorri Sturluson nesir Edda'sında anlatır:

'Başlangıçta Esneyen bir Yarık vardı. Kuzeyden, sonra, soğuk Puslu-Dünya göründü, ortasında bir kuyu vardı. Buradan dünyanın ırmakları aktı. Güneyde ısı dünyası göründü, parlıyor, yanıyordu ve tutunacak yeri olmadığından ordan geçilemezdi. Ve kuzeyin buzlu akıntıları güneye doğru akarak, buzlaşan kö-

40 Voluspo 57, 59, 62, Bellows, age, s. 24-25.

pük gibi bir zehir oluşturdu. Akıntılar durdu ve ortasında kırağı oluştu. Ve güneyin soluğu kırağıyı eritince, onun damlasından kocaman uyanan bir dev, Ymir biçiminde yaşam çıktı.

Ymir'i ter bastı ve sol elinin altında erkek ve kadın oluştu, bir ayağı da ötekenden bir oğul doğurdu, böylelikle Kırağı Devletleri göründüler. Dahası, kırağıdan bir inek yoğunlaşıp oluştu, adı Audumla'ydı, memesinden dört süt deresi akıyordu ve Ymir'i besledi. Inek buz kalıplarını yaladı, kalıplar tuzluymdu ve yaladığının ilk günü saç çıktı, ertesi gün bir adamın başı görüldü, ertesi gün bütün adam ortadaydı. Adı Buri'ydi, güzel yüzlü, ulu ve güçlüydü.

Buri'den Borr doğdu, o da bir devin kızıyla evlendi ve üç oğlu oldu: Othin, Vili ve Ve. Ve dev Ymir'i kesti ve gövdesinden dünyayı, kanından deniz ve suları, etinden toprakları, kemiklerinden kayahkları, kırık kemiklerinden ve dişlerinden kaya ve taşları yarattı; cenneti kafatasından yaptı, dünyanın üstüne yerleştirdi ve her köşenin altına bir cüce yerleştirdi. Güneyden ateş ve kıvılcım getirdiler, bazıları gökte dolandı, bazıları sabit kaldı, böylece güneş, ay ve yıldızlar yapıldı. Ve dünya, çevresindeki derin denizle daire şeklindeydi. Dünyanın dış kenarını devlere verdiler, iç kısmında dünyayı çevreleyen büyük bir kale yaptılar: Buna Midgard dediler. Ymir'in beyninden bulutları yaptılar. Ve iki ağaçtan erkek ve kadını yaratular,* ruh ve can verdiler, akıl ve duygu verdiler ve biçim, konuşma, duyma, görme ve elbiseyle ad sağladılar. Dahası, dünyanın ortasında kendilerine bir kent yaptılar. Bu kentin birçok öyküsü ve masalı vardır. Othin orada yüksek bir yerde karısı Frigg'le oturdu. Ve onların nesli Aesir olarak bilinir. Ona her şeyin Babası denir, çünkü o bütün tanrıların ve insanların babasıdır ve her şey onun demesiyle ve onun gücüyle oldu.⁴¹

Tanrılar her gün Ash Yggdrasil'in, bütün ağaçların en büyük ve en iyisinin dibinde karar verirlerdi. Ağacın dalları bütün dünyaya yayılırdı ve üç kökü vardı: Biri Aesir arasındaydı, biri daha önce Esneyen Boşluk olan Kırağı Devletlerinin arasında, üçüncü Puslu Dünya'daydı. Üçüncü kökün dibinde koca yılan Nidhoggr vardı ve aşağıdan kökü kemirirdi.** Kırağı Devletlerinin arasındaki kökün dibinde Mimir'in akıl kuyusu bulunuyordu,

* Bkz. s. 175.

41 Sturluson, *age*, Gylfaginning IV-IX, Brodeur, *age*, s. 16-22.

** Bkz. s. 48-49.

kuyuyu Mimir gözetirdi. Mimir kuyudan içti içeli çok eski destanlarla doludur. Aesir içindeki kökse cennettedir. Urdr diye bilinen kutsal kuyu ordadır. Tanrılar bu kuyunun yanında mahkeme kurarlar. Ash'ın tepesinde bir kartal oturur ve gözlerinin arasında bir şahin oturur, kökünde kemiren yılan vardır, bir de sincap, Ratatoskr, Ash'ın gövdesinde aşağı yukarı koşar. Kartalla Yılan arasında kıskançlık sözcükleri taşır. Dört karaca ağacın dalları arasında koşar ve yaprakları ısıtır...

Gördüğünüz gibi, her şeyin babası Othin ağaçta asılıdır ve Mesih'in çarmıhta asılı olduğu gibi, mızrakla delinmiştir: Mızrak kendi mızrağıdır; o runların bilgelliğini kazanmak için kendi kendinin kurbanıdır (kendisi kendisine). Fakat benzerlik daha çok Mesih'le değil Bodhi-ağacındaki Buddha'yıdır, çünkü burada amaç aydınlanmadır, kızdırılmış bir tanrıya kefaret ve günaha düşmüş bir ulusa merhamet sağlayıp kurtarmak değildir. Ama öte yandan Buddha'nın tersine, Ağaçtaki Adamın karakteri bütünüyle dünya ile'dir ve özellikle kahramanca-şairce bir düzen oluşturur. Her gün büyük savaşçı-salonunda şampiyonlar şafakla kalkarlar, zırh giyerler, huzuna girip dövüşürler ve birbirlerini devirirler. Bu onların sporudur. Akşamları dönerler ve Valkyries onlara tükenmez bir mead'la* hizmet eder, sonra aşkla onlarla oturur. Ve şiir meadının da sahibi ve dağıtıcısı bu tanrıdır. Çünkü Viking donanmalarının gücü ve ihtişamı savaş sanatlarında, ozanların şiirlerindeki sanatta ve runlardaki bilgelikteydi.

Şiir Othin'in ale'i** idi ve onun şiirinde yaşam gücü vardı. Fakat onun o kadar çok formu ve adı vardır ki, onun bilgelikinden hayretlere düşmüş bir kraliyet adayı bir defasında şikâyet etmişti: 'Bütün elfaneleri bilen akıl gerçekten iyi olmalı ve bütün bu adlara yol açan örnekleri bilmek de fena olmamalı'. Mistik bir öğretmen kılığında tanrının kendisini yanıtlar: 'Gerçekten araştırıp sıralamak için çok fazla bir bilgi. Ama işin özeti, adlarının çoğu ona bu şans nedeniyle verilmiştir: Dünyada birçok dil vardır, herkes onun adını kendi dilinden söylemenin gerektiğine inanmıştır, böylelikle ona daha iyi dua edebileceklerini ve onu kendi yanlarına alabileceklerini düşünmüşlerdir. Ama bu adlar da, onun gezilerindeki olaylar da etkili olmuştur ve masallarda anlatılmaktadır. Bu büyük olayları anlatamazsan sen de akıllı bir insan olamazsın'.⁴²

* Mead: mayalandırılmış bal ve sudan yapılan alkollü bir içki.

** Ale: bir çeşit bira (ç.n.).

42 Sturluson, *age*, Gylfaginning 20, Broudeur, *age*, s. 34-35.

Belki de Othin'in en dikkate değer maceralarını, onun bilgisini bize aktaran, gerçekten de şairlerinin sonuncuları olan Hıristiyanlık iddiasındaki kimseler yazmışlardır; şiirsel Edda'ların yazarı olduğu düşünülen Saemund (1056-1133) ve nesir Edda'nın yazarı, savaş şefi, ozan Snorri Sturluson (1179-1241). Rönesans şairlerinin Kilise öncesi Yunan tanrılarında mistik bir dili canlandırmak için yararlanmaları gibi bir ruhu önceden canlandırmışlardır. Edda sistemi –okumasını bilenler için– yüzyıllardır Avrupa'nın en önde gelen zihinlerinin güç bulduğu aynı Stoik ve Neoplatonik temalardan kaynaklanmaktadır ve Pelagi-
usçu inanışı olanlar, doğanın hiçbir zaman karalanamayacağını düşünenler için eski tanrılar meleklerden farklı değildi. Gerçekten onlar kendilerini hiçe saydıran Helenist gizemlerin kuzeyli eşdeğerleriydiler, ikonografilerinden ve ritüel destanlarından Hıristiyanlığın İncil'i türetilmişti. Eddalarda da Kelt kahraman masalları gibi, yani Kells Kitabının yılan-aslanları olmadan İncil'i düşünmek (inanana biri söyleyebileceği gibi) değerli bir mücevherin olmamasıdır. Fakat runları okumayı öğrenenler için – Othin'in kendisini feda ettiği harfler– doğanın kendisi her yerde hazır ve nazır mücevheri barındırır.

3. ROMA

Aşağıdaki yetkiyle düzenlenmiş Hıristiyan mitosu, güçlü Papa Innocentius III (1198-1215) tarafından Dördüncü Lateran Konsili'nde Kasım 1215'te ortaya konmuştu. Amaç, bütün düşünen insanların bundan böyle düzene girmesini sağlayacak nihai Procrustes* yatağını saptamaktı. Ve gerçekten Kilisenin parlak bir devlet adamının zamanında düzenlenmişlerdi, seçkin kaleminden 4800'den fazla kişisel mektup kalmıştır. Tarihçiler ona 'papaların en büyüğü' adını verirler. Din tarihlerinde IV. Lateran Konsili Ortodoks oydaşmanın dünyanın hâlâ görmediği sapıklık üstünde en korku uyandıran zaferini sağlayan bir toplantıdır ve toplantıyı Papa düzenlemiş ve başkanlık etmiştir. İki bin yıldır saygı gösterilen İncil'i insanoglunun bildiği en saf cümleyle, aşk ilkesi ile yorumlayan papalık gücünün de doruğudur.

Petrus'un anahtarlarını elinde tutan bu büyük mirasçı şöyle yazmaktadır:

* Procrustes: Yunan mitolojisinde boylarını yatağa uydurmak için konuklarının kol ve bacaklarını kesip uzatan veya kırpı kısaltan dev (ç.n.).

'İnanıyor ve açıklıyoruz ki; yalnızca tek gerçek tanrı vardır: Sonsuz, sınırsız ve değişmeyen, kavranılmayan, her şeye gücü yeten ve anlatılamaz, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, gerçekte üç kişi, fakat özünde bir, yapısında ve doğasında hep birlik; Baba kimse- nin değil, Oğul yalnız Babanın ve Kutsal Ruh aynı ikisi gibi, baş- langıcı olmayan ve sonu bulunmayandır; Baba doğurtur, Oğul doğar ve Kutsal Ruh sürer; özleri birdir ve aynıdır ve birlikte ka- diri mutlakur ve birlikte sonsuzdur; her şeyin tek ilkesi, görülen görülmeyen her şeyin yaratıcısı, ruhsal ve bedeni olanın yaratıcısı; Onun her şeye yeten gücüyle zamanın başlangıcından beri ya- ratılışın iki formu da, ruhsal ve bedeni olan kurulmuştur, melek- lerinki ve dünyevi olan ve sonra ruh ve bedenden oluşan insan yaratılmıştır. Şeytan ve öteki cinler de Tanrı tarafından yaratıl- mışlardır; onlar kendi yaptıklarıyla kötü olmuşlardır. Fakat in- san Şeytana uyararak günah işlemiştir.

Kutsal üçlü, ortak özü nedeniyle bölünemez, kişinin nite- liklerinden uzaktır, önce, mükemmel tasarlannuş çağların sırası- na göre, insanoğlunun kurtuluşunun bilgisini Musa'ya vermiştir ve öteki peygamberlerle öteki kullarına iletmıştır.

Sonunda tek tanrıdan olma Tanrı Oğlu, Mesih İsa, bütün üçlünün vücut bulmuş hali, Bakire Meryem'den Kutsal Ruh yo- luyla doğmuş ve insan yapılmıştır, insan ruhu ve etine bürün- müştür, iki yapıtlı bir insandır, yaşam yolunu bütün açıklığıyla göstermiştir. O, kutsallığı nedeniyle ölümsüzdür ve acı çekmez, fakat insanlığı nedeniyle acı çekebilmiştir ve ölümlü olmuştur. Ve O, insanoğlunun kurtuluşu için çarmıhta acı çektiği ve öldü- ğü için, cehenneme inmiş, ölümden tekrar dirilmiş, cennete yükselmiş, fakat ruh olarak inmiş ve gövdesiyle yükselmiştir ve dünyanın sonu geldiğinde iki şekliyle birden gelmek üzere yük- selmiştir, dirileri ve ölüleri yargılayacaktır, her insanı yapıtlarına göre değerlendirecek, günahkârların ve seçkinlerin işlerine göre karşılıklarını verecektir, onlar şimdiki gövdeleriyle kıyam edecekler, yaptıklarına göre onu edinecekler; iyi veya kötü, kötü olanlar sürekli bir cezaya çarptılacak, iyiler Mesih'in sonsuz rah- metine kavuşacaklar.

İnananların tek evrensel bir Kilisesi vardır, onun dışındaki hiçbir insan kurtalamaz, Mesih İsa bu Kilisenin papazı ve kurba- nıdır, eti ve kanı sunaktaki ekmek ve şaraptadır, ekmek gövdesi- nin özüyü birdir ve şarap kutsal güçle kanı olmuştur; birliğin gi- zemini sağlamak için, bizler Ondandır, Onun bizden aldıklarını ala-

bilmemiz için. Ve bu, doğru ayini, papazdan başka kimse yapamaz, Kilisenin anahtarlarına papaz sahip olmuştur ve atanmıştır, Mesih İsa kendisi bunu havarilerine ve haleflerine bırakmıştır.

Fakat vaftiz ayini, kutsal suda Tanrıya, bölünmez üçlüye, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a dualarla yapılır ve Kilise yoluyla herkese bağışlanmıştır, ister çocuk ister yetişkin olsun, kurtuluşu getirir. Ve eğer bir kimse vaftizden sonra günaha düşerse, gerçek bir kefaretle her zaman kurtulabilir.

Yalnız bakireler ve iffetli olanlar değil, evliler, dullar doğru inanç ve Tanrıyı memnun eden iyi işlerle sonsuz lütufa kavuşacaklardır.⁴³

Bu gösterişli öğretilerde, Kilisenin bütün açıklamalarında olduğu gibi, Augustine'in sapık Pelagius'a karşı savunduğu inanç zimni olarak vardır. Pelagius'a göre Adem'in düşüşüyle insan yapısı öyle bozulmuştur ki, onun iradesi, özgür olmakla birlikte, kutsanana kadar (insanın kendi becerisiyle değil yalnızca Tanrının hareketiyle) yalnızca günahı amaçlar; ve Augustinus'un Donatistlere karşı savunduğu temel görüşü de zimni olarak söz konusudur; İnsanın dünyada kurtuluşu için güvenilir tek yer olan Kilisenin, din adamlarının niteliğine bağlı olmayışı esastır. İşe bakın ki, Augustinus döneminde rahmet denilen göze görülmez malın garantili tekeli (ve elbette sevkıyat ve yetersizliğine ilişkin hiçbir kanıt da ileri sürülemez) malın aşılandığı kimseler için kurumlaşmanın yayılışı ve büyümesi rakipsiz bir avantajken, Innocentius III döneminde suçlanamaz din adamlarının garantiye alınmış güçleri öyle tehlikeli ve karanlık bir boyuta ulaşmıştı ki, Konsil doğrudan bunu önlemek için toplanmıştı. Ortodoks din adamlarının güçlerini kötüye kullanmalarını protesto eden Gnostik ve Donatist tipte mezhepler güç ve sayı olarak geliyordu. Henry Charles Lea'nın klasik yaptığı *Engizisyonun Tarihi*'nde şöyle anlatılıyor: 'Halkın duyguları artık Hıristiyanlığın rahmet ve sevgisiyle etkilenmiyordu; teslimiyet artık kurtuluş sözüyle satın alınmıyordu, inanç ve boyun eğmeyle elde ediliyordu veya cehennem azabı tehdidiyle zorlanıyor, dünyevi soruşturma korkusuyla yaratılıyordu'.⁴⁴ Ve din adamlarının kendileri, bu arada Mesih'in ikinci gelişindeki yargı koltuğunda, sağda koyunların

43 Alexander Hamilton Thompson, "Medieval Doctrine to the Lateran Council of 1215" *Cambridge Medieval History*, c. VI, s. 634-35.

44 Henry Charles Lea, *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, 3 c., Russel and Russel, c. I, New York, 1955, s. 5.

yanında yer alacaklarına, solda keçilerin yanında bulunuyorlardı. Innocentius'un kendi döneminden iki örnek yeterli olacaktır. İlki, Besonçon başpiskoposu Gerard de Rougemont, ikincisi Toul Piskoposu Maheu de Lorraine.

1198 yılında Rougemont'un yazısı, onu yalan yere yemin etme, kutsal sifattan kâr sağlama ve zinadan mahkûm ettirdi, fakat Roma'ya çağrıldığında suçlayıcılar iddialarını soruşturma gereği duymadılar. Fakat suçlamalarını geri de almadılar ve Tanrı Seriatının ulu efendisi Innocentius III, hoşgörüyü Mesih'in gayrimeşru ilişkiyle ilgili yargısına dayanarak (kadının üzerine sizden günahsız olan önce taş atsin⁴⁵) rübeli din adamını kendisini temizlemesi ve günahından kurtulması için eve gönderdi. Ve de Rougemont da gerçekten eve döndü, yeğeniyle gayrimeşru yaşamak için; Remiremont başrahibesiyile ve öteki cariyeleriyle de daha az samimi olmayan yaşamına döndü. Bunlardan biri rahibeydi, biri papazlarından birinin kızı, bu arada eyaletinde hiçbir kilise kendisine ödemedede bulunmadan kutsanmıyordu, ona rüşvet veren keşiş ve rahibeler manasurlarlarından kaçıp evlenmek için izin alıyorlardı; normal din adamları da onun zorlamalarıyla köle gibi yaşamaya itildiklerinden sayıları düşüyordu. 1211 yılında ona engel olmak için ikinci bir girişimde bulunuldu, fakat kolayca sürüncemede bırakıldı, ta Lateran Konsilinin toplanma zamanında halkı ayaklanıp onu kovalayana kadar. Bellevaux Manastırına çekildi ve orada huzur içinde 1225'te öldü.⁴⁶

Toul Piskoposu Maheu de Lorraine, kovalamanın inançlı bir taraftarıyken, kendi kızı Epinal rahibesi eliyle cariyeye yaşıyordu. 1200 yılında kutsanmıştı. Kilise toplantısından iki yıl sonra yoksulluğa düşerek Innocentius'a yerinin değiştirilmesi için başvurdu ve ancak birçok karışık komisyon ve ricalar sonra şiddet hareketlerine de başvurarak 1210'da azledildi. Yedi yıl sonra selefi Renaud de Senlis'in ölümüne neden oldu ve bundan sonra kendi amcası Lorraine Dükü Thiebault kazayla ona rastlayınca, orada vurup onu öldürdü.⁴⁷

Kendisi de bir zaman teoloji öğrencisi olan ozan Peire Cardenal (1205-1305?) aşağıdaki şiiri yazmıştır:

45 Yuhanna 8:7.

46 Lea, *age*, s. 14.

47 *age*.

Keşişlerin ve rahiplerin örnek oldukları doğrudur
Hepsinin uyduğu kurallara,
Fakat bütün hilelerin en boşuna olanı budur,
Gerçekte, iki misli iyi yaşadıklarını biliyoruz,
Aynı evde yaptıkları gibi, yemin etmişlerse de,
Ve bütün alaylı perhiz gösterileri,
Yaşam onlarınkinden güzel olamaz, gerçekten,
Özellikle de yalvaran keşişlerinki,
Cübbeleri dolandıkça sallanıp ne olduklarını gösterir
Bunlar birçok insanı Düzene iter
Bірçok değersiz kişiyi, acil gereksinim içindekileri
Servet arayıp, ayıp işlerde çarçur edenleri,
Sonra cübbeleri onları soygunlarından kurtarır.⁴⁸

Büyük minnesinger* Walther von der Vogelweide de (1198-1228) yazmıştır:

Sizin yöneticileriniz orda hurda soygun yapıyor, öldürüyor,
Ve hoyunlarınıza bir kurt bekçilik ediyor.⁴⁹

Clairvauxlu Saint Bernard da (1090-1153), şu soruyu soruyor: 'Önde gelen din görevlileri içinde kim bana cemaatini kurlarından arındırmak yerine ceplerini boşaltmayı düşünmeyeni gösterebilir?'⁵⁰ Ve Bingenli Saint Hildegard'dan (1098-1179): 'Din görevlileri kiliseleri gasp edenlerdir, onların tamahı kiliselerin elde edebileceği her şeyi tüketir. Zulümleriyle onlar bizi yok-sullaştırıyorlar ve kendileriyle birlikte bizi de zehirliyorlar'.⁵¹

O zaman on ikinci yüzyılda Avrupa'da yalnız güçlü bir din adamlığı düşmanlığı değil, fakat köktenci bir dinsel sapıklığın gelişmesinin merak edilecek bir tarafı yok. Güney Fransa'da Kathari veya Albigenioslar en iyi toprak ve kentlerde bu akımın en tehdit edici örnekleriydiler. Bu mezhebin papa tarafından kökünün kazılmasının uzun korkunç öyküsünü aktarmaya gerek

48 "La Gesta de Fra Peyra Cardinal", François J. M. Raynouard, *Lexique Roman*, Silvestre, c. I, Paris, 1836-44, s. 464, çev. Lea, age, s. 56.

* Minnesinger: Ortaçağ Almanyasında lirik şair ve âşık (ç.n.).

49 Karl Pannier, *Walters von der Vogelweide Sömmlich Gedichte*, Philpp Reclam, Leipzig, 1876, s. 119, no. 110, Lea, age, s. 55.

50 S. Bernardi Sermones de Conversione, cap. 19, 20, Lea, age, s. 52.

51 *Tanrı'nın Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 275-282.

yok. Buradaki amacımız açısından önemli olan nokta, Albigenianizmin Maniheist dinin bir tür dirilişi gibi görülmesi. Maniheizm bu zamanlarda Bulgaristan, Bosna, Macaristan ve sonra İtalya yoluyla Avrupa'ya girmişti ve en fazla trubadorlar yoluyla Güney Fransa'da gelişmişti.

Augustinus'un Hıristiyanlığı gibi Maniehizm de doğayı bzulmuş kabul eder, fakat Adem'in düşüşü nedeniyle değil, dünyayı kötü tanrı yarattığı için. Ve kurtuluş ayinlerle sağlanmayacaktır, büyü yapıyormuş gibi, erdemle sağlanacaktır. Hıristiyan eleştirmenlerin görüşü, Maniheizmi, kendi din adamlarının maddi karanlığın tuzaklarına düşmüş ruhu ve ışığı kurtarıp normal duruma getirecek erdemin gerçek ve tek yolu olduğu iddiasıyla yalanlamak oldu. Mitos onun anlamını kavramamış kimselere elbette acayip görünmüş olmalıdır (gerçi Hıristiyan mitosun kendisinden veya sözcük anlamıyla anlaşılabilir herhangi bir mitostan daha acayip değildir ama), fakat bu zamanda vazettiği erdemlere örnek olarak saygın bir din adamı tipi yaratılmasında şaşırtıcı bir etkisi olmuştur. Ve sonuç geniş, Kilise için tehlikeli bir popülerlik yaratmış, buna karşı şiddetli önlemler uygulanmıştır.

Görünüşte birçok Albigeniosçu mezhep vardır, ama hepsinin dikkat çeken niteliği 'arınmış' veya 'ermiş' diye bilinen yüce azizlerin zahid yaşantılarıdır: *Kathari*. Buddhizmde olduğu gibi burada da temel fikir yeniden yaratılış ve kurtuluştur: Ruhun birçok yaşamında süren gelişimi cehalet ve hezeyanda tıkanıp kalmıştır ve aydınlanmayla kurtulup nihai durumuna varacaktır. Yaşayan Buddhalar gibi, *Kathari* de 'inanırlar' için yol gösterici ve örneklerdir. İnancılar henüz kurtuluşun büyük feragat sıçramasına ruhsal olarak hazır değillerdir. İnancılar, *auditors*'ler evlenebilirler ve et yiyebilirler: Ermişler, *boni homines*, sofu vejeteryandırlar. Albigeios *Kathari* yazıları yok edildiğinden ve onlar hakkındaki bilgimizi düşmanlarından öğrendiğimiz için onların iyi yanları hakkında söyleyebilecek çok az şeyimiz var. Fakat *boni homines*'in *auditors* tarafından büyük saygıyla karşılandığını biliyoruz; bütün önemli *Katharan* riti ruhsal bir başlangıç gizemidir, *Consolamentum* olarak bilinir. Bir tür mutlak oruçla intihar, *Endura* adı verilmişti, azizlerce uygulanıyordu (Hindistan'ın *Caynacuları* gibi)⁵² ve Hıristiyan baskısı altında, sözünden dön-

52 *The Masks of God: Oriental Mythology*, s. 234-40.

meleri veya kazık tercihinin zorlandıklarında inananlar ve ermişler, ikisi de ikincisini seçiyorlardı.

Gerçekten, Henry Charles Lea'nın sözleriyle, 'Eğer şehitlerin kanları gerçekten Kilisenin tohumuysa, şimdi Avrupa'da ege-men olan din Maniheizm olurdu'.⁵³ 1017 kadar eski bir tarihte, halk içinde sapıkların yakıldığına ilişkin en eski kayıttır, tutuklanan on beş Albigeios'tan on üçü Orléans'da dönmediler ve kazığa geçirildiler. 1022'de Toulouse'da bir başka idam oldu, 1051'de Saksonya Goslar'da bir başkası.⁵⁴ Bir yüzyıl sonra 1163'te Cologne'de yakılanlar, yanıp kül olmayı kabul etmekteki rahatlıklarıyla büyük etki yaratılar. Önderleri Arnold, tutuşmuşken, yanında yananların başlarına kurtardığı kolunu koydu ve sakın sakın 'İnançlarınızda sadık olun, bugün Lawrence'a kavuşacaksınız' dedi. Oxford'da yakılan bir başka grubun önderi, Gerhard, cemaatiyle ateşe yürürken şarkı söyledi: 'İnsanlar sana küfredince sen kutsanırsın'. Ve Güney Fransa'da tamamen nefret uyandırıcı Albigeios Seferinde, 1209-1229, Minevre Kalesinin düşmesinden sonra yüz seksen kişi birlikte kazığa gittiler ve festivalin keşişvari tarihçisi, 'kuşkusuz şeytanın şehitleri geçici ateşten ölümsüz alevlere geçtiler' diye yazdı.⁵⁵

Güney Fransa'da Kilisenin sorunu, aristokrasinin aforozlara, cemaatten uzaklaştırmaya, fermanlara, kurul ve papa elçilerine veya sapıklığı bastırmak için Roma'nın yaptığı her şeye kayıtsız kalmasından kaynaklanıyor. Ve 1167 yılında Kathari Toulouse yakınında St. Felix de Caraman'da kendi konsülünü toplayınca kıyamet koptu. En büyük başkanları Piskopos Nicetas başkanlık yapmak üzere İstanbul'dan geldi; Toulouse, Valhal'd Aran, Carcassonne, Albi ve Loire kuzeyi Fransa'sı için boş olan piskoposlar seçildiler; Toulouse ve Carcassonne sınırları arasındaki anlaşmazlığı çözmek için kurul üyeleri belirlendi ve Lea'nın belirttiği gibi, 'kısaca, kurulu ve bağımsız bir Kilisenin işleri görüldü; kendisine Roma Kilisesinin yerine geçecek gözle bakıyordu'.⁵⁶

Fakat Roma, karşılık verdi. Papa Alexandar III (1159-1181) 1179 yılında Hıristiyanlık içinde bir haçlı seferi düzenlemek gibi

53 Lea, *age*, s. 104.

54 A. S. Turberville, "Heresies and the Inquisition in the Middle Ages, 1000-1305. *Cambridge Medieval History*, c. VI, s. 701-702.

55 Lea, *age*, s. 104-105.

56 *age*, s. 119-120.

daha önce atılmamış bir adımı ilan eden Lateran Konsilini topladı. İki yıllık bir aıla (yani Arafta ruhun bulunuşunu iki yıl kısaltma sözüyle) bütün silahlananlar ve bu dava için ölenlere sonsuz kurtuluş vaat edildi. Görünür bir ödeme olmadan, böyle bir ordu toplandı ve 1181 yılında bu ruhsal kuvvet Béziens Vikontunun topraklarına girdi, kuşatmadan sonra Lavaur kentini aldı (Albi ile Toulouse arasında kale kenti). Vikontes Adelaide ve önde gelen birkaç Kathari lideri daha bu kalede barınmaya çalışmıştı. Sularla çevrili kent, kayıtlara göre, ancak bir mucizeyle alınabilmişti ve bütün Fransa'da kan damlayan etiketler Hıristiyan ordusunun zaferini inananlara ilan ettiler.⁵⁷ Haçlı kuvveti, kendisi için cenneti kazandıktan sonra dağıldı ve devam eden sapıklık için başka bir şey yapılmadı, ta ki Papa Innocentius III, öldürülmeleri için 1209 yılında Lyons kentinden çok büyük bir ordu toplayana kadar.

Bunlar, bütün Avrupa'da her türlü sapık grupların yakalandığı yüzyıllardı. İlk Haçlı Seferi'nin (1096-1099) önce Papa Urbanus II, sonra bir tür fanatik Pierre Hermite tarafından vazedilmesi (eşegi bile dinsel saygı konusu olmuştu) en ünlüsüdür. Köylüler topraklarından alınmış ve şöyle ya da böyle ateş dalgaları halinde, ya yolda ya Kutsal Topraklarda felakete uğramışlardır. 1212 yılındaki Çocukların Haçlı Seferi fareli köyün kavalcısının kutsanan başka bir sürekle avıydı. Benzer olaylar daha küçük büyüklüklerde çeşitli boyutlarda her yerde yayılmıştı. Örnek olarak Kara Ölüm yılında on dördüncü yüzyılda garip dans salgınları doruğuna varmıştı.⁵⁸ Bele kadar çıplak, başları kumaşlarla sarılmış kendini kırbaçlayanlar sürüsü, ellerinde bayraklar, yanan mumlar ve oynayan kırbaçlarla, ruhsal şarkıların sesiyle kendilerini kırbaçlıyorlardı; yollarda bunlara rastlanabilirdi.⁵⁹ Mesih'in öğüdünün de -dua ettiğin zaman kendi iç odana gir ve kapını kapayarak gizlide olan Babana dua et⁶⁰- tutulmadığı bir çağdı. Innocent'in ordu çağrısı, bu nedenle, büyük duygusal bir yoğunlukla karşılandı. Soylulardan ve avamdan asker toplamak Avrupa'nın her yanına yayıldı, Bremen'e Burgundy ve Nevers'e

57 age, s. 123-24.

58 danslar için bkz. E.Louis Backman, *Religious Dances in the Christian Church and in Popular Medicine*, çev. E. Classen, George Allen and Unwin, Londra, 1952, s. 170.

59 age, s. 161-70.

60 Matta 6:6.

kadar ulaştı; ve Almanya'da kasabalar ve köyler dinsel ateşlerini papanın haçlı ordusuna katılıp söndüremeyen tutuşmuş kadınlarla doldu, sokaklar ve yollar elbiselerini soymuş, çıplak, yalnız veya gruplar halinde koşuşan kadınlarla dolmuştu.

Papa Innocentius, sürüsünü toplamadan iki yıl önce, Albigenioşçu akrabalarının ve arkadaşlarının istedikleri gibi tapınları için koruyuculuklarını yapan Toulouse Kontu Raymond'u aforoz etmişti; kontun bütün halkı ona bağlılıktan, antlarından ve görevlerinden kurtarılmışlar ve papanın elçisi hemen kontla bir tartışmadan sonra bir şövalyenin mızrağıyla öldürülmüştü. İşin arkasında Raymond görülmüyordu –belki gerçekten yoktu– ve kişiliğini ve ruhunu kurtarmak için kont, utançla, papanın koşullarında cezasına razı oldu. Bunlar, sonra öğrendiği gibi, en önemli yedi kalesini Kiliseye terk etmekti, eğer kendisinin suçsuzluğunu kanıtlarsa, sonradan suçsuzluğu ilan edilebilirdi.

Raymond, üzüntüyle, bu beklenmedik olay karşısında sapıklarla ilişki kuran dindarların gözden çıkarılacağı –veya çıkarılması gerektiği– ilkesini unuttu. St. Gilles kilisesinin kapısında, bele kadar soyunmuş, papa elçilerinin önüne çıktı ve St. Gilles azizleri üstüne mahkûm edilse de Kilisenin her türlü kararına uyacağına yemin etti. Elçi, atkısını yular gibi kontun boynuna doladı ve sırtına kırbaçlar inerken onu lortlarının nasıl gözden düştüğünü görmek için toplanmış meraklı kalabalığın arasından, suçsuzluğunun ilan edildiği yüksek sunağa kadar sürükledi. Sapıkların ulkesinden kökünü kazınması, bütün Yahudileri görevlerinden atması, yağma edilen bütün Kilise mallarının yerine konması, keyfi bütün haraçları kaldırması ve haçlılara katılması koşuluyla affedildi. Ve sonra, verdiği kentler ele geçirilince –Innocent'in planı da gerçekte buydu– tekrar aforoz edildi. Hıristiyan Haçının güçlü ordusu büyük gelişimine başladı, Fransa'nın en zengin topraklarına girdi.

Yirmi bin süvari ve iki yüz bin yaya vardı. İmparatorluğun bütün parası katkıda bulunmak zorundaydı, aforoz tehlikesi altındaydı ve sonsuz ödül ücreti herkese bol bol verilebilirdi. Önce fuar kenti Béziers'in duvarları düştü ve bunu izleyen katliam o zamana kadar Avrupa tarihinde görülmemiş bir boyuttaydı: Papa elçileri yaklaşık yirmi bin kişinin kesildiğini bildiriyorlar; yalnız yedi bin kişi korunmak için kaçıkları Mary Magdalena Kilisesinde kesilmişti; yetki verilmiş olan elçiye, bazı sapıkların Ortodoks görünerek kaçabileceğinden korkularak, Katoliklerin

bağışlanıp bağışlanmayacakları soruldu. O da yürekten bir tanrı göreviyle gerçek ruha sahip olduğu için, 'Hepsini öldürün, Tanrı kendininkileri bilir' dedi. Kent ateşe verildi ve güneş o akşam, papa ve kilisenin kutsal sevgi AŞK tohumu (AMOR) olmadığı, fakat tersi olduğu (sözcük tersten okundığında görüldüğü gibi) görüşünü gösteren bir görünümle battı. Onlara göre tek cehennem dünyadakilerin yarattığı cehennemdi. Bunu Carcassonne'in düşüşü izledi: Kent, korkuyla teslim oldu ve halkın gitmesine izin verildi. Günahlarından başka bir şey alamadılar, erkekler külot pantolonları, kadınlar çuval elbiseleriyle ayrıldı ve Mesih Krallığı sözü alan ordu kente girdi. Yaz sonu, ulu papa, seçkin Latin üslubuyla, beş yüz kent ve kalenin şeytanın hile ve kötülüklerine hizmet edenlerin elinden zorla alınmasının coşkunu yazıyordu.⁶¹

Kont Raymond'un kenti Toulouse, listede bundan sonra geliyordu... Fakat ilgilenen okuyucu, bu kirliliğin devamını tek başına okuyabilir. Yirmi yıl daha sürdü ve Güney Fransa'yı harabeye çevirip Roma Kilisesi'nin tek başına tiranlığını daha önce görülmedik biçimde güçlendirdi. Çünkü Çin, Hindistan ve Levant'ın büyük tarihlerinin tersine, oralarda gördüğümüz gibi iktidar eliti ciddi bir muhalefet olmadan doğaüstü niteliklerinden söz edilir, Avrupa'da mitsel gidiş hiçbir zaman uzun boylu egemenlik kurmadı. Yunanistan ve Roma olsun, Kelto-Germen Batıda olsun Doğudaki gibi, kralların veya rahiplerin, en gelişmiş akılların esini bile olsa insanların ne yapacaklarına, hatta ne düşüneceklerine ilişkin kutsal bir hak ve görevleri olduğu görüşü olmamıştır. Ortaçağın başlarında Hıristiyan misyonu gelişim içindeyken, din adamları zamanla mitoslarını ülkeye kazıyabileceklerini ve sonsuza kadar bir tür Avrupa halifeliği veya papa firavunluğu bürokrasisi gibi yönetebileceklerini sanmışlardır. Fakat daha güçlerinin doruğunda, Innocentius III iktidarında, bütün proje açık bir çürüme içindeydi ve yalnız başarısızlığa doğru gidebilirdi. İnsanlar düşünmeye başlamışlardı ve Avrupa'nın bireysel hak anlayışı, Levanten oydasma ve mutlakiyet bahanesinden kopmaktaydı.

Katharan belirtiler, yalnızca yükselen akımın bir göstergesiydi; ne tehditler ne yakma, kamçılama veya aforozlar akımı durduramadı, hatta dindiremedi. Örnek olarak:

61 *I.ea, age, s. 129-61.*

Fiore'de, Monte Nero'da San Giovanni manastırının kurucusu Florisli Joachim (1145-1202), 21 Ocak 1204'te Innocent III'ün takdirini kazandı ve kilisesinde huzur içinde öldü. Fakat ilginç eseri *Expositio in Appocalypsin*'de 1260'ta Arles'de toplanan Konsilde mahkûm edilen bir tarih görüşünü işliyordu. Konsilde bütün eserleri ve onun etkilediği bütün zahid manastır akımı mahkûm edilmişti. Kısaca, tarih görüşüne göre insanoglunun tarihi üç dönemde incelenmeliydi: 1. Baba'nın Çağı (Eski Ahit), 2. Oğul'un Çağı (Yeni Ahit ve Kilise), 3. Kutsal Ruhun Çağı, Roma hiyerarşisinin yok olup bütün dünyanın Tanıyla doğrudan ilişkisi olacağı ruhlar manastırı dönemi.

Joachim'in papalık karşıtı polemigi zamanının birçok dindar kişisini etkiledi. Sayısız Fransisken, Assisili Francesco'da (1182-1226) papalık örgütünün dağılacağı üçüncü çağın başlangıcını gördüler. Bir dizi garip akım da, Kutsal Ruhun vücut bulduğuna inandıkları çeşitli kişilerin çevresinde gelişti. 1260'ta Milano'ya gelen ve 1281'de ölen dindar hanım Guglielma ve yine kader yılı 1260'ta Parma'da havari elbisesiyle görünen ilginç genç Segarelli gibi. 1260 yılı Florisli Joachim tarafından Kutsal Ruh Çağının başlangıcı olarak bildirilmişti. Segarelli, önce görece zararsız olan papaz-karşıtı mezhebin merkezi oldu, hızla büyük bir etki yarattı, soruşturmalara tepki olarak fanatik üyeleri kazığa gitti. Segarelli'nin kendisi 1300 yılında büyük papalık jübilesinde yakıldı. İzleyicilerinin önderi, cesur Dolcino, yardımcıları Longino Cattaneo ve Margherita di Trank, Avrupa tarihinin en şaşırtıcı, umutsuz gerilla savaşından sonra, yedi yıl sonra yakalandılar ve öldürüldüler: Soylu aileden gelen ve tanınmış güzelliği olan hanım Dolcino'nun gözleri önünde kızarıldı, Dolcino'nun kendisi Vercelli kenti çevresinde bir arabayla dolaştırılarak kızgın kerpetenlerle parçalara ayrıldı, arkadaşı Cattaneo Hıristiyan kasabası Biella'nın eğitimi için aynı parçalanmaya uğradı.⁶²

Dante Alighieri (1265-1321) keşiş Joachim'i cennete yerleştirir,⁶³ fakat Dolcino'yu cehenneme atar görülüyor.⁶⁴ Bildiğimiz gibi, kendisi de 1302 yılında papaların dünyevi kibrine mitsel bir yanıt vererek papalık tarafından yakılmaya mahkûm edilmişti. Dante'nin görüşüne göre, Roma İmparatorluğu da Kudüs

62 Lea, *age*, c. III, s. 90-119.

63 Dante, *Paradiso*, XII 140-41.

64 Dante, *Inferno* XXVIII 55.

Krallığı kadar kutsal bir kararla kurulmuştu, imparator, Roma'nın kalıtçısı laik düzeni temsil ediyordu, papa da Kudüs'ün kalıtçısıydı ve ruhsal düzenin temsilcisiydi, çünkü krallık, Mesih'in dediği gibi, bu dünyada değildi. Dante *Convivio*'nun Dördüncü Tezinde 'Roma İmparatorluğu'nun başlangıcı güç değil mantıktı, hatta kutsal mantıktı' diye yazar.⁶⁵ Ve harika bir biçimde iki düzenin tarihini yazar, Roma ve Kudüs'ün zamanla nasıl çakıştığını anlatır: Aeneas'ın İtalya'ya gelişi Davud'un doğumuyla çakışır, Roma'nın Augustus zamanında mükemmelliğe ermesi Mesih'in doğumuyla çakışır. Dahası, Roma'nın bütün gelişimi kutsal esin sahibi yurttaşlarla ve kutsal mucizelerle korunarak bunların ardı sıra gelmiştir. Dante diziyi değerlendirdikten sonra sonuca varır: 'Doğrusu, şu düşüncedeyim ki, onun duvarlarına yerleştirilen taşlar saygı değerdir ve onun toprağı insanın vaaz edebileceğinden veya kanıtlayabileceğinden daha değerlidir'.⁶⁶

Bu yorumun temel noktası, Hıristiyan dünyada, devletin gücüyle kilisenin gücünün eşit biçimde kutsal kaynaklı olduğuydu. Ve uygulamada, yetke, her birinin kendi çevresine aitti. Dinsel kalıtım Musa'nın Ahdinden ve peygamberlerin öğretisinden gelirken, laik dünyada da Roma Hukukundan türetilmişti. Bu kitapta Kilisenin devletin işlevlerini gasp etmek için çabalarını ve onların yol açtığı felaketlerle başarısızlıklarını anlatamayız. İlki Dante'nin zamanında oldu, Papa Bonifactius VIII (1294-1303) *İlahi Komedya*'da cehennemın sekizinci dairesine yerleştirilince, *Unam Sanctam* diye bilinen kutsanmış bir gaf yaptı, dünyada hiçbir monarkın yapmadığı bir cesaretle dünya iktidarını iddia etti. Papa, 'Biz açıklıyor, söylüyor ve tanımlıyoruz ki, her insan için Roma papalığının yurttaşı olmak kurtuluş için zorunludur' diye yazdı.⁶⁷ İkinci cümlede Roma krallarına geldi ve Tanrının güneş ve ayı yarattığı gibi, kilise gücünün mecazi güneşini ve laik gücün mecazi ayını yarattığını ekledi: 'Ve ayın güneşten alıp sakladığı ışıktan başka ışığı olmadığı gibi, hiçbir dünyevi gücün de kilisenin gücünden başka gücü yoktur'.⁶⁸ Fransa kralı Güzel Philip IV (1285-1314) Bonifactius'un kendisini sapıklıkla suçlayıp ordu göndererek tutuklayınca, mecazi güneş ne kadar şaşırmış-

65 Dante *Convivio* IV 4.120.

66 *age*, IV 5.180.

67 Hilda Johnstone "France", *The Last Capetians, The Cambridge Medieval History*, c. VII, s. 314.

68 *age*, s. 315.

tır. Yaşlı din adamı şoktan öldü ve ondan sonraki papa, Roma'da değil Avignon'da oturan bir Fransız oldu.

1377'den itibaren biri Avignon, biri Roma'da bulunan ve birbirlerini aforoz eden iki papa oldu. 1409'da Pisa'da kardinaller konsili bir başkasını papa seçti ve papalar üç oldu. 1414-1418'de Konstanz'da toplanan büyük konsil -6500 kişi katılmıştı ve en azından 1600'ü soyluydu, 700'ü halktan kadınlardı (kadınlar, kayıtlara göre sayısız succubi* tarafından ilave edilmişlerdi)- yalnızca popüler John Huss'un (1373-1415) tuzığa düşürülüp yakılması kararıyla Kilisenin başıboş dağılımını hızlandırdı. Bu karar da bir yetkilinin dediği gibi 'yüzyılın en ciddi hareketiydi'.⁶⁹

Konsile güvenlik garantisi ile reform tartışmasını sunmak için kendi isteğiyle gelen Bohemyalı kibar papaz tuzığa düşürüldü, iğrenç bir hücreye el ve ayaklarından zincirlendi, amansızca hiç öğretmediği şeyleri öğrettiğini itirafa zorlandı ve yalan yere yemin etmeyi reddedince, 6 Temmuz 1415'te, kayıtlı en muhteşem *auto da fe'*de, Konstanz katedralinde tanınmış bir kalabalığın önünde, resmi papaz elbisesinden soyulmuş, makasla katolik ırışı olan saçları kırılmış, ırnakları kazınmış (papaz atandığında papaz yağıyla yağlanmıştı), üstünde 'sapkınlığın önderidir' yazılı olan, şeytanlar boyanmış koni biçiminde bir şapka başına geçirilmiş ve Kilisenin şaşmaz iradesinin yerine getirilmesi için Kilisenin sivil görevlilerine yakılmak üzere verilmiştir. İki kez 'Mesih İsa, yaşayan Tanrının Oğlu, bana merhamet et!' diye bağırarak sesi duyulmuştur. Bu arada alevler ve duman rüzgârla bedenini kaplamıştı. Külleri ve çevredeki toprak Ren nehrine atılarak anı olarak saygı görmesi engellenmiştir.⁷⁰ Bu küllerden, tam bir yüzyıl sonra, Luther yükselmiş ve ondan sonra Roma Katolik Kilisesi Batı Avrupa'da çekişen burçlardan biri olmuştur.

4. AMOR

Dünya mitoloji tarihinin geniş anlamıyla, ortaçağın sönümlenmesi döneminde ve Reformasyona gidişte ana yaratıcı gelişim, kilise otoritesine karşı bireysel bilinç ilkesinin yükselmesidir.

* Succubi: Uykuda erkeklerle görünen ve onları baştan çıkaran dişi şeytanlardır.

69 Lea, *age*, s. 491.

70 *age*, s. 46-93.

Bu, önce Avrupa düşüncesinde ve sonra, bugün gördüğümüz gibi, dünyada, kâhin anlayışının iktidarının sonunun başlangıcını gösterir. Ve yeni bir çağın şafağı sökmüştür, şimdiden geçmişin yüksek kültürleri gibi büyük bir gelişim göstermiştir –maddi olduğu kadar ruhsal ve ahlak olarak– aynı geçmiştekilerin paleolitik insanın basit kabile düzenini aştığı gibi.

İlkel, Doğu ve Batı dünyalarının mitolojilerini araştırmamız boyunca, ırkımızın neredeyse sonsuz gibi görünen ilk döneminde, avcılık ve toplayıcılık tek geçim kaynağıken, toplumsal grupların küçük olduğunu ve bireysel uzmanlaşmanın bulunmadığını görüyoruz. Cinsiyet ayrımı gerçekten belirgindir ve Şaman görüşünün armağanına sahip olanlarla toplumun geri kalan kesimi arasında da ayrılık vardır. Buna rağmen, *İlkel Mitoloji*'de belirtildiği gibi, avcı kabilelerin ilk döneminde, temelde 'her birey teknik olarak bütün kültürel kalıtımın sahibidir ve topluluklar, bu nedenle pratik olarak eşit bireylerden oluşur'.⁷¹

MÖ 7500 ve 5500'lerde çekirdek Yakındoğu'da besin yetiştirme, tarım ve hayvancılığın icadıyla yeni ve önemli bir aşama başlamıştı. Sonuç olarak, topluluklar önemli oranda büyüdü, uzmanlaşmış bilgi ve insan tipleri gelişti. Bizim çalışmamız açısından bunların en önemlisi de profesyonel, tam-zamanlı çalışan kâhinler sınıfıydı, başka konularla birlikte yıldızlı semaların gözlemiyle uğraşıyorlardı. Eski, ilkel kültürlerde yöneliş yakın çevrenin hayvan ve bitki krallıklarına doğrudu. Gezin Büyük Av aşiretlerinin anlayışında, uzanıp giden ovaların büyük, küçük hayvanları, doğanın güç ve gizemlerinin ortaya çıkışı olduğu için, mitos ve ritleri de, hayvanlarla insanlar arasında bir sözleşmenin bulunduğu düşüncesinde temellenmişti. Yenilen hayvanlar gövdelerini kesilmek üzere isteyerek sunuyorlardı ve onların yeniden doğumu ve geri gelmesi için belli ritlerin uygulanması gerekiyordu. Hayvanlar aynı zamanda Şamanlara bilgi, güç ve ruhsal bakış kazandırdığı için onların araçları, kılavuzları oldular. Halk da ritlerde hayvanlar gibi kostümlere büründü ve onları taklit etti.

Bitki dünyasının besin kaynağı ve yaşamın gizemlerine örnek olduğu bölgelerde ise, insan varlığı ile bitkisel süreçler arasındaki benzerliklere dayanan mitoslar egemen oldu; doğum, ölüm ve çürümeden sonra büyüme, kişilerden bağımsız olarak

71 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 426.

ritlere yansdı ve sık sık da savurgan bir biçimde insan kurbanları ile yaşamın güçleri (ölümden elde edileceği düşüncesiyle) artırılmak istendi.

Çekirdek Yakındoğu'da, uygarlığın neolitik aşamasının gerçekleştiği, en eski tarımı yerleşimlerinin kurulduğu bölgede, ilkel bitki bölgelerine oldukça yaklaşık bir bitkisel mitoloji geliştirdi. Bunun kanıtları *İlkel Mitoloji*'de verilmiştir ve burada tanımlanmasına gerek yoktur.

Orada Tunç Çağı'nın başlamasıyla tamamen yeni kâhin mitolojisinin ortaya çıkışını da tartışmışık. Kâhin mitolojisi hayvan veya bitki dünyasının varlığın gizem ve düzeniyle ilgisinden kaynaklanmaz, matematiksel olarak hesaplanabilir yıldızlar düzeniyle, güneş, ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn'le ilgilendirir. Hem gökte hem de yerde. Bu kozmik düzeni öğrenen kâhinlerce mutlak, kutsallık taşıyan bir ahlaki otorite kurulmuştur. Ve eski Yakındoğu'da yükselen en eski büyük tapınaklardan (MÖ 4000) bugün okuduklarımıza bizi ulaştıran, bilinen her yüksek kültürde –bir zaman için Greko-Roman uygarlığı dışında– ruhsal yapı göğün kâhin gözlemcileri tarafından kurulmuştur. Kâhinlerin kozmik düzenden, insana ve dünyaya uygun bir bilgi elde ettikleri varsayılmıştır.

Fakat *Doğu Mitolojisi*'nde ve bu kitapta, insan deneyiminin, düşünce, istem ve çabasının ikincil kalması gereken, göğün gözleminden türetilmiş muhteşem mitolojilerin gelişimini ve dünyaya yayılışını izledik. Ve yayılışlarında, onların arasına katılan daha ilkel halkların mitolojilerinin nasıl karşılandığını ve özümlediklerini –veya onlar tarafından özümlediklerini– gördük.

Hindistan'a girdiğinde, ritüel kral-öldürme mitosu tropik bitki dünyasının korkunç kurban ritleriyle kaynaşıp filizleniyordu ve iki çizgi kaynaşarak konumuzun ritüel öldürme tarihinde en zengin geleneklerinden birini geliştirecek şekilde dönüştü. Avrupa'ya girdiğinde, öte yandan, aynı yüksek kültür, kuzeyin klasik Büyük Av ülkelerine vardı, büyük mağaraların ve Dordogne ve Pirenelerdeki büyük mağara sanatlarının ülkesine yayıldı. Ve paleolitik çağda bu ülkelerde, tropik köylerdeki gibi bitki-kaynaklı ritüel yamyamlığın bulunmadığını görüyoruz. Köy, aşiret veya evrenin gelişimi için ritüel olarak ilahların öldürüldüğü karakteristik mitosları da burada bulamıyoruz.

Var olmak için bireylerin avcılık becerilerine dayanan aşiretlerde birey korunmuştur. Ölümsüzlük kavramı bile kolektif değil

bireyseldir. Ruhsal önderlik de atama veya yağlamayla bir örgütün üyesi yapılmış, toplumsal olarak düzenlenmiş kâhinlerce değil, ruhsal güçleri, kişisel ruhsal deneyimleriyle elde etmiş Şamanlarca yürütülür.⁷² Gördük ki, kuzeyli avcı ve savaşçı biçimlerin, bölgesine giren neolitik ve Tunç Çağı kültürleriyle karşılıklı ilişkisinde erime değil, fakat etkileşim süreci olmuştur. Bu da genişleme ve gücün birikimiyle olmuştur. Öteki çekirdek Yakındoğu'dan gelen yüksek kültürler gibi, Hıristiyan misyon döneminde de aynı olmuştur.

Ötekiler gibi, Hıristiyan düzen de, doğaüstü bir kaynaktan aldığı iddia ettiği kâhinçe yetkiyle iletilmiş ve desteklenmiştir. Kâhinlerin kendi ruhsal deneyimlerine sahip olmaları gerekmemiş ve beklenilmemiştir. Gerçekten buna sahip olanlar da kazık tehlikesiyle karşılaşmışlardır. Atama ve yağlamayla yerlerini almışlar ve kişisel güçleri onların kişisel değerlerinden değil, hizmet ettikleri kurumdan gelmiştir. Buna karşılık kurum da insanın dünyevi değerine katkısıyla değil, yücelerden geldiği varsayılan değeriyle değerlendirilmiştir. Gördüğümüz gibi, Innocentius III zamanındaki kısa süreli zaferinden sonra kâhin örgütünün yetkesine karşı çıkılmış ve zamanla alt edilmiştir. Ve gelecek kitabımızın anlatacağı gibi, yeni bir mitoloji, hayvan veya bitki ilahlı değil veya kozmik düzenin ve onun tanrısının değil, insanın öne çıktığı oldukça yeni bir mitoloji onun yerini almaktadır. Bu mitoloji de, insanın kendi dünyasındaki gerçeği kutsallığı ve isteminden kaynaklanan, gelecek için bunları odağına alan tek yaratıcı soluktur.

Geçerken, on iki ve on üçüncü yüzyılda Arthur Romansının filizlenmesinin başlangıcında bile, temel erdemi, dünyadaki deneyim ve kutsallığı açısından dengeli, yaşamın bu karmaşık alanında bile yeterli olan yeni mitolojinin tanımaya başladığını söyleyeyim. Grail* gizemini alalım: Mesih'in kutsal et ve kanı sözcük anlamıyla her kilisede mevcutken ve ruhun kurtuluşu ve mutluluğu için sunağın ayininde bulunurken, Hıristiyan şövalye, Grail elindeyken, hangi nedenle ona araştırmaya çıksın?

Yanıt, elbette Grail sorusunun bireysel bir deneyim olduğu. Efsanenin kökeni paganlıkta, özellikle Kelt mitlerinde. Kahra-

72 *Tanrının Maskeleri: İkel Mitoloji*, s. 249.

* Grail: İsa'nın son yemeğinde kullandığı tas. Grail'de İsa'nın kanının toplandığına inanılır. Kelt asıllı kutsal İsa oyküleri ortaçağda Hıristiyan inancıyla kaynaşmış, Grail Efsaneleri oluşmuştur. Bu destanlarda şövalyeler kutsal taşı ararlar ve ararken birçok kahramanlık öyküsü yaşarlar (c. n.).

manlar eski şampiyonlar, Cuchullin ve ötekiler, şövalye zırhına bürünüp Gawain, Perceval veya Galahad gibi her zamanki muhteşem maceralara çıkıyorlar. Bundan başka, İslam etkisiyle gelen Asya'nın mistik masallarıyla dolu simgeleri de eklemeliyiz; Bizans'tan gelen öğeleri, hatta daha Uzakdoğu'yu da. Çağdaş bilimin çeşitli okullarınca Grail, Dagda'nın bereket kazaniyle özdeşleştirilmiştir. Buddha'nın dilendiği kase dört bucaktan getirilip birleştirilmiş dört kasedir, Mekke Ulu Camisi'nin Kâbe'si ve Gnostik-Maniheist ruhsal başlangıç ritleriyle ilgili tılsımlı simgeler herhalde Kudüs Şövalyeler Birliği'nde etkili olmuştur.⁷³ Bu türden bütün ilgili, ilkel veya türdeş Doğulu formlar, Avrupa romanslarında yeniden yorumlanmış ve yerel, mevcut ruhsal durumlara uyarlanmıştır. Özellikle Acı Darbe'si ile kralını ülkesinden eden ve değersiz bir ele düşüren ve ülkenin yeniden kuruluşunu anlatan efsanede, kralı deviren kutsal mızrak, efsanenin daha sonraki anlatımlarında Mesih'e sapanan mızrakla özdeşleştirilmiştir.⁷⁴ Ve efsanenin neden söz ettiğini veya zamanında yüreklere neden bu kadar dokunduğunu sormamıza veya tahmin etmemize gerek yok: Yukarıda yeteri kadar açıklanan Kilisenin durumu bunu da açıklıyor.

Grail Kahramanı –özellikle de 'Büyük Aptal' Perceval veya Parzival kimliğiyle– doğanın içten, basit, bozulmamış oğludur, hilesi olmayan, yüreğindeki saf istekleriyle güçlü biridir. Şair Wolfram von Eschenbach'ın (1165-1220), Grail Kahramanının ormandaki çocukluğunu anlatan sözleriyle: 'Acı diye bir şey bilmezdi, yukarıdaki kuş ötüncü onun tatlılığı yüreğini parçalar ve göğsünü doldururdu'⁷⁵ Ormana çekilmiş soylu, dul anası ona Tanrıdan ve Şeytandan söz etmişti: 'Ona karanlık ve aydınlığı tanıttı'.⁷⁶ Fakat onun kendi işlerinde karanlık ve aydınlık bir aradaydı. O melek veya aziz değildi, yaşayan, olan biteni soran, cesaret ve duygu erdemleriyle donanmış ve buna sadakat eklemiş bi-

73 Franz Rolf Schröder, *Die Parzivalfrage*, C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, Munich, 1928

74 Jessie Weston, *From Ritual to Romance*, The University Press, Cambridge, 1920, s. 11-22. Ayrıca bkz. Roger Sherman Loomis, *From Celtic Myth to Arthurian Romance*, Columbia University Press, New York, 1927, s. 250-70.

75 Wolfram von Eschenbach, *Parzival* 3.118.14-17 ve 28. çev. Helen M. Mustard ve Charles E. Passage, Random House, Vintage, Books, New York, 1961, s. 67.

76 *age*, 5.119-29-30.

riydi. Ve bunlardaki sebatıyla –doğüstü rahmetle değil– sonunda Grail'i kazandı.

Veya Arthur'un Yuvarlak Masası'nın öteki büyük teması için ne diyebiliriz: Tristan ve Iseult ile Lancelot ve Kraliçe Guinevere'nin duygusal ve gayrimeşru aşkları. Yine kutsal iddialara, bu kez evliliğe karşı derinlemesine bireysel deneyimi işleyen mistik bir tema. Çünkü ortaçağda Kilisenin kutsadığı evlilik toplumsal-siyasal bir düzenlemeydi, gizem veya aşk arayışıyla hiçbir ilgisi yoktu. Profesör Johan Huizinga'nın açık seçik küçük kitabı *Ortaçağın Bitişi*'ndeki sözleriyle: 'Din tarafından sevgiye her yönüyle lanetler yağdırılmıştı'.⁷⁷ Aşığın ve şairlerin deneyimi bakımından, öte yandan aşk (yine Huizinga'dan bir cümleyle) 'bütün ahlaki ve kültürel mükemmelliğin çiçeklendiği bir alan olmuştu'.⁷⁸ Aşk açık hayvani şehveti ezen kutsal ziyaretçi, feodal evlilik ise fiziksel bir işti. Hanımı tarafında yüreği terbiye edilip yumuşatılan sevgili, yüceltilmiş kavrayışın dünyasına girer ve bunu tecrübe eden hiç kimse (Kilisenin özdeşleştirdiği gibi) onu günahlarla tanımlayamaz. Sevgisinin içten yolunun nasıl mistik duygulara götürebildiğini kavramak için Dante'nin *Vita Nuova* şiirleri okunmalı.

Birçok trubadurun Albigeniosçu sapkınlıkla bağlantılı olduğunu gösterecek oldukça fazla kanıt var. Dahası, sayısız bağını da İslam mutasavvıflarının mistik şiirleriyle kurulabiliyor. Benzerlikler Hindistan'ın Şakti kültleriyle de ve üstelik Troyesli Chrétienli Tristan'la hemen hemen çağdaş Jayadeva'nın Gita Govinda şiiriyle de, 1175 tarihli, kurulabilir.⁷⁹ Kelt mitos dünyasıyla ilgili –burada Grail bağlamında– etkileşimi de görüyoruz. Mark, Tristan ve Iseult'un prototipleri olarak İrlanda efsanesinin kahramanları Finn MacCumhaill, subayı Diarmuid ve kaçırdığı gelini Grianne ortaya çıkıyor.

Kısaca, pagan geçmiş ile Avrupa ortaçağı arasında etkileyici bir ruhsal süreklilik ve gelişim var. Bir zaman için Doğu tipi ruhsal despotizm yaygınlık kazandıysa da çözüldü, kaynaştı ve özümlendi. Saray ve şair çevrelerinde bireysel deneyim düşüncesi karakterleri dikkate alınması gerekmeyen şaşmaz yetkeye karşın surdú. Ve Kilisede de yanılmazlık ilkesinden kuşku duyul-

77 J. Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, Doubleday Anchor Books, New York, s. 127.

78 *age*, s. 107.

79 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 354-73.

maya başlanıldı, sorgulandı ve reddedildi. İngiltere'de John Wycliffe (ö. 1384) papadan en aşağıya kadar bütün hiyerarşinin hırslarından, kutsal şeylerden kâr çıkarmak, zalimlik, güç şehveti ve kötü yaşamları nedeniyle lanetlendiklerini yazdı: Zamanın papaları Mesih düşmanıydılar, onlara itaat edilmemeli, resmi kararları sayılmamalı ve aforozları kabul edilmemeliydi. Ve doğru yola girene kadar, 'onların ruhları Judas Scarioth'dan daha lanetlidir' diye yazıyordu. Yine, 'elbette' diye yazdı, 'kutsal fermanlara dayananlar ve ona uyanlar cennet anahtarlarının sahibi ve İsa Mesih'in iyi papazları, kutsal fermanları bilmeyen, kibir ve tamah dolu olanlar cehennem anahtarlarının sahipleri ve Şeytanın iyi papazlarıdır'.⁸⁰

Wycliffe, Huss ve yandaşları gibi gerçekte Donatist'di. Huss ahlaki günahı olan hiç kimsenin dünyevi efendi, din görevlisi veya piskopos olamayacağını yazmıştı. Ve Almanya'da, Reformasyon'un sonunda tam anlamını bulacağı yerde, Meister Eckhart (1260-1327), Dante'nin neredeyse tam çağdaşı, yeni mistik Hıristiyan yaşama giden yolu açıyordu:

'Yahudilerin kralı olarak doğan nerede? (Cemaatine vaaz ediyordu.) Şimdi bu doğumu düşünerek nerede ortaya çıktığını belirleyelim. Daha önce hep dediğim gibi, yine diyorum, bu doğum aynı sonsuzlukta ortaya çıktığı gibi, ruhta ortaya çıkar, ne fazla ne eksik, çünkü o aynı doğumdur. Bu doğum ruhun kendinde ve özünde ortaya çıkar.'⁸¹

Tanrı, varlık, eylem ve güç olarak her şeyde vardır. Ama o yalnız ruhta dollenmiştir; çünkü her yaratık Tanrının eseriye de, ruh Tanrının doğal imgesidir... Böyle bir kusursuzluk ruha girdiğinde, ister kutsal ışık, rahmet, ister kutsama olsun, ruha bu doğumla girer, başka şekilde değil. Bu doğumu kendinizde yaşatın, bütün iyiliği, bütün huzuru, mutluluğu, varlığı ve bütün doğruluğu yaşayacaksınız. Onunla size gerçek varlık ve dinginlik gelecek ve o yok olursa başka neyi arayabilir veya yakalayabilirsiniz; nasıl becerecekseniz onu, öyle alın.⁸²

Bu doğumu kendinizde yaşamak istiyorsanız kendi eylemlerinizi ve kuvvetlerinizi öldürün. Yeni doğmuş Kralı kendinizde bulmanız için, kendinizde olan başka her şeyi bırakmalısınız ve

80 I.ea. age, c. II, s. 440.

81 Franz Pfeiffer, Meister Eckhart, çev. C.de B. Evans, John M. Watkins, c. I, Londra, 1947, "Sermons and Collations" No. II, s. 9-10.

82 age, s. 10.

onlardan vazgeçmelisiniz. Yeni doğmuş Krala yakışmayacak böyle şeyleri bırakabilir, onlardan vazgeçebilir miyiz? Öyleyse, bir insanın çocuğu olan sen bize yardım et, biz de Tanrının çocukları olabilelim. Amin!⁸³

Burada Hindistan'ın kıyısına geldik; Şekil 31 ve 32'de görülen Paris Cluny Müzesi'ndeki etkileyici Madonna'ya baktığımızda da aynı yere geliyoruz. Eckhart'ın Mesih İsa'nın doğumuyla ilgili vaazı bu şeklin okunuşu olarak alınabilir. Yukarıda tanımlanan Şiilerin Fatma ingesi de aynı biçimde anlaşılabilir.* Makro-mikro kozmik düzenlerin özü olan evrenin ve yaşayan-tanrının ana tanrıçası da Tunç Çağında aynıydı.

Şekil 31. Madonna ve Çocuk

Eckhart'dan bir söz daha:

'Bir adama ona çocuk yapsın diye bir kız verilmiştir. Ve Tanrı, tek Oglunu onun taşımasını isteyerek, ruhu yaratmıştır. Bu doğumun Meryem'de ruhsal olarak oluşumu Tanrı için onun et olarak doğmasından daha güzeldir. Ve bugün Tanrıyı seven

83 age, s. 14.

* Bkz. s. 372.

ruhlarda aynı doğumun olması Tanrıyı cenneti ve dünyayı yaratmaktan daha çok hoşnut eder.⁸⁴

İki söz daha:

'Yaşadığım kadar eminim ki, bana Tanrıdan daha yakın bir şey yoktur. Tanrı bana kendimden yakındır; yaşamım Tanrının bana yakın olmasına bağlıdır, bende mevcut olmasına dayanır. O bir taşta, bir kütükte de vardır, fakat sadece onlar bilmezler.'⁸⁵

'Diyorum ki: Meryem Tanrıyı önce ruhsal anlamıyla doğurmasa, ondan et olarak hiç doğmazdı. Kadın Mesih'e dedi ki: Seni doğuran rahim kutsanmıştır. Mesih yanıtladı: Yalnız beni doğuran rahim kutsanmış değil, Tanrının sözüne uyanlar ve onu tutanlar da kutsanmıştır. Tanrı için bakire veya iyi ruhta ruhsal olarak ortaya çıkmak Meryem'den gövde olarak doğmaktan daha değerlidir.

Şekil 32. Yaşayan Tanrının Annesi

Fakat bu bizim, Tanrının sonsuz olarak doğurttuğu tek Oğul olmamızı içeriyor. Baba bütün yaratıkları vücuda getirdiğinde beni de vücuda getiriyordu. Ben bütün yaratıklarla birlikte akıp çıktım, fakat yine de Babayla birlikte, onda kaldım. Bu, şimdi söylediğim gibidir: Benim içimde gelişir, sonra ben düşüncüyü

84 age, c. I, "Sermons and Collations", No. XXVI, s. 76-77.

85 age, c. I, "Sermons and Collations", No. LXIX, s. 171.

tartarım, üçüncü olarak onu söylerim, siz de onu alırsınız, ama gerçekte o hep benim içimdedir. Ben de Babada böyle bulunuyorum'.⁸⁶

Musa Tanrıyı yüz yüze gördü, yazılar böyle diyor. Teologlar bunu inkar ediyorlar. Şöyle diyorlar: İki yüz varsa, Tanrı görülmemiştir, çünkü Tanrı iki değil birdir. Tanrıyı gören yalnız bir şey görür başka şey değil... Ruh Tanrıyla birdir, birleşmiş değildir.⁸⁷

Ve son olarak:

'Eğer hiçbir şeyin aldatmadığı ve şaşırmadığı Tanrıyı gerçekten akıllı ve sağlam şekilde görenleri tanımak ve bilmek isterseniz, onlar yirmi dört işaretle anlaşılabilirler. İlk işaret bize bilginin ve aklın, aşkın anlayışın ana örneği, Rab Mesih İsa'nın kendisi tarafından anlatılmıştır. 'Eğer birbirinizi sever ve benim öğütlerimi tutarsanız, benim müritlerim olduğunuzu anlarsanız' diyor. 'Benim öğütlerim nedir? Benim sizi sevdiğim gibi siz de birbirinizi sevin. Yani gerçek sevgi olmadan, bilgide, akılda ve yüce anlayışta benim havarilerim olabilirsiniz, fakat onsuз, bunların size hemen hiç yararı olmayacaktır. Balaam* çok akıllıydı, Tanrının yüzlerce yıldır neyi anlatmak istediğini anlamıştı. Aına bunun ona yararı olmadı, çünkü gerçek sevgisi yoktu. Ve Lucifer, cehennemdeki melek, onun da kusursuz saf bir zekâsı vardı ve hâlâ çok şey biliyor. Yine de cehennem azabı çekiyor, çünkü sevgiye bağlanmadı ve bildiklerine sadık kalmadı. İkinci işaret kendinde olmamaktır. Onlar kendilerini kendilerinden uzaklaştırırlar, her şeye serbestlik verirler. Üçüncü işaret: Onlar kendilerini tamamen Tanrıya adanmışlardır. Tanrı onların içinde rahat-sız olmadan iş görür. Dördüncü işaret: Kendilerini nerede bulurlarsa orada terk ederler; gelişimin güvenilir yöntemidir. Beşinci işaret: Onlar bütün kendine yönelmeden uzaktırlar, bu onlara açık bir bilinç verir. Altıncı işaret: Usanmadan Tanrının iradesini beklerler ve güçleri yettiği kadar onu yaparlar. Yedinci işaret: Kendi iradelerini Tanrının iradesiyle çakışana kadar Tanrının iradesine bağlarlar. Sekizinci işaret: Tanrıya kendilerini o kadar sıkı bağlarlar ki ve Tanrı onlara öyle bağlanır ki, onlar Tanrısız, Tanrı onlarsız bir şey yapmaz. Dokuzuncu işaret: Kendilerini

86 age, c. I, "Sermons and Collations", No. LXXXVIII, s. 221-22.

87 age, c. II, "Sermons", No. I, s. 89.

* Balaam: İsrailileri lanetlemesi emredildiği halde, bindiği eşek tarafından azarlanınca onları kutsayan Mezopotamyalı aziz (c.n.).

hiçlerler ve her işte, her yerde, her şeyde Tanrıya başvururlar. Onuncu işaret: Hiçbir yaratıktan hiçbir şey almazlar, ne iyi ne kötü. Her şeyi Tanrıdan alırlar ve Tanrı onlara yaratıkları eliyle verebilir. On birinci işaret: Hiçbir zevk, fiziksel eğlence veya yaratık nedeniyle tuzaga düşmez. On ikinci işaret: İtaatsizliğe boyun eğmez ve kapılmazlar. On üçüncü işaret: Hiçbir sahte ışıkla veya hiçbir yaratığın bakışıyla yanılmazlar, gerçek marifetle hareket ederler. On dördüncü işaret: Bütün erdemlerle kuşanmış ve donanmış olduklarından, her türlü kötü huylulukla savaştan galip çıkarlar. On beşinci işaret: Gerçeği tüm çıplaklığıyla görür ve bilirler ve Tanrıyı, marifeti aramayı bırakmadan överler. On altıncı işaret: Kusursuz ve doğru olmalarına karşı kendilerini müteber saymazlar. On yedinci işaret: Az konuşur, çok iş yaparlar. On sekizinci işaret: Dünyaya doğru yoldan vaaz ederler. On dokuzuncu işaret: Yalnızca Tanrının rahmetini ararlar ve başka şey istemezler. Yirminci işaret: Eğer biri onlarla dövüşse, Tanrıdan başkasının yardımını almaktansa yenilmeyi kabul ederler. Yirmi birinci işaret: Mal ve rahatlığı arzulamazlar, kendilerine hak etmediklerini düşündüklerinin asgarisini alırlar. Yirmi ikinci işaret: Kendilerine dünyadaki en değersiz insanlar olarak bakarlar, alçakgönüllülükleri hiç eksilmez. Yirmi üçüncü işaret: Rabbimiz İsa Mesih'in yaşamını ve öğretisini kendilerine kusursuz örnek olarak alırlar, yüksek idaelerine benzeşmeyen her şeylerini yok etmek tek istekleridir. Yirmi dördüncü işaret: Dış görünüşte bir şey yapmazlar, her zaman erdemli bir yaşamları vardır ve birçok insan onları anlamaz, fakat onlar avamın onayını yeğlerler.

Kusursuz gerçeğin imgesinin bulunduğu gerçek temelin işaretleri bunlardır, bunları kendisinde bulmayan kimse bilgisini boşuna sayсын, başkaları da bunu böyle anlamalıdır.⁸⁸

Eckhart, elbette, Papa Johannes XXII'nin kararıyla 27 Mart 1329'da aforoz edildi. Bundan sonra yazıları yeraltında okundu ve okulun vaizleri John Tauler (1300-1361), Suso (1300-1365) ve Rusbroeck'in (1293-1381) esinleriyle birlikte, 'Tanrının mest ettiği dindarlık metinleri' olarak bilindi.⁸⁹ Çalışmamız açısından ve mitsel imgelem üstüne bütün çalışmalar açısından – yalnız Hıristiyanlık değil Yahudilik ve bütün dinler açısından – önemli olan nokta, Eckhart ile Innocentius III'ün (s. 410-411'de

88 age, "Fractates", No. VII, c. I, s. 33+36.

89 C.de B. Evans, age, c. I, s. xii-xiii.

anlatılan) Hıristiyan simgelerini anlamadaki kökten zıtlıkları. Eckhart'ın yorumunu şiirsel diye nitelendireceğim ve simgenin nitelik ve işlevine uygun olarak, bir gerçek olarak değeri yok, fakat ruhu uyandırıyor. Çağdaş terimlerle simgeler enerji veren ve yöndendiren işaretlerdir: Etkili olmayan uyarıcı bitmiş pil kadar yararsızdır. Innocent'in anlayışı ise, Hıristiyan mitosun sözcük anlamı, mantık olarak yorumlanışıdır ve simgenin nitelik ve işleviyle uyumsuzdur, bu nedenle de ölüdür, yalnızca şiddet ve (denilebilirse) çılgınlıkla yaşatılabilir (görsel bir imgenin gerçek olarak kabul edilmesi gibi bir yanlışlığı içerir).

Alan Watts'ın parlak yapıtı *Hıristiyanlıkta Mitos ve Ritüel*'deki sözleriyle:

'Hıristiyanlık mitosu sürekli olarak mitosun bilim ve tarih derecesine indiren Ortodoks hiyerarşi tarafından yorumlanmıştır... Yaşayan Tanrı mutlak Tanrı olmuştur ve kendi yaratıklarını kendisinin bulaştırdığı hastalıktan kurtaramamaktadır... Mitos ne zaman tarihle karıştırılırsa insanın iç yaşamına uygulanabilirliğini yitirir... Hıristiyan tarihin trajedisi, yaşamı sürekli Hıristiyan mitoslardan çıkarması ve zekasını kilitlemesindeki başarısızlığındadır...

Mitos, cennetten bir bildiri olduğuna göre, ancak bir 'vahiy'dir, yani zamansız ve tarihsiz bir dünyadan gelir, bir zaman için doğru olmuş olanı ifade etmez, her zaman doğru olanı söyler. Yani vücut bulma eğer saf tarihsel, bugün yaşayan insanlar için de etkisi ve özelliği yoktur, eğer insanda her zaman süren zamana bağlı olmayan, sürekli bir vahiy ise 'kurtarıcı gerçek' olabilir.⁹⁰

Çalışmamızın büyük derslerinden biri kaba, hastalıklı veya eğitilmemiş düşüncenin, mitosu tarihe dönüştürme isteği ve yerel biçimlerin olaylarına bir tür bağlılık yaratıp, öte yandan bir biriyle çekişen güya inançlar grubu yaratıp her birinin gelmiş olduğuna inandıkları bildirimden özünden yoksun kalmasına neden olmasıdır. Bütün Ortodoksluklar az veya çok bu eğilimi taşıyor ve sonuçta karşılıklı itirazlara uğrar. Oysa büyük mitsel imgelerden biri şiir olarak okunsa, ampirik bilginin aracı değil, fakat deneyime ilişkin sanat olarak anlaşılabilir –başka bir deyişle, gazete olarak anlaşılmasa– uyumlu bir bildirim bulabiliriz: Kısaca, yaşayan, tanımlanmayan, fakat ayrı olmayan herkeste bulunan tanrı ortaya

⁹⁰ Alan W. Watts, *Myth and Ritual in Christianity*, The Vanguard Press, New York, 1953, s. 78-82.

çıkarmış. 'Tanrı', Eckhart'ın açıkladığı gibi, 'kendisini, boş ruha, kisvesi olmadan yeni bir kisveyle, ışığı olmadan kutsal bir ışıkla bildirip onda doğmuştur.'⁹¹

Doğanın bozuk, fakat Hıristiyan Kilisesinin bozulmaz olduğunu savunan Ortodoks Hıristiyan görüşün, dünyadan ayrı, yaratan, yargılayan, mahkûm eden ve dışarıdanmış gibi büyüklüğünün bir kısmını özel bir kaygıyla bir bölümüne sunan Yahudilerin tanrı mitosunun, aşırı bir uygulamasını yansıttığı söylenebilir. Bunu da tanrı Ahit, Kuran veya vücut bulmayla yapıyordu. Ama Kilise tarafından kullanılan simgeler, bu koşulları öğrettiği varsayılırken, kendi içlerinde zımnî bir zıtlık taşır. Seçkin formları içinde bu zıtlık açık yürekliliklere kendini anlatmayı sürdürür. Eckhart'da, Dante'de, Grail ve Tristan romanslarında olduğu gibi, olumsuz insanın eski dersi canlanır, bütün cennet ve cehennem dünyalarının bütün form ve deneyimleri onlarda yaşar ve onların yüreğinden sökülüp çıkar. 31. ve 32. şekillerdeki küçük Meryem imgeleri, Eckhart'ın bildiği gibi, Üçlünün her birinde içkin olarak bulunduğu ve bildiklerimizle bizim için doğmuş olacağını anlatıyor. İkincisi, Giritlilerin bildikleri gibi tanrıça ana rahmidir, bütün varlığın nihai noktasıdır. Ve üçüncüsü, ortak kalıtımımız olan ikonları yorumlayan yetkililerimizden başka bütün dünyanın bilir görüldüğü gibi, mikrokozmoz ve makrokozmoz özünde tanrıda birdir, hiçbir anlamda bozuk değildir, bozulmaz veya hiçbir inancın tanımlanmasıyla aldatılmaz.

91 Pfeiffer, *age*, "Sermons and Collations", c. 1, s. 46.

Sonuç

BİR ÇAĞ KAPANIRKEN

Bütün mitoloji çalışmalarımız sırasında, kâhin ve cemaati tarafından temsil edilen ilahlarla, yaratıcı şair, sanatçı veya filozoflar tarafından temsil edilenlere yaklaşımımız arasında bir ayrım çizilmelidir. İlkinin eğilimini, kültürünün imgelemine pozitivist bir yaklaşımla anlamak diye adlandıracağım. Böyle bir anlayış ibadette beslenir, çünkü ibadette bir imgeye mi yoksa Tanrı düşüncesine mi yönelindiğini ve inançla inançsızlık arasındaki dengeyi yakalayabilmek çok zordur. Şair, sanatçı ve filozof, öte yandan, imgelerin biçimleyicileri ve idelerin yaratıcıları olduklarından, ister taş gibi görünür bir maddeden olsun, ister sözcük gibi zihni olsun, bütün yansıtılan şeylerin, insan organlarının yanılabilirliğiyle koşullu olduğunu kavrarlar. Kendi müzünde boğulan kötü bir şair hayallerinin doğaüstü gerçekler olduğuna kanabilir ve bir peygamber durumuna düşebilir (peygamber sözlerini de 'şişirilmiş şiir' olarak tanımlıyorum); bu sözler aşırı yorumlara uğrar ve o da bir kültür kurucusu ve kâhinler kuşağının başlatıcısı haline gelir. Yetenekli bir kâhin de kendi doğaüstü varlıklarının yok olduğunu, hükümsüzleştiğini, biçim değiştirdiğini, hatta çürüdüğünü anlayabilir: O zaman da ya peygamber olacaktır veya daha yetenekliyse yaratıcı bir şaire dönüşecektir.

Konumuzun motif ve temalarının, ne kadar birincil olarak anlatılırsa anlatılsın, üç ana değişime uğradığı ve temelden farklılaştığı bilinmelidir. Şairin gerçek şiiri, peygamberin şişirilmiş şiiri ve kâhinin ölüm şiiri. Din tarihi son ikisini konu edinirse de, mitoloji tarihi üçünü de içerir. Böylelikle, mitoloji tarihi yaratıcı düşüncenin kaynaklarıyla şiir ve din arasında canlı ve sağlıklı bir ilişki kurar. Şiirde kişisel bir eğilim vardır (savruk şiir), şair, asla yapmadığı evrende, yaşamın gerçekleri karşısında kişisel şaşkınlığını, neşe veya acısını dile getirme gibi kaprislere kapılır. Dinde ise tersine bir eğilim egemendir; kişisel deneyimleri göz önüne almaz, verili klişelere bağlanır.

Insanoğlunun uzun tarihinde mitolojinin dört temel işlevi gözlenebilir. En önemlisi ve ayırt edici olanı –bütün ötekilere de can veren– varlığın gizemi karşısında huşu duygusunu uyandırması ve beslemesidir. Profesör Rudolf Otto bu *esrarın* tanınmasını, bütün dinlerin karakteristik zihni durumu olarak tanımlamıştır.¹ Bu, tanımdan önce gelir ve onu reddeder. İkel düzeyde cinlerin tehdididir; en gelişmişinde mistik vecddir; bunlar arasında da birçok derece vardır. Tanımlandığında üstünde konuşulabilir ve öğretilir; fakat konuşma ve öğretimi onu üretmez. Yetke de onu kabul ettiremez. Yalnızca rastlantısal bir deneyim ve yaşayan bir mitosun simgesel işaretleri onu uyandırabilir ve besleyebilir. Ama bu tür işaretler de icat edilemez. Onlar bulunurlar. Bunun üstüne de kendiliklerinden yaşarlar. Ve bunları bulanlar, bir zamanlar gaipten haber alanlar olarak bilinen duygulu, yaratıcı, yaşayan zihinlerdi; şimdi şair ve yaratıcı sanatçılar olarak biliniyorlar. Bir kültürün geleceği için onun devlet adamları veya ordularından daha önemli ve daha etkileyici olanlar, insan çamuruna yaşam veren bir ruhsal solugun efendileridir.

Mitolojinin ikinci işlevi kozmoloji yaratmasıdır. Huşu duygusuyla desteklenen ve onu destekleyen, varlığın gizemine ve gizemin varlığına bağlı evrenin imgesidir, kozmoloji. Fakat kozmoloji söz konusu halkın deneyimleriyle, bilgisi ve anlayışıyla çakışmalıdır. MÖ 3500'de eski Sümer kâhinlerinin göğü gözlemeleriyle öğrenilen gezegen düzeninin, çekirdek Yakınoğu'da bütün mitos sistemini ilkel avcı toplayıcı aşiretlerin basit temalarından ayırdığını biliyoruz. Etkileyici bir görüş, kişisel olmayan,

1 *Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi*, s. 41-42.

zamana bağlı ve göksel, matematiksel bir görüş ortaya çıkmıştır; Ortaçağların dünyayı algılayışı da –eski Hint, Çin veya Yuca-tan'dan farksız biçimde– bu antik görüşün gelişmiş bir biçimidir. Bugün bu imgelem yok olmuştur. Böylece zamanımızın dinleri için can alıcı bir soruna dokunuyoruz: Din adamları halen MÖ birinci binden dördüncü bine kadar gelen temalarla vaaz ediyor-lar.

Bugün gelişmiş bir zihin dünyanın, bitkilerin, hayvanların ve insanların kökenini öğrenmek için Tekvin kitabına bakmaz. Tufan, Babil Kulesi, cennetteki ilk çift ve insanın dünyada ilk görünüşünden ilk kentlerin kuruluşlarına kadar tek bir nesil (Adem'den Kabil'e kadar) yoktur; en azından dünyadan iki mil-yon kişi gelip geçmiş olmalıdır. Bugün geçmişini anlamak için ve dünyanın yapısını öğrenmek için bilime başvuruyoruz; atomun oynayan cinleri ve teleskopun ucundaki galaksiler bize öyle bir âlem gösteriyor ki, Kitabı Mukaddes'in kargaşalığını, beynimizin çocukluğuna ait bir oyun ülkesi düşü haline getiriyor.

Mitolojinin üçüncü işlevi, mevcut toplumsal düzeni destek-lemektir. Bireyi grubuyla organik bir bütünlük içine sokar. Bura-da da, zaman içinde, grubun kapsam ve görüşündeki büyümenin insanın gelişimiyle ilgili karakteristik bir işaret olduğunu görü-yoruz; aşiretler salkımı İskender sonrası tek dünya toplumu kap-samına ulaşmıştır. Tehdit edici büyümeye karşılık bazı bölgeler hâlâ ulusal, ırkçı, dinsel ve sınıfsal mitolojilerine sahip çıkmak-tadır. Bu mitolojilerin, bir zaman mantığı olmuşsa da bugün kal-mamıştır.

Mitolojinin ve onu kuran ritlerin toplumsal işlevi, grubun her üyesinde, onu kendiliğinden, sonuna kadar bağlı tutacak 'duygular sistemi'ni yaratmaktır. Avcı aşirete uygun düşen 'duy-gu sistemi' tarımsal olanla uyuşmaz. Anaerkil olan babaerkil olanla uyuşmaz. Ve aşiretinki de bugün doğudan batıya, kuzey-den güneye uzanan bireyinkilerle uyuşmaz.

Eski mitsel düzenler, simgeleriyle tanrılar arasında bağlar kurarak yetke kazanırdı. Tanrıların yanında, kahramanlar veya bazı yüksek, kişisel olmayan kuvvetler, evrensel düzen gibi, top-lumun kendi imgesiyle birlikte doğanın daha ulu bir imgesine bağlanır ve dinsel huşunun aracı haline gelirdi. Bugün kanunla-rımızın tanrıdan veya evrenden gelmediğini biliyoruz, kanunları kendimiz yapıyoruz. Kanunlar mutlak değil, sözleşmeye dayanı-yor ve onlara uymamakla tanrıya karşı gelmiyoruz, insana karşı

suç işliyoruz. Bitkiler, hayvanlar, zodyak veya onun varsayılan yaratıcısı değil, kaderimizin efendisi, insanlardır. Yakın geçmişe kadar iyi niyetli akıllı insanlar için kendi toplumlarının (ne olursa olsun) tek iyi toplum olduğuna inanmaları, onun dışında Tanrı düşmanlarının yaşadıklarını ve içeride Tanrının 'duygu sistemi' ile sevgiyi beslerken, dışarıya için nefreti ilke edinmeleri mümkündür. Ulusal, ırkçı, dinsel ve sınıfsal sınırlamalar sürüyor, fakat fiziksel gerçekler kapalı ufukları dağıttı. Eski tanrı, küçük dünyası ve küçük, kapalı toplumuyla birlikte öldü. Şimdi inanç ve güvenin odağı insan. Ve eğer her yerde sevgi ilkesi gerçekten canlandırılmazsa –mitolojik olarak tanrıdan olduğu gibi– nefret ilkesini yaşamamız ve kaderimizin Kaybolan Ülke olması, dünyayı da ifritlerin yönetmesi kaçınılmaz olacaktır.

Mitolojinin dördüncü işlevi, insanı kendi ruhsal zenginliğine ve nesnelleşmeye doğru götürerek, kendi ruhsal gerçeklerine ulaştırmak. Eskiden –ve eski kültürlerde halen– bütün bireysel yargı, irade ve yetenekleri mutlak olarak toplumsal düzene doğru yönlendiriyordu. Ego ilke olarak (*Doğu Mitolojisi*'nde gördüğümüz gibi) baskı altına alınmalı, hatta mümkünse silinmeliydi. Arkitektipler, ideal roller de, toplumsal koşullara göre, karşı konuşulamayacak bir biçimde herkese dağıtılmalıydı. Duragan bir dünyada yaratıcı kişiliğin böyle katledilmesi kabul ediliyordu ve bu anlayışın sürdüğü toplumlarda aynı işleyiş devam ediyor. Avrupa'nın bireye duyduğu saygının kanıtı olarak, Hitler'in beş milyon Yahudiyi öldürmesi (haklı olarak) her yandan dehşetle karşılanırken, Stalin'in yirmi beş milyon Rus'u yok etmesinin dikkatleri çekmemesini söyleyebiliriz. Çin'deki çılgınlık da gözden kaçıyor. Doğu'da ve Batı'daki bu tür insanlık dışı davranışlar koca Doğu için normal kabul ediliyor, oysa bizlerden, haklı olarak, daha iyi şeyler umulmalıydı. Fakat yalnız Avrupa'da, kişisel yargı ve sorumluluk, varsayılmış kutsal kanunlardan ve onların sabit düzeninden kurtulup insan gerçeklerinin mantıkla yönetilen değişken kapsamına oturtulmuş. Avrupa'da önce Yunanistan'da, sonra Roma'da gelişen ego ilkesi –meme verilen (Freud'un Zevk İlkesi) 'ben yapacağım', 'ben isterim' ilkesi değil, bilgili, mantıklı, sorumlu yargı (Gerçeklik İlkesi)²– bizi ve özel dünyamızı, her bakımdan eski Doğu anlayışından farklı ruhsal ve psikolojik bir düzen sorunsalıyla karşı karşıya getirdi. Hümanist bireyselleşme

2 Tanrının Maskeleri: Doğu Mitolojisi, s. 19-28.

Sonuç

iki yüzyılda daha önce iki bin yılın getiremediği gönenç ve elem değişikliklerini yarattı. Sonuçta, eldeki eski ahlak kalıpları artık dünya bir yana, yerel görünümdeki gerçeklerle bile uyuşmuyor. Grail macerası –Kaybolan Ülke'nin kurtarılacağı yaratıcı değerlerin soruşturulması– bugün herkes için kaçınılmaz bir görevdir. Çünkü bugün sabit bir ufuk yok, sabit bir merkez yok, Mekke, Roma veya Kudüs yoktur. Bugün bizim dairemiz 1450'de Nicolaus Cusanus'un tanımladığı gibidir: Dairenin çevresi hiçbir yerdedir, merkezi her yerdedir, dairenin çapı sonsuzdur, fakat doğru çizgidir.

Bundan sonra gelecek kitabımızın, *Yaratıcı Mitoloji*'nin konusudur. Arthur'un Yuvarlak Masası'ndan (masanın başında oturan kimse yoktur, her biri üstün bir şampiyondur) atomun parçalanışına kadar, Avrupalı insanın Gözünün Açılışı'nın ve yeni bir durumu görmesinin, halen bir durum değil, oluşum olan uzun sürecini sistematik olarak izleyeceğiz. Ve Tanrının eski maskelerinin kayboluşunu, artık insanın kendini yaratması olarak bilinen öyküsünü okuyacağız.

Bazıları, belki hâlâ, doğa korkusuyla, bir maskenin önünde eğilmek istiyorlar. Eğer doğada, Tanrının yarattığı doğada kutsallık yoksa, insan doğasının yarattığı Tanrı fikri olabilir miydi?

Nietzsche'nin Zerdüşt'ü şöyle sesleniyor: 'Sevgimle ve umudumla senden rica ediyorum, ruhundaki kahramanı reddetme!'

Yazarın Sonsözü

Bu zenginleştirici girişime harcadığım on iki coşkun yıla baktığımda, uzun zamandan beri taşıdığım bir düşüncenin doğrulandığını görüyorum: İnsan ırkı yalnız biyolojik olarak birlik değildir, ruhsal tarihi de tektir. Tek bir senfoni her yerden yükselmiş, temleri çalınmış, gelişmiş, çoğaltılmış ve değiştirilmiş, eğilip bükülmüş, yorumlanmış ve bugün bütün bölümlerinin bir arada çalıştığı büyük bir fontisimo halinde yeni bir karşı konulamaz doruğa yükselmektedir. Buradan da yeni büyük bir akım çıkacaktır. Gelecekte de halen duyulan motiflerin işitileceğinden kuşku duymak için bir neden de göremiyorum –yeni ilişkilerle, fakat yine aynı motifler. Kitaplarda bu motifler birçok anahtarın yanında, mantıklı insanların mantıklı biçimde kullanabilecekleri biçimde işlenmiştir. Veya şairlerce şiir, veya çılgınlarca saçmalık ve yıkım için kullanılabilir. Çünkü, James Joyce'un *Finnegans Wake*'deki sözleriyle: 'Bütün bu olayların tamamen olanaksız oluşu da, başka hiçbirinin hiç olmayacakmış gibi alınmasına benzer biçimde olmuş olabileceği olasılığıdır'.

Dizin

A

- Abbasi hanedanı, 403, 412
Abimelek, 119, 120, 128
Acrisius, 123
Adem, 22, 34, 59, 101, 106, 108, 111, 144, 193, 240, 243, 305, 383, 411, 412, 418, 422, 423, 447, 450, 473
Aden Bahçesi, 22, 27, 100, 101
Admestos, 285
Adonis, 51, 60, 132, 165, 215, 216, 283, 285, 296, 330
Adriyatik Denizi, 68
Aelian, 25
Aeneas, 54, 287, 456
Aesir, 443, 444
Aestii, 432
Afganistan, 261, 412
Afrika, 37, 101, 297, 349, 358, 377, 412, ayrıca bkz. ülke adları, Kuzey, 36, 352, 382, 422 Kuzeydoğu, 37, 38 Kuzeybatı, 37, 349
Afrodit, 32, 33, 45, 51, 73, 145, 151, 154, 155, 215, 278, 283, 294, 296
Agabus, peygamber, 323
Agade, 201
Agamemnon, 70, 153, 162
Agathon, 209, 211
Agni, 141
ağaç simge olarak, 240, 305
Ahemeniş hanedanı, 202
Ahura Mazda, 178, 179, 180, 181, 183, 186, 188, 189, 190, 191, 194, 195, 196, 199, 203, 204, 209, 308, 340, 358, 371, 372
Aineias, 54 vd., 301
Aiolos, 158
Aion, 309
Aiskylos, 221, 227
Aix-la-Chapelle, 455
Akad(î)lar, 17, 29, 105, 113, 115, 138, 201
Akhalar, 139, 166
Akhilleus, 162
Aksum, 364, 376
Aktaiion, 433
Aktium Savaşı, 302, 390
Akuarius, su taşıyıcı,
Alarik, 286, 358
Albigenios haçlı seferi, 449, 450, 451 sapkınlığı

- Albinus, D. Clodius, 349
Albright, William F., 88, 131
Alici, 431
Alderney, 275
Aleksandros II, Epirli, 261
Alexander Janneus, 256, 257, 263
Ali, 388, 400, 402, 403, 404, 405, 406
Allah, 382, 383, 385, 386, 387, 389, 391, 392, 393, 402, 406, 407, 408, 411
Almanya, 68, 204, 267, 268, 438, 453, 463ayrıca bkz. Germania
Alpler, 267
Althaja, 284, 285
Altın Dal, 24, 54, 147, 286
Amairgen, 272, 273, 274, 276
Amarna, 129, 130
amber, 68, 138, 139, 432, 435
Amida Budizmi, 234, 242, 243
Ammoniler, 207
Amoriler, 207
Amos Kitabı, 264
Amulius, 287
Amun, 129, 130, 222
An, 59
Anadolu, 37, 64, 69, 136, 137, 139, 146, 199, 208, 244, 250, 251, 267, 269, 331, 350, 353, 374, 412
anaerkil ilke, bkz. dişi ilke
Anaksimandros, 169, 170
Anaksimenes, 215
Ananta, 312, 313
ana tanrıça, 40, 65, 225 ayrıca bkz. dişi ilke
Angillar (Anglii), 358, 431, 433
Angra Mainyu, 180, 182, 187, 188, 189, 190, 191, 195, 196, 204, 237, 344, 372
Anguipede, 252
Anki, 59
Anquetil-Duperron, Abraham
Hyacinthe, 177
Anşar, 76, 80, 81
Anthesteria festivali, 161
Antigonas Gonatas, Makedonyalı, 261
Antakya, 373, 374, 380, 381, 403
Antiokhos II, Suriyeli, 261
Antiokhos IV, Epiphanes, 249, 251, 254
Antisthenes, 225
Antonios, Aziz, 376
Antoninuslar, 338
ayrıca bkz. Antoninus Pius ve Aurelius Antoninus, Marcus
Antoninus Pius, 338
Antonius, Marcus, 230
Antrim, 38
Anu, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 276
Anubis, 252
Apis, 61, 296
Apollinarius, Laodikeli, 373
Apollon, 25, 26, 30, 153, 154, 222, 271, 277, 295, 302
Apollonios, Tyanalı, 297, 323
Apsu, 75, 76, 77, 78, 82, 143
Apuleius, 46
Arabistan, 139, 251, 412
Arap Denizi, 376
Arap mitolojisi, 121, 127, 387, 392-393, 396
halkı, 29, 383, 384, 389, 403
ayrıca bkz. Bedevi kabileler
Aramiler, 129, 197
Arda Viraf, 182, 183, 184, 186, 187
Arda Viraf'ın Görüşü, 181
Ardeşir I, 368
Ares, 252, 294
Arete, 159
Argolis, 138, 139, 140
Argos (Arguus), 123
Arhelaus, 310

- Ariadne, 162
 Aristarkhos, Sisamlı, 229
 Aristes Prokonnesoslu, 291
 Aristoteles, 173, 225
 Arius, 352
 Ariuşu sapkınlık, 352, 354, 373
 Arkadia, 136
 Armagh Kitabı, 43
 Arnold, Matthew, 451
 Arsakes, 367
 Arsakes hanedanı (Arsakidler),
 367
 Artakserkses, 94, 207
 Artemis, 216, 284, 374, 433
 Arthur, Kral, 35, 277
 Aruru, 85
 Aryan kültürü, 24, 27, 29, 40, 56,
 65, 67, 69, 70, 117, 137, 141,
 146, 163, 236, 244, 349, 364,
 393
 Asia Minor, ayrıca bkz. Küçük
 Asya, 37, 47, 49, 64, 136
 Asklepios, 30
 Asmoneanlar, bkz. Makabiîer
 aslan simgesi, 60-62, 71, 75, 241-
 245, 252, 425, 426, 445
 aslan-kuş, 18, 57, 59, 238, 425
 astronomi, 222, 229, 235, 238,
 369
 Asur(lar), 115, 197, 198, 201
 Asurbanipal, 75, 197
 Aşera, 96, 97
 aşkın kutsallık, 87, 105, 245
 Aşoka, 261, 330, 331, 352, 353,
 354
 Aşvinler, 117, 236, 245
 ataerkil ilke bkz. erkek ilke
 Atlanta (Atalanta), 283, 285
 Athanasios, 354, 372
 Athena (Athene), 30, 50, 72, 142,
 144, 145, 148, 149, 151, 154,
 164, 165
 Atina, 46, 143, 166, 210, 221,
 228, 230, 231, 246, 347, 348,
 380
 Achrpa, 283
 Atkinson, R. J. C., 66, 67, 68
 Aton, 121, 130
 Atropos, 283, 284
 Attalos I, Bergamalı, 267
 Attika, 136
 Attila, 358, 377
 Attis, 132, 215, 216, 296
 Atune, 283
 Aturpat, 370
 Audumla, 443
 Augustinus, Aziz, 358, 370, 422,
 426, 447, 450
 Augustus, Ceesar, 301, 302, 303,
 304, 456
 Aurelianus, 242, 304
 Aurelius Antoninus, Marcus, 226,
 230, 338, 349, 350
 Aurinia, 432
 avcı uygarlıklar, bkz. Paleolitik
 Avrupa, 29, 35, 36, 37, 38, 39,
 40, 48, 67, 68, 69, 70, 74,
 103, 127, 135, 139, 155, 204,
 206, 213, 216, 222, 223, 224,
 226, 235, 236, 242, 249, 267,
 268, 269, 274, 277, 282, 345,
 350, 358, 363, 364, 365, 376,
 378, 379, 382, 398, 399, 412,
 413, 445, 449, 450, 451, 452,
 453, 454, 455, 457, 458, 459,
 461, 462
 Avrupa dünya görüşü, 204-205,
 216-217, 226, 364-365
 Avustralya, 210
 Avusturya, 268
 Avernus, 54
 Avesta, 177, 236, 368, 369, 371
 bkz. Zend Avesta
 Avignon papaları, 457
 Aviones, 431
 axis mundi, 18, 19, 31, 243

- Ay, 16, 17, 19, 57, 62, 71, 89,
154, 183, 189, 235, 240, 244,
297. ayrıca bkz. ay mitolojisi
ay-bogası, 56, 57, 58, 59, 60, 62,
75, 215, 426,
Aydınlanma, 79, 242, 333, 426
Aydınlanma Ağacı, Budizm, Hi-
ristiyan, 18, 21, 242, 319,
321, 333
masumiyet bahçesinde yaşam
ağacı, 20, 53, 65, 71, 72, 103
ay mitolojisi, 31, 62, 75, 146,
154-155, 240, 425, ayrıca
bkz. Ay, ay-bogası
Aztekler, 155
- B**
-
- Baal, 96
Babil(liler), 29, 39, 75, 83, 84, 85,
94, 98, 105, 115, 116, 197,
198, 199, 200, 201, 202, 207,
222, 228, 229, 250, 251, 363,
368, 418
Babil Kulesi, 98, 109
Babil Sürgünü, 99
Badb, 280
ayrıca bkz. Morrigan
Bağdat, 412, 414
bakire doğum, 32, 127, 307, 317,
320, 343
Bakire Meryem, 32, 45, 374, 446
bkz Meryem
Baktria, 202, 222, 367
Balarama, 313
Baldr, 442
Balor, 276, 277
Baltık Denizi, 38, 69
Banba, 274, 275, 277
Barabbas, 328
Bar-Yeşu, 323
Basra Körfezi, 116, 409
Batı dünya görüşü, 9-13, 103-
106, 110, 178-179, 222-223,
228-230, 232-233, 300-301,
352-354, 396-397, 454, 474-
475
Batlamyos, 122
Bayezid (Ebu Yezid), 409, 410
Baynes, Norman, 379, 380
Bedevi kabileler, 131, 391
Behram I, 369
Behustin, 202
Bel, 74, 75, 201
Belçika, 37
Belucistan, 412
Bellona, 46
Benyamin, 128, 208
Bergama, 236, 267
Bernard, Clairvauxlu Aziz, 449
Berossos (Bel-Usur), 418
Beyt-el, 96, 97
Béziers, 452, 453
Bhagavad Gita, 232
Bhagavata Purana, 314
Bilim Çağı, 11
bireycilik, 12, 29, 133, 163, 206,
209, 216, 222, 268, 454, 458,
459-463, 473-475
Bitinya, 353
Bizans İmparatorluğu, 368, 439
Bizans Kilisesi, 426
Boiotia, 136, 138
boga, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62,
63, 65, 71, 75, 77, 87, 88,
139, 141, 146, 147, 148, 158,
229, 237, 238, 239, 240, 241,
243, 245, 278, 279, 281, 287,
426, 434, 435, 437
Bohemya, 68, 268, 457
Bolsena Gölü, 283
Bonifatius VIII, Papa, 456
boyah çömlek halkı, 137
Bozeman, Adda B., 378, 379, 399
Brahma(n), 163, 223, 225, 312,
369, 375
Brahmanizm, 225, 312, 375

- Breasted, James, 351
 Bretanya, 268
 Brezilya, 101
 Brigit (Brig), 276, 277
 Britanya, 38, 39, 66, 67, 68, 69, 70, 110, 269, 270, 275, 349, 354, 358, 432 bkz. İngiltere
 Britonlar, 269
 Buddha, 21, 22, 104, 170, 171, 194, 204, 225, 228, 234, 242, 317, 319, 321, 323, 325, 333, 352, 353, 444, 450, 461
 Buddhist, 59, 104, 179, 223, 228, 231, 242, 261, 268, 317, 326, 331, 333, 353, 369, 375, 407, 436, 438
 Buddhizm, 224, 234, 242, 308, 322, 332, 334, 344, 345, 352, 368, 394, 412, 450
 Buhari, 395
 Bundehis, 187, 188, 192, 350
 Burrows, Millar, 263
 Bütün Tohumların Ağacı, 189
 Büyük Yıl, 418
- C**
-
- Caeile, 428, 429
 Caelestius, 422
 Capricorn (Oglak Burcu), 319
 Capsian dönemi, 36, 37
 Caracalla, 349
 Carcassonne, 451, 454
 Cardenal, Peire, 448
 Carnut'lar, 270
 Castor ve Pollux, 285, 431, 433
 Cattaneo, Longino, 455
 Caynacılık, 170, 172, 223, 323, 407, 450
 Cebrail, 306, 312, 387, 406
 Cehennem, 82, 424 bkz. yer alı
 Cehennem Ağacı (Zakkum), 392
 Celaleddin Rumi Mevlana, 401
 Celestinus I, Papa, 416, 418
 Cennet, 145, 401, 405, 406, 424, 434 Islam Eski Ahit, ayrıca bkz. Aden bahçesi
 Cerberus, 55
 Ceres, 46
 Cernunnos, 277 ayrıca bkz. Dagda
 Cessair, 274
 Charlemagne, 414
 Charles, Çekic, 382
 Chellean dönemi, 37
 Chrysaor, 146, 147, 148
 Cicero, 246, 296, 297, 300, 301
 cin, 121, 146, 150, 182, 184, 186, 189, 190, 191, 194, 195, 204, 216, 312, 341, 419, 420, 428, 441, 446
 Codex Babylonicus Petropolitani, 258
 Codex Regius, 438
 Commodus, 242, 304, 349
 Conachar, 41
 Connaught (Connacht), 40, 43, 280, 429
 Constantinus Büyük, ۲۲۲, ۲۲۳, ۲۲۴
 Constantius, 351, 352, 353, 354, 355, 370, 379
 Cooley, 42, 43
 Cooley Sürü Yağması, 40
 Corpus Hermeticum, 334
 Crispus, 354
 Cross, F. M., 264
 Cruachan, 40, 41, 279, 280
 Cuchullin, 278, 279, 280, 281, 282, 427, 461
 Cumae, 294, 295
 Cumont, Franz, 238
 Cupid, 215, 216
 Cusanus, Nicolaus, 475

Ç

- Çalukya, 210
 çan-çanaklı halk, 67
 Çandragupta Maurya, 209, 314
 çekiç, yıldırım simgesi, 283, 435, 440
 Çin, 59, 74, 117, 133, 155, 209, 220, 222, 225, 228, 229, 242, 298, 412, 415, 454
 Cıvrat Köprüsü, 181-182, 184, 197
 çizgili-çömlükli savaş-baltalı halk, 67
 Çıkış (Kitabı Mukaddes), 118, 128-132, 384

D

- Dacia, 353
 Dadophorlar, 426
 Daeva, 180
 Dagda, 277, 434
 dağ, kutsal, 57, 67
 Daire mac Fachtna (Fiachna), 42, 43, 279
 Daiti Irmağı, 189, 194
 Dana, 43, 276
 Danae, 123, 148, 306
 Danimarka, 437
 Dante, 181, 183, 186, 223, 297, 301, 455, 456, 462, 463, 469
 Dariu I, 202, 204, 221
 Darmesteter, James, 187
 Davud, 98, 247, 254, 256, 264, 307, 456
 Delfi, 26, 267, 291
 Demeter, 19, 21, 32, 52, 53, 146, 161, 222, 246, 275, 294
 Demir Çağı, 22, 27, 66, 128, 243, 267, 268, 269, 282
 Demokritos, 214
 Dendrites, 376

- Denkart, 368, 370
 Deubner, L. A., 303, 304
 deus, 292
 Deuteronomistler Kanunu (D Metni), 99
 Deuteronomi, bkz. Tesniye
 Diana, 46, 147, 303
 Diarmuid, 165, 462
 Dicle ırmağı, 113
 Didius Iulianus, 349
 Dikilitaş Mezar Hanedanı, 137, 138
 Dilmun, 55
 Diocletianus, 304, 350, 351, 354
 Diodonus Siculus, 272
 Dionysos kültü, 171, 222, 296
 Dionysos, 21, 32, 60, 132, 171, 215, 216, 222, 243, 296
 Dioscorus, 373, 375, 376
 Diotima, 211, 213, 214
 Dis, 272, 277
 dişi ilke, 84, 153
 Diyojen, 225, 226
 Doğu dünya görüşü, 15, 101, 157, 274
 doğum mitleri, 112, 127, 310
 Doketizm, 332, 333, 338, 340, 406
 Dolcino, 455
 domuz kutsal kurban, 160, 268, 275, 285
 Donatistler, 352, 422, 447, 463
 Dordogne mağara resimleri, 459
 Dorlar, 43, 139
 Dravidler, 29
 Druidler, 269, 270, 271, 272
 Dumuzi, 20, 51, 52, 60, 72, 85, 88, 132, 282, 296
 dünya kurtarıcısı, 321 ayrıca bkz. Amida Buddhizmi, İsa, Krişna, Mesih, Mitra, Saosyant
 dünya tanrıçası, 85 bkz. Ana Tanrıça
 Dyson, Robert Jr., 58

E

- E Metni, 99, 119, 122, 124, 125, 128
- Ea, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 319, 468, 469
- Ebu Bekir, 388, 390, 402, 405
- Eckhart, Meister, 463, 464, 467
- Eddalar, İzlanda, 434, 437
- Efes Konsili, 47, 374, 375
- Ege bölgesi, 137, 138, 139, 152, 202, 215
uygarlığı, 25, 37, 40, 43, 65, 140, 141, 146, 152, 272
ayrıca bkz. Yunanistan, Ege do-
nemi
- Eisler, Robert, 378, 379
- Ekbatan, 199
- Ekklesiastikos (Vaiz), 89-90
- Ekümenik konsiller, 381, 382
- Elamlar, 115, 117, 197
- Elatha, 276
- Elbe ırmağı, 269, 349, 437
- Elea Okulu, 224
- Eleazar, 256, 262, 263
- Elevis gizemleri, 20, 21, 52, 53, 146, 161, 246
- Eliade, Mircea, 268
- Elımas, Sihirbaz, 323
- Elişa, 221, 323
- Elohim, 340
- Elohim (E Metni), 99, 108, 109, 124, 140
- Elysiyon Ovası, 56
- Emevi hanedanı, 412
- Empedokles, 173
- Enkidu, 86, 87, 88, 101
- Enil, 59, 82, 114
- Eochaid, 40
- Epiktetos, 230, 231, 233, 408
- Epikürçülük, 224
- Epiphanius, Aziz, 309, 331
- Epir, 25, 26, 261
- Erden ırmağı, 256
- Er Lanic, 275
- Eran Vej, 189, 190, 194
- Erasistratos, Iulisli, 229
- Eratosthenes, Kireneli, 229
- Erc, Piskopos, 420
- Erichthonios, 73
- Eridu, 319
- Erigana, 273, 423, 424, 425
- Erişkıgal, 51, 52
- erkek ilke, 163
- Ermeniler, 29, 178
- Eros, 209, 211, 214, 215, 216
- Erotos, 33
- Esav, 116, 124, 125
- Eski Ahit, 23, 32, 33, 93, 94, 116, 128, 141, 193, 209, 250, 254, 258, 262, 264, 265, 322, 340, 343, 344, 364, 378, 394, 398, 423, 425, 427
- Eskimolar, 36
- Esseneler, 258, 261, 262, 264, 295, 319, 324
- Estonyahlılar, 74
- Esus, 280, 281
- Etiyopya(lılar), 46, 147, 225, 376, 388
- Etrurya, 269, 282, 286, 289
- Etrüskler, 283, 286
- Eukleides, 214
- Eunapios, 357
- Euripides, 171
- Eusebios, 351, 354
- Eutykhes, 375
- Evangelistler, 326
- Evans, Sir Arthur, 48, 49, 53, 64
- Evs kabilesi, 390
- Eyub, 231, 411, 412
- Eyub Kitabı, 10, 27, 84, 411-412
- Ezra, 94, 99, 199, 206, 207, 208, 233

- F**
 Fata Morgana, 277
 Fatimiler (Fatimiye), 404
 Fatma, 402, 405, 406, 464
 Faunus, 294
 Faus(tik), 213
 Fenikeliler, 29, 70, 230
 Ferisiler, 253, 254, 256, 257, 262, 263, 264, 319, 333, 336, 345
 Filipililere risale, 305
 Filistin, 115, 116, 122, 129, 131, 139, 250, 251, 349, 367, 403, 412
 Filistinler, 119, 120, 198, 342
 Fin(landiya), 74
 Finn MacCumhail (MacCumhal, MacCool), 428, 429, 462
 Finnen, Aziz, 275
 Fintain, 274
 Firavun, Kitabı Mukaddes'te, 34, 118, 121, 126, 133
 Firbolglar, 276
 Fite, Warner, 209
 Fırat Nehri, 63, 73
 Fıstık, 132
 Flora, 294
 Fokis, 136
 Fomorianlar, 275, 276, 277
 Fortuna, 294
 Fransa, 36, 37, 64, 66, 204, 242, 277, 358, 382, 412, 423, 439, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 456
 Francis, Assisili, 455
 Franklar, 358
 Frazer, James G., 24, 48, 147, 286
 Freud, Sigmund, 77, 120, 121, 122, 123, 129, 130, 133, 140, 144, 145, 149, 223, 209
 Freyr, 441
 Frig başlığı, 235, 236, 239
 Frigg, 230, 244, 443
 Frigler, 46
- Frobenius, Leo, 37, 48, 66, 140, 376, 377
- G**
-
- Gaea (Gaia), 28, 29, 76, 276, 294
 Galahad (Galahad), 461
 Galatya, 267
 Galatyalılara Mektup, 346
 Galerius, 351
 Galler, 67, 269, 272
 Gallia, 269, 270, 315, 316 ayrıca bkz. Fransa
 Gallia (Galya) Savaşları, 267, 269
 Gaokerena Ağacı, 189
 Garm, 441
 Gathalar, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 236
 Gatumlug, 113
 Galyalılar, 269
 Gaumata, 202, 203, 204, 317, 352
 Gawain, 35, 461
 Gayomart, 190, 194, 195, 239, 240
 Gazali, 411
 Germania, 349
 Germen kabileleri, 349
 gezegenler, 300, 304, 390, 393
 Gibb, H. A. R., 391, 395, 396, 397, 398 408
 Gibbon, Edward, 338, 355, 357, 376, 380
 Gideon, 142
 Girit, 24, 25, 29, 32, 37, 39, 40, 41, 48, 49, 50, 53, 55, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 120, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 152, 211, 238, 315, 316, 317, 437
 Girit Denizi, 37, 66, 138
 Girit yazıları, Çizgisel, Çizgisel B, 53, 49

- Gilgamiş , 18, 86, 87, 88, 89, 90, 100, 147
 Gnostisizm, 332, 343, 344, 345
 Goideller, 269, 273
 Goodenough, Erwin R., 251, 252
 Gordon, Cyrus, 70
 Gorgonlar, 23, 30, 146, 148
 Gotik Avrupa, 23, 37, 213, 363, 437, 439
 Gotlar, 286, 349
 Graecae, 146, 148
 Grail sorusu, 460
 Graves, Robert, 145, 147
 Greko-Romen kültürü, 20, 30, 32, 232, 459
 Guadalupe (Meksika), 45, 47, 112
 Gudea, Lagash, 15, 17, 18, 113, 114, 243
 Guinebert, Charles, 317, 318n, 319n, 320n, 323, 336, 337n
 Gula-Bau, 19, 20
 Guti ve Dort Bucağın kralları, 112
 Gutium, 200, 201
 Güneş yıldız simge, 18, 123, 244, 252
 Güneş adası, 162, 163
 Güneş mitolojisi, ayrıca bkz Güneş
 Güneşin yarattığı boğa, 56, 60
- H**
-
- H metni, 99, 107-110, 126-128, 131, 133, 233
 Habakkuk Kitabı, 258, 262, 263
 Habeşistan, 376, 390
 Habil, 101, 102
 Habiru, 116, 129, 130, 139, 393 ayrıca bkz. İbraniler
 Hacer, 384
 Hacılar, 46n, 64n, 70
 hac, 107, 110, 367, 426, 453
 Haçlı Seferleri, 205, 452
 Hades, 28, 55, 161, 215, 253, 277, 315
 hadis, 395, 397
 Hadrianus, 361
 Hak Ana, 27, 43 bkz. dışı ilke
 Hâkimler Kitabı, 99, 139
 Hâkimler (P) Metni, 99
 Halaf çömlekleri, 64
 Halep, 403
 Haliacmon ırmağı, 136
 Halkidiki, 136
 Hallac, 407, 409, 411
 Hallstatt kültürü, 267
 Ham, 275
 Hamadi meinleri, 331, 332, 335, 336
 Hammond, N. G. L., 136, 145
 Hammurabi, 73, 74, 75, 115, 116, 117, 118
 Hanifler, 389
 Hannibal, 296, 297
 Haoma Ağacı, Beyaz, 189, 196
 Harran, 112, 116, 118
 Harappa, 29, 48, 141
 Haremhab, 129, 130, 131
 Harivamsa, 314
 Harnack, Adolph, 422n, 423, 423n
 Harpocrates, 252
 Harrison, Jane Ellen, 23, 24, 30, 32, 43, 52, 150, 151, 153, 243
 Harun Reşid, 412, 414
 Hasan, 402, 403, 405, 406,
 Haşhaşiyun, 404
 Hathor, 45, 61
 Hatice, 386, 387, 388, 389, 390
 Hatsepsut, 130
 Havva, 15, 20, 34, 59, 106, 108, 111, 144, 145, 193, 243
 Hazar Denizi, 204
 Hazrec, 390

- Hekate, 46
 Hel, 441
 Helen, Troyalı, 56, 146, 147, 151
 Helena, 353, 354
 Helenizm, 224, 345, 231, 350
 Helios, 252
 Helvetik Konfederasyon, 269
 Hephaistos, 29, 144
 Hera, 31, 151, 154, 293, 315
 Herakleios, 381
 Heraklitos, 233
 Herkül (Herakles), 222, 314, 430, 433, 436
 Herm, 275
 Hermaphroditos, 155
 Hermes, 15, 153, 154, 216, 222, 231, 233, 235, 334
 Herodes Antipas, 261, 318, 318n
 Herodotos, 209
 Herophilos, Khalkedonlu, 229
 Hertz, J. H., 110, 112
 Hesiodos, 20, 28, 215, 225, 315
 Hesperidlerin Ağacı, 26, 146
 Hestia (Histia), 315
 Hezekiah, 35, 193, 206, 221
 Hıristiyanlık, 111, 224, 227, 234, 246, 247, 275, 276, 322, 343, 351, 352, 353, 355, 380, 387, 394, 415, 416, 445, 451, 467, 468
 Hicret, 391
 Hiksoslar, 117, 129, 130
 Hildegard, Aziz, Bingenli, 449
 Hilkaya, 94, 95, 96, 97
 Hindistan, 29, 30, 46, 57, 59, 65, 66, 74, 77, 101, 117, 133, 140, 141, 146, 149, 162, 163, 170, 171, 172, 173, 177, 178, 179, 193, 208, 209, 210, 220, 222, 223, 224, 225, 228, 229, 232, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 273, 284, 301, 312, 314, 315, 331, 333, 353, 363, 364, 368, 376, 388, 399, 407, 408, 409, 410, 412, 413, 414, 418, 436, 437, 450, 454, 459, 462, 464
 yazın ve düşünce, mitoloji
 ayrıca bkz Budizm, Helenizm, Hinduizm, Caynacılık, Vedik Hindistan.
 Hinduizm, 224, 273, 394
 Hipparkhos, Nikaalı, 229
 Hippolytos, 331
 Hira Dağı, 386
 Histia (Hestia), 315
 Hititler (Hitti), 116, 117, 139, 207, 236, 245
 Hiviler, 126
 Homeros, 23, 24, 32, 43, 69, 135, 139, 151, 152, 166, 168, 172, 215, 225
 Honorius, Papa, 381
 Horeb Dağı, 99, 125, 127
 Horus, 61, 222, 252
 Hoschander, Jacob, 233
 Hoşea, 264, 310
 Howlett, Duncan, 263
 Hubal, 387
 Huizinga, Johan, 462
 Hulagu, 414
 Hunlar, 358, 377
 Hurriler, 116, 117, 137, 146
 Huss, John, 457, 463
 Hüseyin, 402, 403, 405, 406
 Hüsvrev I (Chosroes), 370, 379
 Hymir, 434, 435
 Hystaspes, 178, 202
- I**
-
- law, 251, 252
 Innocentius I, Papa, 286
 Innocentius III, Papa, 447, 448, 452, 453, 454, 455, 467, 468
 Irak, 116, 403, 412, 413

- İrenaeus, 331
İsparta, 198
- I**
-
- İblis, 321, 322, 341, 383, 411, 420
İbn Hişam, özet, 386, 391n
İbn Sirin, 407n
İbrahim (Abram), 110, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 120, 125, 127, 128, 131, 310, 311, 312, 317, 384, 385, 387, 412
İbraniler, 22, 29, 98, 102, 109, 111, 119, 123, 127, 129, 131, 139
icma, 396, 397, 398, 400, 404
içkin kutsallık, 9, 19, 79, 103-105, 232-233, 243, 246, 336, 469
içkin aşkın kutsallık, 105, 231, 234, 245, 274
İkbal, Muhammed, 399
İkhnaton, 120, 121, 129, 130, 178
İki kraliçe ve Poseidon, ve kral, ve Genç Tanrı, 30, 48, 50, 51, 53, 58, 72, 146, 147, 156, 157, 164, 294, 315
İki ortak, 51
İlk Taş Çağı, bkz. Paleolitik
İlyá, 319, 325, 329, 362
İmam, Kayıp, 404
İnanna, 51, 52, 73, 88, 102, 296
İnciller Yeni Ahit, Luka, Matta, Markos, sinoptik, 233, 248, 288, 302, 308, 317, 318, 320, 322, 325, 332, 335, 336, 337, 338, 344, 410, 423, 425, 426, 427, 445
İndra, 29, 117, 236, 244, 245
İndus Vadisi, 47, 48, 65, 140, 141, 202, 204
İngiltere, 37, 204, 418, 419, 437, 463, bkz. Britanya
insanın düşüşü mitleri (Kitabı Mukaddes), 101-102, 106-107, 110-111, 192-193, 305-306, 425, 447
 Pers, 180, 187, 192-193, 240
İonya, 204, 208
İonya stili, 214
İosephos, Flavios (Mattitiyahu ben Yasef), 253, 254, 256, 257, 261, 318, 319
İran, 67, 74, 117, 177, 187, 192, 199, 202, 220, 221, 240, 256, 282, 307, 310, 314, 350, 363, 364, 367, 371, 375, 395, 397, 398, 403, 405, 408, 412, 442
İris, 216
İrlanda, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 66, 68, 70, 141, 146, 165, 260, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 281, 415, 416, 419, 420, 421, 422, 424, 427, 428, 429, 439, 462
İsa (gnostik yorumu), 331-333, 335-342
 insan biçiminde vücut bulması, 352, 372-382, 426, 468
 yaşamı, 194, 302, 305, 317, 319-330, 352, 409, 457
 mit olarak, 32, 132, 194, 219, 232, 239, 247-249, 262, 288, 290-291, 295, 302, 305-310, 317, 319-330, 335-337, 342-344, 345-347, 352-353, 369, 385, 406, 422-427, 436, 444
İsa Mesih, ayrıca bkz. Mesih
İshak, 102, 118, 119, 120, 126, 127, 128, 384, 385, 386
İsin, 115
İsis, 46, 220, 246, 296, 309
İskandinavya tarihi, 268, 435, 437-440
 mitolojisi, 53, 435-445

Iskender, Büyük, 181, 187, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 236, 243, 246, 329, 363, 367, 368, 375

Iskender Çağı, 142, 394

Iskenderiye, 147, 220, 250, 296, 309, 332, 364, 374, 375, 376, 381, 382

Iskitler, 367

Iskoçya, 235, 243, 269, 272

İslam, 168, 177, 187, 205, 254, 291, 362, 365, 367, 388, 390, 395, 398, 399, 400, 403, 404, 405, 407, 409, 411, 413, 414, 439, 461, 462

İslamiyet, 394

İsmail, 102, 384, 387

İsmaililer (İsmailiye?), 404

İspanya, 36, 37, 38, 138, 141, 229, 240, 267, 268, 275, 276, 349, 358, 368, 382, 439

İsrail, 33, 35, 95, 96, 97, 98, 99, 122, 126, 128, 131, 132, 192, 193, 198, 199, 206, 207, 208, 249, 251, 254, 255, 260, 291, 305, 309, 310, 322, 325, 329, 343, 378, 385, 393, ayrıca bkz. İbraniler, Yahudiler

İsrail steli, 131

İssa, 377

İstanbul 205, 353, 362, 373, 374, 375, 376, 378, 380, 451, ayrıca bkz. Konstantinopolis

İstefanos (Stephanos), Aziz, 345, 347, 348

İsveç, 108, 437, 438

İsviçre, 66, 269

İşaya Kitabı, 59, 233, 243, 394

İsgal Kitabı, 273

İhtar, 45, 73, 87, 88, 100, 296

İtalya, 37, 240, 267, 296, 349, 450

İtaka, 153, 154

Iustinos, 343, 370, 380, 381

Iustinos Martyr, 331

İzlanda, 434, 438, 439, ayrıca bkz. Eddalar

İzmit, bkz. Nikomedeia

İznik Konsili, 332, 338, 354, 372, bkz. Nikaia amentüsü

J

J Metni, 109, 111, 125, 127-128, 130

Jack, J. W., 130

Jahi, 188, 189

Jaibali, 301

Japonya, 59, 67, 74, 155, 220, 234, 242, 293, 408

Jason, 30, 251, 285

Jeriko, 118, 197, 255

Joachim, Florisli, 455

Johannes XXII, Papa, 467

Jotunheim, 434

Jove, 224, 295, 436, 437

Jubainville, H. D'Arbois de, 281

Julianus, 242

Jung, Carl G., 151, 152, 158, 223, 240, 322

Juno, 46, 293, 303

Juvenalis, 210

Jüpiter, 235, 236, 244, 271, 286, 294, 297, 303, 355, 436, 459

Jütler, 358

K

Kabbala, 396

Kabe, 384, 389, 390, 391

Kabil, 101, 102, 274

Kader Tanrıcaları, 440

Kadeş, 119

Kadikoy, 376, 377, ayrıca bkz. Khalkedon

Kalkaslar, 116, 282

- kahraman, 106, 122, 124, 128,
132, 146, 147, 151, 153, 161,
236, 314, 317, 320, 427, 428,
430, 437, 445, 462, ayrıca
bkz. özgür irade, erkek ilke,
doğum mitleri
- Kali, 30, 140, 141, 216
- Kalydon, 284
- Kalypso, 153, 155, 163, 164
- Kama-Mara, 21
- Kambyzes, 201, 202, 203
- Kaos, 168, 215, 216
- Kapadokya-Suriye ilahiyat okulu,
373
- Karadeniz, 349, 437
- Kara Ölüm, 452
- Kara Madonna, 45
- Karl, Dazlak, 423
- Karmanya, 200, 202
- Karmatiler, 404
- Kartaca, 296, 356
- Karter, 369
- Katharosculuk, bkz Albigeos
sapkınlığı
- Katoliklik, bkz. Roma Kilisesi
- Kayseriye, 323, 325
- Keldaniler (Kildaniler), 98, 111,
198, 200, 205, 235, 296
- Kells Kitabı, 424, 426, 437, 445
- Keltler, 42, 43, 267, 273, 276,
282, 283, 286, 349, 350, 427,
434
- Kenan, 98, 99, 100, 105, 112,
129, 130, 131, 311, 393
- Kenanlılar, 207
- Kenyon, Kathleen, 118n, 121n
- Kerenyi, Karl, 163, 172
- Keto, 145
- Khalkedon (Kadıköy) Konsili,
376, 377, 381
- Khryssippos, 214, 231
- Kıbrıs, 230
- Kırağı Devleri, 443
- Kıyamet düşüncesi, 428
- kıyas, 395, 396
- Kızıl Deniz, 131, 387, 388, 390
- Kızılderili, 45
- Ki, 59, 329
- Kible, 45, 49, 246, 296, 433
- Kidron (Kitron), 96, 197
- Kieran, 415, 416, 417
- Kiklad Adaları, 24, 137
- Kingu, 79, 80, 81, 82, 83, 85
- Kinik Okul, 225, 226
- Kirene, 229, 261, 329
- Kırke, 153, 155, 159, 160, 161,
162, 163, 164, 211, 274
- Kitabı Mukaddes, 15, 18, 19, 23,
27, 30, 34, 59, 74, 75, 84, 94,
102, 103, 105, 106, 107, 109,
111, 117, 118, 121, 122-125,
128, 130, 133, 135, 139, 145,
163, 168, 192, 193, 224, 232,
258, 265, 268, 274, 275, 383,
384, 387, 392, 393, 394
- Kittim, 262
- Kitto, H. D. F., 168
- Klasik dünya görüşü, 232
- Klausner, Joseph, 192, 193, 233,
306, 322
- Kleantes, 231
- Kleomedes, Astypalacan, 291
- Klemens, Iskenderiyeli, 331
- Kleopatra, 302
- Klotho, 284
- Klytaimestra, 153
- Knossos, 48, 138, 142, 153
- Kolosekilere Mektup, 331
- Komünizm, 399
- Konfüçyüs, 204, 228, 229
- Konstantinopolis (İkinci/Yeni Ro-
ma), 11, 205, 353, 373, 377,
380, 403, ayrıca bkz. İstanbul
- Konstanz Konsili, 457
- Konstans II, 382
- Kopernik, 223, 229

- Koptikler, 331, 337, 388
 Koptik Monofizit Kilisesi, 376-377, 380-382, 388, 407
 Kore, 309
 Koreş, 199, 206, ayrıca bkz. Kyrus
 Korint(os), 348
 Korintoslulara Mektup, 305, 346
 kozmik dansçı, 58, 59
 kozmik eonlar, 179, 418, 440
 Krallar Kitabı, 33, 35
 kral katli, bkz. ritüel kral katli
 krallık, 12, 74-75, 197-198, 204, 209, 221-230, 454
 Krezüs, 198
 Krişna, 47, 222, 312, 313, 314, 317
 Kronos, 145, 165, 315, 316
 Ksenophanes, Kolophonlu, 224, 225, 348
 Kserkses, Büyük, 221
 Kubilay Han, 414
 Kudüs, 35, 94, 99, 110, 192, 193, 199, 201, 206, 207, 220, 249, 251, 253, 255, 256, 257, 262, 263, 341, 347, 348, 362, 382, 385, 403, 406, 416, 426, 427, 428, 461, ayrıca bkz. Yarusa-lim
 Kudus Şövalyeler Birliği, 461
 Kumran, 261, 262, 263, 295, 319, 324, ayrıca bkz. Esseneler
 Kuran, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 391, 392, 394, 395, 396, 397, 399, 404, 406, 407, 410, 411, 412, 469
 Kurban, 56, 62, 67, 216, 240, ayrıca bkz. ritüel katli
 kurtuluş mitleri
 Hıristiyan, 109-110, 305-306, 446
 Yahudi (mesihçi), 132, 192-194
 Pers, 180, 187-188, 192-194
 İran Mesihçi, 110, 306, 314, 334
 Kutsal Kanun (K metni), 99
 Kuşhanlar, 367
 Kuzey Denizi, 38, 67, 69
 Küçük Asya, 47, 49, 136, ayrıca bkz. Asia Minor
 Kürdistan, 116
 Kykloplar, 156, 164
 Kyrillos, Aziz, 373, 374, 375, 380
 Kyrus, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 233
- L**
-
- La Tène kültürü, 267, 268, 269, 272, 283
 Ladru, 274
 Laeghaire (Leary), 419, 420, 421
 Lagaş, 113
 Lakhesis, 284
 Lakonya, 136
 Langobardi, 431
 Laodikeia, 373
 lares, 293
 Larne, 38
 Larsa, 115
 Lateran Konsili, Dördüncü, 445, 448, 452
 Lea, Henry Charles, 447, 451
 Lebar Brecc, 426
 Leda ve Kuğu, 306
 Leinster, 40, 41
 Leo, aslan, 238
 Leo III, Papa, 358
 Leo, Büyük, Papa, 375, 376, 377
 Levant, 15, 27, 29, 38, 47, 192, 205, 209, 220, 254, 288, 314, 322, 361-362, 364, 367, 370, 380, 409, 412, 414, 454
 Levant dünya görüşü, 361
 Levililer, 35, 94, 99, 207, 325

- Levyatan, 27, 30, 35, 84,
 Liberius, Papa, 309
 Lidya, 198
 Logos, 143, 233, 373
 Loki, 441
 Lotusiyenler, 156
 Lucina, 295
 Luka Incili, 110, 290, 306, 307,
 308, 318, 320, 321, 335, 336,
 337, 343
 Lut, 119
 Luther, Martin, 457
 Luviler, 69
- M**
-
- Macalister, R. A. S., 39, 41, 66
 Macaristan, 138, 139, 141, 450
 MacCulloch, John A., 276, 281
 Madonna, 45, 464 bkz. Kara Ma-
 donna, Meryem
 Magas, Kireneli, 261
 Magdalenien dönemi, 36
 Magee Adası, 38
 Magripliler, 439
 Mahabharata, 314
 Mahayana Budizmi, 179, 333,
 338, 375, 436
 Mahmud, Gazneli, 414
 Makabiler, 249, 251, 253, 254,
 257, 261, 367, 369, 382
 Makabi Kitabı, 249, 250, 251
 Makedonya, 136, 261
 Maksentius, 351
 Maksimos, Tyreli, 220
 Manes, 293
 Mangu, 414
 Mani, 368, 369
 Maniheizm, 362, 364, 368, 369,
 375, 404, 422, 450, 451, 461
 Mann, Thomas, 130
 Mansur, Halife, 386
 Manş Adaları, 275
 Manş Denizi, 269, 275
 Manx, 398
 Marathon, 221, 249, 382
 Markianos, 376
 Markion(cular), 343, 344, 345
 Marcus Aurelius, 226, 230 bkz.
 Aurelius Antoninus, Marcus
 Marduk, 74, 75, 78, 80, 81, 82,
 83, 84, 85, 100, 109, 199,
 200, 201, 202
 Mari, 115
 Markos Incili, 110, 317, 318, 320,
 322, 325, 335
 Marksist dünya görüşü, 187
 Mars tanrı gezegen, 45, 235, 244,
 271, 287, 294, 297, 302, 303,
 430, 433, 459
 Martinus, Papa, 382
 Maşya ve Maşyoi, 191, 195
 Masoretik değişkesi, Eski Ahit,
 Massignon, Louis, 404, 406
 Mater Matuta, 294
 matematik, 12, 173, 214, 222
 Matta Incili, 110, 308, 310, 320,
 335, 425, 427
 Meave, Connaughtlu, 40, 41, 42,
 43, 278
 Mecusiler, 202, 203, 204, 364,
 369, 371, 413
 Mecusi ruhban sınıfı, 202-204,
 220, 350, 368-369
 Mecusi dünya görüşü, 206, 213,
 363, 368, 372, 398
 Medea (Medya), 203, 204, 206,
 283
 Medler (Med İmparatorluğu),
 178, 198, 203
 Medine, 387, 390, 391, 403
 Medusa, 30, 145, 146, 147, 148,
 156, 162
 Meek, T. J., 115, 116, 127, 131,
 392
 Megasthenes, 314

- Mekke, 384, 386, 387, 389, 390, 391, 403, 461
 Meksika, 45, 101
 Mela, 275
 Melanezya, 101, 146, 292
 Meleager, 283, 284, 285
 Mellaart, James, 64
 Melos, 136
 Menelaus, 70, 151, 153, 251
 Merkür tanrı gezegen. 235, 244, 297, 430, 433, 434, 459
 Merlin, 35
 Meroe, 202
 Merovenjler, 382
 Meryem, Bakire, 32, 45, 46, 219, 305, 306, 307, 308, 309, 318, 373, 374, 385, 406, 446, 464, 465, 469
 Meryem'in Incili, 332
 Meryem, Meccelli, 329, 330
 Mesih, 193, 195, 237, 247, 248, 253, 256, 257, 258, 262, 263, 264, 265, 291, 295, 303, 305, 306, 307, 308, 317, 319, 320, 322, 324, 325, 327, 329, 331, 332, 333, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 351, 352, 353, 354, 358, 362, 372, 373, 375, 376, 381, 387, 400, 415, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 436, 437, 439, 444, 446, 447, 448, 452, 454, 456, 457, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 467, Hristiyanlık ayrıca bkz. İsa Yahudi İnan ayrıca bkz. Saosyant ayrıca bkz. Mesihçi düşünce, dünya kurtarıcısı
 Mesihçi düşünce
 Hristiyanlık, 187, 263, 305, 320, 322, 330, 331
 Yahudi, 187, 193, 247, 253, 257, 263, 306, 319, 342-344
 İnan, 237-241
 Messenia, 143
 mezolitik, 35, 38, 136, 140, 146
 Metis, 143, 144, 145, 211
 Meton, 154
 Meyer, Eduard, 121, 123, 178, 198, 199
 Mezopotamya, 18, 58, 65, 73, 74, 102, 116, 117, 141, 143, 172, 251, 258
 Mısır, 35, 37, 39, 59, 60, 62, 65, 68, 74, 98, 105, 108, 113, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 139, 141, 172, 202, 203, 216, 220, 222, 235, 250, 251, 252, 261, 309, 310, 317, 331, 334, 349, 351, 354, 372, 374, 376, 380, 403, 412
 Midgard, 434, 435, 441, 443
 Midras, 111, 233, 310
 Midyan(lı), 121, 124, 125, 127
 Miken, 50, 51, 53, 57, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 137, 138, 139, 145, 147, 148, 153
 Milesianlar, 274
 Miletos, 169
 Milles, L. H., 177
 Milton, John, 321
 Mimir, 443, 444
 Minerva, 46, 271, 276
 Minoa kültürü, bkz. Girit
 Minos, 24, 29, 39, 49, 53, 54, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 162
 Minotauros, 25, 61, 62, 72
 Minyan eşya, 133, 137
 mistisizm, 56, 151, 162, 238-240, 242, 273, 330, 400, 408-411, 440, 462-467, 472, ayrıca bkz. kült.
 Mitanni, 116
 Mitra (Mithra), 29, 117, 141, 235-240, 242, 246, 268, 308, 309, 426, 440

- Mitra Tauroztonus, 236-237, 245, 426
- Mithradates 1, 367
- mitik işleyiş, 11, 117, 141, 235-240, 242, 246, 268, 308, 426, 440
- Mitracılık, 11, 234-246, 252, 268, 281, 296, 350, 362, 437
- Moab(iler), 207
- Moğolistan, 412
- Moğollar, 414
- Mohenjodaro, 29, 48, 141
- Moira, 168, 294
- Molek, 96
- monalatri, 223, 233, 393
- Monofizit, 376, 380, 381, 382, 388, 407
- monoteizm bkz. tektanrıcılık
- Moortgat, Anton, 112, 115
- Morbihan Körfezi, 275
- Morgan la Fee, 277
- Morrigan, 277, 278, 280, 281
- Muaviye ibn Ebu Süfyan, 403
- Mughire, 404
- Muhammed, 204, 205, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 400, 402, 405, 406, 407, 409, 411, 412
- Muhammed el-Mehdi (Kayıp İmam), 404
- Muhammed ibn İshak, 386
- Mummu, 76, 77, 143
- Munster, 416
- Murray, Gilbert, 154, 228
- Murşili II, 139
- Musa, 32, 34, 35, 73, 94, 97, 98, 99, 108, 110, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 132, 133, 134, 142, 197, 240, 247, 291, 378, 385, 406, 446, 456, 466
- Musa seriati, 95, 97, 98, 255, 324
- Muller, Max, 223
- Müslümanlar, 105, 224, 232, 234, 246, 247, 386, 389, 391, 395, 397, 398, 399, 403, 407, 409, bkz. İslam, İslamiyet
- N
- Nabonidus, 198, 200, 201
- Nahukadnezar, 98, 198, 199
- Nag-Hamadi, 331, 332, 335, 336 ayrıca bkz. Hamadi metinleri
- Naglfar, 441, 442
- Naharvali, 431, 433
- Nahum Kitabı, 263
- Naile, 391
- Nasatya, 236, 245
- Nasturi, 364, 375, 387, 407
- Nausikaa, 50, 153, 155, 164
- Navaho, 155
- Nehemya, 207
- Nehüstan, 35
- Nemed halkı, 275
- Nemi Gölü, 24, 147
- Neolitik, 22, 64
- Neoplatonizm, 273, 362, 404, 423, 424, 438, 445
- Neopythagorasçılık, 364, 396
- Neptün, 294
- Nerthus, 431, 433
- Nestor'un yüzüğü, 53
- Nestorios (Nestor), 50, 70
- Net, 276
- Nibelungenlied, 434, 437
- Nikaia, 229, ayrıca bkz. İznik
- Nikaia amentüsü, 374
- Nikomedea, 350
- Nidhoger, 443
- Nietzsche, Friedrich, 135, 136, 223, 231, 321
- Niger, Pescennius, 349
- Nil ırmığı, 47, 63, 127, 202, 204,

309
 Nilsson, Martin P., 49, 56, 62, 63,
 65, 142, 153
 Nimrod, 311, 312
 Ningirsu, 113, 114, 115
 Ningizzida, 15, 16, 34, 112, 114
 Ninoive, 198
 Norveç, 437, 439
 Nortia
 Nubia, 138, 141
 Nuh, 98, 109, 111, 274, 275, 418
 numen, numina, 292, 293, 294

O

Odin, 53, 235, 418, 438, 440,
 bkz. Othin
 Odoakr, 358
 Odysseus, 153, 154, 155, 156,
 157, 158, 159, 160, 161, 162,
 163, 164, 165
 Odysseia, 50, 56, 76, 120, 140,
 151, 152, 153, 154, 161, 165
 O'Grady, Standish, 417
 Oineus, 284, 285
 Okyanus (Oceanus) , 28, 299,
 312, 431
 Olimpos panteonu, 30, 32, 40,
 43, 70, 141, 143, 145, 150,
 219
 Optaus, Mileumlu, 442
 Orhomenos, 138
 Orfeus, 106, 172, 296
 Orfik efsane, 32, 171, 172, 173,
 210, 215, 222, 243, 261
 Ortaçağ, 69, 273, 427, 454
 Osiris, 61, 215, 216, 222
 Osman, Halife, 403
 Ostia, 241
 Ostrogotlar, 363
 Othin (Odin), 440, 441, 443,
 444, 445, ayrıca bkz. Woden
 Otto, Rudolph, 472

Ouranos, bkz. Uranüs
 Ovidius, 31, 284, 302
 Oydaşma ilkesi, 133, 206, 254,
 268, 345, 347, 372, 389, 390,
 396, 397, 398, 399, 400, 404,
 407, 409

Ö

ölen ve dirilen tanrılar, 75, 215
 Ölü Deniz, 258, 261, 263, 264
 Ölü Deniz Nameleri, 256, 257,
 258, 263, 264, 331
 Ömer (Ömer ibn el-Hattab), 390
 özgür irade, 29, 181, 205

P

Palmer, Leonard, 51
 Parentes, 293
 Paris'in yargısı, 150, 152, 153
 Parmenides, 323
 Parnassos, 316
 Partlar, 350
 Part hanedanı, 367-369
 Partholanianlar, 275
 Pasiphae, 25
 Paskalya, 132, 354, 381, 419, 426
 Pater familias, 294
 Patrick, Aziz, 416, 418-422, 426,
 428-429
 Pavlus, 305, 320, 324, 331, 337,
 342, 343, 344, 345, 346, 347,
 348, 349, 362, 365, 390 (Pau-
 lus 288, 300)
 Pegasus, 30, 146, 147, 148
 Pelagius, 422, 445, 447
 Pelasglar, 29
 Peleus, 150, 285
 Pelias, 283
 Peloponnesos, 227
 Peloponnesos Savaşları, 227
 penates, 293

- Penelope, 153, 155, 165, 166
 Pentateukhos, 33, 128, 233
 Percival, 461
 Perikles, 166, 209, 222
 Perizziler, 126, 207
 Persephone (Proserpine), 19, 20,
 32, 51, 52, 53, 146, 161, 162,
 246, 275, 303, 304
 Persepolis, 208
 Perseus, 30, 123, 124, 145, 147,
 148, 277, 317
 Persler, 11, 16, 29, 94, 117, 177-
 197, 198-205, 208-209, 220-
 222, 227, 235, 251, 254, 265,
 282, 306, 308, 314, 340, 350,
 363, 367-372, 375, 377, 396,
 398, 403, 442, ayrıca bkz.
 Iran Aryan kültürü Helenizm
 Mitracılık Zerdüştcülük
 Pertinax, 349
 Peru, 101, 403
 Pessinus, 46, 296
 Petrus, 247, 325, 326, 328, 330,
 332, 337, 373, 375, 377, 445
 Pierre l'Ermite, 452
 Phaiaklılar, 50, 164
 Philippe IV, Yakışıklı
 Philo, Iudaeus, 233, 251
 Phorkys, 145
 Phraates I, 367
 Piaget, Jean, 59, 108
 Pilatus, Pontius
 Piraeus (Pire), 24
 Pistis Sophia, 332
 Pireneler
 Platon (Eflatun), 209, 210, 215
 Platonik yıl, 231
 Plinius, 272
 Plotinos, 297
 Plouton, 277
 Plutarkhos, 287, 288, 289, 295,
 297
 Pluto, 303, 304, ayrıca bkz. Plou-
 ton
 Ploutos, 20, 21
 Plutus, bkz. Ploutos
 Polinezya, 74, 101
 Pomona, 294
 Pompei, 257, 267, 363
 Pontius, 238, Pilatus bkz. Pila-
 tus, Pontius
 Pontus, 145, 377
 Portrush, 38
 Poseidon, 30, 50, 57, 62, 146,
 147, 156, 157, 164, 294, 315
 Posidonios, 296, 418
 Potnia, 50
 Powell, T. G. E., 427
 Prescelly Tepesi, 70
 Prometheus, 144, 219
 Ptah, 222
 Ptolemaios, Claudius, 297
 Ptolemaios II, Philadelphos, 147,
 261
 Pulcheria, 374, 380
 Pylos, 50, 53
 Pythagoras, 171, 173, 296, 298,
 323
 Pythagorasçılık, 173, 215, 273,
 300
- Q**
-
- Q metni, 335, 337
- R**
-
- Ramses, 131
 Rabia el-Adeviy, 408, 409
 Rahab, 84
 Ramakrişna, 46, 106
 Ramnusie, 46
 Ramses II, 130, 131
 Rank, Otto, 73, 74, 77, 122
 Raşel, 116
 Ravenna, 362

- Raymond, Toulouse'lu Kont, 453, 454, 455
Re, 222
Reformasyon, 365, 457, 463
Ren ırmağı, 67, 242, 269, 349, 429, 430, 438, 457
Resullerin İşleri, 323, 342, 345, 347
Rhadamanthus, 56
Rhea, 49, 145, 315
Rimsin, 115
ritüel katl, 77
ritüel kral katli, 61, 65
Rodos, 138, 231
Roma (şehir) Hıristiyan İkinci Roma bkz. Konstantinopolis
Roma İmparatorluğu, 47, 267
Roma Kilisesi, 132
Roma kültürü, 37
Romalılara Mektup, 331, 346
Romanya, 353
Romulus ve Romus, 73, 287
Rougemont, Gérard de, Besançon Piskoposu, 448
Rönesans, 224, 296, 365, 445
Ruben, 102, 128
ruhban sınıfı, 357, 397, 399
Ruhul Kudüs (Kutsal Ruh), 385, 416, 426
runik yazı, 437
Rusya, 269, 379, 439
- S
-
- Sabaoth, 251
Sabazios, 243, 251
Sabinler, 288
Sadukiler, 253, 254, 256, 257
Saeculum Festivali, 302, 303, 304
Saemund, 445
Sagalar, İzlanda, 437
Saksonlar, 358
Salome, 318, 329, 330
Samiriye, 97, 198, 323, 347
Samuel Kitabı, 33
Sanherib, 197
Sankhya felsefesi, 170, 172
Sanskrit, 109, 117, 171, 189, 242, 268, 292, 353, 376, 410, 426
Saoşyant, 194, 195, 196, 237, 247, 306, 344,
Sara (Sarah, Sarai), 118, 119
Sardunya, 37, 412
Sardunya Denizi, 37, 66
Sargon, Agadeli, 74, 122, 137
Sargon II, 197
Sasani dönemi, 16, 181, 187, 367, 368
Satürn tanrı gezegen, 235, 236, 244, 297, 304, 459
savaşçı dünya görüşü, ayrıca bkz. erkek ilke
Saydalılar, 96
Sayılar Kitabı, 94, 121, 133
Scaevola, Q. Mucius, 296
Schaefer, Hans Heinrich, 178
Schaff, Alexander, 131
Schliemann, Heinrich, 135, 153
Schopenhauer, Arthur, 136, 322, 424
Scipio Africanus yaşlı, 289, 397
Scipio Africanus genç, 297
Seçilmiş Halk, 110, 132
Segarelli, 455
Selevkoslar, 249, 254
Semitik kültür, 27, 70, 75, 197, 367
Seneca, 230, 231, 287, 293
Senuti, 374
Separis, 296
Septuagint, 250
Seriphos, 148, 149
Servia, 136-137
Sésκλο, 137
Seth, 216, 222,
Severus Septimus, 349

- Sezar (Caesar, Julius). 265, 270, 272, 273, 276, 277, 302, 304, 350, 354
- Shee, 43
- Sibylline kitapları , 294, 295, 296
- Sicilya, 412, 439
- Siduri, 147
- silahlar, 36, 68, 80, 81, 82, 136, 183, 200, 268, 278, 279, 324, 432
- Silvanus, 294
- Simun, Kireneli, 329
- Simun Magus, 323, 325, 326
- Simplicius, 225
- Sin, 89, 200
- Sina Dağı, 99, 111, 127, 138-139, 232, 363, 384
- Sirenler, 162
- Sirius, 309, ayrıca bkz. Sothis site, 166-173
- Skallagrimson, Egil, 440
- Skeva, 323
- Skorpion, akrep, 238
- Skylla ve Kharybdis, 162, 163
- Smerdis, 202, 203
- Sokrates, 53, 211, 213, 348
- Sol invictus, 242
- Somali, 376
- soma-sema, 407
- Sophokles, 161
- Sophonios, Kudüslü, 382
- Sothis, 309
- Soyguncu Konsili, 375
- Spengler, Oswald, 204, 205, 206, 213, 214, 231, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 398, 413
- Stoacı okul, 230
- Stonehenge, 67, 68, 69, 70, 139
- Strabon, 272, 275
- Sturluson, Snorri, 442, 445
- Stylites, 376
- su simge olarak, 319
- Sudan, 202, 377, 421
- Suebi, 430, 431, 432
- Sufiler, 407, 410, 411
- Sullivan, Sir Edward, 427
- Sur, 119, ayrıca bkz. Tyre
- Suriye, 18, 49, 64, 70, 73, 115, 116, 139, 231, 249, 250, 251, 255, 257, 261, 267, 386, 307, 349, 355, 363, 373, 403, 412, 433
- Surt, 441
- Sünni, 400, 404
- Sümerler, 53
- Süleyman, 96, 98, 362, 385, 413
- §
-
- Şalmanezzer V, 197
- Şam, 403
- Şamanizm, 274
- Şam metni, 263
- Şapur I, 368, 369, 370,
- Şapur II, 370
- şeriat, 94, 97, 98, 99, 110, 111, 120, 133, 194, 195, 250, 254, 255, 260, 262, 263, 319, 323, 324, 338, 343, 344, 345, 346, 391, 393, 394, 395, 396, 400, 411, 414, 423, 448
- Şeriat Kitabı, 94, 95, 98
- Seytan(lar), 75, 79, 84, 105, 180, 188, 219, 301, 320, 325, 332, 341, 343, 355, 362, 370, 383, 411, 412, 414, 446, 451, 454, 457, 461, 463
- Şia (Şiiler), 400, 402, 406, ayrıca bkz. Ali
- Şih Huang, 209
- Şimeon, 128
- Şinar, 115
- Şingon, 242
- Şinto, 179
- Şiva, 57, 58, 59, 60, 171, 222, 437

T

Taberi kroniği, 386
 Tacitus, 429, 433, 434, 436, 437, 439
 takvimler, 154-155
 Talmud, 193, 364
 Taltiu, 276
 Tammuz, 60, 88, 282, 296
 tanrıça, bkz. ana tanrıça
 Tansar, 368
 Taoizm, 179, 228
 Tao Te Ching, 79, 104
 Tara, 41, 273, 419, 420
 tarım uygarlığı, bkz. Neolitik
 Tarn, W. W., 251
 Tarquinler , 294
 Tartarus, 29, 215
 Tatarlar, ayrıca bkz. Mogollar
 Taurean köşesi, 64, 70
 Taurus, boğa, 238
 Teb, 138, 227
 Tektanrıcılık, 120, 223
 Tekvin Kitabı, 15, 18, 34, 83, 84, 98, 100, 107, 109, 112, 115, 116, 124, 125, 192, 373, 384, 418, 424
 Telemakhos, 165
 Tellus Mater, 294
 Tesalya, 136, 137, 267
 Tethys, 143, 145
 Terah, 311
 Fesniye, 320, 321, 325
 Thales, 215, 169, 170
 Themis, 145
 Theodora, 353, 380, 381
 Theodosios, Büyük, 355, 356, 357, 358, 370, 418
 Theodosios II, 374, 375, 376, 377
 Theophrastos, 225
 Theos Hysistos, 251
 Theseus, 30, 285
 Tholos Kubbe hanedanları, 138,

139

Thomas Incili, 410
 Thor, 244, 434, 435, 436, 437, 440, 441
 Thot, 222, 235, 334
 Tiamat, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 143
 Tiberius, 343
 Tiglat Pileser III, 197
 Tinia, 286
 Tiresias, 31, 32, 162, 265
 Timur, 414
 Titanlar, 28, 34, 76, 145, 171, 216,
 Tiu (Tiwes), 434
 Tobiad ailesi, 251
 Tory Adası, 276
 Toskana, 282, 283. 288 ayrıca bkz. Etrüskler
 Toulouse, 439, 451, 452, 453, 454
 Traianus, 361
 Trakya, 156, 377
 Trako-İlliryahılar, 29
 Triptolemos, 52
 Tristan ve Iseult, 462
 Troya Savaşı, 117, 152, 153, 154
 Truva, 39, 135, 137, 138, 139, 146, 150, 153
 Tuan mac Crail, 275
 Tuatha De Danann, 43, 276, 280, 421
 Tufan, 90, 98, 109, 111, 274
 Tuisto, 430, 433
 Tunc Sayfası (Kells Kitabı), 424, 425, 426, 436, 437
 Tungri, 430
 Tuna, 242, 349, 429, 437, 438
 Tunç Çağı, 20, 23, 24, 27, 34, 37, 38, 39, 40, 43, 47, 48, 56, 59, 62, 63, 65, 68, 84, 102, 128, 135, 141, 155, 168, 172, 180, 243, 277, 282, 286, 294, 393,

459, 460, 464
 Türkistan, 363, 412
 Türkiye, 64, 116, 117
 Türkler, 74, 353
 Typhon, 28
 Tyre (Sur), 220

U

Ulema, 397, 398
 Ulidia, 41
 Ulster, 278, 416
 Umm el-Kitap, 405
 Upanişadlar, 103, 104, 163, 273, 301
 Ur, 58, 111, 112, 115, 120, 215
 Uranüs (Ouranos), 76, 145, 216, 315, 316
 Urbanus II, Papa, 452
 Ürea, 145
 Uruk, 85, 86, 87, 88, 90, 101, 112
 Ut-napıştim, 88, 89, 90
 Uyuşmacılık, 222, 223, 224, 230, 242, 243, 245, 350, 393, 436, 437. ayrıca bkz. Helenizm

V

Vacano, Otto-Wilhelm von, 282, 283
 Vaat Edilmiş Ülke, 133, 240, 257
 vaftizm, 317, 318, 319, 320, 346
 Valaks, Arsakes, 368, bkz. Vologases I
 Valentinianus III, 398
 Valkyrie, 444
 Vandalar, 358
 Varaka bin Nevfel, 387, 389
 Varuna, 117, 141, 236, 244, 245
 Vasudeva, 312, 313
 Vayu, 29, 141
 Vedik Hint kültürü yazın ve düşünce mitoloji, 65, 146, 236, 244, 245

Veii, 286, 289
 Ventris, Michael, 49, 51
 Venüs tanrıça gezegen, 45, 46, 61, 215, 235, 246, 294, 297, 459
 Venüs yıldönümü, 48
 Vercingetorix, 269
 Vergilius, 295, 296, 297, 301, 304
 Vespasianus, 350, 432
 Vesta, 293, 294
 Vesta bakireleri, 302
 Vigilus, Papa, 380, 381
 Vikingler, 436, 438, 439, 440
 Villanova donemi, 282
 Vişnu, 149, 243, 312, 313, 314
 Vizigotlar, 358
 Vologases I (Valaks), 368
 Volsini (Bolsena Gölü), 283
 Voltaire, 231
 Vritra, 29, 244
 Vulcan, 243, 289
 Vyasa, 73

W

Wagner, Richard, 136, 434
 Walther von der Vogelweide, 449
 Watts, Alan, 468
 Wessex kültürü, 68
 Wette, Wilhelm M. L. de, 94
 Weyland, Demirci, 267
 Windmill Hill Kültürü, 66
 Woden (Wodan), 235, 244, 434, 438, 440, ayrıca bkz. Othin
 Wolfram von Eschenbach, 461
 Woodenhenge, 66, 67
 Würm buzulu, 36
 Wycliffe, John, 463

Y

Yahuda, 84, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 198, 199, 206, 207, 208, 238, 309, 327

- Yahuda (Judaea-Yahudiye), 249-258, 262-263, 305, 307, 310, 347, 349
- Yahuda İskaryot, 238, 327
- Yahudiler, 94, 98, 129, 130, 140, 193, 199, 202, 220, 238, 247, 250, 251, 257, 306, 308, 318, 328, 329, 338, 342, 348, 384, 385, 396, 397, 426, 457, 463, 469
- Yahudi İsyamı, 258, 261
- Yahudilik, 23, 118, 132, 187, 246, 251, 254, 257, 306, 320, 362, 364, 369, 387, 389, 394, 400, 407, 409, 467
- Yahya, Vafizci, 256, 257, 317, 318, 319, 322, 324, 325
- Yakındoğu, çekirdek, 19, 22, 36, 38, 47, 53, 65, 72, 97, 117, 137, 140, 141, 198, 199, 204, 224, 238, 245, 269, 282, 296, 305, 317, 382, 458, 459, 460
- Yakub, 118, 120, 124, 125, 126, 127, 128, 142, 199, 206, 233, 247, 307, 313, 326, 329, 330, 332, 385
- yaratılmış mitleri, Babil, 75-84
Kitabı Mukaddes, 83-84, 100-102, 192
Mısır, 108
İslam, 383, 384
Öncelikli, 149
İran, 179-180, 187, 191
- Yarmuk Vadisi, 403
- Yaruşalim, 94, 96, ayrıca bkz. Kudüs
- Yasna, 177
- yaşam ağacı, 20, 53, 71, 72, 103
- Yeats, W. B., 43
- Yebusiler, 207
- Yehova, 22, 27, 30, 34, 35, 59, 99, 101, 104, 105, 109, 121, 125, 127, 128, 132, 133, 142, 168, 198, 199, 200, 202, 206, 207, 251, 253, 264, 268, 340, 343, 392, 393, 394, 395
- Yehovacı (J) Metni, 99, 100, 108, 119, 124, 140, 204
- Yeni Ahit, 304, 322, 323, 335, 343, 344, 345, 398, 423, 455
- Yeni Taş Çağı, 35, bkz. Neolitik
- Yeraltı dünyası, ayrıca bkz. Avernus, Hades, Tartarus
- Yeremya, 98, 105, 198
- Yeşu, 197, 221
- Yeşu Kitabı, 98
- Yeudah, bkz. Yahuda
- Yezid, Halife, 403
- Yggdrasil, 53, 55, 441, 443
- Yılan simge, 57
- Yılan baba (eş), 437
- Yıl Çivisi, 283, 284, 302
- Yıldırım, 104, 170, 232, 241, 242, 243, 268, 274, 285, 286, 287, 292, 315, 316 bkz. çekic yıldırım
- Ymir, 443
- Yoshiya, 94, 95, 97, 98
- Yuda Makkabi, 254
- Yuhanna'nın apokrifası, 332
- Yuhanna'nın İşleri, 332, 338, 345, 347
- Yukatana, 413
- Yunanistan, Ege dönemi, 25, 37, 40, 43, 139, 141, 146, 152, 202, 215
- Yunanistan, Klasik dönem, 147, 154
- Yunanistan, Helenistik dönem, 229
- Yusuf (Yeni Ahit), 304, 322, 323, 335, 343, 344, 345, 398
- Yusuf (Eski Ahit), 23, 32, 33, 93, 94, 116, 127, 128, 142, 193, 209, 250, 254, 258, 262, 263, 264, 265, 322, 340, 343, 344,

Dizin

- 364, 378, 394, 423, 425, 455
Yusuf, Arimatealı, 329
Yuvarlak Masa, 462
- Z**
-
- Zadok, 253, 256
Zaehner, R. C., 369, 370
Zebulun, 128, 197
Zen Buddhizm, 234
Zend Avesta, 177, 368, 371
Zenon, 230, 348
Zephyros, 162, 216
Zerdüşt, 177, 178, 179, 180, 181,
183, 187, 188, 190, 192, 193,
194, 200, 202, 205, 234, 236,
237, 238, 239, 240, 245, 246,
253, 258, 263, 264, 265, 306,
308, 317, 340, 344, 350, 368,
372
Zerdüştçülük, 181, 193, 200,
202, 235, 350, 362, 368, 369,
375, 384, 387, 389, 440, ayrı-
ca bkz. Mecusi ruhbanlık İslam
Zervan Akarana, 241, 244, 245,
246, 252, 437
Zeus, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 32,
49, 50, 123, 127, 141, 142,
143, 144, 148, 149, 150, 153,
157, 162, 164, 165, 168, 169,
211, 217, 222, 251, 277, 293,
315, 316, 436
Zeyd, 388
Zeyd ibn Amr, 389
Zeydiye, 404
Zimmer, H., Yaşlı, 41, 42
Zimmer, Heinrich, 210, 242
Zodyak, 82, 235, 238, 418, 474